Ludwig Hertling

ISTORIA BISERICII

Traducere: Emil Dumea

I A S I - 1 9 9 8

Traducere după ediţia italiană:

STORIA DELLA CHIESA

Ed. Cittá Nuova, Roma 1988^{5}

Traducerea a fost îngrijită de pr. prof. dr. Emil Dumea

Prima ediţie în limba română - 1991

A doua ediţie în limba română - 1993

A treia ediţie în limba română - 1998

Tehnoredactare □ : Moize Florin

Multiplicare □ : Blaj Ioan

Prefață

In limba germană, studiile de Istoria Bisericii nu sînt deloc puține la număr. In special, există excelente lucrări academice, printre acestea numărîndu-se opera în trei *volume a lui Karl Bihlmeyer din Tübingen, care, atît pentru faptul că tratează toate temele necesare, cît și pentru analiza moderată și critică a fiecărei probleme, poate fi considerată ca fiind cea mai bună lucrare în domeniu. Totuși, istoria Bisericii este atît de greu de pătruns în întreg ansamblul ei, iar interesul cu care cititorii de orice fel se* apropie de dînsa este atît de *diferit, încît este mereu posibilă o nouă tratare a acestei* istorii.

In această carte am încercat să prezentăm o expunere istorică care să poată fi citită cu ușurință, lăsînd deoparte trimiterile accesibile doar eruditților. Pe lîngă aceasta, am accentuat *viața internă a Bisericii, în special misiunea ei de îngrijire a sufletelor. Căci într-adevăr, aici se află fundamentul istoriei sale, care poate fi înțeleasă numai dacă considerăm Biserica ca misiune, unica misiune pe care Dumnezeu a încredințat-*o omenirii: *aceea de a găsi și de a indica calea spre mîntuire.*

Natural, între angajarea pastorală a Bisericii și state, la care adăugăm și celelalte comunități umane, există influențe reciproce continui. La fel, mereu sînt aceleași persoane pentru care Biserica *se străduie să-și îndeplinească propria misiune, iar activitatea ei se desfășoară în același spațiu în care trăiesc toți ceilalți oameni. Cultura și economia, războaiele, dinastiile și structurile statelor influențează activitate*a *pastorală a Biserici*i, uneori ajutînd-o, alteori punîndu-i piedici. Din acest punct de *vedere, o istorie bisericească complet "religioasă" este imposibil de realizat. Totuși, ideea centrală va trebui să rămînă mereu axată pe îngrijirea sufletelor, deoarece aceasta reprezintă misiunea esențială a Bisericii.*

In același timp, am acordat o atenție deosebită progresului Bisericii în spațiul geografic, prin aceasta prezentînd și diferite statistici istorice, fapt care în alte lucrări nu este scos suficient în evidență.

Așadar, conținutul acestui volum ar putea fi definit astfel: pătrunderea în spațiul uman prin organizarea pastorală a Bisericii.

Roma, 30 ianuarie 1949 *Ludwig Hertling S.J.*

Prefață la ediția a IV-a

După ce prof. dr. Hertling s.j., în vederea tipăririi unei noi ediții, și-a revăzut în 1952 istoria sa bisericească, amplificînd-o și adăugîndu-i un indice al persoanelor și temelor, în 1960, pentru cea de-a treia ediție, a trebuit să se țină cont de evenimentele din ultimii 8 ani. Fiind necesară o a patra ediție, s-a continuat urmărirea evoluției istorice pînă în 1967. A fost considerată alegerea ca papă a lui Paul VI după moartea lui Ioan XXIII, desfășurarea și rezultatele Conciliului Vatican II, ca și interesul Bisericii pentru lumea contemporană. Au fost introduse și ultimile date referitoare la situația din țările de misiune. In acest fel, opera continuă să corespundă opțiunii fundamentale a autorului: aceea de a prezenta misiunea pastorală a Bisericii.

Căutarea continuă a acestui manual ne demonstrează că el s-a afirmat alături de celelalte Istorii ale Bisericii și că este apreciat pentru originalitatea lui. O astfel de apreciere există și în alte țări: în 1957 a fost tipărită o traducere americană, în 1961 una spaniolă, în 1962 una franceză, iar în 1965 a apărut o traducere în limba chineză. Traducerea italiană apare în același timp cu cea de-a patra ediție în limba germană.

Berlin, iulie 1967 Morus-Verlag, Berlin

Prefață la a V-a ediție italiană

Interesul mereu viu și crescînd pentru Istoria Bisericii ne-a sugerat o nouă ediție a acestui manual cu care Autorul, mort cu cîțiva ani în urmă, a știut să realizeze, datorită îndelungatei sale experiențe de istoric și docent, o sinteză perfectă, deși scurtă, și în același timp critică și bazată pe izvoare, așa cum se cere pentru un studiu științific. Ne dovedesc aceasta diferitele ediții în limba originală, cea germană, ca și traducerile în diferite limbi.

Cunoscută în Italia alături de alte manuale tradiționale, această lucrare a fost foarte mult folosită în ultimii ani, în special de către laici, în cursurile lor de formare teologică, dar și de preoți și oameni de cultură care doresc să aibă un instrument ușor de folosit pentru cunoașterea unei materii atît de importante. In sfîrșit, manualul constituie un ajutor concret pentru a ne introduce în cunoașterea aspectului istoric și vizibil al Bisericii, ca și a celui metaistoric, invizibil, dar la fel de real.

Această operă ne prezintă ediția adusă la zi în 1981 de prof. Alessandro Galuzzi, titular de Istoria Bisericii moderne în cadrul Universității Pontificale Laterane, pînă la pontificatul lui Ioan Paul ll, ediție care a fost înbunătățită și în aparatul bibliografic de același profesor. Pentru a o completa, s-a considerat oportună introducerea unui capitol referitor la pontificatul lui Ioan Paul II, pontificat atît de bogat în evenimente, chiar dacă, fiind vorba de o realitate care se desfășoară sub ochii noștri, nu este posibil încă să-l situăm într-o adevărată perspectivă istorică. Acest capitol a fost îngrijit de prof. Franco Molinari, profesor asociat de Istorie Modernă la Universitatea Catolică S. Cuore din Milano.

In speranța că prin această operă sîntem de ajutor celor interesați de această materie, dorim ca acest volum să fie tot atît de prețuit ca și edițiile anterioare.

Roma, 7 iulie 1988   Editura Città Nuova

ÎNFIINŢAREA BISERICII ŞI DEZVOLTAREA EI ÎN PRIMELE TREI SECOLE

Din punct de vedere teologic, Biserica a fost înfiinţată în Vinerea Sfîntă, zi în care Isus a îndeplinit planul Tatălui de răscumpărare a lumii prin moartea sa pe cruce. Acum încetează Vechea Alianţă, timp de pregătire, şi începe Noua Alianţă a mîntuirii.

Din punct de vedere istoric se poate spune că înfiinţarea Bisericii a avut diferite faze, etape. Ea începe atunci cînd Isus îşi cheamă apostolii, cînd îl instituie pe Petru ca şi piatră a Bisericii, atunci cînd înfiinţează sacramentele, pentru a se completa atunci cînd apostolii, după înviere, îşi vor începe exercitarea misiunii încredinţate lor de Invăţătorul divin.

Prin aceasta nu intenţionăm să afirmăm că ideea de Biserică s-a dezvoltat încet-încet, aşa cum se verifică la fondatorii de religii pur naturale, care şi-au elaborat continuu ideile lor şi care au fost constrînşi să şi le schimbe în funcţie de circumstanţele timpului, astfel încît au ajuns la un rezultat complet diferit de ideea lor, de planul iniţial. Acest fapt este complet absent la Isus Cristos. Planul său despre împărăţia lui Dumnezeu pe pămînt era clar încă de la început, şi orice pas succesiv nu face altceva decît să dezvolte acelaşi plan iniţial.

Isus nu a fixat un loc precis de cult pentru noua sa împărăţie, aşa cum avea religia mozaică: templul din Ierusalim sau sinagogile din diferitele localităţi ale Palestinei. Şi totuşi, Isus a pus imediat bazele impărăţiei sale: Sînt cei 72 de discipoli. În călătoriile sale erau trimişi înainte pentru a-i pregăti sosirea.

Un grup cu totul aparte şi căruia Isus i-a acordat o deosebită atenţie este format din cei 12 apostoli, care-l însoţeau oriunde mergea. Numele de "apostoli" (trimişi) nu corespundea, pentru moment, activităţii lor. Era numele unei misiuni viitoare.

Apostolii ştiau că, atîta timp cît Maestrul va fi în mijlocul lor, ei vor trebui să se

pregătească, ascultîndu-L şi învăţînd de la El, şi că misiunea lor adevăr se va desfăşura în viitor. Dacă se certau între dînşii referitor la precedenţa ce ar putea-o avea unul sau altul, aceasta nu provenea numai dintr-o simplicitate infantilă, dar era şi un semn al zelului ce-i anima: Fiecare voia să-şi asigure un rol cît mai însemnat în viitoarea lor misiune. Nu trebuie apoi să ne îmaginăm că apostolii erau atît de greoi la minte, încît opera Maestrului să rămînă fără succes. Maniera în care Petru, după Inălţare, ia poziţie în grupul apostolic, propunînd alegerea unui alt apostol în locul celui căzut, ne demonstrează că ei erau foarte conştienţi de misiunea lor. Pe de altă parte, după Rusalii, multe lucruri rămîn neclare pentru dînşii. Este necesară o revelaţie specială pentru ca Petru să decidă de a admite la botez pe păgîni, cu toate că acest fapt era clar în porunca Domnului de a boteza pe toţi.

În momentul înălţării, comunitatea depăşea 500 de persoane. Acesta era numărul celor prezenţi la apariţiile Mîntuitorului în Galilea. Numai o parte dintre aceştia locuiau în Ierusalim sau îi urmau pe apostoli în această localitate, deoarece în cenacol găsim adunaţi un număr de 120. Prima mare creştere a comunităţii se verifică la Ierusalim. După predica lui Petru, la Rusalii, 3.000 de persoane se botează, şi se pare că dintre aceştia mulţi erau din Ierusalim. Puţin timp după aceea, comunitatea număra 5.000 de bărbaţi. Astfel, totalul celor care credeau în Cristos trebuia să fi urcat de la 10.000 la 15.000. Aceasta este deja destul de mult dacă ne gîndim că cetatea sfîntă avea atunci cca. 50.000 de locuitori. Apostolii vor fi repede suprasolicitaţi în activitatea lor, ceea ce-i va determina să-şi aleagă persoane care să-i ajute. Astfel de ajutoare, de un grad inferior, se pot întrevedea deja în acei "tineri" care au înmomîntat pe Anania şi Safira. Aceştia corespund probabil viitorilor uşieri sau gropari. Mai mult, apostolii, prin impunerea mîinilor, au sfinţit diaconi, (literal "servitori"), cărora le încredinţează misiunea de a-i asista pe săraci. În acelaşi timp, însă, îi vedem activînd ca predicatori sau catehişti.

Împărţirea în jurisdicţii locale

De la început toţi apostolii, împreună, au purtat grija comunităţii celor ce credeau în Cristos. Chiar şi acolo unde sînt creştini izolaţi sau grupuri departe de Ierusalim, cum

era la Damasc, într-o primă fază nu se vorbeşte nimic de un cap local al comunităţii. Atunci cînd, în Samaria, se formează un grup de creştini prin activitatea diaconului Filip, Petru şi Iacob merg personal acolo. Mai tîrziu, însă, cînd din îndepărtata Antiohie ajunge la dînşii vestea că mulţi s-au convertit, apostolii nu mai merg în mod personal, ci îl trimit în numele lor pe Barnaba. Acesta soseşte aici şi ia legătura cu Paul din Tars. Totuşi, Barnaba nu este capul comunităţii locale. El nu se va stabili în Antiohia şi va rămîne la dispoziţia apostolilor. În această perioadă, comunitatea creştină nu este împărţită în jurisdicţii locale.

Paul şi Barnaba vor înfiinţa apoi o serie de comunităţi în Asia Mică şi vor stabili aici capi locali. Cu aceasta asistăm la primul pas al subdividerii Bisericii în circumscripţii jurisdicţionale, ce vor fi viitoarele dieceze. Capul comunităţii din Listra nu va avea nici o putere peste comunitatea din Derbe sau Iconium. Aceştia nu sînt încă episcopi diecezani în sensul de mai tîrziu, deoarece ei conduc comunităţile în numele apostolilor. Cînd soseşte în comunitate Paul sau un alt apostol, aceştia lasă locul apostolilor. Deşi ne lipsesc datele precise, credem că instituirea acestor locţiitori ai apostolilor va fi imitată apoi de Palestina şi de Siria.

În timp ce apostolii mai sînt în viaţă, avem aşadar o dublă ierarhie: una universală şi alta locală. Jurisdicţia universală este exercitată de apostoli în comun (conciliul apostolic) sau individual (Paul, Ioan, Petru), sau prin colaboratorii autorizaţi de apostoli. În această categorie îi putem include, printre alţii, pe Tit la Creta şi pe Timotei la Efes, şi probabil pe Marcu la Alexandria. Aceştia, deşi apostolii trăiau încă, exercitau, în numele lor, jurisdicţia locală. Cu moartea ultimului apostol reprezentanţii locali devin automat episcopi diecezani. Pentru ca Biserica să nu decadă, să nu se transforme în simple biserici locale, îi revine oficiului lui Petru (oficiu care nu dispare la moartea apostolului) de a păstra acea *communio universalis* şi rolul încredinţat lui de Cristos în cadrul Bisericii.

Este clar că începuturile Bisericii au fost destul de modeste. Comunităţile erau foarte mici. Ierusalimul nu putea număra mai mult de 10.000 de creştini, iar în anul 70 va fi distrus; comunitatea creştină, care între timp scăzuse ca număr, trebuie să se împrăştie. Celelalte comunităţi (printre care Corint, Efes, Smirna, Filipi, etc.) numărau pe timpul

apostolilor cîteva sute de creştini. Capii acestora erau de o condiţie socială modestă. Nu cunoşteau mitra şi baculum şi nu se distingeau de ceilalţi locuitori ai cetăţii. Chiar şi în antichitatea tîrzie episcopul local apărea în prezenţa tuturor ca un simplu paroh de astăzi. Însă ceea ce este important pentru noi e faptul că de la început ne găsim în prezenţa unei adevărate organizări ierarhice. Creştinismul nu a fost nicicînd o simplă mişcare spirituală, un curent de idei sau o mişcare entuziastă a maselor.

Episcopatul monarhic

Mulţi autori din perioada recentă s-au străduit cu toate puterile să introducă între apostoli şi comunităţile succesive conduse de episcopi, o perioadă de timp care după dînşii ar fi fost dominată de informe mişcări de mase, punînd astfel următoarea întrebare, care a devenit clasică în teologia necatolică: Cum şi cînd a apărut "episcopatul monarhic"? Insinuarea implicită a acestei întrebări este clară: practic, Cristos nu ar fi înfiinţat o Biserică, ci ar fi adus numai o învăţătură şi ar fi propagat doar idei. Ceea ce noi numim Biserică s-ar fi dezvoltat pe baza acestor idei, dar ar fi o realitate complet diferită de ceea ce şi-a propus Cristos. O asemenea teorie poate fi susţinută numai atunci cînd se neglijează complet izvoarele, sau se poartă discuţii sofisticate în jurul lor într-atît încît se trag concluzii fără nici un fundament. Întîi de toate este foarte greu să se imagineze cum o masă dezorganizată de creştini poate să-şi dea sieşi o organizare venită din propriul interior, fără nici o intervenţie din afară, cu atît mai mult cu cît o asemenea "evoluţie" ar fi purtat în acelaşi timp la rezultate identice în locurile cele mai diferite. Dar ceea ce este mai interesant e faptul că ne lipsesc orice fel de informaţii referitoare la astfel de comunităţi neorganizate. La fel, lipseşte orice referinţă despre aceste comunităţi conduse de un colegiu sau o corporaţie fără o structură "monarhică". Dimpotrivă, găsim peste tot comunităţi cu o conducere ierarhică. În scrisorile sfîntului Ignaţiu din Antiohia, scrise în primii ani ai sec. II, găsim în fiecare comunitate un episcop însoţit de preoţi şi diaconi. Mai înainte încă, la sfîrşitul sec. I, Clement Romanul, în scrisoarea sa către Corinteni se prezintă într-o manieră atît de clară ca episcop "monarhic", încît mulţi studioşi afirmă că

el ar fi fost acela care ar fi instituit un asemenea oficiu. Este evident, însă, că nu el a fost cel care a făcut aceasta, deoarece deja în Apocalips, scris către anul 100, îi întîlnim pe capii locali din Pergam, Tiatira, etc., şi care sînt persoane individuale şi nu colegii. Pe lîngă aceasta, avem cele mai vechi liste ale episcopilor bisericilor cele mai importante, cum ar fi Roma, Antiohia, Alexandria, liste care urcă pînă la apostoli. Astfel de liste au fost compuse către jumătatea sec. II cu scopul precis de a da mărturie şi de a garanta succesiunea neîntreruptă, începînd cu apostolii.

O altă problemă, de o importanţă secundară, a fost aceea de a şti dacă de la început acei capi locali, inclusiv cei stabiliţi de Paul şi Barnaba, au avut consacrarea episcopală, şi dacă în comunitatea unde activau erau unicii ce aveau această consacrare. Din titlurile cu care sînt numiţi nu putem trage o concluzie sigură. Paul foloseşte termenii de *presbyter* şi *episkopos*. Ignaţiu face distincţie între aceşti termeni, Irineu nu. Varianta cea mai verosimilă e că, la început, apostolii au consacrat pe aceşti păstori sufleteşti, prin impunerea mîinilor, dîndu-le plinătatea preoţiei. Numai mai tîrziu, acest sacrament va trebui să se împartă în diferite trepte sacramentale. Se va transmite consacratului acea parte din plinătatea sacramentului cerută de necesităţile momentului. În acest fel s-ar putea explica acea ştire care urcă pînă în sec. II, prin care Clement ar fi fost consacrat de apostolul Petru, cu toate că el va fi al treilea urmaş al apostolului pe scaunul episcopal al Romei. În acest cadru intră şi practica prezentă la Alexandria tot din acest al doilea secol, prin care noul episcop nu era consacrat de episcopii vecini, ci de presbyterii oraşului. La Alexandria, unde se păstrau tradiţii foarte vechi, în sec. II, toţi presbyterii, sau o parte dintr-înşii, primiseră consacrarea episcopală. Totuşi, acest fapt nu are nimic de a face cu episcopatul monarhic. Există şi astăzi dieceze mari în care, pe lîngă episcop, unii preoţi posedă consacrarea episcopală. Dar în fruntea comunităţii stătea în antichitate, ca şi astăzi, o singură persoană.

Răspîndirea creştinismului

Pentru a înţelege progresul misionar al creştinismului, este de ajuns să-i observăm

rezultatele: încă din timpul apostolilor, observăm de la un deceniu la altul, cum harta geografică se acoperă cu noi nume ale noilor comunităţi creştine, pînă cînd, la sfîrşitul secolului III, nu va fi deloc uşor de găsit o localitate de o oarecare importanţă în care creştinii să nu fie prezenţi. Pe de altă parte, ştim puţin despre modul cum s-a răspîndit credinţa, şi mai puţin încă despre persoanele care au făcut aceasta.

Primii paşi ai noii credinţe îi cunoaştem din scrierea sfîntului Luca, Faptele Apostolilor, operă ce constituie un izvor sigur, clar şi bogat în conţinut, ce poate fi comparat cu puţine scrieri ale antichităţii în acest sens. Şi totuşi, Faptele Apostolilor nu reprezintă decît un fragment. Deja titlul "Faptele Apostolilor" nu corespunde pe deplin conţinutului. În primele 12 capitole ne este redată, aproape în exclusivitate, activitatea sfîntului Petru, pentru ca apoi, apostolatul său să se încheie cu o propoziţie puţin clară: "Si el se îndreptă spre un alt loc". De acum înainte se va vorbi numai despre sfîntul Paul; doar la conciliul din Ierusalim Petru va apare din nou. Dar şi istoria lui Paul este întreruptă în mod brusc, cu adnotarea că apostolul rămase la Roma, în locuinţa sa, timp de doi ani, unde "el învăţa fără să fie deranjat". Acum găsim o particularitate, ce în Luca se întîlneşte şi în altă parte, şi anume aceea a întreruperii naraţiunii, pentru a o relua în altă parte. Pentru aceasta este posibil ca Luca să fi avut intenţia să reia descrierea activităţii lui Petru şi să ne descrie şi activitatea celorlalţi apostoli. Faptele Apostolilor, aşa cum avem noi astăzi textul, nu constituie o istorie a Bisericii, cu excepţia primilor ani de după Rusalii. Opera lui Luca este o istorie doar pentru călătoriile apostolului Paul. Dacă adăugăm apoi cele 14 scrisori ale apostolului, prodigioasa sa activitate ia o amploare atît de mare, încît unii ar fi înclinaţi să-l considere ca cel mai mare propagator al noii credinţe.

Şi totuşi nu a fost aşa. Puţin mai tîrziu vom întîlni comunităţi creştine răspîndite în diverse zone geografice, zone aflate în afara spaţiului străbătut de Paul, iar aceste comunităţi nu vor ceda din importanţa lor în faţa comunităţilor fondate de Apostol. Ştirea conform căreia comunitatea din Alexandria ar fi fondată de evanghelistul Marcu are un suport destul de solid. Referitor la Roma, nu cunoaştem cine ar fi purtat aici pentru întîia dată noua credinţă. Atunci cînd în primăvara anului 60 Paul va veni la Roma, el va întîlni

deja o comunitate numeroasă. Este foarte interesat de notat faptul că Tacitus ne-a descris schimbarea intervenită în viaţa nobilei Pomponia Grecina, în anul 43, an care reprezintă data în care Petru, de la Ierusalim, s-a îndreptat spre un alt loc. Nu putem afirma că această coincidenţă ne-ar confirma prezenţa lui Petru la Roma deja din acest an. Despre Ioan ştim că se va stabili mai tîrziu în Asia Mică, unde îşi va desfăşura apostolatul printre comunităţile înfiinţate de sfîntul Paul; episcopul Policarp, ce va muri martir spre mijlocul celui de-al doilea secol, a fost un discipol al său. La sfîrşitul acestui secol, la Hierapolis în Frigia, era cunoscut mormîntul apostolului Filip. Însă în acest caz poate fi vorba şi de o confuzie între mormîntul acestui apostol şi acela al unui diacon cu acelaşi nume. Despre activitatea celorlalţi apostoli nu avem ştiri precise. Legende tîrzii ni-i prezintă în călătorii spre regiuni cunoscute sau legendare, unde, prin numeroase minuni, botează nenumărate persoane şi convertesc regate întregi. Aceste legende ne arată fără îndoială cum nu s-a desfăşurat apostolatul lor.

Trebuie să ne imaginăm activitatea primilor misionari ai credinţei la proporţii mult mai mici, cel puţin în ceea ce priveşte numărul convertiţilor. În localităţile străbătute, ei vor reuşi să cîştige, cu unele excepţii, doar unele familii sau mici grupuri familiale. În nici un loc nu întîlnim convertiri în masă ale unor localităţi s-au regiuni care ar fi înbrăţişat credinţa creştină. Chiar la începutul sec. III Origene scria: "Noi nu sîntem un popor. Acum în această localitate, acum în alta, un mic număr a ajuns la credinţă, însă niciodată, de la începuturile predicării credinţei, nu ni s-a alăturat, aşa, dintr-odată, o întreagă populaţie. Noi nu sîntem un neam omogen, aşa cum este poporul iudaic sau cel egiptean: Dimpotrivă, creştinii sînt recrutaţi unul cîte unul şi provin din cele mai diferite populaţii" (*Hom. in Ps. 36*). Ideea multor istorici recenţi precum că noua credinţa s-ar fi răspîndit în urma unui entuziasm general este greşită. Nu vom găsi convertiri în masă, ci fiecare convertit va fi conştient de pasul ce-l va face. Numai astfel poate fi explicată mirarea păgînilor, descrisă de Pliniu şi apoi de Tertulian, la constatarea faptului că, peste tot se întîlnesc creştini fără ca nimeni să ştie de unde provin. Această modalitate silenţioasă de răspîndire a noii credinţe îngreunează în mod considerabil cunoaşterea cazurilor particulare de convertire. Este sigur că creştinismul s-a răspîndit mai mult pe

cale orală decît prin scris. Pînă aproape de mijlocul sec. ÎI auzim vorbindu-se de "profeţi" sau "învăţători, maeştri" ce se îndreaptă de la un loc la altul. Filozoful martir Iustin era unul dintre aceştia. Se pare însă că aceşti predicatori particulari nu vor fi totdeauna plăcuţi episcopilor. Şi este surprinzător că şi în izvoarele creştine din sec. IV, şi chiar de mai tîrziu, se va vorbi extrem de puţin despre un entuziasm misionar. Lumea creştină era într-atît de obişnuită cu primirea personală, individuală a noilor creştini în comunităţile lor, încît nu se simţea nevoia deschiderii unor noi căi pentru predicarea Evangheliei. Chiar şi scrierile apologeţilor, adresate păgînilor, nu sînt adevărate şi proprii scrieri de propagandă. Ele se limitează la respingerea atacurilor, şi nimic mai mult.

Sfîntul Petru la Roma

Pentru a desemna viitorii episcopi ai Romei, ca succesori ai săi cu funcţia de "piatră" a Bisericii, nu ar fi fost necesar în mod absolut prezenţa personală a apostolului Petru în acest oraş. Din acest punct de vedere, valoarea *teologică* a prezenţei sale personale în Cetatea Eternă este uneori supradimensionată, fie din partea acelora care o neagă, fie din partea acelora care o afirmă. Primatul papal, ca instituţie de ordin divin, nu depinde de faptul că Petru a locuit mai mult sau mai puţin la Roma, sau că nu ar fi fost deloc. Aparţine, totuşi, realităţii istorice faptul că Petru a fost în mod sigur la Roma, că aici a suferit martiriul şi tot aici a fost îngropat. Din punct de vedere istoric, nu este vorba de o întrebare sau de o problemă, căci toate izvoarele vorbesc despre prezenţa sa aici, iar pentru un istoric problema se pune numai atunci cînd în izvoarele pe care el le foloseşte, ajunge la contradicţii sau la afirmarea unor fapte inexplicabile prin ele însele. Oricum, cine scrie istoria trebuie să se întrebe în faţa marii valori *istorice* a faptului, ce grad de certitudine, de siguranţă se poate atribui acelui fapt.

Răspunsul la o asemenea întrebare este acesta: Putem să avem o siguranţă maximă chiar şi pentru un fapt pentru care lipsesc fie un document autentic, fie relatarea indubitabilă a unui martor ocular, căci în aceste cazuri putem recurge la mărturii indirecte. În privinţa prezenţei lui Petru la Roma, mărturii din această categorie avem din

abundenţă, iar toate aceste documente converg fără excepţie spre afirmarea prezenţei sale în capitala imperiului.

O aluzie clară la martiriul lui Petru o găsim în Evanghelia lui Ioan (In 21, 19). Datarea tardivă a acestui capitol de către critica exegetică şi teologică este cu atît mai interesantă şi surprinzătoare, cu cît, conform aceleeaşi critici, de la sfîrşitul secolului II nu ar mai exista nici o tradiţie referitoare la Petru. Scrisoarea lui Clement, quasicontemporană cu Evanghelia lui Ioan, este scrisă la Roma, şi vorbeşte despre fapte întîmplate "în timpul nostru" şi "printre noi": Intre acestea este notată cu precizie "mărturia glorioasă a lui Petru". Cîţiva ani mai tîrziu, la începutul sec. II, scrisoarea sf. Ignaţiu către romani ne spune că acesta nu voieşte să le poruncească "ca Petru şi Paul". Însă atunci cînd scrie efesenilor şi trallezilor, deşi foloseşte aceeaşi expresie, nu aminteşte numele lui Petru şi Paul, tocmai pentru că principii apostolilor erau în relaţii mult mai strînse cu Roma decît cu Efes sau Tralli. Tradiţia referitoare la compunerea Evangheliei lui Marcu, transmisă de Eusebiu, foloseşte scrierile sec. II (Papia şi Clement Alexandrinul). Această tradiţie, deşi nu este coerentă în toate detaliile, converge în a afirma că Marcu a activat la Roma ca interpret al lui Petru. Canonul muratorian, din a doua jumătate a sec. II, vorbeşte despre "martiriul lui Petru" ca despre un fapt foarte cunoscut. Tot din acest secol avem mărturia expresă a episcopului Dioniziu din Corint referitoare la martiriul lui Petru şi Paul la Roma, ca şi aceea a lui Irineu despre activitatea lor evanghelizatoare în această cetate. Urmează apoi mărturia lui Tertulian, care notează că nu este nici o diferenţă între cei ce au fost botezaţi de Ioan în Iordan şi cei botezaţi de Petru în Tibru (*De baptismo 4, 4*). În sfîrşit, notăm mărturia de la sfîrşitul sec. II, aparţinînd preotului roman Gaius, care prezintă oricui voieşte "trofeele" (tropaia) apostolilor de pe colina Vatican şi de pe via Ostia. Eusebiu, care ne-a transmis această mărturie, intenţionează să definească prin aceste trofee mormintele glorioase ale celor doi apostoli. De altfel, nu există nici un alt sens, conţinut care ar putea fi dat cuvintelor sale.

Independent de probele prezentate se află lista episcopilor romani cunoscută sfîntului Irineu, episcop de Lion. Această listă ne-a fost transmisă printr-o tradiţie ce are rădăcini multiple, şi deci nu poate veni numai de la Irineu. Peste tot, sf. Petru este pus la

începutul listei.

O circumstanţă căreia probabil nu i s-a acordat atenţia necesară este aceasta: Cum se face că numele lui Petru şi Paul sînt prezentate totdeauna împreună, astfel încît tradiţia ni-i prezintă ca un tot unic, începînd deja cu scrierile lui Clement şi Ignaţiu? Nu acelaşi lucru, de exemplu, îl întîlnim în Noul Testament. Aici, aceste nume nu apar aproape niciodată împreună. Drumurile lor s-au întîlnit rareori. O critică recentă a voit să descopere o profundă opoziţie între dînşii şi între modurile lor de prezentare a creştinismului. Cum şi unde aceste nume s-au unit atît de mult încît să devină pentru secolele următoare un mod de exprimare de o notorietate mondială? Acest fapt putea să se întîmple numai într-un singur loc, unde activitatea lor comună putea să fie cunoscută tuturor, activitate cu o rezonanţă de neuitat. Iar acest loc putea fi numai Roma. Dacă cei doi apostoli nu ar fi dat, cel puţin la sfîrşit, mărturia eroică a credinţei lor, cu siguranţă că numele lor nu s-ar fi asociat niciodată într-un mod atît de indestructibil.

A. von Harnack ne-a atras atenţia asupra unui fapt important. Origene scrie în cartea sa împotriva lui Celsus (II, 14): "Flegontus, cred că în cartea XIII sau XIV a Cronicii sale, admite că Cristos ar fi avut o cunoaştere a lucrurilor viitoare - din greşeală, el vorbeşte de Petru în loc de Isus - şi a demonstrat că profeţia lui se va împlini". Acest P. Elius Flegontus era un libertus (eliberat) al lui Adrian (117-138) şi a scris pentru împărat, sau împreună cu el, o mare operă intitulată *Olimpiadele* sau *Cronica*, operă îmbibată cu tot felul de curiozităţi, ceea ce, de altfel, plăcea împăratului. Nu cunoaştem această operă, şi de aceea nu ştim despre ce fel de profeţii vorbeşte Flegontus. Este singular, apoi, faptul ca un literat păgîn roman de la sfîrşitul sec. II să confunde pe Petru cu Isus. Ceea ce el scrie nu este, desigur, o probă că Petru ar fi locuit la Roma, ci numai că, pe timpul lui Adrian, el se bucura de o deosebită stimă printre creştinii din oraş. Şi tocmai această prezenţă intenţionează să o nege opozanţii acestui adevăr. După dînşii, în sec. II, la Roma nu ar fi existat nici o ştire despre Petru, aşa cum nu exista nici despre Tadeu sau Bartolomeu.

Nu există nici o probă care să le contrazică pe cele prezentate aici. Nici un scriitor, fie el chiar şi narator de legende, nu a numit o altă localitate afară de Roma ca loc de

desfăşurare a ultimei faze a activităţii celor doi apostoli, ca şi a morţii lor. Unica dificultate reală constă în aceea că în toate cele trei locuri din Noul Testament, unde Paul este pus în relaţie cu Roma (Scrisoarea către romani, sfîrşitul Faptelor Apostolilor şi a doua Scrisoare către Timotei), numele lui Petru nu este menţionat niciodată. Din aceasta s-ar putea cel mult opina că Petru nu a locuit în permanenţă la Roma, lucru de altfel verosimil. Dar nici pe departe nu se poate trage concluzia din aceasta că Petru nu ar fi fost niciodată la Roma, şi cu atît mai puţin că nu ar fi suferit aici martiriul.

În afară de mărturia prezentată de Origene, mărturie ce converge cu faptele istorice, mai importantă încă este proba arheologică. Ca regulă fundamentală în arheologie valorează demonstrarea unui cult foarte vechi, cult ce atestează existenţa mormîntului şi a martirului înmormîntat acolo. În schimb, legendele tardive legate de un martir păstrează un înalt grad de incertitudine. Dacă această regulă valorează pentru alţi martiri, valoarea ei este mai mare încă atunci cînd e vorba de Petru şi Paul. Acum, descoperirile arheologice de la mormîntul sfîntului Petru sînt de o aşa amploare încă rămîne în afara oricărei îndoieli faptul că mormîntul a existat pe colina Vatican cel puţin cu mult timp înainte de construirea bazilicii lui Constantin. Acest lucru a fost demonstrat din nou, şi cu toată claritatea, de către săpăturile efectuate după anul 1941 în subteranul bazilicii Sf. Petru. Sub actualul altar principal s-a descoperit un fel de monument din a doua jumătate a sec. II, monument care este acel trofeu despre care vorbeşte Caius în jurul anului 200. În Roma mai există un alt loc în care, chiar dacă nu ar fi existat nici un mormînt al apostolului, exista un cult dedicat apostolului, loc de cult care, ca şi cel menţionat mai înainte, este dinaintea lui Constantin. Săpăturile arheologice făcute sub biserica sfîntului Sebastian după 1915, au scos la lumină un zid plin cu invocaţii către sfinţii apostoli Petru şi Paul. Scrierea acestor invocaţii nu poate fi posterioară sec. III, deoarece locul unde se găsesc a fost acoperit pentru a se putea construi deasupra lui, la începutul sec. IV, o bazilică în cinstea martirului Sebastian. Trebuie să notăm că în antichitate este cu totul neobişnuit faptul ca să existe un loc de cult al sfinţilor, fără ca acolo să existe mormîntul lor. S-a recurs atunci la ipoteza, legată şi de legendele vechi, că în sec. III, trupurile apostolilor ar fi fost transferate pentru scurt timp în aceste catacombe

dedicate sfîntului Sebastian. Oricum ar sta lucrurile, avem mărturia arheologică clară că sfîntul Petru a fost venerat la Roma ca sfînt local, şi aceasta din cele mai vechi timpuri ale creştinismului. Conform uzanţelor antichităţii creştine, aceasta putea avea loc numai dacă mormîntul său era la Roma.

Desigur, există şi persoane care se declară nesatisfăcute cu astfel de demonstraţii, şi care ar voi mărturii mai precise. Însă trebuie să spunem că astfel de persoane fac parte din categoria acelora care nu au înţeles niciodată argumentele noastre referitoare la cunoaşterea antichităţii atît creştine cît şi necreştine. În istoria antică există multe fapte indubitabile, cum ar fi faptul morţii lui Alexandru cel Mare în Babilon şi al împăratului Augustus la Nola. La fel cum este indubitabilă punerea cenuşii rămasă din trupul lui Traian în coloana ce-i poartă numele. Şi aceste fapte nu sînt demonstrate cu probe atît de clare ca cele referitoare la mormîntul lui Petru. La fel, este inegabilă autenticitatea mormîntului sfîntului Paul din moment de probele istorice pe care se sprijină sînt aceleaşi ca şi pentru mormîntul apostolului Petru.

Lista papilor

Cea mai veche listă a papilor ne-a fost transmisă de Irineu (*Adv. Haer. III, 3*). Aici citim:

"După ce sfinţii apostoli (Petru şi Paul) au fondat şi organizat Biserica, ei au transmis lui *Lin* liturgia (oficiul funcţiunilor) demnităţii episcopale. Acesta este acel Lin pe care Paul îl aminteşte în scrisoarea sa către Timotei. Îi urmează *Anaclet*, iar după el demnitatea episcopală o primeşte, fiind al treilea după apostoli, *Clement*, care (de asemenea) i-a cunoscut personal pe apostoli...Acestui Clement îi urmează *Evarist*, şi lui Evarist *Alexandru*, apoi a fost ales *Sixt*, ca al şaselea după apostoli, iar după acesta *Telesfor*, care a dat o mărturie uimitoare (ca martir). Îi urmează *Igin*, apoi *Pius* iar după el *Anicet*. După ce Anicet îl avu ca succesor pe *Soter*, acesta a încredinţat la sorţi demnitatea episcopală lui *Eleuteriu*, al doisprezecelea după apostoli".

Această listă cuprinde o perioadă de o sută de ani, perioadă care nu este prea lungă

în atestarea autenticităţii tradiţiei ce cuprinde această listă de nume. Mai mult, se pare că Irineu nu a fost primul în redactarea listei. Precizările "al treilea", "al şaselea", ne indică referiri mnemotehnice ale unei tradiţii orale. Ştim apoi că Egesip redactase mai înainte de Irineu o listă a episcopilor Romei, listă ce ne lipseşte. Trebuie menţionat că lista episcopului de Lion Irineu nu este pusă la îndoială de nimeni.

Începînd cu sec. III, în lucrările scriitorilor creştini, lista aceasta apare din nou, iar cu timpul se măreşte. Ca o consecinţă a acestui fapt, apar şi erori, omisiuni, schimbări şi deformări de nume, care, totuşi, nu sînt greu de corectat. Astfel, în manuscrise, Hyginus (Igin) apare şi sub forma de Egenus sau Eugenius; mai tîrziu Zephyrinus apare ca Severinus, Fabianus ca Fabius sau Flavianus. Aceste transformări le suferă mai ales numele lui *Anencletus*, un nume de altfel rar. Mai tîrziu, anumiţi scriitori, pornind de la acest nume, au desemnat două persoane, *Cletus* şi *Anacletus*. Însă toate aceste deformări sînt de mică importanţă deoarece, cum am afirmat, corectarea lor se poate face fără mare greutate.

Chiar dacă din punct de vedere istoric, lista papilor este sigură, ea rămîne o simplă serie de nume şi nu o cronică a papilor. O cronologie sigură începe numai cu anul morţii papei Zefirin (217). Pentru perioada anterioară avem puţine puncte de referinţă sigure, precise.

Lin şi Anaclet reprezintă pentru noi simple nume. De la Clement avem lunga sa scrisoare adresată comunităţii din Corint. Clericii din acest oraş îl înlăturaseră pe episcopul lor, Fortunatus, numit probabil de apostolul Paul. Fortunatus se adresează episcopului Romei, iar Clement trimite doi presbiteri romani pentru a repune în scaun pe Fortunatus şi pentru a readuce ordinea la Corint. Următorii trei papi, Evarist, Alexandru şi Sixt I, rămîn, de asemenea, simple nume. Despre Telesfor ştim de la Irineu că a suferit martiriul. Este primul papă, după sf. Petru, despre care avem informaţii că a fost martirizat, probabil în timpul lui Adrian (117-138). Despre Igin, Pius I şi Anicet ştim doar că în timpul lor au existat contraste cauzate de ereticii gnostici. Anicet este acel papă la care vine episcopul de Smirna Policarp, bătrînul discipol al apostolilor, pentru a discuta problema stabilirii datei Paştelui. Era vorba despre o diversitate de rituri în uz la

comunităţile din Asia Mică şi la celelalte Biserici, în special cea romană. Despre Soter ştim doar că a venit în ajutor comunităţii din Corint printr-o bogată ofertă în bani. Eleuteriu este acel papă pe care-l întîlneşte Irineu atunci cînd este trimis de comunitatea din Lion pentru a discuta problema montaniştilor. Odată cu succesorul său Victor, informaţiile despre papi devin mai abundente.

Este surprinzător faptul că numele multor papi sînt greceşti. Aceasta i-a făcut pe unii să gîndească că pentru mult timp comunitatea creştină din Roma ar fi fost un fel de colonie grecească. Izvoarele epigrafice ale oraşului ne atestă clar că numele de origine greacă erau foarte frecvente, mai ales în rîndul sclavilor şi liberţilor. Anumite nume ale papilor, cum ar fi Evarist, Anicet, iar în sec. III, Anter, sînt tipice nume de sclavi. Din alte izvoare, ştim că papa Pius era un libertus, şi aceasta chiar dacă numele său este latin. În aceeaşi situaţie se găseşte şi papa Calixt. Toate aceastea nu trebuie să ne surprindă. Liberţii romani nu trebuiesc înţeleşi ca fiind nişte pensionari. Ei formau marea parte a populaţiei muncitoare; cea mai mare parte a comerţului şi industriei se afla în mîinile lor. În poeziile satirice ale epocii, aceşti sclavi liberaţi corespund proaspeţilor îmbogăţiţi din timpurile noastre. Aceasta nu vrea să spună că papii ar fi fost astfel de persoane; informaţiile ne servesc numai ca punct de orientare pentru a şti în ce strat social trebuie căutată majoritatea populaţiei creştine din acel timp. Aceasta nu se găsea în vechea nobilime romană şi nici între funcţionarii aristocraţi, ci mai ales în rîndul categoriilor de mijloc ale populaţiei muncitoare.

Gnoza

Gnosticii, a căror apariţie este cunoscută deja din primul secol, nu reprezentau la origine o sectă separată, ci mai ales un curent spiritual în interiorul Bisericii. Multe persoane culte ce aderaseră la creştinism, în special în marele centre ale culturii greceşti, cum ar fi Antiohia şi Alexandria, aveau impresia cu totul neplăcută lor precum că noua religie ar fi prea puţin profundă, simplistă, bună doar pentru clasele inculte. E de notat aici că în antichitate, ca şi astăzi, de altfel, oamenii culţi puteau suporta orice acuză, dar nu cea de ingenuitate. Acestor intelectuali nici măcar nu le trecea prin minte că doctrina

creştină este un complex de adevăruri revelate şi imutabile, şi nimic altceva. Această ignoranţă a lor îi determină să o reelaboreze şi să o construiască în felul unui sistem filosofic. Ei intenţionau astfel să se conformeze sensului cuvîntului gnoză: o cunoaştere mai profundă. Dar tentativa lor nu a produs nimic util, cum ar fi de exemplu o demonstraţie metafizică, ci numai teozofii şi cosmogonii uluitoare, în care abstractul şi concretul, timpul, tăcerea, cuvîntul, Dumnezeu, abisul, Cristos, Biserica se amestecau într-o mitologie confuză. Din scrierile apologeţilor şi în special din cele ale lui Irineu cunoaştem mai multe sisteme gnostice. Chiar de la ei avem diferite fragmente; mai mult, ne-a parvenit un întreg volum, *Pistis Sophia*. Trebuie să spunem că pentru noi este foarte dificil să extragem ceva coerent şi plăcut din această aglomerare bizară de cuvinte. Se pare însă că în acel timp tonul misterios şi exaltat al acestor învăţături, foarte departe de revelaţia creştină, ar fi exercitat asupra multora o fascinaţie cu totul deosebită.

Spre mijlocul sec. II a existat probabil o multitudine de învăţători gnostici ambulanţi, unii dintre ei practicînd rituri misterioase, iar în adunările lor secrete desfăşurau împreună cu adepţii lor celebrări euharistice extravagante, ajungînd şi la excese foarte grave. Biserica considera periculoasă activitatea lor. Din cauza lipsei unei literaturi care să combată aceste erori, lipsă ce s-a verificat pînă în a doua jumătate a sec. II, lipsind persoanele cu o cultură adecvată în materie, Biserica nu a putut să facă prea mult, găsindu-se într-o anumită măsură neputincioasă în faţa lor. Maeştrii ambulanţi gnostici se îngrămădeau în mod intenţionat la Roma, şi aceasta nu pentru că comunitatea creştină din oraş ar fi reprezentat pentru ei un teren promiţător, ci cu scopul precis da a intra în acea *communio* romană, atît de importantă pentru toţi. Dintre personalităţile acestei erezii cunoaştem diferite nume, Marcion, Cerdon, Valentin, toţi aceştia fiind de mai multe ori excomunicaţi de papii Igin şi Anicet. Excluderea din comunitatea ecleziastică reprezenta în acel timp unica armă de care se puteau servi episcopii în cazuri ca acestea. Mici nuclee izolate ale sectei, cum ar fi de exemplu marcioniţii, se mai păstrează pînă în secolul al IV-lea. Ca mişcare, însă, gnoza era deja moartă în sec. III, graţie în special energicei reacţii literare condusă de Irineu din Lion, Hipolit din Roma, cei doi alexandrini Clement şi Origine, ca şi Tertulian, toţi aceştia afirmînd, împotriva

gnosticilor, principiul tradiţiei apostolice, şi anume caracterul supranatural al revelaţiei creştine.

Papa Victor

Neclaritatea în problema stabilirii datei Paştelui cerea de mai mult timp o rezolvare. Noi nu avem date suficiente pentru a înţelege cum diversitatea (considerată ca un abuz) în datarea celebrării Paştelui crease deja cu conflict atît de acut în lumea antică. Spre sfîrşitul sec. II, papa Victor decide să rezolve această problemă. Din iniţiativa sa s-au ţinut în acelaşi timp, în regiuni diferite, sinoade ale căror acte treceau de la un sinod la altul. La începutul sec. IV, Eusebiu cunoaşte aceste acte în arhiva din Ierusalim. Acestea sînt deosebit de importante pentru noi, deoarece ne arată care erau Bisericile mai importante la sfîrşitul sec. II, şi în acelaşi timp ne prezintă gruparea diferitelor comunităţi în jurul centrelor mitropolitane. Pentru Italia, aceste sinoade s-au ţinut la Roma; pentru Gallia la Lion, prezidate de Irineu; pentru provincia Pontului, adică pentru Asia Mică orientală, sinoadele au fost prezidate de Palmas, episcopul cel mai în vîrstă; pentru partea occidentală a Asiei Mici a prezidat episcopul Policrat din Efes; pentru Siria septentrională sinoadele s-au ţinut probabil la Edessa; pentru Palestina la Cezarea. Pe lîngă aceasta, circulau numeroase scrisori ale diferiţilor episcopi ai regiunilor în care nu au avut loc aceste sinoade, cum ar fi scrisoarea lui Bacchilus din Corint. Se pare că Egiptul nu a avut nici un sinod, fiind în această provincie doar un episcop, cel de Alexandria.

Toate actele sinodale şi scrisorile concordă cu practica pascală de la Roma, cu excepţia sinodului de la Efes, care, de altfel, era cel mai numeros în ceea ce priveşte numărul participanţilor. Eusebiu din Cezarea ne-a păstrat scrisoarea episcopului Policrat adresată papei Victor, scrisoare ce are un ton destul de arogant. Ca urmare a acestei scrisori, cu modalitatea caracteristică Bisericii de atunci de a trece la măsuri radicale, papa Victor exclude din comuniunea bisericească pe toţi episcopii din regiunea Efesului, care în acel timp cuprindea cu multă probabilitate mai mult de un sfert din întreaga creştinătate. Urmarea a fost o consternare generală. Însă nimeni nu i-a contestat

episcopului Romei dreptul unei atari decizii. Irineu din Lion se face interpretul opiniei publice şi-l îndeamnă pe Victor să facă pace, scriindu-i o scrisoare ce ni s-a păstrat. Nu ştim cum s-au sfîrşit lucrurile; ştim însă că mai tîrziu a fost restabilită comuniunea bisericească dintre Roma şi Efes.

Pentru tot parcursul sec. II izvoarele sînt puţine, iar ceea ce cunoaştem se referă în special la Roma şi la episcopii ei. În ceea ce priveşte provinciile, deseori ceea ce ştim este doar faptul că în multe oraşe existau comunităţi creştine. O atare lipsă a ştirilor nu provine numai din golurile tradiţiei noastre, ci şi din caracterul redus al situaţiilor, al problemelor ce le trăia Biserica. Comunităţile creştine aveau încă puţini membri şi nu trăiau în acea strînsă legătură ce o vom vedea mai tîrziu. Erau încă puţine acele probleme care, într-adevăr, ar fi putut să mişte întreaga Biserică. Începînd cu sec. III lucrurile se schimbă. Izvoarele devin mai abundente, şi aceasta într-o aşa măsură încît sîntem mai informaţi cu ceea ce se întîmplă în Biserică decît cu ceea ce se întîmplă în Imperiu. Producţia literară creştină o depăşeşte în cantitate pe cea păgînă. Îl cunoaştem mai bine pe papa Calixt decît pe împăratul de atunci, Alexandru Sever. La fel, avem mai multe mărturii referitoare la papa Corneliu şi la episcopul de Cartagina Ciprian, decît despre împăraţii Decius, Gallus şi Valerian.

Şcoala din Alexandria

La Alexandria, centru vital al studiilor înalte ca şi al comerţului cu cărţi, se înfiinţase spre sfîrşitul sec. II un fel de academie creştină, numită şi Scoala catehetică.

Organizarea externă ne este puţin cunoscută; cunoaştem, însă, mai bine o întreagă serie de maeştri şi discipoli, unii dintre ei fiind mai tîrziu episcopi. Din scrierile fondatorului şcolii, Panten, nu ne-a rămas nimic; în schimb, le avem pe acelea ale succesorului său Clement, şi în cantitate şi mai mare pe cele ale lui *Origene*, succesorul lui Clement. Ultimii doi aparţineau aristocraţiei intelectuale a timpului şi erau destul de versaţi în filosofia greacă. În încercarea lor de a consolida din punct de vedere filosofic învăţătura creştină, ambii au ajuns la unele soluţii greşite. În special Origene va fi

condamnat în mod decis de sfinţii Părinţi, ca şi de diferite concilii ecumenice, de exemplu de cel de-al cincilea conciliu ecumenic din 553. De altfel, încă în viaţă, el ajunge în conflict cu propriul episcop şi trebuie să părăsească Alexandria. Ajuns la Cezarea, în Palestina, pune bazele unei biblioteci creştine ce va fi folosită apoi de Eusebiu.

Origene nu a avut niciodată intenţia de a se îndepărta de doctrina Bisericii. Aşa cum scrie Eusebiu, tînăr fiind, mersese la Roma "pentru a vizita acea Biserică foarte veche", această călătorie făcînd-o şi cu scopul de a studia ceea ce se învăţa aici. După depunerea sa din partea episcopului de Alexandria, el a încercat să-şi apere ortodoxia învăţăturii sale printr-o scrisoare trimisă papei Fabian.

El este primul mare teolog creştin. Poate că este supraevaluat din partea anumitor critici ai zilelor noastre. Este în afara oricărui dubiu că el a influenţat într-o bună măsură teologia secolelor următoare; însă nu într-o aşa măsură cum a făcut-o, de exemplu, Augustin. Pentru a ne face o idee justă despre dînsul, ar trebui să avem toate scrierile lui; însă multe dintre ele s-au pierdut.

Tertulian

În a doua jumătate a sec. II s-a iscat în Frigia o mişcare profetico-ascetică, ce s-a simţit şi în Occident. Conform numelui fondatorului, Montanus, secta a fost numită montanism. Episcopii din Asia Mică au condamnat-o de la bun început. Pentru un anumit timp, Roma a rămas în expectativă, şi numai papa Zefirin, urmaşul lui Victor la începutul sec. III, a întrerupt comuniunea ecleziastică cu montaniştii. Atitudinea sa a stîrnit indignarea cartaginezului Tertulian, care, la rîndul său, a întrerupt orice relaţie cu Biserica şi a fondat la Cartagina o comunitate montanistă.

Tertulian devenise creştin la o vîrstă adultă, în jurul anului 196, iar imediat după aceea începe o febrilă activitate scriitoricească. Latina în care a scris are un caracter cu totul personal şi foarte expresiv, apropiindu-se de limbajul popular, ceea ce-i îngreunează înţelegerea din partea noastră. A fost primul scriitor creştin ce s-a servit de limba latină, ridicînd-o la rangul de limbă literară creştină. El nu este un gînditor şi un cercetător, aşa

cum e Origene. Mereu este gata de a da replici, scînteietor, înţepător, cu un sarcasm amar, ce şi-l revarsă fie asupra păgînilor sau ereticilor, fie asupra catolicilor, aşa cum se va întîmpla în ultima parte a vieţii. Faptul că un om de talia sa a putut să facă cauză comună cu o sectă de extatici şi visători, se poate explica numai datorită unei stări de exasperare. Cu toate acestea, scrierile sale, catolice sau montaniste, rămîn pentru noi, datorită vitalităţii lor ca şi acutelor observaţii ale detaliilor, un izvor preţios pentru cunoaşterea vieţii creştine a timpului.

Papii Zefirin şi Calixt. Schisma lui Hipolit

" \l 2 Cu dispariţia gnosticilor nu încetează, însă, afluenţa maeştrilor greci spre capitala Imperiului. Papii Victor, Zefirin şi Calixt vor condamna mulţi dintre dînşii din cauza doctrinelor lor scandaloase. Sub Zefirin, ca o consecinţă a acestor condamnări, se ajunge chiar la o schismă, deoarece unii din aceşti excomunicaţi îşi aleseseră un episcop al lor, un "antiepiscop", numit Natale. Nu cunoaştem din mîinile cui a primit consacrarea episcopală. Ştim însă că în curînd el îşi va schimba gîndurile şi va face pocăinţă publică în faţa papei Zefirin. Mai serioasă va fi schisma izbucnită îndată după moartea acestui papă († 217), deoarece va fi promovată de o persoană de o deosebită valoare, preotul roman Hipolit.

Acesta era cel mai bun teolog pe care Biserica romană îl avea în acel timp. Aparţine marilor scriitori creştini, dintre secolele II şi III, cum ar fi Irineu, Clement, Origene şi Tertulian. A scris în limba greacă, însă mare parte din opera sa s-a pierdut. Judecîndu-l după fragmentele rămase, se poate conclude că a scris şi opere mediocre. Era mai în vîrstă decît Origene, iar cînd acesta ajunse la Roma şi-l auzi predicînd, Hipolit nu pierde ocazia de a-i atenţiona pe ascultători asupra prezenţei marelui alexandrin. Sub Zefirin, Hipolit îşi dădu seama cu neplăcere că diaconul Calixt, antipatic lui, devenea din ce în ce mai simpatic papei. Hipolit afirmă: Calixt l-a "tras pe sfoară" pe bătrînul papă. Mai mult, Zefirin îi încredinţă abilului diacon, care în tinereţe fusese bancher, administraţia cimitirului de pe via Appia, cimitir ce-i poartă numele şi astăzi. Ruptura s-a

produs după moartea lui Zefirin, cînd Calixt va deveni papă. În libellus-ul său împotriva lui Calixt, scriere cunoscută nouă, Hipolit, în mod straniu, trece sub tăcere motivul îndepărtării sale de Biserică. Se pare că Calixt i-a cerut să se justifice într-un punct al învăţăturii sale, iar cînd acesta, exasperat, a refuzat s-o facă, papa l-a excomunicat. Însă Hipolit nu era Natale. El acceptă lupta, organizează o comunitate dizidentă şi-l acuză pe Calixt şi "calixtiani" de laxism moral şi de sentimente nu prea înalte, îl insultă chiar. Calixt moare martir la 14 octombrie 222. Schisma durează şi sub succesorii săi Urban şi Ponţian. Doar în 235, cînd Ponţian este deportat împreună cu Hipolit în Sardinia, bătrînul schismatic se împacă cu papa. Trupul său este purtat la Roma, iar în cimitirul său de pe via Tiburtina, prietenii îi înalţă o statuie, o onoare, de altfel, cu totul neobişnuită pentru antichitatea creştină. Pe soclul statuii, actualmente la intrarea în Biblioteca Vaticană, se pot citi titlurile tuturor lucrărilor sale. Mai tîrziu, Hipolit va fi venerat la Roma ca martir, şi aceasta pe drept merit. Acesta este unicul motiv al venerării sale. Însă sfîntul Ieronim, în sec. IV, nu va şti prea bine cine fusese acest Hipolit.

Zefirin este cel mai vechi papă al cărui mormînt, după cel al sfîntului Petru, este cunoscut, în cimitirul lui Calixt. Este un mausoleu construit la suprafaţă. Ponţian va fi înmormîntat în cripta subterană construită în acelaşi cimitir de către succesorul său, criptă ce va servi ca loc de odihnă veşnică pentru urmaşii săi. Inscripţia de pe mormîntul său este cea mai veche cunoscută nouă.

Fabian (236-250)

Lui Ponţian îi va urma Fabian, care, conform informaţiilor ce le avem, va da o nouă organizare clerului din oraş. Dintr-un rezumat al unei scrisori a succesorului său, ştim că erau atunci la Roma 46 de presbyteri, 7 diaconi, 7 subdiaconi, 42 de acoliţi şi 52 de clerici de grad inferior. Nu ştim însă dacă desemnarea preoţilor pentru fiecare biserică

în parte, aşa numitele "tituli", este din perioada lui Fabian, sau de mai înainte. Pluralitatea locurilor de cult la Roma, contrar cu ceea ce exista în alte oraşe, unde serviciul divin se ţinea într-o singură biserică, este atestată deja din timpul lui Iustin.

Fabian va muri la 20 ianuarie 250, printre primii martiri ai persecuţiei lui Decius. Scaunul roman va rămîne vacant pentru mai bine de un an. Cele trei vacanţe ale scaunului papal (după 250, 258 şi 304), de altfel destul de lungi, coincid cu ultimele trei mari persecuţii. În toate celelalte cazuri, episcopul Romei este consacrat cu regularitate în prima duminică după moartea predecesorului său.

Cornel

Atunci cînd va fi ales, în primăvara anului 251, persecuţia se terminase deja. Însă imediat după alegere va izbucni o nouă schismă. Presbyterul Novaţian, scriitor de valoare de la care ni s-a păstrat o carte dedicată Sf. Treimi, se face ales şi consacrat episcop şi avansează pretenţii pentru fondarea unei Biserici reformate. Ca prim lucru, el cere tuturor acelora care se arătaseră slabi în timpul ultimei persecuţii, aşa-zişii *lapsi* (căzuţi), să fie excluşi pentru totdeauna de la comuniunea bisericească.

Această problemă suscitase discuţii şi în alte părţi. Iar căzuţii erau destul de numeroşi. Mulţi episcopi, cum ar fi cel de Antiohia, se temeau că dacă vor fi iertaţi toţi aceşti căzuţi, bineînţeles după ce vor fi îndeplinit penitenţa în forma tradiţională cunoscută, se va crea un grav precedent faţă de persecuţiile dinainte. La Cartagina era deja o circumstanţă proprie stabilă. Conform practicii penitenţiale de atunci, era obiceiul ca penitentul să ceară de la episcop un mijlocitor. Pentru o atare funcţie se alegeau de preferinţă confesori, adică creştini ce suferiseră în timpul persecuţiilor. Acum, la Cartagina, exista un grup de astfel de confesori care, orgolioşi de fermitatea de care dăduseră dovadă, nu mai distingeau între mijlocire şi dezlegare, şi-i admiteau la comuniune pe căzuţi, fără să fie autorizaţi pentru aceasta de către episcop. Abuzul luă o aşa proporţie, încît episcopul Ciprian va fi nevoit să-i excomunice pe unii, care cauzau şi alte dezordini, printre care se găsea şi clericul Novatus. Acesta organizează o schismă şi

intră în legătură cu Novaţian de la Roma. Este de neînţeles această înţelegere, deoarece Novatus şi Novaţian aveau principii complet opuse în problema penitenţei; ceea ce-i unea era numai neascultarea faţă de episcopii lor.

Episcopii Corneliu de la Roma, Ciprian din Cartagina şi Dionis din Alexandria se vor îngriji ca să explice situaţia celorlalţi episcopi, în special lui Fabian din Antiohia, care la început se arătase indecis. Pentru aceasta, ei se vor servi de scrisori, multe dintre ele ajungînd pînă la noi. Astfel, ei vor reuşi să stăvilească această mişcare schismatică. Novaţianii vor supravieţui, totuşi, ca o mică sectă pînă în sec. V.

Sacramentul penitenţei

Mulţi autori moderni îşi închid posibilitatea înţelegerii istoriei acestui sacrament deoarece pornesc de la o poziţie polemică, întrebîndu-se, de exemplu, cînd a fost introdusă mărturisirea "auriculară". Astfel făcînd, ei se apropie de izvoare cu o schemă prestabilită, ca şi cum practica penitenţială ar fi evoluat încet-încet de la o severitate excesivă spre o moderare extremă.

Întîi de toate trebuie să spunem că, în antichitate, penitenţa era practicată în mod frecvent. Scriitorii bisericeşti ne vorbesc continuu de aceasta. Însă ceea ce duce în eroare pe mulţi critici recenţi e faptul că aceşti scriitori scriu despre aceasta cu o oarecare rezervă. Ei îndreaptă mereu atenţia asupra pocăinţei interioare şi accentuează faptul că păcătosul nu trebuie să dispere niciodată. Însă nu se opresc asupra detaliilor, şi aceasta pentru a nu sugera credincioşilor ideea că se poate păcătui cu uşurinţă, din moment ce păcatele pot fi iertate mereu. Metoda lor preferată este aceea de a integra această problemă în istoria universală a mîntuirii: pentru cel botezat, care cade din nou în păcat, există încă un mijloc de salvare, "o a doua masă după naufragiu", aşa cum se exprimă sf. Ieronim. Din citate similare, mulţi istorici moderni au dedus că în antichitate, în general, se dădea dezlegarea sacramentală doar o singură dată în viaţă. O atare afirmaţie curioasă a intrat chiar şi în unele cărţi de teologie. Dar, de exemplu, tocmai discuţiile dintre Cornel, Ciprian şi alţi episcopi cu ocazia problemei readmiterii căzuţilor, ar fi suficiente

pentru îndepărtarea acestei afirmaţii eronate. De fapt, aici sînt tratate toate posibilităţile cazuisticii: nu numai cînd şi cum se poate da dezlegarea căzuţilor, ci sînt stabilite şi diferitele grade ale vinovăţiei. Nu se observă dificultatea ca cei care au primit odată această dezlegare să nu o mai poată primi din nou. Această dificultate ar fi putut să apară, cu excepţia ca lapsi-i să nu fi fost cu toţii înainte copii inocenţi.

Pentru a spune adevărul, trebuie să recunoaştem că înainte de sec. IV, practica penitenţială avea puţine norme generale. Totul era încredinţat episcopului. Nu exista apoi un canon de pocăinţă. Episcopul dădea dezlegarea atunci cînd considera că păcătosul dăduse probe suficiente ale căinţei sale. Atari probe, împărţite în timp, constau în posturi, în supunerea sa la binecuvîntările rituale ale penitenţilor, în cererea repetată a dezlegării şi în căutarea mijlocitorilor care să pledeze pentru dezlegarea lor. Dacă astfel de semne de pocăinţă ieşeau din comun, cum a fost cazul lui Natale, care se aruncă la picioarele papei Zefirin în prezenţa întregii comunităţi şi-i mărturisi în mod public vinovăţia, sau cum s-a întîmplat cu matroana Fabiola (cazul ei este povestit de sf. Ieronim), atunci, în anumite cazuri, dezlegarea se dădea pe loc. De obicei, însă, timpul de pocăinţă era mai lung, în majoritatea cazurilor pînă la Paştele următor, sau chiar mai lung. Căzuţii din persecuţia lui Decius vor trebui să facă pocăinţă timp de aproape doi ani.

Nu era rară mărturisirea publică a păcatelor, atunci cînd era vorba de păcate mari sau de scandaluri publice; această mărturisire era considerată o probă deosebită de pocăinţă. Dar o impunere de a mărturisi public păcate secrete nu a existat niciodată. Erau publice riturile pocăinţei, iar penitenţii îşi aveau un loc rezervat în biserică. Însă pentru că unul se supunea acestor rituri, nimeni nu putea cunoaşte natura păcatelor lui. Se pare că unii credincioşi acceptau astfel de rituri din pură devoţiune. Exista o mărturisire secretă a păcatelor, deoarece episcopul sau preotul care stabilea durata penitenţei trebuia să ştie despre ce păcate este vorba. O atare mărturisire avea caracterul unei discuţii preliminarii, lipsită de orice formă rituală; izvoarele, de altfel, nu spun nimic în această privinţă.

În general, trebuie precizat faptul că mărturisirea era practicată cu o deosebită frecvenţă, însă nu era elaborată din punct de vedere teologic. Era clar apoi că Biserica are puterea de a lega şi de a dezlega, însă nimeni nu se preocupa cum şi cînd trebuia să aibă

loc dezlegarea, iar conceptele de păcat de moarte sau venial nu erau încă aprofundate de către teologi. Mai mult, lipsa normelor precise putea duce la decizii arbitrare. Cînd Tertulian va declara de neiertat aşa-numitele trei păcate capitale: omuciderea, idolatria şi adulterul, aceasta a fost o opinie a sa, pe care el a exprimat-o ca montanist. Ciprian ne spune că anumiţi episcopi refuzau să de dezlegarea pentru păcatele de desfrîu. El nu este de acord cu aceasta, dar menţionează că fiecare episcop este responsabil numai în faţa lui Dumnezeu. Dimpotrivă, Origene dezaprobă "anumiţi" episcopi, care dezlegau toate păcatele printr-o simplă rugăciune, neimpunînd un timp adaptat de pocăinţă.

De la sfîrşitul sec. IV încep să se găsească forme de penitenţă ce s-ar putea numi penitenţă pe toată viaţa sau voturi penitenţiale. Cel ce făcea un astfel de vot era dezlegat imediat, dar el se obliga pentru toată viaţa la anumite fapte de pocăinţă, printre care era şi renunţarea la căsătorie. O atare pocăinţă era considerată ca şi o profesiune monastică, căreia i se atribuia eficacitatea unei purificări de păcat comparabilă cu botezul. Acest vot de pocăinţă era prin natura sa irepetibil. Mai tîrziu, multe canoane conciliare se vor ocupa cu ceea ce trebuie făcut atunci cînd un astfel de penitent va recădea în păcat. Clericii erau excluşi de la astfel de voturi. Votul nu era unica formă de iertare a păcatului, dar într-un anume sens, reprezenta penitenţa definitivă. Considerînd tocmai acest vot de pocăinţă ca unica formă de dezlegare sacramentală, formă purtată arbitrar în perioada primară a Bisericii, în care nu găsim nici urmă de aceasta, anumiţi autori recenţi îşi închid singuri calea spre înţelegerea întregii istorii a sacramentului reconcilierii.

Conflictul referitor la botezul ereticilor

Papa Cornel şi episcopul Ciprian au avut aceeaşi poziţie în ceea ce priveşte readmiterea lapsi-lor şi în combaterea schismei lui Novaţian. Însă după moartea în exil lui Cornel, zelosul episcop al Cartaginei va intra într-un grav conflict cu noul papă Stefan. Problema era aceea dacă trebuie sau nu să fie botezaţi cei ce veneau în Biserică dintr-o sectă. După Ciprian, botezul administrat de eretici nu era valid, deoarece în afara Bisericii nu există mîntuire. Pusă în termeni atît de universali, poziţia sa era falsă, iar Ciprian

însuşi admitea că se trata de o inovaţie, deşi el putea să se bazeze pe decizia unui conciliu convocat de unul din predecesorii săi de la Cartagina. Evident, Ciprian se gîndea la montaniştii africani, a căror formulă pentru botez, cel puţin atît cît rezultă din informaţiile posterioare, era fără îndoială invalidă. La Roma, în schimb, erau în atenţie mai ales novaţianii ce se reîntorceau în sînul Bisericii, şi care cu toţii fuseseră botezaţi în ritul catolic, deoarece secta exista doar de puţini ani.

Deşi avem o mare cantitate de documente, acestea nu ne arată cu claritate cum s-a desfăşurat acest conflict. Este sigur că Ciprian îi trimitea mereu papei memorii şi delegaţii, pentru a-l determina să fie de partea sa. Se pare însă că Stefan era un jurist perspicace, şi nu era dispus să trateze cu episcopul de Cartagina într-un mod diferit de alţi episcopi. Atunci cînd ajunse delegaţia trimisă de Ciprian pentru a rezolva în mod definitiv problema şi pentru a depune în mîinile papei actele conciliare semnate de 90 de episcopi africani, papa Stefan refuză intrarea acesteia în biserică. Conform uzanţei timpului, aceasta însemna ruptura raporturilor diplomatice şi excluderea lui Ciprian şi a adepţilor săi de la comuniunea cu Biserica romană.

Ciprian ţinea cel mai mult la această unitate cu Biserica romană, iar această decizie a papei îl răni destul de adînc. În scrisorile trimise prietenilor săi, el îşi dă drumul sentimentelor sale cu expresiile unei dureri profunde. Scrise episcopului Firmilian din Cezarea, în Asia Mică, iar acesta răspunse cu o înflăcărată acuză adusă papei. Papa Stefan se comportase în mod identic şi faţă de dînsul, pentru aceeaşi problemă, excluzîndu-l astfel şi pe el de la comuniunea ecleziastică.

La acest punct, izvoarele se opresc şi nu mai cunoaştem cum au evoluat lucrurile. Ştim că episcopul Dionis din Alexandria a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a împăca cele două părţi, însă nu era informat suficient în această privinţă, şi apoi medierea lui a venit prea tîrziu. În plin conflict, Stefan moare în august 257. Ciprian a încercat să ajungă la o înţelegere cu succesorul său. Oricum, faptul că memoria lui Ciprian apare destul de repede în martirologiul roman ne dă de înţeles că el a murit în pace cu Roma. La fel, în viitor nu cunoaştem nimic despre o posibilă ruptură între Roma şi Cezarea.

Ştim numai că în problema teologică amintită, cauză a acestui conflict, principiul

papei Stefan s-a impus peste tot. Astfel s-a clarificat o învăţătură importantă: validitatea botezului nu depinde de crezul celui ce botează şi nici de faptul că el aparţine sau nu Bisericii, ci de intenţia de a face ceea ce face Biserica. Urmează, ca o concluzie generală, că validitatea sacramentelor nu depinde de faptul că cel ce le administrează este demn sau nu.

Polemica dintre papa Dionis şi episcopul de Alexandria

După o lungă vacanţă a scaunului papal, cauzată de persecuţia lui Valerian, papei martir Sixt al II-lea îi urmează preotul Dionis. Acesta îl cheamă pe episcopul de Alexandria, cu acelaşi nume, spre a da seamă de anumite formule cristologice suspecte. Episcopul se grăbeşte în a se justifica, admiţînd probabilitatea unei exprimări uneori neclare în scrierile sale. La fel, admite că nu a folosit termenul *homoousios*, folosit de papa pentru a indica egalitatea de natură a Fiului cu Tatăl, deoarece acest termen nu există în Biblie. Însă, aminteşte episcopul, el este perfect de acord în această problemă cu papa. Dionis din Alexandria nu era numai un teolog, ci şi un mare păstor al sufletelor. Ca şi Ciprian, privirea sa trecea dincolo de spaţiile propriei jurisdicţii. Însă, în timp ce Ciprian, în zelul său voia să impună tuturor propriile idei, Dionis încerca să aplaneze dificultăţile şi să medieze contrastele. De la dînsul s-a transmis acea prietenie între Alexandria şi Roma, prietenie ce a durat aproape două secole.

Perioada cuprinsă între 260 şi 303, adică de la terminarea persecuţiei lui Valerian pînă la cea a lui Diocleţian, a fost pentru Biserică o perioadă de pace şi linişte. Numărul creştinilor va creşte considerabil. La începutul sec. IV erau circa 5-6 milioane, dintr-o populaţie de aproximativ 50 de milioane, cît avea atunci Imperiul. Eusebiu, care trăieşte în această perioadă, ne informează cum în multe locuri sînt construite biserici noi, deoarece cele vechi deveniseră neîncăpătoare. Numărul centrelor episcopale se ridicase la aproximativ o mie. Păstrînd proporţiile necesare, putem spune că majoritatea creştinilor trăiau în Africa de Nord, Egipt, Siria şi Asia Mică, ca şi în marile oraşe, cum ar fi Cartagina, Alexandria, Antiohia şi în special Roma. Aici, unde deja din timpul lui

Diocleţian populaţia se împuţinase, locuiau o jumătate de milion de cetăţeni, comunitatea creştină numărînd între 50.000 şi 100.000 de botezaţi. În afara graniţelor imperiului, existau creştini numai în Persia Occidentală. În ultimii ani ai sec. III, s-a convertit la creştinism Tiridat al III-lea, regele Armeniei. Această ţară, ce se găsea într-o situaţie destul de fluidă în ceea ce privea dependenţa faţă de Imperiu, poate fi considerată ca cel mai vechi stat creştin.

VIAŢA BISERICII ÎN ANTICHITATE

Unitatea Bisericii antice: communio

Astăzi, cînd papa se adresează Bisericii printr-o enciclică, el începe cu aceste cuvinte: Tuturor patriarhilor, arhiepiscopilor etc., care au pacea şi comuniunea (*pax et communio*) cu Scaunul Apostolic. Pacea şi comuniunea nu sînt numai simple cuvinte ce se întîlnesc cu regularitate în scrierile antichităţii creştine, ci ele desemnează un concept care poate fi considerat ca unul din mijloacele necesare pentru a înţelege Biserica antică.

Communio, în sensul creştinilor de atunci, înseamnă comunitatea credincioşilor, a acestora cu episcopii, a episcopilor între dînşii, şi a tuturor cu capul, care este Cristos. Semnul vizibil şi în acelaşi timp principiul mediator prin care această comuniune se reînnoieşte continuu este Euharestia, comuniunea. Păcătosul este exclus de la comuniunea euharistică, iar prin aceasta şi din comunitatea eclezială: el este excomunicat. Dacă face pocăinţă, este readmis la comuniunea euharistică. Oaspetele ce soseşte într-o comunitate, venind din Biserici îndepărtate, este admis la comuniune dacă poartă cu dînsul un document de la episcopul său, prin care se atestă că el aparţine unei comunităţi ortodoxe; în caz contrar îi sînt negate atît Euharestia cît şi ospitalitatea.

Atunci cînd episcopul Policarp, spre mijlocul sec. II, se îndreaptă spre Roma pentru a discuta problema Paştelui, el nu va ajunge la un acord cu papa; totuşi, aşa cum va scrie mai tîrziu Irineu papei Victor, "Anicet i-a încredinţat Euharestia în Biserică", adică i-a permis să celebreze în comunitatea romană Sf. Liturghie şi să distribuie Euharestia clerului şi poporului roman; "astfel ei se despărţiră în pace". Irineu vreau să spună că în *ciuda divergenţelor ce rămîneau*, comuniunea Bisericii, pacea sau communio, toate acestea nu i-au fost negate. Aici observăm că pacea înseamnă cu totul altceva decît identitatea de vederi sau lipsa conflictului. Pax şi communio reprezintă o comunicare

reală, ce nu încetează în mod necesar nici atunci cînd o controversă rămîne încă nerezolvată; semnul acestei legături îl reprezintă Euharestia celebrată în comun.

La Roma, unde anumiţi preoţi nu concelebrau cu episcopul, ci numai în zilele de duminică ofereau sacrificiul Misei în bisericile titulare, era obiceiul ca episcopul, care celebra cel dintîi, să-i desemneze pe acoliţi, ca în numele său să poarte în bisericile titulare particule consacrate, pe care apoi preotul le depunea în potir în timpul celebrării propriei Liturghii. La această uzanţă se referă şi astăzi rugăciunea *Haec commixtio et consecratio*, după *Pax Domini*. Papa Inocenţiu I (401-417) explică astfel această practică: "pentru ca ei (presbyterii) să nu se simtă despărţiţi în această zi specială a comuniunii noastre".

În antichitate, a comunica cu ereticii însemna a primi Euharestia la dînşii. De aceea, laicii care călătoreau prin ţări unde nu era nici o biserică catolică, purtau cu dînşii Euharestia, pentru a nu fi constrînşi să o primească într-o biserică eretică, căci aceasta ar fi însemnat că ei intră în comuniunea ecleziastică a ereticilor. Această idee era destul de concretă: în sec. IV, episcopul eretic Macedon din Constantinopol a adus cu forţa la altarul său pe acei catolici care refuzau să primească Euharestia din mîinile sale; i-a constrîns să deschidă gura, cu scopul evident de a-i forţa să intre în comuniunea sa. În acest secol exista în Asia Mică o sectă nesemnificativă, aceea a messalianilor, ce nu credeau în Euharestie. Ca o consecinţă a acestui fapt, ei permiteau propriilor membri să primească Euharestia la alţi catolici, sau oriunde voiau, deoarece, conform opiniei lor, aceştia nu realizau nici o comuniune cu nimeni.

Scrisorile de comuniune

Atunci cînd un creştin pleca la drum, el primea de la propriul episcop o scrisoare de recomandare, un fel de paşaport, prin care, la orice comunitate creştină ar fi ajuns, era primit cu dragoste şi găzduit gratis. Această realitate, pe care o găsim încă din timpul

apostolilor, nu era numai un avantaj pentru laici, ca de exemplu pentru comercianţii creştini, dar şi pentru episcopii înşişi, care puteau astfel să trimită scrisori în tot Imperiul. Numai astfel se poate explica bogata corespondenţă a acestora. Astfel de paşapoarte se numeau scrisori de pace sau de comuniune, deoarece atestau că cel ce le purta aparţinea comuniunii şi putea deci să primească Euharestia. Deseori aceste scrisori se mai numeau şi *tesserae*. Pentru acest motiv Tertulian numeşte întregul sistem *Contesseratio hospitalitatis*, "Asociaţie de ospitalitate prin legitimaţii".

O atare instituţie, ce nu se limita la viaţa civilă, reprezenta un instrument important pentru comuniunea eclezială. Iulian Apostatul voia să o introducă în "bisericile" sala păgîne. Fiecare episcop, sau cel puţin fiecare Biserică importantă, trebuia să aibă o listă a tuturor episcopilor ce aparţineau comuniunii. După această listă erau redactate aceste scrisori de trecere şi controlate cele ale noilor sosiţi. Putem să mai observăm şi că orice schimbare a unui episcop era comunicată tuturor Bisericilor, iar episcopii, atunci cînd apărea o erezie sau o schismă, schimbau între dînşii listele cu toţi episcopii în comuniune cu dînşii. Atunci cînd papa Zefirin, la începutul sec. III, îi excluse pe montanişti din comunitatea bisericească, el o face, aşa cum afirmă Tertulian, "revocînd scrisorile de pace deja trimise", adică ştergînd comunităţile montaniste din lista Bisericilor ortodoxe ce aparţineau la communio. La începutul sec. V sfîntul Augustin, pentru a-i convinge de greşelile lor pe montanişti, care afirmau că nu sînt schismatici, îi îndemnă să prezinte scrisori de pace principalelor Biserici din alte regiuni, ştiind bine că aceste scrisori nu vor fi primite de nici una dintre ele. Sfîntul Vasile scrie în anul 375 comunităţii din Neocezarea, care trecuse la arianism, şi după ce le enumeră aproape toate oraşele, le spune: "Toate acestea ne scriu scrisori şi primesc de la noi. Din aceasta puteţi vedea că noi toţi sîntem de acord. Acela însă care se retrage din comuniunea noastră se separă de întreaga Biserică. Gîndiţi-vă aşadar bine, fraţilor, cu cine mai aveţi voi comuniunea?"

Roma, centru al "comuniunii"

Pentru a demonstra apartenenţa la Biserică, argumentul cel mai folosit era acela al

comuniunii cu marea majoritate a episcopilor: Aparţine Bisericii acela care este în comuniune cu aproape toţi episcopii, sau chiar numai cu unul dintre dînşii, numai să poată demonstra că acesta are comuniunea cu toţi ceilalţi. Trebuia însă să existe un criteriu definitiv de la care să se poată recunoaşte în cazurile dubii apartenenţa la communio, iar un atare criteriu îl reprezenta comuniunea cu Biserica romană.

Ottatus, episcop de Milev în Africa, scrie în sec. IV împotriva donatiştilor: "Tu nu poţi să negi că primul scaun episcopal al Romei a fost încredinţat lui Petru. Pe acest scaun se bazează unitatea tuturor". Apoi, el enumeră succesorii lui Petru, ajungînd la cei din timpul său, Damasus şi Siricius: "Acesta este astăzi colegul meu (în episcopat); printr-însul lumea întreagă este în unire cu mine datorită sistemului de scrisori de pace şi se îmbină în unica societate a comuniunii". Cam în acelaşi timp, Ambroziu scrie împăraţilor Graţian şi Valentinian, ca să facă orice pentru a evita faptul ca Biserica romană să aibă de suferit: "Deoarece de la aceasta pornesc spre toate celelalte drepturile venerabilei communio".

Această convingere nu s-a născut în sec. IV. În anul 251, Ciprian numeşte Biserica romană "scaunul lui Petru şi Biserica principală de la care pleacă comunitatea episcopilor". Într-un alt loc el o defineşte "terenul originar şi rădăcina Bisericii". Dar deja o sută de ani mai înainte Irineu scrie despre Biserica din Roma: "Cu această Biserică trebuie să se acorde toate celelalte, pe motivul demnităţii ei speciale. Expresia a se acorda (*convenire*) este înţeleasă greşit de mulţi cercetători. Ea nu vrea să spună altceva decît "comunicare", adică toţi trebuie să aparţină la comuniunea romană. Tot astfel trebuie înţeles şi controversatul text al discipolului apostolilor, Ignaţiu, acolo unde el numeşte Biserica romană "cea care prezidează în dragoste". Această "dragoste" (*agape*) nu e altceva decît *pax şi communio*, comunitatea păcii.

Chiar şi păgînii ştiau că un adevărat creştin era acela care avea comuniunea cu Roma. În 268 episcopul de Antiohia, Paul de Samosata, este depus de către un sinod deoarece învăţa erori şi avea o conduită scandaloasă. Paul, care era nu numai bogat, ci şi protejat de regina de Palmyra, destul de puternică în acel timp, nu se supune şi refuză să încredinţeze succesorului său biserica şi casa episcopală. Cînd însă împăratul Aurelian

ajunse la Antiohia, punînd capăt regatului Palmyrei, creştinii se adresează lui pentru a obţine o sentinţă judiciară. Împăratul decide ca locuinţa episcopului să fie încredinţată celui "cu care capii religiei creştine în Italia şi episcopul de Roma menţin relaţii epistolare". Eusebiu din Cezarea, care ne dă această ştire, numeşte sentinţa lui Aurelian ca fiind "perfect justă".

Primatul papal în antichitate

Din cele expuse rezultă clar că episcopul Romei, deja din timpurile cele mai vechi, ocupa o poziţie cu totul specială, şi nu, aşa cum afirmă unii, numai o precedenţă de onoare. De altfel, primele secole nu vorbesc nimic despre onoruri, titluri şi precedenţe. Astfel de situaţii au apărut mai tîrziu, în perioada bizantină. Episcopului Romei nu-i era rezervată atunci nici apelativul de "papă". Ciprian este numit adesea "papa", iar termenul grec "papas" desemna anumite categorii de clerici. Precedenţa episcopului Romei era o realitate. El era centrul comuniunii. Cine se găsea pe lista sa, aparţinea Bisericii, iar cel ce era şters de către dînsul de pe această listă, înceta prin aceasta de a mai fi un membru al Bisericii. Orice episcop putea să întrerupă comuniunea cu un altul, cu condiţia da a se baza pe cea cu Biserica universală, adică să fie sigur de comuniunea cu Roma. Episcopul Romei, însă, nu era determinat de comuniunea cu un scaun episcopal sau cu un altul, aşa cum făceau sfinţii Vasile, Atanaziu şi alţii. Atunci cînd Victor va exclude din comuniunea sa episcopii din Asia Mică, Irineu şi alţii vor deplînge un atare pas, însă nimeni nu-i va contesta dreptul de a face aceasta. Cînd Stefan va revoca comuniunea cu Ciprian şi cu cei mai bine de 100 de episcopi africani, ca şi cu cei din Asia Mică, atunci scaunul roman va rămîne în siguranţă, nepunîndu-şi în dubiu dreptul de a proceda astfel.

Desigur, pe parcursul secolelor manifestările active ale primatului papal s-au schimbat mult, sau mai bine zis, au crescut. De la Anicet, Victor, Cornel şi Stefan pînă la Grigore al VII-lea şi Bonifaciu al VIII-lea drumul a fost destul de lung. Confruntările ce au avut loc vor face pe unii istorici să gîndească în mod greşit că papii antichităţii nu erau papi în sensul adevărat şi propriu al cuvîntului. Diferenţa constă în următoarele: în

splendoarea suveranităţii, la care papii ajung în evul mediu, timp în care erau şi principi temporari, ca şi în multiplicitatea problemelor administrative, probleme ce se amplifică în evul mediu tîrziu şi care vor creşte şi mai mult în timpurile recente, figura adevărată a pontifului roman este greu de identificat pentru toţi cei ce o pun în dubiu. Însă nu trebuie uitat că toate acestea sînt funcţii subordonate, care chiar dacă aparţin papei ca şi cap suprem al Bisericii, nu sînt ele acelea care îl fac papă. Papii antichităţii au fost papi ai creştinătăţii exact ca şi astăzi.

Mai mult încă, s-ar putea susţine că cea mai înaltă funcţie a papalităţii, oficiul de a fi piatra Bisericii şi de a poseda cheile împărăţiei cerului apare cu o mai mare frecvenţă în antichitate decît în zilele noastre. Papii timpului nostru nu mai exclud din Biserică regiuni întregi şi sute de episcopi, şi, în general, recurg la această metodă extremă mult mai rar decît antecesorii lor.

Biserica de drept şi Biserica iubirii

Analiza istorică a conceptelor de *pax şi communio* ne arată cu toată claritatea că Biserica a fost de la început o instituţie ce am putea-o numi socială, şi nu un simplu curent spiritual, nici un grup de de persoane ce se pun de acord, şi mai puţin încă o ligă închegată pe baza prieteniei şi a iubirii reciproce. Atît pentru credincioşi cît şi pentru episcopi, care de multe ori nici nu se cunoşteau între ei în mod personal ci doar prin corespondenţă, sau alte mijloace de acest fel, conştiinţa unităţii se baza pe convingerea unei legături reale care nu numai că nu era creată de dînşii, ca un fel de ligă utilitară, ci subzista independent de dînşii. Această legătură reală pe care ei o numeau anume *pax şi communio*, conţine un element de natură atît juridică cît şi sacramentală. Ambele elemente sînt inseparabile. Communio este o societate adevărată, însă datorită elementului sacramental, ea se distinge de orice altă societate umană. Datoria dragostei izvorăşte din communio, dar nu e ea aceea care constituie această communio.

Într-o atare înţelegere a comuniunii nu se notează nici cea mai mică evoluţie istorică. O găsim de la început, de cînd Paul scrie Corintenilor: "Credincios este

Dumnezeu care va chemat la *koinonia* (communio) Fiului său Isus Cristos, Domnul nostru". Iar Ioan, în prima sa scrisoare scrie: "Noi vă anunţăm ceea ce am văzut şi auzit, pentru ca şi voi să aveţi cu noi *koinonia*, şi noi avem *koinonia* cu Tatăl şi cu Fiul Isus Cristos. Dacă noi am spune că avem koinonia cu el şi am umbla în întuneric, vom fi mincinoşi. Dar dacă umblăm în lumină, aşa cum El însuşi este lumina, atunci avem koinonia reciprocă, iar sîngele lui Cristos, Fiul său, ne purifică de orice păcat".

Este aceeaşi pax, pe care Cristos o dă apostolilor, pacea pe care lumea nu o poate da, acea pace pe care primii creştini au sculptat-o pe nenumărate pietre funerare. "*Depositus in pace*", sau mai simplu "*In pace*", expresii pe care noi le citim de nenumărate ori în inscripţiile catacombelor; acestea nu înseamnează nici pe departe că defunctul a scăpat de luptele pămînteşti. Dacă ar fi însemnat aceasta, nu ar fi scris: "A murit în pace", sau "a fost înmormîntat în pace". O atare pace este comuniunea, *communio sanctorum*, Biserica; el a murit în comuniunea Bisericii şi pentru aceasta aparţine acum Bisericii triumfătoare. În perioada unei schisme, în sec. IV, citim: "*In pace legitima*", adică a murit în justa comuniune a Bisericii. *In pace* exprimă acelaşi gînd pe care îl exprimăm noi astăzi atunci cînd scriem: "întărit cu sacramentele Bisericii". Căci, într-adevăr, în antichitate centrul lui *pax şi communio* era Euharestia.

Este atît de adevărat că acest concept nu provine dintr-o lentă evoluţie, încît el nu a dispărut niciodată în istoria Bisericii. Şi astăzi Biserica, la sărbătoarea Corpus Domini, înalţă către Dumnezeu această rugăciune: "O, Doamne, acordă cu bunăvoinţă Bisericii tale darurile unităţii şi păcii, daruri care sînt simbolizate prin ofertele ce ţi le prezentăm".

Cele mai vechi informaţii despre celebrarea Euharestiei

Sf. Liturghie cuprindea două părţi, serviciul divin al Cuvîntului şi rugăciunii şi celebrarea sacrificiului euharistic. Prima parte, cuprinzînd lecturile biblice, explicarea lor sau omilia şi rugăciunile comunitare provine în elementele sale fundamentale din sinagoga evreiască. Aici, însă, nu avea loc nici o ceremonie sacrificală. Acesta se săvîrşea numai în templu. Trebuie menţionat că celebrarea euharistică nu este o continuare a

sacrificiilor templului şi nu are nimic comun cu ele. De la origini, ea este o parte în exclusivitate creştină. Apostolii nu celebrau "frîngerea pîinii" nici în templu şi nici la sinagogă, ci în case particulare, şi aceasta într-o perioadă în care separarea rituală de Vechiul Testament nu era încă un fapt împlinit.

Nu ştim dacă la început exista o legătură între ritul "frîngerii pîinii" şi aşa-zisele mese ale dragostei, "agape"-le. Dacă cel puţin la modul general această legătură a existat, separarea a trebuit să intervină foarte repede. O deducem din faptul că, deja din timpurile apostolice, Euharestia era celebrată dimineaţa degrabă, în timp ce agapele, atît cît ştim, aveau loc seara. Uzanţa unui mic dejun era necunoscută în antichitate.

Cea mai veche descriere a celebrării euharistice, în care intră şi rugăciunea comunitară, o găsim în Faptele Apostolilor. Paul se află la Troas. Comunitatea este adunată la etajul doi al unei case. Este o noapte de sîmbătă spre duminică, luminată de făclii. Faptul că este menţionată această particularitate a făcliilor ne poate indica o oarecare notă de solemnitate. Paul ţine un discurs, adică citeşte şi explică Scriptura, şi aceasta pînă după miezul nopţii. Apoi "frînge pîinea şi mănîncă". După aceea continuă să înveţe pînă în zorii zilei, iar apoi pleacă.

Circa o sută de ani mai tîrziu avem prima descriere detaliată a ritului Missei de către sfîntul Iustin martirul, în prima sa Apologie, scrisă către anul 150. Referitor la sacrificiul euharistic avem şi informaţii anterioare, cum ar fi cea a lui Ignaţiu de Antiohia, care, către anul 100, o menţionează în mod expres. El se adresează păgînilor. În ziua de duminică toţi creştinii se adună. Atît cît o permite timpul, sînt citite "Comentariile apostolilor" (Evangheliile) şi scrierile profeţilor. Apoi cel care prezidează ţine o exortaţie. După aceasta toţi se ridică în picioare pentru rugăciune, iar la sfîrşit îşi dau sărutul păcii. Celui ce prezidează i se prezintă pîine şi un potir cu apă şi vin, pe care el le primeşte într-o formă solemnă. În continuare începe o "lungă" rugăciune euharistică, care "cuprinde însăşi cuvintele lui Isus" (rugăciunea consacrării) şi "ceea ce ne-a fost învăţat, şi anume că această hrană este trupul şi sîngele lui Isus făcut om".

Rugăciunea euharistică se încheie cu *Amin*-ul poporului. "Apoi cei care sînt numiţi de noi ca diaconi distribuie celor prezenţi pîinea şi vinul cu apă, asupra cărora s-a

pronunţat mulţumirea, pentru ca să ia dînşii să să le ducă şi celor absenţi".

Începînd cu Iustin textele devin din ce în ce mai numeroase. La începutul sec. III, cu Hipolit din Roma, avem deja un formular fix al rugăciunii euharistice, în care sînt incluse cuvintele consacrării în forma de astăzi şi cu o mulţumire generală. Aclamaţiile iniţiale *Sursum corda* şi *Gratias agamus*, care la Iustin abia se întrevăd, aici apar în forma actuală. Totuşi, textul lui Hipolit, ca şi cel al scriitorilor posteriori, va fi considerat pentru mult timp ca un exemplu, ca o simplă propunere. Nu exista încă un *Missal*, iar celebrantul improviza textul, rămînînd mereu în cadrul unei scheme bine fixate. Rămîn invariate începutul şi sfîrşitul, ca şi introducerea la cuvintele consacrării, şi, bineînţeles, formula consacrării.

În antichitate, întreaga celebrare dura un timp destul de lung. În formula descrisă de Iustin, celebrarea euharistică se desfăşura pe parcursul a mai multe ore. În continuare se pare că aşa-numita predică se va mai scurta, iar în locul ei vor fi introduse părţi liturgice destinate să facă să crească solemnitatea ceremoniei. Astfel, spre sfîrşitul sec. IV. apar acele forme solemne şi semnificative de îndemn la retragere de la celebrare a tuturor acelora care nu au dreptul de a participa: catecumenii de toate gradele şi penitenţii; toţi se prezintă unii după alţii la altar; primesc binecuvîntarea şi părăsesc biserica. Această tendinţă a neparticipării celor nedemni va exprima în forme foarte accentuate respectul pentru acţiunea sacră, respect care în Orient, şi în unele locuri din Occident, va evolua într-o formă de dispariţie a celebrantului din ochii credincioşilor în momentul consacrării, printr-o perdea sau un paravan. La fel, în sec. V găsim aşa-numita "disciplina arcani": din respect, scriitorii bisericeşti nu îndrăznesc să scrie în mod deschis despre Euharestie, ci se servesc pentru aceasta se exprimări laterale. În timpurile dinainte, însă, nu exista această tendinţă.

Frecvenţa celebrării Sfintei Liturghii

La origine, Euharestia era celebrată numai duminica. Primele începuturi ale unei

Misse feriale le găsim spre anul 200. Tertulian (*De Orat. 19*) vorbeşte despre scrupulele curioase ale unor credincioşi, care nu îndrăzneau să participe la Liturghie în zilele de post, de frică să nu-l întrerupă prin Impărtăşanie. El îi îndeamnă pe aceşti scrupuloşi să poarte cu dînşii Euharestia, acasă, şi să o primească în ziua următoare, în formă privată: "Astfel, se salvează două lucruri, participarea la sacrificiu şi datoria postului". Din acest text, putem să înţelegem că în acele timpuri nimeni nu se gîndea să participe la Liturghie fără să primească Euharestia. Şi întrucît duminica nu putea fi zi de post, deducem că Liturghia se celebra şi în zile feriale. Era vorba probabil de Liturghii în memoria celor defuncţi.

Duminica se celebra numai o Sfîntă Liturghie. Numai la Roma anumiţi preoţi celebrau în acelaşi timp în diferitele biserici titulare. În afară de acest oraş, celebra numai episcopul asistat de preoţi şi diaconi, aceasta neînsemnînd că preoţii participanţi concelebrau, recitau împreună canonul. Aceasta era exclus deja din faptul că acest canon nu era încă redactat în mod stabil, cuvînt cu cuvînt.

Începînd din sec. IV, s-a mărit numărul zilelor liturgice în care se celebra Liturghia, însă această uzanţă era diferită de la o regiune la alta. Părinţii Bisericii considerau aceste diferenţe, care ar nelinişti mulţi oameni ai zilelor noastre, ca un fapt normal. Sfîntul Augustin scrie (Ep. 54 *ad Januarium*) că în zi de sîmbătă se posteşte în unele regiuni, iar în altele nu; în unele locuri creştinii se împărtăşeau zilnic, în altele numai în zilele stabilite; în unele biserici se celebra Missa în fiecare zi, în altele numai sîmbăta şi duminica, sau numai duminica, iar "toate acestea se pot face în mod liber, aşa cum place mai mult". El crede că pentru fiecare credincios în parte valorează regula locului unde se află, şi adaugă un avertisment ce şi-a păstrat valoarea pînă astăzi: "Dacă unul a observat într-o localitate obiceiuri liturgice deosebite de ale sale, şi le găseşte ca fiind mai frumoase şi mai pioase decît ale sale, atunci cînd abia s-a întors în locul său, el nu trebuie să spună că ceea ce se face aici s-a făcut rău sau nu este licit, numai pentru că în altă parte a văzut făcîndu-se în mod diferit. Aceasta provine dintr-un spirit pueril, de care trebuie să ne ferim, spirit pe care trebuie să-l combatem în credincioşii noştri".

Numai în sec. V, mai precis cu Leon cel Mare (440-461), găsim exprimat

principiul că, atunci cînd se adună multă lume în aceeaşi biserică, se pot celebra mai multe Misse una după alta. Pînă în acel timp nu găsim nici o referinţă despre aceasta, şi acest fapt este greu de înţeles din moment ce marea majoritate a bazilicilor erau foarte mici. Însă nu trebuie să comparăm aceste biserici cu bazilica sf. Petru sau cu bazilica din Lateran, ambele construite de Constantin la Roma. În construcţia acestora s-a urmărit mai mult splendoarea arhitectonică decît necesitatea pastorală. În Africa de Nord avem urmele a numeroase bazilici creştine, nerefăcute sau amplificate în timpurile ulterioare, şi care astfel se prezintă în limitele lor originare. Atari edificii au fost studiate în detalii. Multe oraşe episcopale au numai un edificiu sacru, care se prezintă în limitele modeste ale unei biserici de ţară. Din acest punct de vedere, putem constata că în antichitate situaţia pastorală era departe de a fi ideală. Avem motive serioase de a presupune că deja de mult timp, puţini erau credincioşii care frecventau biserica, chiar şi în zilele festive.

După sec. V, o explicaţie a slabei participări la Liturghie o găsim, pentru unele regiuni, în obiceiul, de altfel demonstrat istoric, de a primi acasă Sf. Împărtăşanie. La sfîrşitul sec. IV, sfîntul Vasile scrie că în ţara sa, Capadocia, creştinii se împărtăşeau de patru ori într-o săptămînă, şi totdeauna în biserică; adaugă însă că nu se făcea nici o obiecţie împotriva Impărtăşaniei primită acasă, aşa cum, de exemplu, era obiceiul în tot Egiptul şi cum s-a procedat pe toată durata persecuţiilor. Celor care obiectau că nu era vorba de o adevărată comuniune, adică de o participare, atunci cînd unul îşi administrează singur Euharestia în propria-i casă, el le răspunde că odată ce preotul a celebrat Liturghia, la ea participă toţi aceia care primesc de la dînsul darul sacru, fie că acesta este constituit dintr-o singură particulă sau din mai multe primite odată, fie că aceastea erau consumate îndată după primire, sau că se aştepta ziua următoare pentru a le primi (Ep. 93 *a Cesarea*). Aşadar, trebuie admis faptul că primirea Impărtăşaniei "în afara Sf. Liturghii", practică împotriva căreia astăzi unii sînt contrari, era un caz destul de frecvent în primele secole creştine, şi aceasta nu numai în timpuri neprielnice, cum erau persecuţiile.

Originea edificiilor cultului creştin

Celebrarea misterelor creştine nu este legată de un loc stabilit, cum era de exemplu pentru cultul iudaic, legat de templul din Ierusalim. Sacramentele pot fi celebrate oriunde, şi chiar Liturghia însăşi, atunci cînd este cazul, poate fi celebrată pe o navă sau într-un loc deschis. Acesta este motivul pentru care în ochii păgînilor creştinii erau consideraţi *athei*. Totuşi, termenul nu trebuie înţeles în sensul modern, ca şi cum păgînii ar fi crezut că creştinii nu cred în nici o divinitate, ci în sensul de "lipsiţi de cult". Arnobius scrie spre anul 300: "Voi ne acuzaţi în primul rînd de impietate (*impietas*), deoarece nu construim temple, nici nu ridicăm statui zeilor, nici nu construim altare". Totuşi, trebuie notat faptul că deja de mult timp existau bazilici creştine.

Templele păgîne nu au fost niciodată locuri de adunare pentru comunitatea religioasă. În schimb, creştinii au folosit de la început locuri anume stabilite pentru reuniunile lor, locuri care la început au fost case private. Este evident că pentru acest scop, locul destinat celebrării nu se schimba. Pentru aceasta el a fost dotat degrabă cu obiecte corespunzătoare, precum dulapuri, pupitre pentru cîntat şi citit; nu putem, însă, spune cu certitudine cînd aceste case au încetat de a mai fi, din punct de vedere arhitectonic, "camere", pentru a se transforma apoi în "biserici". Astfel de camere sau case puteau fi cu timpul mărite, ornate cu coloane, arcade şi abside, astfel încît să poată fi identificate şi din afară. La Roma se păstrează numeroase exemple de astfel de bazilici născute, în diferite perioade de timp, din transformarea caselor private. Aşa avem bisericile Sf. Clement, San Martino ai Monti, San Giovanni e Paolo. În acelaşi timp, însă, au fost ridicate şi edificii destinate de la început celebrărilor cultuale.

Celebrarea în case private nu are nimic de a face cu persecuţiile, şi nu este adevărat, aşa cum se crede, că creştinii se refugiau în case private deoarece erau persecutaţi, şi că ar fi început să construiască bazilici numai după 313. Eusebiu ne spune că în a doua jumătate a sec. III, în multe oraşe, s-au construit biserici din temelii. La Dura-Europos, în Mesopotamia, săpăturile arheologice au scos la lumină o mică bazilică creştină, construită înainte de 230. Pe de altă parte, ştim că transformarea anumitor case în biserici a continuat şi după 313.

Mulţi îşi imaginează că în timpul persecuţiilor creştinii se adunau în catacombe pentru funcţiunile lor religioase. Liturghia celebrată în catacombe este o temă forte a unei anumite viziuni romantice, antiistorice a creştinismului primar şi a martirilor săi.

Pentru o lungă perioadă de timp, în multe locuri nu existau cimitire subterane. Catacombele romane erau mult mai puţin adaptate decît ne imaginăm pentru a servi ca loc de adunare. În puţine locuri ne-a fost dat să găsim în ele locuri adaptate pentru a găzdui cel mult o sută de persoane. Şi apoi, siguranţa catacombelor era mai mică decît cea a caselor din oraş. Cimitirele, spre deosebire de casele private din oraş destinate cultului, erau mereu în atenţia poliţiei şi a publicului. Mai mult, întreaga antichitate nu ne-a transmis nici măcar o informaţie sigură referitoare la celebrarea unei Liturghii în catacombe; în schimb, avem multe ştiri despre celebrări făcute în casele din oraş. Numai după sec. IV, cînd au fost construite bazilicile din cimitirele Sf. Agneza, Sf. Laurenţiu, şi altele, numai atunci, în aceste locuri, aveau loc funcţiuni religioase stabile, însă nu sub pămînt. Este posibil totuşi ca celebrările în memoria defuncţilor, inclusiv celebrarea Missei, să fi avut loc în subteran, în vecinătatea mormîntului; dar nici despre această practică nu avem informaţii convingătoare.

Dezvoltarea solemnităţii liturgice

Creştinii antici aveau plăcerea de a orna, pentru sărbători, locul unde se ţineau funcţiunile liturgice. Pereţii erau acoperiţi cu ţesături colorate, pentru ca mai tîrziu să fie îmbogăţiţi cu mozaicuri sau picturi.

Dacă bazilica avea rînduri de coloane, şi printre acestea erau fixate perdele multicolore. Lampadare lucrate cu măiestrie atîrnau de tavan iar diferite decoraţii metalice umpleau sala. Aceşti creştini erau departe de a fi simplişti, şi nimic nu ne poate da o idee mai falsă de cum arăta o bazilică creştină decît acele restaurări în "stil perfect", prin care, pe cît posibil, biserica este despuiată de orice ornament.

În schimb, în acţiunea liturgică ca atare lipsea în primele secole tot ceea ce pentru noi astăzi intră în conceptul de ceremonie şi pompă liturgică. Cîntul, în înţelesul de

melodie, nu apare mai înainte de sec. V. Recitarea alternată, însă, este foarte veche. Cea mai veche formă consta în aceasta: Capul corului pronunţa cu voce tare versetele psalmului iar comunitatea răspundea după fiecare verset cu un refren mereu acelaşi, cum facem noi astăzi în litanii. La Antiohia se uza deja din sec. IV, şi poate şi mai înainte, aşa numitul cînt antifonal. Bărbaţii pronunţau în cor versetul unui psalm, iar femeile şi copiii repetau acelaşi verset cu o octavă mai sus. În muzica greacă, antifonă înseamnă octava, şi de aici vine numele acestui gen de cîntare. Sf. Ambroziu a introdus această formă la Milano deja de la sfîrşitul sec. IV, iar Ioan Crizostom a adoptat-o la Constantinopol. Orga îşi face prezenţa numai în evul mediu. Referitor la incenzare, la început, creştinii s-au arătat în mod decis contrari, deoarece acest fapt le amintea de cultele păgîne. În sec. IV, însă, găsim în biserici vase destinate incenzării, pentru a răspîndi într-însele un parfum plăcut. Incenzarea altarului, a diferitelor obiecte sacre ca şi a persoanelor începe numai în sec. XI. În timpul serviciului divin creştinii preferau ca bisericile să fie iluminate, cu torţe, de exemplu, însă mai mult preferau candelele cu ulei, deşi acestea le aminteau şi ele de cultele păgîne. Din sec. IV candelele vor fi folosite peste tot. Pe altar, ele se vor aprinde în sec. XI sau XII. În comparaţie cu timpurile posterioare, cea mai mare diferenţă o reprezintă faptul că în antichitate lipsea orice fel de vestimentaţie liturgică. Încă din anul 403, patriarhului de Constantinopol Ioan Crizostom îi este reproşat ca o vanitate faptul că el îmbrăca în timpul funcţiunilor liturgice o îmbrăcăminte specială de sărbătoare. În Occident, prima informaţie sigură referitoare la un veşmînt liturgic o avem de la conciliul din Narbonne din anul 589. Prescripţii referitoare la anumite veşminte liturgice încep odată cu perioada carolingiană. În antichitate nu existau clopote. Clopoţelul la altar apare în sec. XII.

Nu trebuie să se creadă că în antichitate creştinii ţineau la o anumită sobrietate şi simplicitate dintr-o anume consideraţie de natură stilistică. Dimpotrivă, făceau tot posibilul pentru a îmbogăţi solemnitatea serviciilor religioase. Însă, nu trebuie să uităm că premisele psihologice erau complet diferite de cele de astăzi. Anticii erau mult mai simpli decît noi. Pentru acest motiv, acţiunile sobre îi impresionau mai mult decît pe noi. Un gest simbolic, un semn al mîinii, sărutul păcii, încredinţarea sau primirea unui obiect,

impunerea mîinilor, toate acestea aveau asupra lor un efect imediat, în timp ce noi sîntem constrînşi să interpretăm şi să subliniem sensul unui gest. Dar mai ales, omul antic avea o sensibilitate mult mai mare decît a noastră pentru cuvîntul rostit. Întreaga educaţie era îndreptată, putem spune, spre a asculta şi a vorbi. A sta şi a asculta ore întregi reprezenta pentru orice categorie de public o adevărată plăcere. Se înţelege atunci pentru ce creştinii antici nu numai că însoţeau predica cu aplauze, - şi erau predici care nouă astăzi ni se par reci şi artificiale, - ci era suficient pentru ei numai să audă un oarecare text sacru pentru a rămîne profund mişcaţi. Spre sfîrşitul sec. IV, la Ierusalim, avem descrierea unei celebrări religioase, în timpul căreia creştinii au izbucnit în plîns la simpla lectură a pătimirii Domnului, fără ca să fi intervenit vreo anumită accentuare dramatică, iar la povestirea trădării lui Iuda întreaga adunare a ieşit afară plină de indignare.

Adăugăm că lectura nu era făcută întotdeauna în limba maternă a credincioşilor, ci şi în greacă, limbă pe care cei mai mulţi o înţelegeau în mod imperfect, astfel că în biserică erau folosiţi traducătorii.

Ascultarea lungă şi pasionată îşi avea rezultatele ei: Creştinii, iar dintre ei chiar şi copiii, ştiau din memorie toate, sau cel puţin o parte din textele sacre. Ascultarea repetată a acestor texte nu-i plictisea, ci dimpotrivă, trezea în ei dorinţa de a le reasculta. Predicile Părinţilor Bisericii, compuse uneori numai din texte biblice, predici ce pentru noi par greoaie, făceau plăcere creştinilor antici, mereu dornici de a le reasculta. Cu toate mijloacele tehnice ce le avem pentru lectură şi rugăciune, noi nu mai sîntem în stare să atingem acel grad de eficacitate ce-l aveau anticii.

Botezul

La început, apostolii administrau botezul fără o pregătire specială a celui ce se boteza. Dar se pare că deja sfîntul Paul nu boteza întotdeauna fără o anumită pregătire preliminară (1 Cor. 1, 14). La sfîntul Iustin, în sec. II, este fixat deja un timp special ce cuprindea lecţii de instruire religioasă, posturi şi rugăciuni. În Tertulian apare numele de "catecumeni". La începutul sec. III, la Hipolit, se găsesc deja scrutiniile, care sînt un

examen al vieţii candidaţilor la botez. Persoanelor care aveau profesii incompatibile cu creştinismul, cum ar fi actorii de teatru şi gladiatorii, le era refuzat botezul, sau era amînat. În acelaşi timp, documentele timpului de informează şi despre botezul copiilor.

În sec. IV, cînd vor înceta persecuţiile, va intra în familiile creştine obiceiul de a amîna botezul, uneori pentru o perioadă destul de lungă. Şi aceasta din două motive. După Constantin, creştinilor le erau deschise porţile tuturor locurilor de muncă, însă viaţa publică cît şi cea privată era atît de pătrunsă de păgînism, încît devenea mai comod a fi un creştin pe jumătate decît unul autentic. Mulţi, mai ales din clasele înalte, rămîneau pentru toată viaţa catecumeni, botezîndu-se numai în momentul apropierii morţii. Celălalt motiv îl reprezenta practica penitenţială, care devenea din ce în ce mai severă. Pentru acest motiv se amîna botezul, prin care se iertau toate păcatele, iar omul se elibera de urmările nefaste ale unor păcate grave sau de unele obiceiuri şi vicii, ce nu se lăsau dezrădăcinate uşor. Mulţi nu înţeleg astăzi pentru ce păstorii Bisericii de atunci nu au combătut această practică atît de severă. Ea intrase în toate familiile creştine. Vasile, Ioan Crizostom, Augustin, ce aveau mame sfinte, au fost botezaţi la vîrsta adultă. Cînd Augustin era încă copil, se întîmplă că-l cuprinse o boală foarte grea. El ceru cu insistenţă botezul, însă sfînta Monica găsi că e mai prudent să aştepte. Sfîntul Ambroziu nu era încă botezat atunci cînd a fost ales episcop. Ca o consecinţă a acestei situaţii, mulţi mureau fără să fie botezaţi. Inscripţiile epigrafice ne dau multe exemple de morminte ale "catecumenilor", copii sau adulţi.

Acest abuz avea şi o latură bună. Botezul impresiona profund pe ce-l ce primea acest sacrament la vîrsta adultă. Biserica contribuia la aceasta, insistînd mult asupra perioadei de pregătire şi dezvoltînd ceremoniile botezului. Cine voia să fie botezat la Paşti, - care era de altfel timpul obişnuit pentru botez, - trebuia să ceară aceasta la începutul Postului Mare. Apoi trebuia să se prezinte zilnic în biserică pentru rugăciune, pentru a primi binecuvîntări şi exorcisme, şi mai ales pentru a participa la instruirea catehetică, făcută personal de episcop. Într-un fel, acest timp reprezenta o perioadă de 40 de zile de exerciţii spirituale. Botezul, apoi, se desfăşura cu maximum de solemnitate. Ceremoniile durau toată noaptea, din Sîmbăta Sfîntă pînă în dimineaţa Paştelui. În marile

oraşe, la procesiunile nocturne de la catedrală spre baptister şi înapoi, alături de numeroşii botezaţi (în 404, la Constantinopol erau 3.000) erau prezenţi clericii şi naşii. În aceeaşi noapte noii botezaţi primeau Mirul şi Euharestia. Pe parcursul întregii săptămîni ce urma, ei trebuiau să vină zilnic la biserică, îmbrăcaţi fiind în haina albă pe care o primiseră în noaptea botezului, haină pe care o purtau pînă la duminica in albis, denumire ce s-a păstrat pînă astăzi, tocmai pentru acest motiv. În timpul acestor opt zile continua instruirea catehetică, al cărei conţinut era Euharestia, despre care nu se vorbise nimic în timpul dinainte. Era vorba despre o "iniţiere rituală în mistere", deoarece nu era posibil ca persoane mature, crescute într-un ambient complet creştin, să nu fi ştiut nimic de Euharestie.

Această formă solemnă a botezului, folosită în sec. IV, ne este prezentată în detalii de către Catehezele sfîntului Ciril din Ierusalim şi de sfîntul Ambroziu. Amînarea botezului a avut aşadar şi efecte benefice. Această amînare o putem compara cu amînarea Primei Impărtăşanii a copiilor, din sec. XIX. Şi aceasta însemna un abuz, corectat în mod înţelept de Pius X. Nu putem nega însă că în nici un timp copiii nu au fost pregătiţi cu atîta seriozitate pentru prima împărtăşanie ca în sec. XIX.

Practicarea carităţii in Biserica antică

De la început, apostolii s-au dedicat slujirii celor săraci şi neputincioşi cu cea mai mare spontaneitate. Ei considerau aceasta ca o datorie inerentă misiunii lor. Fără îndoială, predicarea Evangheliei era prima lor datorie. De aceea, atunci cînd comunitatea din Ierusalim a crescut, şi aceasta într-un timp destul de scurt, astfel încît apostolii nu mai reuşeau să facă faţă tuturor datoriilor lor, ei şi-au ales ca ajutoare pe cei şapte diaconi, fără ca prin aceasta să renunţe la asistenţa acordată săracilor.

Această modalitate de slujire a fost prezentă pe parcursul întregii antichităţi creştine. Episcopul este acela care poartă grija săracilor din comunitatea sa, şi aceasta într-o aşa măsură încît nu mai există o caritate privată, sau cel puţin nu există iniţiative particulare în acest sens. În sec. III, *Didascalia* afirmă că pomenile private aduc un prejudiciu episcopului, presupunîndu-se astfel că el nu s-ar interesa de săraci. Dacă un

credincios ajunge să cunoască un caz de extremă necesitate, el trebuie să-l comunice episcopului şi să-şi ofere ajutorul său printr-însul. Din partea sa, episcopul nu trebuie să facă public ajutorul ca atare, ci doar să facă cunoscut săracilor că el este binefăcătorul lor. Pentru aceasta, atunci cînd în antichitate auzim vorbindu-se de persoane pioase care dau săracilor averile lor, aceasta înseamnă de obicei că ele le-au încredinţat fondului bisericesc pentru săraci.

Săracii "înmatriculaţi"

Persoanele lipsite, asistate de Biserică, erau numite "înmatriculate", deoarece erau notate în matricola (gr.: *kanon*) Bisericii. Deseori sînt denumite cu termenii de "văduve şi orfani", care de altfel erau cele mai multe. În această denumire intrau şi altele, ca de exemplu "bătrînii ce necesită ajutor", cum se exprimă Tertulian, sau persoane lovite de diferite nenorociri, cum erau acelea ce pierduseră bunurile lor într-un naufragiu; mai frecvent, însă, intrau în această categorie cei ce în timpul persecuţiilor pierduseră totul, pe motivul că îşi mărturisiseră public credinţa. Dintr-un text al lui Hipolit aflăm că spre anul 190 Biserica romană avea lista exactă a tuturor condamnaţilor la muncă silnică din Sardinia, iar tuturor acestora le erau trimise ajutoare cu regularitate. În 251 Biserica din Roma număra 1.500 de săraci înmatriculaţi, iar papa Corneliu scrie că ajutoarele erau suficiente pentru toţi aceştia. *Didascalia* recomandă ca orfanii să fie încredinţaţi anumitor familii creştine, care să se îngrijească ca aceştia să înveţe o meserie. Elaborarea cea mai tîrzie a acestei scrieri, aşa numitele Constituţii Apostolice, referitor la săraci, stabileşte acest principiu: "Celui care este în stare să muncească (să i se procure) un serviciu, (şi numai) celui ce nu poate să muncească (să i se dea) ajutoare speciale". Unor văduve li se cerea să muncească pe lîngă biserică sau să se ocupe de săraci. În Orient, acestea erau numite diaconese.

Din sec. IV au început să fie construite pentru săracii înmatriculaţi orfelinate, azile, iar pentru creştinii în trecere şi care aveau scrisori de comuniune, hanuri. Atari edificii, construite în preajma catedralei şi a locuinţei episcopului şi a clericilor, formau

un întreg complex, care în descoperirile arheologice se prezintă uneori ca un mic oraş.

Aceşti săraci înregistraţi trebuiau să fie creştini. Pe de altă parte, însă, nu se făceau mari deosebiri atunci cînd era vorba de distribuirea pomenilor. Tertulian, conform stilului său, ia în rîs pe acei păgîni care se plîng de micşorarea intrărilor pentru templele lor, din cauză că mulţi deveneau creştini. "Deja sîntem ocupaţi îndeajuns cu săracii de religie păgînă, - spune el, - pentru ca să ne mai rămînă timp să ne ocupăm şi de zeii lor". Iulian Apostatul considera că este puţin demn ca săracii păgîni să primească ajutoare de la creştini.

Trebuie spus apoi că, în antichitate, creştinii nu exercitau caritatea ca un mijloc de propagandă, şi mai puţin încă din teamă că unii s-ar îndepărta de Biserică dacă nu ar fi ajutaţi, sau pentru alte motive. Într-o scrisoare trimisă altui episcop, Ciprian analizează cazul unui sărac. Este vorba de un om, care pentru a deveni creştin, a trebuit să renunţe la un comerţ păcătos, iar acum dă de înţeles că a rămas sărac şi nu are cu ce să trăiască. Ciprian se declară gata să-l primească printre săracii săi înregistraţi; astfel, acel om trebuie să se mulţumească, deoarece: "El nu trebuie să se aştepte ca noi să-i plătim un salar pentru ceea ce a făcut, adică pentru că a încetat să păcătuiască; căci prin aceasta nu ne-a adus nouă un serviciu, ci lui însuşi".

Resursele financiare ale Bisericii

S-a încercat a se face un calcul al cheltuielilor Bisericii romane pentru întreţinerea celor 1.500 de săraci înregistraţi şi a celor 150 de clerici ai săi. Trebuie spus că în antichitate mijloacele de subzistenţă costau mult mai puţin decît într-o perioadă normală a zilelor noastre; alte lucruri, însă, mai ales îmbrăcămintea, erau foarte scumpe. Biserica romană (comparativ cu moneda de astăzi = $ american) avea la dispoziţie în fiecare an cîteva zeci de mii de dolari , şi aceasta chiar şi în timpurile cele mai dure ale persecuţiilor. Mai mult, Bisericile mari, cum ar fi de exemplu Cartagina, erau mereu în stare să vină în ajutorul altor biserici ce se găseau în dificultate. De unde proveneau toate aceste ajutoare?

Întîi de toate din colectele normale făcute în biserică prin acest fond al pomenilor. Tertulian spune că fiecare "dă odată pe lună, sau cînd doreşte, mai ales dacă doreşte şi poate; deoarece nimeni nu este constrîns". Pe lîngă aceasta, clericii cu funcţii mai înalte obişnuiau să doneze Bisericii bunurile lor private, iar Biserica îşi asuma grija întreţinerii lor. Astfel, "grădinile" lui Ciprian, mai precis viile şi plantaţiile de măslini, erau proprietatea Bisericii din Cartagina, iar Ciprian, devenit episcop, trebuie să se preocupe de administrarea vechilor sale terenuri. Mai tîrziu vor fi adoptate dispoziţii de lege privitoare la patrimoniul clericilor. Nu lipsesc nici donaţiile deosebite ale creştinilor bogaţi sau chiar ale păgînilor, sau, uneori, ale funcţionarilor binevoitori. *Didascalia* se ocupă în detalii de problema dacă pot fi acceptate astfel de donaţii din partea "răilor".

În orice caz, avem impresia că administraţia bisericească, în special cea a marilor oraşe, a fost mereu dotată cu mijloace financiare. În sec. II, cînd Marcion intră în rîndurile clerului roman, conform uzanţei locului, el aduce şi patrimoniul său, pe care-l încredinţează Bisericii din Roma. Cînd apoi va fi descoperit şi excomunicat pentru erezia sa, el va primi înapoi şi cei 200.000 de sesterţi. După Constantin cel Mare, cel puţin în marile oraşe, bisericile, care reprezentau unicele instituţii de binefacere, vor primi subvenţii oficiale.

Îngrijirea sufletelor: privire retrospectivă

Văzută în ansamblul ei, activitatea pastorală a Bisericii din primele secole a fost foarte rodnică. Poate nu în înţelesul unor apologişti ultrazeloşi, conform cărora, prin sosirea creştinismului, umanitatea întreagă ar fi devenit în mod substanţial "mai bună". Dacă prin "mai bună" se înţelege o îmbunătăţire a situaţiei morale medii, sau cel puţin un progres cultural, este foarte greu, cel puţin pentru perioada antică, de a demonstra o atare îmbunătăţire a lumii datorată Bisericii. Însă nu aceasta este misiunea ei principală. Misiunea Bisericii este aceea de a deschide fiecărui om în parte, mai precis la cît mai mulţi dintre ei, calea spre mîntuirea supranaturală, drumul care conduce la cer. Şi aceasta, Biserica a făcut-o într-o măsură surprinzător de mare, dacă considerăm dificultăţile pe

care a trebuit să le depăşească.

Biserica nu numai că a umplut în sens geografic spaţiul cultural în care era născută, dar a pătruns în toate straturile sociale de atunci. E sugestivă şi instructivă în acelaşi timp studierea inscripţiilor din catacombele romane şi a altor mărturii istorice pentru a şti care erau profesiile civile exercitate de primii creştini. Îl vom găsi pe *vir clarissimus* Junius Bassus, *praefectus Urbi*, care primi botezul pe patul de moarte în anul 359; vom descoperi de asemenea pe impiegaţii orăşeneşti, magazioneri şi scribi; sclavi ai împăratului, liberţi şi funcţionari, dintre care unii ocupau posturi de încredere, cum ar fi M. Aurelius Prosenes care, sub cinci împăraţi, îşi menţine postul de administrator al visteriei private imperiale, de la Marcus Aurelius la Caracalla; el va muri în 217. Sub Alexandru Sever, Sextus Julius Africanus era bibliotecar imperial la Pantheon. Sînt apoi mulţi avocaţi şi medici, şi chiar şi un veterinar; soldaţi şi oficiali ai armatei; muncitori, industriaşi şi comercianţi: Lemnari, tăbăcari, spărgători de piatră, pictori, dăltuitori, un *pastillarius* (vînzător de articole cu caracter general), un *dulciarius* (cofetar), un bărbier, un miner care, conform inscripţiei, "a lucrat în toate cimitirele", evident ca un om specializat; apoi, grădinari, zarzavagii, printre care bătrîna Pollecla, care avea o tarabă de verdeţuri pe Via Nova; croitorese, comercianţi de mătase, şi în sfîrşit, soţii Cucumius şi Victoria, ce se ocupau de garderoba de la termele lui Caracalla. Trebuie să menţionăm numeroasele inscripţii, uneori mişcătoare, ce se referă la copii, şi întregul cler, pornind de la papi pînă la lectori şi gropari. Inscripţiile funerare sînt variate: de la bogatele lastre de marmoră, sculptate cu grijă şi talent, pînă la rudimentarele incizii făcute de persoane ce abia dacă ştiau să scrie.

Toată această mulţime de oameni, care formau milioane de creştini, a fost purtată de Biserică prin activitatea sa pastorală în comuniunea sfinţilor. Nu toţi au fost sfinţi. Nimic nu este mai fals decît acea exagerată imagine a sfinţeniei Bisericii primare, imagine promovată în secolele trecute de reformatori neautorizaţi de Biserică, care intenţionau astfel să demonstreze cum s-a deformat apoi Biserica, pe parcursul secolelor. Trebuie să spunem mai ales că în primele secole, Biserica a avut de susţinut o dură luptă pe plan pastoral, şi pentru mult timp nu a reuşit să învingă întru totul. În antichitate,

neghina creştea în mijlocul grîului, aşa cum s-a întîmplat, de altfel, şi în perioadele succesive.

Biserica nu a fost niciodată în stare să-i ţină uniţi pe toţi cei ce intrau într-însa. Deja păgînul Pliniu atestă, la începutul sec. II, că a întîlnit în cercetările sale judiciare creştini care de ani sau chiar decenii nu mai participau la viaţa Bisericii. Vicii, apoi, au existat totdeauna între creştini. În zelul lor pastoral, episcopii antichităţii nu erau niciodată pe deplin mulţumiţi de oiţele lor. Ciprian, Grigore Taumaturgul, Ioan Gură de Aur vorbeau de la amvon exact în acelaşi fel cum ar face-o astăzi un predicator în timpul Postului Mare sau la misiuni. Lupta împotriva reprezentărilor licenţioase ale teatrului şi circului a fost în antichitate tot atît de violentă şi de lipsită de succes ca şi cea ce se duce astăzi împotriva pornografiei.

În antichitate, viaţa religioasă nu a atins un atare nivel încît să excludă posibilitatea unui ulterior progres. Lipseau încă anumite mijloace care în perioadele următoare au devenit normale, evidente. Lipseau concepte clare teologice, şi ceea ce e mai rău, conceptul clar al magisterului bisericesc. De aici provin ereziile continui şi schismele, care pentru viaţa religioasă nu rezultau decît dăunătoare. Mijloacele pastorale erau încă imperfecte; bisericile prea mici şi prea aglomerate, iar serviciile religioase prea rare şi prea lungi. Pietăţii însăşi îi lipsea o anumită căldură. Venerarea a tot ceea ce e sfînt era fără îndoială foarte mare, dar din scrierile cele mai bune ale Sfinţilor Părinţi s-a păstrat deseori pînă în zilele noastre ceva care are un aer rece, înfrigurat. Nu apăruseră în antichitate un sfînt Bernard, sau Francisc de Assisi, sau un sfînt Bonaventura; nici o sfîntă Gertruda, un Francisc de Sales sau o sfîntă Tereza a lui Isus (de Avila). Antichitatea nu cunoştea încă meditaţia plină de iubire a pătimirii lui Isus şi nici devoţiunea faţă de Sf. Sacrament. În acest cîmp al Bisericii rămîneau vaste regiuni necultivate. După perioada antică, Biserica a făcut mari şi importante progrese. Acesta este adevărul. Dar această realitate nu a împiedicat-o în păstrarea cu o iubire recunoscătoare a acelor prime secole, pentru că acele timpuri au reprezentat pentru dînsa copilăria ei şi în acelaşi timp perioada eroicităţii sale.

PERSECUŢIILE

Primele trei secole ale istoriei Bisericii sînt deseori numite ca fiind epoca persecuţiilor împotriva creştinilor, sau perioada martirilor. Şi aceasta pe bună dreptate. Căci, într-adevăr, persecuţiile sîngeroase dezlănţuite de Statul roman împotriva creştinilor caracterizează într-o bună măsură primele trei secole ale Bisericii.

Aşa cum se întîmplă aproape întotdeauna cu toate evenimentele mari ale istoriei şi cu perioadele sale eroice, în jurul martirilor primelor secole s-au construit o mulţime de legende, care îngreunează munca istoricilor de compunere a unui portret cît mai fidel al realităţii acestei perioade. Şi aceasta nu pentru că ar lipsi izvoarele necesare. Din perioada persecuţiilor avem o mare cantitate de ştiri sigure, de povestiri, scrisori ale martorilor oculari, mai mult, chiar şi acte judiciare care coboară pînă în cele mai mici detalii. Deci, dificultatea nu stă în lipsa izvoarelor, ci într-o transfigurare romantică pe care generaţiile posterioare au creat-o în jurul acestui timp eroic. Istoricul care examinează izvoarele în mod critic şi care intenţionează să reconstruiască faptele în autenticitatea lor, se află în pericolul continuu de a leza, de a răni sensul tradiţional al pietăţii. Şi aceasta se întîmplă deja atunci cînd ajunge să afirme că nu au fost milioane de martiri, şi că un număr foarte mare de creştini s-au arătat slabi şi au cedat. Nu este adevărat că în acel timp creştinii se grăbeau, jubilînd şi entuziaşti, pentru a suferi martiriul. Persecuţiile au fost mereu, atunci şi oricînd, un fapt teribil de amar şi lipsit de orice romanticism. Biserica nu a voit niciodată aceasta, şi s-a bucurat totdeauna, atunci cînd a constatat că ele luau sfîrşit.

Bazele juridice

Practic, cum a ajuns Statul roman să ia o atitudine atît de ostilă împotriva creştinilor? Noi cunoaştem marea dezvoltare a dreptului roman, civil şi administrativ.

Ştim că Imperiul a fost întotdeauna foarte tolerant faţă de orice cult şi faţă de orice convingere religioasă. În acest imperiu puteau fi adoraţi Jupiter sau egipteana Isis, sau Artemis din Efes. Era permisă iniţierea în misterele din Eleusis, ca şi cultul lui Mitra; era licit de a fi un filosof epicureu sau stoic, sau la fel, era permis să nu crezi în nimic, la fel cum nu exista nici un obstacol pentru iudei, sau pentru adorarea soarelui. Nimeni nu era asuprit, în afară de creştini. Cum se explică aceasta?

Unii istorici consideră că anumite explicaţii trebuiesc căutate în legea penală romană, împotriva căreia, creştinii, chiar prin natura lor, s-au pus contra de la început. Deci, persecuţiile ar fi fost declanşate de către Statul roman, care era constrîns să procedeze astfel. În această orientare, aceşti istorici gîndesc că creştinii ar fi săvîrşit un delict de lezare a maiestăţii, strîns legat de cultul împăratului. Faptul că creştinii ar fi refuzat din principiu cultul împăratului, i-ar fi supus fără îndoială la sancţiuni prevăzute pentru acest delict.

La origine, acest delict era acelaşi cu cel pe care noi îl denumim ca înaltă trădare, rebeliune, insurecţie împotriva puterilor statului. Legea era destul de imprecisă, iar unii din primii împăraţi, în special Tiberiu şi Domiţian, au extins-o prin înglobarea unor situaţii complet ridicole, cum ar fi vînzarea unei grădini în care exista o statuie a împăratului, sau alte situaţii presupuse ca fiind o lezare a maiestăţii imperiale. Este clar că o lege atît de elastică putea fi folosită împotriva tuturor şi împotriva a orice, deci şi împotriva creştinilor. Pentru noi, problema este de a şti dacă într-adevăr s-a întîmplat ca creştinii să cadă în rigorile acestei legi.

În numeroasele procese împotriva lor nu se vorbeşte niciodată de lezare a maiestăţii. Ştim, de altfel, că această lege a fost folosită de împăraţi împotriva duşmanilor personali, împotriva senatorilor şi altor persoane sus puse, care voiau să-l îndepărteze de la tron. Lumea de jos nu a fost lovită niciodată de această lege, nici de cea mai arbitrară aplicare a ei. Iar martirii, în marea lor majoritate, erau din clasele de jos ale societăţii. Traian a fost lăudat în mod special pentru că, contrar predecesorului său Domiţian, nu a voit să audă de această lege. Iar acum era tocami el acela care a dădea o formă juridică definitivă proceselor împotriva creştinilor.

În ceea ce priveşte cultul împăratului, este clar că refuzul unui atare cult putea fi considerat ca delict de lezare a maiestăţii. Însă nu trebuie să ne imaginăm cultul împăraţilor ca o religie sau o formă de cult cu scadenţe regulate, la care toţi ar fi fost obligaţi. Ca şi pentru alte divinităţi, existau şi pentru divinitatea împăratului în funcţie sau pentru predecesorii săi, ca de exemplu Augustus sau colegii de preoţi, forme speciale de cult cer se săvîrşeau în momente deosebite. Tulburarea unor astfel de acte de cult era considerată un sacrilegiu. Dar, ca în toate exercitările cultului, şi în desfăşurarea acestuia nu se cerea nici prezenţa şi nici participarea unei comunităţi. Cine, din cauza muncii sale, nu trebuia să îndeplinească un act de cult, putea rămîne liniştit toată viaţa, fără ca prin aceasta să calce legea. Faţă de cultele romane, cetăţeanul se găsea într-o poziţie asemănătoare cu cea în care se află astăzi orice cetăţean faţă de anumite ceremonii civile, cum ar fi de exemplu ceremonia pentru soldatul necunoscut. Cine nu vrea să ia parte la ea poate să stea acasă sau să o ocolească, mergînd pe altă stradă. Pe de altă parte, creştinii nu refuzau să participe, cu prezenţa lor pasivă, la astfel de ceremonii. Tertullian, care este un moralist foarte sever, analizează minuţios astfel de cazuri în cartea sa "Despre venerarea zeilor" (*De Idolatria*), şi spune că un sclav creştin poate să-l însoţească liniştit pe stăpînul său la o ceremonie păgînă. La fel, aflîndu-se într-o familie păgînă, un oaspete creştin poate foarte bine să asiste la desfăşurarea unui cult păgîn celebrat de către *paterfamilias*. Situaţia devine dificilă numai în cazul în care unul ar fi constrîns de postul pe care îl ocupă să săvîrşească atari acte de cult, cum era cazul înalţilor funcţionari. Tertullian pune în dubiu faptul ca un creştin investit cu o misiune de conducere să poată evita toate pericolele legate de închinarea la idoli. Însă în timpul persecuţiilor erau foarte rare situaţiile în care un creştin să ocupe posturi de conducere; astfel de cazuri nu sînt deloc frecvente printre numeroşii martiri ce-i cunoaştem. Alţi istorici sînt de părere că creştinii s-au făcut vinovaţi de sacrilegiu din cauza funcţiunilor lor religioase sau cel puţin pentru exercitarea unui cult interzis.

Noţiunea de sacrilegiu era stabilită cu precizie şi însemna ofensarea unui lucru sacru. Prin aceasta se înţelegeau întîi de toate templele, altarele, statuile idolilor şi locurile de înmormîntare. Ştim însă că în perioada persecuţiilor creştinii s-au abţinut cu

multă înţelepciune de la astfel de ofensări. Numai în legendele foarte tîrzii se povesteşte că unii martiri ar fi săvîrşit astfel de acţiuni. În ceea ce priveşte apoi formele cultuale interzise, cunoaştem din antica lege a celor Douăsprezece Table că toate actele de cult ce nu aparţineau religiei romane erau interzise sau cel puţin condiţionate în funcţionarea lor de permisiunea autorităţilor. Însă toate aceste dispoziţii ieşiseră de mult din uz. În perioada imperială, nici o lege sau autoritate nu se mai ocupa de toate acele culte locale sau străine care erau exercitate în capitală şi peste tot în Imperiu, cu condiţia să nu tulbure liniştea publică. Pe deasupra, celebrarea misterelor creştine apărea în ochii păgînilor ca ceva complet diferit de actele de cult. Creştinii nu aveau nici temple, nici altare în înţelesul curent al cuvîntului, nici statui ale zeilor şi nu ofereau incenzări sau sacrificii de animale. Opinia publică le aducea acuza de *athei*, oameni fără cult.

Ne-am mai putea întreba: Exista într-adevăr în dreptul penal roman o dispoziţie împotriva căreia creştinii să se fi ridicat prin simpla lor existenţă sau prin viaţa lor, şi aceasta într-o atare măsură încît persecuţia din partea judecătorului penal să intre automat în funcţie? Si dacă a fost, de ce atunci, pe parcursul secolelor, au fost mereu emanate împotriva creştinilor noi legi ce aveau o structură juridică diversă?

Faptul că istoricii trebuie să insiste mereu în căutarea unui fundament juridic al persecuţiilor, provine din opinia exagerată ce o au despre Imperiul roman ca fiind clasicul Stat de drept. Este adevărat că dreptul civil roman ajunsese la o aşa dezvoltare, încît toate popoarele moderne vor trece prin şcoala sa. Însă dreptul penal roman, dimpotrivă, era destul de imperfect, şi mai imperfect încă era procesul penal. Nu poate aşadar să ne mire prea mult faptul că în acest Stat de drept, în aparenţă atît de bine organizat, să existe atîtea cazuri arbitrare în materie penală, ba chiar şi acte de cruzime.

Motive politice

Alţii deplasează explicarea persecuţiilor împotriva creştinilor de pe sfera juridică pe cea politică. Imperiul roman s-ar fi simţit ameninţat de către creştinism în însăşi existenţa sa, şi aceasta pe bună dreptate. Din acest motiv, el s-ar fi apărat atît cît a putut,

însă pînă la sfîrşit Biserica, devenită superioară lui, l-ar fi ruinat. Această concepţie este falsă aproape în întregime. Dacă se intenţionează a se vedea persecuţiile ca o luptă între Biserică şi Imperiu, atunci trebuie să spunem că desfăşurarea evenimentelor, în particularităţile ca şi în complexul lor, ne învaţă că nu Biserica a fost aceea care a asaltat guvernul imperial, ci invers. Trebuie precizat încă faptul că persecuţiile, în special cele din sec. II, au fost declanşate deseori nu de guvern ci de populaţie. Iar funcţionarii se lăsau antrenaţi fără să opună nici o rezistenţă. Se poate însă gîndi ca populaţia din provincii, din Lion, Smirna, Cartagina şi Alexandria să se fi preocupat cu atîta pasiune de viitorul Imperiului roman, încît să ceară moartea propriilor concitadini sau compatrioţi? Nu este de exclus ca împăraţii din ultima persecuţie, Diocleţian şi Galeriu, să fi urmărit, atît cît ne rezultă demonstrabil, şi scopuri politice. În acel timp, spre anul 300, creştinii erau deja atît de numeroşi încît ar fi putut să exercite o forţă plitică; într-un fel, ca un partid din zilele noastre. În realitate însă, noi nu găsim la creştini nici o urmă de astfel de veleităţi. Creştinii nu au luat parte niciodată la conflicte pentru cucerirea tronului, şi nici în cele mai dure persecuţii ei nu au dat semne că vor să se apare de astfel de acuze, considerîndu-le complet nefondate. Am putea totuşi să ne gîndim că Diocleţian ar fi avut astfel de temeri şi tocmai pentru aceasta ar fi voit să-i nimicească pe creştini, înainte ca ei să devină prea puternici. Aceasta însă ar putea fi o explicaţie pentru persecuţiile din jurul anului 300, dar nu şi pentru cele anterioare. În timpul lui Nero şi Traian, cînd existau doar cîteva mii de creştini, nimeni nu putea prevedea că Biserica va deveni într-o zi atît de mare. În acest caz, Nero şi Traian ar fi trebuit să fie nu numai oameni de stat clarvăzători, ci şi profeţi.

Ura religioasă

Unicul motiv care explică pe deplin atît începutul cît şi continuarea persecuţiilor împotriva creştinilor este numai ura. Nu înţelegem pentru ce acest motiv este acceptat cu atîta dificultate. Ura şi iubirea joacă un rol foarte important în istoria omenirii, deseori mai mult decît motivele raţionale. Persecutorii creştinilor din toate timpurile au prezentat

toate motivele posibile, mai mult sau mai puţin raţionale, pentru a-şi justifica acţiunile lor, însă motivul de fond care îi anima era totdeauna ura împotriva religiei şi a Bisericii. Istoricul nu trebuie să închidă ochii în faţa acestor pagini obscure ale sufletului uman şi nici nu trebuie să caute întotdeauna motive raţionale.

Cu aceasta nu afirmăm că toţi împăraţii romani, şi mai puţin încă, fiecare funcţionar care a luat parte la procesele împotriva creştinilor, ar fi fost împinşi de o ură personală. Probabil au fost mulţi aceia care se simţeau simple organe executive şi credeau că-şi făceau doar datoria.

Originea urii împotriva creştinilor

Tertullian, care ştia să dea o formulare sugestivă atîtor idei juste, spune: "Abia intrat Adevărul în lume, prin simpla lui existenţă, deşteaptă ura şi aversiunea" (*Apol. 7*). Este licit să căutăm cauzele profunde ale acestei uri şi să ne întrebăm pentru ce această ură se reînnoia mereu sub alte forme, fără a înceta niciodată.

În primul rînd ne gîndim la evrei. Pentru a spune adevărul, nu este exact că la început romanii i-ar fi confundat pe creştini cu o sectă iudaică, transferînd simplu asupra lor toată aversitatea ce o simţeau pentru acest popor. Desigur, ei au primit informaţii de la iudei, şi este foarte probabil ca acestea să fi fost destul de ostile. Mai tîrziu, evreii ne apar în unele cazuri ca instigatori ai urii împotriva creştinilor, ca în persecuţia ce a avut loc la Smirna în anul 156. Este evident că Tertullian are în faţa sa fapte concrete, atunci cînd afirmă că sinagogile sînt locurile unde încep persecuţiile (*Scorp. 10*).

Pe lîngă aceasta, trebuiesc consideraţi ca instigatori ai urii toţi aceia care puteau să se simtă ameninţaţi de creştinism sub aspectul economic; poate nu atît membrii colegiilor sacerdotale, care se bucurau în linişte de veniturile lor, cît mai mult mulţimea comercianţilor care trăiau din cultul păgîn şi din tot ceea ce depindea de acest cult, ca şi ghicitorii, astrologii, maeştrii şi filosofii.

Într-o măsură deosebită trebuie să fi influenţat opinia publică poziţia guvernului.

Omul mediu nu este în stare să păstreze pentru mult timp o opinie diferită de cea a autorităţilor. Mulţi trebuie să fi gîndit astfel: creştinii or fi ceea ce or fi, însă în orice caz, guvernul trebuie să-şi aibă motivele sale bine întemeiate pentru a se purta mereu cu atîta severitate faţă de dînşii.

Cauze ce depind de creştinii înşişi

Nimeni nu crede că creştinii ar fi săvîrşit toate acele cruzimi ce le sînt atribuite de opinia publică. Însă ei făceau alte lucruri ce puteau irita marea masă a populaţiei. De exemplu, înconjurau celebrarea cultului lor cu un anumit mister, şi aceasta suscita o curiozitate ostilă. Tertullian scrie (*Apol. 7*) că, de obicei, plebea încerca să-i surprindă pe creştini în timpul celebrării Sf. Liturghii. Este sigur cazul masacrării lui Tarciziu pentru că nu a voit să le dea Euharestia.

La fel, îi irita răspîndirea silenţioasă a creştinismului. Peste tot puteau fi întîlniţi creştini şi nimeni nu ştia de unde vin (*Apol. 1*). Este clar şi faptul că viaţa creştinilor, atît de morală şi retrasă, reprezenta pentru mulţi o acuză tacită. Iustin ne redă un caz semnificativ: O femeie romană dintr-o familie nobilă avusese pînă la un anumit timp o viaţă dezordonată; aceeaşi comportare o avea şi soţul ei. Ea devine apoi creştină, şi-i cere soţului fidelitate conjugală, ameninţîndu-l că în caz contrar se va separa de el. Neputînd să-i facă nici un rău, soţul îl denunţă ca fiind creştin pe catehistul care o instruise. Şi astfel, Tolomeu, catehistul, fu martirizat.

Prima perioadă a persecuţiilor: procesele individuale

Începutul legislaţiei împotriva creştinilor

Scriitorii creştini ai antichităţii ni l-au prezentat mereu pe Nero ca iniţiatorul persecuţiilor, cu toate că au existat martiri înainte de dînsul, cum ar fi diaconul Stefan şi apostolul Iacob. Pe de altă parte, nu avem nici cea mai mică informaţie conform căreia

Nero ar fi emanat vreo lege împotriva creştinilor. Era vorba probabil de o instrucţie dată tribunalelor, de o informaţie juridică, conform căreia creştinii trebuiau consideraţi ca răufăcători publici. Sub Nero, această instrucţie juridică era suficentă pentru a condamna la martiriu. După Tacitus, martirii erau o "mulţime imensă", însă după nume nu cunoaştem decît pe apostolii Petru şi Paul; nu ştim nici dacă au fost execuţii în afara Romei. Despre Domiţian ştim numai că, pentru motive religioase, a făcut să fie executat propriul văr Flaviu Clement, iar pe soţia acestuia Domitilla a exilat-o în insula Ponţa. Este foarte posibil ca în timpul domniei sale să fie existat şi alţi martiri. Ca fundament juridic era suficientă practica judiciară instituită sub Nero.

Că era vorba numai de o practică judiciară, noi o deducem din cererea pe care Pliniu, guvernatorul Bitiniei, o adresează împăratului Traian în anul 110 sau 111. Desigur, Pliniu cunoştea foarte bine dreptul penal, ca şi practica penală. El scrie împăratului că nu a avut niciodată ocazia de a asista la un proces împotriva creştinilor şi pentru aceasta nu ştie cum să conducă un astfel de proces. Împăratul îi răspunde prin acel faimos rescript care capătă valoare de fundament juridic pentru toate procesele ce vor urma.

Rescriptul lui Traian

În rescriptul lui Traian, deciziile normative sînt următoarele:

1. Creştinii nu trebuiesc căutaţi, ci numai pedepsiţi, atunci cînd sînt denunţaţi, însă este necesar ca denunţarea să nu fie anonimă.

2. Dacă un acuzat declară că nu mai vrea să fie creştin şi demonstrează aceasta prin adorarea zeilor, în acest caz nu-i tebuie imputat trecutul suspect, pe motivul schimbării opiniilor sale.

Primul punct corespunde dreptului penal roman. În dreptul roman lipsea cu desăvîrşire funcţia acuzatorului public sau a procuratorului de Stat. Pe cît de mult o faptă punibilă ar fi fost de publică, judecătorul nu era totuşi obligat să o prezinte în tribunal dacă o a treia persoană nu ar fi denunţat-o. Cu aceasta, datoria de a demonstra acuza

revenea acuzatorului însuşi. Aşadar, Traian explică că toţi creştinii trebuiau trataţi conform procedurii penale şi că nu trebuia acţionat pe cale administrativă, luînd împotriva lor măsuri poliţieneşti. În afară de aceasta, el presupune starea de creştin ca un fapt demn de pedeapsă, aici urmînd simplu practica judiciară introdusă în timpul lui Nero.

Mai important este al doilea punct: un creştin ce-şi reneagă credinţa trebuie pus în libertate. Este probabil ca Traian să-şi fi propus prin aceasta o atitudine îngăduitoare. Decizia sa presupune o oarecare cunoaştere a creştinismului. Un adorator al lui Jupiter, care aducea sacrificii zeiţei egiptene Isis sau care se iniţia în misterele eleuzine, nu înceta prin aceasta de a fi un adorator al lui Iupiter. Traian ştia că nu acesta era şi cazul creştinilor. Cel ce accepta să săvîrşească un rit necreştin, automat abjura creştinismul.

Această clauză a lui Traian a dat naştere clasicului conflict al martirilor. Pe ea se va baza în viitor toată greutatea procedurii. Din punct de vedere juridic, procesul penal era foarte simplu, şi în consecinţă foarte scurt: dacă acuzatul admitea că este creştin, procesul se termina. Ceea ce urma după aceea era efortul judecătorului de a-l elibera pe inculpat. El încerca să-l convingă, sau chiar să-l constrîngă pentru a îndeplini ceremonia cerută. Pentru a obţine aceasta, se putea ajunge la acei arbitri groteşti şi la acele acte de cruzime, care de altfel sînt străine procedurii penale romane, cruzimi pe care mulţi critici ar voi mult să le nege, dacă nu am avea probe atît de numeroase. Ca o consecinţă a acestei atitudini, Teodor Mommsen şi-a exprimat opinia că procesul împotriva creştinilor nu era nu proces penal, ci o procedură administrativă de constrîngere. Este total inexact. Era vorba, într-adevăr, de un proces penal, singurul care putea fi terminat în cîteva minute, după care începea procedura constrîngerii, procedură care putea să dureze mai multe luni.

Era un fel de duel între judecător şi acuzat; important era să se ştie cine va rezista mai mult. Bazîndu-ne pe relatări autentice, putem să spunem că judecătorul considera ca o înfrîngere a sa o rezistenţă mai îndelungată a creştinului. În general, judecătorii romani nu erau setoşi de sînge. Mulţi dintre dînşii îşi făceau o onoare din faptul că pe parcursul oficiului lor nu au fost constrînşi să pronunţe nici o sentinţă capitală. Tertullian, în

scrierea sa *Ad Scapulam*, ne povesteşte o serie de exemple caracteristice. Un proconsul al provinciei Asia îi apostrofa pe creştini astfel: "Canalii, dacă într-adevăr aţi decis să crăpaţi, aruncaţi-vă atunci de pe o stîncă sau spînzuraţi-vă!" La Tistro, în Africa, Cincius Sever sugera acuzaţilor răspunsuri evazive pentru a-i putea pune în libertate. Vespronius Candidus intenţionat denunţa un creştin în faţa tribunalului local ca instigator la rebeliune, şi deoarece acel creştin nu putea fi acuzat de astfel de fapte, tribunalul trebuia să-i redea libertatea. În faţa unui alt judecător, Asprus, un creştin se declară gata de a sacrifica zeilor. Asprus îl lasă să scape fără a mai aştepta ca acesta să sacrifice, iar apoi îşi declară în faţa colegilor nemulţumirea că i-a fost prezentat un astfel de caz. Este evident că nu dorea să obţină astfel de victorii.

Sfîntul Augustin, în *De civitate Dei*, distinge zece persecuţii împotriva creştinilor, asemănîndu-le cu cele zece plăgi ale Egiptului. Această schemă, folosită şi astăzi de unii istorici, nu corespunde realităţii perioadei antice. Pe parcursul sec. II nu au fost perioade de persecuţie bine delimitate, care să alterneze cu timpuri de pace. În acel timp, viaţa creştinilor se desfăşura astfel: oricine putea fi tîrît în orice moment în faţa tribunalelor, numai să se găsească cineva care să-l denunţe. Cînd aceasta nu se întîmpla, creştinii puteau rămîne liniştiţi, exceptînd acele situaţii în care, în mod întîmplător, se iscau agitaţii împotriva lor. Însă astfel de persecuţii erau considerate ilegale, iar împotriva lor au fost emanate chiar şi edicte, semnate de Adrian şi mai tîrziu de Antoninus Pius. Dar aceste edicte au rămas fără mare însemnătate.

Cu toate acestea, creştinii, conform circumstanţelor, aveau o viaţă mai mult sau mai puţin egală cu a celorlalţi cetăţeni ai imperiului. Nimic nu este mai fals decît acea răspîndită opinie a creştinismului catacombelor, ca şi cum ei ar fi dus un fel de viaţă subterană, asemănătoare animalelor sau răufăcătorilor ce se ascundeau mereu de auorităţi. Catacombele nu reprezentau un loc pentru creştinii eremiţi, şi nici locuinţe sau locuri pentru adunare, ci simple cimitire. Ei locuiau în familiile lor, exercitîndu-şi propriile îndatoriri ca şi oricare alt cetăţean, iar pentru funcţiunile religioase se adunau în modestele biserici ce le aveau, biserici aflate în oraş şi nu în afara lui.

Filosoful creştin Iustin avea o şcoală publică la Roma. Îşi publica scrierile ca şi

ceilalţi apologişti, încredinţîndu-şi cele două Apologii în mîinile împăraţilor. În a doua Apologie, el scrie astfel: "Mă aştept de la o zi la alta ca vreunul să mă denunţe", iar previziunea s-a îndeplinit. Numai după ce, mai mulţi ani, a fost cunoscut de toţi ca fiind creştin, Iustin este denunţat şi chemat la un proces ale cărui acte au ajuns pînă la noi.

Martiri din sec. II

" \l 2 Printre martirii sau grupurile de martiri din acest secol, trebuie să amintim în primul rînd pe sfîntul Ignaţiu, discipol al apostolilor şi episcop de Antiohia. Nu cunoaştem anul în care a fost martirizat; ştim doar că aceasta s-a întîmplat la Roma în timpul lui Traian, deci înainte de 117. În timp ce era adus în acest oraş, Ignaţiu scrie celebrele sale scrisori, una destinată direct creştinilor din Roma, cu cererea ca nimeni să nu facă ceva ca să-l împiedice în primirea martiriului. Tot la începutul acestui secol a suferit un lung martiriu bătrînul Simeon, al doilea episcop de Ierusalim, ca şi papa Telesfor, despre care scrie Irineu. Pedeapsa capitală aplicată episcopului Policarp din Smirna ca şi celor 16 creştini ce-l însoţeau are loc, fără îndoială, în anul 156. Martirizarea acestora ne este descrisă de o scrisoare circulară a comunităţii din Smirna. Martirizarea la Roma în anul 160 a lui Tolomeu, a lui Lucius şi a unui alt creştin, ne este prezentată de Iustin în a doua Apologie a sa.

Sub Marc Aureliu (161-180), procesele contra creştinilor se înmulţesc. În afară de Iustin, al cărui martiriu trebuie să fi avut loc în 163, trebuie să mai menţionăm un grup de mai bine de 40 de creştini din Lion, conduşi de bătrînul episcop Potin, despre care ne vorbesc cu numeroase detalii impresionante unii din supravieţuitorii acestei persecuţii. Mai amintim de Carpus, Papila şi Agatonia din Pergam, al căror protocol judiciar a ajuns pînă la noi. La fel, avem protocolurile a doisprezece martiri din Scilli, în Africa. Aceste acte se disting prin scurtimea şi realismul lor, lipsindu-le în bună parte declamaţiile patetice şi ample prezente în legendele tardive despre martiri. Acte sigure avem şi despre martiriul nobilului Apoloniu din Roma, care a murit probabil în timpul domniei lui Commodus, în anul 185.

Scriitorii care ne-au transmis aceste nume ne fac să înţelegem că au mai existat şi alţi creştini ce au primit martiriul. Totuşi, dacă ne gîndim la numărul mic al comunităţilor creştine din această perioadă, trebuie să admitem că numărul martirilor nu a fost prea mare.

Perioada a doua: procesele în masă

" \l 2 Persecuţiile din sec. III iau o altă întorsătură. Pînă acum nu a fost guvernul imperial acela care a înscenat marile persecuţii, ci judecători individuali deciseseră execuţii individuale, cauzate de denunţări şi de atitudinea publică ostilă creştinilor, atitudine care la Lion şi Smirna ia forme deosebit de accentuate. În sec. III, împăraţii sînt aceia care declanşează persecuţii de amploare, în timp ce, pe de altă parte, atitudinea oamenilor de rînd rămîne calmă, liniştită. Denunţările individuale au dispărut. În acest secol se pot distinge cu claritate diferitele faze ale persecuţiilor, care acum devin foarte violente, faze alternate cu perioade de relativă pace.

Septimiu Sever

În anul 202 Septimiu Sever dă un edict care interzicea convertirile atît la iudaism cît şi la creştinism. Guvernator capabil, Septimiu nu voia să încalce dreptatea, şi notăm că avea pe lîngă dînsul jurişti de renume ca Papinian, Paul şi Ulpian. Acesta din urmă va aduna în scrierea sa "Datoriile proconsulului", scriere ce s-a pierdut, legile emanate pînă atunci ce se refereau la creştini. Este sigur că ele erau mai numeroase decît cele ce le cunoaştem noi. Astfel, de exemplu, în Actele lui Apoloniu se vorbeşte despre o decizie a Senatului împotriva creştinilor, decizie care nouă ne este complet necunoscută. Toate aceste dispoziţii aveau o latură slabă: considerau ca şi delict simplul fapt de a fi creştin. Aceasta nu putea să scape unui acut jurist cum era Ulpian. Edictul din 202 este la fel de nedrept, însă cel puţin are un plus de claritate: a primi botezul constituia un delict ce trebuia pedepsit.

Astfel, începe o persecutare a catecumenilor şi a neofiţilor, care sînt căutaţi cu ajutorul poliţiei. Felul cum a fost aplicat acest edict ne este prezentat numai pentru oraşele Alexandria şi Cartagina. Din acest motiv nu ştim dacă el s-a extins la toate provinciile Imperiului. În mulţimea celor martirizaţi la Alexandria se găsea şi tatăl lui Origene. Fiul, care avea atunci doar 16 ani, i-a scris o scrisoare în închisoare, îndemnîndu-l să nu cadă în apostazie din cauza grijii pentru fiii ce-i lăsa în urmă. De la Cartagina avem actele privitoare la martiriul tinerei nobile Vibia Perpetua (22 de ani) şi a însoţitorilor ei. Aceste acte aparţin celor mai mişcătoare scrieri ale literaturii creştine antice. Scrierea principală este constituită dintr-un scurt jurnal pe care Perpetua l-a scris după botez, în închisoare. Deoarece aici sînt descrise şi unele viziuni, se opinează că acest grup de martiri ar aparţine sectei extatice a montaniştilor; ca şi cum toţi acei sfinţi care au avut viziuni ar fi fost montanişti! Perpetua, cu acel spirit infantil ce-o caracterizează, la care se adaugă o profundă seriozitate, cu greu ar putea intra în spiritul acelei secte de extatici, sectă care, trebuie s-o spunem, în această perioadă nu fusese încă exclusă de la comuniunea cu Biserica.

Trebuie menţionat faptul că clauza lui Traian nu este infirmată de legea lui Septimiu Sever. Neofiţilor li se lasă încă posibilitatea de a se salva prin sacrificarea la zei.

Nu ştim cum a avut loc încetarea grabnică a persecutării neofiţilor. Urmează apoi o lungă perioadă de pace relativă, în timpul căreia, însă, au mai fost martiri. Este sigur martiriul papei Calixt, din anul 220, deşi pentru acest an nu cunoaştem nici o persecuţie. Probabil că astfel de cazuri sînt rezultatul unor tulburări populare. O persecuţie mai violentă a fost pusă la cale de Maxim Tracul în anul 235. Nu ştim multe despre ea, dar se pare că a fost îndreptată mai mult împotriva clericilor. Dintre martiri îi cunoaştem numai pe papa Ponţian şi pe preotul roman Hipolit. Acesta din urmă se ridicase în anul 217 împotriva papei Calixt, prezentîndu-se ca antipapă. Guvernul imperial îi va condamna pe amîndoi, atît pe succesorul legitim al lui Calixt cît şi pe "antipapă", la muncă forţată în minele din Sardinia. Fiind amîndoi bătrîni, şi neputînd să spere într-o reîntoarcere, Ponţian renunţă la oficiul său şi face să fie ales un alt papă. Hipolit, căruia Ponţian i-ar fi facilitat fără îndoială reîntoarcerea în sînul Bisericii, îi determină pe urmaşii săi

schismatici să-l recunoască pe noul papă. Epigrama lui Damasus, care ne redă acest fapt, a fost compusă mai mult de o sută de ani după cele descrise în ea, însă faptul că Hipolit, îndată după moartea sa, era venerat la Roma ca martir, ne arată că a murit în comuniunea catolică. Trebuie să spunem că au fost puţini martiri eretici sau schismatici, şi chiar dacă sufereau martiriul, de la început lor nu le era acordat nici un cult liturgic. Abdicarea papei Ponţian este primul caz de acest fel din istoria papalităţii.

Decius

În anul 250 împăratul Decius a început o dură persecuţie împotriva creştinilor. În afară de aceasta nu mai cunoaştem aproape nimic despre el. Chiar şi perioada guvernării sale poate fi stabilită cu aproximaţie numai din cercetarea monedelor. El este unul din acei împăraţi ai sec. III care a trebuit să lupte necontenit pentru cucerirea tronului, pe care de altfel şi l-a păstrat doar cîteva luni. Despre alţi împăraţi avem cel puţin informaţii defavorabile în aşa-zisa *Historia Augusta*; despre el ne lipsesc şi acestea. Este surprinzător faptul că anumiţi istorici recenţi se străduiesc să-i laude clarviziunea politică, acea *virtus* de roman antic şi intenţia sa de a renova şi întări Imperiul prin unitatea religioasă.

Nu cunoaştem nimic despre toate aceste lucruri frumoase ce-i sînt atribuite. Cunoaştem însă în detalii tehnica lui de luptă împotriva creştinilor. Ordinul dat de dînsul cerea ca într-o anumită zi toţi locuitorii Imperiului să celebreze o funcţiune sacră în cinstea zeilor. Pentru acest scop, în toate locurile sînt stabilite comisii, chiar şi în cele mai îndepărtate. Celui care săvîrşea ritul îi era înmînat de către comisie un document. La scăderea unui timp stabilit, se luau măsuri cu caracter penal împotriva tuturor acelora care nu posedau certificatul necesar. Este probabil ca în edict, creştinii să nu fie menţionaţi, însă este clar că numai ei erau aceia contra cărora se îndrepta acest edict. De fapt, care altă religie putea să mai prezinte probleme pentru Imperiu? Dat fiind caracterul religiilor antice, nu exista pentru aderenţii nici uneia dintre ele nici cel mai mic obstacol în îndeplinirea actelor de cult, chiar dacă acestea nu aparţineau propriului cult. În afara

creştinilor, mai rămîneau evreii care ar fi putut sta în atenţia împăratului, însă, din cîte ştim, ei nu au fost loviţi de acest edict.

Executarea ordinului imperial cerea o intensă muncă de organizare. Contemporanii ne-au transmis informaţii exaustive referitoare la modul cum s-au desfăşurat lucrurile în marile oraşe. În localităţi precum Roma şi Cartagina au fost stabilite mai multe comisii pentru supravegherea desfăşurării ritului sacrifical. Locuitorii erau obligaţi de a sta ore întregi la rînd şi adesea, la căderea serii, erau amînaţi pentru ziua următoare. Astfel s-au desfăşurat lucrurile săptămîni de-a rîndul, pînă cînd toţi erau în posesia acelui certificat sacrifical, care îi apăra de urmărirea poliţiei. Ni s-au păstrat multe originale ale unor astfel de acte. Descoperirile unor papirusuri egiptene au scos la lumină mai bine de 40 de astfel de certificate, toate redactate după aceeaşi schemă, cu datele caracteristice, descrierea persoanlă şi cu numeroase semnături; erau, într-un cuvînt, adevărate certificate de identitate.

Mulţi creştini au cedat de la început, sacrificînd zeilor, şi aceasta în văzul păgînilor, care-i luau în rîs, batjocorîndu-i. Aceasta o vedem din scrisorile indignate ale episcopilor; trebuie precizat că Ciprian din Cartagina şi Dionisiu din Alexandria redau lucrurile într-un mod poate prea exagerat. Aşa cum ne descriu aceleaşi izvoare, alţi creştini nu s-au grăbit să sacrifice, şi şi-au dat seama îndată că între membrii comisiilor erau destui aceia care erau dispuşi să aranjeze lucrurile în particular. Aceştia erau atît de binevoitori încît se ofereau să elibereze certificate nu numai pentru persoane individuale, ci şi pentru grupuri, fără ca, prin aceasta, să ceară ca fiecare să se prezinte personal şi să sacrifice. Mulţi au eliberat certificate fără ca, practic, posesorul să se prezinte şi să sacrifice. Se înţelege, cu condiţia unei anumite recompense. Puteau fi obţinute certificate sacrificale în afara orelor de serviciu, prin anumiţi agenţi ce făceau acest serviciu din prietenie. În acest fel, la sfîrşit, un mare număr de creştini ajunse în posesia acestor certificate, fără să fi sacrificat la zei. Episcopii au fost indignaţi de acest mod de a proceda al creştinilor, şi i-au supus la severe penitenţe. La sfîrşit, au ajuns din provincii la cancelaria imperială ştiri triumfătoare, conform cărora creştinismul ar fi suferit o înfrîngere totală, definitivă. Creştinii, însă, rămîneau în acelaşi număr în faţa episcopilor

lor indignaţi; spre deosebire de trecut, mulţi dintre dînşii aveau acum conştiinţa întinată. Dacă aceste evenimente se vor considerate ca o aprigă luptă între guvernul imperial şi Biserică, putem spune că nu Imperiul a fost acela care a ieşit învingător. Numai că nu se poate vorbi de o victorie a Bisericii de care ea să fie mulţumită, să se poată bucura.

De ce nu au ştiut creştinii să găsească o soluţie mai bună? Pentru că au fost luaţi prin surprindere. Episcopii, care presimţeau deja o persecuţie, îi instruiseră pe creştini, dar ei înşişi nu au ştiut cum să contracareze o lovitură atît de neprevăzută. S-a ajuns astfel la panică. Totuşi, motivul pentru care, la sfîrşit, guvernul a ieşit învins nu a fost atît insuficienţa aparatului administrativ, cît mai ales opinia greşită a guvernului de a putea distruge Biserica, obligîndu-i pe creştini să păcătuiască.

De altfel, se pare că marea parte a creştinilor a depăşit această probă fără a sacrifica zeilor şi fără a cere respectivul certificat. Au fost, însă, şi destui martiri. La Roma, pe 20 ianuarie 250, a fost martirizat papa Fabian, una din primele victime ale persecuţiei. Mai tîrziu, cunoaştem grupul de clerici romani, rămaşi în închisoare pentru mai bine de un an, timp în care au fost torturaţi de mai multe ori. Presbyterul Museo a murit în închisoare. Chiar şi la Cartagina, unde comerţul cu certificate atinsese nivelul maxim, au fost destui martiri şi mărturisitori neînfricaţi. De la presbyterul Pionius, din Smirna, avem şi astăzi actele procesuale. Tot acum au murit martiri episcopii de Antiohia şi Ierusalim . Bătrînul Origene a fost torturat atît de feroce, încît muri imediat.

La terminarea acestei persecuţii, situaţia creştinilor rămase incertă. Decius muri într-o luptă împotriva barbarilor. Îi urmează Gallus, care-l trimite în exil pe papa Cornel, şi cînd acesta, puţin timp după exilare, muri, împăratul procedează la fel şi cu succesorul său Lucius. Într-o scrisoare din acest timp, Ciprian notează că, în timp ce el dicta scrisoarea, putea auzi urletele mulţimii din circ, care cerea mortea lui. Ciprian, apoi, va insista pentru ca, după doi ani de pocăinţă, apostaţii din persecuţia lui Decius să fie readmişi la sacramente deoarece aceştia, notează autorul, au nevoie de a se întări sufleteşte prin Euharestie, pentru o nouă persecuţie. Aceasta ve veni doar în 257.

Valerian

Împăratul Valerian ne este descris ca fiind favorabil creştinilor. Ce l-a determinat, cu puţin timp înainte de a muri în războiul împotriva perşilor, să-i persecute, noi nu ştim. Probabil, persecuţia a fost lucrarea persoanelor de la curte. De această dată, abilitatea persecutorilor este mai mare decît în cea precedentă. Este evident că evenimentele trecute le-au mărit experienţa. Un prim edict dispunea închiderea şi confiscarea locurilor de adunare ale creştinilor, ca şi a cimitirelor. În acelaşi timp, episcopii descoperiţi erau trimişi în exil. Intenţia evidentă era aceea de a distruge organizarea eccleziastică, pregătind astfel a doua fază a ofensivei. După un an apare edictul propriu-zis, cuprinzînd o lege penală însoţită de prezentarea exactă a fiecărui delict ca şi de pedeapsa corespunzătoare.

Persecuţia a fost condusă cu o deosebită abilitate, superioară celei a lui Decius, însă şi creştinii erau mai pregătiţi. Tonul ultimelor scrisori ale lui Ciprian este deosebit de grav. În august 258 el scrie că agenţii săi de la Roma i-au trimis textul edictului împreună cu ştirea că papa Sixt fusese martirizat în acest oraş pe data de 6 august, împreună cu patru dintre diaconii săi. Pe 14 septembrie capul lui Ciprian cade sub lovitura sabiei. Marele episcop al Cartaginei muri aşa cum trăise. În interogatoriul său, păstrat în protocol, el îşi arată încă odată superioritatea ce-l caracterizează. Cînd ajunse la locul supliciului, îi dă călăului 25 de monede de aur ca recompensă.

Ciprian este una dintre figurile ilustre ale antichităţii creştine. Scrisorile sale sînt un izvor bogat din care putem extrage numeroase informaţii referitoare la viaţa creştinilor în timpul persecuţiilor. Era un păstor al sufletelor, o persoană cultă şi amabilă. În unele probleme a greşit în mod grav, dar chiar şi la apogeul conflictului său cu papa Stefan, numai dragostea pentru Biserică şi pentru suflete a fost aceea care i-a scos din gură cuvintele amare împotriva Scaunul roman, şi nici pe departe un resentiment persoanl.

Papa despre care vorbeşte Ciprian în ultima sa scrisoare, este Sixt II, care a fost papă doar un an. Împreună cu el sînt ucişi deci patru diaconi; mai tîrziu vor fi martirizaţi

alţi clerici, ca şi ceilalţi trei diaconi rămaşi. Nu ştim dacă unul dintre aceşti diaconi era celebrul martir Laurenţiu. Sfîntul Laurenţiu este o figură istorică, iar martiriul său este sigur; nu ştim însă dacă a murit în persecuţia următoare. În persecuţia lui Valerian moare şi epsicopul Fruttuosus de Tarragona, în Spania, împreună cu doi diaconi; de la el avem un scurt protocol procesual. Tot acum vor suferi martiriul episcopii Agapius şi Secundinus, diaconul Marian şi lectorul Iacob, la Lambesa, în Africa, ca şi un întreg grup de clerici, în frunte cu Montanus şi Lucius, la Cartagina. Aceasta a fost o persecuţie sistematică împotriva clerului, şi de această dată nu mai auzim vorbindu-se de căderi, în timp ce sub Decius au fost, şi nu puţine, chiar şi printre clerici.

Bătrînul împărat Valerian cade prizonier în lupta împotriva perşilor; de acum nu mai ştim nimic de dînsul. Fiul său Gallienus, pînă în acel timp coregent, se arătase contrar persecuţiei, cu toate că numele său apare alături de al tatălui pe edictele de persecuţie. Devenit suveran unic, el pune capăt persecuţiei şi dă ordin ca bunurile eccleziastice să fie restituite. Ni s-a păstrat textul acestui decret de restituire.

Bunurile Bisericii

S-a discutat deseori cum a fost posibil ca Biserica sau comunităţi individuale ale creştinilor să posede bunuri imobile, în timp ce rămîneau în vigoare toate legile de persecuţie, sau, cel puţin, nu se putea vorbi de o recunoaştere a Bisericii ca persoană juridică. Şi totuşi, acest fapt este indubitabil. În sec. III Biserica avea nu numai cimitire şi edificii sacre, ci şi, depinzînd de loc, un patrimoniu funciar productiv. Edificiile de cult erau foarte modeste, însă cu sec. III asistăm la construirea de biserici, casele private ieşind din uz ca şi locuri de adunare şi rugăciune. Bazilica descoperită la Dura Europos, în Mesopotamia, aparţine începutului sec. III. La Edessa, în 202, bazilica creştină fu grav avariată de o inundaţie. Sub împăratul Alexandru Sever (222-235) comunitatea din Roma are un proces cu asociaţia ostierilor din cauza unui teren aflat în oraş. Împăratul decise în favoarea creştinilor.

Este sigur că la început se proceda în aşa fel încît bunurile să fie înregistrate pe

numele unor creştini individuali. Pentru secolul III, însă, unii presupun că Statul se găsea deja în faţa comunităţilor creştine constituite ca şi corporaţii, poate de tip funerar. O atare constituire artificială a comunităţilor ar fi fost posibilă numai printr-o înţelegere cu autorităţile. Şi este de exclus faptul ca autorităţile să se fi înşelat într-atît încît să-i considere pe episcopi ca şi capi ai acestor corporaţii. Rezolvarea trebuie căutată în faptul că în antichitate Statul nu considera că e de datoria lui să se ocupe pe o lungă durată de timp de toate relaţiile juridice dintre cetăţeni. Astăzi, fiecare cetăţean are nevoie de un document al Statului pentru a "exista" din punct de vedere juridic. În antichitate, nu numai că cineva putea exista juridic fără mare dificultate, dar putea la fel de bine să cumpere, să posede şi să vîndă; putea să doneze şi să moştenească, fără un titlu juridic eliberat de Stat. În acest fel, era posibilă existenţa şi a unui patrimoniu colectiv. Gallienus restitue acest patrimoniu colectiv comunităţilor bisericeşti fără ca aceasta să implice o recunoaştere a unui drept corporativ al lor din partea Statului.

Diocleţian

Terminîndu-se persecuţia lui Valerian, creştinii se vor bucura de o pace deplină timp de mai bine de 40 de ani. Vor fi construite noi şi mari edificii pentru cult, iar convertirile vor creşte aşa de mult încît numărul creştinilor din Imperiu aproape că se dublează. Este un fenomen întîlnit în toată istoria Bisericii faptul că numai timpurile de pace, şi nu cele de persecuţie, sînt favorabile răspîndirii creştinismului. Celebra frază a lui Tertullian, precum că sîngele martirilor este sămînţa noilor creştini, conţine o semnificaţie profundă, însă nu poate fi înţeleasă în sensul că persecuţiile ar fi favorabile creşterii Bisericii, mai ales atunci cînd acestea durează mai mulţi ani.

Împăratul Diocleţian, care a dat o nouă faţă administraţiei Imperiului, în special mărindu-i considerabil aparatul birocratic, nu numai că a lăsat în pace pe creştini timp de aproape 20 de ani, dar chiar a permis ca ei să ocupe funcţiile cele mai înalte ale imperiului. Numai spre sfîrşitul domniei sale el s-a lăsat convins, şi cu mare greutate, de colegul său Galeriu ca să declanşeze o mare persecuţie împotriva creştinilor. Diocleţian

era un cunoscător de excepţie al administraţiei statale şi-şi dădea seama că, acum, o persecuţie ar fi luat proporţii infinit mai mari decît cele precedente. Şi nu s-a înşelat.

Persecuţia a început în februarie 303 prin distrgerea grandioasei bazilici creştine de la Nicomedia, una dintre reşedinţele imperiale. Episcopul Antim şi mai mulţi creştini cu înalte funcţii la curtea imperială au fost executaţi. În acelaşi timp este emanat primul edict pentru tot Imperiul, urmat fiind apoi la scurte perioade de alte edicte. În aceste legi, care cel puţin în extrase ne sînt cunoscute în întregime, era repetat tot ceea ce predecesorii decretaseră împotriva creştinilor. Chiar şi proba sacrificării la idoli uzată de Decius este folosită acum pentru a-i descoperi pe creştini. După exemplul lui Valerian, sînt confiscate bunurile bisericeşti. Nou este faptul că această confiscare trebuia să se extindă şi la bunurile mobile, la inventarele bisericilor, la bunurile destinate săracilor şi în chip special confiscarea cuprindea cărţile şi scrierile de orice fel. În primii doi ani, zelul funcţionarilor s-a concentrat asupra acestui punct. Creştinii care predau cărţile şi scrierile erau consideraţi în afara oricărei pedepse, exact ca şi cei ce sacrificau zeilor. Aceasta a fost o nouă ocazie pentru ei de a-şi face încă odată o examinare serioasă a conştiinţei, conducînd apoi la neînţelegeri între dînşii, acuzîndu-se reciproc că au predat păgînilor scrierile sacre şi nu le-au apărat aşa cum se cuvenea. Au avut loc percheziţii în case, distrugeri şi alte rele fără sfîrşit. În această privinţă ni s-au transmis protocolurile poliţiei din Africa. Totul a fost notat cu grijă, de la vasele de ulei pînă la încălţămintele destinate săracilor.

Nenumărate au fost cazurile martirilor chinuiţi în mod îngrozitor. Eusebiu ne-a transmis aspecte înspăimîntătoare la care a fost martor ocular în Palestina şi Egipt. Marea parte a martirilor care apoi vor avea un cult liturgic provin din această persecuţie; întîi trebuie menţionaţi celebrii martiri romani Sebastian, Pancraţiu, Agneza, Soter, Prot şi Iacint, Petru şi Marcelin. Avem actele unui grup de martiri africani, din care făcea parte şi Saturnin, care au fost descoperiţi în timpul funcţiunilor sacre de duminică; alături de ei stau Agape, Irina şi alte femei din Salonic; Irineu, episcop de Sirmium; un episcop Felix, din Africa, care a refuzat să predea cărţile sacre; Euplus, diacon la Catania; Filea, episcop de Tmuis în Egipt; Claudiu, Aster şi însoţitorii lor, în Cilicia; Iuliu şi Dasius din

Durostorum în Moesia; Crispina, în Africa.

Şi acum legile persecuţiei nu au fost puse în practică peste tot cu aceeaşi rigoare, deşi în toate regiunile Imperiului vor avea loc execuţii capitale. Mult va depinde de comportamentul fiecărui cezar. Galeriu va susţine pînă la moarte persecutarea creştinilor, moarte intervenită în 311. La fel va proceda în orient Maximian Daja. Se pare că Maxenţiu, care domnea la Roma din 306, chiar fără a avea recunoaşterea celorlalţi cezari, nu va da nici o condamnare la moarte. Lactanţiu ne scrie despre cezarul provinciilor gallice şi britannice, Constanţiu, spunîndu-ne că a promovat doar o persecuţie aparentă. Cu toate acestea cunoaştem destui creştini martirizaţi în Gallia.

Anii cei mai grei au fost primii, de la 303 la 305. Apoi, în multe locuri, situaţia se va mai linişti, deşi în Orient condamnările la moarte vor urma fără întrerupere. În 311 primeşte martiriul episcopul Petru de Alexandria. În acel an Galeriu, cu puţine zile înainte de a muri, emană un edict, într-un limbaj foarte ostil creştinilor. Surprinzător este însă faptul că acest edict conţinea ordinul nu numai de a suspenda persecuţia ci şi de a restitui bunurile creştinilor, sau cel puţin locurile de cult. Ca urmare a acestui edict, la Roma, Maxenţiu va începe prin a-i reda papei Melchiade bunurile sustrase Bisericii. Nu se poate aşadar afirma în mod simplu că a fost Constantin acela care a pus capăt persecuţiilor. Practic, acestea încetaseră atunci cînd el a urcat pe tron. Constantin, însă, a fost acela care a dat politicii sale acea orientare favorabilă creştinilor şi Bisericii în cadrul Imperiului, ca şi o poziţie privilegiată care a făcut imposibilă o reînviere a vechilor legi persecutorii. În aceste limite, scriitorii creştini au dreptate atunci cînd îl exaltă pe Constantin ca fiind adevăratul eliberator al Bisericii.

Persecuţiile: privire retrospectivă

Dacă sînt puse la un loc numele tuturor martirilor prezenţi în scrierile contemporanilor, Eusebiu, Lactanţiu şi Ciprian, în protocolurile judiciare păstrate, ca şi cele transmise de martori oculari, vom obţine doar cîteva sute de nume. Este evident că acest număr este mult prea mic. Contemporanii ne lasă să vedem cu claritate că numărul

total al martirilor era mult mai mare. Avem însă o a doua cale pentru a stabili istoricitatea unui martiriu, chiar dacă numele ce ne interesează nu apare în nici un scriitor antic. Dacă, într-adevăr, ne este dat să găsim proba unui cult liturgic originar, martirul despre care se vorbeşte poate fi considerat fără dubii ca fiind autentic, istoric. Motivul stă în aceasta: în antichitate, cultul martirilor era legat în mod exclusiv de locul înmormîntării lor. În această privinţă, arheologia ne oferă proba suficientă, şi anume: datorită felului în care erau cinstite mormintele martirilor, eroarea sau înşelăciunea referitoare la respectivul martir cinstit în cult erau aproape imposibile. Se putea întîmpla ca mormîntul unui martir să cadă în uitare, dar era extrem de greu ca în perioada următoare să fie venerat mormîntul său fără ca el să fie într-adevăr martir. În acest fel, pot fi demonstraţi ca istorici aproape toţi martirii romani mai importanţi, deşi despre ei nu avem nici o ştire de la scriitorii contemporani. Această metodă arheologică şi hagiografică cere pentru fiecare caz în parte un studiu profund, minuţios. În linii generale, astăzi, astfel de studii au fost realizate. Nu ne putem aştepta aşadar la noi şi importante descoperiri arheologice în această direcţie, şi cu atît mai puţin la variaţii substanţiale în rezultatele obţinute.

Este evident că acest procedeu ne permite numai stabilirea faptului martiriului, numele martirului şi ziua morţii sale, deoarece toate aceste detalii sînt conservate în cult cu multă grijă. Însă, deja referitor la anul morţii se pot naşte incertitudini, deoarece, bazîndu-ne pe o astfel de analiză, rezultă că majoritatea martirilor sînt din persecuţia lui Diocleţian, deoarece în multe regiuni, ca şi la Roma, cultul martirilor nu intră în uz înainte de a doua parte a sec. III. Astfel, ar rezulta că pentru martirii dinainte nu ar fi existat nici un cult. Martirul roman Iustin, din sec. II, în antichitate nu a fost niciodată venerat ca atare. Sărbătoarea sa va fi introdusă de Biserică în timpurile noastre.

Luînd în consideraţie cultul martirilor, putem afirma că numărul lor depăşeşte mai multe mii. Însă despre toţi aceştia nu ştim nimic precis, nimic despre felul cum au murit, nimic despre profesia lor, nici dacă au fost tineri sau bătrîni, şi nici dacă aparţineau clerului sau erau laici. Spre sfîrşitul antichităţii începe să se simtă această lipsă, iar aceasta va cauza formarea a nenumărate legende. Acum apar detalii din viaţa lor; lipsind informaţiile referitoare la locul martiriului, se accentuează locurile cunoscute, apar

descriei ambientale ireale, torturi posibile şi imaginare. Împreună cu toate aceste ficţiuni se amestecă şi elemente aparţinînd vechilor informaţii, autentice, informaţii care priveau însă alţi martiri. Astfel, s-a dezvoltat o întreagă literatură legendară primitivă cu caracter de roman. Martirul apare acum ca un brav erou, dotat cu o extraordinară capacitate de a vorbi, care face nenumărate minuni, printre care convertiri în masă, în timp ce judecătorul ni se prezintă ca un om obtuz şi setos de sînge. În persoana judecătorului apare deseori însuşi împăratul, fapt ce s-a întîmplat foarte rar. Printre împăraţi îi găsim pe unii despre care nu ştim cu precizie dacă au fost cu adevărat persecutori ai creştinilor; aşa sînt Alexandru Sever, Numerian, sau pentru martirii romani, Diocleţian, care nu a fost aproape niciodată la Roma.

Trebuie să deplîngem faptul că atari legende, atît de citite în evul mediu, şi chiar şi în timpurile noastre, au falsificat prezentarea istorică a persecuţiilor. Pe de altă parte, ar fi o eroare grosolană dacă am reţine că niciunul din martirii despre care ne vorbesc aceste legende nu ar fi existat cu adevărat. Sînt foarte rare cazurile martirilor inventaţi şi trecuţi în listele sfinţilor. Este însă cu totul altceva atunci cînd vorbim de numărul lor. Atunci cînd în anumite legende se vorbeşte de mii de martiri, fără a le da numele, faptul acesta nu merită atenţia şi studiul nimănui.

Numărul martirilor

Este imposibil de a stabili numărul martirilor care şi-au jertfit viaţa de la începuturile creştinismului pînă la începutul sec. IV. Cel mult se pot stabili extremităţile. Este sigur că numărul lor nu a fost de ordinul milioanelor. Dacă ne gîndim la numărul complexiv al creştinilor, care nu era extrem de mare, aceste cifre ni se par cu totul ireale. Şi apoi, dacă martirii ar fi fost atît de numeroşi, creştinii ar fi trebuit să dispară din multe zone ale Imperiului, în timp ce noi vedem că multe comunităţi vor continua să crească după uraganul persecuţiilor celor mai dure. În plus, nici un scriitor al antichităţii nu ne prezintă cifre atît de mari.

Pe de altă parte nu trebuie exagerat nici în sens opus. Toţi scriitorii antici, care au

trăit în perioada persecuţiilor, ne redau impresia unor evenimente extrem de grave, în care sîngele a curs din belşug. Cu cîteva mii de martiri, împărţiţi în două secole şi pe toată suprafaţa Imperiului, nu ar fi justificabilă această impresie, prezentă de altfel la toţii scriitorii acestor două secole. Trebuie aşadar să admitem un număr cu şase cifre.

Trebuie amintit deasemeni că martirii constituie doar o parte a acelora care au suferit pentru credinţă. Numărul total al acelora care pentru credinţa lor au trebuit să sufere închisoarea şi torturile, fuga şi exilul, confiscarea bunurilor şi separarea de familie, pagube sociale şi maşinaţii poliţieneşti de tot felul, depăşeşete cu mult numărul condamnaţilor la moarte. Faptul, apoi, că au fost mulţi aceia care nu au rezistat şi şi-au murdărit conştiinţa, nu face altceva decît să demonstreze cît de dure au fost probele prin care creştinii au trebuit să treacă.

Semnificaţia persecuţiilor

Nu putem instrumentaliza faptul persecuţiilor cu scop apologetic, cum fac uneori anumiţi predicatori, ca şi cum numai fermitatea martirilor ar fi suficientă pentru a demonstra adevărul credinţei catolice. Căci, orice formă de religie sau de societate cultuală a avut, în decursul secolelor, un anumit număr de martiri. În orice caz, este profund justificată întrebarea pusă deja de Tertullian către anul 200: "Oare toţi aceşti martiri au trebuit să moară în zadar?" (*De praescr*. *29*).

Persecuţiile au exercitat o influenţă enormă asupra vieţii Bisericii antice. În parte, influenţa a fost şi negativă. Ele au împiedicat o răspîndire mai rapidă a credinţei şi au obstaculat în multe direcţii o mai bogată dezvoltare a vieţii comunitare a creştinilor. Continua dispariţie a unor personalităţi eminente însemna mari şi repetate pierderi, de care aproape nimeni nu-şi dădea seama. Astfel, am căuta în zadar în operele scriitorilor antici creştini un singur cuvînt de regret exprimat atunci cînd persoane de importanţa lui Iustin, Ciprian sau Corneliu erau rupte de fecunda lor activitate pentru a fi trimişi la moarte.

Pentru Biserică, însă, a reprezentat practic un avantaj lecţia implicită a

persecuţiilor, aceea de a rămîne independentă faţă de puterile civile. Nu înseamnă că creştinii ar fi fost constrînşi să ia o atitudine ostilă faţă de Stat; astfel de sentimente nu găsim nici în timpul celor mai feroce persecuţii. Dimpotrivă, ei vor experimenta, plătind cu propria viaţă, cît de necesar ar fi un Stat condus de legi drepte şi decis să apere drepturile tuturor cetăţenilor săi. Pe de altă parte, în secolele următoare, după ce împăraţii vor deveni creştini, Biserica ar fi rămas înnăbuşită de cezaropapism, dacă nu ar fi învăţat în precedenţă, în timpul persecuţiilor, să meargă înainte cu propriile forţe.

Mai presus de toate, exemplul de eroism al martirilor a influenţat viaţa religioasă a creştinilor din secolele următoare, şi în general din toate timpurile. În perioada persecuţiilor s-a format imaginea sfîntului creştin. Şi aceasta nu numai în sens cultual, pentru faptul că venerarea liturgică a sfinţilor s-a născut din cultul martirilor, ci şi ca ideal. Pe de o parte, eroismul martirului nu are nimic fanatic într-însul, nimic improvizat şi temerar; pe de altă parte, el este aşa de departe de fatalism şi de pasivitate: Identitatea sa constă într-o perfectă şi solidă coerenţă în slujirea lui Dumnezeu.

EPOCA MARILOR SFINŢI PĂRINŢI AI BISERICII. ÎNCEPUTURILE MONAHISMULUI

Aproape toate tratatele şi cărţile de istorie afirmă că o perioadă complet nouă pentru istoria Bisericii începe cu împăratul Constantin, mai exact cu edictul său din Milano. Această afirmaţie nu trebuie înţeleasă în sensul că anul 313 ar fi semnat în viaţa Bisericii o schimbare radicală, ca şi cum ea şi-ar fi aruncat dintr-odată mantia unei existenţe oculte pentru a trece de la anonimat la o viaţa publică, strălucitoare, viaţă ce înainte îi lipsise cu desăvîrşire. Deja din a doua parte a sec. III nu se mai putea vorbi de aşa ceva. Pe de altă parte, chiar şi după Constantin, creştinii vor rămîne pentru mult timp o minoranţă în Imperiu.

Constantin

Personalitatea lui Constantin a creat o impresie enormă asupra contemporanilor, fie că aceştia erau creştini sau păgîni. Lauda pe care Eusebiu şi atîţia alţii i-o aduc cu atîta generozitate a fost fără îndoială exagerată, însă nu putem fi siguri că nu ar fi fost sinceră. Constantin a fost un mare om de stat. Este adevărat că Diocleţian i-a pregătit calea prin reformele sale administrative; pe de altă parte, însă, instituirea mai multor cezari a fost la un pas de divizarea definitivă a Imperiului. Constantin ştie să-l menţină unit. Mai mult, se poate spune că numai odată cu dînsul împăraţii devin monarhi adevăraţi, sau regi; pînă la el ei nu fuseseră altceva decît dictatori militari. Împăraţii bizantini, iar mai tîrziu Carol cel Mare şi împăraţii germani erau succesorii lui Constantin, şi nu ai lui Cezar, Augustus sau Traian. Fondarea noii capitale a Imperiului, Constantinopol, a fost, ca să folosim o expresie actuală, un eveniment geopolitic de o importanţă extraordinară.

În general, istoricii timpului nostru nu-l iubesc pe Constantin. Deseori se are impresia că vor să-i nege orice glorie, şi neputînd s-o facă, se mulţumesc cel puţin cu scoaterea în evidenţă a cruzimii sale. Într-adevăr, Constantin a executat nu puţini adversari politici, printre care pe cumnatul Licinius şi pe însuşi fiul său Crispus. Însă el a vărsat mult mai puţin sînge decît Augustus, de exemplu, iar acesta este luat ca un model de umanitate. Însă ceea ce se încearcă cel mai mult a i se denigra, este conduita sa religioasă.

În realitate, nu este uşor să ne facem o idee exactă despre convingerile sale religioase. La început, cu siguranţă că nu a fost un creştin autentic. S-a decis să primească botezul doar pe patul de moarte. La fel de sigur este şi faptul că supunerea sa faţă de episcopi a fost sinceră, şi că a voit binele atît al episcopilor, cît şi al Bisericii în general. Iar în toate acestea calculele politice au jucat un rol cu totul secundar. Căci în timpul său creştinii rămîneau o simplă minoritate în Imperiu. Conceptul de partid politic, pe care un guvern ar putea conta, era necunoscut în antichitate, şi, oricum, creştinii nu reprezentau un partid politic. Fără îndoială, un suveran care ar începe să trateze cu mai multă dreptate o mare parte a supuşilor săi, pînă acum victime ale unor mari nedreptăţi, poate să-şi întărească în acest mod poziţia sa. Însă intenţia de a conduce cu dreptate nu poate fi considerată ca un calcul politic.

Este dificil de spus în ce măsură Constantin ar fi înţeles că credinţa creştină reprezintă adevărul. Este sigur că înainte de a începe lupta decisivă împotriva lui Maxenţiu, el şi-a manifestat convingerea de a fi avut personal o reveleaţie sau o viziune. Contemporanii care redau evenimentul nu concordă în stabilirea locului, a timpului şi a modului în care a avut loc această revelaţie. Şi pentru că, în definitiv, aceştia preiau ceea ce împăratul le-a declarat, se are impresia că mai tîrziu, Constantin însuşi ar fi dat faptului diverse interpretări.

În istoria Bisericii, numele lui Constantin este legat inseparabil de conciliul din Nicea, prima adunare ecumenică a Bisericii, care nu numai că fu convocată de împărat, dar el însuşi şi-a dat tot efortul pentru buna lui reuşită. Conciliul este convocat pentru a rezolva problema arianismului, una din cele trei mari erezii care au răvăşit Biserica în

antichitate.

Arianismul

Începuturile teologiei

Prin teologie noi înţelegem ştiinţa despre Dumnezeu şi a tuturor lucrurilor întrucît acestea sînt în raport cu Dumnezeu. Se numeşte teologie în sens strict, sau teologie speculativă, pătrunderea cu ajutorul raţiunii a adevărurilor revelate ale credinţei şi cunoaşterea raporturilor lor reciproce. Deja din sec. ÎI găsim primele eforturi în această direcţie. Era vorba de acel complex de probleme pe care astăzi le numim doctrina despre Sfînta Treime şi despre întruparea lui Cristos; toate acestea au generat primii paşi ai cercetării speculative. Pentru a indica împreună toate aceste probleme, se folosea expresia de "economie divină". Ştim de la Tertullian (*Adv. Prax. 3*) că simplii credincioşi arătau o oarecare neîncredere faţă de aceste prime încercări de teologie speculativă. Provenind din politeism, ei erau mulţumiţi pentru faptul că ajunseseră la înţelegerea conceptului credinţei într-un singur Dumnezeu, şi nu mai voiau să ştie nimic altceva. "Se înspăimîntează în faţa cuvîntului *economie*", spune Tertullian. Această atitudine a lor este numită *monarhianism*. Monarhianismul nu este un sistem doctrinal, ci înseamnă numai efortul de a păstra integru, sub toate aspectele, adevărul unităţii şi unicităţii lui Dumnezeu, chiar dacă aceasta este în detrimentul altor adevăruri revelate, cum ar fi Sf. Treime şi divinitatea lui Cristos.

La sfîrşitul sec. III existau două curente monarhianiste opuse, de orientare modalistă şi dinamistă. Cel modalist este numit astfel după numele principalului reprezentant, Sabellius, *sabelianism*. Sabellius era din Libia, învăţa la Roma şi a fost condamnat de papa Calixt (217-222). El propunea formula "un Dumnezeu în trei persoane", înţelegînd prin termenul de "persoană", conform uzanţei clasice, partea actorului, masca. Acelaşi Dumnezeu este numit Tată, deoarece el acţionează în calitatea sa de creator şi stăpîn al universului; atunci cînd apare ca şi Mîntuitorul întrupat, ia

numele de Fiu; în sfîrşit, atunci cînd îşi îndeplineşte rolul de împărţitor al harului, este numit Duhul Sfînt. Această formulă avea avantajul că putea să-l definească pe Cristos ca Dumnezeu adevărat. În acelaşi timp, ea anula distincţia reală dintre Tatăl, Fiul şi Duhul Sfînt. Conform unei astfel de formule, Dumnezeu se manifestă într-o triplă modalitate (*modus*, de aici modalismul) şi pentru aceasta este desemnat prin trei nume. Dar prin aceasta i se face o nedreptate Sf. Scripturi, deoarece într-însa distincţia reală, cel puţin între Tatăl şi Fiul, este exprimată cu toată claritatea. Din acest motiv, sabellianismul a fost repede abandonat. La Roma, în special preotul Hipolit şi-a asumat răspunderea de a-l combate.

Cealaltă tendinţă a monarhianismului păstrează distincţia reală dintre Tatăl şi Fiul, dar pentru a nu pune în pericol unicitatea lui Dumnezeu, îl subordonează pe Fiul Tatălui (de aici denumirea de *subordinaţionism*). În continuare, fiecare sistem prezent în această tendinţă va porni pe o cale proprie, atunci cînd este vorba de a se explica în ce sens poate fi definit Cristos ca şi Dumnezeu, adică dacă Dumnezeu ar fi locuit în omul Cristos, sau dacă omului Cristos i-ar fi fost conferite forţe divine (*dynamis*, dinamismul).

Arie

Pentru un anumit timp, marea persecuţie a lui Diocleţian a abătut atenţia de la cercetarea teologică. Însă imediat ce ia sfîrşit, conflictele dogmatice intră din nou în scenă. Episcopul de Alexandria, Alexandru, succesor al lui Petru, care muri martir în 311, îl va chema pe preotul Arie ca să dea seamă de învăţăturile sale. Abil dialectician, acesta fusese discipolul lui Lucian de Antiohia. Teza sa era aceasta: dacă Fiul a fost generat de Tatăl, trebuie să fie un timp în care Fiul încă nu exista şi pentru aceasta el nu este veşnic, deci nici Dumnezeu. Arie avea prieteni nu numai în rîndurile clerului alexandrin, ci şi în afara Egiptului, şi anume pe episcopul Eusebiu de Nicomedia, care şi el studiase la şcoala lui Lucian de Antiohia. Cazul său i se păru destul de important episcopului de Alexandria, pentru a convoca un sinod la care participară aproximativ 100 de episcopi din

Egipt şi Libia. Aici, Arie şi adepţii săi sînt excomunicaţi. Conform uzanţei tradiţionale, Alexandru trimite sentinţa sinodului tuturor episcopilor Bisericii. Această circulară, în care chiar şi Eusebiu din Nicomedia era dezaprobat, poate mai aspru decît era necesar, va trezi o agitaţie deosebită. În aceste circumstanţe, Constantin, care nu era în stare să judece importanţa învăţăturilor puse în discuţie, dar căruia mai mult decît orice alt lucru îi stătea la inimă pacea Bisericii, decide să-i convoace pe toţi episcopii în cetatea Nicea.

Conciliul din Nicea

Conciliul a fost prezidat de către episcopul Osius din Cordoba. De fapt, el stătea mai mult la curtea imperială decît în Spania. Papa Silvestru îşi trimisese ca delegaţi doi preoţi romani. Aceştia vor semna primii actele conciliului, după preşedinte. În afara lor, puţini occidentali erau prezenţi la Nicea. Au participat cca. 300 de episcopi, deci nici □ din tot episcopatul, însă aceasta nu a reprezentat o piedică ca acest sinod să fie considerat şi în continuare ca o legitimă reprezentare a Bisericii universale. Împăratul va interveni în cadrul sesiunilor şi ori de cîte ori se credea că discuţiile erau pe cale să eşueze.

Renumitul istoric al Bisericii Eusebiu, episcop de Cezarea în Palestina, propune ca schemă pentru definiţia dogmatică simbolul de botez al propriei biserici. Acesta reprezenta unul din acele formulare ce se asemănau mult cu antica profesiune de credinţă considerată ca fiind de origine apostolică; în acest timp astfel de simboluri erau folosite în liturgia botezială. Adunarea acceptă formula, însă introduce în articolul de credinţă referitor la naşterea Fiului din Tatăl formula folosită la Roma "consubstanţial cu Tatăl", ca o clară condamnare a doctrinei lui Arie. Eusebiu din Cezarea nu era de acord cu această adăugire. Şi aceasta nu pentru că era de partea lui Arie, ci fiindcă voia ca problema să nu fie dezbătută şi deoarece nu-şi dădea perfect de bine seama de importanţa teologică pe care o conţinea această expresie. Totuşi, împreună cu alţii, el se va adapta majorităţii şi dorinţei împăratului. Va semna şi Eusebiu din Nicomedia. Arie şi doi episcopi din Libia, vor rămîne de partea sa, iar din această cauză vor fi excomunicaţi.

Afară de aceasta, conciliul a aprobat mai multe canoane referitoare la disciplina

ecclezistică. Aderenţilor la schisma lui Meletie, schismă izbucnită în Egipt în timpul persecuţiei lui Diocleţian, li se pregăteşte acum calea de întoarcere în sînul Bisericii; la fel şi novaţienilor, care de altfel, ca şi meletienii, în mod oficial, nu se îndepărtaseră de doctrina catolică. Este stabilit şi că membrii clerului care se reîntorceau în Biserică, inclusiv episcopii, puteau să-şi păstreze demnitatea avută. Conciliul va rezolva şi vechea controversă legată de data Paştelui, cerînd împăratului să fixeze, printr-un decret imperial, un calendar unic. Constantin va încredinţa Bisericii din Alexandria, care dispunea atunci de cei mai buni astronomi, să calculeze în fiecare an data exactă a Paştelui.

Conciliul din Nicea va produce o profundă impresie în toată Biserica. Avuseseră loc înainte mari adunări de episcopi; fuseseră condamnate şi alte erezii. Însă ca însuşi împăratul să-i invite pe episcopi la conciliu, să pună la dispoziţia lor, pentru călătorie, diligenţele imperiale; ca el să participe personal la dezbateri, arătînd Părinţilor veneraţia ce le-o purta şi angajîndu-se ca garant în păstrarea purităţii credinţei, toate acestea i-a uimit profund pe creştini, care ieşiseră de puţin timp din cea mai crîncenă persecuţie, din cîte suportaseră pînă atunci. Printre episcopii adunaţi la conciliu erau mulţi care purtau încă cicatricele torturilor. Schimbarea era prea profundă ca să nu aibă şi urmări mai puţin favorabile pentru Biserică. În episcopi, în primul rînd în cei orientali, care văzuseră toate aceste lucruri de foarte aproape, începe să se dezvolte de acum înainte o alăturare faţă de împărat şi o încredere într-însul, în ceea ce priveşte problemele bisericeşti, cu totul ieşite din limitele normale, necesare. Constantin nu intenţiona să domine Biserica; avea despre dînsa o idee foarte înaltă şi voia să devină doar binefăcătorul ei. Însă în realitate, el stă la originea acelei situaţii cu totul particulare care se numeşte cezaropapism, şi care sub succesorii săi va cauza Bisericii rele, pagube mai mari decît i-ar fi putut cauza cele mai violente persecuţii ale împăraţilor dinaintea lui.

De la Nicea la Constantinopol (325-380)

Unii episcopi plecaseră nemulţumiţi de la conciliul din Nicea; unul dintre aceştia

era Eusebiu din Cezarea. Aproape toţi erau împotriva lu Arie şi a negării din partea sa a divinităţii lui Cristos, însă multora le displăcea expresia *homoousios*, adică consubstanţial. Ei se temeau că o astfel de expresie ar putea fi folosită în sens sabellian. Mai mult, în acele prime timpuri, pentru mulţi conceptul de magister eccleziastic nu era atît de clar încît să-i facă să considere ca fiind definitivă şi imutabilă o luare de poziţie doctrinală din partea Bisericii.

Normal, atîta timp cît trăi Constantin, nimeni nu a avut îndrăzneala de a se pune contra conciliului din Nicea şi a definiţiei sale. Pe de altă parte, curînd se vor face simţite intrigile împotriva acelor episcopi care se străduiau să propage crezul de la Nicea şi *homoousios*. Sufletul acestor intrigi era Eusebiu din Nicomedia, care, deşi căzuse în dizgraţia lui Constantin pentru poziţia sa ambiguă în cadrul conciliului din Nicea, va reuşi apoi, servindu-se de favoarea de care se bucura pe lîngă surorile împăratului, nu numai să se reabiliteze, ci să-şi ajungă şi visul ambiţiilor sale, devenind episcop în capitala Imperiului, Constantinopol.

Eusebiu din Nicomedia a fost primul exemplu din acea neplăcută serie de episcopi şi teologi de curte, care vor şti să se acomodeze în orice situaţie şi să linguşească pe oricine. Urmaşi ai săi vor fi prezenţi aproape mereu acolo unde se vor ivi şi suverani dornici să-şi exercite puterea asupra destinelor Bisericii.

În Orient, cei mai activi reprezentanţi ai lui *homoousios* au fost episcopii celor două Biserici mai importante, Eustatius de Antiohia şi Atanaziu de Alexandria, ultimul urmîndu-i lui Alexandru imediat după conciliu. Adversarii lor vor reuşi să-i înlăture pe amîndoi din scaunele episcopale, pe Eustatius în sinodul din Antiohia din anul 330, iar pe Atanaziu în sinodul din Tir, cinci ani mai tîrziu. În schimb, pentru Arie susţinătorii săi vor reuşi să obţină de la împărat un decret prin care i se ierta totul. Arie, totuşi, va muri subit, înainte ca să fie reprimit în Biserică, iar catolicii, care asistaseră cu dezgust la creşterea continuă a intrigilor pe lîngă împărat, au văzut în aceasta judecata lui Dumnezeu.

Constanţiu

Constantin a murit în anul 337; înainte de moarte a fost botezat de Eusebiu din Nicomedia. Succesorul lui, fiul Constanţiu, a avut o personalitate mult diferită de cea a tatălui. Îi lipsea fascinaţia pe care o suscita acesta, şi nu era înzestrat nici cu ambiţia lui. El nu voia să ajute Biserica ci doar s-o domine prin fanatism religios, constrîngînd-o să accepte arianismul pe care-l îmbrăţişase el. Ca şi tatăl, şi el se va boteza cu puţin timp înainte de moarte. Mai mult îi stătea la inimă arianismul decît creştinismul. La începutul domniei a trebuit să fie mai prudent din cauza fratelui mai mic Constant, care conducea în Occident şi era un adept intransigent al conciliului din 325. Însă după moartea acestuia, Constanţiu devine din ce în ce mai dur cu catolicii.

Printre episcopi, puţini erau cei cu adevărat ariani. În inima lor, cea mai mare parte ar fi preferat să accepte fără multe comentarii credinţa de la Nicea, însă dînşii încercau să facă şi pe placul împăratului. Pentru aceasta ţineau sinoade peste sinoade şi elaborau mereu noi formule de credinţă, care toate vorbeau de Cristos ca Fiu al lui Dumnezeu cu expresii dintre cele mai elevate, însă evitau cu grijă cuvîntul decisiv *homoousios*. Înaintea conciliului din Nicea, toate aceste formule ar fi putut fi înţelese în sens catolic, însă după decizia Bisericii, omisiunea intenţionată a fomulei definitive conţinea cel puţin o anumită dotă de suspiciune. Împăratul se va servi de forţă pentru a-i constrînge pe urmaşii inflexibili ai conciliului să subscrie alte formule care trebuiau să apară ca şi neutre. Papa Liberiu este scos cu forţa din Roma, privat de consilierii săi - o manevră abilă, de care se va servi mai tîrziu şi Napoleon spre dezavantajul lui Pius VII - şi constrîns ca pînă la urmă să semneze. Atanaziu şi Ilariu, iar mai tîrziu sf. Ieronim, îşi vor exprima dezaprobarea pentru slăbiciunea papei. Nu putem spune în ce măsură astfel de reproşuri erau justificate, deoarece nu cunoaştem documentul pe care papa Liberiu îşi va pune semnătura. Poate că era numai o declaraţie prin care el accepta depunerea lui Atanaziu.

Atanaziu din Alexandria fusese în tot acest timp coloana ortodoxiei nicene. Iar ca urmare va fi trimis în exil de cinci ori. Deseori se discuta mai mult despre persoana sa decît despre teologia Sf. Treimi. Nu i-au fost mai prejos, atît în ceea ce priveşte

statornicia cît şi nedreptăţile suportate, cei doi episcopi occidentali Ilariu din Poitiers, teologul cel mai perspicace al timpului, şi Eusebiu de Vercelli.

Ar fi prea uşor să se prezinte situaţia Bisericii de la mijlocul sec. IV prin trei partide: arienii propriu-zişi, urmaşii de neclintit ai conciliului, iar între aceste două grupări, ca un partid al majorităţii absolute, indecişii, care deseori sînt numiţi semiariani. Această împărţire nu corespunde realităţii. Arienii propriu-zişi nu formau un partid, ci o sectă, care, de altfel, nu avea chiar aşa de mulţi membri; ei erau consideraţi de toţi ca fiind excluşi din sînul Bisericii. Presupusul mare partid de centru nu era un partid ca atare, şi nu urmărea un scop bine determinat. Ceea ce era comun tuturor acestora era doar voinţa de a nu urma crezul arian, pentru care motiv se greşeşete atunci cînd sînt numiţi semiariani. Dacă ei evitau expresia *homoousios*, făceau aceasta doar pentru binele păcii. Acestui grup îi aparţine excelentul păstor de suflete care este Ciril din Alexandria, venerat astăzi în mod oficial ca şi doctor al Bisericii.

În locul controversatului termen *homoousios*, era folosit de mulţi cel de *homoios*: Fiul este asemenea Tatălui. Acesta era în netă opoziţie faţă de arieni, care erau numiţi anomei, "neasemănători", şi putea fi înţeles în sensul voit de conciliul din Nicea, în special atunci cînd era completat cu formula "asemănător întru totul", formulă recomandată cu multă călădură de Vasile, episcop de Ancira.

Iulian Apostatul

Împăratul Constanţiu moare în 361. Moştenitor la tron era un fiu al unui frate vitreg al lui Constantin, pe nume Iulian. El fusese educat creşineşte şi probabil şi botezat. Atîta timp cît a condus verişorul Constanţiu, ce nu glumea deloc cu problemele religioase, Iulian va face impresia unui creştin. Atunci, însă, cînd devine suveran unic, el vrea să fie doar un filosof şi-şi dă drumul la toată ura ce-o avea faţă de creştinism. Iulian era un soldat bun, însă ca suveran era sub orice nivel, nestăpînit, nervos, bizar şi vanitos, foarte aproape de ceea ce astăzi am numi un nevrotic. Mulţi scriitori actuali ce se ocupă

de istorie încearcă în toate felurile să-l exalte pentru marile reuşite ce le-ar fi avut, după dînşii, dacă nu s-ar fi sfîrşit atît de repede. Judecîndu-l după ceea ce a dovedit cu faptele, trebuie admis însă că o guvernare mai lungă a sa ar fi răvăşit lamentabil totul.

Imediat, Iulian va emana o serie de ordonanţe ostile creştinismului. Nu era vorba, bineînţeles, de edicte sîngeroase, ci de nedreptăţi cu caracter juridic, cum ar fi excluderea din serviciile publice, din şcolile superioare, ca şi revocarea din partea Statului a subvenţiilor acordate deja de Constantin patrimoniului eccleziastic destinat săracilor. În acelaşi timp, el a încercat să organizeze comunităţi religioase păgîne. La auzul acestui fapt întreaga creştinătate a început să se înspăimînte. Toţi se temeau de apariţia unui nou Decius sau Diocleţian. Însă după nici doi ani de domnie, Iulian cade în războiul contra perşilor.

Cu toată ura sa faţă de creştini, Iulian făcea cu plăcere demonstraţii de dreptate. Una dintre aceastea consta în permisiunea ce-o dăduse ca toţi episcopii să se întoarcă din exil. Intenţia, însă, era răutăcioasă, şi anume aceea de a-i pune mai mult încă pe unii contra altora, şi anume pe catolici contra arienilor. Rezultatul a fost o victorie a catolicilor. Arienii nu fuseseră niciodată deosebit de numeroşi, iar prin moartea lui Constanţiu îşi pierduseră apărătorul. Dificultatea mare ce-o întîlnea Biserica era aceea de a-i concilia pe toţi acei episcopi catolici care se certau între dînşii pentru *homoousios* sau pentru *homoios*, suspectîndu-se reciproc de erezie. Teama de neopăgînismul lui Iulian îi determină pe toţi să facă pace.

Ilariu se reîntoarce din exil în Gallia şi obţine printr-un sinod de la Paris ca toţi episcopii galli să fie de acord în acceptarea formulei *homoousios*. Totuşi, este admis şi termenul *homoios*, înţeles în sensul că Fiul este Dumnezeu adevărat aşa cum este Tatăl. În aceeaşi perioadă se întîlnesc la Alexandria Atanaziu şi Eusebiu de Vercelli, amîndoi în drum de reîntoarcere din exil. Într-o conferinţă, la care participă şi cîţiva alţi episcopi, sînt fixate principiile fundamentale pentru o reconciliere universală. Dificultatea majoră fusese pînă atunci faptul că mulţi episcopi se simţiseră obligaţi nu numai să întrerupă comuniunea cu arianii, ci şi cu toţi aceia care o menţinuseră cu ei sau cu cei suspectaţi de arianism, chiar dacă procedaseră astfel datorită presiunilor guvernului. Este stabilit că

trebuie să fie consideraţi ca apartenenţi la comuniunea catolică toţi episcopii care nu semnaseră nici o formulă de credinţă propriu-zis ariană, fără să se ia în consideraţie cu cine menţinuseră comuniunea în perioada dinainte, în care fuseseră atîtea confuzii şi atîtea presiuni ale guvernului. Acum însă, toţi trebuie să recunoască că credinţa de la Nicea este în afara oricărui echivoc. În afară de aceasta, sînt date explicaţii referitoare la folosirea unor anume termeni tehnici ce reveneau în mod constant în discuţiile teologice, în special termenii de "natură" şi de "persoană". Din diversitatea de semnificaţie a celor două expresii în limba greacă şi în cea latină se născuseră echivocuri fără sfîrşit.

Pentru a face cunoscut tuturor principiile fundamentale stabilite, conferinţa îl desemnează pentru Orient pe Asteric, episcop de Petra, iar pentru Occident pe Eusebiu din Vercelli. Papa Liberiu a fost îndată de acord; Gallia fusese deja cucerită de sf. Ilariu; Spania, Macedonia, Grecia şi alte provincii li se alăturară.

Acest rezultat minunat era meritul deosebit al sf. Atanaziu, care demonstrează astfel că nu a fost nicidecum un fanatic, cum se strigase împotriva lui, şi că îl interesa Biserica lui Dumnezeu şi adevărata credinţă, nu umilirea adversarilor. De acum înainte, în tot Occidentul va domni pacea iar de arianism nu se va mai vorbi aproape niciodată. Nu la fel vor merge lucrurile în Orient, deoarece episcopul de Constantinopol Macedoniu a pus în circulaţie o nouă învăţătură iar împăratul Valente crede că e de datoria lui să-i ajute pe arieni. Valente, însă, cade în bătălia cu goţii de la Adrianopoli. Nepotul şi succesorul său, tînărul Graţian, care era sub influenţa lui Ambroziu din Milano, îl va numi coregent pe Teodosiu, suveran de înaltă valoare, ancorat solid în credinţa catolică conform formulei de la Conciliul din Nicea. Teodosiu va aduna pentru anul 380 un mare sinod la Constantinopol. Aici vor veni cei mai mari apărători ai credinţei lor: Meleţiu din Antiohia, Timotei din Alexandria, Ciril din Ierusalim, Grigore din Nazians, Grigore de Nissa cu fratele său Petru de Sebaste, Anfilochiu de Iconiu, Diodor de Tars. Discuţiile au luat o direcţie deloc liniştită, şi nu atît pentru probleme de doctrină, căci toţi erau de acord cu mărturisirea de credinţă de la Nicea, cît mai mult pentru probleme personale. Se ajunse pînă acolo că Grigore din Nazians îşi va depune demnitatea de episcop de Constantinopol şi se va retrage din conciliu. Totuşi, conciliul va semna sfîrşitul arianismului. În proporţii

mici, erezia s-a mai menţinut. Situaţii tulburi erau şi în afara graniţelor imperiului, printre goţi. Mai tîrziu, arianismul se va face simţit printre popoarele germanice.

Conciliile ecumenice

Nu avem actele conciliului din Constantinopol, şi nici pe cele ale conciliului din Nicea. Nu putem şti aşadar cu siguranţă dacă simbolul credinţei folosit pînă astăzi în liturgia latină a Liturghiei a fost fixat textual la acest conciliu. În schimb, este sigur faptul că conciliul a definit divinitatea Duhului Sfînt, încheind astfel pentru totdeauna problemele trinitare. E verosimil ca adăugarea la crezul de la Nicea a articolului despre Duhul Sfînt să fi fost propusă la Constantinopol. Crezul apare în această structură amplificată numai la conciliul din Calcedon din 451, unde pentru prima dată conciliul din Constantinopol primeşte denumirea de "ecumenic". În Occident, în schimb, acest conciliu este numărat printre cele ecumenice doar din sec. VI, şi chiar şi în continuare din acest conciliu au fost recunoscute doare decretele dogmatice şi nu şi canoanele disciplinare.

Conceptul de conciliu ecumenic, sau universal, ca o solemnă manifestare a magisterului eccleziastic, s-a format încetul cu încetul. Nu apare clar de la început ce anume constituia acel element care să-i dea caracterul de ecumenic. Cu siguranţă că nu numărul episcopilor prezenţi, şi nici reprezentanţele anumitor scaune episcopale, ca de exemplu cele mitropolitane sau patriarhale. La conciliul din Constantinopol din 380 nu au fost prezenţi nici măcar legaţii papali. Esenţial nu este nici modul în care este convocat şi nici persoana care îl convoacă. Conciliile antice au fost convocate de către împăraţi. Unicul element decisiv îl reprezintă recunoaşterea ca şi conciliu ecumenic din partea papei, recunoaştere făcută fie în timpul conciliului, fie printr-o confirmare posterioară. Au fost totuşi cazuri în care papa şi-a făcut proprii concluziile unui conciliu fără ca prin aceasta să-i confere caracterul de ecumenicitate, aşa cum este cazul conciliului din Orange din 529 cu importantele sale decizii împotriva semipelagienilor.

Pînă astăzi sînt considerate ca şi "ecumenice" 21 de concilii. Valoarea istorică a fiecăruia în parte este foarte diferită. Corespunde perfect constituţiei Bisericii să

organizeze concilii, dar acestea nu reprezintă un fapt absolut necesar. În viaţa Bisericii nu sînt situaţii care să poată fi rezolvate numai printr-un conciliu ecumenic.

Importanţa luptei împotriva arianismului

Unii autori de istorie profană nu recunosc nici o valoare conflictelor dogmatice din sec. IV, şi pentru aceasta folosesc expresii dispreţuitoare cum ar fi "certuri clericale" şi "sofisticării". Aceştia ar face bine să nu vorbească despre creştinism, din moment ce nici măcar nu ştiu ce înseamnă acesta. Se începe deja a se cădea în greşeală atunci cînd se intenţionează a se defini ca fiind un simplu conflict tot ceea ce am expus pînă aici. În realitate, era vorba despre o luptă defensivă, prin care Biserica a rezistat unei erezii extrem de periculoasă. Arianismul avea ca fundament negarea divinităţii lui Cristos. În cel mai fericit caz, el reducea creştinismul la un monoteism filosofic, în care adevărurile revelate ale întrupării, răscumpărării, ale harului şi sacramentelor sau nu găseau nici un loc, sau erau profund deformate. Nu era vorba numai de un conflict de cuvinte ca *homoousios* şi *homoios*, "consubstanţial", "de aceeaşi substanţă" sau "deosebită". În spatele acestor cuvinte erau în joc învăţături fundamentale ale creştinismului. Religia creştină este astfel constituită încît o singură eroare în punctele fundamentale ale învăţăturii sale nu-i distruge numai doctrina ci şi trăirea practică a creştinismului.

Pe de altă parte, să nu ne imaginăm că viaţa creştină din sec. IV ar fi fost răvăşită prea mult din cauza acestor conflicte teologice. Deşi exista acest pericol, el a fost totuşi ocolit. Poporul creştin aproape că nu a fost atins de erezie, nici chiar atunci cînd unii sau mai mulţi episcopi au semnat diferite formule dogmatice dubii, unii dintre dînşii îmbrăţişînd în mod public arianismul. Sf. Ilariu descrie totul cu multă subtilitate şi fineţe: Nici chiar episcopii cei mai ariani nu riscă să nege în faţa poporului divinitatea lui Cristos. Ei folosesc pentru dînsul cuvîntul "Dumnezeu" în sens figurat, însă poporul îl înţelege în sensul just. Vorbesc despre el ca despre Fiul lui Dumnezeu în sensul în care sînt toţi creştinii după botez, - poporul, dimpotrivă, înţelege adevărata filiaţie de

Dumnezeu care este în Isus Cristos. Ei spun că Fiul lui Dumnezeu exista înaintea tuturor timpurilor cu intenţia de a spune că el a fost creat înaintea tuturor celorlalte creaturi - poporul înţelege că el există din veşnicie. «Astfel urechile credincioşilor sînt mai sfinte decît inimile episcopilor lor» (*Contra Auxentium*, c. 6).

Desigur, cu timpul erezia va sfîrşi prin a pătrunde peste tot. Pentru aceasta, episcopii clarvăzători şi cu o credinţă catolică încercată, se străduiau ca mai ales în liturgie să nu se introducă formule de rugăciune susceptibile de interpretare în sens arian, şi aveau grijă de a scoate alte formule vechi de rugăciune cărora arianii le atribuiau înţelesul voit de dînşii. Antica doxologie: "Slavă Tatălui prin Fiul în Duhul Sfînt" rămăsese pînă atunci neschimbată; deoarece însă arianii au văzut aici o subordonare a Fiului şi Duhului Sfînt faţă de Tatăl, Atanaziu, Vasile şi alţii au substituit-o cu formula cea mai clară: "Slavă Tatălui, Fiului şi Duhului Sfînt".

Astfel s-a reuşit a se construi un zid de apărare în faţa acestei periculoase erezii, împiedicînd-o să prindă rădăcini prea adînci. Biserica, apoi, va avea numeroase avantaje din această activitate de apărare, şi trebuie să menţionăm că în viitor astfel de situaţii se vor mai repeta. În lupta împotriva ereziei s-a format o întreagă generaţie de teologi, generaţie în continuă creştere chiar şi după încetarea luptei cu erezia. Prin dispariţia arianismului, va începe în Biserică o perioadă intelectuală foarte rodnică. Şi deşi a durat doar cîteva decenii, de roadele ei ne bucurăm şi astăzi: este perioada marilor Părinţi ai Bisericii.

Marii Părinţi ai Bisericii

Începuturile literaturii creştine

În istoria literaturii universale s-a pus unoeri întrebarea dacă în antichitate se poate vorbi de o adevărată literatură creştină, sau dacă scriitorii creştini trebuie consideraţi ca aparţinînd respectivelor literaturi naţionale. Este în afara oricărui dubiu că într-o istorie a literaturii greceşti, alături de Tucidide, Demostene, Platon şi Plutarh trebuie să se afle Atanaziu şi Ioan Crizostom; la fel, în literatura latină, alături de Livius şi Cicero trebuie să se găsească Ieronim şi Augustin. Pe de altă parte, este justificabilă şi o aşezare a autorilor creştini în propriile grupuri literare, deoarece criteriul lingvistic sau naţional nu este unicul decisiv în istoria literaturii mondiale.

Literatura creştină începe cu Noul Testament, o serie de scrieri care nu au egal în istoria literară a omenirii, fie datorită profunzimii conţinutului, fie prin corespunderea ei cu viaţa şi prin influenţa pe care a exercitat-o asupra ei. Producţia literară a generaţiilor care i-au urmat pe apostoli a fost atît de săracă, încît cu greu s-ar putea vorbi astăzi de o literatură creştină a sec. II. Desigur, multe lucrări s-au pierdut, iar ceea ce s-a păstrat, cum ar fi scrisoarea papei Clement, scrisorile sf. Ignaţiu, scrierile lui Iustin şi ale celorlalţi apologeţi, toate acestea sînt de un mare interes istoric şi teologic. Sîntem, însă, abia la început. La începutul sec. III îşi fac prezenţa patru mari autori creştini: Clement şi discipolul său Origene, ambii alexandrini; Irineu de Lion, care scrie în greacă ca şi antecesorii săi, iar în Africa latinul Tertullian. Clement şi Origene au introdus în teologia creştină filosofia greacă, lumea lui Platon. Acest prim experiment nu s-a realizat fără unele erori, destul de grave, însă el va da un deosebit imbold teologilor următori. Oricum, ambii alexandrini rămîn specialişti de clasă. Însă nici una din scrierile lor nu poartă acel stil înalt care ar fi putut să le includă între marile opere ale literaturii universale. La aceasta ar fi putut ajunge Tertullian cu acel stil al său, original, genial, viu; scrierile sale, însă, cuprind numai opere ocazionale. Tertullian este numai un publicist, foarte abil în controverse: din păcate, îi lipseşte caracterul monumental, constructiv. Această consideraţie este mai aplicabilă încă lui Ciprian şi epistolarului său, atît de bogat în fragmente minunate. După moartea sa, timp de aproape 100 de ani, nu mai avem nici un scriitor creştin de valoare, excepţie făcînd doar istoricul Eusebiu din Cezarea.

După jumătatea sec. IV începe în Biserică marea producţie literară, adevărata înflorire a literaturii creştine. Ea depăşeşte prin dimensiuni nu numai începuturile literaturii creştine din timpurile antice, incomparabil mai modeste, dar, într-un anumit sens, chiar şi literatura clasică greacă şi latină, dacă ţinem seama de operele scrise în aceste limbi şi ajunse pînă la noi.

Atanaziu. Capadocienii

" \l 2 Perioada marilor Părinţi ai Bisericii începe cu Atanaziu, episcop de Alexandria din 328 pînă în 373, anul morţii sale. Din punct de vedere al formei, cărţile sale aparţin scrierilor ocazionale pentru apărarea doctrinei conciliare de la Nicea împotriva atacurilor arianilor. Aceste scrieri trec dincolo de evenimentul care le-a provocat şi constituie şi astăzi izvoare teologice de o deosebită valoare. Descrierea vieţii sf. Anton abate nu obţine numai un grandios triumf literar pentru toată perioada antică, dar, ca nici o altă scriere, va trezi interesul şi entuziasmul pentru viaţa monahală.

Cînd Atanaziu moare, în 373, Vasile preia conducerea spirituală a catolicilor orientali. Sf. Vasile era născut în Capadocia, iar din 360 este episcop în Pont. Deja de către contemporani el a fost numit "cel Mare". Provenea dintr-o familie foarte bogată şi creştină de mai multe generaţii; în timpul persecuţiei lui Diocleţian trecuse prin momente grele. Vasile studiase la şcolile superioare din Cezarea Palestinei, Constantinopol şi Atena, pentru a deveni un funcţionar al statului. Întors acasă, sub influenţa sorei mai mari Macrina, care era de o profundă religiozitate, el se va dedica complet slujirii lui Dumnezeu, se va face călugăr şi puţin timp după aceasta este ales episcop. În această calitate va trebui să reziste atacurilor furibunde ale arianilor. Moare la vîrsta de 50 de ani, cu puţin timp înainte de victoria finală asupra arianismului. Moartea sa a fost plînsă de întreaga Biserică. În marile sale scrieri dogmatice, Vasile, alături de prietenul său Grigore din Nazians, printr-o clară definire a conceptelor, fixează liniile directoare ale speculaţiei catolice asupra Trinităţii. Epistolarul său, ce ne oferă o bună cunoaştere a sec. IV, îl putem asemăna cu cel al lui Ciprian, din care cunoaştem viaţa Bisericii din sec. III. Vasile

se aseamănă mult cu Ciprian, pe care, ca teolog speculativ, îl depăşeşte cu mult. În scrierile sale întîlnim acelaşi simţ practic, aceeaşi preocupare pentru unitatea Bisericii, acelaşi zel caritativ înflăcărat. Ca şi Ciprian, Vasile este un adevărat păstor al sufletelor; i se aseamănă acestuia şi pentru că uneori, din marea sa dragoste pentru Biserică şi pentru suflete, a avut unele exprimări cam amare faţă de Scaunul Roman. Cu regula sa monahală, Vasile a devenit legislatorul monahismului grec, influenţîndu-l şi pe cel occidental.

Un frate mai mic al lui Vasile şi Macrina era Grigore, episcop de Nissa, în Capadocia. Deşi superior fratelui mai mare prin capacităţile sale speculative, el rămîne mai mult un filosof decît un teolog, iar zborurile platonice ale gîndirii sale îl îndepărtează uneori de realităţile concrete ale revelaţiei creştine. El a scris o minunată biografie a sorei lui Macrina, o carte în care se vede din plin sensul creştin al familiei şi sentimentul autentic uman, lucruri pe care le întîlnim foarte rar în aceşti sfinţi greci, care în exterior au înfăţişarea unor stoici.

A treia mare personalitate a Capadociei este Grigore din Nazians, numit de către greci "teologul". Fiu al unui episcop, el va studia cu Vasile la Atena, unde s-a evidenţiat între toţi studenţii. În acelaşi ateneu se găsea în acest timp şi cel care mai tîrziu va deveni împăratul Iulian, însă neliniştea lui nervoasă l-a făcut pe Grigore rămînă distant faţă de dînsul. Vasile îşi va consacra prietenul ca episcop al micului oraş Sasima, însă în 379 el este chemat la Constantinopol, unde toate bisericile se găseau în mîinile arienilor. În scurt timp, Grigore va obţine o schimbare radicală a lucrurilor în favoarea catolicilor, iar împăratul Teodosie îi încredinţează catedrala. Ca episcop al capitalei Imperiului, el va prezida pentru scurt timp conciliul din 380-381. Cu toate eforturile sale, nu va reuşi să obţină rezultatele ce le dorea în disputele cu facţiunea schismatică din Antiohia. Profund îndurerat, el va depune demnitatea episcopală şi va abandona complet viaţa publică, retrăgîndu-se în mica dieceză de Nazians. Toată viaţa sa, Grigore a fost mai mult un poet şi ascet decît un păstor de suflete. Firav şi foarte sensibil sufleteşte, el aparţinea acelor oameni care nu reuşesc să găsească nicăieri puţină fericire, mulţumire. Cu toate acestea, Grigore era un orator celebru. Importantul loc ce-l ocupă în teologia catolică este datorat

tocmai marelui număr de predici dogmatice şi de panegirice ce le avem de la el.

Ioan Gură de Aur

La apogeul patristicii greceşti stă Ioan Crizostom, al doilea succesor al lui Grigore de Nazians în scaunul Constantinopolului. Născut în Antiohia, el a slujit aici ca preot şi predicator, începînd cu 381; în 397, cu toată opoziţia sa, a fost chemat ca episcop în capitala Imperiului. Datorită sincerităţii şi curajului de care va da dovadă, va veni curînd în conflict cu oamenii de la curtea imperială. Episcopii devotaţi curţii, - printre care se distingea sf. Epifaniu de Cipru, datorită scrierilor sale teologice, - obţin în 404 ca el să fie depus şi trimis în exil. Ioan Crizostom apelează la papa Inocenţiu I şi datorită şi presiunii poporului, ce era entuziasmat pentru dînsul, este rechemat îndată; însă lucrurile se repetă: Este trimis din nou în exil, unde moare din cauza suferinţelor. Importanţa sa teologică şi literară se bazează pe cele mai bine de 300 de predici, ce constituie nu numai un comentariu al Sfintei Scripturi, extrem de important din punct de vedere exegetic, ci au şi un bogat conţinut teologic şi moral; nu lipsesc nici descrierile vii, pitoreşti ale vieţii creştine a epocii. O căldură sufletească deosebită se simte atunci cînd scrie despre Euharestie, despre demnitatea preotului şi cînd vorbeşte despre educarea copiilor. Ioan Crizostom nu a fost numai unul dintre cei mai mari oratori ai antichităţii, ci şi un păstor al sufletelor cu o privire adîncă, scrutătoare a sufletului omenesc.

Ambroziu

Primul mare sfînt Părinte al Bisericii latine este sfîntul Ambroziu. Născut la Trier dintr-o familie romană nobilă, el se va dedica slujirii Statului. În anul 374 a fost trimis la Milano în calitate de comisar imperial, unde murise episcopul Auxenţiu, un arian de neclintit, iar acum era pericolul ca alegerea unui nou episcop să reprezinte o ocazie de noi dezordini. Ambroziu se va comporta aici cu atîta destoinicie încît milanezii îl aleg de-a dreptul episcopul lor, deşi nici nu era botezat. Primind imediat botezul şi ordinile sacre,

Ambroziu s-a dedicat total slujirii Bisericii, deşi va rămîne mereu politicianul fidel împăratului său, aşa cum fusese totdeauna. În orice circumstanţă, el va pune în slujba credincioşilor săi atît influenţa ce-o avea pe lîngă împărat cît şi elocvenţa clasică învăţată la şcoala lui Cicero. Astăzi, aceasta ne apare uneori rece şi excesiv de retorică, dar atunci avea o eficacitate extraordinară. Prin predicile sale, el îl va cuceri la creştinism pe retorul Augustin.

Ieronim

Sfîntul Ieronim a fost un om de o originalitate profundă şi de o autentică cultură. Născut la Stridonius în Dalmaţia, localitate necunoscută astăzi, va studia la Roma, unde va fi botezat de papa Liberiu. Apoi va pleca în Orient, unde un anumit timp va trăi printre monahi, însuşindu-şi o profundă cunoaştere a limbii ebraice. La fel de bine cunoştea limba greacă, pe care o vorbea şi în care scria curent. Episcopul Paulin de Antiohia îl sfinţeşte preot, însă din cauza dezordinelor din această biserică Ieronim nu poate să rămînă prea mult timp. Se îndreaptă spre Constantinopol, pentru a-l asculta pe Grigore din Nazians. A fost bun prieten şi cu Grigore din Nissa. Papa Damasus, cu care era în corespondenţă de mai mult timp, îl cheamă la Roma în anul 382 pentru a-i încredinţa misiunea de a pregăti un nou text latin al Sfintei Scripturi, care să substituie multele versiuni incomplete folosite în Occident. Ieronim se va dedica pentru toată viaţa acestei munci. Traducerea sa este o lucrare ştiinţifică, căreia la început episcopii i-au acordat puţină încredere. Numai din sec. VII a început să fie folosită de toţi, de aici venindu-i numele de *Vulgata*, adică cea răspîndită peste tot. Traducerea lui reprezintă şi astăzi textul biblic folosit de Biserică în liturgia ei şi în învăţămîntul scolastic al teologiei, măcar că sînt unele inexactităţi pe care, cu mijloacele ce le avem, le putem corija fără dificultate. În ceea ce priveşte studiul critic al textelor, sf. Ieronim se detaşează mult de contemporanii săi. Multe dintre observaţiile sale critice se ridică la înălţimea ştiinţei moderne. Cunoaşterea limbilor şi a regiunii palestineze i-au permis să introducă în comentariile sale informaţii foarte preţioase pentru noi. Mai mult, lui îi sîntem datori

pentru multe ştiri referitoare la istoria antică a Bisericii, în special în domeniul literar.

În timp ce era ocupat la Roma cu munca sa ştiinţifică şi în acelaşi timp îl ajuta pe papa Damasus în rezolvarea corespondenţei Sfîntului Scaun, deja destul de dezvoltată pe atunci, în jurul său se formează un grup de femei pioase pe care el a ştiut să le entuziasmeze pentru idealul monastic. Din rîndurile clerului roman se vor ridica îndată opozanţi vehemenţi, la aceasta contribuind el însuşi prin caracterul său aspru, dur. După moartea protectorului său, Damasus, nefiind ales papă, el va părăsi Roma, retrăgîndu-se la Betleem, unde va trăi ca un călugăr, preocupat mereu pînă la adînci bătrîneţe de munca sa intelectuală. Puţin cîte puţin, devine cunoscut peste tot şi a fost onorat de toată creştinătatea ca un oracol al cunoaşterii. Trebuie să recunoaştem că prin vehemenţa pe care a pus-o în lupta literară el s-a ridicat împotriva a numeroase persoane. Intoleranţa şi conştiinţa cunoştinţelor sale sînt însoţite de umilinţa ascetului şi de o profundă pietate. Ieronim are o bogată corespondenţă de tip ascetic. Aceste scrisori ale sale, care pentru cei ce-l consideră ca şi maestru în viaţa spirituală fac parte din lecturile patristice de bază, au exercitat o influenţă considerabilă asupra asceticii catolice.

Augustin

Deşi Ieronim deschisese calea ştiinţei eccleziastice, în special prin studiile sale despre Biblie, el va fi depăşit, datorită importanţei sale mai generale, de cel de-al treilea dintre Părinţii Bisericii latine, sfîntul Augustin. Născut în 354 la Tagaste, în Numidia, şi educat creştineşte de mama lui, sfînta Monica, conform unei mentalităţi a timpului, el nu a fost totuşi botezat. Fiind încă student la Cartagina, va intra în secta maniheilor. Aceasta era o religie apărută în sec. III, mai mult persană decît creştină şi care avea uzanţe stranii. Astăzi nu reuşim să înţelegem cum a reuşit să-i placă unui spirit atît de mare o asemenea sectă. Oricum, Augustin nu a fost un urmaş convins al acestei religii, ci a rămas mereu un gînditor neliniştit şi un căutător al adevărului, care nu reuşea să găsească nici pacea interioară, nici să se elibereze de legăturile senzualităţii. Mai puţin încă îl satisfăcea activitatea sa de profesor de elocvenţă, activitate ce o desfăşoară întîi la Cartagina, apoi,

pentru puţin timp, la Roma şi Milano. Aici ascultă predicile elegante ale episcopului Ambroziu, la început pentru un simplu interes personal, apoi atras de conţinutul lor. După mari lupte interioare, în 387 el se lasă botezat de sf. Ambroziu; se retrage apoi în Africa natală pentru a se consacra în întregime slujirii lui Dumnezeu.

Augustin îşi povesteşte istoria convertirii sale în cartea numită *Confessiones*. Termenul nu trebuie totuşi înţeles în sensul pe care sîntem obişnuiţi să i-l dăm, ci mai mult ca o laudă şi o preamărire a Providenţei divine care, cu toată îndărătnicia sa, l-a condus, în sfîrşit, la mîntuire. *Confessiones*, o carte care şi astăzi este citită de toate persoanele culte, este o operă unică prin caracteristicile sale în toată literatura antică. În ea se îmbină minunat cea mai acută cercetare psihologică cu zborurile cele mai înalte ale gîndirii. Sf. Augustin nu va putea rămîne prea mult timp în solitudinea sa ascetică. În 391 episcopul de Hippona îl sfinţeşte preot şi-l desemnează ca succesor. Din 395 pînă la moarte (430), Augustin a fost episcop al acestui mic oraş portuar, astăzi Bona, în Algeria. Activitatea sa pastorală nu a fost diferită de cea pe care ar putea-o exercita astăzi un paroh. Ca o compensare, el va îmbrăţişa în scrierile sale întreaga Biserică. În afara sutelor de predici şi scrisori, va publica tratate dogmatice profunde, dezbătînd dificilele probleme ale harului şi îndreptăţirii. În ultimii ani va scrie *De Civitate Dei*, o genială filosofie creştină a istoriei.

Sf. Augustin a fost mai puţin doct decît Ieronim. Susceptibilului solitar din Betleem îi va scrie diferite scrisori pline de tact, cerîndu-i să-i clarifice anumite probleme biblice. Nici limba sa latină nu este atît de rafinată şi de clasică ca cea a lui Ieronim. Augustin, care voia totdeauna să fie profund în ceea ce spunea, se găsea mereu în dificultate cu limbajul. El mărturiseşte unui prieten: "Eu sînt aproape întotdeauna nemulţumit de modul în care mă exprim". Nici Ambroziu şi nici Ioan Crizostom nu ar fi spus aceasta niciodată. Însă Augustin îi depăşeşte pe toţi prin profunzimea speculativă. Formulările sale vor fi mereu în atenţia Bisericii atunci cînd va fi vorba de elaborări ale definiţiilor dogmatice.

Moare la 28 august 430, în timp ce vandalii asediau Hippona. În această circumstanţă s-a voit uneori a se vedea un simbol: Odată cu moartea lui Augustin se

stinge şi cultura antică, înăbuşită de valurile barbare. Aceasta este o idee greşită. Marii Părinţi ai Bisericii şi cel mai mare dintre dînşii, sfîntul Augustin, nu reprezintă numai o limită, un crepuscul, ca şi cum ar fi ultima expresie a milenarei culturi greco-romane. Ei reprezintă mai ales un început; ei au creat o nouă cultură, sau mai bine zis, au transformat organic milenara cultură clasică în cultură creştină.

Începuturile vieţii religioase

Cu cîţiva ani în urmă apărea o carte care trata despre fundaţiile claustrale în protestantism. Un recenzor, şi el protestant, îşi exprimă cu această ocazie preocuparea de a nu ne lăsa înşelaţi: "Unde se observă începuturi monahale făcute cu toată seriozitatea, de acolo începe inexorabil strada care conduce la Roma". Afirmaţia sa nu trebuie acceptată ca o dogmă. Idealul de a se îndepărta pe cît de mult posibil de lume, pentru a se dedica slujirii lui Dumnezeu, se găseşte şi în religii care nu au nimic de-a face cu Biserica catolică, cum ar fi budismul sau religioşii lama din Tibet. Observaţia recenzorului protestant este justă în sensul că viaţa religioasă, aşa cum practic s-a dezvoltat în Biserică, este legată inseparabil de Biserică şi constituie inima vieţii creştine. Biserica s-a preocupat totdeauna cu o deosebită grijă de viaţa religioasă, şi aceasta nu atît pentru utilitatea ei în raport cu cultura sau cu societatea în general, dar pentru că vede în ea, într-o manieră perfectă, împlinirea misiunii sale pastorale.

În istoria Bisericii, atît în cea generală cît şi în cea a diferitelor ţări, ordinele religioase sînt un termometru sigur pentru a măsura nivelul spiritual al întregii vieţi creştine. Unde înfloresc mănăstirile înfloreşte şi viaţa creştină a poporului, şi invers, unde mănăstirile sînt în declin, decade şi nivelul spiritual al credincioşilor. Au experimentat aceasta toţi aceia care au combătut Biserica ca instituţie. În toate ereziile mai recente şi în toate acţiunile ostile religiei, lupta împotriva conventurilor a reprezentat întotdeauna punctul cheie al programului. În interiorul Bisericii, curentele ostile vieţii conventurilor au condus totdeauna spre devieri sau de-a dreptul spre apostazie.

Începuturile monahismului

Ca şi alte realităţi mari ale Bisericii, şi viaţa religioasă nu este un rezultat al iniţiativei celor mai înalte autorităţi ale Bisericii, ci al celor simpli şi umili; mai mult, într-un anume sens, ea s-a născut singură. Cunoaştem locul şi timpul începutului: locul este Egiptul iar timpul a doua jumătate a sec. III. S-a sugerat deseori ideea că persecuţiile ar fi fost cauza vieţii religioase: creştini fugiţi în deşert ar fi început să ducă o viaţă de eremiţi. În realitate, însă, îi întîlnim primii solitari în regiunile locuite, în imediata vecinătate a oraşelor şi satelor şi numai încetul cu încetul îi vedem cum îşi împing locuinţele în deşertul arid. Este în afara oricărui dubiu că asupra acestui fapt au influenţat clima şi solul Egiptului. În nici o altă ţară cunoscută atunci nu se putea mai bine ca în Egipt să se renunţe la "lume" şi să-şi asigure, cu o grijă minimă, pîinea zilnică, îmbrăcămintea şi locuinţa.

Totuşi, monahismul egiptean propriu-zis, nu va apărea "de la sine", ci va fi opera unor persoane care îi vor imprima cu toată responsabilitatea semnul originalităţii lor. În frunte stau două nume: Anton şi Pahomie.

Anton provenea dintr-o familie de ţărani înstăriţi din valea de mijloc a Nilului. Născut în a doua jumătate a sec. III, el va trăi la început ca un solitar, în forma devenită deja tradiţională, nu departe de satul natal. Spre sfîrşitul acestui secol el se retrage în deşertul dintre Nil şi Marea Roşie, unde îşi construieşte o chilie în apropierea unei fîntîni, avînd mereu pe lîngă sine cîţiva discipoli. Sf. Ieronim şi alţii vor vizita acest loc şi-l vor descrie. Astăzi se află o mănăstire coptă. Aici sfîntul Anton a trăit în rugăciune şi în îngrijirea grădinii. Va muri aproape centenar, după anul 350. Uneori mergea în vizită la discipolii de altă dată, care îşi construiseră chiliile lor în rocile din apropierea Nilului. Odată ajunse pînă la Alexandria pentru a-i combate pe ariani. Anton nu aparţinea clerului, însă pentru preoţi a avut întotdeauna o mare veneraţie. Cunoştea numai limba ţării, cea coptă, şi nu ştia nici să scrie nici să citească. Lume de tot felul venea la dînsul pentru a-i cere sfat. Împăratul Constantin şi fiii săi i-au scris mai multe scrisori, iar Atanaziu şi alţi episcopi i-au făcut vizite. Dădea bucuros sfaturi referitoare la mîntuirea

sufletului, deşi uneori le dădea cu duritate. El se simţea în largul său numai în singurătate. Sf. Atanaziu spune despre dînsul: "A fost un om dintr-o bucată, care a devenit celebru nu cu scrierile, nici cu înţelepciunea lumii, nici cu ajutorul vreunei forţe oculte, ci numai prin pietatea care-l caracteriza".

Celălalt mare fondator este Pahomie. El este un organizator. A fondat marea mănăstire a călugărilor ce trăiau în comunitate pe insula Tabennesis în Egiptul de Sus. Apoi va mai fonda alte mănăstiri pentru care va compune o regulă, cea mai veche pe care o avem. De aici cunoaştem cu exactitate viaţa şi activitatea acestor călugări. Cea mai mare parte a zilei este ocupată cu munci manuale în atelier sau pe cîmp. Fiecare grup de muncă îşi are capul său, care este dator să prezinte abatelui mănăstirii cele întîmplate în timpul muncii. Totul poartă amprenta egipteană, ca în timpul faraonilor care îşi aveau proprii responsabili ce supravegheau pe cei ce munceau. Însă în cadrul mănăstirilor lui Pahomie este prezent ceea ce lipsea celor dintîi: spontaneitatea şi iubirea care animau aceste comunităţi.

Pahomie moare în 346, însă organizarea iniţiată de dînsul continuă să se răspîndească. Sf. Ieronim ne povesteşte cum la Paşti, cînd monahii tuturor mănăstirilor ce se conduceau după regula sf. Pahomie mergeau în pelerinaj la Tabennisi, puteau fi număraţi cca. 50.000. Pe nedrept, s-a încercat să se pună la îndoială un atare număr. Monahismul sfîntului Pahomie era un fel de mişcare socială, şi cu siguranţă că nu era numai evlavia aceea care i-a determinat pe atîţia să părăsească munca pe proprietăţile statului pentru a lucra în mănăstire, unde erau trataţi cu mai multă omenie. Deja în anul 370 o dispoziţie imperială (*Cod. Theod. XII 1, 63*) se ocupă de pierderea pe care o putea suferi activitatea statală din cauza acestei mişcări monahale.

La marginile deşertului, pe ambele maluri ale Nilului, în afară de mănăstirile fondate de Pahomie, existau numeroase colonii de eremiţi, dintre care cea mai mare era cea de la Wadi Natrun, în apropiere de Alexandria. Unele din aceste colonii erau formate din discipolii lui Anton cel Mare. Ele nu formau însă o confederaţie monastică. Eremiţii trăiau în grupuri mici, de doi sau trei, în chilii primitive sau chiar în caverne. Participau la funcţiunile sacre în localităţile vecine. Coloniile mai mari îşi aveau propria biserică şi

proprii preoţi. Pe timpul secerişului toţi se îndreptau spre văile fertile ale Nilului pentru a culege roadele, din care trăiau apoi pe toată durata anului. Prin caracteristicile sale, monahismul egiptean avea puţin de-a face cu viaţa de clauzură care avea să se dezvolte ulterior. Existau apoi şi multe lipsuri constînd într-o independenţă exagerată şi într-o lipsă de ordine internă. Lipsea stabilitatea necesară unei adevărate vieţi monastice. Era considerată apoi ca şi pozitivă schimbarea de la o colonie la alta, pentru a intra sub conducerea unui alt ascet. Un aspect bizar îl reprezintă o anumită tendinţă a monahilor de a stabili adevărate recorduri în penitenţă, în posturi şi renunţări de tot felul. Totuşi, acestor solitari nu le poate fi negată o adevărată, autentică religiozitate. Primeau cu multă grijă Sacramentele, se rugau mult, se exercitau în virtute şi în iubirea aproapelui, în umilinţă, răbdare şi hărnicie. Numeroasele maxime ce le avem de la dînşii, culese deja de contemporanii lor, şi care au ajuns pînă la noi prin intermediul unei bogate literaturi, demonstrează o acută interioritate, o dorinţă profundă după perfecţiune şi un spirit de cunoaştere a înălţimilor şi a abisului inimii omului. E adevărat că dorinţa lor de perfecţiune este încă în multe aspecte needucată,
copilărească, dar nu-i lipseşte cu siguranţă autenticitatea.

Răspîndirea monahismului în Orient

Începînd cu jumătatea sec. IV catolicii din celelalte ţări încep să se intereseze de monahismul egiptean. La Roma cunoaştem primii monahi în anul 341, cînd Atanaziu, persecutat de ariani, se refugiază pe lîngă papa Iuliu. O impresie profundă a produs-o biografia sf. Anton, publicată de sf. Atanaziu după anul 360. Despre ea ne vorbeşte sf. Augustin, în Confesiuni (VIII, 6, 12). Spre sfirşitul sec. IV se verifică un interes cu totul deosebit pentru viaţa monahală. Sînt scrise diferite cărţi pe această temă, iar mulţi dintre cei ce vizitau Tara Sfîntă făceau un popas în Egipt pentru a-i vizita pe monahi. Cei mai mari sfinţi ai timpului, Vasile cel Mare, Grigore din Nazianz, Ioan Gură de Aur, Ieronim au trăit mai mulţi ani acest tip de viaţă înainte de a-şi începe activitatea care i-a făcut

celebri.

La începutul sec. IV se formează colonii monastice în Palestina, Siria şi Asia Mică. Peste tot este luat ca model monahismul egiptean în forma propusă de sf. Anton şi de urmaşii lui, adică ca şi colonii de eremiţi, care în Palestina se numeau "lavre". Modelul organizat cu multă rigiditate de Pahomie era prea legat de situaţia locală a Egiptului pentru a se putea răspîndi şi în alte părţi. Adevăratul mare legislator, mai întîi pentru Asia Mică şi cu timpul pentru tot monahismul grec, a fost doctorul Bisericii şi neobositul luptător împotriva arienilor, sfîntul Vasile, a cărui regulă monastică este atît de detaliată încît seamnă mai mult cu un manual de ascetică decît cu o constituţie claustrală.

Celebră va deveni lavra sf. Sava († 532), care există şi astăzi în stîncosul deşert sălbatic ce se întinde între Ierusalim şi Marea Moartă. Aici au trăit în sec. VI sf. Ioan Esicastul (tăcutul), care era episcop, iar în sec. VIII sfîntul doctor al Bisericii Ioan Damascenul.

O categorie interesantă de călugări o formau acemiţii, "oamenii fără somn", înfiinţaţi de sf. Alexandru la începutul sec. V. Împărţiţi în diferite grupuri, cîntau psalmii fără încetare, zi şi noapte. În 463 Flavius Studion înfiinţează la Constantinopol o mănăstire pentru aceşti acemiţi, mănăstire care-i poartă numele, Studion. Mult mai tîrziu sf. Teodor Studitul († 826) o ridică din decadenţa în care se afla, introducînd aici regula sf. Vasile. Teodor Studitul a fost un teolog de valoare. A fost deseori persecutat pentru faptul că s-a luptat pentru păstrarea integrităţii şi autenticităţii credinţei ca şi pentru apărarea primatului papal.

În Siria monahismul îmbracă aspecte particulare. Istoricul Teodoret, episcop de Cir din sec. V, descrie viaţa mai multor eremiţi care se zideau de vii în celulele lor. Acesta este doar un mod de a spune, deoarece aceşti eremiţi participau la funcţiunile sacre, alături de ceilalţi monahi. Dorinţa de a încerca forme de viaţă dintre cele mai severe, prezentă printre călugării egipteni, îl împinse pe sf. Simeon să trăiască nu închis într-o celulă, dar în aer liber, pe o coloană înaltă, protejat numai de o balustradă. Am putea crede aceasta ca fiind imposibil, sau ca o nebunie, dacă faptul nu ne-ar fi redat în detalii de Teodoret şi de alţi martori oculari. Simeon Stilitul (=cel care stă pe o coloană)

era un mare om de spirit, ce predica de pe coloana sa la mii de persoane, săvîrşind convertiri şi împăcări între duşmani. După moarte († 459), în jurul coloanei sale este construită o bazilică, ale cărei ruine impunătoare se pot vedea şi astăzi. Simeon va avea numeroşi imitatori.

În general vorbind, putem spune că monahismul oriental, dacă îl comparăm cu cel occidental, era mai rudimentar, cu aspecte bizare, stranii. Istoria ne redă alături de multe cazuri de autentică pietate şi evlavie şi episoade de o ignoranţă crasă. Mulţi monahi orientali aveau un exagerat spirit de independenţă, nu-i interesa nici autoritatea civilă şi nici cea bisericească, şi pentru aceasta erau deseori în pericol de a adera la diferite schisme sua erezii. Însă acest spirit de independenţă îşi avea şi avantajele lui, în sensul că-i ajuta să se opună într-o măsură mai mare diferiţilor împăraţi eretici, decît o făceau anumiţi episcopi de la curtea imperială. Mai tîrziu, în perioada iconoclasmului, aceşti monahi au făcut front comun împotriva împăratului, rămînînd fideli doctrinei catolice.

Monahismul oriental avea multe aspecte naţionalistice, atît pozitive cît şi negative. Era adînc legat de populaţia autohtonă, iar în contextul crizelor religioase şi politice ce au început în sec. V, crize care au generat mai tîrziu separarea de Biserica universală, catolică, a rămas în comuniune cu Biserica. Şi încă un aspect pozitiv: Multe din valorile religioase ale bisericilor orientale reprezintă o moştenire a acestor monahi.

Monahismul în Occident

În Occident existau mănăstiri deja din sec. IV. Cele mai vechi fundaţii au loc în Gallia, datorită episcopului Martin de Tours, şi la Milano, datorită sf. Ambroziu. Eusebiu de Vercelli reuneşte pe toţi clericii săi într-o viaţă comună asemănătoare monahilor. Augustin repetă acelaşi lucru la Hippona. După anul 400, fundaţiile acestea devin mai numeroase, în special în Gallia meridională. Ioan Cassian, originar probabil din Orient, va înfiinţa în apropierea oraşului Marsilia şi în oraş mai multe mănăstiri, compunînd pentru ele *Collationes*, adică "Conversaţii" pe care el le-a avut cu monahii egipteni, în timpul călătoriilor sale prin Egipt. *Collationes* vor rămîne în mănăstiri pentru tot evul

mediu şi chiar şi pentru perioada modernă una din cărţile de evlavie preferate.

Lérin

Nu departe de Marsilia, pe insula Lérins, în apropiere de Cannes, sf. Onorat a fondat o mănăstire din care va ieşi un nou curent monastic. Mulţi monahi de la Lérins vor deveni episcopi ai Galliei; aşa va fi însuşi Onorat, care devine episcop de Arles, Ilariu, episcop şi el de Arles, Eucheriu de Lion, Lupus de Troyes, Salonius de Geneva, Faustus de Riez, iar în sec. VI, cel mai celebru dintre toţi, Cezar, episcop de Arles. Toţi aceşti episcopi au răspîndit idealul monastic în diecezele lor. Starea înfloritoare a Bisericii din Gallia, sub primii merovingieni, trebuie atribuită în cea mai mare parte influxului de la Lérins. Monahii de aici vor fi scriitori de teologie; aşa este Vincenţiu de Lérins, Salvian din Marsilia, Faustus de Riez.

De la începuturile mănăstirii lor, monahii lerinezi au fost mult mai civilizaţi decît cei orientali. În afara zonei lor de influenţă, monahismul occidental din sec. V şi VI va vedea înflorind un alt centru monastic, tot în Gallia, şi anume la Luxeuil.

Irlanda. Columban

" \l 2 Viitorul apostol al Irlandei, sfîntul Patriciu, locuise pentru un anumit timp la Lérins şi de aici era plecat cu intenţia de a împlanta viaţa monastică pe "Insula verde". Cînd va muri, în 461, Irlanda nu numai că era deja încreştinată, dar aici Biserica era condusă de-a dreptul de călugări. Insula nu aparţinuse niciodată Imperiului roman. Nu existau oraşe. Primele centre de cultură au fost mănăstirile. Legendele eroice, care la alte popoare vorbesc de regi şi de bătălii, la vechii irlandezi cîntau faptele călugărilor şi călătoriile lor în regiuni fabuloase. Aici, Biserica a fost monastică. Episcopii, dacă nu erau ei înşişi abaţi, atunci depindeau de vreun altul.

Secolul VI reprezintă perioada în care au apărut cele mai multe mănăstiri irlandeze. Acum se ridică mănăstirile Clonard, Maghbile, Clonfert şi altele. Cel mai

bătrîn dintre cei doi Columbani va înfiinţa în 563 mănăstirea de la Jona sau Hy, pe o insulă a coastei orientale a Scoţiei. În sec. VIII, istoricul englez Beda va da numele de colombani călugărilor de la Jona (*Hist. Angl. V, 21*). Acesta est primul exemplu cînd călugării sînt numiţi după numele fondatorului lor.

Din mănăstirea de la Bangor, situată pe coastă, în apropiere de Belfast, va pleca la sfîrşitul sec. VI, spre a lucra pentru împărăţia lui Dumnezeu pe continent, cel de-al doilea şi mai tînărul Columban, împreună cu 12 însoţitori, printre care sf. Gall. Ei vor da Bisericii un ajutor deosebit, deşi prin spiritul de independenţă ce-i caracteriza vor cauza unele dificultăţi.

Columban se îndreaptă spre Bourgogne şi aici înfiinţează marea mănăstire din Luxeuil. În 610 este alungat de regina Brunilde, însă Luxeuil va continua să înflorească. Columban se îndreaptă spre regiunea lacului Constanţa pentru a predica cuvîntul lui Dumnezeu. Coboară apoi în Italia, unde puţin mai înainte înfiinţase mănăstirea de la Bobbio, la sud de Piacenza, în teritoriul ocupat de longobarzi. Sf. Gall, care ajunsese în conflict cu Columban, rămase în Elveţia, unde şi astăzi vechea mănăstire San Gallo îi aminteşte numele.

Columban era un om cu o personalitate impunătoare. Deşi este inexact ceea ce anumiţi istorici spun despre dînsul, şi anume că el ar fi semnat începutul unei noi perioade în istoria sacramentului confesiunii, trebuie totuşi recunoscut faptul că predicile sale penitenţiale au avut o eficacitate extraordinară asupra credincioşilor şi a Bisericii în general. Mănăstirile sale se ridică în localităţi unde viaţa monastică era aproape necunoscută: în Franţa septentrională, la Corbie, Rebais, St. Omer, Remiremont. De la Remiremont fundaţiile sale se răspîndesc în regiunea dintre Mozela şi Rin: Echternach, Stavelot, Malmedy, Disibodenberg, Prüm, St. Goar. Au fost şi mănăstiri feminine care au urmat regula sf. Columban.

S-au păstrat puţine din edificiile ridicate în timpul său. Mănăstirile fondate de dînsul şi de discipolii săi vor adopta apoi regula benedictină. Regula pe care Columban o va da propriilor mănăstiri era scurtă şi severă. Abatele de Luxeuil exercita un fel de rol de conducere peste celelalte mănăstiri. Călugării purtau mantale albe cu glugă. În istoria

dreptului canonic, Columban este citat uneori în legătură cu existenţa exempţiunii claustrale, adică independenţa faţă de jurisdicţia episcopului. Aceasta este adevărat numai în sensul că Columban, obişnuit cu situaţia proprie din ţara sa natală Irlanda, nu s-a gîndit niciodată să se supună unui episcop diecezan. Aproape toate mănăstirile se aflau în localităţi îndepărtate iar episcopii nu se interesau de ele. Însă este dificil, dacă nu imposibil, să vorbim pentru această perioadă de un privilegiu bisericesc special cu caracter juridic.

Sfîntul Benedict

Columban împreună cu ai săi au fost precursori care au deschis calea pentru cel mai important dintre ordinele monastice, cel benedictin. Sf. Benedict a trăit înainte de Columban, însă ceea ce el a început s-a răspîndit numai începînd cu sec. VII, şi în cea mai mare parte pe terenul pregătit de irlandez.

Viaţa sf. Benedict ne este descrisă numai în a doua carte a "Dialogurilor" sfîntului Grigore cel Mare. Opera hagiografică a lui Grigore lasă loc la multe perplexităţi de natură critică, iar biografia sf. Benedict este slabă în conţinut, fiind compusă în mare parte dintr-o succesiune de fapte miraculoase. Totuşi, putem reţine ca sigure cel puţin datele fundamentale pe care ni le prezintă.

Sfîntul Benedict este originar din Norcia, în Umbria. La Roma a frecventat diferite şcoli. Tînăr fiind, s-a retras înainte de anul 500 în solitudinea muntoasă de la Subiaco, la răsărit de Tivoli. Aici a trăit ca eremit, adunînd în jurul său pe primii discipoli. Din cauza unor conflicte cu clerul local a trebuit să-şi caute refugiu în altă parte. Îl va găsi pe o întindere vastă la sud de San Germano, şi aici va construi marea mănăstire de la Montecassino, unde îşi va compune şi celebra regulă monastică. Aceeaşi poziţie înaltă şi dominantă a muntelui de aici va fi aleasă şi de alte mănăstiri benedictine. Aici, Benedict moare în anul 547.

Montecassino a fost distrusă în 581 de longobarzi; va fi reconstruită mult mai tîrziu. Călugării şi-au găsit adăpost la Roma, în Lateran. Aici îi cunoaşte Grigore cel

Mare. Devenind apoi papă, el nu numai că-l va face celebru pe sf. Benedict în toată creştinătatea prin biografia acestuia introdusă în dialogurile sale, ci va şi trimite călugări benedictini ca misionari în Anglia.

Deja în 610, la şase ani de la moartea papei Grigore, papa Bonifaciu IV vorbeşte de Benedict ca de "sublimul legislator al monahilor". Toate mănăstirile sfîntului Columban vor primi încet-încet regula benedictină. Conform acestei reguli vor fi construite noi mănăstiri; atestarea documentară a fondării primeia dintre ele o avem din anul 630; este mănăstirea din Albi, în Franţa meridională. Pentru toată perioada carolingiană, monah sau benedictin însemna acelaşi lucru.

Sfîntul Benedict nu este aşadar fondator al unui ordin în sensul că toate mănăstirile benedictine ar deriva de la Montecassino. Mănăstirile care vor urma regula lui, şi cu timpul vor fi aproape toate, nu vor forma o uniune juridică între dînsele. Totuşi, sf. Benedict aparţine istoriei Bisericii ca una din acele mari figuri care au îmbogăţit practicarea vieţii creştine cu valori perene.

Regula sa nu ne prezintă numai o singură directivă pentru o realizare personală a perfecţiunii creştine, ci constituie în acelaşi timp o adevărată şi proprie legislaţie claustrală. Ea a creat tipul de mănăstire occidentală, abaţia. Fundamentul ei este stabilitatea, la care monahul se obligă în momentul în care intră în mănăstire. El nu mai merge de la un maestru de ascetică la altul, aşa cum era în Egipt. Mănăstirea este lumea lui, iar el nu mai are nici o nostalgie pentru cea externă. Mănăstirea nu este o închisoare; ea este comodă şi plăcută, şi produce de toate, mai mult decît în afara zidurilor sale. Abatele este tatăl familiei de clauzură; el conduce nu în baza unui cod penal sau cu mijloace coercitive, ci cu autoritate paternă. Serviciul liturgic, principala ocupaţie a călugărului, este bogat, edificator, şi nu te apasă cu lungi ore de rugăciune. Călugărul îşi iubeşte conventul, care este ţara sa. Aici domneşte *pax* benedictină, acea pace pe care lumea nu o poate da.

Regula benedictină este rigidă sau uşoară, dulce? Dacă prin rigidă se înţelege ordinea, disciplina, a merge drept la scop, ea este fără îndoială rigidă; dacă rigid înseamnă duritate şi exagerarea valorii forţelor fizice proprii, atunci ea este fără îndoială

o regulă uşoară.

Toţi scriitorii de istorie, de orice tendinţă, nu încetează în a lăuda ordinul benedictin pentru meritele ce le are în cultura europeană. Şi este adevărat că puţine din valorile spirituale ale antichităţii ar fi ajuns la noi, dacă nu ar fi fost acei mohai grijulii ai evului mediu, care în acel timp nu numai că erau singurele persoane culte, dar şi profitau de pacea mănăstirilor pentru a se dedica din ce în ce mai profund studiilor, fiind mereu în căutarea vechilor manuscrise, adunîndu-le, recopiindu-le şi punîndu-le în circulaţie. Este meritul lor indiscutabil faptul că astăzi cultura europeană are o legătură reală cu cea a vechilor greci şi romani, spre deosebire de ceea ce s-a întîmplat cu culturile Egiptului sau Babilonului, care pentru noi reprezintă o lume dispărută. Nu trebuie crezut, însă, că sf. Benedict sau oricare alt fondator de ordine religioase, ar fi scris propria regulă cu intenţia de a contribui la progresul culturii. Benedict voia să indice drumul spre cer. El intenţiona să construiască pe pămînt locuinţe care să fie anticamera patriei cereşti; îşi propunea exact acelaşi lucru pe care şi-l propune Biserica exercitîndu-şi propria activitate pastorală. Beneficiile pentru progresul culturii au fost, într-un anume sens, o consecinţă naturală a activităţii principale a ordinului său.

TRANSFORMAREA BISERICII ANTICE ÎN BISERICĂ EUROPEANĂ A EVULUI MEDIU

După perioada marilor Sfinţi Părinţi ai Bisericii urmează lungi secole lipsite de splendoare. După ce a traversat regiuni luminoase, frumoase, Biserica, şi împreună cu ea întreaga istorie a Europei, intră într-o galerie obscură care pare a fi fără sfîrşit. Sau poate că este mai exact să spunem: după o perioadă de roade mature şi de recolte îmbelşugate, urmează acum o iarnă seculară. Şi aşa cum în natură, iarna nu este în realitate o perioadă moartă, ci doar un timp în care se pregătesc energiile şi limfa vitală pentru primăvara următoare, tot aşa s-a întîmplat şi cu Biserica. In exterior, ea a ieşit mult schimbată din acest lung somn invernal, dar plină de un nou elan, vital pentru secolele următoare.

La această stare de toropeală şi neputinţă a lumii antice au colaborat mai multe cauze, care în anumite momente păreau că vor să poarte Europa într-o adevărată agonie, sau direct spre moarte. Una din aceste cauze este numită în mod obişnuit "migraţia popoarelor Europei".

Migraţia popoarelor

Mult timp s-a avut o idee inexactă despre aşa-numita migraţie a popoarelor. In Italia, unde fenomenul este denumit în mod semnificativ "invazia barbarilor", acest fapt este descris ca o revărsare mînioasă a hoardelor sălbatice venite din Germania, care devastau şi ardeau întreaga ţară, distrugînd înfloritoarea cultură a vechiului Imperiu roman, reducîndu-l la un morman de ruine. Popoarele din Nord, în schimb, au preferat să-şi imagineze acest fenoment ca un marş al unor suverani puternici, în fruntea unor armate mereu victorioase, care, oriunde au ajuns, au fondat pe ruinele vechiului Imperiu în putrefacţie noi state pline de viaţă. Graţie unor unor studii istorice şi ştiinţifice făcute cu

multă grijă, astăzi suntem în stare să prezentăm toată această perioadă într-un mod mult mai exact, mai corect.

Întîi de toate precizăm că "migraţia popoarelor" nu trebuie înţeleasă ca o revărsare neaşteptată, ci ca un lung proces de deplasare şi de pătrundere, ce-şi are începutul înainte de sec. III şi se termină în sec. XI. Războaiele au reprezentat uneori o ocazie de deplasare pentru populaţii întregi, alteori au fost consecinţa acestor deplasări, însă cel mai adesea deplasarea acestor populaţii şi ocuparea altor regiuni s-a făcut în mod paşnic.

Structura politică a vechiului Imperiu roman nu va fi distrusă niciodată în întregime. De la începutul sec. IV, capitala Imperiului era Constantinopol. Aici locuia împăratul. Noile formaţiuni, asemănătoare statului, ce se ridicau în Gallia, Spania şi Italia, erau considerate totdeauna ca şi părţi ale Imperiului. Unii din suveranii acestora se numeau regi, însă în acelaşi timp purtau titluri militare sau civile care îi desemnau ca şi funcţionari imperiali. Cînd în sec. VI împăratul Iustinian va ocupa regatul vandalilor din Africa, transformîndu-l într-o provincie romană, faptul nu a fost considerat ca o nouă cucerire, deci ca o lărgire a graniţelor Imperiului. El nu va face altceva decît ceea ce făcuseră antecesorii săi cu guvernatorii nesubordonaţi sau cu uzurpatorii.

Nu reprezintă o noutate faptul că Teodosiu cel Mare, la moartea sa, în 395, a împărţit Imperiul în două, dîndu-l fiilor săi Arcadiu şi Onoriu. Coregenţi cu titlul de împăraţi existau din sec. II, iar din sec. III, în continuare, se va împămînteni obiceiul ca aceştia să administreze regiuni separate ale Imperiului. Legile erau emanate totdeauna în comun. Nu a existat niciodată un Imperiu Roman de Occident în contrast cu cel de Orient. Faptul că în anul 476 un general germanic l-a depus pe împăratul roman occidental Romulus, nu marchează în istorie nici un sfîrşit şi nici un început al acesteia. Era vorba de una din acele lovituri de stat care au existat şi înainte şi după această dată. Odoacru s-a considerat şi după această dată un general sau funcţionar al împăratului ce-şi avea reşedinţa la Constantinopol. Practic, numai în sec. VII se poate vorbi de o răsturnare politică completă, şi prin aceasta de sfîrşitul vechiului Imperiu roman. Aceasta s-a întîmplat atunci cînd avansarea Islamului a început să schimbe întreaga geografie politică a ţărilor mediteraneene.

De o importanţă mai mare decît noile structuri politice introduse de principii germani în spaţiul Imperiului a fost decăderea generală a culturii, la care, în mod sigur a contribuit invazia germanilor, fără a fi prin aceasta cauza unică, şi nici cea principală. O atare înnapoiere culturală în toate sectoarele este de o evidenţă incontestabilă. Este de ajuns să confruntăm inscripţiile romane din timpul lui Augustus sau al lui Adrian cu cele din sec. IV, V sau VI: gustul, echilibrul, însăşi execuţia materială au decăzut foarte mult, iar ortografia a dispărut. Producţia literară scade, conţinutul este slab, orizontul restrîns. Acelaşi fenomen se observă şi în cîmpul artelor figurative.

Totuşi, nu ne aflăm în prezenţa unei rupturi totale. Nu este ca şi cum într-o zi fatală civilizaţia ar fi dispărut, pentru ca a doua zi să apară barbaria. Civilizaţia şi cultura continuă să existe, la fel şi economia şi instituţiile politice, numai că toate acestea se subţiază şi sărăcesc. Explicaţia acestui fenomen, luat în ansamblul său, ne este dată de regresul general demografic.

Depopularea Imperiului

Atunci cînd în epoca lui Augustus şi a primilor lui succesori Imperiul roman ajunge la maxima sa extensiune, înglobînd aproape toate regiunile mediteraneene, el putea număra circa 60 de milioane de locuitori, mult mai puţin decît în zilele noastre, cînd aceleaşi zone sunt locuite de circa 300 de milioane de oameni. Populaţiile nu se îngrămădeau una într-alta ca în timpurile noastre; totuşi localizarea lor le permitea promovarea economiei şi schimburile culturale. Şi chiar dacă am aplica criteriile noastre de măsurare a densităţii demografice, existau unele zone cu o înaltă densitate, în special în Asia Mică, Egipt, Africa de Nord şi în Franţa meridională. Marile metropole, în înţelesul nostru, erau puţine; mult mai numeroase erau oraşele mici şi mijlocii. Pînă la jumătatea sec. II populaţia a fost în continuă creştere. Sub Marc Aureliu ajunsese la 80 de milioane. Apoi a început un declin ce nu s-a oprit secole de-a rîndul. Urmarea a fost o depopulare imensă atît a Europei cît şi a Orientului Mijlociu. Aceasta realitate este documentată în mod suficient, pentru a nu o mai pune la îndoială. Incepînd cu sec. III se

vorbeşte de multe şi întinse terenuri necultivate aflate în zone fertile. Oraşele scad în populaţie. Roam, care sub primii împăraţi ajunsese la un milion de locuitori, în sec. VI scade sub 50.000. Multe localităţi dispar. Doar Constantinopolul creşte, fără a ajunge la mărimea Romei antice în perioada ei de maximă înflorire.

Emigrarea germanică din Europa nordică poate doar să încetinească scăderea constantă a populaţiilor din sud şi din Occident, însă în nici un caz nu poate s-o oprească. Triburile germanice nu erau prea numeroase, iar dacă în unele bătălii se vorbeşte de sute de mii de luptători, aici nu este vorba de altceva decît de cifre exagerate din cauza teroarei şi nu de statistici exacte. Noilor popoare le este lăsată o mare parte a teritoriului, mai mult de două treimi, şi aceasta în mod spontan, fără să fie necesară o deplasare a populaţiei precedente. Regiunile erau aproape deşerte, iar noii sosiţi erau, într-un anumit fel, absorbiţi de cei dinaintea lor. In sec. VII, cînd aproape că se termină aceste deplasări ale populaţiilor, Italia, zonele Alpilor şi ale Dunării, Gallia, Britannia şi Spania numărau împreună nu mai mult de 10 milioane de locuitori.

Cauzele acestui fenomen, unic în istoria Europei, - dacă nu chiar în istoria lumii, - pot fi stabilite cu multă dificultate. Cunoaşteam începutul: este acea ciumă pe care soldaţii lui Marc Aureliu au purtat-o cu dînşii la întoarcerea din războiul împotriva parţilor, şi care apoi, ani de-a rîndul, a fost prezentă în tot Imperiul. Insă, numai epidemiile nu sunt suficiente pentru a ne da o explicaţie satisfăcătoare. In urma celei mai mari epidemii cunoscute de istorie, "moartea neagră" din sec. XIV, Europa se va reface într-un timp relativ scurt, iar perioada Renaşterii, care nu a fost nici ea lipsită de astfel de epidemii, ne prezintă chiar o creştere a populaţiei. Nici pierderile cauzate de războaie nu sunt suficiente pentru axplicarea fenomenului. In regiunile lovite de această depopulare nu au avut loc, începînd cu sec. III pînă în perioada carolingiană, războaie mai numeroase şi mai sîngeroase decît cele din alte secole. Trebuie aşadar să ne gîndim şi la alte motive de ordin social şi poate şi moral; însă asupra acestora nu putem face afirmaţii clare, şi nici pe departe complete.

Consecinţa acestei scăderi a populaţiei a fost dispariţia culturii. Aceasta nu a fost distrusă de hoardele sălbatice, ci din simplul motiv că nu au mai fost persoane care să o

cultive. Oraşele cu monumentele lor antice din perioadele de splendoare au decăzut nu pentru că au fost distruse, ci pentru că nu mai era nimeni ca să le păstreze. Grigore cel Mare ne vorbeşte despre un episcop, care mergînd să-l viziteze pe sfîntul Benedict la Montecassino, şi-a exprimat preocuparea că noul rege al goţilor Totila ar putea să distrugă Roma. Sf. Benedict îi răspunse: "Roma nu va fi distrusă de păgîni, ci va cădea în ruină încetul cu încetul, lovită de uragane, furtuni şi cutremure". Grigore adaugă că, pe zi ce trecea, se putea constata adevărul acestei profeţii, deoarece acum aici, acum acolo o casă, o biserică, un palat din timpurile vechi cădea, dispărea. Ultimul care va depune toate eforturile pentru conservarea edificiilor Romei, a fost regele ostrogot Teodoric. Apoi nimeni nu se va mai îngriji de oraşul aproape pustiu; nimeni nu se va mai interesa de păstrarea spelndidelor edificii ale trecutului care se ruinau. Mai mult sau mai puţin, acelaşi lucru se întîmplă peste tot. Apeductele distruse de războaie nu mai sunt reparate, deoarece lipseşte mîna de lucru. Porturile se umplu cu nisip şi devin cu totul inutile, căci nici o navă nu mai acostează. Iar ceea ce se întîmpla în domeniul material, se repeta în cel spiritual. Din lipsă de profesori şi de studenţi, şcolile dispar. Comerţul cu cărţi, atît de înfloritor în antichitate, încetează deoarece lipseşte publicul interesat de aceasta. De aici urmează soarta operelor literare. Acestea se vor închide în conventuri, unde călugării îşi scriu cronicile lor.

Cu toată această situaţie tristă, nu putem afirma că acum dispare în întregime şi cultura antică. In diferite locuri se vor mai găsi persoane care să păstreze vechile tradiţii. Pe cît de slabă ar fi fost activitatea literară, se va găsi mereu cîte unul care nu numai să scrie într-o latină desăvîrşită, ci chiar să compună versuri valoroase, aşa cum este Venanţiu Fortunatus la sfîrşitul sec. VI, căruia i se atribuie cu o oarecare probabilitate imnul *Pange lingua*. In domeniul artelor figurative găsim puţine opere pentru toate aceste secole de decadenţă, însă cele ce sunt nu-s de dispreţuit; valoarea lor este inegabilă. Este semnificativ faptul că pentru această perioadă arta este dominată în întregime de Bizanţ, oraşul cel mai puţin lovit de această depopulare generală.

Extinderea Bisericii

În această decadenţă universală, Biserica catolică este unica care a crescut din punct de vedere numeric. In timpul lui Constantin creştinii din Imperiu reprezentau o minoritate, iar într-o primă perioadă nu depăşeau o cincime din întreaga populaţie. Spre sfîrşitul sec. IV numărul lor se ridicase la mai bine de jumătate din populaţia totală a imperiului. La aceasta a contribuit fără îndoială schimbarea radicală a dispoziţiilor guvernului faţă de creştini, însă nu este licit de a acorda acestui fapt o valoare mai mare decît o are în realitate. Legile emanate de Constantin împotriva cultului păgîn, începînd cu anul 341, nu reprezentau în ele însele un îndemn de intrare în masă în rîndurile creştinilor. In sec. IV întîlnim încă peste tot persoane necreştine ce ocupau funcţiile cele mai înalte. Ritmul dezvoltării Bisericii nu va fi mai rapid în sec. IV decît fusese mai înainte. Totuşi, dacă analizăm numărul creştinilor din anul 313, de la 6 la 10 milioane, în anul 400 el va fi cel puţin dublu.

Din punct de vedere geografic, întreg teritoriul Imperiului era semănat cu comunităţi creştine. Pentru moment, pătrunderea creştinismului dincolo de graniţele europene ale Imperiului spre nord-est, în lungul liniei Rinului şi al Dunării, se prezenta ca un fapt imposibil de realizat, deoarece aici presiunea maselor de populaţie venea din sens opus. Mult mai deschise erau drumurile spre sud-est, din Siria spre Mesopotamia şi Persia, şi din Egipt în lungul coastelor Mării Roşii. Aici a depăşit creştinismul, în sec. IV, graniţele Imperiului. Deja în sec. III creştinii ajung în Persia, iar după o sută de ani existau numeroase comunităţi care vor trebui să sufere persecuţii sîngeroase. In Arabia meridională poporul sabeilor va deveni în întregime creştin. La fel, Abisinia va primi creştinismul în sec. IV, iar sfîntul Atanaziu va consacra un episcop pentru Axum. In sec. VI, Cosma, care călătorise în India, ne menţionează prezenţa unei comunităţi creştine de limbă greacă pe insula Socotra şi adaugă că a auzit ştiri despre creştini împrăştiaţi în India meridională. Astăzi se discută, cînd şi cum au apărut aceste comunităţi foarte vechi. In sec. IV, creştinismul ajunge şi în ţările Caucazului, printre georgieni şi armeni, care, de fapt, nu aparţinuseră niciodată Imperiului roman. Este clar că din punct de veder numeric, trebuie să ne imaginăm că aceste avanposturi ale creştinismului erau foarte mici; ele

reprezentau locuri de creştere ale marelui arbore al Bisericii, cu muguri promiţători. Din cauza marilor erezii din sec. V, aceste începuturi atît de frumoase vor fi distruse cu mult înainte ca Islamul să-şi deschidă definitiv drumul spre sud-est.

Începutul apostaziei în Orient. Ereziile secolului V

" \l 2 Arianismul, deşi a pornit de la negarea divinităţii lui Cristos, a fost mai mult o erezie trinitară decît cristologică. Odată depăşită această erezie, dogma trinitară, adică doctrina unui Dumnezeu în trei persoane, se prezintă peste tot ca fiind complet definită. Numai după această fază, teologia speculativă îşi va îndrepta atenţia spre rezolvarea problemei în ce manieră a doua persoană dumnezeiască poate să fie în acelaşi timp Dumnezeu adevărat şi om adevărat.

Nestorianismul

Dintotdeauna, Antiohia, marea metropolă a Siriei occidentale, dăduse Bisericii teologi de valoare. In istoria teologiei se vorbeşte de o şcoală alexandrină în opoziţie cu cea antiohenă. Cu aceasta nu trebuie să ne gîndim că la Antiohia ar fi existat ceva ce s-ar fi asemănat cu o Facultate sau un Ateneu. Este adevărat că teologii antioheni aveau o anumită tendinţă spre raţionalism. In special în exegeza biblică, ei refuzau propunerea unei interpretări alegorice care era dezvoltată la Alexandria de către Origene. Marele Ioan Gură de Aur era un antiohen. Unul din maeştrii săi fusese Diodor, episcop de Tars, mort în anul 392, iar un coleg al Crizostomului era Teodor, care devine apoi episcop de Mopsuestia în Cilicia († 428). In timp ce Ioan Crizostom nu se va îndepărta niciodată de dogma tradiţională, Diodor şi Teodor vor încerca noi posibilităţi în speculaţia cristologică. Amîndoi se străduiesc să rezolve problema cristologică, chiar dacă o vor face în moduri diferite, ajungînd să înveţe că a doua persoană dumneze-iască, Logosul, locuise în omul Cristos, astfel că ar trebui să se distingă în Cristos două persoane, una

divină şi alta umană.

Pentru moment era vorba doar de simple teze academice, iar Diodor din Tars, ca şi teodor de Mopsuestia, vor muri ca episcopi stimaţi de toţi şi în pace cu Biserica. Insă un alt teolog antiohen, călugărul Nestoriu, devenit episcop de Constantinopol în 428, va prezenta poporului aceste noi idei teologice, învăţînd că nu trebuie dat Mariei titlul de mamă a lui Dumnezeu, deoarece dînsa era doar mama omului Cristos, nu şi mama Logosului divin care coborîse pentru a locui în omul Cristos.

Aceasta însemna atingerea conştiinţei catolice în unul din punctele sale cele mai sensibile; iritarea care a urmat a fost enormă. Episcopul de Alexandria, Ciril, atrage atenţia creştinilor asupra noii erezii într-o scrisoare pastorală, scrisoare pe care episcopii alexandrini obişnuiau să o publice în fiecare an la Paşti. El îl va avertiza şi pe papa Celestin I (422-433). Era nevoie de o măsură energică, întrucît în joc intra episcopul capitalei Imperiului. Atît papa Celestin cît şi Ciril din Alexandria îşi vor face datoria.

Pe data de 11 august 430 papa scrie episcopului de Constanti-nopol, cerîndu-i ca în termen de zece zile de la primirea scrisorii să-şi retracteze doctrina; în caz contrar va fi exclus din comuniunea Bisericii catolice. Celestin expediază scrisoarea la Alexandria, cerîndu-i lui Ciril să se ocupe de problemă. In caz de refuz din partea lui Nestoriu, Ciril era autorizat să caute o altă persoană care să ocupe scaunul episcopal din capitală. In acelaşi timp papa îi comunică că expedia o copie a acestui mandat patriar-hilor de Antiohia şi de Ierusalim, ca şi primatului Macedoniei, "pentru ca să fie cunoscută sentinţa noastră asupra lui Nestoriu, care este sentinţa divină a lui Cristos asupra sa". In faţa acestui mod de a proceda este foarte greu să se nege faptul că papii antichităţii nu s-ar fi simţit vicari ai lui Cristos pentru întreaga Biserică.

Ciril din Alexandria acceptă însărcinarea dată de papa şi compune 12 teze, faimoasele "anateme", pe care le propune lui Nestoriu spre a le semna. Acesta refuză, şi pentru a preveni ameninţările ce planau asupra lui îl convinge pe împăratul Teodosiu II să convoace un conciliu general. El conta pe diviziunile ce existau între episcopi şi mai ales pe ajutorul episcopului Ioan din Antiohia, care nu era întru totul de acord cu anatemele lui Ciril.

Conciliul din Efes

Conciliul se adună la Rusaliile anului 431, în catedrala din Efes dedicată Sf. Fecioare. Ciril era prezent, în timp ce Ioan de Antiohia cu episcopii prieteni din Siria nu-şi făcuseră încă apariţia. Bazîndu-se pe sprijinul papei, Ciril deschide imediat conciliul, împotriva dorinţei împăratului şi a comisarului imperial, care protestează. Deja de la prima sesiune, cu 198 de episcopi prezenţi, el condamnă doctrina lui Nestoriu şi îl declară depus. Cîteva zile mai tîrziu soseşte şi Ioan de Antiohia, care, împreună cu 43 de episcopi, alături fiind şi comisarul imperial, deschide un sinod contrar celui în curs şi, la rîndul său, îl depune pe Ciril. Acesta din urmă, la sinodul căruia sosiseră şi legaţii papali, îl excomunică pe Ioan şi pe adepţii săi. Astfel se declanşează discordia.

În dificultatea sa, împăratul, într-o primă fază, confirmă ambele sinoade care se excomunicaseră reciproc. Insă imediat după aceea, sub influenţa pioasei şi înţeleptei sale surori, sfînta Pulheria, îl abandonează pe Nestoriu, înlocuindu-l cu un succesor catolic. Anulează apoi sentinţa de depunere pronunţată împotriva lui Ciril, care se împacă imediat cu Ioan de Antiohia, şi acceptă profesiunea de credinţă a sinodului contrar lui Ciril, profesiune pentru care nu exista nimic de obiectat. La rîndul său, Ioan aprobă sentinţa împotriva lui Nestoriu. In această circumstanţă, Ciril ne demonstrează că ceea ce-l interesa era doar problema în ea însăşi, şi că nu era acel certăreţ fanatic, aşa cum ni-l descriu mulţi istorici moderni. Dimpotrivă, acţionînd rapid şi curajos, el demonstrează că papa încredinţase în mîini bune problemele Bisericii din Orient. Intervenţia sa energică va împiedica naşterea unei schisme în Imperiu. Numai mai tîrziu, o înlănţuire deosebită de circumstanţe va face ca nestorianismul să reînvie în afara graniţelor Imperiului, în Persia.

Monofizismul

Teama continuă de a vedea reînviind sabellianismul, condamnat deja de mult timp, îi va determina pe unii să refuze definiţia conciliului din Nicea. In acelaşi fel, după condamnarea nestoria-nismului de către conciliul din Efes, dorinţa de a extirpa complet această erezie, care de fapt încetase, îi va face pe unii să cadă în noi erori. Conform doctrinei catolice, Cristos este o unică persoană care posedă în acelaşi timp natura divină şi pe cea umană. Călugărul Eutichie din Constantinopol crede că este scandalos să se vorbească de două naturi în Cristos, deoarece astfel ar exista un nou pericol de apropiere de nestorianism. Din acest motiv, formula sa este următoarea: există o singură natură în Cristos (în greceşte *mone physis*, de unde vine termenul de monofizism), şi anume cea divină. Cristos este Dumnezeu adevărat, dar şi om adevărat ca şi noi; într-însul, ca să spunem aşa, natura umană s-a dizolvat în cea divină. Pentru a-şi susţine doctrina, Eutichie crede că se poate baza pe Ciril din Alexandria, deoarece acesta, în anatemele sale împotriva lui Nestoriu, folosise formula *mone physis*. Insă Ciril înţelesese prin această expresie ceea ce teologia actuală defineşte ca fiind "unirea ipostatică", adică unirea celor două naturi într-o singură persoană. Formula lui Eutichie ofensa încă odată poziţiile fundamentale ale credinţei catolice. Căci într-adevăr, dacă Cristos nu a fost om adevărat, el nu a murit cu adevărat pe cruce, şi astfel era pusă sub semnul întrebării toată operă a răscumpărării.

Episcopul Flavian de Constantinopol îşi dă seama de gravitatea acestei teorii şi-l condamnă pe Eutichie. Conforma obiceiului, el comunică Romei această sentinţă, iar papa Leon nu numai că-l aprobă, ci expediază la Constantinopol celebrul *Tomus ad Flavianum*, o expunere extrem de clară, fundamentală a credinţei catolice referitoare la problemele puse în discuţie de Eutichie. Şi în acest caz problema putea fi considerată ca şi rezolvată dacă nu ar fi intervenit împăratul. Era încă Teodosiu II, cel ce mai înainte îl protejase pe Nestoriu, şi care acum se prezenta în postura de apărător al adversarului acestuia. Şi de acastă dată este convocat un conciliu la Efes, iar episcopul de Alexandria este însărcinat din nou să prezideze, însă nu de papa, ci de împărat. Din păcate, acum nu mai era Ciril, ci succesorul acestuia Dioscuros, care vrea să imite comportarea energică a

predecesorului; îi lipsea însă spiritul acestuia. Sinodul se va transforma într-un scandal. Eutichie este achitat iar Flavian din Constantinopol împreună cu alţi episcopi sunt depuşi; mai mult încă, Flavian este atît de maltratat încît după cîteva zile moare. Papa, spre care se îndreaptă imediat episcopii depuşi, rămîne profund indignat şi numeşte acest sinod *latrocinium* "sinod al tîlharilor", şi aceasta i-a rămas denumirea pînă astăzi. Normal, acest sinod nu a fost recunoscut ca şi conciliu ecumenic.

Calcedon

Teodosiu II moare în acest timp de confuzie maximă. Impărat devine Marcian, soţul sfintei Pulcheria, care deja se arătase odată ca şi îngerul păzitor al Bisericii. In 451, în oraşul rezidenţial Calcedon, în faţa Constantinopolului, va fi posibilă reunirea unui adevărat conciliu, la care iau parte 630 de episcopi. Este adunarea cea mai numeroasă a episcopilor din acele timpuri. Numai la cele două concilii din Vatican participarea a fost mai numeroasă decît la acest conciliu. Este adevărat, însă, că la conciliul din Calcedon marea majoritate a participanţilor au fost orientali. Este citită decizia dogmatică a lui Leon cel Mare împotriva lui Eutichie, conţinută în *Tomus ad Flavianum*, care este primită de Părinţii conciliari cu strigătul "Petru a vorbit prin gura lui Leon". Conciliile din Nicea (325), Constantinopol (381) şi Efes (431) au fost reconfirmate şi declarate ecumenice; "latrocinium"-ul din Efes este condamnat, iar Dioscuros din Alexandria, cauza tuturor relelor, este depus.

Totul părea că reintră în normal. Şi totuşi, deceniile care urmează după acest conciliu sunt cele mai triste din cîte a avut Biserica. Incep marile căderi din Orient, la aceasta contribuind mai multe cauze. Intr-o a doua perioadă după Calcedon, mulţi episcopi încep să aibă dubii referitoare la deciziile luate aici; ei se tem ca nu cumva condamnarea monofizismului să poată conduce spre nestorianism. Cel mai rău, însă, era faptul că multora le lipsea conştiinţa indispensabilei unităţi a Bisericii. Incă din timpurile lui Costantin, mulţi episcopi erau obişnuiţi să-l considere pe împărat ca şi capul suprem al Bisericii. Fidelitatea faţă de Biserică şi faţă de împărat reprezentau pentru dînşii acelaşi

lucru, iar cînd idealul despre Imperiu începe să decadă, decade şi sensul unităţii bisericeşti. Nu era vorba de naşterea unui adevărat naţionalism, înţeles aşa cum îl înţelegem noi astăzi. Siria şi Egiptul nu se gîndeau să devină state naţionale independente. Insă nu voiau nici ca guvernul de la Bizanţ să le impună totul, nici chiar în însăşi convingerile lor religioase.

Egiptul a fost primul care s-a separat de Biserică, sau mai bine zis s-a divizat în două părţi: una mai mare, Biserica naţională coptă, cu o profesiune de credinţă monofizită, şi o alta mai mică care rămîne fidelă conciliului din Calcedon. Pentru a-i distinge pe aceştia din urmă, mai tîrziu li se va da numele de "melchiţi", adică fideli cauzei împăratului. In 460 separarea era completă, în această separare fiind antrenată şi Biserica abisiniană, care atunci făcea doar primii paşi pe calea creştinismului.

Şi Biserica din Siria, adică patriarhatul antiohen, mult mai mare decît Biserica egipteană, care cuprindea peste 200 de scaune episcopale, se divide în monofiziţi şi melchiţi. In afară de acestea, creştinii care locuiau în afara graniţelor Imperiului, în Mesopotamia şi Persia, care din punct de vedere bisericesc aparţineau de Antiohia, se vor separa de acest patriarhat şi în 486 vor înfiinţa unul propriu la Ctesiphon în Seleucia, lîngă Tigrul Inferior. Nu mult după aceea (498), acest partiarhat îşi măreşte distanţele faţă de antiohenii monofiziţi, şi acceptă crezul nestorian.

"Henotikon"

Pentru a opri această separare generală, împăratul Zenon îi încredinţează lui Petru Mongul, patriarh de Alexandria, şi lui Acaciu, patriarh de Bizanţ, elaborarea unei profesiuni de credinţă care este publicată în 482 ca lege a Imperiului; titlul acesteia era "Henotikon" (edict de unire). Intr-însa sunt negaţi Nestoriu, Eutichie şi conciliul din Calcedon, recunoscîndu-se ca normă a credinţei numai deciziile de la Nicea şi anatemele lui Ciril împotriva lui Nestoriu. In loc să împace părţile în conflict, această nouă intervenţie imperială crează o confuzie şi mai mare. Pentru catolici Henotikon era inacceptabil, deoarece aici nu era recunoscut conciliul din Calcedon. Din această cauză,

papa Felix II (483-492) îl excomunică pe autor, adică pe Acaciu din Constantino-pol. In acest fel, pentru prima dată are loc o schismă între Roma şi Bizanţ, schismă ce va fi anulată doar în 519. Din partea lor, monofiziţii din Egipt şi Siria nu erau dispuşi să accepte Henoti-kon, deoarece aici era condamnat Eutichie. Scrierea va fi acceptată de armeni; astfel ei se separă de Roma, şi separaţi vor rămîne chiar şi după ce Bizanţul a renunţat de a mai susţine această lege.

Astfel, în puţine decenii, Biserica catolică pierde vaste regiuni cu vechi şi preţioase centre ale culturii creştine: Egiptul, leagănul vieţii monastice, care dăduse Bisericii pe Origene şi Atanaziu; Siria, cu tradiţiile ei care urcă pînă la perioada apostolică şi unde în sec. IV, datorită lui Afraate şi celebrului Efrem, au fost puse bazele unei literaturi naţionale catolice de mare valoare; Persia, Armenia şi alte avanposturi promiţătoare pentru răspîndirea creştinismului. Astfel se sfîrşea visul de a cuceri Asia şi Afrcia orientală, vis care în sec. IV era atît de aproape de a se realiza. Faptul că în evul mediu nestoria-nismul a pătruns din Persia pînă în Asia centrală şi China, nu mai putea aduce nici un avantaj Bisericii.

Numeric, este dificil de calculat pierderile suferite. In sec. V, regiunile lovite de schismă erau depopulate într-o măsură foarte mare. Schisma, însă, nu a fost generală: în Siria occidentală, în Palestina şi în Egipt au mai rămas minorităţi catolice. Totuşi, populaţia ce s-a separat de Biserică putea cuprinde 5 sau 6 milioane, ceea ce însemna un sfert din numărul total al catolicilor.

Bisericile orientale separate

Mai tîrziu, atunci cînd bizantinii se vor separa definitiv de Biserică, vor angrena în acest proces şi minorităţile Siriei şi ale Egiptului, care în sec. V rămăseseră catolice, cu excepţia maroniţilor din Liban, care astăzi constituie un bloc catolic de circa 600.000 de suflete. Din vechiul patriarhat catolic de Antiohia au mai rămas 150.000 de iacobiţi schismatici şi 400.000 de melchiţi (inclusiv cei din America), şi ei schismatici, alături de 100.000 sirieni uniţi (patriarhatul de Mardin pe Tigrul de Sus) şi 270.000 de melchiţi

uniţi. Din Biserica siriană orientală, devenită nestoriană în sec. V, mai sunt astăzi 180.000 de caldei uniţi şi 80.000 nestoriani rămaşi schismatici. In sec. XVI, nestorianii din India meridională vor îmbrăţişa credinţa monofizită, astăzi numărînd 700.000 credincioşi, alături de 1.500.000 uniţi. Georgienii schismatici ajung la două milioane, iar armenii, care nu au aparţinut niciodată de patriarhatul antiohen, la 3.500.000 de suflete. Armenii uniţi sunt în număr de circa 100.000; însă despre aceştia nu putem avea cifre exacte deoarece sunt foarte dispersaţi, iar în ultimile timpuri a suferit persecuţii continui. Şi pentru ceilalţi nu putem avea date precise, ci doar estimative, iar pe lîngă aceasta este deosebit de dificil de a şti dacă grupurile ce au părăsit locurile de origine şi s-au împrăştiat pe tot pămîntul, sunt sau nu incluse în numărul credincioşilor religiei de care aparţin.

Din vechiul patriarhat al Alexandriei, astăzi mai există aproape trei milioane de copţi monofiziţi alături de 78.000 de uniţi. Din melchiţii egipteni, care s-au separat de Biserică numai în urma schismei Bizanţului, au mai rămas 120.000 şi puţini uniţi. Monofiziţii abisinieni sunt în număr de circa opt milioane alături de 48.000 de uniţi.

Rămăşiţele celor două mari patriarhate orientale se ridică astăzi la circa 20 de milioane de creştini, dintre care circa 2 milioane şi jumătate aparţin din nou Bisericii catolice. Cu toată probabilitatea, ei sunt mai mulţi decît erau în timpul schismei din 1054. Insă astăzi se pierd în marea masă a populaţiilor din vastele regiuni unde trăiesc.

Cu o dragoste respectuoasă, Biserica catolică se îngrijeşte de aceste grupuri care, în timpuri foarte grele, au păstrat intact creştinismul lor îmbrăţişat încă din timpurile cele mai îndepărtate; ea le protejează obiceiurile şi riturile lor venerabile. Apoi, nu poate fi neglijat faptul că astăzi, printre dînşii, suflă vîntul unei noi reînnoiri a vieţii creştine. Această realitate înbucurătoare nu trebuie să ne facă să uităm că marile căderi din sec. V au constituit pentru Biserică o pierdere enormă. Din cauza acestor schisme, Biserica a fost constrînsă să rămînă în Europa, şi timp de un mileniu nu i s-a permis să pătrundă pe pămîntul asiatic. Evanghelizarea Asiei şi a unei părţi din Africa, evanghelizare care în antichitate părea că este aproape o împlinire, a trebuit să fie reluată în timpurile recente, pe căi complet diferite, şi chiar şi astăzi putem spune că face abia primii paşi.

Separarea Bisericii orientale şi-a avut efectele sale şi pentru Biserica din Europa. Atîta timp cît vechile patriarhate de Alexandria, Antiohia şi Ierusalim şi-au păstrat importanţa, ele au constituit o contrabalansare a puterii episcopului de Costantino-pol. In special Alexandria s-a menţinut mereu fidelă Romei. In schimb, după ce patriarhatele orientale au început să decadă, sfîrşind prin a deveni nesemnificative, datorită pierderii majorităţii credincioşilor lor, în Biserică s-a format un fel de dualism: Roma antică şi Roma nouă, papa şi episcopul de Constantinopol. In teorie, primatul Papei nu era negat, dar în practică, episcopul de Bizanţ se simţea ca şi papă al Orientului. Insă numai după dispariţia splendorii religioase a Alexandriei, Antiohiei şi Ierusalimului, episcopul din capitala Imperiului începe să-şi asume titlul de patriarh ecumenic.

Răspîndirea creştinismului în Europa

În sec. V şi VI, în Occident, noi întîlnim un fenomen complet opus celui din Orient: în loc să dea înapoi, Biserica avansează, chiar dacă o face gradual şi nu fără unele regrese. De la început Biserica a simţit contralovitura primită din partea emigrării germanice, dat fiind că multe din aceste triburi ce coborau din Nord erau ariane.

Arianismul germanilor

Nu ne este clar cum arianismul, care din 380, practic, dispăruse din tot Imperiul, a prins rădăcini în rîndul popoarelor germanice. Goţii, care la începutul sec. IV locuiau la sudul Dunării de Jos, cunoşteau deja creştinismul. La conciliul din Nicea apare un episcop goţilor, Teofil. Aceasta înseamnă că în 325 ei erau catolici. Şi mai tîrziu vor fi goţi catolici, aşa cum a fost sfîntul martir Sava († 372), şi colonia lor din Constantinopol, pentru care Ioan Crizostom va organiza activitatea pastorală în limba gotică. Existau însă printre dînşii şi misionari ariani, cel mai renumit fiind Ulfila, consacrat episcop în 341 de Eusebiu de Nicomedia, care, datorită traducerii Bibliei în gotică, va deveni apoi fondatorul celei mai vechi limbi literare germanice. Probabil, goţii, care la jumătatea sec.

IV s-au convertit la creştinism, nu şi-au dat seama de diferenţa între adevărata credinţă şi erezie. Ei voiau să profeseze religia romanilor şi au primit-o la Constantinopol, unde domnea împăratul arian Valente. Cînd mai tîrziu, în 378, vor fi în luptă cu împăratul, vor întîlni compatrioţi care luptau alături de acesta. Isidor ne relatează că nu mică le-a fost uimirea cînd au constatat că aceşti compatrioţi aveau o altă credinţă şi refuzau să participe la comuniunea lor religioasă.

Ca să spunem adevărul, acest fapt nu ne demonstrază că şi gepizii, burgunzii, suedezii, vandalii, herulii, longobarzii şi alţii ar fi fost tot de religie ariană. Nu ştim care a fost extensiunea acestui fenomen. Ariane erau familiile domnitoare înrudite între dînsele, însă nu toate. Suveranul franc Clovis, care pînă atunci fusese păgîn, s-a făcut catolic în 496. O soră a lui însă era ariană. Mama regelui ostrogoţilor, Teodoric († 526), era catolică, iar el arian. Primul duce al bavarezilor din sec. VI, menţionat de Grigore din Tours, al cărui nume îl cunoaştem, Garibalde I, era catolic. Fiica acestuia Teodolinda se va căsători cu regele longobarzilor Autari, care era arian. Dinastia ariană a vizigoţilor din Spania s-a convertit la credinţa catolică în 586. Nu cunoaştem în ce măsură erau ariani membrii tuturor acestor familii. Este sigur că, în parte, ei erau încă păgîni; cel puţin, astfel ne sunt descrişi de către scriitorii antici strămoşi ai germanilor. Mulţi dintre vizigoţii din Spania erau catolici înainte de convertirea lui Recaredo. Burgunzii ne sunt prezentaţi de către Grigore din Tours ca fiind ariani; Orosius, în schimb, ni-i prezintă ca şi catolici. Apoi, nu trebuie să ne imaginăm că toate aceste familii ar fi fost prea numeroase. In regiunile ocupate, destul de puţin populate, ei formau un strat social puţin mai numeros decît populaţiile întîlnite la venirea lor.

Un recensămînt al diferitelor confesiuni din anul 500 ne-ar fi prezentat în spaţiul Bisericii latine, în Europa occidentală şi în Africa, doar cîteva mii sau zeci de mii de ariani pe lîngă 5-7 milioane de catolici. Pe parcursul sec. VI arianismul va dispare aproape în întregime, înainte ca să dispară ceea ce mai rămăsese din păgînism.

În sec. VII, Europa occidentală poate fi considerată ca fiind catolică. Dar în acelaşi timp, acest secol reprezintă perioada în care indicele populaţiei atinge cotele cele mai joase.

Africa

Schisma donatiştilor din sec. IV produsese mari pierderi Bisericii din Africa, însă acestea nu au împiedicat-o ca în timpul lui Augustin († 430) să ia un avînt cu totul deosebit. Apoi, multe regiuni mediteraneene sunt cucerite de vandalii arieni, care se vor dezlănţui în persecuţii sîngeroase împotriva creştinilor. Recucerirea Africii de către Belizarie, în 534, aduce o oarecare îmbunătă-ţire. Descoperirile arheologice au scos la lumină ruinele unor biserici ce aparţin acestei perioade. Populaţia, însă, intră într-un continuu declin. Cetăţile întărite, construite de împăratul Iustinian, erau mult mai mici decît cele antice. Apeductele artistice se ruinau din cauza lipsei de întreţinere, deşertul avansa, înmormîn-tînd sub nisip teritorii odată foarte fertile şi oraşe bogate. Cînd în 698 arabii cuceresc Cartagina, dispare odată cu ultimile rămăşiţe ale civilizaţiei romane şi ceea ce mai rămăsese din creşti-nism.

Spania

Biserica din Spania nu a suferit mari pierderi din cauza emigrării vizigoţilor arieni, ajunşi aici în sec. V. Teritoriul pe care timp îndelungat îl va stăpîni dinastia vizigoţilor era destul de mic. Doar regele Leovigild (568-586) va reuşi să-şi extindă suveranitatea pe aproape tot teritoriul Spaniei; sub conducerea fiului său Recaredo dinastia lor va deveni catolică. La acest punct, pentru Biserică începe o perioadă de înflorire sub conducerea celor doi fraţi, sfinţii Leandru şi Isidor († 636), care vor ocupa unul după altul scaunul episcopal de Sevilla. La Toledo, oraş ce odată cu Leovigild devine capitala regatului, pe parcursul a trei secole (400-701), s-au ţinut 18 concilii, ale căror acte constituie izvorul principal pentru cunoaşterea evenimentelor bisericeşti din acest timp. După 711, cînd arabii ocupă aproape toată Spania, Biserica se găseşte în faţa a multe şi mari dificul-tăţi, ce nu vor reuşi, totuşi, să o distrugă. Vor funcţiona în continuare mai mult de 30 de scaune episcopale. Doar în acest al VIII-lea secol cunoaştem unele persecuţii sîngeroase

împotriva creştinilor. Ca peste tot, şi în Spania Biserica va avea mai mult de suferit de pe urma scăderii generale a populaţiei şi a culturii, decît din cauza stăpînirii arabe.

Gallia

Cînd Imperiul roman mai era încă înfloritor, Gallia, ca şi Spania, număra între 8 şi 9 milioane de locuitori.In sec. VI, sub primii merovingieni, ea mai păstra încă un înalt grad de civilizaţie şi de bunăstare economică. Deja la începuturile sec. IV puteau fi numărate pe teritoriul său mai mult de 30 de scaune episcopale. Sub influenţa centrului de la Lérins, viaţa religioasă va avea mult de cîştigat, şi acelaşi lucru se va întîmpla mai tîrziu pentru Luxeuil, în provincia Bourgogne. In sec. VI mai întîlnim încă episcopi de valoare, cum ar fi Avitus de Vienne († 518) şi Cezar de Arles († 542), care se disting şi prin scrierile lor teologice. La fel, în întîlnim pe Grigore din Tours († 594), a cărui operă *Istoria Francilor*, ca şi alte scrieri ale sale, constituie sursa principală pentru cunoaşterea acestui timp. Este semnificativ faptul că Grigore nu mai era în stare să scrie latineşte într-o formă gramaticală corectă. Multele biografii ale sfinţilor din perioada merovingiană, episcopi, călugări şi călugăriţe, nu numai că vor avea o mare influenţă asupra hagiografiei medievale, ci vor contribui practic la formarea tipului de sfînt medieval. Numeroa-sele sinoade, care în Gallia nu se vor ţine doar într-un singur loc, ca în Spania, ne dau mărturia unei vieţi religioase foarte active. In următoarea perioadă merovingiană, decadenţa politică, ca şi cea culturală şi economică, merge în acelaşi ritm cu cea bisericească. Şi aici, motivul principal al decadenţei îl va reprezenta scăderea continuă a populaţiei. Totuşi, Gallia şi în general regatul francilor vor rămîne nucleul în jurul căruia trebuia să se formeze viitoarea familie a popoarelor europene, şi aceasta ne explică pentru ce centrul de gravitate al vieţii catolice se va deplasa din ce în ce mai mult în această direcţie.

Britannia

În timp ce pe continent legăturile cu civilizaţia romană nu vor fi rupte niciodată în

întregime, în Britannia a avut loc o adevărată întrerupere a acestor legături. La începutul sec. V garnizoanele romane şi funcţionarii administraţiei părăsesc insula. Britanii, prea puţini la număr, nu rezistă atacurilor scoţilor care veneau din Nord. Deja de mai înainte romanii reuşiseră cu mare greutate să-i apere. Acum, pentru ca să se apere, britanii nu găsesc o altă soluţie mai bună decît să-i cheme în ajutor pe germanii de pe continent. La rîndul lor, aceste popoare păgîne, englezi, saxoni şi juţi, îi vor alunga pe britannii încreştinaţi spre zonele muntoase din Galles şi Cornwall, pînă cînd aceştia vor fi constrînşi să emigreze în regiunea pe care astăzi noi o numim Bretagne.

Astfel, în sec. V, creştinismul în Anglia era aproape mort, în timp ce în aceeaşi perioadă în Irlanda vecină, care nu intrase niciodată sub ocupaţia romană, sfinţii Patriciu şi succesorii săi vor contribui mult la înflorirea noii religii. Din Irlanda pleacă mai mulţi misionari care evanghelizează poporul înrudit cu scoţii. De comun acord, călugări irlandezi şi scoţieni îşi continuă activitatea şi în Anglia. In 596 Grigore cel Mare îi trimite aici pe călugării benedictini, care vor impulsiona mult convertirea ţării, nu fără unele frecuşuri cu predecesorii lor irlandezi, deoarece uzanţele acestora erau diferite de cele romane. Dificultăţile ce se iveau în această ţară atît de îndepărtată, ca şi condiţiile grele în care se trăia, ne sunt relatate de Beda Venerabilul, atunci cînd este ales episcop de Caterbury (669). Acum murise singurul episcop al ţării. Principii englezi trimit o delegaţie la papa cu rugămintea de a avea un alt episcop. Trimişii vor muri cu toţii la Roma, neputînd să se obişnuiască cu clima de aici. Atunci papa îl consacră episcop pe călugărul grec Teodor, căruia îi trebuiesc doi ani pentru a ajunge în Anglia, unde va desfăşura apoi o intensă şi eficace activitate misionară. Fiind un învăţat de cultură greacă, el răspîndeşte aici cunoştinţele ştiinţifice, instruindu-i pe clericii săi şi în limba greacă. Comparativ cu timpul, călugărul benedictin Beda Venerabilul († 735) va da proba unor cunoştinţe foarte vaste. Scrierea sa *Istoria Angliei* este pentru noi tot atît de importantă ca şi cea a lui Grigore din Tours pentru Franţa. Beda va traduce Noul Testament în limba anglo-saxonă.

Biserica engleză se distinge prin devotamentul său pentru scaunul papal. Creşte numărul pelerinajelor la Roma, iar de aici britanii primesc multe ajutoare băneşti. In sec.

VIII, Anglia este în stare să trimită pe continent un mare număr de misionari.

Creştinismul în Germania

Pe timpul romanilor, din punct de vedere geografic, Germania era ţara cuprinsă între Rinul de jos şi Elba. Insă ea nu va aparţine tot timpul de Imperiul roman. Cele două provincii de pe malul stîng al Rinului se chemau într-adevăr, Germania de Sus şi Germania de Jos, însă administrativ aparţineau de Gallia. Regiunea la sud de Dunăre şi cea a Alpilor au fost incluse în provinciile Reţia şi Noricum. Triunghiul dintre Rin şi Dunărea de Sus şi dintre cele două provincii Germania de Sus şi Reţia, era apărat de o graniţă fortificată, *limes*, însă zona aceasta era prea puţin populată şi nu avea o administraţie provincială.

Cu siguranţă că în sec. IV şi poate chiar şi în cel anterior au existat creştini izolaţi sau comunităţi creştine în toate regiunile administrate de romani. Faptul ne este dovedit nu numai de mărturiile istorice referitoare la martirii din persecuţiile lui Diocleţian - Victor la Xanten, Afra la Augsburg, Florian la Lorch, în apropiere de Linz -, ci şi de numeroasele descoperiri arheologice de origine paleocreştină. La sinodul din Arles din 314 erau prezenţi episcopii Maternus de Köln şi Agretius de Trier. Acest oraş aparţinea de provincia Gallia belgiană. In Germania de Sus existau episcopate la Strasbourg, Augusta Rauracorum (Augst, în apropiere de Basel) şi Vindonissa (Windisch, la nord-vest de Zürich); în Reţia existau episcopatele de Augsburg şi Coira; în Noricum, Lorch şi Teurnia (în apropiere de Spittal, pe Drava). Probabil că existau şi alte centre episcopale.

În sec. III începe emigrarea vechilor germani, care traversînd *limes*-ul, se stabilesc în regiunile Neckar şi Pădurea Neagră, ca şi în actuala Alsacie şi în Elveţia septentrională. Vechile episcopate rămîn nemutate, doar Vindonissa va fi înlocuită de Constanţa în sec. VI. Incepînd cu sec. VII, în aceste regiuni vor activa ca misionari călugării irlandezi, şi, pentru puţin timp, chiar sfîntul Columban, ce va locui între lacul Constanţa şi Zürich. Discipolul său sf. Gallus se va stabili aici. In acest timp ducii acestor vechi germani erau deja catolici. In sec. VIII vor veni benedictinii. In 724, Pirminius (†

753) fondează o mănăstire pe o insulă în apropiere de Reichenau. După această dată va mai înfiinţa şi altele. La începutul sec. VIII, sf. Gallus înfiinţează mănăstirile Füssen şi Kempten.

Vechile provincii Reţia şi Noricum vor fi repopulate odată cu imigrarea bavarezilor. Nici aici nu s-au întrerupt legăturile cu creştinismul roman. Familia ducală a bavarezilor, Agilolfingii, era catolică deja din sec. IV. In sec. VII, călugării irlandezi stabiliţi în Bourgogne vor ajunge şi în Bavaria. Printre aceştia se afla Eustasius, urmaşul lui Columban ca abate de Luxeuil. Scaune episcopale se vor înfiinţa aici doar în sec. VIII. In anul 696, ducele Teodo îl va chema la Regensburg pe episcopul franc Rupert, unul din acei aşa-zişi episcopi vaganţi, adică episcopi misionari, des întîlniţi în această perioadă. Teodo îi încredinţează ruinele fortăreţei romane Iuvavum, unde Rupert ridică o mănăstire dedicată Sfîntului Petru, din care se va dezvolta mai tîrziu oraşul Salzburg. El predică în Salzkammergut şi Pongau, unde va înfiinţa scaune episcopale. La Regensburg un alt episcop vagant, Emmeranus de Poitiers, va construi o mănăstire ce-i va purta numele. Episcopul Corbinianus, trimis în Bavaria de papa Grigore II (715-731), devine primul abate de Freising, mănăstire înfiinţată de dînsul. In 716, ducele Teodo merge la Roma pentru a discuta cu Grigore II problema organizării bisericeşti. Această organizare devine un fapt împlinit după moartea sa, datorită ducelui Otilo şi sfîntului Bonifaciu.

Sfîntul Bonifaciu

În anul 718, benedictinul anglo-saxon Winfrid, sau Bonifaciu, face o călătorie la Roma pentru a-l vizita pe Grigore II. Acest papă, care cu puţin timp înainte îl trimisese în Bavaria pe Corbinian, acum îl alege pe Bonifaciu pentru evanghelizarea Germaniei. La început se îndreaptă spre Friesland, unde din 690 activase compatriotul său Villibrord, mai întîi ca simplu misionar, iar din 695 ca episcop de Utrecht. Bonifaciu merge apoi în partea nordică a regiunii Hessen. Pe cînd se afla aici, papa Grigore II îl cheamă la Roma pentru a-i conferi consacrarea episcopală. In continuare, noul episcop îl întîlneşte pe Carol Martel, căruia îi cere ocrotirea în activitatea sa misionară. Munceşte apoi în partea

sudică a regiunii Hessen şi în Turingia, ajutat fiind de călugării anglo-saxoni. Pe terenul abia încreştinat se vor deschide numeroase mănăstiri: Amöneburg, Fulda şi Fritzlar în Hessen, Ohrdurf în Turingia, Tauberbischofsheim, Kitzigen, Oschenfurt şi Hindenheim în Franconia. Numit de papa arhiepiscop şi vicar papal pentru intreg teritoriul de misiune al Germaniei, în 738 Bonifaciu vine pentru a treia oară la Roma pentru a discuta pe Grigore III organizarea Bisericii germane. Se întoarce apoi în Bavaria şi aici, de acord cu ducele Otilo, instituie patru episcopate: Passau, Regensburg, Salisburg şi Freising, cărora, mai tîrziu, li se vor adăuga cele de Eichstät şi Neuburg, pe Dunăre. Acesta din urmă se va dezlipi de Augsburg în favoarea regiunii bavareze la est de Lech, însă în sec. IX va fi cedat din nou.

În Germania centrală, sf. Bonifaciu instituie scaunele episcopale de Erfurt şi Würzburg, ca şi Buraburg, care va fi transferat curînd la Fritzlar, fiind apoi unit cu episcopatul de Paderborn, fondat de Carol cel Mare. In întreg regatul francilor Bonifaciu prezidează numeroase sinoade, iar din însărcinarea papei Zaharia îl unge rege pe Pepin. El va fi episcop al oraşului Mainz, ale cărui origini creştine urcau pînă în perioada romană. In 752 îl consacră ca succesor pe discipolul său Lullus. Deja octogenar, ajuns spre sfîrşitul activităţii sale neobosite, el se îndreaptă spre primul loc al muncii sale, în pămîntul frizilor, unde încă mai domnea păgînismul. Tot timpul dorise să moară ca martir; aici i se îndeplineşte dorinţa: pe data de 5 iunie 754 el îşi varsă sîngele pentru Cristos.

Din timpuri imemorabile, Bonifaciu este considerat apostolul Germaniei, iar mormîntul său de la Fulda reprezintă unul din cele mai venerate sanctuare de pe pămîntul german. După dînsul, alături de Italia, Spania, Anglia, Irlanda, a existat şi o Germanie catolică, chemată la o misiune importantă în istoria Bisericii. Este adevărat că nu trebuie exagerată importanţa evenimentelor din Germania timpului lui Bonifaciu, şi aceeaşi regulă valorează şi pentru ceea ce s-a întîmplat în celelalte ţări. Dacă sub Ottoni şi sub împăraţii salici din sec. X şi XI, Imperiul german, ce se extindea în lung şi în lat spre Orient şi spre nord, număra ceva mai mult de 3 milioane de locuitori, atunci putem afirma că în sec. VIII populaţia era mult mai puţin numeroasă. Pentru a ne face o idee mai

precisă, trebuie să ne gîndim că întreaga regiune, din Friesland la Vosgi şi Alpii elveţieni, de la Drava pînă la pădurea boemă şi Harz, nu putea număra mai mult de unul sau două milioane de locuitori. Localităţile se ridicau în zone desţelenite, în mijlocul pădurilor imense. Nu exista nici un oraş în sensul actual al cuvîntului. Localităţile, care în secolele următoare vor deveni oraşe, atunci erau fortăreţe, mănăstiri şi mici tîrguri. Scrierile păstorilor de suflete, ca de exemplu cele ale lui Pirminiu şi Bonifaciu, ne spun că pe lîngă creştinii generoşi, autentici persistau resturi ale păgînismului, o ignoranţă enormă şi o cruzime nestăpînită. Şi totuşi, nu după mult timp, acest popor va trebui să-şi asume în Biserică, pentru o scurtă perioadă, rolul poporului ales.

Italia şi papalitatea

Dintre toate ţările Europei, Italia a fost probabil aceea care a trebuit să sufere cel mai mult din cauza acelor evenimente pe care le numim emigrarea popoarelor. Trebuie menţionat faptul că impresia produsă de invazia vizigoţilor conduşi de Alaric, care în 410 au jefuit Roma, a fost mai mare decît au fost pierderile suferite. Sub coşmarul terorii produsă de această veste, în Africa, Augustin începe să scrie celebra sa operă *De civitate Dei*, în care formulează o filosofie a istoriei. Mult mai dăunătoare a fost a doua devastare a Romei cauzată de vandalul Genseric, ce venea din ţările africane. Totuşi, în acest timp Roma avea încă destulă forţă pentru a se putea reface în urma unor astfel de dezastre. Lovitura de stat pusă la cale de condotierul imperial Odoacru, care în 476 îl depune pe împăratul Romulus, asumîndu-şi titlul de rege al Italiei, nu va produce o impresie deosebită, iar sub urmaşul său, ostrogotul Teodoric, asistăm la o perioadă de pace (489-526). Teodoric era arian, însă nu-i va nedreptăţi pe catolici, menţinîndu-se în relaţii bune cu papii. La aceasta a contribuit fără îndoială faptul că deja de la sfîrşitul anului 484 se vor întrerupe relaţiile dintre papă şi Constantinopol, deoarece pontiful roman nu voise să recunoască *Henotikon*-ul împăratului Zenon. Cu toate că Teodoric voia să apară ca un principe al Imperiului, el nu vedea cu ochi buni nici măcar simpatia pe care italienii o aveau faţă de Bizanţ. De aceea, atunci cînd în anul 519 papa Ormizda (514-523) reuşeşte

să-l convingă pe împăratul Iustin şi pe patriarhul de Constantinopol să renunţe la *Henotikon* şi să semneze profesiunea de credinţă propusă de dînsul, bătrînul rege al ostrogoţilor începe să-şi piardă încrederea în catolici. El îi va executa pe senatorii Boeţius şi Simmacus, iar pe papa Ioan I, urmaşul lui Ormizda, îl va purta în reşedinţa sa de la Ravenna, unde va muri ca prizonier.

Împăratul Iustinian

Teodoric moare în 526, iar anul următor urcă pe tronul imperial Iustinian. Imediat începe să crească în Italia influenţa guvernului imperial. Impăratul îl trimite aici pe generalul Belizarie, care în 534 recucerise Africa, ca să distrugă puterea ostrogoţilor. In lungul război care a urmat, populaţia Italiei va scădea considerabil. Roma trebuie să susţină numeroase asedii, iar odată toţi locuitorii ei, reduşi acum la un număr destul de mic, trebuie să părăsească oraşul împreună cu papa.

Belizarie, deşi catolic, guvernează oraşul ca un tiran. El îl depune pe papa Silveriu deoarece îl suspectează de relaţii cu goţii, iar în locul său îl numeşte pe Vigiliu. Acesta îl va duce pe predecesorul său Silveriu pe insula Palmaria, unde va şi muri. Vigiliu a fost recunsocut de toţi ca papă, dar dacă fusese ambiţios, este sigur că a trebuit să plătească amar pentru aceasta, deoarece în curînd intră într-un conflict grav cu împăratul Iustinian.

Eroul secolului VI, Iustinian, cel care a restabilit puterea imperială romană în bazinul mediteranean, creatorul lui *Codex Juris* şi constructorul bisericii Sfînta Sofia, este un personaj pe care istoria nu a reuşit niciodată să-l înţeleagă în întregime. Misteriosul secret în care el a ştiut să acopere curtea sa de la Bizanţ, face aproape imposibilă formularea unei judecăţi asupra caracterului său moral ca şi asupra adevăratelor lui scopuri politice şi religioase. Este sigur că a avut o extraordinară capacitate de muncă. Era activ în toate domeniile, atît în politică şi administraţie, cît şi în problemele religioase; a dat legi bisericeşti şi a scris chiar lucrări cu caracter teologic. Este sigur apoi că idealul său a fost acela de a readuce unitatea religiei catolice în tot Imperiul. Dar tot la fel de adevărat este şi faptul că majoritatea măsurilor sale, adeseori luate cu o duritate

maximă, sau erau complet greşite, sau nu reuşeau să convingă pe nimeni. Iustinian aparţine acelei categorii de oameni mari care au îndeplinit fapte ca să spunem aşa, supraumane, fără a lăsa în urmă nimic durabil.

În domeniul bisericesc, intenţia sa principală a fost aceea de a reface unitatea cu monofiziţii. Insuccesul lui Zenon cu *Henotikon*-ul său i-a demonstrat că cu ajutorul formulelor dogmatice intermediare, apte doar să-i dezguste pe prieteni ca şi pe duşmani, nu s-ar fi ajuns la nici un rezultat. Pentru aceasta, Iustinian se gîndeşte să le slăbească puterea monofiziţilor, a căror credinţă trăia din antinestorianism, prin condamnarea nestorianismului într-o măsură mult mai mare decît se făcuse pînă atunci. In condamnare trebuia să intre nu numai Nestorie, ci şi toate acele scrieri care într-un fel sau altul favorizaseră doctrina lui, în special teologia lui Teodor de Mopsuestia. Aceste scrieri, unite în trei grupuri, primesc numele de "Trei capitole". Vigiliu, care devenise papă printr-o favoare a curţii bizantine, este chemat la Constantinopol, unde rămîne timp de opt ani. Condamnarea celor "Trei capitole" este primită de Vigiliu şi de marea majoritate a episcopilor cu cea mai mare neîncredere. Este considerată superfluă, văzîndu-se într-însa nu numai un atac mascat la adresa conciliului din Calcedon, ci şi o ocazie propice pentru întărirea poziţiei monofiziţilor. Pe de altă parte, nimeni nu putea nega că "Trei capitole" ar fi meritat o cenzură teologică. Papa nu a asistat la conciliul din 553, care condamnă "Trei capitole". In continuare, însă, el a confirmat această condamnare, astfel că acest conciliu este considerat ca al cincilea conciliu ecumenic. In Occident, comportarea papei a trezit o puternică opoziţie. Intreaga Africă, ca şi provinciile bisericeşti de Milano şi Aquilea ajunseseră pe punctul de a se separa de papa. Nu s-a ajuns la o adevărată schismă; doar Aquilea va rămîne separată de Roma pe o perioadă de mai bine de un secol. După condamnarea celor "Trei capitole" nu mai rămînea nici o speranţă de apropiere a monofiziţilor faţă de Biserica catolică.

Secolul VI, timp în care Italia are atîtea de suferit din cauza războaielor goţilor, este şi timpul sosirii longobarzilor (568). Deşi nu reuşesc să cucerească Roma, ei se stabilesc în vecinătatea ei, la nord de Spoleto şi la sud de Benevento, rămînînd astfel un continuu pericol pentru oraş. De la început, acest popor îi persecută pe catolici. Mai

tîrziu, ei vor începe să se convertească, şi aceasta datorită mănăstirii din Bobbio, fondată de sfîntul Columban într-o localitate din apropierea capitalei lor Pavia, ca şi reginei Teodolinda, fiica ducelui bavarez Garibaldo. Ultimul episcop arian se va converti la catolicism spre jumătatea sec. VII. In acest timp, curtea regală era în întregime catolică. Nici longobarzii nu erau prea numeroşi. Insă populaţia locală era pe atunci atît de puţină, încît procesul de asimilare cu romanii a fost mult mai lent decît cel cu goţii, şi, în realitate, nu a fost complet niciodată.

Papii, stăpîni ai Romei

Dacă începînd cu secolul V putem spune că Italia iese din numărul popoarelor independente, nu acelaşi lucru se poate afirma şi despre Roma. Deşi populaţia oraşului era în continuă scădere, iar în jurul său regiunile deveneau complet nepopulate, într-un anume sens, Roma va rămîne centrul lumii. Ca număr de locuitori, Constantinopolul era de zece ori mai mare, putea să pună în mişcare flote întregi şi să adune armate; aici era curtea imperială şi înalţii funcţionari guvernamentali, ca şi marii comercianţi, învăţaţii şi artiştii. Roma nu avea nimic din toate acestea. Trăia doar datorită papei; aparţinea papei. Scaunul apostolic devenise bogat datorită multelor donaţii ce le primise. Stăpînea terenurile nu numai din împrejurimile sale, ci şi multe din cele aflate în Italia de Sud, în Sicilia şi chiar şi în afara Italiei. Aşa cum odinioară împăraţii aduseseră în oraş grîu pentru a-l împărţi populaţiei, tot la fel făceau acum papii. Intr-o anumită măsură, curtea pontificală se asemăna cu cea imperială; nu se asemăna în scandalurile de la curte, care pe malurile Bosforului se repetau fără încetare, nici în intrigile, luptele pentru succesiune sau asasinatele politice, ci doar în ceremonialul de curte, în care se întreceau unii pe alţii pînă în cele mai mici detalii. Papa îşi avea cancelaria şi arhiva sa, cu funcţionari pregătiţi pentru aceasta, aşa cum existau mai înainte pe lîngă împăraţii romani. Işi avea apoi oamenii săi de afaceri, apocriziarii, la Bizanţ şi Ravenna, pe lîngă exarhul bizantin. In diferite regiuni, mitropoliţii activau ca vicari pontificali, înzestraţi cu puteri depline: episcopul de Arles pentru Gallia meridională, cel de Tesalonic pentru Illiria orientală şi

cel de Salona pentru Illiria occidentală.

În acel timp papa nu era un adevărat suveran, şef de stat. Adevăratul suveran era numai împăratul. Toţi ceilalţi principi şi stăpîni, înclusiv papa, pe cît de independenţi ar fi putut fi, într-un anumit mod făceau parte din Imperiu. De fapt, deja din sec. VI papa se putea considera suveran al Romei exact aşa cum, de exemplu, erau pentru oraşele lor ducii longobarzi de Benevento şi de Spoleto. Numai că papa era în acelaşi timp capul spiritual al întregii Biserici, ceea ce îl deosebea în mod esenţial de toţi ceilalţi principi şi domni.

Grigore cel Mare

Scrisorile sale ne arată modul în care papa îşi exercita în acel timp funcţiunile sale de cap al Bisericii. In cele 814 scrisori pe care le avem de la dînsul ne este descrisă activitatea sa de cap şi administrator al Bisericii, cel puţin în acele aspecte în care el se servea de forma epistolară. Găsim scrisori trimise împăraţilor Mauriciu şi Foca, ca şi împărăteselor de atunci; pe lîngă acestea putem citi altele trimise regilor merovingieni şi lui Brunilde de Bourgogne, principilor englezi, regelui Spaniei Reccaredo, guvernatorilor de provincii, ca şi administratorilor proprietăţilor pontificale din Sicilia, Africa, Sardinia şi Gallia. Insă cea mai mare parte a scrisorilor este adresată episcopilor. Acestea pot fi împărţite în trei categorii. Episcopilor Italiei centrale şi meridionale sau din Sicilia, papa le scrie ca un superior direct. In schimb, cu episcopii celorlalte ţări occidentale, papa corespondează prin intermediul mitropoliţilor de Cartagina, Numidia, Tesalonic, Salona, Ravenna, Milano, Arles, Vienne, Lion, Autun. Rareori, pontiful roman se adresează Spaniei; aici, papa îi conferă palium-ul episcopului de Sevilla, care este semnul demnităţii mitropolitane. A treia categorie de scrisori este constituită din cele trimise direct patriarhilor orientali de Alexandria, Antiohia şi Ierusalim. Deşi, din cauza apostaziei monofiziţilor, aceştia pierduseră cea mai mare parte a credincioşilor, Grigore nu le scrie ca un superior, ci mai ales cu tonul unui prieten care se aşează în rîndul lor. Papei îi place chiar să prezinte aceste patriarhate, atît de reduse în jurisdicţia lor, ca un fel

de centre care îi urmează sfîntului Petru: Antiohia este primul scaun episcopal al apostolului, iar Alexandria a fost fondată ca scaun episcopal de sfîntul Marcu; într-un anumit fel, ele formează împreună cu Roma un unic scaun al lui Petru (*Epist*. VII către Eulogiu de Alexandria). Aceasta nu-l împiedică însă pe Grigore ca şi acestor patriarhi să le adreseze avertismente foarte severe.

Patriarhul de Constantinopol

Pentru papa, dificultatea cea mai mare se afla în legăturile sale cu patriarhul de Constantinopol, şi pentru a spune adevărul, pentru noi este destul de dificil de a ne pronunţa în această problemă. In acest timp, episcopii de Bizanţ au început să se numească "patriarhi ecumenici". Poziţia lor privilegiată în Biserică are o istorie destul de lungă.

Conciliul din Nicea din 325 poruncise ca poziţiile de întîietate ale mitropoliţilor, formate prin tradiţia provinciilor respective, să fie păstrate; pe lîngă aceasta, acelaşi conciliu recunoscuse episcopului de Ierusalim o poziţie specială de onoare, fără a-l sustrage de sub jurisdicţia mitropolitului de Cezarea Palestinei. La Conciliul din Constantinopol (381) Orientul este împărţit în cinci circumscripţii eccleziastice: Egiptul (Alexandria), Siria (Antiohia), Pontul (Cezarea), Asia (Efes), Tracia (Heraclea). In acest fel, împărţirea corespundea diviziunii administrative a lui Diocleţian. Impăratul împărţise imperiul în patru prefecturi, prefecturile în dieceze, iar diecezele în provincii. Prefectura Orientului, instituită de dînsul, cuprindea acele cinci dieceze politice care, în 381, au fost ridicate la rangul de circumscripţii jurisdicţionale bisericeşti. Ca urmare, în timp ce în restul Imperiului era păstrată vechea structură, în baza căreia, între papă şi episcopul local exista o unică instanţă intermediară, cea a mitropoliţilor, în Orient, în schimb, a fost constituită o a doua, aceea a mitropoliţilor superiori. Afară de aceasta se stabileşte că episcopul de Constantinopol, deşi aparţine circumscripţiei mitropolitului superior de Heraclea, în calitatea sa de episcop al capitalei Imperiului trebuie să deţină un primat de onoare peste toţi ceilalţi episcopi, exclus fiind cel de Roma.

Conciliul din Calcedon din 451, prin canonul 28 face un pas înainte, conferind episcopului de Constantinopol dreptul de a consacra mitropoliţii superiori de Efes, Cezarea Pontului şi Heraclea. Aceasta echivala cu o concentrare a acestor trei circumscripţii mitropolitane superioare într-o singură unitate, care, la rîndul său, căpăta o valoare şi mai mare. Papa Leon cel Mare va protesta imediat împotriva acestui canon. In 452 scrie împăratului că nu putea permite ca drepturile episcopilor din Orient, stabilite de conciliile precedente, să fie acum limitate. Scaunul episcopal al Constantinopolului nu fusese nici măcar înfiinţat de apostoli, iar episcopul trebuia să fie mulţumit cu ceea ce era, deoarece devenise episcop al capitalei Imperiului "cu ajutorul pietăţii tale şi cu aprobarea mea prietenească".

Lipsa de baze istorice în susţinerea pretenţiei lor a fost profund simţită de însăşi episcopii de Constantinopol. Pentru aceasta, mai tîrziu, s-a recurs la relicviile sfîntului Andrei, afirmîndu-se că ele ar fi fost în posesia acestui oraş. Andrei nu numai că era fratele sfîntului Petru; mai mult, el fusese chemat de Domnul înaintea fratelui său. Alături de aceste afirmaţii s-a mai inventat şi istoria conform căreia Andrei l-a fi consacrat pe primul episcop de Bizanţ.

Roma va rămîne fermă pe poziţie, nerecunoscînd canonul 28 de la Calcedon. Va trebui însă să se resemneze la faptul că episcopul de Constantinopol intrase în rîndul patriarhilor orientali; mai mult încă: între dînşii, el îşi asumase primul loc. La început, titlul de "patriarh ecumenic", pe care episcopii de Bizanţ şi l-au autoatribuit din timpul lui Grigore cel Mare, nu a însemnat nimic mai mult decît un simplu titlu. Ei nu pretindeau o adevărată jurisdicţie asupra patriarhatelor de Alexandria, Antiohia şi Ierusalim, şi cu atît mai puţin ar fi voit să conteste primatul papei. Insă era evident că dînşii aveau o idee a lor proprie despre Biserică, pe care o înţelegeau ca o ierarhie de funcţionari, concepută după modelul Statului bizantin. Aceasta a fost concepţia pe care Grigore a voit să o combată, protestînd împotriva asumării titlului de patriarh ecumenic. Papa Grigore refuzase el însuşi titlul de "papa universalis", titlu pe care i-l dădea patriarhul de Alexandria. Dînsul nu voia să fie în fruntea unei piramide de funcţionari în sensul orînduirii bizantine. Puterea sa se baza pe fundamente complet diferite.

Grigore cel Mare abia închisese ochii pentru această viaţă, cînd vor intra în scenă evenimente care vor da întregii politici a lumii antice o nouă direcţie, influenţînd enorm şi asupra destinelor Bisericii: apariţia Islamului.

Islamul

Dacă prin religie se înţelege o credinţă revelată, atunci astăzi în lume nu există decît două mari religii: creştinismul şi islamul. A treia, care datorită numărului aderenţilor, este asemănată cu acestea două, budismul, nu ridică pretenţia de a fi bazată pe o revelaţie divină. Pentru aceasta, budismul trebuie considerat mai mult ca o viziune asupra lumii, decît ca o religie. Şi din moment ce în creştinism nici unul din grupurile separate de Biserica catolică, oricît de mult ar menţine conceptul de revelaţie, nu poate fi definit ca o religie mondială, atît din cauza numărului de credincioşi cît şi din cauza răspîndirii sale, putem afirma cu o exactitate maximă că în lume există doar două religii mondiale, Biserica catolică şi Islamul.

Din punct de vedere sociologic, nu putem confrunta una din aceste religii cu cealaltă. Islamul nu reprezintă o unitate ierarhică; nu are preoţia şi nici sacrificiul ritual; lăsînd cele două secte minore neegale: sunniţii şi şiiţii, el este divizat şi din punct de vedere religios. Ceea ce uneşte pe toţi musulmanii de la Dakar şi Zanzibar pînă la Borneo, China, Asia centrală şi Europa sud-orientală sunt Coranul şi Mecca. Este straniu faptul că venerarea oraşului Mecca reprezintă un element anterior lui Mahomed, de provenineţă păgînă, element introdus artificial în Islam. Totuşi, cu toată structura sa atît de diferită de cea a Bisericii catolice, nu trebuie să subapreciem unitatea Islamului. Această unitate islamică este mult mai puternică decît cea existentă între diferitele confesiuni creştine separate de catolicism.

Aşadar, Biserica şi Islamul sunt cei doi mari rivali în istoria religioasă a omenirii. Pe parcursul lungii lor istorii, în locul unde s-au întîlnit, adică în bazinul mediteraneean, ele au fost într-un conflict continuu, uneori deschis, alteori latent. Nu s-a ajuns încă la o confruntare decisivă. Se va ajunge totuşi într-un viitor mai mult sau mai puţin îndepărtat,

şi acest fapt va decide religia Asiei.

Apariţia Islamului pe scena istoriei mondiale, în sec. VII, a fost aşadar un eveniment de o importanţă incalculabilă pentru istoria Bisericii. De la început, efectele sale asupra destinelor Bisericii au fost de o maximă gravitate.

Dominarea Islamului la moartea lui Mahomed, în 632, nu se extindea nici măcar asupra întregii Arabii. Numai mai tîrziu, urmaşii noii religii vor porni din deşerturile Arabiei septentrionale, invadînd ţările cu cea mai veche civilizaţie. In anul 635 Damascul cade în mîinile lor pentru a deveni prima capitală a noului Imperiu, iar în 637 ei vor cuceri Mesopotamia de Jos şi Ierusalimul. Apoi vine la rînd Mesopotamia de Sus. In 641 cade Edessa. De aici, arabii se îndreaptă spre Persia; în 646 sunt cucerite regiunile Fars şi Khorossan. In 656 erau arabe întreaga Persie pînă la Oxo şi Armenia pînă în Caucazi. In acelaşi timp, cuceririle se îndreptau spre Occident. Deja în 641 cade Alexandria, şi cu ea întreg Egiptul. Pînă în 644 coasta Mediteranei pînă la Tripoli era în mîinile arabilor. Ciprul este cucerit în 650. Apoi, pentru un timp, înaintarea spre Occident se opreşte. Cartagina cade doar în 698; de aici, hoardele islamice se împînzesc pe toată coasta nord-africană. In 710 arabii ajung la Ceuta, iar un an după aceea pornesc în marş spre Gibraltar; în 712 deja ocupaseră Saragossa; în 720 erau la Narbonne. In Orient, în 709 este cucerită Samarcanda în Transoxiana iar în 712 Islamul atinge fluviul Indus. In India, cuceririle continuă; în Europa, însă, ele se opresc încă odată. Un asediu prematur al Constantinopolului din anul 718 se soldează cu un eşec, iar avansarea spre inima Franţei este oprită de Carol Martel la Poitiers, în 732. Cu toate acestea, în mai puţin de un secol arabii cuceriseră un imperiu care depăşea cu mult vechiul Imperiu roman, dacă nu prin numărul locuitorilor, cel puţin ca extindere. Ei devin stăpînii Mediteranei. In sec. IX cuceresc Sicilia (827), infiltrîndu-se pe coasta europeană, la Frassineto, la sud-vest de Cannes (889-975) şi la gurile rîului Garigliano, la numai trei zile de mers de Roma (880-916).

La început, pierderile imediate ale Bisericii catolice cauzate de cucerirea arabă nu au fost atît de mari pe cît s-ar putea crede. Intenţia arabilor era aceea de a supune lumea stăpînirii lui Allah, însă ei nu constrîngeau populaţia ca să îmbrăţişeze Islamul. Este

adevărat că adorarea idolilor era considerată de dînşii ca o infamie, iar cînd pătrundeau printre păgîni îi constrîngeau să se convertească. Insă în ochii lor, evreii ca şi creştinii nu apăreau ca persoane ce s-ar fi închinat la idoli. Aceştia aveau revelaţia lor, "kitab"-ul (cartea), Biblia, care era deosebit de respectată şi de dînşii. Pentru aceasta, în regiunile subjugate, creştinii au fost recunoscuţi ca şi cetăţeni de o a doua clasă, care trebuiau să plătească taxele; erau excluşi de la serviciile publice, însă nu erau deranjaţi în ceea ce privea credinţa şi cultul lor. In regiunile orientale, Mesopotamia, Siria, Egipt rămăseseră puţini catolici, iar monofiziţii, care erau cei mai numeroşi, îi salutau deseori pe arabi ca eliberatori de sub jugul Bizanţului. Singurele ţări catolice care vor cade definitiv sub stăpînirea arabă, au fost Africa de Nord şi Spania. In Spania, Biserica a reuşit să supravieţuiască. Este de neînţeles cum ea a dispărut complet în Africa, deşi nici aici nu au fost tentative de convertire forţată la islam. Motivul principal a fost cu siguranţă acela că o mare parte a populaţiei catolice nu mai locuia în reginile de odinioară. Triburile berbere din interior nu fuseseră nici romanizate, nici încreştinate. Cu această ocazie ele trec la islamism. Dacă Cartagina a reuşit să reziste pentru un anumit timp, aceasta s-a datorat zidurilor ei robuste, îndărătul cărora se afla o garnizoană bizantină. Insă populaţia catolică de origine latină nu mai exista. In Africa, Biserica nu a fost distrusă; ea s-a stins prin epuizare.

Aşadar, pierderile numerice suferite de Biserică în urma cuceririi arabe nu au fost prea mari. Mult mai grave au fost efectele indirecte. Acum era exclus un progres al evanghelizării în ţările unde Islamul îşi impusese propria stăpînire. In parte, aceasta provenea de la o caracteristică religioasă a Islamului; şi chiar şi astăzi sunt foarte rare cazurile de convertire de la islam spre alalte religii. In parte, provenea şi din faptul că lumea islamică aparţinea unui ambient cultural complet diferit, cu totul închis culturii occidentale.

În acest fel, Biserica, care pînă acum nu cunoscuse obstacole teritoriale, se trezeşte dintr-odată în faţa unei graniţe geografice care, traversînd întreaga Mediterană, închidea definitiv drumurile spre Asia. Şi în mod îngrijorător, o atare barieră trecea chiar prin apropierea Romei, care din acest moment nu se mai găseşte în centrul geografic al

Bisericii, ci la margine, cu centrul de gravitate mutat spre nord, spre Gallia. Şi au mai urmat şi altele. Din cauza arabilor, separarea Occidentului de Bizanţ se accentuiază şi mai mult. Statul bizantin, redus la minim şi sărăcit în urma pierderilor a mari teritorii, trebuia din acest moment să-şi apere propria existenţă, împiedicînd ca arabii să avanseze spre Asia Mică. In acest fel, el va întoarce spatele Occidentului. Iar Occidentul, care nu mai avea nici un interes pe Marea Mediterană, va proceda la fel faţă de Bizanţ. Intre Orient şi Occident se va forma un fel de zonă neutră constituită din peninsula Balcanică, în care emigraţiile slave vor fonda mai multe regate care, aliindu-se acum cu Orientul, acum cu Occidentul, vor adînci şi mai mult această separare.

Marea schimbare în politica europeană, survenită prin unirea papei cu Franţa carolingiană, unire care va conduce la formarea a noi familii de popoare europene şi care va marca faţa politică şi bisericească a evului mediu, a fost, aşa cum se vede, o consecinţă indirectă a cuceririi arabe. Aici trebuie să dăm dreptate acelor istorici moderni care afirmă că evul mediu începe odată cu apariţia Islamului.

Papii şi regatul francilor

În sec. VII, în Italia, se stabiliseră relaţii suportabile cu longobarzii, care stăpîneau o mare parte a peninsulei. Ei mai depindeau încă de împărat, care stăpînea Ravenna, Napoli, regiunea Puglia, Calabria şi insula Sicilia. Cu numele, chiar şi Roma aparţinea împăratului; în fapt, stăpînea papa. Totuşi, longobarzii nu renunţaseră la planurile lor de a cuceri Roma, iar în sec. VIII atitudinea lor va deveni ameninţătoare. Papa Zaharia (741-752) reuşeşte încă odată să încheie o pace cu regele Liutprand, pace care va dura 20 de ani. Insă succesorul acestuia, Astulf, rupe această înţelegere: în 751 cucereşte Ravenna şi se pregăteşte pentru cucerirea Romei. Acum începe acea schimbare de importanţă istorică mondială, prin care papalitatea se îndepărtează de Bizanţ pentru a cere ajutorul francilor.

Încoronarea lui Pepin

În Franţa avusese loc o schimbare politică totală. Deja de generaţii regii merovingieni, succesori ai lui Clovis, scăpaseră frînele puterii în favoarea majordomilor (*maior domus*), şi aceasta într-o aşa măsură încît familia carolingienilor, originară din regiunile Mozelei, va lua definitiv în stăpînirea sa funcţia de majordom, ce-i va deveni ereditară. Carol Martel, care-i învinsese pe arabi la Poitiers în 732, aparţinea acestei case. Fiul său Pepin devine în 746 unicul majordom al întregului regat franc, care atunci se întindea de la Pirinei pînă la Marea Nordului şi de la Weser la Lech. El decide schimbarea situaţiei statale existente deja de mai mult timp într-un stat de drept, însuşindu-şi titlul de rege în locul neputinciosului rege merovingian. Ii trimite la Roma ca ambasadori pe episcopul de Würzburg Burchard şi pe abatele de St. Denis Fulrad pentru a-i cere papei aprobarea a ceea ce el făcuse. Papa Zaharia îşi dă aprobarea, iar Pepin este aclamat rege de toţi puternicii regatului. Din însărcinarea papei, sfîntul Bonifaciu îl unge rege în 751. Ultimul merovingian, Childerich III, este constrîns să intre în mănăstire.

Astfel, zarurile erau aruncate. Acum, între papă şi Franţa se stabileşte o legătură care era mai mult decît o alianţă. Intr-un anume fel, papa devenise garant al legitimităţii noului regat franc iar aceasta comporta în mod implicit o îndepărtare de Bizanţ, care de altfel de mult timp nu se mai îngrijea de papa nici de dificul-tăţile pe care trebuia să le înfrunte în Italia.

Efectele noii alianţe nu vor întîrzia să se arate. Pepin vine în Italia, îl învinge pe Astulf, îi ia suveranitatea pe care o avea asupra Ravennei, care un timp aparţinuse Bizanţului, încredinţînd papei acest oraş împreună cu o parte din Umbria. Aceasta "donaţie a lui Pepin" este considerată ca fiind originea Statului Bisericii, mai precis a Statului pontifical.

Totuşi, o atare concepţie trebuie luată cu anumite rezerve. Dacă prin Statul Bisericii se înţelege un stat teritorial în sensul modern al cuvîntului, este clar că pentru întreg evul mediu nu a existat nici un stat al Bisericii. Bazele acestui stat au fost puse abia de Alexandru VI şi Iuliu II la începutul sec. XVI. Dacă însă prin acestă expresie se înţelege faptul că papa atît în Roma cît şi în afara oraşului îşi exercita anumite drepturi suverane, atunci trebuie să spunem că aceasta o făcea deja cu mult timp înainte de donaţia

lui Pepin.

Donaţia lui Constantin

Ca o consecinţă a celor afirmate mai sus, este cu totul secundar de a stabili dacă aşa-numita "donaţie a lui Constantin", o falsificare pe care o întîlnim încă din sec. XI şi care a fost crezută ca fiind autentică pînă în sec. XV, a influenţat cu ceva în donaţia lui Pepin sau nu. Conform acestui document, împăratul Constantin i-ar fi conferit papei Silvestru domnia asupra Italiei şi asupra teritoriilor occidentale, formînd din papă, ca să spunem aşa, împăratul Occidentului. Aceasta nu este altceva decît una din falsificările cu care în prima perioadă a evului mediu, principii, atît laici cît şi bisericeşti, familiile sau proprietarii de terenuri, încercau să dea o bază istorică sau juridică unor pretenţii de drept, fondate sau nu. Acest sistem, care nouă ni se pare barbar dacă nu chiar infantil, a avut o anumită influenţă în desfăşurarea evenimentelor; nu trebuie însă să exagerăm dimensiunile acestei influenţe. Aşa cum nu putem să fim siguri de faptul că un istoric sau un om al curţii regale sau princiare ar putea să inventeze un arbore genealogic al unei case de principi pentru a-i găsi rădăcinile într-un erou al antichităţii, tot aşa nu putem afirma că suveranitatea papilor, ca şi prerogativele ce derivă din aceasta, nu poate proveni din sinteza pseudoistorică a vreunui cleric servil care a dorit să găsească un fundament pentru o stare de lucruri deja existentă.

Nu este donaţia lui Pepin aceea care constituie marele eveniment mondial al acelor timpuri, ci ungerea sa ecleziastică ca rege, după care urmează ca o consecinţă logică încoronarea ca împărat a fiului său, Carol cel Mare.

Carol cel Mare

Prin cuceririle sale, Carol a mărit mult regatul tatălui său. Este adevărat că în sud a trebuit să renunţe la o parte din Marca spaniolă, care în timpul său fusese smulsă din mîinile arabilor, şi că numai Barcelona a mai rămas sub stăpînirea francilor. Ca o

compensare, el reuşeşte să cucerească cea mai mare parte a Italiei. In 774, Carol devine rege al longobarzilor; ca şi domn al principatelor longobarde, el permite ca acestea să dăinuie în continuare. Suveranitatea papei nu este ştirbită, ci dimpotrivă: devine mai mare prin mărirea donaţiei lui Pepin. El îi depune şi pe ducii Agilofingi ai Bavariei, unind la regatul franc atît Bavaria cît şi Kärnten. In nord, în urma unor războaie sîngeroase, îi supune pe saxonii dintre Ems, Weser şi Elba, care în mare parte erau încă păgîni. Popoarele slave de peste Elba pînă la Oder şi Carpaţi, sîrbii, cehii, moravii şi alţii, au fost reduşi la o stare de semidependenţă; aceeaşi soartă au avut-o avarii şi croaţii.

Imperiul lui Carol cel Mare nu era un stat unitar; se menţinea unit doar datorită marii personalităţi a suveranului. Această personalitate nu a fost lipsită de pete şi umbre şi în multe aspecte se arată figura unui despot semibarbar. Insă Carol avea şi o înaltă conştiinţă a responsabilităţii sale. Voia să fie un suveran creştin şi îşi înţelegea misiunea sa ca o datorie plină de responsabilita-te. Metodele pe care le-a folosit în dezrădăcinarea păgînismului, în special printre saxoni, repugnă sensibilităţii noastre. Nu se poate însă nega că tocmai aceşti saxoni, cărora la început creştinismul le-a fost impus cu forţa, au sfîrşit prin a accepta cu entuziasm religia catolică. Carol se considera protector al Bisericii. Deseori se amesteca în problemele bisericeşti; aceasta nu înseamnă că în el putem vedea forma cezaropapismului. Pentru dînsul, Biserica reprezintă obiectul unor griji continui şi nu mijlocul pentru atingerea unor anumite scopuri şi nici un simplu instrument al guvernării sale. Date fiind circumstanţele excepţionale în care avusese loc consacrarea lui Pepin ca rege al francilor şi mai tîrziu încoronarea imperială a lui Carol, era imposibilă afirmarea unui adevărat cezaropapism în regatul şi apoi imperiul francilor. Papa aparţinea în întregime imperiului, recurgea la protecţia împăratului şi apela la dreptatea sa, rămînîndu-i fidel ca orişicare alt vasal. In acelaşi timp însă papa, ca şi cea mai mare autoritate pe pămînt, conferise casei conducătoare mai întîi demnitatea regală şi apoi pe cea imperială, şi aceasta nu ca un simplu funcţionar ce trebuie să săvîrşească un rit, ci ca şi cel care este în stare să creeze un drept. In continuare, cine voia să aibă demnitatea imperială a lui Carol cel Mare, putea să o primească doar de la papa, iar dacă acesta i-o refuza, el nu putea deveni niciodată împărat. Această unire originală a celor

două puteri, care însemna pentru amîndouă supremaţie şi subordonare, va domina pînă după sec. XIII marea politică a evului mediu.

Separarea Bisericii bizantine

Formarea unui Imperiu occidental prin opera lui Leon III şi a lui Carol cel Mare a contribuit la procesul de îndepărtare a Bisericii bizantine şi la separarea sa definitivă de Roma. Trebuie totuşi să menţionăm că ar fi falsă afirmaţia că pierderea bisericii greceşti ar constitui preţul plătit de papi în formarea alianţei lor cu noua familie a popoarelor Europei. Separarea se pregătea deja de mult timp; pe de altă parte, ea nu se găsea într-o fază atît de avansată încît să nu poată fi evitată chiar şi după încoronarea imperială a lui Carol cel Mare. Şi într-adevăr, vor mai trece cîteva secole pînă cînd să devină cu adevărat de nevindecat, fatală.

Monotelismul

Conflictul celor "Trei capitole" din sec. VI nu constituise un adevărat contrast între Orient şi Occident, între lumea greacă şi cea latină. In fond, în acest conflict a fost prezent şi un papă alături de greci împotriva unei părţi din biserica latină. Chiar şi marele conflict teologic din sec. VII cauzat de problema monotelismului, nu a fost o luptă între greci şi latini, deşi şi de această dată conflictul pornise tot din Bizanţ.

Monotelismul a fost o nouă tentativă de a veni în întîmpinarea monofiziţilor printr-o cale de mijloc. Noua formulă se prezenta astfel: sunt două naturi în Cristos, cea divină şi cea umană, însă este o singură voinţă (*thelema*). Prin aceasta se intenţiona a-i mulţumi pe monofiziţi, deoarece conform noii fomule cel puţin o parte din natura umană a lui Cristos, şi anume partea cea mai importantă, se amestecă cu cea divină, sau mai bine zis se dizolvă într-însa. Pe de altă parte, formula ar fi trebuit să fie acceptată şi de catolici, deoarece aceştia nu puteau spune că în Cristos ar fi existat două tendinţe ale voinţei în conflict între dînsele.

Şi aici nu era vorba doar de un simplu argument sofistic, cum ar putea afirma cineva străin de teologie, deoarece orice sustragere din dogma uniunii ipostatice atinge imediat fundamentele credinţei catolice. Este ca şi cum un matematician ar sustrage ceva din teorema lui Pitagora. Ar ieşi din aceasta o matematică complet alterată în toate aplicaţiile ei. Şi într-adevăr, noua formulă a trezit imediat opozanţi decişi chiar şi printre teologii greci. Printre aceştia se aflau Sofroniu, mai tîrziu patriarh de Ierusalim, şi călugărul Maxim Confesorul, teologul cel mai important al bisericii bizantine din sec. VII şi apărător zelos al infalibilităţii şi primatului papal. De partea monoteliştilor se aflau patriarhul Sergiu (610-638) şi împăratul Heracliu (610-641). Sergiu se adresează papei Honoriu I (625-638), care-i trimite o scriere ce se exprima în termeni generici, înţelegîndu-se prin aceasta că papa nu voia să audă de o schimbare a dogmei catolice; papa, însă, nu-şi dădea seama de adevărata semnificaţia a noii formule şi nici de pericolul ce se ascundea într-însa.

Împăratul Heracliu emană atunci o lege imperială numită *Ektesis* (638), prin care formula monotelistă devine regulă a credinţei. *Ektesis* va trezi imediat o vie opoziţie, în special din partea succesorilor papei Honoriu. Determinat de această opoziţie, următorul împărat, Constantin II (641-668), retrage *Ektesis* şi emană o altă lege numită *Typus*, prin care nu face altceva decît să interzică pentru viitor orice dispută referitoare la unica sau dubla voinţă a lui Cristos. Magisterul bisericesc nu ar fi putut niciodată să ignore o astfel de problemă aflată într-o aprigă dezbatere. Pentru aceea, în cadrul unui sinod roman, papa Martin I (649-653) declară că este articol al credinţei doctrina catolică referitoare la cele două voinţi ale lui Cristos, excomunicînd pe oricine ar nega aceasta. Impăratul reacţionează: Martin I este exilat la Cherson, pe malul Mării Negre, unde moare curînd. Acest papă este venerat ca şi martir.

Al VI-lea conciliu ecumenic şi anatema împotriva lui Honoriu

Următorul împărat, Constantin IV (669-685), reuşeşte să restabilească pacea. La conciliul din Constantinopol, al şaselea conciliu ecumenic (680), se repetă ceea ce se

întîmplase la Calcedon. Aşa cum în 451 constituţia dogmatică a lui Leon cel Mare fusese primită de conciliu fără cea mai mică modificare, tot aşa este acceptată acum constituţia papei Agaton (678-681). In acelaşi timp sunt anatemizaţi toţi aceia care au contribuit la propagarea ereziei monoteliste, şi aceasta chiar dacă erau morţi de mai mult timp; printre aceştia se aflau patriarul Sergiu şi papa Honoriu.

La prima vedere ne apare cu totul surprinzător faptul ca Scaunul Roman să aprobe această anatemizare a papei Honoriu. Afară de aceasta, anatemizarea sa era cu totul nejustificată, deoarece papa Honoriu nu învăţase nici o erezie. Referitor la aceasta, Maxim Confesorul dăduse deja o mărturie cît se poate de clară. Lăsînd la o parte acest fapt, confirmarea anatemii împotriva lui Honoriu nu constituia oare o negare indirectă a infalibilităţii papale? Si dacă papii următori, atunci cînd urcau pe scaunul lui Petru, pronunţau o profesiune de credinţă în care, aşa cum ne atestă formularele lui *Liber diurnus*, printre alţi eretici era prezent şi numele lui Honoriu, cu aceasta nu exprimau posibilitatea ca un papă să greşească în probleme de credinţă?

Examinînd, totuşi, mai de aproape documentele emanate de Roma, putem constata că papii au avut mare grijă de a nu include numele lui Honoriu printre eretici. Ori de cîte ori este vorba de Honoriu, el este acuzat numai pentru faptul că "nu a reprimat erezia încă de la început, aşa cum o cerea misiunea sa apostolică, ci mai mult a încurajat-o prin neglijenţa sa" (scrisoarea papei Leon II din 682 către episcopii spanioli). Iar într-un formular al lui *Liber diurnus* el este acuzat deoarece a "favorizat (*fomentum impendit*) afirmaţiile foarte rele (ale ereticilor)". Scaunul Roman îşi va revedinca totdeauna prerogativa de a nu fi greşit niciodată în probleme de credinţă, atît înainte cît şi după conflictul cu monoteliştii. Cînd cu circa 1200 de ani mai tîrziu, la conciliul I din Vatican se va vorbi despre definirea dogmei infalibilităţii papale, oponenţii definiţiei vor prezenta cazul Honoriu. Acum este examinat tot materialul istoric referitor la această problemă; pentru lipsă de probe, obiecţia opoziţiei este respinsă.

Următorul împărat, Iustinian II (685-695), convoacă un conciliu la Constantinopol (692), ce avea misiunea de a promulga canoane disciplinare care să completeze cele două concilii ecumenice precedente din 553 şi 680. Acestea două se ocupaseră doar de

probleme cu caracter dogmatic. Pentru acest motiv, conciliul din 692 este cunoscut în istorie cu numele de *Quinisextum*, adică un supplementum la al cincilea şi al şaselea conciliu ecumenic. Mai este numit şi *Trullanum,* deoarece s-a ţinut în sala cu cupolă a palatului imperial, sală numită *Trullo*, unde avusese loc şi al şaselea conciliu ecumenic. Printre altele, *Trullanum* reînnoieşte canonul 28 de la Calcedon referitor la jurisdicţia patriarhului de Bizanţ asupra Orientului, canon care deja în 451 fusese respins de papa. Şi de această dată papa Sergiu I (687-701) va refuza confirmarea canonului. O ambasadă imperială, care voia să-l constrîngă papa să semneze, a fost îndepărtată cu forţa. Şi cu această ocazie nu va izbucni nici o schismă, dar poate că aceasta a fost şi mai grav, deoarece încetul cu încetul se împămîntenea convingerea că între Roma şi Constantinopol problemele bisericeşti nu pot fi rezolvate, şi chiar neascultarea făţişă de la Bizanţ nu putea fi eliminată în nici un fel.

Iconoclasmul

O nouă deviere, mai mare decît cele dinainte, se produce în Biserica bizantină în sec. VIII, şi aceasta din cauza luptei împotriva icoanelor. In anul 726, Leon III Isauricul porunceşte ca să fie scoase din toate bisericile icoanele îngerilor şi ale sfinţilor; mai tîrziu (730) este interzisă şi prezenţa icoanelor reprezentînd pe Cristos şi pe Sfînta Fecioară. Este dificil să spunem care a fost motivul ce l-a determinat pe împărat să procedeze astfel. El ne aminteşte de legile pentru "biserică şi sacristie" promulgate de Iosif II şi ironizate de Friedrich cel Mare. Este sigur că la aceasta a contribuit un anumit complex de inferioritate, neliniştea înţeleptului în faţa simplităţii religioase a poporului de rînd, dorinţa unei practici religioase mai purificate, mai estetice şi fără deformări, lucruri care şi astăzi îl tulbură pe catolicul cult. Pe lîngă aceasta, este posibil ca Leon Isauricul să fi avut şi alte complexe de inferioritate, mai ales în faţa noilor vecini, musulmanii, care dispreţuiau orice fel de reprezentare materială a realităţilor sacre, considerînd aceste reprezentări ca fiind o pură idolatrie. Grecii nu se puteau expune pericolului de a li se reproşa din partea arabilor că din punct de vedere religios erau inferiori acestora.

Cu o duritate maximă, poruncile imperiale referitoare la icoane au fost puse imediat în aplicare. Reacţia întregii Biserici greceşti, în special a călugărilor, a fost violentă. Mulţi au murit ca martiri. Sf. German, patriarh de Constantinopol, se lasă depus de împărat. In lupta icoanelor, Biserica greacă şi-a arătat faţa ei cea mai bună. In acelaşi timp, opoziţia a fost şi o reacţie împotriva cezaropapismului. Cu mult zel, teologii au scris în favoarea cultului icoanelor. In primul rînd trebuie amintit sfîntul doctor al Bisericii Ioan Damascenul († 749). El era la adăpost de controlul poliţiei imperiale, deoarece mănăstirea Sf. Sava, în care locuia, se găsea în apropierea Ierusalimului, unde stăpîneau acum califii arabi. Patriarhii de Alexandria, Antiohia şi Ierusalim au condamnat şi ei iconoclasmul; la fel a procedat şi papa Grigore III (731-741), după ce predecesorul său Grigore II îl avertizase fără nici un rezultat pe împărat. Mai mult, acesta răspunde prin represalii împotriva Scaunului Roman. El îi scoate pe episcopii din Illiria, Sicilia şi Italia meridională de sub jurisdicţia papei, supunîndu-i episcopului de Constantinopol. Pe lîngă aceasta, sechestrează bunurile Sfîntului Scaun din aceste regiuni.

Aici era vorba de o luptă a împăratului împotriva papei, şi nu de un conflict între Biserica greacă şi cea latină. Mulţi dintre călugării greci se retrag la Roma, unde fondează o serie întreagă de mănăstiri greceşti.

Următorul împărat, Constantin V Copronimul (741-775), urmează aceeaşi luptă împotriva icoanelor, reuşind chiar să adune la Constantinopol pentru anul 754 un sinod care condamnă cultul icoanelor. El vrea ca acest sinod să fie considerat ca al şaptelea conciliu ecumenic; însă, aşa cum era normal, Biserica nu l-a recunoscut. După moartea sa, soţia lui, Irina, devenită regentă a Imperiului, abrogă legile iconoclaste. Impreună cu legaţii papali, patriarhul Tarasiu, celebrează la Nicea un nou conciliu, al şaptelea conciliu ecumenic, în care este fixată doctrina catolică asupra icoanelor.

În sec. IX, împăratul Leon V Armeanul reia încă odată lupta eretică iconoclastă. El repetă decretele falsului sinod din 754 şi îl depune pe patriarhul Nicefor care i se opusese. Din nou asistăm la violenţe care crează noi martiri. In apărarea doctrinei catolice se ridică iarăşi teologii greci, printre care se afla abatele mănăstirii Studion din capitală, Teodor, care din acest motiv este exilat. In anul 843, văduva împăratului, Teodora, pune capăt

conflictului. In amintirea acestui fapt, este constituită "marea sărbătoare a ortodoxiei", care şi astăzi este celebrată în Biserica greacă în prima duminică a Postului Mare.

În lupta pentru apărarea icoanelor, luptă în care papii, alături de cea mai mare parte a Bisericii greceşti, au combătut voinţa cezaropapistă a împăratului, s-a întărit unirea grecilor cu Roma în aspectul ei bisericesc, şi aceasta chiar dacă disensiunile politice dintre papalitate şi împărat i-au împins pe papi să caute alianţa regelui francilor. Faptul că în viitorul apropiat, după sfîrşitul luptei iconoclaste, se va ajunge la separarea Bisericii greceşti de Roma, are cauze complet diferite, în cea mai mare parte de natură personală. Desigur, rădăcinile unei atare rupturi trebuiesc căutate în secolele precedente; totuşi, nu se poate afirma că separarea este rodul unei necesităţi fatale. In linii mari, istoria Bisericii bizantine nu ne prezintă o linie omogenă care ar putea explica progresiva ei îndepărtare de Biserica Romei. Faptul este cu atît mai tragic cu cît Foţie, cel care a provocat ruptura, a fost una dintre figurile cele mai reprezentative ale Bisericii bizantine, un om căruia ştiinţa patristică îi datorează destul de mult.

Foţie

În anul 858 patriarhul de Constantinopol, Ignaţiu, este depus în urma intrigilor de la curte; în locul său guvernul imperial numeşte o persoană cu o vastă cultură, care pînă acum fusese doar un simplu laic: Foţie. Ignaţiu se adresează papei Nicolae I (858-867), care declară invalidă numirea lui Foţie. Atunci, acesta din urmă reuneşte un sinod în care papa este depus (867). Foţie pretinde chiar că regele francilor, împăratul Ludovic II, ar trebui să execute această sentinţă. Foţie nu spera ca împăratul să se lase convins în executarea hotărîrii sinodului, ci a făcut aceasta doar pentru a sublinia faptul că el nu recunoştea nici un primat al pontifului roman.

Se întîmplă însă ca în acelaşi an 867 împăratul Mihai III, care îl proteja pe Foţie, să fie detronat. Noul împărat Vasile I îl îndepărtează pe Foţie şi-l readuce pe Ignaţiu în scaunul patriarhal, făcînd astfel pace cu Roma. Un conciliu ţinut la Constantinopol, al optulea conciliu ecumenic (869-870), îl condamnă pe Foţie şi-l reconfirmă pe Ignaţiu.

Acesta din urmă se arată prea puţin recunoscător faţă de papa; el încorporează în propriul patriarhat pe bulgari, recent convertiţi, care imediat după convertire declaraseră că intră sub jurisdicţiei papei.

Cînd în 877 Ignaţiu moare, acelaşi împărat Vasile I, care mai înainte îl depusese pe Foţie, îl numeşte din nou patriarh al capitalei. Se pare că de această dată şi papa a recunoscut numirea sa. Foţie convoacă imediat un nou sinod, în cadrul căruia este negat conciliul din 869 şi, în plus, este negată orice jurisdicţie a papei asupra Orientului. Papa Ioan VIII (872-882) nu recunoaşte acest sinod, care şi astăzi este declarat de greci ca al optulea conciliu ecumenic, în locul celui din 869, recunoscut de latini. Evenimentele ulterioare din viaţa lui Foţie rămîn ascunse în întunericul istoriei. Nu este sigur dacă, formal, a fost excomunicat de papa. In 886 este depus de către împărat şi se pare că a murit la puţin timp după aceea.

Din punct de vedere extern, conflictul legat de Foţie nu a schimbat prea mult relaţiile dintre bizantini şi cealaltă parte a Bisericii. La celelalte probleme nerezolvate se adăuga acum şi cea legată de al optulea conciliu ecumenic. Insă Biserica se obişnuise deja de mult timp cu astfel de răni deschise în trupul unităţii bisericeşti. Ambele părţi nu considerau aceste evenimente triste ca fiind o adevărată schismă; totuşi, după Foţie, separarea, dacă nu din punct de vedere formal, cel puţin material, era un fapt împlinit. Ideea bizantinilor despre Biserică era schimbată. Doctrina lor despre cele cinci patriarhate (Roma, Constantinopol, Antiohia, Alexandria şi Ierusalim) ca părţi integrante ale Bisericii căpătase o importanţă atît de mare, încît nu mai lăsa loc pentru conceptul originar despre Biserică. Chiar dacă pînă acum teologii bizantini nu negaseră niciodată primatul jurisdicţional al urmaşului sfîntului Petru, iar unii dintre dînşii, cum ar fi Maxim Confesorul şi Teodor Studitul, îl apăraseră cu toată energia, totuşi, ei se obişnuiseră din ce în ce mai mult să-l considere pe papa ca fiind doar patriarhul Occidentului. Nu se preocupau deloc de faptul că cele trei patriarhate ale Orientului (Antiohia, Alexandria şi Ierusalim) existau acum doar cu numele, iar cel de Constantinopol avea în grijă un teritoriu relativ mic, în timp ce aşa-numitul patriarhat roman îmbrăţişa cea mai mare parte a creştinătăţii.

Astfel de idei erau răspîndite şi înainte de Foţie. Insă el va aduce un element nou, datorită căruia Foţie va deveni (dacă nu de fapt, cel puţin din punct de vedere moral) promotorul acelei repulsii dispreţuitoare faţă de tot ceea ce era latin, în faţa căreia va naufragia orice tentativă viitoare de înţelegere. In cartea sa despre Foţie, apărută acum un secol, istoricul Bisericii Hergenröther, care va deveni apoi cardinal, carte care va influenţa întreaga argumentaţie despre Foţie, a încercat să explice cum această repulsie, transformată cu încetul în ură, ar avea cauze mult mai îndepărtate, pornind de la momentul în care capitala Imperiului s-a mutat de la Roma la Constantinopol. Faţă de o astfel de idee, trebuie notat că în scrierile teologilor Bisericii bizantine dinainte de Foţie nu se găseşte nici o urmă de ură şi cu atît mai puţin de dispreţ faţă de Roma. Dacă uneori se ajunsese în contrast cu papa, dacă unele atitudini ale sale provocaseră resentimente, aşa cum se întîmplase în sec. IV cu sfîntul Vasile, marele apărător al unităţii bisericeşti, care se plînge uneori de aparenta duritate pe care o are faţă de dînsul "corifeul" roman, aceasta nu înseamnă că era considerată ca o umilire faptul de a se supune din nou papei, de a accepta deciziile sale doctrinale, mai mult, chiar de a se uni cu el în condamnarea unor patriarhi ai capitalei, începînd cu Macedoniu pînă la Sergiu şi Pirrus. Odată cu Foţie, totul se schimbă. El, marele învăţat provenit dintre laici, marele om de ştiinţă al timpului, aduce în sfera bisericească orgoliul naţional grecesc. De acum înainte, papa nu mai este chemat în ajutor, aşa cum se întîmplase în timpul iconoclasmului; nu se mai aude strigătul "Petru a vorbit prin gura lui Leon", aşa cum se auzise la Calcedon. Acum, cel mult se putea ajunge la o înţelegere cu patriarhul roman, ca şi cu oricare alt partener.

Consecinţele separării Bisericii greceşti

Pentru Biserica catolică, pierderea Bizanţului a reprezentat un fapt cu consecinţe foarte grave, tot la fel de grave ca şi apariţia islamului. In timpul lui Foţie şi mai ales în sec. XI, cînd schisma devine şi din punct de vedere formal o realitate stabilă, o atare pierdere putea să apară oarecum mică. Graniţele Imperiului se restrînseseră foarte mult. In special în sec. XI, cînd, din cauza Selgiucizilor, nucleul central al imperiului este

pierdut, acestuia nu-i mai rămîne altceva decît capitala şi peninsula balcanică, puţin populată. Impreună cu patriarhatul grec, numărul creştinilor separaţi de Roma era mic, dacă îl confruntăm cu numărul celor prezenţi în vastele regiuni ale Europei rămase fidele Romei, regiuni unde populaţia creştea încetul cu încetul. Totuşi, consecinţele vor fi mult mai grave în viitor. Alăturì de graniţele pe care i le impusese islamul, graniţe care o împiedicau în misiunea ei evanghelizatoare spre sud, acum, în Orient, i se adaugă un alt obstacol, care se va prelungi mereu spre nord pînă ce va ajunge la mare, excluzînd-o astfel din întregul continent euro-asiatic. Popularea zonelor orientale din afara acestei graniţe, în regiunile locuite de ruşi, a avut loc mult mai tîrziu. Faptul că pînă astăzi Biserica nu a putut pătrunde în aceste regiuni are şi cauze diferite de cele ce depind de schisma bizantină. Totuşi, aceste cauze se pregătesc acum. Depăşindu-le sau ocolindu-le, Biserica reuşeşete să treacă dincolo de graniţele impuse în răsărit de islam, înfingîndu-şi adînc rădăcinile în Africa şi în Asia meridională. In schimb, în nord-estul european şi în Asia septentrională, nici pînă astăzi Biserica nu a reuşit să pătrundă.

Pentru toată perioada evului mediu Biserica a fost constrînsă să rămînă închisă în limitele Europei occidentale şi centrale. Din punct de vedere al universalităţii Bisericii, acest fapt a avut o gravitate cu totul deosebită. Pe de altă parte, această situaţie, ce a durat mai multe secole, a contribuit la întărirea interioară a Bisericii. După ce Bizanţul s-a înscris pe propriul drum, papa a rămas, ca să spunem aşa, singurul stăpîn în casa sa. Chiar dacă şi în interiorul acestei case nu au lipsit tensiunile şi conflictele, trebuie totuşi să spunem că un focar de dezordini, ceea ce fusese Bizanţul încă din timpurile arianismului, va dispare complet.

Separîndu-se de Biserică, Bizanţul va pierde mult mai mult decît Biserica însăşi. Nemuritoarele valori pe care creştinătatea greacă le produsese deja din timpul apostolilor, şi care au fost adunate în scrierile marilor sfinţi Părinţi, vor fi păstrate de Biserică ca o proprietate a sa şi se va servi continuu de ele. Chiar şi fără Bizanţ, Biserica catolică va deveni mereu mai mondială, continuînd să înflorească pînă în zilele noastre.

IEŞIREA DIN BARBARIE

Barbaria, care se extinsese asupra Europei din cauza migraţiei popoarelor sau, mai exact, din cauza decăderii lor, şi-a atins punctul culminant în ţările Europei în epoci diferite. În timp ce în Franţa, Anglia şi Germania ieşirea din barbarie începe încă din secolul al VIII-lea, deşi într-un mod lent şi oscilant, pînă în sec. X, Italia şi Roma continuă să decadă, şi aceasta din ce în ce mai accentuat.

Italia, legată în mod vital de Mediterana prin poziţia sa geografică, a fost ţara cea mai afectată de schimbările politice şi economice care au avut loc în această zonă mediteraneană. Ea, care fusese în centrul lumii cunoscute atunci, locul de răscruce al tuturor căilor civilizaţiei, era acum dată la o parte. Dacă la Roma nu ar fi existat papii, spre care erau îndreptaţi ochii întregii creştinătăţi, Italia nu ar fi avut în istorie în acea primă perioadă a Evului Mediu un rol mai important decît cel al regiunilor scandinave. În această decadenţă a întregii civilizaţii chiar şi scaunul papal a fost compromis într-o măsură destul de mare. De fapt, secolul X este cel mai întunecat secol al papalităţii, timpul în care papii şi-au pierdut nu numai influenţa asupra politicii europene, dar chiar şi asupra Bisericii însăşi influenţa lor s-a făcut cu greu simţită.

Papii după Carol cel Mare

În perioada care a urmat imediat după moartea lui Carol cel Mare, decadenţa prestigiului papal nu era încă perceptibilă, şi aceasta în parte datorită faptului că în secolul IX pe sacunul sfîntului Petru au fost cîteva personalităţi de o valoare excepţională: Leon IV, Nicolae I, Adrian II şi Ioan VIII.

Leon IV (847-855) a trebuit să se apere mai întîi de mauri. În anul 849 el a cîştigat o însemnată victorie asupra arabilor pe malul localităţii Ostia. Ca urmare a acestei

victorii, papa a putut să contruiască un nou port portificat pentru Roma în vecinătatea vechiului Civitavecchia, care, după numele lui, a fost denumit Leopolis. Maurii îşi extinseră devastările pînă la porţile Romei iar în anul 846 au prădat chiar şi bazilicile apostolilor. Leon IV a împrejmuit cu ziduri teritoriul Vaticanului aşa încît l-a încadrat în oraşul însuşi. El s-a numit "cetatea Leoniană".

Nicolae I (858-867), numit de contemporanii săi ca "al doilea Ilie", a readus la ascultare mai mulţi episcopi rebeli, printre care pe episcopul de Ravenna şi pe mîndrul dar atît de valorosul episcop de Reims, Ingmar. L-a excomunicat pe Lotar, regele Franţei, care nu voise să se despartă de concubina lui Waldrada. A intervenit în disputele complicate ale Bisericii bizantine, luînd poziţie în favoarea patriarhului depus Ignaţiu şi impotriva lui Foţie. A trimis misionari la bulgarii care se stabiliseră la sud de Dunărea Inferioară şi care se încreştinaseră; acestora le-a dat instrucţiuni precise asupra modului cum să prezinte credinţa catolică, instrucţiuni care au şi astăzi o valoare deosebită pentru istoria teologiei.

Adrian II (867-872), a fost reprezentat la al optulea conciliu ecumenic din Constantinopol (869), în care patriarhul Ignaţiu şi-a reluat locul pe scaunul episcopal, dar nu a putut împiedica pe acelaşi Ignaţiu să-i îndepărteze pe bulgari de Roma, atrăgîndu-i astfel de partea Constantinopolului. Ca urmare a acestui fapt, Adrian l-a numit ca legat al său pe sfîntul Metodiu, care, prin însărcinarea dată de împărat, lucrase deja ca misionar printre slavi, şi l-a făcut arhiepiscop de Sirmium (Mitrovitza pe Sava). Metodiu şi fratele său Ciril proveneau din Salonic. După o activitate scurtă printre cazacii turci din Crimea, în anul 863 au plecat în Moravia. Ei celebrau liturghia în limba slavonă, pentru care au creat o scriere specială, glagolitica. Nicolae I i-a chemat la Roma pentru a-i întreba cu privire la activitatea lor şi aici, la Roma, Ciril moare. Adrian II l-a trimis din nou pe Metodiu în Moravia, a aprobat şi limba slavonă în liturgie şi l-a luat pe Metodiu sub protecţia sa, pentru a-l apăra de ostilităţile episcopilor bavarezi din Regensburg şi Passau. Aceştia încercaseră mai înainte o operă de evanghelizare în Boemia şi în Moravia şi de aceea cereau drepturi asupra acelor ţinuturi. Mai tîrziu, limba ecleziastică slavonă a dispărut din Boemia şi din Moravia; în schimb, a fost introdusă la bulgari, la sîrbi şi în

sfîrşit şi la ruşi.

Ioan VIII (872-882) l-a recunoscut pe Foţie ca patriarh după moartea lui Ignaţiu, dar a respins conciliul din 879 cu decretele sale ostile Romei, care fuseseră inspirate de Foţie. El l-a chemat pentru a doua oară pe Metodiu la Roma, protejîndu-l de atacurile ostile ale bavarezilor. Ioan VIII a fost ultimul mare papă a acestei perioade. După dînsul începe acea perioadă întunecată a papalităţii care a fost numită "secolul întunecat" sau, cum preferă istoricii italieni, "secolul de fier". Această ultimă expresie nu vrea să indice acţiuni războinice sau acte eroice de curaj, deoarece în realitate a fost vorba de situaţii fără importanţă, în care persoane meschine şi-au dus la îndeplinire lucrările lor rele.

Secolul întunecat al papalităţii

Spre nenorocirea papilor din această perioadă, Imperiul, care conform planului pentru care se născuse, ar fi trebuit să susţină papalitatea şi s-o ajute în caz de necesitate, nu era în măsură să-şi îndeplinească misiunea. Imperiul lui Carol cel Mare fusese împărţit între numeroşii săi succesori, pierzîndu-şi astfel puterea. Coroana imperială trecea de la un principe la altul. Odată cu Carol III, care a fost depus de aceşti principi în anul 887, descendenţa lui Carol cel Mare s-a stins. Papa Formosus (891-896) la încoronat ca împărat pe ducele de Spoleto Guido, care era strănepot al lui Ludovic cel Pios. Împotriva lui şi a fiului său Lambert de Spoleto s-a ridicat Arnolf, duce de Kärnten, care pretindea coroana, fiind şi el strănepot al lui Ludovic cel Pios, deşi era născut din legături ilegitime. Papa Formosus este constrîns să-l încoroneze şi pe Arnolf (893). Din acel moment, în Roma s-a declanşşat un război civil permanent între spoletani şi antispoletani, între susţinătorii şi opozanţii papei Formosus; acest război a continuat mult timp şi după moartea sa. Mai tîrziu s-a pierdut complet din vedere chestiunea imperială. Acum era vorba numai de certuri între familiile romane, care făceau tot posibilul pentru ca papa să fie ales dintre membrii lor şi se străduiau să-l elimine pe cel ce aparţinea familiilor adverse. Confuzia a fost atît de mare încît la unii papi din această perioadă le cunoaştem

doar numele. Adesea, ei au condus doar cîteva săptămîni sau cîteva zile, şi nici nu puteam spune cu certitudine dacă au fost papi legitimi sau nu.

Desigur, acest fapt se datorează şi lipsei de izvoare istorice. În realitate, în această perioadă nu se poate vorbi de o redactare a actelor, iar cronica istorică încă nu exista. Sînt motive întemeiate pentru a ne îndoi dacă aceşti papi ştiau să citească şi să scrie. Unica sursă de informaţie a acestei perioade este Liutprand de Cremona, care însă locuia departe de Roma şi care se dovedeşte a fi un şarlatan care era bun numai să provoace scandaluri, în loc de a da date concrete.

O istorie suficient de documentată, şi care arată clar pînă la ce punct a ajuns barbaria epocii, este acea a papii Stefan VI, care a dezgropat cadavrul lui Formosus, l-a dus la tribunal pentru a fi judecat şi apoi a poruncit ca să fie aruncat în Tevere. Puţin timp după aceea, acelaşi Stefan este sugrumat în închisoare.

Conţii de Tuscolo

Între familiile romane care îşi disputau întîietatea pentru scaunul papal, cea a conţilor de Tuscolo (Frascati) a dobîndit o însemnătate deosebită. Alberic II, conte de Tuscolo, a fost principe de Roma din anul 932 pînă la moartea sa în 954, cu titlul de *Princeps et senator*. Fratele lui, Ioan XI, devine papă (931-936). Alberic era un fiu al timpurilor sale barbare; a fost însă un bun conducător. După moartea fratelui său, el l-a făcut papă pe excelentul benedictin Leon VII (936-939), care l-a chemat la Roma pe marele abate de Cluny, Odon, şi împreună cu acesta a făcut o reformă a vieţii monastice. Alberic i-a dat conventul sfinţilor Alexe şi Bonifaciu de pe colina Aventino, convent care foarte curînd a putut trimite misionari la slavii din nord. Leon l-a numit pe arhiepiscopul de Mainz ca vicar al său pentru Germania. În această perioadă s-au reluat oarecum relaţiile papilor cu Bisericile din afara Italiei, relaţii care din timpul lui Formosus fuseseră

aproape întrerupte. Agapit II (946-955) a stabilit împreună cu împăratul german Otto I modul de organizare ecleziastică a Saxoniei.

Înainte de a muri, Alberic a recomandat ca să fie ales papă fiul său Octavian. Dată fiind această perioadă, părea util pentru Roma ca să fie unite într-o singură mînă atît puterea spirituală cît şi cea temporală. A fost rău însă faptul că Octavian, care şi-a luat numele de Ioan XII (955-964), cînd a fost ales avea doar 18 ani şi chiar şi după aceea s-a arătat total lipsit de seriozitate. El a făcut un pas important chemîndu-l în ajutor pe împăratul german Otto I împotriva asupririlor lui Berengariu de Ivrea, care se autoproclamase rege al Italiei. Otto a ajuns la Roma în 961 iar Ioan XII l-a încoronat împărat. Practic, recenţii săi predecesori fuseseră împăraţi doar cu numele, iar din anul 915 nu avusese loc nici o încorornare. Acum papalitatea putea să spună că are din nou un adevărat protector. În realitate, Otto şi succesorii săi din neamul saxonilor şi al salilor au fost nu numai oameni extraordinar de abili, dar şi foarte religioşi şi preocupaţi de binele Bisericii. În mare parte, papalitatea datorează acestor suverani faptul că încet încet s-a putut ridica din abisul secolulului X, chiar dacă unele din faptele lor au fost arbitrare şi despotice.

La început, însă, se părea că această confuzie se înrăutăţeşte. Îndată ce Otto a părăsit Roma, superficialul Ioan XII începe să conspire împotriva lui. Împăratul se întoarce imediat la Roma, de unde papa fugise, şi-l declară depus. În locul său, Otto face să fie ales un oarecare Leon al VIII-lea. Dar imediat ce Otto pleacă din Roma, romanii îl alungă pe papa ales de el şi-l recheamă pe Ioan. Acesta s-a răzbunat foarte crunt împotriva duşmanilor săi, dar imediat după aceea a murit şi el. Si în viaţa sa particulară, acest papă a fost unul din cei mai nedemni papi ai istoriei. Romanii aleg acum pe Benedict V, care avea şi numele de *Grammaticus*, adică învăţat, lucru care era destul de rar în acele timpuri. Dar împăratul se întoarce pentru a treia oară la Roma; îl trimite pe papă în exil la Hamburg, unde a murit în faimă de sfinţenie. În locul său este înscăunat din nou papa Leon.

Familia Crescenţilor

După moartea rapidă a lui Leon VIII, familia Crescenţilor, care în acea perioadă deţinea supremaţia în Roma, a numit pe tronul pontifical pe Ioan XIII (965-972). Acesta a fost de partea lui Otto şi l-a încoronat împărat pe fiul său Otto II. Dar apoi s-au declanşat noi scandaluri. Cei din familia Crescenţilor îl asasinează pe Benedict VI (973-974), înscăunîndu-l pe Bonifaciu VI. Aflînd că Otto II se îndreaptă spre Roma, Bonifaciu, care luase parte la uciderea predecesorului său, fuge la Constantinopol, luînd cu sine şi casa de bani. Nu mult timp după plecarea împăratului din oraş, se întoarce la Roma şi-l închide în Castelul Sant'Angelo pe papa ales de împărat, Ioan XIV, o persoană de altfel demnă, unde-l lasă să moară de foame. În curînd şi Bonifaciu moare pe neaşteptate. Romanii dezlănţuiţi îi atîrnă cadavrul de statuia lui Marcus Aurelius care se găsea atunci în faţa Lateranului şi care astăzi împodobeşte piaţa Campidoglio. Succesorul său Ioan XV (985-996) este alungat de familia Crescenţilor, dar mai tîrziu va fi readus la Roma de văduva lui Otto II, împărăteasa Teofania, care fusese o principesă bizantină. De acum înainte, pentru papalitate începe o perioadă mai liniştită.

Desigur, noi nu putem judeca aceste mari scandaluri după un criteriu modern. Astăzi orice perturbare a scaunului pontifical ar avea consecinţe inimaginabile pentru întreaga Biserică. Atunci, în schimb, Biserica nu avea duşmani şi nu începuse încă nici o mişcare de reformă. Pe de altă parte însă nu trebuie crezut că aceste evenimente din Roma a lăsat indiferent restul creştinătăţii. În anul 991, într-un sinod ţinut la Reims, unul din episcopi a adus în discuţie situaţia din Roma, în special delictele comise de Bonifaciu VI, de la care trecuseră deja 20 de ani, şi a conchis exclamînd: "un papă lipsit de iubire şi orgolios din cauza ştiinţei sale ar fi deja un Anticrist; dar atunci cînd nu posedă nici iubire, nici ştiinţă, atunci trebuie considerat ca un idol intrus în templul lui Dumnezeu. Ce învăţături putem trage noi de la o persoană atît de dură?"

Germania sub împăraţii saxoni

Dinastia germană, care va deţine tronul începînd cu anul 961, era o familie de

sfinţi. Matilda, mama lui Otto I, ca şi soţia lui Adelaida, sînt ridicate la cinstea altarelor; la fel este fratele său Bruno, episcop de Köln. Nepotul lui Otto I şi al treilea succesor al său, sfîntul Henric împăratul, s-a căsătorit cu sfînta Cunegunda. Sora lui Henric, sfînta Gisela, s-a căsătorit cu sfîntul Stefan I, regele Ungariei şi a fost mama sfîntului Emerich.

După exemplul care venea de sus, poporul a corespuns făcînd să înflorească în Germania o Biserică cu o viaţă într-adevăr creştină. Fratele lui Otto, sfîntul Bruno, în calitatea sa de arhiepiscop de Köln (953-965), administra şi ducatul de Lorena. Pe teritoriul său, el a dat curs reformei călugăreşti promovată de mănăstirea benedictină de la Gorze, lîngă Metz. Prieten şi consilier al lui Otto I a fost sfîntul Ulrich, episcop de Augsburg († 973). El l-a ajutat pe Otto I să-i învingă pe unguri în bătălia de la Lechfeld din 955. Această victorie a pus capăt devastărilor în Germania meridională.

Ulrich fusese educat în mănăstirea sfîntului Gal, care în acea perioadă era o şcoală de ştiinţe sacre şi profane. La sfîntul Gal, pentru un timp, fusese abate fericitul Notker, care mai tîrziu a fost episcop de Liege (972-1008); el era nepotul lui Otto I. Un alt Notker, celebrul şi sfîntul Labeon, a fost toată viaţa învăţător la sfîntul Gal († 1022). El a tradus din clasicii latini în limba germană şi a avut o contribuţie însemnată la formarea limbii germane literare.

Un prieten al lui Ulrich de Augsburg a fost sfîntul Conrad, care este cinstit ca patron al diecezei de Fribourg. Din 934 pînă în 975 a fost episcop de Konstanz; afară de aceasta, a fondat mănăstirea benedictină de la Weingarten. Al doilea succesor al său sfîntul Gebard de Konstanz (980-995), a fondat abaţia de la Petershausen.

O mare personalitate ca episcop şi om de stat a fost Willigis, venerat şi el ca sfînt, care a fost arhiepiscop de Mainz, cancelar şi regent al Imperiului după moartea lui Otto II şi a lui Otto III. Din sfera sa de influenţă a ieşit acel Burchard, episcop de Worms († 1025), a cărui colecţie de Decretalii este foarte importantă pentru istoria dreptului canonic.

Tot în această perioadă, în Bavaria şi-a exercitat activitatea pastorală şi sfîntul Volfang, episcop de Regensburg (972-994), care fusese benedictin la Einsiedeln. El a susţinut cu un dezinteres total formarea episcopatului de Praga (973), care s-a separat de

jurisdicţia sa. În Boemia păgînismul rezistase mult timp cu putere, iar partidul ostil creştinismului l-a ucis pe ducele Venceslau în anul 935. Odată cu constituirea episcopiei de Praga, prin opera ducelui Boleslav II, şi Boemia a devenit în sfîrşit catolică. Willigis de Mainz, de arhidieceza căruia aparţinea Praga, l-a consacrat pe cehul Vojtech sau Adalbert ca al doilea episcop al acestui oraş. În curînd, însă, Adalbert renunţă la demnitatea sa şi intră în mănăstirea benedictină a sfîntului Alexe din Roma. Din porunca papei, în anul 992 trebuie să se reîntoarcă la Praga. El i-a adus cu sine în Boemia pe benedictini şi a fondat abaţia de Brevnov. La sfîrşit a mers ca misionar la păgînii din Prusia şi a murit ca martir în 997 la Tenkitten. O soartă asemănătoare a avut-o Bruno din Querfurt care, ca şi Adalbert, fusese prieten personal al lui Otto III; plecat ca episcop misionar în anul 1004, în 1008 este martirizat lîngă Braunsberg împreună cu 18 însoţitori.

În Marca Orientală, care din anul 975 era condusă de familia Babenberg cu titlul de duci, şi-a desfăşurat activitatea pastorală episcopul Pilgrim de Passau (971-991). El a ţinut sinoade la Lorch lîngă Linz, la Mautern şi la Mistelbach lîngă Viena şi a fondat la Melk în 984 mănăstirea de canonici regulari, care mai tîrziu a adoptat regula benedictină.

Înaintînd în secolul XI, întîlnim doi sfinţi episcopi de Hildesheim, Bernward († 1022) şi Gottard († 1038), ca şi pe marele prieten al împăratului Henric II, ascetul flamand Poppon, care a fost abate de Stablo din 1020 şi în acelaşi timp a avut misiunea de a conduce alte mănăstiri benedictine, cum ar fi Echternach, Hersfeld, Sfîntul Gal, unde el a muncit conform spiritului reformei de la Cluny. În nord, în acea perioadă, îşi desfăşura activitatea pastorală un alt prieten al lui Henric II, Meginwerk sau Meinwerk, consacrat episcop de Paderborn de către Willigis în anul 1009. El a dus la o înflorire deosebită această dieceză care pînă atunci fusese săracă şi lipsită de importanţă; a construit domul şi în 1015 a fondat mănăstirea de la Abdinghof, încredinţînd-o benedictinilor de la Cluny.

Aceasta este perioada stilului roman primar în Germania, care, puternic şi elegant în acelaşi timp, plin de bucuria de a trăi şi caracterizat de o vie devoţiune, ne duce cu gîndul la primăvară sau la copilărie. Din puţinul care ne-a rămas, admirăm biserica abaţială din Gernrode, care datează din secolul X, ca şi biserica din castelul de

Quedlinburg, în care a fost înmormîntat Henric I, tatăl lui Otto. Din edificiile ridicate de Meinwerk la Paderborn, s-a păstrat capela sfîntului Bartolomeu, iar dintre cele ridicate de Bernward de Hildesheim, el însuşi un artist, s-a păstrat minunata biserică a sfîntului Mihai. Si în sud există biserici construite în această perioadă, cum este cea a mănăstirii de la Moosburg lîngă Freising, şi biserica mănăstirii din Reichenau de lîngă Konstanz, în care, printre altele, se pot recunoaşte elemente arhitectonice şi mai vechi. Din marile catedrale, începute pe la anul 1000 la Worms, la Mainz de către Willigis, la Bamberg prin opera lui Henric II, nu mai rămîne nimic, deoarece deja în perioada următoare ele deveniseră prea mici iar în locul lor au fost construite enormele catedrale imperiale.

În această epocă, în care Germania a fost mai catolică şi bisericească ca nicicînd în viitor, ea a fost şi germană în sensul cel mai adevărat al cuvîntului. Fanaticii germanismului din timpurile moderne nu ar fi trebuit să uite aceste glorii autentice ale trecutului lor; şi în loc să dea copiilor lor nume împrumutate din mitologia islandeză, ar fi făcut mai bine dacă s-ar fi inspirat din Wolfhelm de Brauweiler, Thietmar de Merseburg sau din Gotthard de Hildesheim.

Cluny

Istoria Bisericii s-ar putea asemăna cu o simfonie structurată după stilul fugii: în anumite părţi apar noi voci, noi instrumente care apoi pentru un moment par să domine tot ansamblul, pînă ce nu se încadrează în corul general, care încet încet creşte în intensitate. O astfel de voce, la început răsunînd ca într-un pustiu şi care apoi a umplut lumea epocii, a fost mănăstirea de la Cluny.

Cluny este situată (mai bine zis era situată, pentru că astăzi au rămas doar ruinele, după distrugerea marii bazilici în stil roman în perioada revoluţiei franceze) la 80 km de Lyon, nu departe de Luxeuil şi de regiunea în care au apărut apoi Citeaux şi nu mult după aceea Prémontré. Este surprinzător că tocmai din această regiune au pornit marile impulsuri monastice. În Evul Mediu, Cluny se găsea, pentru a spune aşa, în centrul Europei. Dar călugării, desigur, nu s-au gîndit să se folosească de poziţia lor, atît de

favorizată în ceea ce priveşte drumurile de comunicaţie. Ei căutau singurătatea şi şi-au fondat mănăstirile în localităţi îndepărtate de marile căi de tranzit.

Cluny a fost fondată în anul 910 de ducele Vilhelm de Aquitania. Conform documentului de înfiinţare, noua mănăstire nu trebuia să se supună nici unui stăpîn, nici laic nici bisericesc, dar numai Sfîntului Scaun şi în acest scop trebuia să se dea un tribut feudal cu un caracter tipic medieval: cinci florini de aur la fiecare 5 ani, pentru procurarea candelelor care ardeau în faţa mormintelor principilor apostolilor. Nu reprezenta o noutate faptul ca o mănăstire să fie supusă direct Sfîntului Scaun. Si totuşi aici se ascundea unul din germenii viitoarei măreţii a mănăstirii de la Cluny şi unul din punctele esenţiale al viitorului său program.

Feudalismul

Vechiul Imperiu roman fusese un stat birocratic. Puterea împăratului consta în a ţine reunite în mîna sa atribuţiile celor mai înalte misiuni. El era comandantul suprem al armatei - aceasta este semnificaţia cuvîntului *imperator,* - judecătorul suprem, şeful administraţiei civile şi financiare. Stăpînul feudal, în schimb, nu era un funcţionar, ci un proprietar de pămînt. Ţara, pămîntul, aparţinea regelui. El însă nu îl gestiona personal, ci îl încredinţa ca *beneficium*, ca feudă vasalilor săi, care-i datorau fidelitate, în special în timp de război. Vasalul putea, la rîndul său, să încredinţeze altora *beneficium*-ul său, şi să-şi creeze astfel proprii dependenţi, vasali. Acest raport de vasalitate putea fi extrem de flexibil. Astfel, în Evul Mediu avem o noţiune de stat complet diferită de cea antică sau, mai bine zis, acum nu există în general nici nu stat, dar o multitudine de proprietari mari şi mici de pămînturi, legaţi între ei prin raporturi juridice extrem de diferite şi de variabile, şi adesea chiar fără nici un raport juridic reciproc. Astfel, hărţile politice ale atlaselor noastre istorice, care trasează diferitele teritorii distingîndu-le cu culori specifice, pot uşor să ducă în eroare în ceea ce priveşte perioada Evului Mediu, deoarece crează iluzia de a putea stabili dacă într-un anumit moment "Italia" sau "Bourgogne" sau "Aquitania" au aparţinut «Germaniei» sau «Franţei». Raporturile de vasalitate se

încrucişau continuu. Un principe putea să fie, într-o anumită zonă a ţării, vasal altui principe, care, la rîndul său, poseda alte teritorii primite ca feudă de la înaintaşul său. Si nu erau date în feudă numai teritoriile, ci şi drepturile, impozitele şi uzufructele.

În vechiul stat birocratic, Biserica era în pericol de a fi la rîndul său integrată în ierarhia funcţionarilor statali, aşa încît episcopii puteau fi consideraţi ca adevăraţi funcţionari ai statului. Pentru Biserica bizantină, acest pericol a fost atît de real încît ea a naufragiat. Dimpotrivă, pentru Occident, în timpul Evului Mediu, acest pericol nu exista; exista însă un altul, acela ca Biserica să dispară în vîrtejul feudalismului, episcopii, abaţii şi parohii devenind vasali ai principilor mari sau mici.

Bisericile private

Stăpînul feudal care construia o biserică pe propriul teritoriu, încredinţa această biserică ca beneficiu unui preot, care astfel devenea vasalul său. Aceste "biserici private", cum sînt numite, au depăşit treptat, prin numărul lor, bisericile neincluse în sistemul de vasalitate. Acelaşi lucru se întîmpla şi cu mănăstirile. Fondatorul dădea mănăstirea din proprietatea sa ca feud abatelui, şi bineînţeles succesorilor săi. Apoi, din moment ce rămînea mereu stăpînul feudal, el putea să dea o parte din beneficiu altei persoane, care nu avea nimic de-a face cu mănăstirea. Astfel se întîmpla ca mănăstiri foarte bogate să aibă abia cele necesare pentru a trăi, deoarece cea mai mare parte a veniturilor era luată de un preot secular sau chiar de un laic care avea titlu de abate comendatar.

În acelaşi fel procedau şi principii. Ei se considerau stăpîni feudali ai episcopilor, mai ales în Germania, unde, pentru a spune adevărul, cea mai mare parte a episcopatelor fusese fondată de regi care dădeau acestor episcopate şi terenurile de pe care-şi scoteau veniturile.

Atît timp cît stăpînul feudal se preocupa în mod conştiincios de interesul Bisericii şi de grija sufletelor, sistemul nu crea inconveniente. Mai mult, bisericile şi mănăstirile care aparţineau unui stăpîn erau apărate de el împotriva atacurilor străine. Luat în ansamblu însă, sistemul avea aspecte extrem de îngrijorătoare. Se putea întîmpla foarte

uşor ca persoane absolut neadaptate să intre în posesia unei jurisdicţii ecleziastice, numai pentru faptul că aduseseră servicii principelui sau pentru că principele considera că poate obţine servicii de la ele. Pericolul era grav mai ales pentru mănăstiri. De fapt, o mănăstire reprezenta o problemă foarte delicată şi un abate nepotrivit putea foarte repede s-o ducă la ruină, chiar dacă aceasta era înfloritoare. Iată pentru ce putem observa că întreaga Europă, în special în perioada carolingiană tîrzie, era presărată de conventuri, dar acestea, asuprite fiind de sistemul monastic feudal, n-au putut ajunge la înflorirea dorită.

Cluny în ascensiune

Aşa stînd lucrurile, a reprezentat un eveniment de o deosebită importanţă faptul că mănăstirea de la Cluny a fost fondată de la început şi în mod expres nu ca o mănăstire de proprietate privată, dar ca instituţie exclusiv ecleziastică. Emanciparea Bisericii de sub tutela feudalismului medieval a devenit cu timpul unul din punctele principale ale programului de la Cluny. De asemenea, faptul că Cluny s-a supus în exclusivitate Sfîntului Scaun a avut semnificaţia unui simbol. La dispoziţiile iniţiale de afecţiune şi de ascultare faţă de papa s-a adăugat cu timpul, ca şi o consecinţă naturală, programul de luptă pentru eliberarea papalităţii de sub puterea civilă. Trebuie amintit că papa căruia Cluny s-a supus în documentul de fondare, era Sergiu III, şi aceasta în cei mai trişti ani ai "secolului întunecat", cînd conţii de Tuscolo erau stăpîni absoluţi în Roma şi tratau însuşi Sfîntul Scaun ca pe un vasal.

Primul abate de Cluny a fost Bernon, care a făcut ca mănăstirea să devină imediat un model al mănăstirii benedictine. Deja sub al doilea abate Oddon (924-942) faima sa depăşeşte mult graniţele Franţei. A urmat Aimard (942-965) care a reglementat situaţia economică a mănăstirii, apoi Maiol (965-995) şi în sfîrşit doi mari abaţi, care au reprezentat-o mai bine de un secol: Odilon (994-1048) şi Hugo (1048-1109), care a codificat în mod definitiv regulile şi obiceiurile de la Cluny. După nefericitul abate Ponţiu (1109-1122), care a fost depus şi excomunicat, a urmat din nou un mare abate, Petru Venerabilul (1122-1156), sub conducerea căruia Cluny a atins faza maximă de

putere şi strălucire externă.

De la Cluny a pornit fondarea de noi mănăstiri, dar mai important a fost faptul că alte mănăstiri care existau deja au format o confederaţie cu aceasta. Deja din timpul lui Oddon, abatele de Cluny îşi extindea autoritatea peste 65 de mănăstiri. Mănăstirile din confederaţie depindeau de Cluny prin faptul că erau conduse de un prior numit de abatele de la Cluny. Au existat şi alte mănăstiri care, fără a intra într-o adevărată societate cu Cluny au preluat obiceiurile de aici şi au introdus noi reforme, în parte cu ajutorul călugărilor veniţi de la Cluny. Cîţiva dintre aceştia au realizat, la rîndul lor, împreună cu mănăstirile reformate care deprindeau de ei, noi confederaţii de o importanţă aproape egală cu cea a centrului de la Cluny; aşa au fost Aurillac în Alvernia, Gorze în Lorena, Hirsau în Pădurea Neagră din zona Würtenberg şi Cava dei Tirreni în Italia meridională. Reforma de la Hirsau s-a răspîndit foarte mult în Germania, pînă în Turingia. Ruinele bisericii de la Paulinzel de lîngă Rudolfstadt sînt şi astăzi o mărturie a şcolii arhitectonice de la Hirsau, care a creat cele mai curate capodopere ale stilului roman german din secolul XII. Cava, de lîngă Salerno, care mai există încă, a fost fondată în 1011 de longobardul Alferiu, care devenise călugăr la Cluny în timpul abatelui Odilon. În secolul XII depindeau de abatele de Cava, în Italia meridională, în Sicilia şi chiar în Palestina, 29 de abaţii, 90 de priorate, 340 de biserici cu un număr total de 5.000 de călugări. Regele Alfons VI al Asturiei şi Castiliei a introdus în Spania reforma cluniană în Spania; la fel a procedat în Anglia Wilhelm Cuceritorul.

Cauzele care au condus mănăstirea Cluny la o atare dezvoltare şi la înfluenţa enormă pe care a avut-o în toată Biserica prin reformele sale, trebuie căutate înainte de toate în personalitatea excepţională şi în perioada neobişnuit de lungă a abaţilor ei. În cele două secole şi jumătate care au urmat de la fondarea sa şi pînă la moartea lui Petru Venerabilul, Cluny a avut opt abaţi, în timp ce în acelaşi interval de timp au fost mai mult de 52 de papi. Sapte din aceşti opt abaţi sînt veneraţi ca sfinţi. Prin opera înfăptuită de ei, Cluny şi întreaga confederaţie monastică a dobîndit stabilitate, soliditate şi claritate a intenţiilor. Aceste intenţii nu urmăreau puterea politică sau ieşirea în lume pentru cucerirea sufletelor. Cei de la Cuny nu voiau să fie decît călugări, şi mai precis călugări

cu o viaţă ascetică şi contemplativă riguroasă. Cu toate acestea, Cluny a cuprins treptat o parte atît de mare a Bisericii încît, într-un anumit sens, s-a identificat cu ea.

La Cluny era multă rugăciune, aproape prea multă. Nu rămînea timp nici măcar pentru studiile stiinţifice. Cistercinii au reproşat mai tîrziu celor de la Cluny că nu fac altceva decît să se roage, lăsînd la o parte orice altă activitate. Însă ei se dedicau cu adevărat rugăciunii. Poporul avea mare încredere în rugăciunile lor. Rugăciunea pentru cei morţi, care ocupa un loc important în regula lor, a devenit chiar izvorul bogăţiei lor, ca şi generozitatea ce-o aveau pentru cei săraci. Credincioşii făceau de bunăvoie donaţii mănăstirii pentru că ştiau că Cluny nu-i uita nici pe morţii lor, nici pe săraci. Odilon a introdus în anul 998 ziua de comemorare a celor morţi ca o sărbătoare specială, care după anul 1030 a fost fixată la 2 noiembrie, cum se celebrează şi astăzi în toată Biserica.

Eremiţii

Alături de călugării de la Cluny şi în parte sub influenţa lor, încă de la începutul secolul XI şi tot în cadrul regulei benedictine, a apărut o altă mişcare monastică: congregaţiile de eremiţi, al căror centru a fost Italia septentrională.

Separarea de lume, cea mai completă posibilă, a reprezentat întotdeauna idealul monastic încă din timpul călugărilor egipteni. Însă experienţa demonstrase că singurătatea totală, departe de orice comunitate şi independentă de orice ascultare, nu contribuia la împlinirea acestui ideal. Eremitul din legendele populare, fratele pădurilor, nu reprezenta un model monastic recunoscut. În schimb, se prefera ca una sau mai multe persoane să se retragă într-o chilie de lîngă biserica mănăstirii unde, rămînînd sub ascultarea conventului şi participînd la serviciile sacre, puteau să trăiască retrase într-o captivitate voluntară. Astfel de chilii de *închişi* (*inclusi* sau *reclusi*), cum erau numiţi, existau în multe mănăstiri şi de obicei erau locuite.

Sfînta Viborada a trăit închisă lîngă mănăstirea Sfîntul Gal. Dînsa l-a instruit în viaţa spirituală, printr-o ferestruică a chiliei sale, pe tînărul sfînt Ulrich, care mai tîrziu a devenit marele episcop de Augsburg. În anul 926 a fost ucisă de unguri în propria-i chilie.

Un alt închis celebru a fost Simon, armean din naştere şi călugăr bazilitan, care, după ce a călătorit mult ca pelerin, s-a închis lîngă conventul Polirom din regiunea Mantovei; aici a murit în anul 1016. Un al doilea Simon, un grec din Siracuza, a trăit ca închis în "Poarta Neagră" din Trier († 1035).

Deja în secolul IX preotul Grimlach a compus la Reims o regulă pentru "închişii" care nu locuiau singuri, ci doi sau trei în fiecare chilie. El descrie cu precizie cum trebuie să fie contruită chilia, cu o ferăstruică orientată spre biserică şi o alta spre exterior pentru a putea vorbi; el prevede şi o mică grădină şi chiar o cameră de mici dimensiuni pentru baie.

Ideea de a institui o mănăstire de "închişi", sau colonie de eremiţi, provine de la sfîntul Romuald. Romuald fusese mereu în căutare unor forme de viaţă cît mai severe. Din idealul său s-a împlinit numai atunci cînd într-o mănăstire clunyană din Pirinei şi-a dat seama de valoarea deosebită a ordinii şi a disciplinei. Din anul 992 el a început fondarea coloniilor sale de eremiţi: Fonte Avellana, Pomposa şi Pereo lîngă Ravena. Împăratul Otto III, care îl aprecia foarte mult şi care, sub conducerea lui, se supunea la exerciţii dure de pocăinţă, l-a făcut să accepte abaţia sfîntului Apolinar din Classe. Dar el a renunţat repede la această demnitate pentru a fonda în anul 1012 o nouă colonie într-o localitate aproape de Arezzo, numită «Camaldoli», de la care toată confederaţia de mănăstiri inspirate din idealul sfîntului Romuald şi-a luat mai tîrziu numele de camalduleză. Camaldoli este formată din două părţi: clădirea mănăstirii destinată administraţiei şi instruirii novicilor şi, departe de aceasta, satul eremiţilor înconjurat de ziduri înalte. Fiecare călugăr are căsuţa cu atelierul şi grădiniţa ei. În centru se află biserica.

După moartea sfîntului Romuald, în anul 1027, au apărut noi schituri: Vallombrosa aproape de Florenţa, şi un alt Camaldoli lîngă Napoli. Si mănăstirile de certozini, înfiinţate la sfîrşitul secolului XI, deşi nu se inspirau direct din regula sfîntului Benedict, sînt o continuare a idealului de viaţă introdus de sfîntul Romuald. Mănăstirile camaldulenze au format doar o asociaţie foarte liberă, însă toate s-au pus sub protecţia specială a Sfîntului Scaun. Încă de la început, datorită austerităţii excepţionale a vieţii,

aceste mănăstiri nu au fost niciodată numeroase; totuşi, ele au contribuit într-o măsură destul de mare la reînnoirea religioasă din secolul XI. Din rîndul lor provine sfîntul Petru Damian, unul din principalii autori ai reformei.

Dar ceea ce a făcut eficace opera camaldulenzilor şi a celor de la Cluny a fost exemplul pe care îl dădeau printr-o profundă şi simţită trăire religioasă. Dimpotrivă, mulţi stăpîni laici erau lipsiţi de seriozitate şi de simţ de responsabilitate; aceştia îi tratau pe episcopii lor, pe abaţi şi pe capelani ca şi cum ar fi fost slujitorii lor. Lipsa de seriozitate şi de simţ de responsabilitate exista şi în Roma barbară a secolului X, unde şi papii n-au fost mereu la înălţimea misiunii lor. Oricum, salvarea nu putea veni numai din exemplul silenţios al călugărilor. În special la Roma se simţea necesitatea unei mîini puternice care să restabilească ordinea cu energie şi cu decizie. La aceasta erau chemaţi împăraţii.

Noua serie de papi sub influenţa împăraţilor

Otto I şi fiul său Otto II, care a murit destul de repede, interveniseră cu cele mai bune intenţii în situaţia existentă la Roma, dar fără a obţine mari rezultate. Este curios faptul că aceste rezultate le-a obţinut Otto III, care, personal, nu avea calităţile unui om puternic, poate şi din cauza vîrstei sale tinere. Succesul i se datorează prestigiului de care se bucura coroana imperială, prestigiu creat de tatăl şi de bunicul său.

Grigore V şi Silvestru II

În anul 996, cînd moare Ioan XV, Otto III se afla în drum spre Roma. Romanii l-au rugat să-l desemneze pe noul papă. Otto avea atunci doar 16 ani; era foarte religios, fiind educat de cei mai buni învăţatori ai timpului şi, în afară de aceasta, era un idealist entuaziast care visa strălucirile vechiului Imperiu roman. El îl numeşte ca papă pe capelanul curţii sale Bruno, care-i era şi rudă. Acesta, şi el foarte tînăr, în vîrstă de numai 24 ani, nu era mai puţin idealist decît împăratul. Ales papă, şi-a luat numele de Grigore V. Moare însă în 999, după ce începuse un pontificat atît de promiţător. Acum, Otto III îl

alege ca papă pe fostul său învăţător Gilbert. Acesta era un francez, episcop de Reims şi apoi de Ravenna, admirat atît de mult pentru cultura, încît legenda populară a făcut din el un mag. Deşi nu era mai puţin idealist decît precedesorul său, Gilbert, care şi-a luat numele de Silvestru II, era totuşi un om matur. Pentru prima dată, după un timp destul de lung, Biserica avea din nou un papă care se interesa de creştinătate. Silvestru a instituit ierarhia pentru Polonia, devenită creştină aproape în totalitate; sediul mitropolitan al acestei ţări a fost stabilit acum la Gniezno. Acelaşi lucru l-a făcut şi pentru Ungaria, cu centrul mitropolitan la Gran. Sfîntului Stefan, care fusese pînă atunci duce al ungurilor, i-a conferit titlul de rege.

Noua dominaţie a stăpînilor de Tuscolo

După moartea prematură a împăratului Otto III (1002), la Roma s-a declanşat un nou conflict între conţii de Tuscolo şi familia Crescenţilor, care deja sub Grigore V încercaseră să creeze dezordini; acum ajunseseră să ridice chiar şi un antipapă. Dar noul împărat, Henric II, i-a făcut pe romani să accepte ca pontif legitim pe Benedict VIII (1012-1024), din familia Tuscolo. Acest papă a ajutat oraşele Pisa şi Genova atunci cînd ele se aflau în luptă cu sarazinii. Aceştia sînt învinşi în apropiere de localitatea Luna, iar Sardinia este eliberată din mîinile musulmanilor. În 1020 papa merge în Germania şi sfinţeşte domul din Bamberg, construit de Henric II. Apoi, împreună cu împăratul, a ţinut un sinod la Pavia unde, încă odată, este stabilit celibatul clerului. În afară de aceasta, deja din acest timp au fost promulgate decrete împotriva simoniei, adică împotriva conferirii ordinelor sacre în schimbul banilor sau a altor avantaje. În noţiunea de simonie au fost incluse cu timpul toate abuzurile care proveneau din sistemul bisericilor private şi, în general, din dependenţa Bisericii de stăpînii feudali, fapt care a dus la lupta pentru învestitură.

Conţii de Tuscolo devin din nou, ca şi cu 100 de ani mai înainte, stăpînii Romei. Alberic, fratele lui Benedict VIII, conducea oraşul cu titlul de consul. După moartea lui Benedict VIII, este numit papă al treilea frate al său, care şi-a luat numele de Ioan XIX.

Acesta l-a încoronat împărat pe Conrad II. La sărbătoarea încoronării au participat regii Rudolf III de Bourgogne şi Cnut al Danemarcei şi al Angliei. În afară de aceasta, acest papă nu s-a ocupat de nimic altceva decît de bani. Împăratul Vasile II al Bizanţului i-a oferit bani pentru ca să-i recunoască patriarhului de Constantinopol titlul de "patriarh ecumenic", titlu pe care papii precedenţi i l-au negat întotdeauna. La început, Ioan XIX s-a arătat dispus, dar apoi a trebuit să renunţe la această ofertă din cauza indignării pe care atitudinea sa a produs-o în rîndul călugărilor de la Cluny. După moartea sa, în 1033, familia conţilor de Tuscolo, care voia cu orice preţ să numească un reprezentant al ei pe Scaunul Apostolic, l-a desemnat ca papă pe fiul lui Alberic, care avea doar 13 ani. Băiatul, care şi-a luat numele de Benedict IX, a fost alungat de romani la scurt timp; împăratul Conrad II, însă, l-a readus la Roma, de vreme ce el era totuşi papa legitim. Alungat încă odată, papa s-a reîntors din nou. În sfîrşit, pentru a face să înceteze scandalul, bogatul ahipreot al bisericii sfîntul Ioan de Porta Latina, Ioan Graţian, i-a promis că, în cazul în care va abdica, îi va da o pensie consistentă. Benedict IX a acceptat, cu atît mai mult cu cît adversarii săi numiseră un antipapă cu numele de Silvestru III.

Intervenţia lui Henric III

Ioan Graţian acţionase cu cele mai bune intenţii. Dar nu la fel de înţeleaptă a fost acceptarea sa de a fi ales papă. El şi-a luat numele de Grigore VI, şi avea toate calităţile recerute de postul ce-l ocupa. Astfel, chiar persoanele Bisericii cele mai exigente, cum era de exemplu Petru Damian, l-au primit cu entuziasm. Unul din punctele principale ale programului său de reformă se referea la simonie, adică la comerţul cu oficiile ecleziastice. Însă el însuşi era considerat ca unul care a plătit predecesorului pentru ca să-i lase locul pe scaunul pontifical. De aceea lupta sa împotriva simoniei nu avea aproape

nici un ecou. În afară de aceasta, Benedict IX s-a căit repede de abdicarea sa şi s-a reîntors ca papă. La fel procedează antipapa Silvestru III. În această încurcătură fără ieşire, numai împăratul putea fi de ajutor. Henric III, succesorul lui Conrad II, este chemat în Italia. El ţine un sinod la Sutri, un orăşel la nord de Roma. Benedict IX, care abdicase deja, şi Silvestru III, care nu fusese niciodată papă legitim, au fost depuşi în mod definitiv. Grigore VI părăseşte voluntar tronul pontifical, iar împăratul, pentru a evita o nouă schismă, îl ia cu dînsul în Germania. Benedict era însoţit de un tînăr cleric roman Hildebrand, care va desfăşura în viitor un rol istoric de o mare importanţă. Grigore VI va muri la Köln în anul 1047.

Se părea că împăratul este unica personalitate aptă să restabilească ordinea, cu atît mai mult cu cît toţi au fost de acord ca papii următori să fie numiţi de el. Primii doi papi, Clement II, mai înainte episcop de Bamberg, şi Damasus II, episcop de Bressanone, amîndoi oameni excelenţi, au murit la scurt timp după alegere. Atunci Henric III a numit un alsacian, pe episcopul de Toul. Însă noul papă, Leon IX, a dorit ca alegerea să se facă aşa cum o cereau normele, la Roma. În călătoria spre Roma, l-a luat cu sine pe tînărul Hildebrand, care după moartea lui Grigore VI se făcuse călugăr, probabil la Cluny. Hildebrand i-a slujit lui Leon IX şi succesorilor săi, pentru ca în cele din urmă să fie el însuşi ales papă. Diferitele misiuni, pline de responsabilitate, pe care le-a îndeplinit în cetatea eternă, l-au pregătit atît de bine încît el va deveni sufletul reformei Bisericii; astfel, pe drept cuvînt se vorbeşte astăzi de o epocă a lui Hildebrand. Leon IX a ţinut mai multe sinoade chiar şi în afara Romei, la Pavia, Reims, la Mainz, în care programul de reformă era exprimat cu toată claritatea: lupta împotriva simoniei, împotriva încredinţării oficiilor bisericeşti din partea principilor laici şi observarea celibatului ecleziastic. În anul 1052 Leon IX va trebui să facă faţă puterii crescînde a normanzilor din Italia meridională.

Normanzii

Nomanzii sînt strămoşii actualilor danezi şi norvegieni. Expediţiile lor de vichingi, în care au năvălit mai întîi Anglia, iar în secolul IX şi în Franţa, nu erau altceva decît

jafuri de piraţi. În 845 ei au distrus oraşul Hamburg, aşa încît scaunul episcopal a trebuit să fie mutat la Bremen. În 860 pătrund în Mediterana şi devastează împrejurimile oraşului Pisa. Decadenţa civilizaţiei franceze din epoca carolingiană tîrzie este în strînsă legătură cu daunele continui cauzate de normanzi. Tot în secolul IX o expediţie a normanzilor conduşi de Rjurik, a format marele ducat de Novgorod de pe lacul Ilmen; acest principat, numit al varejilor, a reprezentat una din celulele din care s-a format mai tîrziu marele imperiu rusesc. Ei au ocupat insulele Färöer, Islanda, şi Groenlanda. O parte a acestui popor atît de neobişnuit, s-a stabilit la începutul secolului X în partea de nord a Franţei, într-un teritoriu primit de la Carol III (893-923), regele francilor. De la dînşii, această regiune s-a numit Normandia; aici ei au devenit catolici. Primul conte al Normandiei, Rollo sau Roberto, a fost botezat în anul 912, adică tocmai în perioada în care era fondată mănăstirea de la Cluny. Chiar şi după ce au devenit creştini şi civili, ei nu şi-au pierdut spiritul de aventurieri. Diferiţi principi din Italia meridională l-au angajat pe normandul Rainolfo ca şi căpitan de mercenari. În 1030 acesta a obţinut de la bizantinii din Napoli mica contee de Aversa. Nu după mult timp (1035), fraţii Altavilla, Wilhelm, Drogon şi Unfrid s-au pus în slujba principelui longobard de Salerno, Guaimaro IV. Pentru o anumită perioadă de timp, Wilhelm a luptat şi în favoarea bizantinilor, dar apoi nu s-a mai înţeles cu dînşii din cauză că nu-l mai plăteau. De aceea, din anul 1042 s-a declarat stăpîn independent al regiunii Puglia. După ce părăseşte Normandia în 1046, i se aliază fratele său cel mai tînăr, Roberto II, supranumit şi Guiscardo, adică vicleanul. Din acest moment Roberto Guiscardo devine sufletul aventurilor normande. În anul 1047 normanzii cuceresc Benevento.

Leon IX privea cu neîncredere la aceşti vecini atît de neliniştiţi şi în sfîrşit s-a decis să lupte împotriva lor. Însă atît el cît şi infima armată ce-o avea sînt făcuţi prizonieri de către normanzi, care, la rîndul lor, nu aveau decît doar vreo sută de soldaţi. Normanzii, ca buni creştini, l-au tratat pe ilustrul lor prizonier cu atîta cinste încît acesta s-a împrietenit cu dînşii. Ei i-au cedat pînă şi oraşul Benevento, care de atunci a fost o enclavă ce a aparţinut Statului Bisericii.

Schisma din Bizanţ

În acelaşi an 1053, Mihai Cerularie, patriarh de Constantinopol, a declanşat un atac neaşteptat împotriva latinilor. El a închis toate bisericile şi mănăstirile latine din capitală şi a răspîndit acuze violente împotriva întregii Biserici occidentale. Leon IX i-a trimis ca delegaţi ai săi la Bizanţ pe episcopul Humbert de Silva Candida şi pe Stefan de Lorena, abate de Montecassino. Împăratul i-a primit în mod prietenos, dar patriarhul i-a exclus din comuniunea sa. Atunci ei au depus o bulă de excomunicare pe altarul bisericii Sfînta Sofia şi au plecat (16 iulie 1054). Faptul nu a produs mare senzaţie, mai ales în Occident. De mult timp astfel de conflicte cu patriarhul bizantin reprezentau un fapt obişnuit. Nimeni nu-şi imagina că vor trebui să treacă 200 de ani pentru a se putea restabili iarăşi o unire, dar şi aceasta de scurtă durată.

Leon IX a murit la 19 aprilie 1054. I-a urmat Gebardo, episcop de Eichstätt, care şi-a luat numele de Victor II. Împreună cu împăratul a ţinut şi el un sinod la Florenţa, tema principală fiind iarăşi lupta împotriva simoniei şi a celor ce violau legea celibatului. Cu ajutorul lui Hildebrand s-au ţinut şi în Franţa alte sinoade asemănătoare. Sub pontificatul său a murit, în vîrstă de aproape 40 de ani, împăratul Henric III. Pe patul de moarte el l-a numit pe papa ca vicar al imperiului. În oraşul Aachen, Victor II l-a încoronat ca rege al Germaniei pe minorul Henric IV.

Henric III fusese un principe cu talente neobişnuite, cu vederi largi şi în afară de aceasta fusese auster şi foarte credincios. Biserica îi datora foarte mult. El redase papalităţii poziţia sa mondială. În afara de aceasta, interesul faţă de Biserică nu a fost sinonim cu dominarea Italiei, aşa cum a fost pentru succesorii săi. Aceştia, în special suabii, prin politica lor de expasiune în Italia au adus Imperiul la ruină. Henric III fusese foarte departe de aşa ceva. Pe de altă parte, modul în care el dispunea de papalitate, depunînd şi numind papi în acea perioadă de criză profundă, chiar dacă părea suportabil şi chiar salvator, totuşi, nu putea continua la infinit. După ce, chiar cu concursul împăratului, papii redeveniseră ceea ce trebuiau să fie, ei nu mai aveau nevoie de tutela lui. Grandioasa mişcare de emancipare a Bisericii, care de la Cluny s-a răspîndit treptat în

întreaga creştinătate, a trebuit să se îndrepte şi împotriva influenţei exagerate pe care împăratul o avea în alegerea papilor. Dat fiind sentimentul religios sincer de care era animat Henric III în ceea ce priveşte Biserica, dacă el ar fi trăit mai mult, emanciparea Bisericii s-ar fi realizat fără aprigile lupte ce vor avea loc în curînd.

Alegerea papilor sub influenţa lui Hildebrand

La moartea lui Victor II, pentru prima dată după o lungă perioadă de timp, a avut loc o alegere papală cu caracter pur ecleziastic. Sub influenţa lui Hildebrand a fost ales Friedrich de Lorena, abate de Montecassino, cu numele de Stefan X. Totuşi, pentru a evita orice disensiune cu curtea imperială, Hildebrand a cerut aprobarea împărătesei, care, după moartea soţului, conducea în locul lui Henric IV, care era minor.

Stefan al X-lea a fost primul călugăr de la Cluny care a urcat pe catedra lui Petru. El era înconjurat de cardinali de o mare valoare: Humbert, episcop de Silva Candida, care îl reprezentase pe papa împotriva lui Mihai Cerularie, mergînd la Constantinopol împreună cu viitorul papă Stefan X; Anzelm, episcop de Lucca; Stefan de Sfîntul Crisogon, călugăr de Cluny; longobardul Dauferio sau Desideriu, benedictin la Cava şi succesor al lui Stefan ca abate de Montecassino. Stefan al X-lea l-a mai creat cardinal pe Petru Damian, priorul de Fonte Avellana, pe care l-a numit episcop de Ostia. Însă deasupra tuturor se distingea călugărul Hildebrand, care în 1059 devenise arhidiacon al Sfintei Biserici.

Colegiul cardinalilor

Colegiul cardinalilor avea o organizare diferită de cea actuală. La început, erau numiţi cardinali preoţii bisericilor titulare romane, cei care mai tîrziu vor fi parohii, şi cei şapte diaconi. Ei semnau actele sinodale, după papa şi cei 6 episcopi suburbicari. De aceea, în Evul Mediu cardinal nu reprezenta încă un titlu de onoare şi această denumire

apare şi în afara Romei. În secolul XI papii au început să-i cheme la Roma preoţii străini care se distingeau în mod deosebit, mai ales călugări ai reformei de la Cluny, şi-i făceau cardinali, conferindu-le o biserică romană oarecare sau o episcopie subrubicară. Obiceiul de a da acest titlu, chiar episcopilor care nu locuiau în Roma, apare abia în secolul XII. Primul caz mai renumit pe care-l cunoaşte istoria este cel al episcopului de Mainz din anul 1163. Demnitatea de cardinal şi-a primit adevărata semnificaţie atunci cînd i s-a dat dreptul exclusiv de a-l alege pe papa. Această ocazie le-a fost oferită cardinalilor cu ocazia evenimentelor care au urmat după moartea lui Stefan X.

Conţii de Tuscolo, în luptă cu cei din familia Crescenţilor, au încercat pentru ultima oară să ocupe tronul sfîntului Petru, alegîndu-l pe cont propriu pe Benedict X. Însă cardinalii nu au acceptat această numire şi au părăsit oraşul. Ajunşi la Siena, sub protecţia marchizei de Toscana, au ales ca pontif legitim pe Gerardo, episcop de Florenţa, care şi-a luat numele de Nicolae II (1059-1061). Beatrice, marchiza de Toscana, se căsătorise pentru a doua oară cu Goffredo cel Bărbos, duce de Lorena şi frate al lui Stefan X. Ea, şi mai mult încă fiica ei Matilda, au fost principalele susţinătoare ale Sfîntului Scaun în lupta de independenţă faţă de împărat. Hildebrand l-a condus pe noul papă la Roma cu o escortă şi l-a alungat pe Benedict X.

Legislaţia pentru alegerea papilor

Nicolae II a ţinut un sinod la Lateran, ale cărui decizii, de o importanţă extraordinară, au fost comunicate întregii Biserici prin enciclica *Vigilantiae universali*. În ea erau reafirmate încă odată ordinele pe care le cunoaştem deja: nici un cleric nu trebuia să accepte învestitura sau conferirea oricărui oficiu ecleziastic de la un laic. Era interzisă orice afacere simoniacă pentru a obţine o consacrare sau un beneficiu. Dacă un preot nu respecta celibatul, poporul nu trebuia nici măcar să participe la liturghia acestuia. Această dispoziţie severă, care echivala cu o excomunicare, era cu totul nouă. La fel de nouă este dorinţa exprimată de pontif ca toţi preoţii să se reunească în comunităţi asemenea călugărilor. Deşi era doar o dorinţă şi nu o lege, aşa cum se va verifica în viitor, ea a

iniţiat o transformare completă a clerului într-un sens absolut pozitiv. Însă decizia cea mai importantă se referea la alegerea papilor. Experienţa demonstrase că o mare parte a relelor Bisericii proveneau din incertitudinile dreptului referitoare la această problemă. În realitate, nu era clar cui îi revenea decizia definitivă în numirea papilor. Vorbind în termeni foarte precişi, toţi puteau să invoce drepturi conform vechiului principiu de *Communio*, prin care era validă orice alegere în care s-a exprimat "voinţa Bisericii". Astfel, se întîmpla ca voinţa poporului din Roma sau a celor mari din oraş sau chiar voinţa împăratului, ca patron al Bisericii, să fie considerată ca expresie a voinţei Bisericii. De aceea, alegerile care au avut loc pînă atunci, deşi s-au desfăşurat în moduri atît de diferite, fuseseră într-adevăr valide. Dar acest sistem de alegere bazat doar pe simplul obicei, nu era suficient pentru a exclude orice contestaţie posibilă şi orice amestec de influenţe nelegitime.

De aceea sinodul din Lateran din 1059 a stabilit că în viitor numai cardinalii vor avea un drept activ în alegerea Suveranului Pontif. Clerul şi tot poporul roman puteau doar să-şi exprime propriul consens pentru alegerea care a avut loc. Dreptul împăratului este circumscris în formula generică *salvo debito honore et reverentia*, care în context putea să însemne doar faptul că, din respect, alegerea făcută trebuia comunicată şi împăratului. În acelaşi timp a fost accentuat faptul că demnitatea imperială era un privilegiu care era acordat de papa însuşi din cînd în cînd şi cu titlu personal.

Deoarece era de prevăzut că noua reglementare în alegerile papale, ca şi dispoziţiile cu privire la învestitură, vor întîmpina mai devreme sau mai tîrziu rezistenţa curţii imperiale, papa se vede constrîns să încerce încheierea unor alianţe. Neobositul Hildebrand merge în Italia meridională şi încheie un pact cu Roberto Guiscardo în micul oraş Melfi. Stăpînirea normanzilor, care pînă atunci se baza pe dreptul de cuceritor, este legitimă acum de către pontif. Roberto Guiscardo obţine în feud de la papa regiunile Puglia şi Calabria, cu titlul de duce; la acestea ar fi putut adăuga şi Sicilia, dacă ar fi reuşit s-o cucerească. Ca şi compensaţie, în mîinile papei, el face jurămîntul de vasalitate de dînsul.

Alexandru II (1061-1073)

Nicolae II a murit repede; după el a fost ales, prin noua procedură, Anzelm, episcop de Lucca, care şi-a luat numele de Alexandru II. Regenţa germană, care se făcea în numele lui Henric IV care era minor, nu a recunoscut alegerea şi a ridicat un antipapă în persoana lui Cadalo, episcop de Parma. Aceasta, sub numele de Honoriu II, cu ajutorul trupelor germane, a reuşit să se stabilească în Roma. Datorită lui Petru Damian, Italia s-a menţinut de partea lui Alexandru II, iar după ce puternicul arhiepiscop de Köln Annon convinge Germania pentru cauza pontifului legitim, antipapa este constrîns să dispară. Timpurile se schimbaseră. Cu 20 ani în urmă împăratul Henric depusese trei papi fără ca cineva să îndrăznească să-l contrazică.

Alexandru II făcea parte din cercul celor care cereau o reformă severă. Ca preot, el iniţiase la Milano o mişcare populară numită "Pataria", prin care se opunea preoţilor simoniaci şi necumpătaţi. Devenit papă, el cheamă la Roma pe capii "Patariei", care se răspîndea şi în celelalte oraşe lombarde, pe diaconul Arialdo şi pe cavalerul Erlembaldo, şi după ce i-a autorizat în cadrul unui concistoriu să-şi continue activitatea, îl crează pe Erlembaldo ca gonfalonier (magistrat suprem) al Sfintei Biserici. Este un fapt deosebit de semnificativ: papa îi invită pe laici să se răzvrătească împotriva ierarhiei. Dar mişcarea de reformă cuprinsese deja spaţii tot mai largi şi, nici Alexandru II, nici prietenii săi Hildebrand şi Petru Damian, nu erau dispuşi s-o oprească. Alexandru II s-a folosit atît cît a putut de puterea sa papală, fără a-i fi frică de cineva. El l-a ameninţat cu excomunicarea pe tînărul rege Henric IV, care abia se căsătorise şi deja se gîndea cum să se despartă de soţie; mai mult, l-a chemat la judecată chiar pe neîmblînzitul Annon din Köln, căruia îi datora atît de mult.

În anul 1071 a consacrat noua bazilică din Montecassino. În afară de o mulţime de episcopi, erau prezenţi cardinalii Petru Damian şi Hildebrand, abatele Dezideriu şi principii Italiei meridionale, normanzi şi longobarzi, Riccardo de Capua, Londolfo de Benevento şi Gisulfo de Salerno. A fost ca şi o paradă militară a celor mai fideli apărători ai papalităţii. Numai în oraşul Roma, Alexandru II n-a reuşit să o termine cu baronii. Aici

a trebuit să asiste neputincios la închiderea podului castelului Sant'Angelo făcută de familia Cenci cu scopul de a încasa ei taxele ce se plăteau la trecerea acestuia. Si acest fapt avea valoarea unui simbol. Papii redeveneau adevăraţii capi spirituali ai Bisericii universale, dar pierdeau tot mai mult stăpînirea temporală a oraşului lor Roma. Mulţi din papii care au urmat şi-au stabilit reşedinţa în afara ei.

Grigore VII (1073-1085)

Alexandru II a murit la 21 aprilie 1073. La înmormîntare, care a avut loc în ziua următoare şi care a fost prezidată de Hildebrand în calitatea sa de arhidiacon, poporul l-a aclamat ca succesor al defunctului papă. Cardinalii s-au adunat imediat în biserica Sfîntul Petru în Lanţuri pentru a-l alege conform regulilor stabilite mai înainte. Hildebrand, prudent, a amînat ziua încoronării pentru a aştepta aprobarea regelui german Henric IV. În amintirea spiritului nobil al lui Grigore VI pe care-l însoţise în exil, el a voit să-şi ia numele de Grigore VII.

Grigore VII face parte din acei oameni ai istoriei, cărora este suficient doar să le pronunţi numele pentru ca să suscite reacţiile cele mai diferite. De aceea, nu e simplu să ne facem o idee justă asupra personalităţii sale. Gregorovius († 1891), de obicei plin de ură pentru tot ceea ce e catolic şi papal, spune că Napoleon, în comparaţie cu Grigore VII, este un barbar. El face din Grigore VII un fel de mag care, cu arme invizibile, umple de spaimă lumea întreagă. Biserica îl numără printre sfinţii săi, şi-i celebrează în fiecare an sărbătoarea la 25 mai. Însă există şi catolici pentru care Grigore VII este modelul unui papă mai mult politic decît religios. Ceea ce este sigur e faptul că Grigore VII i-a impresionat profund chiar şi pe contemporanii săi. Sfîntul Petru Damian îl numea, în glumă, un "demon sfînt", voind să arate prin aceasta neoboseala şi pasiunea prin care Grigore se distingea de oricare altul. Ca şi sfîntul apostol Paul, Grigore VII era mic de statură, foarte nobil, neobosit, plin de curaj, cu o vitalitate incredibilă. Zelul îl consuma, şi acest zel era numai pentru casa Domnului. Pentru el orice lucru era o realitate ce trebuie cucerită. Aici, el se aseamănă cu sfîntul Ignaţiu de Loyola.

Scrisorile sale, păstrate aproape în totalitate, ne permit să aruncăm o privire asupra activităţii sale de papă. El scrie la cea mai mare parte a arhiepiscopilor şi episcopilor din Franţa, Italia, Germania, mai rar celor din Spania; scrie abaţilor Hugo de la Cluny, Wilhelm de la Hirsau, Desideriu de la Montecassino; îi scrie lui Lanfranc, arhiepiscop de Canterbury; arhiepiscopilor de Praga şi Gran, arhiepiscopului armean de Sinnada. În sfîrşit, scrie tuturor principilor Europei: regelui german Henric IV, lui Filip I al Franţei, lui Wilhelm Cuceritorul al Angliei, lui Alfons de Castilia, lui Sancio de Aragon, lui Solomon şi lui Ladislav al Ungariei, regilor Danemarcei, Norvegiei, Suediei, lui Dimitrie, regele ruşilor, lui Mihai, regele Slavoniei, ducilor Vratislav de Boemia şi Boleslav al Poloniei, conţilor de Flandra, ca şi lui Mihai VII împăratul BIzanţului, fără a ţine cont de schismă, şi chiar emirului Marocului.

Nu e vorba de simple scrisori de politeţe. În ele se vorbeşte continuu de drepturile Bisericii, de simonie, de îmbunătăţirea obiceiurilor şi de excomunicări.

Pentru a cunoaşte clar faimosul conflict pe care l-a avut cu Henric IV trebuie ţinut cont de această activitate multiplă a papei, care cuprindea întreaga Europă. Cadrul pitoresc în care istoricii moderni ne prezintă scena de la Canossa, poate să-i determine pe profani să creadă că tot pontificatul lui Grigore VII constă în acea ciocnire memorabilă avută cu împăratul. Noi ştim însă că papa a făcut tot posibilul, chiar cu mult timp înainte, pentru a evita un atare conflict.

Grigore VII nu şi-a început pontificatul cu un program nou. El n-a făcut altceva decît să urmeze intenţiile nobile pe care le-au avut toţi papii, începînd cu Leon IX: reforma vieţii clerului şi emanciparea Bisericii de puterea temporală. Scopurile principale fuseseră deja atinse mai înainte ca Grigore să devină papă. Ideile reformei deveniseră un patrimoniu comun. Creştinătatea reîncepuse să stimeze ierarhia bisericească şi să recunoască dreptul Bisericii de a-şi desfăşura ministerul său pastoral. Succesorul obţinut în acest domeniu a fost în mare parte opera lui Hildebrand, mai înainte ca dînsul să fi fost ales papă. Se poate spune că el a făcut mai mult ca Hildebrand decît ca papă.

Conflictul cu Henric IV

Ruptura dintre papă şi regele german nu se explică atît prin natura situaţiilor existente, cît mai mult prin caracterul lui Henric IV. Cînd Grigore VII a urcat pe tronul pontifical, Henric IV avea doar 23 ani şi nu a ajuns niciodată la o maturitate morală deplină; aceasta, în parte, din cauza educaţiei greşite pe care a primit-o, şi mai mult încă din cauza caracterului său atît de dificil. Era un om lipsit de orice limită. Atunci cînd circumstanţele o cereau, el se arăta cînd arogant şi provocator, cînd fricos şi descurajat. Încerca să suplinească prin viclenie energia de care ducea lipsă. Astăzi ar fi considerat ca un isteric. Nu avea nimic bărbătesc într-însul, nu ştia să conducă şi cu cît mai puţin reuşea să-şi domine senzualitatea.

Contemporanii nu au avut pentru ce să-l stimeze, şi chiar istoricii moderni, care încearcă să-l prezinte ca un nevinovat persecutat, nu reuşesc să ne dea ideea că ar fi fost un om mare. Dacă merită compasiunea noastră, este numai pentru faptul că a dat greş în aproape toate acţiunile sale.

Încă de la începutul domniei, Henric IV a abundat în asigurări că va respecta interzicerea (interzicere atît de des repetată) investiturilor ecleziastice din partea autorităţilor laice. În realitate, pe teritoriul german al Imperiului exista dificultatea că episcopii erau şi funcţionari şi principi civili. Era evident că regele nu putea conferi nici o jurisdicţie în Biserică, însă el nu putea accepta ca vasalii săi cei mai importanţi să fie numiţi de papa. Mai tîrziu, concordatul din Worms a demonstrat că exista totuşi o rezolvare. Cum vedea Grigore această soluţie, noi nu ştim. În orice caz, ceea ce a declanşat conflictul nu a fost problema în sine, ci un caz particular petrecut în anul 1075, cînd Henric l-a numit pe noul arhiepiscop de Milano fără să-l consulte în prealabil pe papa. Arhiepiscopul de Milano nu era principe imperial, aşa cum erau arhiepiscopii de Mainz şi de Köln. Acest fapt constituia un amestec în sfera bisericească. Poate că regele a voit să-l sfideze pe papa; oricum, în ochii papei apărea ca atare. Grigore VII îi trimite o scrisoare foarte dură, ameninţîndu-l cu excomunicarea.

La rîndul său, Henric IV s-a comportat ca şi cum atitudinea papei ar fi fost o provocare nemaiauzită. În ianuarie 1076 adună la Worms 26 de episcopi şi-l declară

depus pe papa. Scrie apoi "pseudo-călugărului Hildebrand" o scrisoare care poate fi definită ca un acces de furie copilărească. În februarie 1076, cînd scrisoarea ajunge la Roma, Grigore VII îl excomunică pe Henric, iar pe supuşii acestuia îi dezleagă de jurămîntul de fidelitate.

Excomunicarea unui principe din cauza dispreţului său deschis faţă de poruncile lui Dumnezeu şi ale Bisericii era un fapt care se mai repetase în trecut. Astfel, Nicolae I îl excomunicase pe Lothar, regele francilor, din cauza concubinajului său cu Waldrada, şi nimeni nu i-a contestat acest drept. În cazul nostru însă era de prevăzut că Henric nu se va supune şi că probabil va interveni cu forţa împotriva papei. În eventualitatea unui război, Grigore VII se putea baza pe puţini aliaţi: "Pataria" lombardă, marchiza Matilda de Toscana şi Roberto Guiscardo cu normanzii săi. Într-un prim moment, nu se ajunge la război, deoarece principii germani se alătură de partea papei. La dieta din octombrie 1076, aceştia stabilesc că, pentru moment, regele trebuie să se abţină de la funcţiile de conducere şi că va pierde total coroana dacă în timp de un an nu va fi dezlegat de excomunicarea papală. În acelaşi timp papa era invitat să vină în Germania.

Canossa

Ca urmare a acestui fapt, Grigore VII se îndreaptă spre nordul Italiei de unde, conform înţelegerii stabilite dinainte, principii germani trebuiau să-l conducă dincolo de trecătorile alpine. Dar înainte ca escorta aşteptată să ajungă la destinaţie, Henric IV soseşte în nord cu o armată echipată de război. Grigore VII se reîntoarce spre Appenini, oprindu-se în castelul fortificat de la Canossa situat la sud de oraşul Parma, castel care aparţinea fidelei marchize Matilda. În afară de Matilda, mai erau cu papa contesa Adelaida de Torino şi Hugo, abatele de Cluny. Henric, însă, nu atacă castelul, ci trimite scrisori pline de umilinţă, în care promite să asculte de toate hotărîrile papei, cu condiţia ca să-l dezlege de excomunicare. În cele din urmă se prezintă el însuşi şi rămîne în faţa porţii castelului în haine de pocăinţă.

Grigore VII era mult mai sever decît pioasele principese care erau cu el în castel,

şi care-l rugau plîngînd să aibă milă. Papa se găsea într-o mare încurcătură. Ca preot, nu putea să refuze absolvirea unui păcătos care îl implora, dînd toate semnele unei căinţe sincere. Ca şi cunoscător perspicace al oamenilor, nu putea să nu se gîndească la faptul că erau puţine motive de încredere într-o persoană care se ridicase cu toată furia împotriva lui şi care acum, cu aceeaşi angajare şi decizie, îi promitea ascultare. În sfîrşit, ca om politic ştia că exista pericolul de a comite acum o gravă eroare. Într-însul a învins preotul; îl dezleagă de grava cenzură bisericească în care căzuse. Jurînd solemn, Henric promite că va împlini tot ceea ce papa îi va cere. Pe cînd se mai găsea încă la Canossa, Grigore VII trimite principilor germani o scrisoare foarte lungă, în care explică clar încurcătura în care se afla.

Acesta este faimosul episod de la Canossa, într-adevăr, mai faimos decît ar fi meritat să fie. "A merge la Canossa" a devenit o expresie proverbială, mai ales după ce Bismark, în timpul Kulturkampf-ului, a exclamat în plin parlament: "Noi nu vom merge la Canossa!". Istoricii şi publiciştii germani au considerat Canossa ca o ruşine naţională abia în secolul XIX. În timpul lui Luther, cînd se căuta deja în istorie tot ceea ce ar fi putut demonstra ostilitatea papilor faţă de Germania, evenimentele din perioada suabilor au jucat, desigur, un rol important, dar Canossa nu făcea parte încă dintre acestea. Concepţia liberală a istoriei a fost aceea care a considerat Canossa ca simbol al setei de putere a papei, care, cu o crudă satisfacţie, a umilit un rege german.

Acest mod de înţelegere nu numai că tăgăduieşte spiritul Evului Mediu, dar falsifică însuşi cursul evenimentelor. Dacă a învins cineva la Canossa, acesta nu a fost desigur Grigore VII. Pînă în acel moment papa fusese stăpîn pe situaţie. Principii germani s-au supus sentinţei sale şi îl depuseseră pe rege. Însă imediat ce papa s-a reconciliat cu regele, aceiaşi principi s-au răzvrătit. Papa ajunsese într-o situaţie fără ieşire iar situaţia îi scăpase din mîini. Grigore ar fi trebuit să nu fi fost Hildebrand pentru a nu înţelege imediat toate acestea.

Sfîrşitul lui Grigore

Principii germani nu au ţinut cont deloc de dezlegarea pe care Henric IV o obţinuse. În martie 1077, la dieta din Forchheim, ei au ales un nou rege în persoana ducelui Rudolf de Suedia. Cei doi suverani ajung acum să lupte unul împotriva celuilalt. Grigore VII este de partea lui Rudolf şi deoarece Henric călcase promisiunile făcute cu jurămînt la Canossa, papa l-a excomunicat din nou. Dar Henric mai avea încă susţinători, şi în lupta împotriva lui Rudolf, acesta din urmă este ucis. Noul pretendent la tron, Hermann de Salm, nu a reuşit să-şi ducă planul la capăt. Henric, exaltat de succesul obţinut, încă odată se aprinde de mînie împotriva papei. Într-un sinod ţinut la Bressanone Grigore VII este depus şi înlocuit cu un antipapă, arhiepiscopul Viberto de Ravenna, cu numele de Clement III. Henric coboară în Italia şi în 1083 asediază Roma; abia în anul următor reuşeşte să ocupe Sfîntul Petru şi cetatea leoniană. Grigore VII se închide în castelul Sant'Angelo. Regele excomunicat a fost încoronat de către antipapă. În cele din urmă a venit Roberto Guiscardo împreună cu normanzii, i-a alungat pe germani şi l-a eliberat pe papa. Însă eliberatorii s-au purtat atît de nedemn în oraş încît mînia poporului s-a îndreptat împotriva lui Grigore VII. Din acest motiv, el trebuie să plece pînă la Salerno împreună cu normanzii care se retrăgeau, şi aici, la 25 mai 1085, moare. După cum scrie biograful său, Paul de Bernried, înainte de a muri a rostit cuvintele psalmului 44: "Am iubit dreptatea şi am urît fărădelegea", dar în loc de a continua: "de aceea Dumnezeu m-a uns cu undelemnul bucuriei", a continuat cu amărăciune: "de aceea mor în exil".

Fără îndoială, Grigore VII, înainte de a muri, a fost prea pesemist. În pofida acestei înfrîngeri exterioare, grandioasa sa operă de reformă nu a fost distrusă. Nici măcar nu era vorba de o adevărată înfrîngere. Henric IV, după acea aventură romană, nu a ieşit mai puternic decît înainte. De partea cealaltă, prestigiul moral al papalităţii ajunsese pe culmi foarte înalte. Trecuseră abia 40 de ani de cînd Henric III îl alungase de pe catedra lui Petru pe copilul Teofilatto, nedemnul Benedict IX, dar de la acest bătrîn îndurerat care acum îşi trăia ultimile zile la Salerno, toată creştinătatea a putut să înveţe că papa este vicarul lui Cristos pe pămînt.

Succesorii lui Grigore

După moartea lui Grigore nimeni nu mai voia să devină papă. Cardinalii l-au ales de două ori pe Dezideriu, abate de Montecassino, dar abia după ce pe parcursul a trei alegeri a fost ales tot dînsul, abatele este dispus să devină papă; imediat, însă, vrea să abdice. Roma era pe jumătate distrusă. Papa era lipsit de bani. Nu degeaba ultimii papi şi-au păstrat episcopiile lor, cum ar fi Clement II care-şi păstreză episcopia de Bamberg, Victor II pe cea de Eichstätt, Alexandru II pe cea de Lucca; aceasta pentru a avea venituri suficiente cu care să trăiască. Ca abate de Montecassino, Dezideriu, care-şi ia numele de Victor III, era bogat şi ajunsese chiar să promită o recompensă celui ce l-ar elibera de tiară. Si aceasta era o simonie, numai că în sens invers decît se practica de obicei. Niciodată, nimeni nu adevenit papă cu atîta neplăcere. Cu toate acestea, Victor III, care deja pe vremea lui Grigore VII şi a predecesorilor săi fusese una din coloanele reformei, era decis să urmeze întru totul calea reformelor apărate de Grigore VII. Din păcate a murit în 1087.

Este ales din nou un benedictin, francezul Urban II (1088-1099). El fusese novice la abaţia din Cava şi apoi prior la cea de la Cluny. Grigore VII îl chemase la Roma şi-l crease cardinal. Gregorovins îl aseamănă pe Urban II cu Augustus iar pe Grigore VII cu Cezar. Această asemănare e adevărată doar în sensul că Urban a fost un urmaş mai norocos decît predecesorul său, care, cu toate acestea, este mai mare decît el. Pe de altă parte, asemănarea nu se potriveşte deloc, deoarece cei mai importanţi papi medievali se asemănau foarte puţin cu fondatorii imperiului şi cu stăpînii temporali. Deoarece Roma era ocupată de antipapa Clemente III, Urban II a trebuit să petreacă un timp îndelungat în afara oraşului Roma, cînd alături de normanzi, cînd în Franţa. Dînsul a reconfirmat încă o dată dispoziţiile împotriva simoniei şi a învestiturii din partea laicilor. El l-a excomunicat pe regele francez Filip I, care-şi alungase soţia pentru a se căsători cu o altă femeie. Regele s-a supus, dar apoi a greşit din nou. Pascal II îl escomunică a doua oară. Din 1085 arabii fuseseră alungaţi din Toledo, vechea capitală a Spaniei. Urban II l-a numit din nou pe episcopul de Toledo ca primat al Spaniei. El a acordat contelui Ruggero de Sicilia o

bulă, care a fost interpretată de viitorii regi sicilieni într-un mod propriu (nu ştim dacă în mod intenţionat sau pentru că aşa credeau ei că e bine), şi care a constituit mai tîrziu baza pentru pretenţiile lor cezaropapiste, cunoscute sub numele de *Monarchia Sicula*. În afară de aceasta, în istoria universală, Urban II scris o pagină glorioasă, iniţiind cruciadele. Si tocmai cu o escortă de cruciaţi, în anul 1095, a reuşit în sfîrşit să-l alunge din Roma pe antipapa Clement III.

În timp ce, cu vederi largi, Urban II conducea Biserica şi era în fruntea principilor europeni, lansînd ideea cruciadelor, Henric IV se afla, aproape uitat, în nordul Italiei, mai mult la Verona, luptînsu-se cu trupele marchizei Matilda de Canossa. Această principesă fidelă, care-l susţinea pe Urban II aşa cum îl susţinuse şi pe Grigore VII, se căsătorise cu tînărul duce de Bavaria, Guelf V, care era cu 27 de ani mai tînăr decît dînsa; aceasta cu scopul de a-l atrage de partea papei. Henric IV se întoarce în Germania abia în 1097. Aici abia reuşeşte să potolească răzvrătirea fiului mai mare Conrad; mai tîrziu, însă, se revoltă şi cel de-al doilea fiu al său Henric, care-l face prizonier şi-l constrînge să abdice. La puţin timp, Henric IV moare, fără să fi fost dezlegat de excomunicările în care căzuse.

După Urban II a urmat un alt benedictin, care şi-a luat numele de Pascal II (1099-1118). Sub conducerea sa, care a fost lungă şi fără lupte sau războaie, oraşul Roma a scăpat de devastările şi de abandonul în care se aflase timp de două secole. S-au ridicat noi construcţii. În locul vechilor bazilici ruinate s-au ridicat altele noi, care în parte se păstrează şi astăzi: Sfînta Maria în Trastevere, Sfîntul Crizogon, Sfîntul Clement, Cei Patru Sfinţi Încoronaţi. Numeroasele clopotniţe în stil roman, atît de graţioase şi de caracteristice oraşului Roma, datează din secolul XII, ca şi frumosul stil decorativ pentru pavaje, amvonuri şi altare, cu o bogată folosire a mozaicurilor multicolore, care, în general, poartă numele de stil cosmatesc.

Sfîrşitul luptei pentru învestitură

Lupta cu regele german pentru investitură nu fusese încă încheiată. Cu celelalte ţări se reuşise a se stabili un modus vivendi, şi aceasta fără dificultăţi prea mari. În 1098,

Urban a reuşit să ajungă la un acord cu Franţa, în baza căruia regele renunţa la conferirea inelului şi a cîrjei episcopale, care, practic, însemna numirea episcopului. La rîndul său, papa îi acorda dreptul de a confirma alegerea, după ce aceasta a avut loc conform procedurii canonice; în afară de aceasta, îi permitea să-i încredinţeze celui ales bunurile temporale ca feude. În schimb, noul rege Henric V nu era dispus să renunţe la propriile pretenţii, deşi înainte de a fi încoronat, pentru care avea nevoie de ajutorul papei, îi făcuse cele mai frumoase promisiuni. Pascal II era decis să termine odată pentru totdeauna şi cu orice preţ acest conflict atît de dureros. Cînd, în anul 1111, Henric V a venit la Roma pentru a primi aici coroana imperială, papa a propus ca episcopii germani să renunţe efectiv la feudele Imperiului. În acest fel, ei nu ar mai fi fost vasali ai regelui, iar aceasta nu ar mai fi avut motiv să se amestece în numirile ecleziastice. În zilele noastre, o astfel de realitate este numită separarea Bisericii de stat. Pentru Evul Mediu, aşa ceva era irealizabil. Propunerea făcea onoare idealului unui papă care venea dintr-o mănăstire, dar se putea observa uşor că el nu cunoştea bine situaţia de pe teritoriul imperiului. Episcopii germani au respins cu indignare propunerea, iar la sinodul ţinut în Sfîntul Petru s-a ajuns la scene zgomotoase. Acum, în timpul dezbaterii, Henric V îl face prizonier pe papa şi-l forţează să-i acorde privilegiul de a conferi învestituri fără nici o condiţie. Dar după plecarea sa din Roma, papa va revoca această concesie care-i fusese luată cu forţa. Din această cauză, împăratul s-a întors imediat şi a asediat oraşul. În timpul luptei Pascal II a murit.

I-a urmat Gelaziu II, un benedictin de la Montecassino, care, după Grigore VII, a fost al cincilea papă format în spiritul reformei de la Cluny. Forţat de împărat, el a trebuit să se retragă la Gaeta şi deoarece Henric V l-a asediat şi aici, Gelaziu l-a excomunicat şi a fugit la Cluny, unde a murit după abia un an de la alegere.

Concordatul de la Worms

Conform tradiţiei, alegerea s-a desfăşurat în locul în care murise papa, în acest caz, mănăstirea de Cluny. Însă nu a fost ales un călugăr, ci arhiepiscopul de Vienne, un om de

stat clarvăzător, care se trăgea dintr-o familie de principi. El şi-a luat numele de Calixt II. După lungi tratative cu Henric V, a reuşit în sfîrşit să încheie acel pact, care a devenit celebru în istorie cu numele de "Concordatul de la Worms". Aici, împăratul a promis întîi de toate că, în limita posibilităţilor, va repara toate daunele materiale cauzate Sfîntului Scaun sub conducerea tatălui său şi a sa. Pe viitor, împăratul va renunţa la învestituri şi va permite ca în toate bisericile din Imperiu să se facă alegeri canonice libere atît ale episcopilor cît şi ale abaţilor. La rîndul său, papa a permis ca în teritoriul coroanei germane regele să participe la alegere şi în cazul unei alegeri nesigure să poată lua împreună cu episcopii provinciei ecleziastice respective decizia definitivă. În urma alegerii canonice, pe toate teritoriile Imperiului el avea facultatea de a da celor aleşi bunuri temporale ca feude şi de a impune datoriile legate de acestea.

Prin acest concordat, lupta de investitură, sau "lupta", cum mai era numită de contemporani, lua sfîrşit. Acum am putea pune întrebarea dacă papa a obţinut mult din ceea ce dorea şi dacă concordatul de la Worms a reprezentat o victorie pentru Biserică. Timp de mai multe decenii papii suferiseră catastrofe enorme, făcuseră războaie, au dat excomunicări, pentru a obţine apoi promisiunea regelui german că va da episcopilor feude după numirea lor şi nu înainte, cum se făcuse pînă atunci; în acest mod, acestuia îi rămînea încă o mare posibilitate de influenţa alegerea în sensul pe care-l voia. Oare nu tocmai lupta pentru învestitură reprezentase unul din conflictele atît de frecvente dintre Biserică şi stat, conflict în care Biserica era în cele din urmă mulţumită că se termina fără pagube prea mari?

Trebuie spus de la bun început că e greşit a considera lupta de învestitură ca un conflict între Biserică şi stat. Această idee, care concepe Biserica şi statul ca două societăţi independente, dar care uneori se întrepătrund, nu se potriveşte Evului Mediu. În realitate, în Evul Mediu existau principi şi nu state. Biserica avea nevoie de principi, se baza pe ei, primea beneficii de la dînşii iar în schimb le dădea privilegii. Nu avea nici un interes să-i umilească sau să le smulgă cît mai multe drepturi posibile. Ceea ce voia Biserica în Evul Mediu şi ceea ce a voit întotdeauna a fost dreptul de a se ocupa de îngrijirea sufletelor. Atunci cînd principii îi considerau pe episcopi ca păstori spirituali şi

nu ca simpli vasali ai Imperiului, atunci cooperarea principilor era binefăcătoare Bisericii. Şi principii sînt membri ai Bisericii şi sînt şi ei responsabili, în felul lor, de mîntuirea veşnică a supuşilor lor.

Programul pe care şi-l propuseseră de la început cei de Cluny nu era acela de a-i înlătura pe principi sau să le slăbească autoritatea, şi cu atît mai puţin de a uni lumea întreagă într-un singur stat al Bisericii, ci mai degrabă acela de a aminti conducătorilor datoriile pe care le au în legătură cu grija pentru sufletele supuşilor lor. Pentru acest motiv, în primul rînd ei nu puteau să accepte vreo dependenţă a Bisericii care să o împiedice în exercitarea misiunii sale pastorale. Acest scop a fost atins nu prin pacte şi convenţii, ci în virtutea acestei idei răspîndite de dînşii în toată creştinătatea. Lupta de învestitură adusese Bisericii o victorie strălucită; cu aceasta nu se înţelege că adversarul a fost constrîns să îngenuncheze. Simbolul unei astfel de victorii nu este Canossa, care a fost doar un episod fără importanţă, ci concordatul de la Worms.

Într-un anumit sens, lupta de învestitură înseamnă sfîrşitul Evului Mediu barbar. Principii şi popoarele învăţaseră că drumul dreptului este mai sigur şi mai eficient decît cel al forţei. Aceasta nu înseamnă că de atunci a început să existe o situaţie ideală; aceasta nu există în istoria omenirii. Însă din secolul XII a început acea civilizaţie care a unit popoarele într-o organizare absolut originală, complet pătrunsă de spiritul Bisericii. Din acest motiv, astăzi, acea unire a popoarelor creştine nu poate fi despărţită de conceptul acelui Ev Mediu care a produs valori nepieritoare în Biserică şi în lume.

VIAŢA BISERICII ÎN EVUL MEDIU

Dacă privim harta geografică a Evului Mediu din secolele XII-XIII observăm că Biserica este încă mică. La bariera meridională a Mării Mediterane, ridicată încă din secolul VII împotriva Islamului, s-a adăugat, după separarea definitivă de greci, o nouă barieră în Orient, care merge aproximativ de la canalul Otranto pînă la golful de la Riga. Însă Europa situată dincolo de aceste bariere este în întregime catolică şi civilizată, constituind o unică comunitate culturală, o adevărată familie de popoare. Pe întreg teritoriul are loc o creştere numerică a locuitorilor. Este sigur că în secolul XIII Biserica depăşea 30 milioane de credincioşi, o cifră care nu se mai înregistrase pînă atunci. Faţă de antichitate, teritoriul geografic al Bisericii s-a redus; a crescut, în schimb, coeziunea, unitatea şi forţa ei interioară.

Diecezele

În secolul XI şi XII au fost instituite multe centre episcopale noi, astfel că în secolul XIII Biserica întreagă număra peste cinci sute de dieceze. Dintre acestea, un număr disproporţionat de mare era în Italia, mai ales în sud, unde, pentru a spune aşa, diecezele formau două straturi diferite: cele vechi, care existau de pe timpul Romei şi al Bizanţului, şi cele noi, fondate de normanzi. La vechile centre mitropolitane din Napoli, Bari, Brindisi, Capua, Amalfi, Salerno şi Benevento, s-au adăugat în secolul XI ca provincii ecleziastice Otranto, Reggio, Sorrento, Taranto, Trani, Cosenza, Acerenza, Conza şi Manfredonia, iar în secolul următor, cele trei dieceze siciliene de Palermo, Messina şi Monreale. Numeroasele dieceze din Italia centrală depindeau direct de Sfîntul Scaun. În nord erau cele patru mari şi vechi provincii ecleziastice de Milano, Ravenna, Aquileia-Grado şi Aquileia (antică), la care în secolul XI s-a adăugat şi Pisa. În acelaşi

secol este smulsă de la arabi Sardinia, unde au apărut trei provincii bisericeşti: Cagliari, Sassari şi Oristano.

În Franţa au rămas aproape neschimbate vechile provincii bisericeşti din Arles, Vienne, Lyon, Besançon, Sens, Bordeaux, Tours, Reims, Rouen, Bourges, la care, în secolul IX, s-a adăugat şi Auch.

Spania, după bătălia decisivă de la Navas de Toulouse din 1212 şi după victoria lui Ferdinand III, se găsea din nou sub sceptrul principilor creştini; excepţie făcea doar Granada. Spania îşi refăcuse aşadar vechile centre mitropolitane din Tarragona şi Toledo, ca şi cel din Sevilla, care a fost cucerit în 1248 şi unde succesiunea episcopală fusese întreruptă timp de un secol. Vechiul sediu mitropolitan din Merida este transferat în 1120 la Santiago de Compostella. În Portugalia se instituise în 1104 noul sediu mitropolitan din Braga.

În Anglia existau două centre mitropolitane: în sud Canterbury cu mai mult de douăzeci de dieceze sufragane, iar în nord York. De acesta din urmă aparţineau şi cele nouă dieceze scoţiene, pînă cînd Clemente III, în 1188, le-a scos din uniunea mitropolitană, supunîndu-le direct Romei.

În Irlanda, vechea arhiepiscopie de Armagh este divizată în 1152 în patru provincii bisericeşti: Armagh, Cashel, Dublin şi Tuam.

Regiunea scandinavă avea trei arhiepiscopii: Lund, aflată pe teritoriul suedez, iar din 1104 devenită scaun mitropolitan pentru opt dieceze daneze; afară de acestea, existau, din 1152, Drontheim în Norvegia şi Upsala în Suedia, din 1164.

Diecezele baltice, din teritoriul recent convertit de ordinul teutonic, au fost instituite abia în secolul XIII. Sediul mitropolitan era Riga (1251) iar diecezele sufragane erau Semgallen (Selburg), Kurland (Pilten), Samland (Fischhausen), Ermland (Frauenburg), Pomerania (Riesenburg), Kulm şi Marienwerder.

Provincia bisericească poloneză, fondată în anul 1000, cuprindea în secolul XII, pe lîngă arhiepiscopia de Gniezno, şapte dieceze, între care Wroclaw.

Ungaria avea şi ea, începînd cu secolul XI, două arhiepiscopii: Gran (Esztergom) şi Kalocsa cu zece dieceze sufragane.

În Dalmaţia, vechea mitropolie din Salonic a fost transferată la Spalato în secolul VII. În secolul XII a fost organizată provincia bisericească Zara, căreia i-au fost supuse micile episcopii din insulele dalmaţiene care aparţineau Veneţiei.

În Germania, Mainz era fără îndoială cea mai mare provincie bisericească. Ei îi aparţineau diecezele de Worms, Speyer, Strasbourg, Konstanz, Coira, Augsburg, Eichstätt, Würzburg, Halberstadt şi Hildesheim, ca şi întreaga Boemie şi Moravia cu diecezele de Praga şi Olmütz. Între acestea două şi provincia bisericească de Mainz, care era împărţită de ea în două părţi neegale, se afla dieceza de Bamberg întemeiată de împăratul Henric II şi supusă imediat Sfîntului Scaun. De provincia bisericească de Köln aparţineau Münster, Osnabrück şi Minden, ca şi Utrecht şi Li□ge, iar din 1169 şi CambraiŞrier avea ca sufragane Metz, Toul şi Verdun.

Arhiepiscopia de Magdeburg, fondată în 968 de Otto I, avea ca sufragane Havelberg, Brandenburg, Meissen, Naumbur-Zeitz şi Merseburg, toate întemeiate în secolul X. Arhiepiscopiei de Bremen îi erau supuse episcopiile de Lübeck, Ratzeburg şi Schwerin, înfiinţate în secolul XII.

Din 798, pentru sud-estul german, sediul mitropolitan era la Salzburg. Îi aparţineau vechile dieceze bavareze de Regensburg, Passau şi Freising iar în Tirol, Bressanone. Gurk, în Kärnten, i se alătură în secolul XI; Seckau în Stiria şi Lavant (S. Andrä), tot în Kärnten, în secolul XIII. Episcopia de Chiemsee s-a format în 1215. În secolul XIII, Germania avea 6 provincii bisericeşti cu 43 de dieceze.

Parohiile

Diecezele Evului Mediu erau în medie mult mai mari decît în antichitate, însă mai mici decît diecezele moderne, mai ales în ceea ce priveşte populaţia. Cu toate acestea, parohiile erau mult mai extinse. În antichitatea creştină nu existaseră parohii, aşa cum le înţelegem noi astăzi. Fiecare comunitate avea episcopul ei. Dacă într-un alt loc se forma o nouă comunitate, ea îşi primea propriul episcop. Începînd cu secolele V şi VI, în locurile mai mici nu au mai fost constituite noi centre episcopale; comunităţile mai mici erau

administrate de preoţi dependenţi de episcopul din localitatea principală. Acesta era începutul parohiei. Aceşti preoţi erau numiţi *plebanus*, *curatus*, sau chiar *rector ecclesiae*Ştitlul de *parochus* apare abia în secolul XVI. Ordinea antică influenţa încă noua situaţie creată, deoarece, pe tot parcursul Evului Mediu, fiecare oraş avea un singur paroh, care putea să fie ajutat de numeroşi vicari. Multe din celebrele catedrale ale Evului Mediu au fost construite ca biserici parohiale orăşăneşti sau ca biserici ale unei mănăstiri; astfel avem catedrala sfîntul Stefan din Viena, catedrala din München, cea din Freiburg şi Sfînta Gudula din Bruxelles. Pînă în secolul XIII, parohiile de ţară erau puţin numeroase şi foarte extinse. Că era un lucru excepţional pentru un sat ca să aibă o biserică parohială, se vede astăzi după numele localităţilor, ca Pfarrkirchen (biserică parohială), Kirchdorf (satul bisericii) în Germania, iar în Italia, Pieve (de la *plebania* = parohie). În secolul XIII, în multe locuri, parohiile prea mari au început să fie împărţite. Numeroasele bisericuţe parohiale de ţară în stil gotic pur, care pe pămîntul german se întîlnesc astăzi la fiecare pas, îşi au originea în acest timp. În aceste subdiviziuni, parohia mamă îşi păstra anumite drepturi. Se boteza numai în vechile pieve, iar la sărbătorile mari, credincioşii trebuiau să asiste acolo la oficiul divin.

Clerul

În Evul Mediu nu se simţea deloc lipsa de clerici, dimpotrivă, erau prea mulţi. De obicei, alegerea şi formarea lor erau foarte sumare. Nu exista nici o instituţie asemănătoare seminariilor de astăzi. Cînd în secolul XIII apar universităţile, în unele din ele, nu în toate, s-a început să se ţină şi lecţii de teologie; pentru conferirea ordinelor sacre, însă, nu era absolut necesar să fi frecventat o şcoală superioară. Se estimează că numai unu la sută din cler frecventase într-un fel oarecare o şcoală superioară. De altfel, nu toţi preoţii erau angajaţi în îngrijirea sufletelor. Mulţi dintre ei trăiau ca şi capelani ai domnilor feudali, ca bineficiari în bisericile stăpînului, sau ca şi canonici în bisericile expres fondate, şi nu aveau nici o altă preocupare decît celebrarea Liturghiei în zilele stabilite, sau, pentru canonici, cîntarea oficiului în cor. În astfel de condiţii, pastoraţia

sufletelor era departe de a fi ideală. Nu exista deloc o instruire catehetică sistematică a tineretului. Din acest motiv, erau îndreptăţite plîngerile despre ignoranţa religioasă a poporului, mai ales la sate. Clericii neinstruiţi se bucurau de puţină stimă, mai ales cînd se ştia că nu duc o viaţă morală sănătoasă, iar cazurile erau destul de frecvente. De o mai mare stimă se bucurau în schimb călugării austeri de la Cluny, iar mai tîrziu cisterci-nii.

Formarea clerului destinat serviciului pastoral a fost unul din punctele capitale ale reformei din secolul XI. Deoarece acum personalităţile cele mai influente în Biserică erau călugării de la Cluny, sau urmaşii lor, reforma s-a impus în sens monahal. Reformatorii considerau că mijlocul cel mai bun ar fi acela de a-i aduna pe clerici ca să trăiască o viaţă comună de tip călugăresc.

Ideea nu era deloc nouă. De cînd, la sfîrşitul secolului IV, Eusebiu de Vercelli şi Augustin de Hippona îi adunaseră pe clerici într-o viaţă comunitară, acest stil de viaţă a fost considerat mereu ca fiind ideal, şi multe concilii l-au recomandat, chiar dacă din motive practice nu l-au realizat decît rareori. Episcopul Crodegang din Metz scrisese în secolul VIII o regulă pentru canonicii săi, asemănătoare cu regulile monastice. Sinodul regatului franc din 817 a emanat o regulă pentru clerici compusă din texte luate de la sfîntul Ieronim, Augustin şi din diferite canoane conciliare. Autorul ei a fost probabil benedictinul Benedict de Aniane, pe timpul căruia, din însărcinarea împăratului Ludovic cel Pios, era în curs de realizare o reformă a mănăstirilorŞoate aceste încercări de a-i conduce pe clerici spre o *vita communis* au eşuat, lovindu-se de dificultăţile practice, prima dintre care era fără îndoială sistemul bisericilor private.

Canonicii regulari

Sinodul din Lateran din 1059 a reuşit să dea, în sfîrşit, un nou impuls, astfel încît de această dată ne îndreptăm spre o adevărată mişcare de reformă. Mai tîrziu, alături de catedrale şi de alte biserici, s-au fondat chiar mănăstiri pentru clerici, în care viaţa comună se asemăna cu cea a călugărilor, viaţă ce excludea proprietatea privată. A apărut astfel un nou ordin religios, cel al canonicilor regulari, sau cum vor fi numiţi mai tîrziu,

"canonicii regulari ai sfîntului Augustin".

La început se dădea numele de "canonici" la toţi clericii înscrişi în matricola (în greceşte: *kanon*) unei biserici. Apoi, numele îi va indica pe clericii care erau ţinuţi să observe canoanele (adică regulile). În ambele cazuri denumirea îi cuprindea pe toţi clericii, deoarece din punct de vedere juridic nu existau clerici care să nu fie şi canonici. Reforma din secolul XI avea în vedere aşadar tot clerulŞoţi trebuiau să trăiască conform canoanelor, însă de acum înainte termenul "canonic" va fi aplicat aceluia care trăieşte în felul călugărilor. Cele mai vechi reguli canonice cereau viaţa în comun, însă permiteau şi proprietatea privată. Sinodul din Lateran celebrat de Nicolae II, ale cărui decizii au fost repetate de Alexandru II în 1063, îşi exprima dorinţa ca toţi clericii să observe sărăcia evanghelică. Aceasta era în consonanţă cu orientarea monastică a timpului. E suficient să ne gîndim că sfîntul Petru Damian afirma cu toată seriozitatea că apostolii şi urmaşii lor au fost adevăraţi călugări (*Opusc*. 28, c. 24). Este caracteristic reformei clunyano-gregoriene faptul de a propune idealuri aproape irealizabile, în speranţa că ele vor fi realizate cel puţin în parte.

Aşa s-a întîmplat şi de această dată. Nu toţi clericii au devenit călugări, însă o mare parte din ei au dus o viaţă cu adevărat călugărească. Şi întrucît regula sfîntului Benedict nu era adaptată preoţilor ocupaţi cu îngrijirea obişnuită a sufletelor, ei au ales regula sfîntului Augustin, cu un caracter mai general şi care la origine fusese scrisă pentru comunităţile de fecioare consacrate lui Dumnezeu. La începutul secolului XII, ea a fost introdusă în majoritatea noilor canonicate, care vor fuziona curînd în congregaţii speciale, aşa cum făcuseră benedictinii din Cluny, Cava, Hirsau, Camaldoli. Dintre congregaţiile de canonici augustinieni, o importanţă deosebită a avut-o în secolul XII cea a sfîntului Victor din Paris iar în secolul XV cele de la Windesheim în Olanda şi din Germania de nord. Însă cel mai celebru a fost ordinul premostratenzilor, întemeiat de sfîntul Norbert. Bula care îi confirma în 1126, enumeră nouă abaţii premonstratenze, între care Kappenberg în Westfalia. La acestea s-au adăugat în 1128 abaţiile existente la Wilten lîngă Innsbruck, cea din Tongerloo în Belgia, iar în 1140 cea din Strahov lîngă Praga. În 1160 erau aproape o sută, iar în 1230 depăşeau o mie. Cînd a murit (1134),

sfîntul Norbert era arhiepiscop de Magdeburg. În multe dieceze premonstratenzii formau capitlul catedralei şi însuşi episcopul era unul dintre ei; aceasta mai ales în partea de nord-est a Germaniei, în Brandeburg, Havelberg, Ratzeburg şi Riga. Faptul corespundea perfect ideii iniţiale a canonicilor regulari, care nu voiau să fie altceva decît cler diecezan reformat. Din acest motiv ei nu erau exempţi de jurisdicţia episcopală, aşa cum erau benedictinii.

În zilele noastre mai există puţine institute de canonici regulari. Însă în Evul Mediu ei au împlinit o misiune importantă. Datorită lor, sfîrşitul secolului XI a avut un mare număr de preoţi dedicaţi îngrijirii sufletelor, la înălţimea chemării lor şi foarte stimaţi de popor.

Cistercinii

Istoria ordinelor religoase nu curge ca un rîu liniştit, ci merge în valuri, asemenea inundaţiilor periodice ale Nilului în Egipt, care a fost tocmai patria vieţii călugăreşti. Aceasta derivă din faptul că pe acest tărîm, personalitatea joacă un rol atît de important, cum nu se regăseşte în nici un alt sector al vieţii bisericeşti. Istoria ordinelor călugăreşti este istoria marilor fondatori şi a marilor reformatori. Aceasta nu înseamnă că un val nou le înlătură pe cele precedente. Aproape fiecare din marile ordine religioase îşi păstrează o misiune stabilă în Biserică, chiar şi după ce a trecut prima sa perioadă de glorie.

Astfel de valuri, sau noi voci în corul Bisericii universale, au fost Cluny, ca şi Camaldoli şi canonicii regulari. De acum înainte valurile s-au succedat pe tot parcursul secolelor XII şi XIII; multe apar în acelaşi timp cu altele. Primii care au apărut au fost cistercinii.

La sfîrşitul secolului XI Cluny se afla la apogeul puterii sale. Nu ne referim la putere în sens de dominare sau de imperialism; totuşi, Cluny exercita un fel de monopol religios în Biserică. Cinci benedictini de la Cluny au ocupat, unul după altul, catedra sfîntului Petru. Mănăstirile care urmaseră uzanţe diferite de cele de la Cluny aproape că dispăruserăŞotuşi, o reacţie era aproape inevitabilă. Cluny nu degenerase, însă rămăsese

unilateral. El reprezenta o formă ideală de viaţă religioasă, însă nu forma ideală. Din acest motiv, cu trecerea secolelor, apar rînd pe rînd mănăstiri care merg pe drumuri diferite de cele propuse şi parcurse de Cluny; astfel sînt în Franţa Fontévrault în apropiere de Poitiers, Savigny în Normandia, iar în Italia, Montevergine şi Pulsano. În acest sens, o mănăstire nouă a fost cea fondată în 1098 nu departe de Dijon pe teritoriul Cistercium, în franceză Cîteaux.

Începuturile au fost modeste. Cînd în anul 1111 o parte dintre călugări cad victimă unei epidemii, abatele Stefan Harding, un englez, s-a gîndit să închidă conventul. În anul următor ajunge la Cîteaux, de la Bourgogne, tînărul cavaler Bernard cu treizeci de însoţitori care au cerut să intre în noviciat. Din acest moment, din toate părţile, numeroase persoane se îndreaptă spre Cîteaux. Deja în 1113 se formează prima filială la La Ferté, în 1114 la Pontigny iar în 1115 la Clairvaux, care l-a avut ca abate pe sfîntul Bernard, pe atunci în vîrstă de abia 25 de ani. Cu ocazia capitlului general din 1119, Bernard şi Stefan Harding elaborează statutele noului ordin, pe care l-au numit *carta caritatis*, adică "constituţia iubirii". Imediat a fost aprobat verbal de papa Calixt II şi mai tîrziu, în formă definitivă şi solemnă, de Eugen III, el însuşi cistercin.

Specific ordinului cistercin era un mod sever de a trăi, unit cu o sărăcie absolută pentru fiecare călugăr; chiar şi bisericile trebuiau să fie simple în ceea ce priveşte arhitectura. Şi astăzi pot fi recunoscute vechile biserici cistercine după corul dreptun-ghiular şi fără clopotniţă. Nu puteau să aibă nici măcar ferestre colorate. Cu toate acestea, mănăstirea poseda pămînturi, lucrate personal de călugări. Cistercinii au fost ghizii economiei agricole medievale. Multe din teritoriile Europei centrale au fost date agriculturii prin meritul lor, în timp ce în trecut rămăseseră necultivate. Localităţi ca Zistersdorf (satul cistercinului) şi altele amintesc şi astăzi această realitate. Organizarea ordinului se baza pe stabilitatea călugărilor şi autonomia mănăstirii, asemenea benedictinilor. Nou era faptul că abaţii trebuiau să se adune anual pentru capitlul general, iar abatele de Cîteaux numea în fiecare an vizitatori speciali cu misiunea de a referi în capitlul general cele constatate. Curînd s-a vădit că o astfel de organizare este foarte utilă. Pentru aceasta, conciliul din Lateran din 1215 a prescris-o şi pentru alte ordine.

Cistercinii s-au distins într-un chip deosebit prin devoţiunea lor faţă de Maica Domnului. Ei îi erau dedicate toate bisericile lor.

Răspîndirea cistercinilor a fost extraordinar de rapidă. Pînă în 1350 au apărut peste 600 de abaţii, pe lîngă cele vechi, care au adoptat în mod spontan regula lor. După Franţa şi Germania, unul din locurile cu cea mai mare răspîndire a ordinului a fost Irlanda. Aici, cistercinii au fost introduşi de sfîntul Malahia († 1148, la Clairvaux), arhiepiscop de Armagh şi prieten cu sfîntul Bernard. În Germania cistercinii se lăudau că pot să traverseze întregul regat fără să fie constrînşi să ceară ospitalitate la o mănăstire străină. Motivul fundamental al stimei de care se bucurau şi al rapidei lor expasiuni a fost, pe lîngă splendida lor structură monahală, personalitatea de prim rang a sfîntului Bernard.

Bernard personifică Evul Mediu şi spiritul naţional francez, ambele în sensul lor cel mai bun. Din scrierile lui emană o profundă devoţiune, o dedicare eroică pentru idealurile cele mai înalte, sclipirea geniului şi vastitatea orizontului. Latina lui Bernard nu este o limbă moartă. Nu este limba lui Cicero, ci un mijloc de expresie extraordinar de viu, plin de duh şi de fineţe, cu o muzicalitate proprie.

Ordinele cavalereşti

Alături de cistercini şi, în parte, sub inspiraţia lor, din rîndurile cruciaţior din Palestina a apărut un nou val de ordine călugăreşti. Sînt ordinele cavalereşti, care, răspîndite apoi în Europa, s-au bucurat pentru un anumit timp de o mare popularitate.

În 1119 cruciatul francez Ugo de Payens cu alţi şapte colegi depun votul de ascultare în mîinile patriarhului de Ierusalim, vot unit cu promisiunea de a-şi asuma protecţia pelerinilor împotriva necredincioşilor. Ei duceau o viaţă comună în felul canonicilor regulari. Regele Beauduin II le-a încredinţat o parte din palatul său, în apropierea templului, motiv pentru care au fost numiţi "templieri". Ugo de Payens vine în Europa, iar în 1128, la sinodul din Troyes, obţine de la legaţii papei aprobarea ordinului fondat de dînsul. Sfîntul Bernard a scris pentru el o regulă monastică precum şi o carte cu titlul "Elogiul noii cavalerii", care a făcut cunoscut ordinul în EuropaŞemplierii

şi-au luat o mantie albă asemănătoare celei a cistercinilor. Eugen III le-a permis să-şi coase pe aceasta o cruce roşie. Organizarea lor definitivă a fost aprobată de Inocenţiu II în 1139. Ordinul era constituit din trei categorii: cavalerii, celibi însă nu preoţi, dintre care era ales marele maestru; capelanii şi, în sfîrşit, fraţii, care aveau misiunea de a-l sluji pe aproapele cu armele şi de a-i îngriji pe cei bolnavi. Marea popularitate a templierilor, mai ales în Franţa, le-a adus mari bogăţii, care au fost cauza sfîrşitului lor tragic din 1312.

Mai celebru decît templierii a fost un alt ordin cavalersc, apărut tot la Ierusalim, în aceeaşi perioadă, lîngă hanul local pentru pelerini. De aceea el a fost numit ordinul fraţilor ospitalieri sau al sfîntului Ioan Botezătorul, iar apoi ordinul cavalerilor din Rodos sau de la Malta, în funcţie de diferitele lor reşedinţe. Prima regulă a fost compusă de Raymond de Puy în 1125. Ea se asemăna cu cea a templierilor. În secolul XVI, în eroica luptă pentru apărarea insulei Malta, ordinul atrage încă odată atenţia întregii creştinătăţi.

Puţin mai tîrziu cruciaţii din Bremen şi Lübeck au întemeiat în spitalul sfîntului Ioan D'Acri ordinul teutonic. Adevăratul fondator a fost însă ducele Friedrich de Schwaben. Ordinul a adoptat regula templierilor. Clement III le-a dat aprobarea în 1191; de la împăratul Henric IV primesc prima lor mănăstire în Europa la Palermo, în 1197. Cavalerii şi-au ales curînd un nou teritoriu de activitate în nord-estul european. Ducele de Mazowsze a dat în 1226 marelui maestru Herman de Salza teritoriul Kulmerland. Cavalerii teutoni s-au unit apoi cu cavalerii lui Cristos sau fraţii Spadei, întemeiaţi în 1202 de episcopul de Riga, cucerind şi încreştinînd toată ţara. Primul mare maestru al Prusiei, Hermann Balk († 1239), a întemeiat oraşele Thorn, Kulm, Marienwerder, Rheden şi Elbing. În 1255 s-a adăugat Königsberg iar în 1276 Marienburg. La început, sediul marelui maestru a fost Sfîntul Ioan d'Arci, iar din 1309 Marienburg. Şi astăzi bisericile şi castelele construite de cavalerii teutoni în elegantul stil gotic tîrziu, aşa-zisul stil în cărămidă, dau acestor regiuni o amprentă caracteristică. Cu înfrîngerea de la Tannenberg, în 1410, cavalerii teutoni au devenit vasalii Poloniei.

Ordine cavalereşti asemănătoare cu acestea au fost instituite şi în Spania, în lupta cu maurii; aşa, de exemplu, avem din 1180 ordinul de Calatrava.

Într-o formă sau alta, după ce au trecut prin numeroase vicisitudini, unele ordine

cavalereşti din acel timp s-au păstrat pînă astăzi. Cavalerii de la Malta formează acum o societate de nobili care-şi propune o activitate preponderent caritativă, aşa cum este ramura protestantă, formată din ioaniţi din Germania de nord. Din ordinul teutonic a mai rămas şi astăzi un rest care s-a transformat într-un ordin alcătuit numai din preoţi. Altele, în schimb, au devenit simple onoruri, ale căror titluri precum marea cruce, comendator sau cavaler amintesc de vechile ordine cavalereşti. Puţini dintre cei care poartă o astfel de distincţie ştiu că ea este legată de timpul cruciadelor.

Ordinele cavalereşti erau prea legate de evenimentele epocii şi a feudalismului medieval, pentru ca să poată avea în Biserică o importanţă durabilă. Însă la timpul lor au făcut mult bine. Ei au trezit în poporul creştin ideea misiunii pe care o are Biserica, şi anume cea de a apăra credinţa şi de a organiza activităţi caritative. În istoria ordinelor religioase ale Bisericii, ei reprezintă un moment important, întrucît au fost primii care au pus la temelia vieţii lor o activitate specific exterioară, cu toate că tindeau spre perfecţiunea spirituală a fiecărui individ. Astfel, ei au pregătit terenul din care trebuiau să apară ordinele cu viaţă activă.

Aceasta a fost cazul *Trinitarilor*, care şi-au propus ca misiune specifică răscumpărarea sclavilor creştini. Ei se apropie de ordinele cavalereşti, întrucît au fost fondaţi în calitate de canonici regulari de provensalul Ioan de Matha († 1213) şi de francezul Felix, membru al familiei princiare de Valois († 1212). Inocenţiu III i-a aprobat în 1198. Prima lor expediţie în Africa condusă de doi trinitari englezi, a readus în Europa 186 de sclavi creştini eliberaţi. Acestei eliberări i-au urmat curînd altele. Cu aceste prime succese, ordinul a primit şi bunurile indispensabile misiunii de a răscumpăra sclavii; s-a răspîndit mai ales în Anglia şi în Irlanda, unde număra aproape 100 de conventuri.

Într-un anumit sens, mai populari au ajuns *mercedarii*, formaţi dintr-o asociaţie de cavaleri catalani, şi care aveau drept scop protejarea coastei maritime împotriva atacurilor piratereştiŞransformarea lor într-un ordin cavaleresc a fost opera lui Petru Nolasco şi a marelui dominican Raimund de Pennaforte (1223). În prima sa expediţie în sudul Spaniei, ocupată de mauri, Petru Nolasco a adus acasă peste 400 de sclavi. Se apreciază că numărul sclavilor eliberaţi de ordinul Sfintei Fecioare a Răscumpărării (mercedarii) se

ridică la aproximativ 70.000. În anul 1318, Ioan XXII a stabilit ca superiorul general al ordinului să fie ales dintre preoţi. Ca urmare, cavalerii s-au retras din ordin şi au întemeiat un altul strict cavaleresc, numit de Montesa. De atunci mercedarii au fost incluşi printre ordinele mendicante. Mai tîrziu ei şi-au găsit un vast cîmp de activitate în coloniile spaniole din America.

Ordinele mendicante

Situaţia religioasă la începutul secolului XIII

Întreg secolul XI fusese o perioadă de renaştere spirituală a papalităţii. Papi importanţi îi ridicaseră reputaţia spirituală pe înălţimi niciodată atinse pînă atunci, deşi au continuat să aibă o slabă influenţă politică. Apoi, naşterea scolasticii nu a contribuit numai la dezvoltarea ştiinţei ecleziastice, ci a aprofundat şi a îmbogăţit viaţa sufletească a credincioşilor, şi aceasta într-un mod cu totul nou. Înfiinţarea de noi ordine religioase se repeta fără încetare. Cruciadele au dat un nou impuls activităţii religioase şi, aşa cum se întîmplă mereu în timpuri de mari tensiuni religioase, nu au lipsit nici crizele. Mai existau încă multe situaţii nesănătoase, umbre alături de lumini, la fel ca mai tîrziu, în perioada reformei. Ideile exaltate ale lui Ioachim da Fiore († 1202) se răspîndeau în sînul poporului credincios ca un fel de doctrină secretă. Poate pentru prima dată în istoria Bisericii au apărut concomitent fenomene de masă periculoase şi mişcări spiritualiste care, într-un mod mai mult sau mai puţin conştient, au încercat să se sustragă autorităţii Bisericii. Deplorabila cruciadă a copiilor din 1212 şi mai tîrziu convoaiele de flagelanţi, sînt doar cîteva exemple, destul de mari şi grave, de mase sugestionate şi bolnave.

Aceste realităţi erau strîns legate de schimbările sociale intervenite în Europa. După cum s-a spus, în secolul XIII populaţia Europei creştine depăşise deja 30 milioane. În secolele anterioare, ceea ce noi numim "popor" abia se făcuse auzit în istorie. De acum înainte începe să se vorbească de mase şi de mişcări populare. Înainte de secolul XII erau puţine oraşe care să merite un astfel de nume. Acum ele încep să apară şi să dezvolte, mai

întîi în Italia, apoi în Germania şi Franţa, şi cu ele se dezvoltă o nouă cultură laică. Vechiul feudalism începe să-şi piardă puterea nelimitată. Principele, seniorul feudal, nu se mai află în fruntea vasalilor, ci al poporului. Este începutul unui nou tip de luptă de clase, în care nu au lipsit mişcări invizibile, pe care azi le-am numi socialiste.

Totodată, întrucît întreaga viaţă era încă impregnată de spiritul religios, şi aceste curente subterane se prezentau în haină religioasă, ca secte sau ca erezii. Însă nu era vorba de erezii ale teologilor, care puneau în discuţie un punct doctrinal sau erau în contrast cu autoritatea bisericească, ci de tendinţe populare, lipsite de conţinut dogmatic, căzute pradă unei exaltări religioase maligne.

În acest sens, tipici sînt "săracii din Lyon", la origini un fel de ordin religios întemeiat de negustorul lionez Vald□s, de aceea numiţi şi "valdenzi". În 1176, Vald□s, cu ocazia unei foamete, şi-a dat banii pentru cei săraci şi a început să o facă pe predicatorul, însoţit de un grup de bărbaţi şi femei, îndemnînd lumea să se întoarcă la creştinismul primar. Printre valdenzi, "perfecţii" depuneau cele trei voturi de sărăcie, curăţie şi ascultare. Laicii celebrau Euharestia.

Mai periculoşi, întrucît s-au răspîndit pe o scară mai largă şi s-au abătut mai mult de la credinţa catolică, au fost catarii sau "albigenzii", numiţi astfel după numele oraşului Albi, în Franţa meridională. La origini, numele de catari, sau "curaţi", şi l-au dat novaţienii din secolul IIIŞotuşi, albigenzii nu proveneau din aceştia, ci mai curînd din manihei, deşi este greu de demostrat o legătură cu o asemenea sectă, întrucît în asemenea asociaţii secrete se repetă adesea aceleaşi fenomene. Albigenzii respingeau orice Biserică vizibilă, orice autoritate, atît laică cît şi bisericească, şi nu admiteau nici războiul, nici pedeapsa cu moartea. Aveau un singur sacrament, botezul spiritului, *Consolamentum*, care totuşi era primit numai de "perfecţi", ce erau ţinuţi la o asceză riguroasă; ceilalţi îl primeau numai pe patul de moarte. La începutul secolului XIII albigenzii au devenit un pericol serios pentru Biserică şi pentru stat. Inocenţiu III l-a îndemnat pe regele Franţei să pornească o cruciadă împotriva lor. A rezultat un adevărat război, care a fost purtat de ambele părţi cu o extremă cruzime. Deoarece în acel timp în multe locuri, chiar şi în afara Franţei, începeau să apară tendinţe asemănătoare, se părea că la orizont se profilează o

criză generală. Erau, ca să spunem aşa, zguduituri de cutremur, ca acelea care pregătesc erupţia unui vulcan. Că nu s-a ajuns la o gravă explozie, cu consecinţe incalculabile, a fost meritul unor oameni care au ştiut să canalizeze noul spirit, intrat deja în popor, pe căi sănătoase şi conforme cu Biserica. Aceşti oameni au fost fondatorii ordinelor mendicante, dintre care primul a fost sfîntul Francisc de Assisi.

Sfîntul Francisc

Din viaţa sfîntului Francisc avem mai multe cunoştinţe decît din cea a majorităţii sfinţilor medievali. El s-a născut la Assisi în 1182 şi era fiul unui bogat comerciant. A primit o bună educaţie. Însă încet-încet el s-a îndreptat spre o viaţă profund ascetică. În 1206 renunţă la moştenire, începînd să ducă o viaţă de eremit. Din 1208 apare ca predicator al pocăinţei, deşi era încă laic. Astfel şi-a cîştigat primii adepţi. Pînă în acest moment, viaţa lui exterioară se asemăna cu cea a lui Vald□s şi a altor idealişti din timpul său. Însă Francisc nu se revoltase împotriva Bisericii. El merge la Roma şi este prezentat papei Inocenţiu III de către cardinalul Giovanni Colonna. Marele papă îi acordă verbal permisiunea să continuie predicarea pocăinţei, îi primeşte votul de ascultare şi-i acordă tonsura ca semn al stării sale bisericeşti. De acum înainte, din toate părţile, noi aderenţi se îndreaptă spre Francisc. La Rusaliile anului 1219 s-a ţinut la Assisi un capitlu, care a dat ordinului ce se năştea un fel de organizare stabilă. Au fost stabiliţi miniştrii provinciali şi trimise în alte ţări primele grupuri de misionari. Expediţia din Maroc s-a încheiat cu martiriul primilor cinci misionari, ale căror trupuri au fost transportate în Portugalia. Evenimentul a făcut o aşa impresie asupra canonicului Ferdinand de Coimbra, încît s-a grăbit să meargă în Italia pentru a se uni cu sfîntul Francisc. El a primit numele de Anton, Anton de Padova, unul din sfinţii cei mai veneraţi în Biserică.

La capitlul de la Rusalii din 1220 a asistat şi cardinalul Ugolino, viitorul Grigore IX, care de atunci a rămas marele protector al sfîntului Francisc şi al ordinului său. Din cauza organizării ordinului s-a ajuns la divergenţe de vederi între sfîntul Francisc şi miniştrii provinciali, care doreau o legislaţie mai rigidă. Francisc era deja bolnav, în

special vederea îi slăbea tot mai mult. A renunţat la conducerea ordinului şi a ales un vicar. Cu toate acestea, acceptînd dorinţa capitlului, a compus regula ordinului. În anul următor, 1221, numărul fraţilor adunaţi pentru capitlu se ridica la circa 3.000. Pentru că trebuiau să se aşeze sub cerul liber, în istoria ordinului, acea adunare s-a numit "capitlul rogojinilor". Sfîntul Francisc a primit stigmatele la 14 septembrie 1224, pe muntele Verna, lîngă Arezzo, unde se retrăsese în singurătate. Boala s-a agravat, şi la 3 octombrie 1226 a murit în mănăstirea Porţiunculei, lîngă Assisi, în vîrstă de 44 ani.

Unii îşi fac o idee falsă despre personalitatea sfîntului Francisc. El nu era un exaltat, nici un copil visător care se joacă cu floricele şi cu raze de soare. Dimpotrivă, a fost, sub orice aspect, un om în deplinul sens al cuvîntului, simplu, spontan, înţelept. Nu era un teolog, însă avea acea credinţă genuină care este proprie poporului catolic.

Om tăcut şi foarte modest, a acceptat de bună voie ca alţii să participe la greutatea fondării ordinul său. Este adevărat că în unele anecdote ce ni s-au transmis, el apare ca un biet visător; în realitate, însă, a fost un om înţelept, prudent şi realist. Îi plăcea să colaboreze cu autoritatea bisericească. Foarte exigent în asceză, era exigent şi faţă de ucenicii săi, mai ales în ceea ce priveşte sărăcia. Însă nu avea un caracter ursuz, dimpotrivă, pe faţa sa se putea citi blîndeţea şi bunătatea, chiar dacă nu era spiritual şi glumeţ, cum au fost mai tîrziu Filip Neri sau Don Bosco. Nu era un jurist şi nici măcar un organizator; cu toate acestea a dat naştere unei mişcări populare; este vorba, într-a-devăr, de o adevărată mişcare populară, fără să strecoare însă în rîndul maselor un entuziasm dezordonat, de care s-au folosit unii fondatori de religii necreştine. Este sigur că acest om umil, mic de statură, aparţine personalităţilor de prim rang ale istoriei universale. El întrupează un mod de apropiere de Dumnezeu şi de unire cu el, pe care puţini l-au ajuns.

În majoritatea lor, sfinţii au adversari deja în timpul vieţii şi chiar şi mai tîrziu. Pînă astăzi, sfîntul Francisc nu a avut adversari. Nu toţi îl înţeleg, însă toţi, chiar şi necatolicii, îl iubesc.

Dominicanii

Complet diferit de sfîntul Francisc este celălalt mare întemeietor din secolul XIII, sfîntul Dominic. El s-a bucurat de o popularitate mai redusă decît cea pe care a avut-o Sărăcuţul din Assisi; opera lui, însă, nu este mai puţin importantă în istoria Bisericii.

Dominic s-a născut în 1170 la Caleruega în bătrîna Castilie. A studiat teologia la şcoala din Palencia, care puţin mai tîrziu va fi ridicată la rangul de universitate. În 1195 devine canonic la Osma şi împreună cu episcopul oraşului, în 1201 a transformat capitlul catedralei într-un capitlu de canonici regulari, conform regulei sfîntului Augustin. L-a însoţit apoi pe episcop într-o călătorie în Franţa meridională, unde în acel timp se dezlănţuia războiul împotriva albigenzilor. Dominic rămîne aici şi începe să predice; se convinge însă de faptul că victoria militară asupra ereticilor nu realizase mare lucru. De aceea se hotărăşte să întemeieze un ordin de maeştri-predicatori, reuşind să-l cîştige pentru cauza sa pe arhiepiscopul Folco di Toulouse, care era cistercin. În 1215, merge cu el la Roma în 1215, ca să asiste la cel de-al patrulea conciliu ecumenic din Lateran. Inocenţiu III i-a aprobat planul, dar şi-a exprimat dorinţa ca el să ia o regulă dintre cele deja aprobate. Sfîntul Dominic a ales regula pe care o urmase pînă atunci, cea a sfîntului Augustin. În conformitate cu aceasta, elaborează Constituţiile, în care a împrumutat mult şi de la premonstratenzi, şi ei canonici regulari. În 1216, papa Honoriu III îi dă aprobarea definitivă. Primul convent a apărut lîngă biserica sfîntul Roman din Tolosa, care i-a fost încredinţată de arhiepiscopul Folco. Curînd au urmat alte conventuri. Sfîntul Dominic a murit la Bologna în 1221. Succesorul său, celebrul Giordano de Saxonia, a completat organizarea ordinului.

Constituţiile ordinului dominican au fost privite totdeauna cu admiraţie şi au servit de model pentru toţi cei care au venit după dînsul, mai ales sfîntul Ignaţiu. Dominicanii formează primul ordin religios cu o conducere centralizată. Puterea legislativă este constituită de capitlul general, în timp ce cea executivă este încredinţată maestrului general. În special, este accentuată ascultarea care, ca singurul vot ce cuprinde în sine toate celelalte datorii ale vieţii religioase, este depus în mîinile maestrului general.

Dominicanii nu erau aşa de radicali ca franciscanii în ceea ce priveşte sărăcia şi severitatea vieţii. Pentru ei, totul este orientat spre scopul pastoral, spre învăţătură şi

predică. Încă de la început, ei au fost un ordin format din preoţi ce au pus pe primul loc studiile, ca bază pentru predicile adresate poporului. Încă din timpul vieţii sfîntului Dominic (1218), dominicanii au început să predea la universitatea din Paris, unde au căpătat un mare prestigiu cu Albert cel Mare şi Toma de Aquino. Datorită pregătirii lor teologice temeinice, au fost consideraţi de papa Grigore IX ca cei mai indicaţi pentru a fi judecători în tribunalul credinţei, Inchiziţia, care devenea atunci o necesitate în regiunile afectate de ereziile ce se strecurau în sînul poporului. Este cazul Franţei meridionale şi al Italiei de nord. Ca urmare, din cauza activităţii pe care o desfăşurau ca inchizitori, ei şi-au făcut mulţi duşmani; constituie, însă, un act de dreptate recunoaşterea meritelor pe care le-au avut în apărarea purităţii credinţei.

Canonul 13 al conciliului Lateran IV

În canonul 13, conciliul IV din Lateran, ţinut în 1215, stabilise următoarele: "Pentru ca excesiva diversitate a ordinelor religioase în Biserica lui Dumnezeu să nu creeze confuzii, pe viitor sînt interzise cu severitate noi forme de viaţă religioasă diferite de cele existente. Cine vrea să intre într-un convent, să intre într-unul din ordinele existente, şi cine vrea să fondeze o nouă mănăstire are obligaţia să aleagă regula unuia dintre ordinele deja aprobate". Această lege a fost emanată, desigur, din cauza multelor curente ale timpului, cu caracter semimonastic, în spatele cărora se ascundeau, ca în cazul valdezilor, tendinţe eretice şi ostile Bisericii. E probabil, de asemenea, că unii Părinţi conciliari aveau în vedere ordinele mendicante, pe atunci la început, deoarece nu se încredeau pe deplin în ele. Legea însă trebuie înţeleasă pe baza limbajului dreptului canonic. În acest caz, o interdicţie înseamnă că problema unor noi ordine religioase trebuie considerată ca necesitînd o aprobare specială. Cu alte cuvinte, prin hotărîrea conciliului din 1215, întreaga problematică a ordinelor religioase era supusă în mod definitiv supravegherii Sfîntului Scaun. Deja în secolul XI multe congregaţii de eremiţi trebuiau să obţină de la papa confirmarea fundaţiilor lor. De pe timpul cistercinilor s-a introdus obiceiul de a cere aprobarea papală şi pentru textul regulei, aşa cum făcuseră

trinitarii puţin mai înainte de conciliu. Acum, această uzanţă a fost transformată în lege iar cu aceasta s-au mărit şi posibilităţile viitoare pentru viaţa ordinelor religioase.

Pînă atunci norma vieţii religioase era tradiţia. Călugăr era acela care trăia aşa cum au trăit călugării din vechime. De acum înainte devenea călugăr numai acela pe care Biserica îl recunoştea ca atare, chiar dacă viaţa lui era complet diferită de cea a călugărilor din antichitate. Aşadar, în loc de restricţie, legea conciliului din Lateran reprezenta mai curînd o deschidere spre noi posibilităţi. Într-adevăr, vom vedea că în anii următori numărul noilor fundaţii se va mări, la fel şi aprobările papale.

Celelalte ordine mendicante

Dominicanii au obţinut aprobarea în 1216, iar franciscanii în 1223. Apoi a venit rîndul *carmelitanilor*. Apăruţi în Tara Sfîntă, însă nu ca un ordin cavaleresc, ci ca o asociaţie de eremiţi, ei au primit aprobarea primei lor reguli în 1226, de la papa Honoriu III. Atunci cînd în Palestina situaţia a devenit însuportabilă, aceştia pleacă de aici; în 1238 se îndreaptă spre Cipru, ajungînd apoi în Europa. Aici, organizatorul ordinului a fost englezul Simon StockŞransformarea carmelitanilor din eremiţi în mendicanţi, proiectată de Stock, a fost aprobată în 1247 de Inocenţiu IV. Importanţa lor a crescut abia în sec. XVI.

În 1239, Grigore IX a confirmat al doilea ordin al sfîntului Francisc, *clarisele*, iar în 1235 *mercedarii*. Calea care trebuia să-i conducă spre transformarea într-un ordin de mendicanţi, după ce fuseseră o asociaţie de eremiţi, a fost parcursă şi de un alt ordin, care va avea un mare viitor: *eremiţii augustinieni*. În 1243, Inocenţiu IV a reunit într-o congregaţie cîteva asociaţii de eremiţi din Toscana; în anul 1256 Alexandru IV a adăugat altele, astfel încît a apărut un mare ordin care, asemenea dominicanilor, cu care avea în comun şi regula sfîntului Augustin, s-a consacrat cu mare zel studiilor.

Ordinele mendicante, care au fost fondate şi aprobate după conciliul din Lateran, s-au distins imediat prin dezvoltarea lor rapidă. Abia la un secol de la înfiinţare, dominicanii numărau 21 de provincii şi 562 de case. Franciscanii, chiar dacă aveau

dificultăţi din cauza problemei sărăciei şi a diviziunilor interne care au urmat, la jumătatea secolului XV, cea mai importantă ramură a lor, observanţii, număra peste 20.000 membri şi 1.400 conventuri. La sfîrşitul secolului XV, însă, cei mai numeroşi au fost augustinienii, cam 30.000 de membri. Acest ordin, din care făcea parte şi Luther, a suferit mult din cauza reformei.

Influenţa ordinelor mendicante în activitatea pastorală

Noutatea substanţială cu care veneau ordinele mendicante nu era, la drept vorbind, sărăcia personală a fiecărui membruŞoate ordinele precedente practicaseră un sistem rigid de viaţă şi renunţarea la proprietatea privată, mod de viaţă care intervenise ca măsură excepţională, într-o perioadă recentă, odată cu regula cistercinilor. Noutatea consta în faptul că nici mănăstirea nu trebuia să posede ceva. Mănăstirea ordinelor mendicante nu este o abaţie cu păduri, lacuri cu peşte, terenuri agricole, administra-tori şi ţărani dependenţi de dînsa, ci un simplu adăpost, atît cît este necesar unui om ca să trăiască: cîteva cămăruţe lîngă o biserică, poate o grădină micuţă şi nimic mai mult. Pentru călugărul mendicant, locuinţa stabilă nu mai este mănăstirea, ci ordinul său. Stabilitatea, ca şi acea înrădăcinare în teritoriu, care încă de pe timpul sfîntului Benedict au constituit fundamentul vieţii monastice, acum contează mai puţin. Aceasta însă este posibil numai cu o mare sobrietate personală.

Astfel s-a format tipul de călugăr care corespundea mai bine la exigenţele schimbărilor sociale ce aveau loc. Mendicanţii trăiau printre oameni, nu ca mari demnitari bisericeşti, seniori feudali, ci ca fraţi între semenii lor. Ei se ocupau cu îngrijirea sufletelor, bazîndu-se nu pe drepturi, ci pe încredere reciprocă. Lumea nu mai trebuia să meargă la ei, deoarece ei înşişi veneau în întîmpinarea oamenilor. De aceea, cu dînşii, încă de la început predica a dobîndit un loc important: ei nu voiau să constrîngă pe nimeni, ci să convingă şi să instruiască. De aici şi varietatea mijloacelor lor pastorale. Mendicanţii se adresează poporului de la ţară, copiilor, soldaţilor, celor din închisori, îi înfruntă pe eretici şi pe păgîni. Cu ei se deschide o pagină nouă în istoria activităţii

pastorale. Pînă atunci păstorul sufletelor era stimat şi poate chiar temut, acum începe să fie şi iubit.

Mijlocul principal de care s-au folosit pentru îngrijirea sufletelor au fost aşa numitele *ordine terţiare* pentru laici, cu care a început în Biserică istoria asociaţiilor religioase, fără de care, şi astăzi, nu poate fi concepută o acţiune pastorală eficace. Pentru laici, ordinele terţiare au fost o şcoală de sfinţenie. Dintre primii terţiari franciscani au făcut parte şi Elisabeta de Turingia, ca şi Ludovic IX, regele sfînt al Franţei. Astăzi, numărul terţiarilor se ridică la milioane.

Scolastica

Secolele barbare nu au adus nici un progres în teologia cu caracter ştiinţific. Scrierile marilor Părinţi ai Bisericii din sec. IV şi V, mai ales Augustin, erau citite, transcrise şi admirate. În Occident, erau citiţi mai ales autorii latini. Maestrul şcolii palatine a lui Carol cel Pleşuv, Ioan din Irlanda, numit pentru aceasta Scotus sau Eurigena († după anul 870) îşi demonstrează capacitatea unor formulări originale a problemelor teologice. Dar el rămîne izolat. Noi tentative de a aplica problemelor teologice metoda dialectică, adică regula de a deduce consecinţele logice dintr-un gînd, o idee, se verifică în cercul lui Gilbert d'Aurillac, viitorul papă Silvestru al II-lea († 1003). Discipolul acestuia, Fulbert, episcop apoi de Chartres († 1029), şi elevul său, Berengariu de Tours, împreună cu adversarul său, benedictinul Lanfranco de Pavia († 1089), arhiepiscop de Canterbury, pot fi consideraţi ca şi precursorii scolasticii.

Metoda scolastică propriu-zisă apare în sec. XII. La ea au contribuit, pe lîngă progresul general al culturii, şi alte cauze particulare, şi anume o nouă cunoaştere a filozofilor greci, mai ales a lui Aristotel, cunoaştere obţinută în parte direct din texte, mai mult însă prin traducerile şi reelaborările făcute de arabi în Spania. S-a creat astfel o formă scolastică superioară, prezentă mai întîi în şcolile existente pe lîngă catedrale şi

mănăstiri, şi apoi în "studiile generale" sau universităţi. Din mişcarea scolastică formată în acest fel îşi trage denumirea termenul propriu de scolastică.

Adevăratul fondator al scolasticii este considerat sfîntul Anzelm de Aosta, discipol al lui Lanfranco şi succesorul lui ca abate de Bec în Normandia, iar apoi arhiepiscop de Canterbury
(† 1109). Şcoala care capătă o mai mare importanţă în acest început al scolasticii a fost aceea a canonicilor regulari ai sfîntului Victor din Paris, înfiinţată de Guillaume de Champeaux, devenit apoi episcop de Chalons († 1121). Din ea vor ieşi mai mulţi teologi, printre care Ugo de Sfîntul Victor († 1141). Acestei prime perioade a scolasticii, ce precede fondarea universităţilor, îi aparţin Gilbert de la Porée numit şi Porétanul, episcop de Poitiers († 1142), Roscelin de Compi□gne († 1121) şi discipolul acestuia Abelard († 1142), o inteligenţă sclipitoare, care însă va cade în anumite erori din cauza accentuării excesive a metodei dialecticeŞrebuie adăugat şi Petru Lombardul († 1160), episcop de Paris, *Magister Sententiarum,* autor al clasicului tratat de teologie, comentat mult de succesorii săi, în special de Toma de Aquino.

Universităţile

Spre sfîrşitul sec. XII apar primele universităţi. Geneza lor nu o reprezintă şcolile existente pe lîngă catedrale sau mănăstiri, ci libera asociere a maeştrilor şi studenţilor. Aceştia vor primi apoi din partea suveranilor şi mai ales a papilor privilegii ample, printre care acela al competenţei judiciare proprii. Pe lîngă aceasta, ei vor primi, pentru a se susţine, mari beneficii bisericeşti. Primele "Studii generale", cum erau numite atunci, se nasc la Paris, Bologna şi Oxford. În perioada următoare, universităţile au fost înfiinţate în general de către suveranii laici, dar totdeauna cu un privilegiu papal. Printre cele mai vechi universităţi se numără cea din Napoli, fondată în 1224 de Frederic al II-lea, din Toulouse, fondată în 1229 de papa Grigore al IX-lea, cea din Roma, fondată în 1244 de Inocenţiu al IV-lea; în Spania avem Palencia, în 1212, şi Salamanca în 1243. Pe teritoriul imperiului germanic, primele universităţi vor apare în sec. XIV: Praga în 1348, fondată

de Carol al IV-lea, Viena în 1365, Heidelberg în 1385, Köln în 1388, Erfurt în 1392.

Studiile în universităţi se articulau în patru facultăţi: teologie, drept, medicină şi "artele liberale", care corespund facultăţilor noastre de filosofieŞoate universităţile aveau facultăţi artistice. Chiar şi acolo unde nu exista o adevărată facultate de teologie, studiile aveau un pronunţat caracter eccleziastic. În oraşele universitare erau instituite colegii pentru studenţi numite şi "burse". Dintr-o astfel de "bursă", fondată de Ioan de Sorbon, capelan de curte al lui Ludovic al IX-lea, a luat numele universitatea pariziană cu numele de «Sorbona». Scoala superioară din Paris a fost considerată mereu ca fiind prima în lumea creştină şi modelul pentru toate celelalte.

Prin formarea universităţilor, şi mai ales odată cu intrarea în ele a ordinelor mendicante, începe perioada de aur a teologiei medievale, perioada marii scolastici.

Prin bogăţia operelor teologice şi prin înalta lor ţinută intelectuală, secolul al XIII-lea poate fi asemănat cu perioada sec. IV, care reprezintă fără îndoială epoca marilor Părinţi ai Bisericii. Numele mari ale scolasticii sînt: din ordinul franciscan, englezul Alexandru de Halles († 1245), lector la Paris; Giovanni Fidanza de Bagnorea, din regiunea Viterbo, cu numele călugăresc Bonaventura, general al ordinului († 1274), şi el profesor la Paris; Roger Bacon († 1294); Ioan Duns Scotus, lector la Oxford, Paris şi Köln, unde moare în 1308. Din ordinul dominican îl avem pe cel mai mare dintre cei mari, italianul Toma de Aquino, care trebuie considerat unul dintre principalii gînditori ai omenirii, a cărui înrîurire în ştiinţa teologică rămîne şi astăzi destul de importantă († 1274); maestrul său, Albert cel Mare
(† 1280); eruditul Vincent de Beauvais († 1264), Pietro de Tarantasia, papa Inocenţiu V († 1276). Din clerul secular făceau parte: Henric de Gand († 1293), lector la Paris, Raimundo Lullo de Majorca († 1316), Roberto Grossatesta, lector la Oxford († 1253).

Unitatea culturală a Evului Mediu nu s-a manifestat probabil în nici un alt cîmp al cunoaşterii atît de pregnant, ca în cel al scolasticii, pentru care nu existau bariere naţionale. Pe de altă parte, nu se poate vorbi de un primat cultural al Bisericii: Biserica nu a avut un rol de comandă în lumea culturală, ci însăşi cultura a fost aceea care, în fundamentele sale, era atît de "ecclesiastică", încît nu exista nici o alta care să o

concureze.

Importanţa scolasticii pentru viaţa religioasă

Scolastica, ca metodă, nu este altceva decît aplicarea gîndirii logice la datele revelaţiei creştine. O atare aplicare are loc în orice ştiinţă şi ne permite să distingem cunoaşterea obţinută în mod ştiinţific de simpla adunare de date. Pentru teologie, materialul îl constituie faptele narate de Sfînta Scriptură şi învăţătu-rile cuprinse într-însa, ca şi învăţăturile prezente în conştiinţa vie a Bisericii şi transmise în scris de cei care au autoritate în Biserică, cum ar fi Sfinţii Părinţi ai antichităţii, învăţături exprimate în definiţiile şi dispoziţiile Bisericii. Acest material a fost ordonat în mod sistematic de către scolastică şi împărţit în tratate omogene: Cine este Dumnezeu? Cine este Cristos? Ce este Biserica? Cum se realizează mîntuirea omului? Astfel, sînt definite concepte care compun întregul sistem dogmatic: natură şi supranatură, har, sacramente, îndreptăţire, păcat, lege, mîntuire, credinţă. Prin această clasificare, misterele credinţei nu încetează de a fi mistere, însă prin definirea conceptelor sînt delimitate limitele şi este exprimat în mod clar ceea ce este deasupra raţiunii şi ceea ce este împotriva ei. În acest mod nu se descoperă noi adevăruri ale revelaţiei, adevăruri necunoscute mai înainte, ci se descoperă legătura dintre adevărurile crezute mereu de Biserică. A fost mereu crezut de către Biserică faptul că Maria a fost aleasă în mod special de Dumnezeu şi îmbogăţită cu privilegii speciale, în virtutea cărora s-a distins de toţi ceilalţi oameni. Pentru ca să se poată defini unul din aceste privilegii cu termenii de "Neprihănita Zămislire", trebuia să fie elaborată în mod clar esenţa păcatului originar, ca şi raportul dintre acest păcat şi opera mîntuirii. Acest exemplu ne arată că scolastica a fost departe de a rezolva toate problemele, iar pe de altă parte nu se poate afirma că nu a lăsat nimic teologiei secolelor succesive. În ceea ce priveşte Neprihănita Zămislire, citată ca exemplu, vedem cum în sec. XIII punerea acestei probleme era deja clară, şi că începînd cu Duns Scotus a fost indicată calea pentru rezolvarea dificultăţilor conţinute în această viitoare definiţie dogmatică. Vor fi necesare, însă, mai multe secole pînă la soluţia definitivă.

Ceea ce a lipsit cel mai mult scolasticii medievale a fost posibilitatea de a ajunge la o examinare critică a materialului teologic avut la dispoziţie. I-a lipsit deasemeni cunoaşterea sistematică, din punct de vedere istoric şi mai ales filologic, a valorii şi evoluţiei limbajului uman. Pe lîngă aceasta, în unele aspecte, gîndirea teologică era limitată de observaţii ştiinţifice incomplete asupra naturii. În această privinţă, în epocile următoare se vor face progrese enorme.

Cu toate acestea, aportul pe care scolastica l-a adus vieţii religioase a Bisericii a fost imens. Anticii ştiau desigur că omul nu trebuie să păcătuiască; ei ştiau de asemenea că nu toate păcatele au aceeaşi gravitate. Însă nu aveau o noţiune clară a vieţii supranaturale a sufletului, a stării de har sfinţitor, şi pentru aceasta nu puteau distinge între păcatele care distrug harul sfinţitor şi cele care nu îl distrug. Anticii cunoşteau actele prin care Biserica transmite harul, iar exercitarea unor astfel de acte urcă la primele zile ale sale. Însă, pentru a le desemna, numai scolastica a definit conceptul general de "sacrament", clarificînd efectele pe care fiecare sacrament le produce, ca şi condiţiile necesare pentru a-l primi. Să ne amintim dificultatea teologică a episcopilor din sec. III, atunci cînd s-au găsit în faţa problemei de a şti dacă botezul administrat de eretici era valid sau nu. Anticii ştiau de asemenea că orice credincios trebuie să-şi încredinţeze propriile păcate puterii bisericeşti a cheilor, şi că Biserica posedă într-adevăr puterea de a ierta păcatele; însă cînd şi cum intervine această iertare şi care sînt circumstanţele în care iertarea nu poate avea loc, toate aceste lucruri ei nu erau în stare să le precizeze.

Anticii ştiau şi că la Sfînta Liturghie se reînnoieşte sacrificiul lui Cristos iar în Euharestie noi primim trupul şi sîngele său. Însă numai scolastica a fost în stare să definească noţiunea de prefacere (transsubstantiatio), dînd astfel pietăţii catolice un impuls de o importanţă incalculabilă.

Sacramentul altarului

Disputele teologice în jurul esenţei sacramentului altarului încep în perioada prescolastică. În sec. XI, Berengariu din Tours încercase să explice prezenţa lui Cristos

nu ca fiind reală, ci numai dinamică. Condamnat de mai multe sinoade, el se va supune lui Grigore VII în 1079. Definiţia dogmatică finală a conceptului de transubstanţiere a fost dată la al patrulea Conciliu ecumenic din Lateran din 1215, care a mai stabilit sub titlu de lege a Bisericii datoria mărturisirii anuale şi a primirii Împărtăşaniei în timpul pascal.

La început, aceste clarificări teologice nu au avut ca urmare o primire mai deasă a Euharestiei, deşi deja sfîntul Toma de Aquino recomanda împărtăşirea zilnică. Despre sfîntul rege Ludovic al IX-lea al Franţei ştim că obişnuia să se împărtăşească de şase ori pe an. Cea mai veche regulă a clariselor le permitea călugăriţelor să se împărtăşească de şapte ori într-un an. Degrabă însă se va dezvolta devoţiunea către Isus în prea sfîntul Sacrament, devoţiune necunoscută de antici în această formă. Pentru noi, astăzi, începînd de la cel mai mare sfînt pînă la ultimul credincios, pietatea catolică ar fi de neimaginat fără această devoţiune.

Deja în sec. XII dorinţa credincioşilor de a privi speciile consacrate a condus la ritul elevaţiunii în timpul Liturghiei, întîi ridicîndu-se numai ostia, iar apoi şi potirul. Această devoţiune către Isus prezent în sacramentul altarului şi-a găsit încoronarea în sec. XIII cu instituirea sărbătorii Corpus Domini. Primul impuls dat acestei sărbători a venit din partea unei umile călugăriţe, sfînta Iuliana de Li□ge († 1258). Cardinalul legat Ugo al Sf. Carol şi arhidiaconul de Li□ge, Giacomo Pantaleone de Troyes, au fost desemnaţi cu examinarea viziunilor călugăriţei, conform cărora Cristos însuşi cerea o manifestare solemnă în cinstea sacramentului altarului. Decizia celor două personaje a fost favorabilă. Ca urmare, episcopul de Li□ge a introdus sărbătoarea în dieceza sa în anul 1246; la fel va proceda şi cardinalul Ugo pe teritoriul legaţiei sale ce cuprindea Germania occidentală. Pantaleone de Troyes, din 1261 papă cu numele de Urban IV, va extinde sărbătoarea la toată Biserica în anul 1264. Acest papă îi va încredinţa sfîntului Toma de Aquino compunerea anumitor imnuri în cinstea Sf. Sacrament. Rezultatul vor fi splendidele imnuri *Lauda Sion, Pange Lingua-Tantum Ergo*. La început nu se făcea procesiune; totuşi, la Köln era în uz deja din 1279, la Hildesheim din 1301, la Augsburg din 1305.

Devoţiunile

Aşa cum comemorarea tuturor defuncţilor reprezintă momentul liturgic lăsat nouă de călugării din Cluny, tot aşa sărbătoarea Corpus Domini este rezultatul teologiei scolastice a sec. XIII. În general, scolasticii îi datorăm introducerea anumitor mari devoţiuni prezente astăzi în pietatea catolică, ca şi dezvoltarea altora. O «devoţiune» se naşte atunci cînd un aspect al credinţei noastre, fie el mister sau persoană, devine centru al unei venerări deosebite. Astfel, nu putem vorbi despre o "devoţiune faţă de Dumnezeu", ci despre o devoţiune faţă de divina Providenţă sau faţă de un mister al sfintei Treimi; nu despre o "devoţiune faţă de Isus", ci pentru numele său, regalitatea sa, copilăria, patima, inima sa. Şi tocmai din formarea acestor devoţiuni şi-a tras pietatea catolică o profunzime şi o interiorizare cu totul deosebite. Numai o falsificare completă a originalităţii religiei catolice ar putea afirma că prin aceste devoţiuni pietatea catolică a devenit superificială sau exterioară, sau, ceea ce e mai grav, că ar fi deviat de la ceea ce este substanţial în credinţă. Graţie devoţiunilor chiar şi cel mai simplu creştin, rugîndu-se, învaţă adevărurile dogmatice cele mai profunde. Biserica a favorizat mereu devoţiunile, şi nu le-a tolerat doar ca fiind probleme private ale credincioşilor. Liturgia oficială datorează enorm acestor forme de pietate, iar a voi să le îndepărtezi din liturgie ar însemna acelaşi lucru cu renegarea întregului trecut al Bisericii şi cu aducerea liturgiei la un stadiu primitiv şi nedezvoltat.

Devoţiunile, însă, pot să se nască numai pe terenul unei teologii sănătoase, şi tocmai aici scolastica, cu metoda sa analitică şi cu acuta definire a conceptelor, a creat cele mai vaste posibilităţi. Astfel, constatăm că în acelaşi timp cu scolastica au apărut marile devoţiuni, ca şi marile suflete ale rugăciunii. Astfel, avem devoţiunea pentru copilăria lui Isus, căreia apoi franciscanii i-au dat o expresie populară prin introducerea ieslei în care s-a născut Cristos, dezvoltarea cultului către Fecioara Maria ca Mamă a lui Dumnezeu, iar acest cult va conduce apoi spre venerarea Sfintei Familii şi a sfîntului Iosif. Cultul pentru sf. Iosif se va dezvolta mai mult în sec. XIV şi XV, avîndu-i ca promotori pe Gerson, Petru d'Ailly şi Bernardin din Siena; aceasta chiar dacă începuturile acestui cult, ca şi cele ale altora, aparţin perioadei sfîntului Bernard. Meditarea

pătimirilor Domnului, şi aceasta promovată fiind de franciscani, a fost devoţiunea preferată a tuturor sufletelor mari din Evul Mediu. Din devoţiunea pentru cele cinci răni ale lui Isus a luat naştere devoţiunea către Inima lui Isus, devoţiune prezentă deja la sfînta Gertruda din Helfta, benedictină († 1302), şi la alte sfinte germane. În Italia, devoţiunea este promovată de sf. Margareta de Cortona († 1297), iar în sec. XIV, de Angela de Foligno şi Ubertino de Casale. Serviţii se vor dedica în mod deosebit cultului durerilor Sfintei Fecioare. O capodoperă a acestei devoţiuni o reprezintă imnul *Stabat Mater* din sec. XIII. Menţionăm că, în general, toate devoţiunile au reprezentat motive de inspiraţie pentru numeroase opere de artă.

Dreptul canonic

Secolul XII a semnat un important progres al Bisericii întregi prin crearea unei ştiinţe a dreptului bisericesc. Un drept exista în Biserică deja de la început, de atunci cînd apostolii numeau capi ai comunităţilor şi publicau deciziile întrunirilor ce le aveau, de atunci cînd cei mai vechi papi şi episcopi îi ameninţau cu excluderea din Biserică şi-i reprimeau în comuniunea universală pe cei ce se întorceau cu sentimente de căinţă. Deja în sec. III, dacă nu şi mai înainte, s-au adunat la un loc uzanţe şi tradiţii, la început intercalate cu decizii practice şi chiar cu dojeneli edificatoare. Începînd cu sec. IV, astfel de culegeri încep să devină mai precise, reunind în mod aproape exclusiv canoane ale conciliilor, şi începînd cu sfîrşitul acestui secol, şi decizii papale, aşa-numitele "decretalii". Astfel de colecţii erau aranjate apoi de diferite Biserici şi chiar de persoane particulare, păstrîndu-şi totuşi un fond comun. O culegere ce nu va avea un nume bun a fost cea făcută în Gallia în sec. IX; într-însa sînt introduse falsificări grosolane. Necunoscutul autor al acesteia a fost reţinut a fi sfîntul Isidor din Sevilla († 636), ceea ce este puţin probabil. Deja în Evul Mediu s-au născut dubii asupra autenticităţii colecţiei, dubii ce au crescut în sec. XV datorită cardinalilor Nicolae de Cusa şi Torquemada. Vor

urma apoi protestanţii, astfel că la sfîrşit apărătorii autenticităţii vor fi reduşi la tăcere. Pseudo-isidorianele au creat multă confuzie, şi ca toţi falsificatorii, au adus un prost serviciu Bisericii, chiar dacă la început intenţia a fost aceea de a o ajuta.

Începînd cu sec. X, colecţiile de drept încep să crească; printre principalii autori amintim pe Reginus, abate de Prüm
(† 915), Burchard, episcop de Worms († 1025), Anselm cel Tînăr de Lucca († 1086), cardinalul Deusdedit (1087) şi episcopul Ive de Chartres (1095). Adevăratul fondator al dreptului eccleziastic ca ştiinţă este camaldulenzul Graţian, care în opera sa *Concordia discordantium Canonum*, scrisă la Bologna spre anul 1140, nu a realizat numai o culegere de decrete, ci o adevărată muncă sistematică. Acest *Decretum Gratiani*, cum va fi numit mai tîrziu, rămînea totuşi o elaborare privată. Numai cu Grigore IX se ajunse la o codificare oficială a dreptului bisericesc. Din însărcinarea sa, dominicanul Raimondo de Pennaforte va publica în 1234 cinci cărţi de decretalii. În 1298 Bonifaciu VIII va adăuga o a şasea carte, iar apoi vor fi introduse alte două cărţi de constituţiuni de către Clement V (1314) şi Ioan XXII (1317).

Aceste cărţi de drept vor fi completate în sec. XIV şi XV cu două colecţii private: *Extravagantes* (decretalii încă necodificate) de Ioan XXII şi *Extravagantes communes*Şoate aceste colecţii juridice, de la *Decretum Gratiani* în continuare, vor fi publicate împreună după inventarea tiparului cu numele de *Corpus Iuris Canonici*, formînd partea fundamentală a studiului dreptului canonic, pînă cînd vor fi înlocuite în perioada recentă (1917) de *Codex Iuris Canonici*.

EVENIMENTE EXTERNE ALE BISERICII DIN SECOLELE XII ŞI XIII

Cruciadele

Dacă există un fapt anume care dă posibilitate oamenilor moderni de a înţelege cît de departe sîntem din punct de vedere spiritual de evul mediu, acesta îl reprezintă tocmai cruciadele. Pentru noi, aproape că este mai uşor de a pătrunde în psihologia perioadei persecuţiilor decît în cea a cruciadelor, chiar dacă aceasta din urmă ne este mai aproape cu aproape un mileniu. Şi tocmai din cauza acestei dificultăţi de ordin psihologic, istoricului i se impune de a fi prudent în a prezenta faptele, fie pentru a le aproba, fie pentru a le condamna.

Circumstanţa externă care a declanşat cruciadele a fost cucerirea Ierusalimului de către turcii selgiucizi în anul 1070. Pelerinajele la locurile sfinte din Palestina, atît de înfloritoare în sec. IV şi V, continuaseră şi după ce ţara fusese ocupată de arabi în 637. Selgiucizii, care în sec. XI puseseră capăt califatului arab, erau barbari în comparaţie cu vechii arabi, şi de la început s-au arătat foarte ostili faţă de creştini. În 1055 au cucerit oraşele Bagdad şi Mossul, extinzîndu-şi apoi dominaţia asupra Armeniei şi a Siriei. În 1076 vor ajunge la Damasc iar în 1080 aveau deja în stăpînire întreaga Asie Mică, ajungînd pe punctul de a ameninţa direct ceea ce mai rămăsese din Imperiul roman oriental, inclusiv Constantinopolul.

Deja Grigore VII, în anul 1074, pusese la cale un plan de adunare a întregii creştinătăţi, inclusiv bizantinii, pentru a o pune în mişcare împotriva acestui duşman atît de periculos. Lupta pentru învestitură va împiedica atunci îndeplinirea acestui plan. Sub presiunea împăratului Alexe Comnenul (1081-1118), Urban II va relua acest plan, reuşind în sinoadele de la Piacenza şi Clermont din 1095 să trezească un mare entuziasm

pentru cruciadă, despre care în acel timp nimeni nu era în stare să-i prevadă dificultăţile. Toţi cei care au promis că vor participa şi-au cusut pe haine, de obicei pe umărul drept, o cruce mare de stofă, pentru care motiv vor fi numiţi "cruciaţi".

Oraşul Constantinopol a fost fixat ca centru de întîlnire pentru toţi cavalerii, chiar dacă ei proveneau din localităţi îndepărtate una de alta. Înainte ca aceştia să ajungă, Petru d'Amiens, un personaj încă neclar, ce se prezenta în haine de pelerin fără să fi fost niciodată la Ierusalim, va aduna o armată de ţărani francezi, toţi cu crucea cusută pe umăr. Aceştia ajung în regiunile Rinului şi aici, adăugîndu-li-se noi soldaţi improvizaţi, îţi vor manifesta entuziasmul pentru cruciadă, declanşînd o persecuţie împotriva evreilor, fapt ce le-a discreditat tot planul de luptă. O parte a acestei grupări sălbatice de luptători va ajunge pînă la Constantinopol; a fost însă distrusă imediat ce a păşit pe teritoriul Asiei Mici.

Cucerirea Ierusalimului

Cînd cavalerii s-au adunat la Constantinopol, spre surprinderea tuturor, împăratul le va cere jurămîntul de vasalitate. Din victorie în victorie, îşi deschid drumul prin Asia Mică, urmînd încet itinerarul parcurs astăzi de calea ferată a Anatoliei. În 1098, în timp ce se aflau la Antiohia, Ierusalimul este recucerit din nou de egipteni, care aparţineau califatului de Cairo, înainte ca acest oraş să cadă în mîinile selgiucizilor. Evenimentul nu i-a determinat pe cruciaţi să-şi schimbe planurile. Sub conducerea cavalerului valon Gottfried de Bouillon, ei vor asalta Ierusalimul în 15 iulie 1099, cucerindu-l. Astfel, primul scop al cruciadei era îndeplinit.

Imediat, cavalerii organizează în teritoriile ocupate mici state feudale caracteristice Evului Mediu. Este constituit un principat la Antiohia, sub conducerea normandului Boemondo, fiul lui Roberto Guiscardo, şi un altul la Edessa sub Balduin de Bouillon, fratele lui Gottfried. Regatul de Ierusalim aparţine acestuia din urmă. El însă refuză titlul de rege şi moare la puţine luni după cucerirea oraşului. Astfel, devine rege de Ierusalim fratele său Balduin. Este constituită şi o ierarhie latină, cu patriarhi de Ierusalim

şi de Antiohia, care aveau diferiţi episcopi sufragani. Trebuie adăugat că rămăşiţele populaţiei creştine din Siria şi Palestina erau mult mai numeroase decît sînt astăzi.

Istoricii musulmani consideră cruciadele ca fiind războaie de cucerire injuste, care nu au respectat drepturile lor. Este totuşi dificil să le fie recunoscută legitimitatea unui drept al lor asupra acestor teritorii, de vreme ce nici arabii, nici egiptenii, şi mai puţin încă Selgiucizii, nu aveau alt titlu de proprietate a acestora în afară de faptul că le-au cucerit cu forţa, prin violenţă. Oricare ar fi evaluarea acestor fapte, este sigur că în acel timp atît papa cît şi cavalerii creştini nu aveau nici cel mai mic dubiu asupra dreptăţii cauzei lor. Pentru dînşii, era un fapt cu totul normal să intre în posesia locurilor sfinte, şi să lupte împotriva necredincioşilor, iar musulmanii gîndeau la fel.

În anii următori vor sosi din Occident noi întărituri ale armatei. În 1101 este constituit un al patrulea principat, acela de Tripoli în Siria. Cruciaţii stabiliţi aici construiesc biserici şi castele, ale căror ruine colosale se mai păstrează încă. Prima răsturnare a situaţiei se produce în 1144, cînd emirul turc Mossul eliberează Edessa.

Occidentul intră în panică; sf. Bernard, care în acel timp era în culmea gloriei, reuşeşte să pună pe picioare o nouă cruciadă, la care ia parte împăratul german Conrad III şi regele francez Ludovic VII. Pe durata călătoriei, cruciaţii, care coborau dinspre nord spre mare, l-au ajutat pe regele Portugaliei Alfons I să elibereze Lisabona din mîinile maurilor (1147). Iar acesta va fi unicul succes. Germanii vor fi înfrînţi în apropierea localităţii Doris, în Asia Mică. Toate forţele disponibile vor fi folosite într-un atac disperat asupra Damascului, dar fără nici un rezultat. Probabil că sfîntului Bernard i s-au adus amare reproşuri împotriva iniţiativei acestei cruciade, sfîrşite într-un mod atît de lamentabil.

Saladin

Dacă statele creştine s-au putut menţine încă un anumit timp pe teritoriile cucerite, aceasta a fost posibil numai pentru faptul că adversarul nu devenise încă deosebit de puternic. Dar acesta nu va întîrzia să-şi facă apariţia. Era marele Saladin, devenit sultan al

Egiptului în 1171. În 1174, stăpînirea lui se extinde asupra Damascului, iar în 1183 ocupă Mesopotamia. Saladin nu era numai un războinic neînfricat, ci şi un om cu simţăminte nobile, unul dintre cei mai buni pe care i-a dat Islamul. Nu ne vin decît sentimente de compătimire atunci cînd ne gîndim la confruntarea sa cu cruciaţii, mereu în ceartă, şi care uitaseră de scopul originar avut la plecarea din Europa. În bătălia de la Hattin, lîngă lacul Genezaret, Saladin i-a nimicit complet pe creştini. Regele de Ierusalim, Guido de Lusignano este făcut prizonier. Întreaga ţară se predă în mîinile învingătorului, inclusiv Ierusalimul. Creştinilor le mai rămîn fortăreţele Tir, Tripoli şi Antiohia.

Încă odată creştinătatea se ridică pentru o a treia cruciadă, promovată de Grigore VIII (1187) şi de succesorul său Clement III (1187-1191). Germanii urmează calea uscatului, avîndu-l în frunte pe bătrînul împărat Friedrich Barbarossa. Vor obţine o victorie în apropierea oraşului Iconium (Konya) şi deja se apropiau de Antiohia, cînd împăratul se înnecă într-o apă. Ca urmare, cea mai mare parte a germanilor se reîntorc acasă. Pe mare, îşi ridică pînzele Filip II al Franţei şi Richard Inimă de Leu al Angliei. În drumul său, acesta din urmă va cuceri Ciprul. Guido de Lusignano fusese pus în libertate de Saladin, iar acum era ocupat cu asediul portului Sf. Ioan d'Acri, care fusese şi el pierdut împreună cu toată Palestina în urma înfrîngerii de la Hattin. Cu ajutorul noilor sosiţi, portul este recucerit. Richard ajunge la semnarea unui armistiţiu cu Saladin: creştinilor le rămîne fîşia de coastă de la Jaffa pînă la Tir, avînd Sf. Ioan d'Acri ca port principal. Ei vor obţine deasemenea permisiunea de a merge pînă la Ierusalim, cu condiţia să fie dezarmaţi.

În acest fel, şi succesul acestei măreţe cruciade a rămas de mici proporţii. Disensiunile continui dintre principi şi cavaleri, ca şi certurile provocate de gîlcevitorul Richard Inimă de Leu au dus la distrugerea a tot ce se făcuse. Ducele Leopold V al Austriei, ofensat în mod grav de Richard, se va răzbuna, luîndu-l cu asalt pe drumul de întoarcere. Richard este făcut prizonier şi încredinţat împăratului Henric VI; acesta îl va elibera numai atunci cînd englezii vor plăti preţul răscumpărării. Această violenţă adusă inviolabilităţii persoanei unui rege cruciat a produs un enorm scandal în toată Europa şi nu a servit la altceva decît la slăbirea slabului entuziasm ce mai rămăsese pentru cruciade.

Printre succese putem să notăm o expediţie a lui Henric VI din 1197, expediţie ce pleacă din Puglia spre Orient. Va fi cucerit Beirutul, stabilindu-se astfel o legătură între fîşia de coastă palestiniană şi Antiohia.

Cruciada de la Constantinopol

Marele papă Inocenţiu III reuşeşte să adune o nouă cruciadă. Republica de Veneţia se declară gata de a-şi pune la dispoziţie navele sale. În timp ce cavalerii se adunau la Veneţia, de această dată erau aproape în întregime francezi, ajungea aici în 1201 împăratul Alexe. El fugise din capitală, iar acum îi implora pe cruciaţi ca să-l ajute. Faptul dă o întorsătură cruciadei, ca şi întregii politici orientale a Europei.

Deja din sec. XI Veneţia, Bizanţul şi normanzii erau în conflict din cauza Mării Adriatice. Veneţienii voiau întîi de toate să nu li se obstaculeze deschiderea pe care marea o dădea spre restul lumii. Pînă cînd Roberto Guiscardo şi fiul său Boemondo au încercat să se întărească în Epir şi Albania, veneţienii au făcut cauză comună cu bizantinii împotriva normanzilor. Cînd însă bizantinii au ocupat Corfú în 1149 şi doi ani mai tîrziu chiar Ancona, Veneţia s-a aliat într-o ligă cu normanzii împotriva bizantinilor. De acum înainte aversiunea bizantinilor faţă de veneţieni va fi într-o continuă creştere. Împăratul Manuel I, din dinastia Comnenilor, îi face prizonieri în anul 1171 pe toţi veneţienii ce se aflau la Constantinopol. Cînd, după moartea sa (1180), văduva Maria de Antiohia, o occidentală care conducea Imperiul în numele fiului minor Alexe II, se va arăta din nou favorabilă veneţienilor, un alt principe al Comnenilor, Andronic, dezlănţuie o revoluţie. Tînărul împărat Alexe şi toţi veneţienii din capitală sînt ucişi, iar Andronic ocupă tronul (1183). Dar numai după doi ani el este ucis de ginerele său Isac Ingerul. Acesta va guverna pînă în 1195, cînd este detronat de fratele său Alexe III, ce fusese orbit şi pus la închisoare. Fiul acestuia Alexe IV, închis şi el de către unchi, va reuşi să evadeze în 1201. El se îndreaptă spre Veneţia, unde acum tocmai se adunau cruciaţii.

Dogele Enrico Dandolo nu lasă să-i scape această ocazie excepţională. Cruciaţii erau în subordinea lui. De la Veneţia flota se îndreată spre capitala bizantină. Pe traseu

vor elibera Zara, care va intra în stăpînirea veneţienilor. Constantinopolul este cucerit în 1203 iar Alexe IV înscăunat ca împărat. Grecii însă se vor răscula imediat şi-l vor asasina; cruciaţii cuceresc oraşul pentru a doua oară, dedîndu-se la tot felul de dezordini şi omoruri. Imperiul bizantin este transformat acum într-un stat feudal de tip occidental. Împărat devine contele Balduin de Flandra; teritoriul stăpînirii sale se reducea doar la oraş şi la unele insule dimprejur. Alături de acest stat se ridică regatul de Salonic, ducatele de Filipopoli şi Atena şi principatul de Morea. Veneţienii îşi rezervă o bună parte a acestor teritorii. Este constituită şi o ierarhie eccleziastică cu un patriarh latin la Constantinopol, căruia îi erau supuşi 22 de arhiepiscopi şi 58 de episcopi. Papa Inocenţiu III nu se arătă deloc mulţumit de faptul că veneţienii încheiaseră astfel cruciada sa. Totuşi, în faţa faptului împlinit, papa va confirma noua organizare bisericească ce se formase în Orient.

Dacă este considerat din punctul de vedere al politicii cruciadelor, tot acest complex de fapte nu trebuie văzut într-o lumină negativă. Pe drept sau pe nedrept, eşecurile nu pot fi atribuite disperatelor condiţii în care se găsea Imperiul bizantin în faţa ferocilor Comneni. Unul din motivele fundamentale pentru care cruciaţii din Palestina nu au putut să reziste era tocmai lipsa unei baze solide. Dacă imperiul latin din peninsula balcanică ar fi fost mai puternic, s-ar fi găsit în el baza dorită. Nu s-a ajuns la acest stadiu de dezvoltare tocmai pentru că nu au fost cucerite toate teritoriile. Comnenii s-au menţinut tari în Epir şi Trebizonda, unde au continuat să poarte titlul de împăraţi, iar în faţa Constantinopolului s-a ridicat statul grec de Nicea sub suveranitatea lui Teodor Lascaris, care şi el se numea împărat. În felul acesta, nu a fost posiblă o legătură cu Palestina, iar Imperiul latin va continua să slăbească din cauza economiei sale feudale, şi a incapacităţii sau a vîrstei prea tinerilor lui suverani.

Inocenţiu III va încerca să formeze o adevărată cruciadă, însă moare înainte ca regele Ungariei Andrei II şi ducele Austriei Leopold VI să ajungă la Sf. Ioan d'Acri, în 1217. Aceştia nu reuşesc să facă nimic. Anul următor Ioan de Brienne, care purta titlul de rege al Ierusalimului, împreună cu legatul papal Pelagiu, vor ataca Egiptul, cucerind importantul port Damietta. Şi acesta a fost un plan înţelept, deoarece istoria îi învăţase că

Palestina nu poate rezista prea mult fără Egipt. Nu trebuie uitat apoi că însuşi Saladin şi-a început cuceririle sale tocmai din Egipt. Expediţia se va termina cu un dezastru: egiptenii vor rupe digurile Nilului, acoperind cu apă teritoriile din jurul portului Damietta.

Ultimile cruciade

Împăratul Friedrich II, nepotul lui Barbarossa, promisese de mai multe ori că va merge într-o cruciadă. Presat de papa Grigore IX, în sfîrşit, adună o armată la Brindisi în 1227. Îndată însă va izbucni o molimă printre cruciaţi; mulţi vor muri, printre care langravul Ludovic de Turingia, soţul sfintei Elisabeta. Friedrich II porneşte în larg, dar pe mare se îmbolnăveşte şi face calea întoarsă. Grigore IX, căruia îi pusese de multe ori răbdarea la încercare, îl excomunică. Acum, împăratul pleacă, într-adevăr, cu o armată destul de mică şi reuşeşte să ajungă în Palestina. Tratativele duse cu sultanul au un rezultat pozitiv: creştinii restituiau teritoriul Palestinei ce se afla încă în mîinile lor, primind în schimb Ierusalimul, Betleemul, Nazaretul şi o fîşie de pămînt care lega portul Sf. Ioan d'Acri de locurile sfinte. În timp ce patriarhul decreta interdictul, împăratul excomunicat se încoronează rege de Ierusalim în bazilica Sfîntului Mormînt. După aceasta, Friedrich ridică din nou pînzele pentru întoarcere, acostînd în Puglia. Situaţia creată de dînsul nu va dura mult timp; în 1244 Ierusalimul este smuls pentru totdeauna din stăpînirea creştinilor, lor nemairămînîndu-le decît Jaffa, cu portul Sf. Ioan d'Acri şi cetatea Antiohiei.

Conciliul din Lyon din anul 1245 decide formarea unei alte cruciade, însă conflictul dintre Friedrich II şi papă nu se terminase, iar pe lîngă aceasta entuziasmul pentru cruciade era stins. Numai regele Franţei Ludovic IX cel Sfînt (1226-1270) va mai încerca o călătorie spre Orient. În 1249, el eliberează Damietta, însă este făcut prizonier şi trebuie să-şi plătească preţul eliberării. Pînă în 1254 rămîne în Palestina ca orice persoană de rînd, ocupîndu-se cu eliberarea multor sclavi creştini. Apoi face calea întoarsă spre patrie.

În 1261 Imperiul latin din Orient încetează de a mai exista. Ajutat de genovezi,

geloşi de prosperitatea Veneţiei, împăratul de Nicea, Mihai Paleologul, cucereşte Constantinopolul. Împăratul Balduin II împreună cu patriarhul latin şi veneţienii rămaşi trebuie să fugă. Totuşi, şi după această dată, în stăpînirea Veneţiei au mai rămas multe insule. În Peloponez se menţine principatul de Morea, guvernat de abila dinastie a familiei Villehardouin pînă la 1446. La fel, este păstrat ducatul de Atena, unde din 1333 pînă în 1456 guvernează familia comercianţilor florentini Acciaiuoli. În 1268 creştinii pierd Jaffa şi Antiohia. Nu le mai rămîne decît Sf. Ioan d'Acri. Ludovic al IX-lea porneşte într-o nouă cruciadă, pe care-o conduce persoanl; însă ajunge numai pînă la Cartagina, unde o molimă îi curmă viaţa. În 1291 cade şi fortăreaţa Sf. Ioan d'Acri.

Cauzele insuccesului

Eforturile a două secole şi mai bine s-au dovedit zadarnice. Deseori papii sînt acuzaţi pentru că au împins creştinătatea în această nefericită politică de război, uitînd astfel de misiunea lor de păstori ai sufletelor. Trebuie să recunoaştem că fără papalitate, cruciadele nu ar fi avut loc niciodată şi nici nu ar fi durat atît de mult. Ceea ce, într-adevăr, se poate reproşa papei Urban II şi succesorilor săi e faptul că dînşii, nu în mai mică măsură decît principii creştini, au subapreciat dificultăţile unei astfel de iniţiative. Papii au atribuit oamenilor din timpul lor capacităţi ideale pe care puţini le au, şi niciodată masele în ansamblul lor. Dacă toţi cruciaţii ar fi fost aşa cum au fost primul şi ultimul dintre dînşii, adică Gottfried de Bouillon şi Ludovic cel Sfînt, desigur că succesul nu ar fi lipsit. Totdeauna, în istorie, insuccesul provoacă o impresie neplăcută; însă pentru acest motiv nu este just de a acuza pe papi de vinovăţii morale sau de a pune în dubiu bunele lor intenţii.

Putem să ne întrebăm, totuşi, care au fost în realitate cauzele uneui asemenea insucces. Motivul principal trebuie atribuit necorespunderii sistemului de război medieval. Cruciaţii erau persoane curajoase, valoroase, însă le lipsea o strategie bine pregătită şi mai ales coordonarea acţiunilor lor. Aici este bine să se confrunte campaniile lor militare cu strategia superbă a vechilor romani din aceleaşi regiuni, cum ar fi cea a lui

Lucullus, Silla, Pompei sau Vespasian. Cruciaţii nu-şi cunoşteau adversarii. Mai mult, ca număr le erau inferiori. Numărul soldaţilor cruciaţi, ca şi pierderile suferite, au fost mult exagerate de către vechii scriitori. Nu trebuie negat faptul că oamenii de stat care au condus diferite cruciade, nu ar fi devenit cu timpul mai pregătiţi: din punct de vedere politic, ei au intuit însemnătatea cuceririi Constantinopolului sau a Egiptului. Dar cu cît se trecea mai mult de la sfera religioasă la cea politică în evaluarea acţiunilor lor, cu atît mai mult se clătina înţelegerea şi participarea maselor la cruciade.

În pofida insuccesului final, cruciadele au avut o mare influenţă asupra destinului Europei şi al Bisericii. Deşi istoricii profani sînt înclinaţi să exalte rolul lor în promovarea culturii, trebuie să recunoaştem că, în acest sens, influenţa cruciadelor a fost destul de redusă. În Asia Mică, în Siria septentrională ca şi în Palestina, cruciaţii au venit foarte puţin în contact cu cultura islamică. Aceasta cultură a pătruns în Europa în sec. XIII, însă prin Spania. Odată cu cruciadele s-a născut ideea unei familii a popoarelor occidentale, creştinătatea, care se substituie vechiului ideal al Imperiului. Împăratul nu şi-a îndeplinit rolul său de protector al Bisericii; în noul concept al creştinătăţii era cuprins şi gîndul extinderii, al pătrunderii în noi spaţii. Astfel, din idealul cruciadelor se naşte mişcarea misionară. Ordinul teutonic, fondat în timpul asedierii portului Sf. Ioan d'Acri, va găsi că este foarte natural să-şi transfere activitatea sa din Tara Sfîntă în Europa nord-orientală, ocupîndu-se de încreştinarea păgînilor de aici. Spania, care avea pe propriul teritoriu cruciadele şi ordinele sale cavalereşti, va trece cu aceeaşi spontaneitate de la *Reconquista* la *Conquista*. Mai mult, tot în timpul cruciadelor este aprofundată ideea conform căreia cuceririle pentru împărăţia lui Cristos nu se fac numai cu spada. Deja în 1219, sfîntul Francisc va trimite primii misionari în Maroc. Sfîntul spaniol Dominic îşi va înfiinţa ordinul învăţătorilor şi predicatorilor săi în atmosfera cruciadei împotriva albigenzilor. În sfîrşit, pentru a-l înţelege pe sf. Ignaţiu de Loyola, spaniol şi el, care va face ca idealul misionar să devină o mişcare prezentă în toată Biserica, trebuie să cunoaştem cît de viu era într-însul vechiul ideal cruciat.

Papii secolului XII

Secolele XII şi XIII, ce cuprind perioada lui Grigore VII şi Urban II pînă la Bonifaciu al VIII-lea, timpul cruciadelor, al cistercinilor, al ordinelor mendicante şi scolasticii, au fost, sub multe aspecte, secole de aur pentru Biserică. Nu este exact, însă, aşa cum deseori se afirmă, că perioada aceasta a reprezentat timpul de maximă dezvoltare a puterii papale. Prima parte a Evului Mediu a avut papi de o demnitate ireproşabilă, iar unii dintre dînşii dotaţi cu capacităţi deosebite. Însă toţi au fost aşa de puţin "puternici", încît cu greu şi cu multe dificultăţi au reuşit să se apere de adversarii lor politici.

Schisma din 1130

După moartea lui Calixt II, care prin concordatul din Worms pusese capăt luptelor pentru învestitură, a lipsit puţin ca papalitatea să nu recadă în timpurile obscure ale sec. X. Din nou îşi fac apariţia două familii romane, Frangipani şi Pierleoni, divizate în două partide armate, una contra alteia. Familia Pierleoni era de origine evreiască, însă botezată cu trei generaţii în urmă. Deja în 1124 se ajunge la o schismă, însă Frangipani reuşesc s-o depăşească, punînd pe tron un adept al lor, papa Onoriu II. După moartea acestuia (1130), cardinalii uniţi cu partidul Frangipani, cu 16 voturi, îl aleg în mare grabă pe Inocenţiu II; ceilalţi însă, cîteva ore mai tîrziu, vor alege cu 24 de voturi pe cardinalul Pierleoni, care-şi ia numele de Anaclet II. Romanii se vor declara de partea popularului Pierleoni. Inocenţiu II pleacă în Franţa. Aici, sf. Bernard se pronunţă în favoarea lui, deoarece el fusese ales, într-adevăr, de cea mai mică parte a cardinalilor, dar această parte era "cea mai sănătoasă". Acest principiu (*sanior pars*) rămînea discutabil; însă stima de care se bucura Bernard în toată creştinătatea era atît de mare, încît Franţa, Germania şi Anglia se vor ridica de partea lui Inocenţiu II. Cel mai mare susţinător al lui Anaclet era ducele normanzilor Ruggero II, soţul sorei lui Anaclet, Alberia. Acesta i-a dăruit ducelui, ce era, într-adevăr, un om de o mare valoare, titlul de rege al Siciliei.

Anaclet II moare în 1138, iar Inocenţiu II, care din acest moment se putea considera fără cel mai mic dubiu ca papă legitim, porneşte la luptă împotriva lui Ruggero

de Sicilia. Sfîrşeşte, însă, prin a fi făcut prizonier de acesta, cum se întîmplase şi cu Leon IX; semnează pacea şi-l recunoaşte pe normand ca rege al Siciliei. În ultimul an al vieţii sale romanii se ridică împotriva lui şi instituie republica sub conducerea lui Giordano Pierleoni, fratele lui Anaclet II, care se autointitulează "patrician" al Romei. Următorii doi papi, Celestin II şi Lucius II, vor avea un pontificat scurt şi se vor strădui, fără nici un rezultat, să-şi impună autoritatea asupra noii republici romane. Se afirmă că Lucius II ar fi fost omorît cu pietre în Campidoglio.

Cardinalii aleg un om cu faimă de sfinţenie, cistercinul Bernardo Pignatelli din Pisa, abate al mănăstirii sf. Anastaziu de lîngă Roma (Tre Fontane), care-şi ia numele de Eugen III. El era un discipol al sf. Bernard, care va scrie pentru papă faimaosa operă *De consideratione sui*, un fel de examen de conştiinţă asupra datoriilor spirituale ale unui papă. Îndată după alegere, Eugen III părăseşte Roma. Va sta aproape tot timpul în Franţa. În ultimul an al pontificatului său (1153) semnează un tratat cu tînărul rege al germanilor Friedrich Barbarossa. Prin acest tratat, regele îşi lua angajamentul de a-l ajuta pe papa împotriva romanilor ostili şi a normanzilor, primind în schimb coroana imperială. În acest fel, pentru împăraţii germanii se profila încă odată ocazia de a apărea în ochii tuturor ca apărători ai Bisericii; aceasta ar fi putut rezulta ca un avantaj pentru ambele părţi. Rezultatul este însă un lung şi complicat conflict între împărat şi papă, conflict care a slăbit foarte mult Imperiul german, încheindu-se printr-o răsturnare totală a mersului politicii europene.

Barbarossa

Dinastia Hohenstaufen a fost înconjurată de către istoricii perioadelor succesive cu o aură de poezie pe care aceştia, din punct de vedere german, nu au meritat-o niciodată. În loc să-şi folosească propriile forţe pentru promovarea culturii şi susţinerea posibilităţilor ce se deschideau în Orient pentru poporul german, ei îşi vor îndrepta toate energiile pentru a intra în stăpînirea Italiei, scop care, date fiind circumstanţele timpului, nu putea fi realizat în întregime. Conflictul dintre Barbarossa şi puternicul său vasal, Henric Leul,

a fost în sensul deplin al cuvîntului un conflict între politica germană din Orient şi cea sud-europeană. Va învinge Barbarossa. Este inegabil faptul că Friedrich Barbarossa a fost o figură cavalerescă, însă deja în el se manifesta acea discontinuitate şi acel dezechilibru al caracterului, unite cu o exagerată conştiinţă a valorii sale, care vor fi atît de accentuate în nepotul său Friedrich II. Papii nu se gîndeau nicidecum să slăbească Imperiul şi puterea împăratului; dimpotrivă, ei aşteptau de la el ajutor şi protecţie. Pe de altă parte, nu erau nici dispuşi să i se supună într-un mod atît de incondiţionat. Şi apoi, s-a întîmplat că aproape toţi papii cu care dinastia Hohenstaufen a avut de-a face, au fost persoane deosebit de capabile.

În conformitate cu *Pacea de la Konstanz*, Barbarossa vine în Italia în 1155, pune capăt republicii romane şi primeşte coroana imperială. Papă era Adrian IV (1154-1159), care rămîne pînă astăzi unicul papă englez urcat pe scaunul sf. Petru. Cap al republicii romane devenise în 1147 preotul Arnaldo de Brescia. El va fi executat ca rebel. Şi dacă totuşi Gregorovius începe cu dînsul seria martirilor pentru libertate, care vor muri pe rug, şi al căror spirit renaşte din cenuşă ca pasărea foenix, toate acestea nu numai că nu sînt adevărate (deoarece Arnaldo nu a fost ars pe rug, ci spînzurat), dar ascund şi o intenţionată necunoaştere a istoriei Italiei. Arnaldo din Brescia a fost unul din numeroşii politruci gălăgioşi prezenţi cam peste tot în Italia, şi care vor organiza cu mijloace neadecvate eliberări şi răsturnări de tot felul, obstaculînd astfel, prin faptele lor, secole de-a rîndul prosperitatea Italiei şi libertatea ei statală.

Deja din prima întîlnire cu papa, se face simţită susceptibilitatea lui Barbarossa. În momentul salutului, germanul refuză să sprijine scara trăsurii din care cobora pontiful roman. El consimte numai după ce curtenii săi îi explică că acest gest corespunde unei simple ceremonii tradiţionale şi nu implică nici o umilire din partea sa. Astfel de fapte mărunte au avut deseori în istorie o importanţă deosebită, deoarece istoria nu o fac principi abstracţi, ci persoane vii, concrete. Cu o altă ocazie, Friedrich a fost cuprins de toate furiile, şi anume atunci cînd papa i-a scris într-o scrisoare că el a fost acela care i-a conferit coroana imperială şi multe alte "beneficii". Împăratul înţelese prin cuvîntul *beneficium* drepturile feudale; imediat, papa a trebuit să se clarifice, spunîndu-i că prin

acest termen a intenţionat numai să-i amintească bunele oficii şi serviciile pe care i le-a prestat. Susceptibilitatea lui Friedrich era alimentată de cancelarul său Rainald de Dassel, care în 1159 devine arhiepiscop de Köln.

În 1158, din cauza unui conflict cu oraşul Milano, împăratul coboară a doua oară în Italia. Oraşul este distrus. La o dietă pe "Cîmpurile de la Roncaglia", în apropiere de Piacenza, Barbarossa cere de la episcopii italieni jurămîntul feudal şi tot acum emană legi cu caracter cezaropapist. Adrian IV, care se pusese deja de mai înainte la adăpost cu ajutorul unei ligi încheiate cu regele Guglielmo de Sicilia, se gîndea să-l excomunice. Moare, însă, la Anagni în 1159.

Alexandru III (1159-1181)

Schisma izbucneşte după moartea acestui papă englez. Marea parte a cardinalilor îl aleg pe expertul Rolando Bandinelli, care ia numele de Alexandru III. Pînă în acel moment el fusese un bun cancelar al papei; de aceea era rău văzut de germani. O neînsemnată minoritate îl urcă pe scaunul papal pe Octavian Colonna, care se numeşte Victor IV. Barbarossa, sfătuit de Rainald de Dassel, îl va confirma pe Victor. Însă de partea papei Alexandru se ridică atît regele Franţei şi al Angliei, cît şi numeroşi episcopi germani, ba chiar şi călugării cistercini, ce treceau prin mari dificultăţi după moartea sf. Bernard (1153). În Italia, oraşele începeau să se constituie ca şi comunităţi independente cu o mare importanţă politică, şi aceasta înaintea Germaniei; acum, ele formează o ligă împotriva împăratului. La început au fost patru: Verona, Vicenza, Padova şi Veneţia. Numărul lor s-a ridicat apoi la 22, cea mai mare parte fiind în Lombardia, unde nu fusese uitată distrugerea oraşului Milano. De aici vine numele de "Liga lombardă". Liga va construi la sud de rîul Po o fortăreaţă, care, în onoarea papei, se va numi Alexandria.

După moartea lui Victor IV, împăratul impune un alt antipapă, Pascal III. Vine apoi la Roma în 1167 şi face să fie încoronat a doua oară, iar Pascal III îl va canoniza pe Carol cel Mare. Actul în sine era invalid, însă papii succesivi vor permite sărbătoarea lui Carol cel puţin pentru Aachen. Armata lui Barbarossa, ce era cantonată la porţile Romei,

este nimicită de o molimă, în care îşi găseşte sfîrşitul şi Rainald de Dassel. În urma acestei tragedii împăratul se întoarce grăbit în Germania. În 1174 se va întoarce iarăşi în Italia, asediind fără nici un rezultat Alexandria. Este învins definitiv de trupele Ligii lombarde în apropiere de Legnano, în 1176. Urmează un armistiţiu, semnînd întîi de toate pacea cu papa, cu care se întîlneşte la Veneţia în 1177. Il va lăsa apoi să cadă pe antipapa Calixt III, ales de el ca succesor al lui Pascal III; va renunţa şi la bunurile eccleziastice şi la drepturile uzurpate. Papa îi ridică excomunicarea şi confirmă episcopii numiţi de împărat. Pacea cu Liga lombardă va fi semnată doar în 1183, la Konstanz.

Alexandru III, care stătuse mai mult în Franţa, este condus la Roma de trupele împăratului. În 1179, el ţine în Lateran un sinod care este numărat ca al unsprezecelea conciliu ecumenic. Pentru a împiedica repetarea a ceea ce s-a întîmplat la alegerea sa, papa va emana o lege, valabilă şi astăzi, conform căreia, pentru alegerea unui papă este necesară majoritatea a două treimi.

Papii următori, Lucius III (1181-1185), Urban III (1185-1187) şi Grigore VIII (1187) vor menţine oarecum pacea cu împăratul, nu însă şi cu romanii. Practic, Urban şi Grigore nici nu s-au văzut la Roma. Numai Clement III (1187-1191) va putea veni în oraş. Bătrînul Barbarossa îi va asculta îndemnul pentru o nouă cruciadă; face aceasta şi cu intenţia de a remedia răul făcut în trecut. Se va sfîrşi în mod tragic în Asia Mică.

Începutul conflictului pentru stăpînirea Siciliei

Lui Barbarossa i-a urmat fiul său de 25 de ani Henric VI. Acum este ales papă un bătrîn de 85 de ani, Celestin III, care-l încoronează împărat de Henric în 1191. Soţia acestuia era Constanţa, fiica lui Ruggero II, rege al Siciliei, şi a Alberiei Pierleoni. Cînd nepotul Constanţei, regele Guglielmo II, moare în 1189 fără să lase urmaşi la tron, Henric VI pretinde dreptul la succesiune. Nobilii Siciliei şi ai oraşului Napoli îl voiau însă ca rege pe Tancredi de Lecce, fiul natural al ducelui Ruggero, fratele Constanţei. Deoarece nu era clar cine avea dreptul de succesiune, papei, în calitate de suveran feudal al Siciliei, îi revine dreptul de a decide asupra persoanei urmaşului.

Pentru dînsul era vital faptul ca în nord, ca şi în regiunea Napolelui şi a Siciliei să nu se instaureze conducerea aceleeaşi mari puteri. Sfîntul Scaun, dezarmat şi deci, din punct de vedere politic, neputincios, putea să-şi păstreze independenţa numai dacă în Italia s-ar fi instaurat un echilibru politic. Din acest motiv, Celestin III se decide în favoarea lui Tancredi, deci împotriva lui Henric. Aşa cum se întîmplase de atîtea ori în istoria papalităţii, prin poziţia sa, papa se pusese de partea celui care avea să piardă. În 1194 Tancredi moare iar Henric, fără să se preocupe de suveranitatea feudală a papei, ia în stăpînire tot regatul. Deoarece în luarea puterii, Henric se răzbunase cu toată furia pe adversarii săi, acum se ivea ocazia unei noi excomunicări. Însă papa, cu cei 92 de ani ai săi, nu vrea să pună în aplicare o asemenea măsură. Henric moare la Messina la 28 septembrie 1197 iar papa moare trei luni mai tîrziu.

Inocenţiu III

Adrian IV, Alexandru III şi chiar Celestin III, deşi înaintat în vîrstă, au fost cu toţii papi energici. După ei, însă, pe scaunul lui Petru urcă un om a cărui personalitate este cu totul ieşită din comun. Admirat de contemporani şi mai mult încă de istorici, Lotario, din familia conţilor Segni, care-şi ia numele de Inocenţiu III, la alegere avea doar 37 de ani.

În sfera politică, două misiuni îi stăteau în faţă. Prima era aceea de a face ordine la Roma şi în statul pontifical; a doua, cea de a rezolva problema siciliană. Atunci, la Roma existau două autorităţi ale căror competenţe nu erau totdeauna clar definite: prefectul oraşului, la origine un funcţionar numit de împărat, dar a cărui demnitate devenise de un timp moştenirea familiei de Vico; a doua o reprezenta senatorul, sau mai mulţi senatori, aleşi de popor. Inocenţiu a transformat ambele autorităţi în magistraturi papale. Totuşi, cu aceasta Roma nu încetează de a fi o comunitate autonomă. În timpul pontificatului său, Roma a fost în luptă cu oraşul Viterbo, şi el oraş papal. Astfel de lucruri erau posibile numai sub o suveranitate de tip medieval. Cealaltă parte a statului pontifical exista doar cu numele. Într-o anumită măsură, Inocenţiu III a readus sub conducerea papilor vechile feude ale marchizei Matilda de Toscana, ducatul de Spoleto şi teritoriul Anconei, aşa-

numita Pentapoli, unde se instalaseră feudatarii imperiali.

În regatul Siciliei şi al Napolelui, situaţia se schimbase complet după moartea prematură a lui Henric VI. Acum, moştenitor al coroanei era un copil de trei ani, viitorul împărat Friedrich II. Din această parte, pentru papa nu exista nici un pericol. Pe moarte fiind, însuşi Henric VI îl rugase pe papa să păstreze coroana pentru fiul său, iar văduva Constanţa, care va muri în 1198, îl alesese pe papa ca tutore al micului Friedrich. Pînă la majorat, în 1208, Inocenţiu III a administrat regatul în numele micuţului moştenitor.

Lupta pentru tronul german

În Germania, moartea lui Henric VI condusese la o dublă alegere. O parte a principilor îl alesese pe fratele lui Henric, Filip de Hohenstaufen, în timp ce o minoritate se pronunţase în favoarea guelfului Otto, fiul lui Henric Leul şi nepot al regelui Richard Inimă de Leu. Ambii regi cereau să fie încoronaţi împăraţi. Aşadar, Inocenţiu III trebuia să decidă, însă nu se grăbi. Abia în 1202 el defineşte situaţia de drept în faimosul decretal *Venerabilem*: conform anticului drept german, principii aveau dreptul să-l aleagă pe rege. Însă deoarece în Germania demnitatea regală presupunea dreptul la coroana imperială, iar această coroană era conferită de papa, acestuia îi revenea dreptul de a examina persoana pe care el trebuia să o încoroneze ca împărat. Nu i se putea pretinde papei, de exemplu, ca să consacre şi să încoroneze «un tiran sau un nebun, un eretic sau un păgîn». Acelaşi lucru se întîmpla acum cu această dublă alegere. Şi aici, papa are dreptul de a decide în favoarea unuia dintre cei doi pretendenţi. În cazul de faţă, trebuie adăugat faptul că ambele partide îi ceruseră de mai multe ori să ia această decizie.

Inocenţiu III decide în conformitate cu ceea ce cerea interesul Bisericii: Roma nu mai putea fi încercuită, aşa cum se întîmplase în timpul lui Henric VI. Suabul Friedrich II era urmaşul legitim al Siciliei, iar Inocenţiu nici nu se gîndea să-l priveze pe pupilul său de dreptul la moştenire. Însă tocmai pentru acest motiv, de această dată coroana imperială nu trebuia să treacă la un suab, ci mai mult trebuia dată guelfului Otto, care nu avansa nici o pretenţie asupra Siciliei şi care, în plus, recunoştea revendicările statului pontifical

în Italia centrală. Mai tîrziu, i se va reproşa lui Inocenţiu III faptul de a fi voit să slăbească Germania pentru a-şi extinde puterea în defavoarea ei. Aceasta nu este adevărat. Papa era constrîns să se apere. El lupta pentru propria independenţă, deci pentru libertatea Bisericii.

În orice caz, este licit să afirmăm că nu era vorba de o simplă problemă de tactică politică; în joc era ceva mult mai important. Era lupta pentru apărarea unui ideal. Imperiul, aşa cum era conceput de către suabi, nu mai era cel al lui Carol cel Mare, nici cel al ottonilor sau al salilor. Suabii refuzau să fie apărători ai Bisericii. Deja ei aveau o concepţie a statului proprie timpurilor moderne, deci destul de profană. Voiau să formeze un imperiu teritorial în care papa ar fi trebuit să ocupe locul primului episcop imperial, aşa cum fusese la timpul său patriarhul de Constantinopol. Dimpotrivă, Inocenţiu III se lupta încă pentru vechea concepţie a coroanei imperiale, de natură pur religioasă.

Papa nu se putea baza pe arme pentru a-l ajuta pe guelf, ca acesta să preia puterea cu forţa. Filip era superior din punct de vedere militar; dar atît el cît şi susţinătorii lui înţelegeau deja că, pentru a face pace cu papa, trebuiau să renunţe la pretenţiile lor de la început. În 1208 se ajunge la un acord. Mesagerii păcii se găseau pe cale, cînd Filip, în iunie 1208, este asasinat la Bamberg de către contele palatin Otto de Wüttelsbach, dintr-un motiv de răzbunare personală. Principii, obosiţi de lunga durată a conflictului, îl recunosc ca rege pe guelful Otto. Din partea sa, Otto IV recunoaşte restabilirea autorităţii papale în statele Bisericii ca şi stăpînirea sa feudală asupra Siciliei. În toamna anului 1209 este încoronat împărat.

Din acest moment, însă, Otto reia vechile idei politice ale suabilor. Nerespectînd promisiunile anterioare, el se grăbeşte să cucerească Sicilia. Inocenţiu III se vede înşelat. În consecinţă, se îndepărtează de dînsul, îl excomunică şi favorizează alegerea lui Friedrich II, pupilul său de odinioară, care între timp devenise major. Otto îşi pierde toţi susţinătorii şi este constrîns să se retragă în propriul ducat, unde moare în 1218. Friedrich II ar fi trebuit, totuşi, să-i promită cu jurămînt papei că nu va mai reuni niciodată coroana Germaniei cu cea a Siciliei. Ca şi moştenitor al Siciliei, care, spre deosebire de Germania, nu era un regat electiv, este desemnat fiul său Henric, care atunci avea doar un an.

Papa, domn feudal al Angliei

Inocenţiu avusese un conflict dur cu regele Angliei Ioan, deoarece acesta nu voia să-l accepte pe arhiepiscopul de Canterbury Stefan Langton, numit de papa. Langton era profesor la Paris şi este cunoscut cercetătorilor sfintei Scripturi ca autorul împărţirii în capitole a Bibliei. Deoarece regele nu voia să cedeze, papa lansează interdictul asupra Angliei. În Evul Mediu, prin interdict, creştinii erau opriţi de la anumite acte sacre. Toate sărbătorile bisericeşti ca şi oficiile sacre publice erau suprimate iar sfintele sacramente puteau fi administrate doar muribunzilor. Regele încearcă să constrîngă clerul prin violenţă. Atunci papa îl declară excomunicat şi depus, încredinţînd regelui Franţei îndeplinirea sentinţei (1212). Acesta, din cauza teritoriilor pe care regele englez le avea pe continent, era suveranul său feudal. Deoarece nobilii regatului erau decişi să-l părăsească, Ioan, pentru a nu pierde coroana, se supune papei şi primeşte de la dînsul propria ţară ca feud. De aici îi vine numele de «Ioan fără Tară». În continuare papa îl protejează împotriva baronilor. Cînd în 1215, aceştia îl constrîng să promulge *Magna Charta*, din care se va forma mai tîrziu constituţia engleză, Inocenţiu îi ameninţă pe baroni cu pedepse bisericeşti; la fel procedează şi cu Stefan Langton, care făcuse cauză comună cu dînşii.

Se poate constata astfel că Inocenţiu III reuşise să decidă în conflictul pentru tronul german; era supremul domn feudal al Siciliei şi al Angliei, şi deoarece atunci şi Aragonul, Portugalia, Polonia, Ungaria şi Bulgaria se găseau într-un fel de raport de supunere faţă de Sfîntul Scaun, papa se putea considera acum ca un fel de împărat al Europei. Istoricii laici ai timpurilor recente, în special istoricii germani din sec. XIX, au demonstrat o stupoare cu totul exagerată pentru situaţia descrisă aici. În toate cărţile de istorie se poate citi că Inocenţiu III a reprezentat culmea puterii politice a papalităţi, culme la care papii nu au mai ajuns niciodată. Este de neînţeles faptul cum şi anumiţi istorici catolici pot să împărtăşească o atare concepţie; măcar de la ei ar trebui să ne aşteptăm la o evaluare mai exactă a papalităţii şi a situaţiei în care aceasta se găsea în

Evul Mediu.

În realitate, Inocenţiu III nu a fost "mai puternic" decît papii care l-au precedat sau decît cei ce i-au urmat: Grigore VII, Urban II, Alexandru III sau Bonifaciu VIII. Posibilităţile sale economice şi militare au fost, ca şi pentru toţi ceilalţi papi, destul de modeste. Doar o extraordinară împletire a circumstanţelor a fost aceea care l-au pus în situaţia de a exercita, simultan şi în locuri diferite, funcţiile nu de suveran, ci mai ales pe cele ale celei mai înalte autorităţi morale. Şi aceasta a fost şi poziţia tuturor papilor medievali, chiar dacă pentru dînşii circumstanţele nu au fost aşa de favorabile cum au fost pentru Inocenţiu.

Ne putem întreba dacă, în general, o atare poziţie este de dorit pentru papalitate şi pentru Biserică. De dorit şi necesar este faptul ca papa să fie mereu în stare să reprezinte drepturile Bisericii şi, cînd este cazul, să poată apela la conştiinţa guvernanţilor; la fel, este de dorit ca papa să aibă întodeauna posibilitatea de a face să dispară, prin decizii de pace şi arbitrate, acele conflicte care altfel ar conduce în mod fatal la violenţă. Pe de altă parte însă, dacă papalitatea ar pretinde să aibă un rol continuu de arbitru, ar sfîrşi prin a-şi atrage asupra sa o ură nemăsurată care ar dăuna în mod grav întregii Biserici.

Mai mult, nici un papă nu posedă mijloacele materiale pentru a-i constrînge pe alţii să-i recunoască o atare autoritate, atunci cînd aceasta nu-i este recunoscută în mod spontan. Este ceea ce s-a întîmplat în timpul lui Inocenţiu III.

Papii medievali, ca şi succesorii lor, au insistat neîncetat în susţinerea propriei autorităţi morale în situaţiile cele mai variate, fără a avea întotdeauna aceeaşi abilitate şi acelaşi succes. Ar fi o greşeală dacă am căuta sensul istoriei în succesele sau insuccesele ce au avut loc, care atît de des depind de moment, sau dacă ne-am imagina că totul s-a desfăşurat conform configuraţiei unei piramide, unde există o ascensiune, o culme a gloriei şi un declin al puterii papale. În acest fel, prezentarea istorică creşte în dramatismul ei, însă aceasta nu este important: ceea ce e important este adevărul faptelor.

Importanţa pontificatului lui Inocenţiu III pentru viaţa internă a Bisericii

Pontificatul lui Inocenţiu III este foarte important pentru viaţa internă a Bisericii, mult mai important decît în politică, unde nu a putut să împiedice cruciada împotriva Constantinopolului, sau în viaţa imperiului german, unde nu a reuşit să-şi impună propriul punct de vedere. În timpul pontificatului său, caracterizat de o activitate neobosită, curia papală a făcut mari progrese în sensul formării unei ample administraţii centrale. Acum, şi favorizate în mod expres de dînsul, iau naştere marile ordine mendicante care au dat o altă înfăţişare nu numai vieţii călugă-reşti, dar şi întregii activităţi pastorale. În 1215 Inocenţiu ţine în Lateran al XII-lea conciliu ecumenic, care a reprezentat adunarea cea mai strălucită a Bisericii din întreg Evul Mediu. Au participat mai bine de 1.200 de prelaţi şi aproape toţi ambasadorii principilor creştini. Şi prin conţinutul său, nici un alt conciliu, între Nicea şi Trento, nu a luat decizii mai importante decît acesta. Sînt condamnate ereziile albigenzilor şi valdezilor, ca şi ideile abatelui Gioacchino da Fiore, care cauzaseră atîtea confuzii. Impotriva albigenzilor este definită doctrina sacramentului altarului, transsubstanţierea (prefacerea). Împărtăşania pascală devine o obligaţie pentru toţi. Înfiinţarea de noi ordine religioase sau a noi forme de viaţă călugărească depinde de acum de confirmarea Sfîntului Scaun. Aceasta a fost o decizie care în viitor s-a verificat a fi de maximă importanţă pentru dezvoltarea ordinelor călugăreşti.

Apropierea de Franţa

Lupta cu Friedrich II

În Biserică, activitatea lui Inocenţiu III este continuată de succesorii săi, Honoriu III (Savelli, 1216-1227) şi Grigore IX (1227-1241). Acesta din urmă, nepot al lui Inocenţiu III, pe cînd era încă cardinalul Ugolino, îl favorizase şi-l protejase pe sfîntul Francisc de Assisi şi ordinul său. Ca papă, el va rămîne cunoscut prin prima codificare a dreptului bisericesc, făcută în 1234. În politică, ambii papi se vor afla într-un continuu conflict cu Friedrich II (din 1212 pînă în 1250).

Încă din timpul său, personalitatea acestui principe a fost judecată în moduri foarte diferite. Dotat în mod deosebit, Friedrich II, ca toţi suabii, era îngîmfat ca şi bunicul său Barbarossa; îi lipsea însă simţul cavaleresc al acestuia. Pe lîngă aceasta, era desfrînat şi infidel şi de o indiferenţă religioasă rar întîlnită în Evul Mediu. Unii văd într-însul un precursor al Renaşterii sau al Iluminismului. A condus bine Sicilia, însă pentru imperiul german a fost un dezastru. Aşa cum se întîmplă mereu în conflictele de lungă durată, poate că nu poate fi aprobat tot ceea ce au făcut papii împotriva lui, însă este sigur că cele mai mari greşeli îi aparţin lui Friedrich.

Friedrich II nu avea nici cea mai mică intenţie de a rupe legătura care unea coroana Siciliei cu cea a Germaniei, aşa cum jurase că va face atunci cînd avea încă nevoie de ajutorul papei. Lucrurile mergeau în direcţia prevăzută de Celestin III şi Inocenţiu III, atunci cînd aceştia făcuseră tot ce le stătuse în putinţă pentru a împiedica această unire care dăuna intereselor Bisericii. Italia, sfîşiată de luptele continui dintre guelfi şi ghibelini, suabi şi antisuabi, a avut cel mai mult de suferit.

Urmaşul lui Grigore XI, Inocenţiu IV (Fieschi, 1243-1254), pentru a scăpa de Friedrich, se refugiază la Lyon, unde rămîne din anul 1244 pînă în 1251. La al XIII-lea conciliu ecumenic de aici (1245), papa reînnoieşte excomunicarea împotriva lui Friedrich. Cînd în 1250 acesta moare la Fiorentino, în Puglia, arhiepiscopul de Palermo îl abslovă de excomunicare, iar testamentul lui Friedrich ne arată că la sfîrşit el s-a căit şi şi-a arătat dorinţa de a repara greşelile făcute. În Germania, nimeni nu se va mai preocupa de împărat, care, de altfel, nu se va mai arăta pe aici decît foarte rar. Apoi vor fi aleşi alţi regi, cu totul nesemnificativi.

Fiul lui Friedrich, Conrad IV, nereuşind să se impună în Germania, după moartea tatălui se grăbeşte să vină în Italia pentru a-şi salva cel puţin moştenirea siciliană. Moare în 1254 la Lavello. Demnitatea de rege al Germaniei mai rămîne doar ca titlu, iar timpul care se scurge pînă în 1273, cînd este ales Rudolf de Habsburg, este considerat ca un interregnum. În Sicilia guverna excomunicatul Manfredi, fiul natural al lui Friedrich II.

Lui Inocenţiu IV îi urmează Alexandru IV (1254-1261), din aceeaşi familie a conţilor de Segni, din care făcuseră parte Inocenţiu III şi Grigore IX. În 1261 papa

Alexandru moare şi-i urmează francezul Urban IV (1261-1264), al cărui scurt pontificat este de o deosebită însemnătate pentru istoria papalităţii şi pentru politica europeană. Din cauza nesiguranţei continui în care se afla Roma, acest papă nu va pune piciorul în oraş; va sta la Viterbo, Orvieto şi Perugia. Pentru a pune capăt tristei situaţii din Italia, papa îl va chema pe fiul lui Ludovic cel Sfînt, mult mai puţin sfîntul Carol de Anjou, promiţîndu-i coroana regală de Napoli şi Sicilia. Urban IV moare înainte de a-şi vedea realizată dorinţa; totuşi, pasul decisiv era făcut: îndepărtarea definitivă de regii germani, care din apărători ai papilor deveniseră duşmanii lor, şi apropierea de Franţa, care acum se bucura de un atare prestigiu, încît devenise unica mare putere a Europei.

Franţa

Supremaţia Franţei se vede deja din numărul locuitorilor ei. În sec. XIII Italia putea număra între 5 şi 6 milioane de locuitori, dintre care cca. un milion aparţineau regatului de Napoli şi Siciliei; Germania avea aproximativ opt milioane iar Anglia două; Spania, în cea mai mare parte eliberată de sub stăpînirea maurilor, avea 5 sau 6 milioane de locuitori; Franţa, în schimb, număra 14 milioane. Centrul spiritual al creştinătăţii îl constituia universitatea din Paris. Stilul gotic se născuse în Franţa iar de aici se răspîndise în toată Europa. Înainte ca să apară mercantilismul, Franţa devenise deja centru economic al Europei. La toate acestea trebuie adăugat faptul că Franţa avusese în sec. XII un suveran ideal în persoana lui Ludovic IX (1226-1270), care, chiar dacă nu reuşise în toate acţiunile sale politice, prin personalitatea lui dăduse coroanei şi naţiunii franceze o splendoare religioasă, prin care, dacă ne gîndim la suveranul german de atunci Friedrich II, Franţa putea doar să cîştige.

Urban IV a voit în mod expres apropierea de Franţa. El numeşte un mare număr de cardinali francezi; mai mult, mulţi din succesorii săi vor fi francezi. Primul dintre dînşii va fi Clement IV (1265-1268), Foulquois le Gros; ca laic, el făcuse parte din consiliul lui Ludovic IX. Acesta îl va încorona pe Carol de Anjou ca rege de Napoli şi Sicilia. Manfredi cade în lupta de la Benevento împotriva lui Carol (1266).

Ultimii papi ai secolului XIII

Cu Urban IV şi Clement IV începe o serie de pontificate foarte scurte, în mare parte întrerupte de lungi perioade de vacanţă a scaunului apostolic. Îndată după moartea lui Clement IV, vacanţa va dura 33 de luni. Timp de 52 de ani, de la moartea lui Urban IV pînă la alegerea lui Ioan XII, Sfîntul Scaun va rămîne vacant timp de 11 ani. Papii de acum nu vor veni aproape niciodată la Roma, şi deoarece conclavele de acum se ţineau în locul unde murise papa, aceştia vor fi aleşi în afara Romei, în special la Perugia şi Viterbo. Roma părea uitată. La începutul sec. XII în Roma fuseseră construite mai multe edificii cu decoraţii somptuoase; după aceea, însă, oraşul începe să decadă. Romanii continuau să se elibereze de jugul tiranilor, pe care-i înlocuiau cu tribuni ai poporului şi consuli. Roma mai număra doar cîteva mii de locuitori, din acest punct de vedere fiind mult depăşită de Napoli, unde domnea deja familia de Anjou.

Toţi papii acestui timp au fost persoane demne, iar unii dintre ei sînt veneraţi ca sfinţi. Dominicanul Pietro de Tarantasia, care va conduce cu numele de Inocenţiu V şi va muri doar la 5 luni de la alegere, era un teolog de valoare. După dispariţia imperiului latin, Grigore X va realiza în 1272 o unire cu grecii care, din păcate, a fost de scurtă durată. În alegerea papilor de acum se observă mereu spiritul care animă sfîrşitul secolului XIII: un timp de oboseală politică şi de exaltare religioasă, timp al luptelor "spiritualilor" din sînul ordinului franciscan, timpul ideilor lui Gioacchino da Fiore şi aşteptarea apocaliptică a unui *Papa Angelicus*. Din acest motiv, în conclave se verifica căutarea unui candidat excepţional. Grigore X, care, de altfel, a fost un papă excelent, este ales în timp ce se afla în Tara Sfîntă ca şi cruciat. El nu era cardinal şi nici măcar preot. Portughezul Ioan XXI (1276-1277), medic şi filosof, mai înainte de alegere fusese medicul personal al lui Grigore X. Şi principii, în special regele de Napoli, doreau un papă angelic, adică un om bătrîn, dacă era posibil în afara oricărei politici, cu care să poată face ceea ce voiau.

Religiozitatea exaltată triumfă în anul 1294, cînd, după o vacanţă de 27 de luni, călugărul Petru este scos din sihăstria sa din Abruzzi şi făcut papă cu numele de Celestin

V.

Napoli sub familia Anjou

După moartea lui Manfredi, pentru un anumit timp, conducerea de la Napoli este încă în mîna suabilor. Manfredi l-a determinat pe ultimul moştenitor al Hohenstaufen-ilor, fiul de 15 ani al lui Conrad IV, Conradin, care fusese educat în Germania, să întreprindă o aventuroasă călătorie în Italia. Carol de Anjou îl învinge fără dificultate în bătălia de la Tagliacozzo. Conradin fuge, dar este făcut prizonier, adus la Napoli şi decapitat. Datorită strînsei legături dintre regii de Napoli şi papi, un atare delict nu contribuia cu nimic la creşterea prestigiului papilor. Cu atît mai mult, cu cît Carol îl convinsese pe papa Martin IV (1281-1285) să-l excomunice din nou pe împăratul bizantin Mihai VIII, care în 1274 semnase cu Grigore X unirea Bisericii greceşti cu Roma. În 1282 sicilienii se ridică împotriva lui Carol de Anjou în acea sîngeroasă revoltă numită "Vecerniile Siciliene". Regele de Aragon Petru III, ginerele lui Manfredi, ca moştenitor al Hohenstaufen-ilor, pune stăpînire pe insulă; de acum înainte insula rămîne separată de regatul de Napoli. Martin IV, care depindea în întregime de Napoli, predică chiar o cruciadă împotriva Siciliei. Această stare de dependenţă durează şi sub regele următor Carol II (1285-1303). În 1294, acesta obţine alegerea eremitului Petru şi imediat îl obligă să-şi stabilească reşedinţa la Napoli. Însă Celestin V era într-adevăr un sfînt, şi abia la 6 luni de la alegere, dîndu-şi seama de incapacitatea de a fi papă, abdică. În acelaşi castel masiv Maschio Angioino din Napoli, ce poate fi admirat şi astăzi, este ales Benedetto Caetani, ce-şi ia numele de Bonifaciu VIII. Cu dînsul apare pe scena politică un papă de o fermitate deosebită, care, însă, a fost unul dintre cei mai nefericiţi papi ce au condus Biserica.

Bonifaciu VIII (1294-1303)

Pentru a se elibera de nedemna dependenţă de regele Napolelui, cu toată opoziţia

acestuia, Bonifaciu VIII îşi transferă imediat reşedinţa la Roma. Şi pentru ca nimeni să nu se servească de naivul Celestin V pentru a declanşa o schismă, papa îl închide pe predecesorul său într-un fel de prizonierat onorabil, într-un castel în apropiere de Anagni, unde acesta rămîne pînă la moarte (1296). Bonifaciu nu ţine seamă de faptul că procedînd astfel, şi-i ridica împotrivă deja de la început pe mulţii aderenţi ai acestui "papă angelic". Din păcate, aceasta reprezintă una din trăsăturile caracteristice ale lui Bonifaciu VIII: ca excelent jurist ce era, el îşi punea toată încrederea în dreptul abstract, în dreptul său, găsindu-se astfel ca şi un copil neajutorat în faţa tuturor consecinţelor posibile ale acţiunilor sale.

Începutul conflictului cu Franţa

În 1285, în Scoţia dispare vechea casă regală. Aceasta nu atrage după sine doar o enormă confuzie internă, ci şi un interminabil conflict între regii Franţei şi ai Angliei, deoarece amîndoi avansau drepturi la această moştenire. De aici se vor naşte noi războaie ce vor dura aproape două secole. Ca urmare, atît Franţa cît şi Anglia se vor slăbi reciproc, pregătind astfel decăderea acelei familii a popoarelor creştine care se formase în Evul Mediu. Bonifaciu VIII îşi dă seama imediat de daunele acestor lupte. Pentru dînsul era vorba şi de un alt fapt, şi anume de a vedea cum dispare speranţa reluării cruciadelor. Eforturile sale diplomatice au rămas fără rezultat, şi nu atît din cauza opoziţiei regelui Angliei Eduard I (1272-1307), cît mai mult din cauza lui Filip cel Frumos al Franţei (1285-1314). Acest nepot al lui Ludovic cel Sfînt era un suveran şiret şi fără scrupule, cu un realism politic mult superior papei. Comportamentul pe care-l are faţă de Bonifaciu VIII are ceva din ingenuitatea copilului. Atunci cînd vede că avertismentele sale pentru păstrarea păcii nu sînt respectate, Bonifaciu se hotărăşte pentru folosirea sancţiunilor bisericeşti, aşa cum procedase şi Inocenţiu III. Cu bula *Clericis laicos* interzice prelaţilor francezi să mai dea taxe regelui lor. Procedînd astfel, papa se gîndea că-i va atrage de partea sa pe aceşti prelaţi, care se plînseseră mereu din cauza opresiunii excesivelor impozite fiscale; în acelaşi timp, papa intenţiona să sustragă regelui acele mijloace

financiare folosite în luptele împotriva Angliei. Filip cel Frumos răspunde prin interzicerea exportării banilor din Franţa în Italia, măsură prin care, dată fiind starea lucrurilor de atunci, paraliza intrările financiare ale Camerei apostolice. Bonifaciu VIII se resemnează şi revocă ordinile date, şi, ca semn al împăcării, îl canonizează pe Ludovic IX, bunicul lui Filip.

Jubileul

Pentru anul 1300, Bonifaciu VIII fixează un jubileu. Numele era luat de la anul jubiliar descris de Vechiul Testament. Aşa cum în Scriptură se afirmă că toate datoriile şi alte obligaţii similare trebuiau să înceteze, tot astfel credincioşii noului jubileu ar fi trebuit să găsească ocazia unei iertări solemne şi depline a vinovăţiilor lor şi, cel puţin cît stătea în puterea Bisericii, a pedepselor datorate acestor vinovăţii. Ideea unei pocăinţe generale care să dureze toată viaţa, idee care deja în secolele V şi VI dăduse naştere votului de pocăinţă, se păstrase mereu vie în Biserică. Chiar şi votul de a participa la cruciadă era de aceeaşi natură. La jubileu se adăuga şi un alt avantaj: deoarece dreptul penitenţial medieval, cu toate cenzurile şi cazurile sale rezervate, devenise prea complicat, acum, cel puţin odată, toţi trebuiau să simtă micşorarea dificultăţilor în primirea dezlegării. Ideea are o rezonanţă enormă. Din toată creştinătatea, un mare număr de pelerini se îndreaptă spre Roma pentru a vizita mormintele apostolilor şi pentru a cîştiga indulgenţa jubileului. Pentru un moment Roma devine iarăşi centrul creştinătăţii.

Pe tărîm pastoral, jubileul are un succes răsunător. Însă la scurt timp se va reaprinde conflictul cu Filip cel Frumos. Deoarece regele îl făcuse prizonier pe legatul pontifical, papa, cu bula *Ausculta, fili*, îl citează în faţa tribunalului său din Roma. Filip publică un text al bulei complet diferit şi mult mai violent, la care adaugă un răspuns foarte dur, răspuns pe care, trebuie să o spunem, nu l-a expediat, dar cu care şi-a atins scopul: în faţa presupusei grave ofense pe care papa ar fi adus-o regelui, întreaga ţară s-a dat de partea lui, deci împotriva papei.

Bula «Unam Sanctam»

Bonifaciu VIII emană atunci bula *Unam Sanctam*, în care explică vechea imagine a celor două săbii, cea spirituală şi cea temporală. Sabia spirituală aparţine Bisericii, iar cea temporală trebuie folosită în favoarea Bisericii. Bula culminează cu fraza: "Declarăm şi definim că orice om, pentru a ajunge la mîntuire, în mod necesar trebuie să fie supus (*subesse*) Pontifului Roman". Această propoziţie poate fi înţeleasă fără dificultate în adevăratul ei înţeles, conţinînd învăţătura obişnuită, mereu păstrată în Biserică şi validă şi astăzi, conform căreia papa este vicarul lui Cristos; pentru aceasta toţi creştinii, chiar dacă sînt suverani, îi sînt supuşi. Totuşi, exprimată în acest moment şi cu atîta decizie, fraza putea să dea de gîndit că papa ar pretinde o putere directă de guvernare asupra întregii Franţe.

Filip se foloseşte de imprudenţa papei pentru a se arăta atacat pe nedrept în drepturile sale suverane; se grăbeşte chiar pentru a obţine depunerea sa, şi aceasta într-o aşa măsură încît cere convocarea unui conciliu general şi alegerea unui nou papă. Pentru a pregăti mai bine opinia publică, el aduce în plin parlament, la Paris, cele mai nebuneşti acuze împotriva lui Bonifaciu: este simoniac şi eretic; afirmă apoi că papa ar fi negat faptul că francezii au suflet nemuritor; că ar fi declarat chiar că ar fi preferat să fie un cîine decît un francez; că l-ar fi asasinat pe Celestin V; că se ocupa cu magia şi că ar fi avut un diavol în serviciul său. Normal, nu toţi au crezut în astfel de absurdităţi, nici chiar francezii. Bonifaciu, însă, înţelege că îşi crea duşmani din toate părţile şi că aceste calomnii erau destul de periculoase.

În 1296 papa îl excomunicase pe regele Friedrich III, fiul şi succesorul lui Petru de Aragon şi de Sicilia, atrăgîndu-şi astfel ura ghibelinilor italieni, care-i considerau pe aragonezi ca moştenitorii legitimi ai suabilor. Pe lîngă aceasta, încă de la începutul pontificatului său, Bonifaciu îşi făcuse duşman partidul franciscanilor spirituali. La această grupare aparţinea puternica familie Colonna, din care făceau parte acum doi

cardinali, Giacomo şi Pietro. Cardinalul Giacomo Colonna era un om foarte pios şi înclinat spre misticism; o soră a lui, fericita Margherita Colonna, moartă în 1280, era clarisă. În 1297, Stefano Colonna, printr-o lovitură abilă, pune mîna pe banii papei. Bonifaciu cheamă la judecată întreaga familie, inclusiv pe cei doi cardinali; pune să se predice chiar o cruciadă împotriva acestora: pînă într-atît decăzuse idealul cruciadei. Palestrina, cea mai bună fortăreaţă a familiei Colonna, este cucerită şi distrusă, iar bunurile lor din regiunea Lazio sînt confiscate. Manifestîndu-şi şi aici imprudenţa, Bonifaciu distribuie propriilor nepoţi (familia Caetani) bunurile confiscate. Familia Colonna fuge în Franţa făcînd cauză comună cu Filip cel Frumos.

Anagni

Filip pregătea o lovitură de stat, şi în acest scop îl trimite în Italia pe cancelarul său Guillaume de Nogaret. Papa se afla la Anagni, reşedinţa sa obişnuită. Fără să presimtă nimic, acum era ocupat cu pregătirea unei bule în care îl ameninţa pe Filip cu excomunicarea şi cu depunerea. Însă nu ajunge la aceasta, deoarece pe 7 septembrie 1303 Nogaret, împreună cu Sciarra Colonna şi cu 600 de oameni înarmaţi, atacă cetatea lipsită de apărare. Papa avea acum 50 de ani. Îndată ce şi-a dat seama de ceea ce se întîmplă, a îmbrăcat veşmintele pontificale şi cu o cruce în mînă îi aştepta pe duşmani. La insultele acestora nu făcea altceva decît să răspundă: "Luaţi-mi viaţa, luaţi-mi capul". Lovitura de stat nu fusese pregătită bine. Nogaret nu ştia ce trebuie să facă cu papa şi avea prea puţini oameni cu dînsul. Pe 9 septembrie locuitorii din Anagni se răscoală şi-i alungă pe Nogaret şi pe Sciarra Colonna. Papa, eliberat, este condus cu demnitate la Roma, călare, însoţit de o escortă de 400 de oameni. Din cauza emoţiei, moare în curînd, pe 11 octombrie.

Ultrajul de la Anagni a fost fără îndoială un sacrilegiu şi un delict. Atît înainte cît şi după această dată au existat altele mai grave. Şi totuşi, acest ultraj face parte din acele evenimente care trec mult peste cauzele ce l-au generat, avînd în istorie o valoare de simbol. Aşa fusese edictul din Milano. Şi înainte de Constantin fuseseră emanate edicte

în favoarea creştinilor, iar după dînsul creştinii vor mai fi încă persecutaţi. Şi totuşi, edictul din 313 încheie o epocă a istoriei şi deschide o alta.

Pe de altă parte, ar fi greşit dacă, aşa cum se întîmplă deseori, simbolul de la Anagni ar fi interpretat ca fiind sfîrşitul puterii medievale a papilor şi a suveranităţii lor politice asupra creştinătăţii. Am spus-o deja, nu a existat niciodată o putere politică a papilor, în înţelesul pe care mulţi istorici ar voi să i-l dea. A-l asalta pe papa cu 600 de oameni fără scrupule, gata să-l facă prizonier, reprezenta un fapt ce putea să se întîmple oricînd în Evul Mediu, chiar şi în timpul lui Inocenţiu III. La Anagni nu este lovită puterea politică sau militară a papalităţii, care a fost mereu nulă, ci reputaţia sa morală. Faptul că un atare ultraj a putut avea loc, mai mult, că a rămas nepedepsit, ne arată cum comportarea guvernanţilor faţă de religie începea să se schimbe din rădăcini. În timp ce mai înainte, religia reprezenta pentru dînşii o datorie ca şi pentru oricare alt credincios, de acum începe să devină un simplu element, ca oricare altul, de introdus în calculele lor politice. În acest sens, Anagni trebuie considerat în istoria Bisericii ca sfîrşitul Evului Mediu.

Ne-am putea întreba cine era vinovat, nu de ultraj, căci de acesta erau răspunzători doar Nogaret şi Filip, ci de înfrîngerea morală a papalităţii. De aceasta nu-l putem scuza desigur pe Bonifaciu VIII. Cu tot sensul riguros al dreptului său, dînsul nu a ştiut să dea propriilor acţiuni acea forţă de convingere pe care trebuia să o aibă faptele unui papă. În faţa creştinătăţii, Bonifaciu era apărătorul drepturilor Bisericii; la fel fuseseră şi papii care se apăraseră de dinastia Hohenstaufen. Însă Bonifaciu apărea într-o măsură prea mare ca fiind el însuşi cel ce atacă şi nu ar fi putut spune ca Grigore VII: "Am iubit dreptatea, pentru aceasta mor în exil", şi nici ca Pius IX: *Non possumus*.

PAPII LA AVIGNON. MAREA SCHISMĂ

Benedict XI, care îi urmează lui Bonifaciu VIII, moare la Perugia, la puţine luni după alegere. Urmînd tradiţia, cardinalii s-au adunat în oraşul unde murise papa, însă îndată se găsesc antrenaţi fără voia lor în situaţia grea lăsată de pontificatul lui Bonifaciu VIII. Pe de o parte se aflau adepţii lui Filip cel Frumos şi familia Colonna, ce se simţea ofensată grav de papa Bonifaciu, iar de cealaltă parte cei ce fuseseră de partea defunctului papă. Timp de 11 luni nu se ajunge la nici un acord; urmează un compromis: urmaşii papei Bonifaciu desemnează trei cardinali francezi, care datorită naţionalităţii lor ar fi putut fi pe placul lui Filip, însă care nu se arătaseră niciodată ostili lui Bonifaciu. Francezii acceptă, alegînd din cei trei pe arhiepiscopul de Bordeaux, Bertrand de Got, care primise demnitatea de cardinal de la papa Bonifaciu şi care, pentru moment, nu era supus regelui Franţei, întrucît Bordeaux căzuse în mîinile englezilor în anul 1303.

Transferarea reşedinţei papale în Franţa

Bertrand de Got, care ia numele de Clement V, nu fusese prezent la conclav. El nici nu va coborî în Italia, chemîndu-i pe cardinali la Lyon pentru încoronare. Aceasta nu însemna că reşedinţa curiei pontificale ar fi fost transferată în Franţa. Tezaurul papal rămîne la loc sigur, la Assisi. Este sigur că Clement avea intenţia ca, cu timpul, să se reîntoarcă la Roma. Apoi, însă, va poposi în diferite oraşe franceze, pînă ce în 1309 se stabileşte la Avignon.

În faţa presiunii regelui Filip, poziţia papei era destul de dificilă. Pentru a îndepărta unul din motivele discordiei, el abrogă pentru Franţa bulla *Unam Sanctam*, dînd de înţeles astfel că nu intenţionează să se amestece în puterea temporală a regelui. Lui Filip, aceasta i se pare a fi prea puţin; el voia în primul rînd un proces formal care să-l

declare pe Bonifaciu VIII papă ilegitim, ceea ce nici un papă nu ar fi putut accepta. Mai mult, regele adaugă o nouă pretenţie de o gravitate imensă: cerea de la papa desfiinţarea ordinului templierilor.

Desfiinţarea templierilor

Ordinul cavalerilor Templului exista de aproape două secole. Înfiinţat în Palestina de către cruciaţi, şi răspîndit apoi în Europa şi mai ales în Franţa, ordinul nu pierduse încă scopul pentru care fusese fondat, scop în parte de ajutorare, în parte militar. Trecuseră puţini ani de la căderea fortăreţei Sf. Ioan d'Acri, ultima rezistenţă în Palestina. Şi chiar dacă nu ar mai fi urmat alte cruciade (la acestea nu se mai gîndea nimeni), templierii ar fi putut, cu timpul, să-şi creeze alte spaţii în care să-şi desfăşoare activitatea, aşa cum făcuseră deja ioaniţii, care continuau pe Mediterana lupta împotriva turcilor, sau cavalerii teutoni, care acum se ocupau cu colonizarea şi încreştinarea Europei nord-orien-tale, sau chiar şi ordinele cavalereşti spaniole, care luptau contra maurilor şi-i eliberau pe creştinii căzuţi în sclavie.

Fără alte precedente, Filip cel Frumos lasă să se înţeleagă că a ajuns să cunoască diferite atrocităţi săvîrşite în secret de templieri: idolatrie, imoralitate fără margini şi altele. În anul 1307 îi închide pe toţi templierii francezi, care erau în jur de 2.000. Acuzele nebuneşti, care amintesc întru totul monstruozităţile pe care tot el le atribuise lui Bonifaciu VIII, nu merită nici cea mai mică crezare. Puteau să existe doar lipsuri ale unora dintre aceştia, aşa cum se întîmplă în fiecare comunitate religioasă. Însă nici atunci şi nici mai tîrziu nu s-au găsit probe pentru demonstrarea unor adevărate delicte. Ei, însă, trebuiau învinuiţi cu orice preţ, deoarece aveau mulţi bani, şi la aceştia rîvnea împăratul. Bogăţiile templierilor aveau caracterul de fundaţii caritative bisericeşti. Pentru acest motiv, Filip are nevoie de papa pentru a le putea lichida. Pentru a-l înspăimînta, regele îi prezintă declaraţii stoarse prin tortură, care păreau a confirma acuzele aduse. Slab de fire, Clement V se lasă intimidat; aceasta şi pentru faptul că se temea că dacă l-ar fi iritat prea mult pe rege, acesta l-ar fi constrîns să însceneze procesul împotriva lui Bonifaciu VIII.

În 1311 papa convoacă un conciliu general la Vienne, cu scopul de a transfera asupra lui toate responsabilităţile. Totuşi, părinţii conciliari nu se lasă convinşi de actele prezentate, referitoare la vinovăţia templierilor, dintre care mulţi fuseseră executaţi pînă la acea dată. Papa, presat mereu de rege, care prezida conciliul, găsi în sfîrşit o ieşire, suprimînd ordinul pe cale administrativă, fără o sentinţă a tribunalului, ceea ce intra pe deplin în drepturile sale faţă de orişice alt ordin religios. Pentru ca bunurile templierilor să nu fie deviate de la scopul fixat la fondarea ordinului, acestea au fost atribuite cavalerilor de Rodos şi altor ordine cavalereşti. Trebuie menţionat că toţi aceştia au văzut foarte puţine din aceste bunuri. Condamnările la moarte, care nu puteau fi nicidecum considerate ca măsuri administrative, vor continua ca şi mai înainte. În 1314 va fi ars pe rug ultimul templier, marele maestru Iacob de Molay, care îşi va apăra nevinovăţia pînă în ultima clipă.

Desfiinţarea templierilor este unul din cele mai mari scandaluri pe care le-a înregistrat istoria Bisericii. Peste memoria lui Clement V, care în această dramă a jucat rolul lui Pilat, se aştern umbrele unei greşeli enorme.

Ioan XXII (1316-1334)

După moartea lui Clement V, Sfîntul Scaun rămîne vacant pentru mai bine de doi ani. În sfîrşit, în 1316 este ales la Lyon cardinalul Iacob Duése (Deuze), episcop de Avignon, care se va numi Ioan XXII.

Acest papă este cel mai important din sec. XIV. Jurist şi administrator eminent, el a avut mai ales o capacitate de muncă ieşită din comun. Mult mai energic în politică decît Clement V, mai prudent şi mai norocos decît Bonifaciu VIII, el ar fi putut fi numărat printre cei mai mari papi ai tuturor timpurilor, dacă ar fi avut vederi mai ample, şi dacă ar fi gîndit mai mult ca papă şi păstor al sufletelor. Dacă, ca teolog, susţine cu îndîrjire opinii teologice proprii, în politică are un spirit nu prea larg, cauzînd prin aceasta destule necazuri, mai ales Germaniei.

În regatul german, după moartea lui Henric VII de Luxemburg (1314), se ajunsese

la o dublă alegere. Amîndoi pretendenţii, ducele Ludovic de Bavaria şi cel de Austria, Frederic, se adresează papei, cerîndu-i arbitrajul. Papa acceptă apelul celor doi, dar nu pronunţă nici o sentinţă, nici atunci cînd Ludovic bavarezul îl învinge pe adversarul său, în 1322, recunoscut fiind ca rege în toată Germania. În locul lui Ludovic, bazîndu-se pe un drept care ieşise de mult din uz, papa numeşte pentru perioada de vacanţă imperială un vicar imperial pentru Italia. Îl alege pe regele Robert de Napoli, vechiul duşman al Germaniei. Ludovic, care nu era un om de stat, şi mai puţin încă un teolog, se simte ofensat, fără să aibă nici un motiv. Numeşte şi el un alt vicar imperial pentru Italia, iar ca urmare, papa îl ameninţă cu excomunicarea. Bavarezul apelează la un conciliu universal, şi pentru că astfel el greşise cu adevărat, Ioan XXII îl excomunică în 1324. La curtea lui Ludovic se adună de acum înainte toţi adversarii papei şi ai papalităţii: Mihai de Cesena, ministrul general al franciscanilor, care era în ruptură cu propriul ordin din cauza conflictului generat de problema sărăciei; englezul Vilhelm de Occam, şi el franciscan şi filosof celebru; profesorii de la Paris, Marsiliu de Padova şi Ioan de Jandun. În propaganda literară care va ieşi de aici, se poate spune că este pusă sub semnul întrebării toată învăţătura referitoare la primatul pontifical. Este prima ofensivă antipapală de largi dimensiuni pe terenul teologic şi juridic. Personal, Ludovic Bavarezul rămîne în afara acestor probleme; el ar fi fost mult mai fericit dacă ar fi reuşit să se împace cu papa. Principii germani protestează la Sachsenhausen (1324) împotriva excomunicării regelui lor şi declară eretic pe Ioan XXII. Acum papa nu mai poate rezista şi lansează interdictul pentru toată Germania. Ludovic de Bavaria vine la Roma, unde este încoronat împărat de vechiul vrăjmaş ai papilor, Sciarra Colonna. Apoi, el alege un antipapă, care, după ruşinoasa retragere a lui Ludovic din Italia, va alerga la Avignon pentru a implora iertarea papei Ioan.

Murind, Ioan XXII lasă în urma sa o situaţie disperată în raporturile dintre Sfîntul Scaun şi Germania. Deşi, din punct de vedere formal, el a fost de partea dreptului, totuşi nu poate fi absolvit de anumite greşeli. Căci, mai mult decît oricare alt suveran, papa trebuia să ţină seama, chiar şi atunci cînd se afla în conflict, ca modul său de a acţiona să fie nu numai fondat din punct de vedere juridic, ci şi convingător.

Finanţele papale

Ioan XXII a avut rezultate deosebite în cîmpul administraţiei eccleziastice. Din punct de vedere pur extern, la Avignon activitatea birocratică a fost mult mai intensă decît fusese mai înainte la Roma. Acum, curia papală primeşte acel caracter al unei adevărate administraţii centrale, care, într-un continuu crescendo, va rămîne pînă astăzi. În mod deosebit, Ioan XXII se ocupă de problemele financiare. La baza finanţelor Sfîntului Scaun stătea *census*-ul, adică intrările statale ce proveneau de pe teritoriile pontificale, ca şi tributurile feudale ale principilor ce primiseră în feudă teritorii de la papa, primul dintre dînşii fiind regele de Napoli. Tot la census aparţineau şi taxele de cancelarie care se plăteau pentru redactarea decretelor de orice natură, începînd cu conferirea palium-ului arhiepiscopilor, pînă la cele mai obişnuite privilegii şi dispense. Toate acestea existau deja înainte de perioada avignioneză. La fel, nu reprezenta o noutate taxarea beneficiilor eccleziastice. Ceea ce e nou este amplificarea sistematică şi reelaborarea sistemului financiar din partea papilor de la Avignon, în special de către Ioan XXII. Urmau apoi *fructus medii temporis*, adică veniturile unui beneficiu bisericesc după moartea sau renunţarea titularului pînă la numirea altuia, venituri care de drept intrau în Camera Apostolică; "annatele": bunurile primului an, care în parte erau vărsate în această cameră chiar după numirea noului beneficiar, şi, în sfîrşit, impozitele anticipate prin care unul se putea înscrie spre a lua în posesie anumite bunuri ce nu erau încă libere.

Toate aceste surse de bani şi altele asemănătoare, introduse în mod organizat pentru prima dată la Avignon, prezentau, desigur, şi aspectele lor discutabile. Cînd era vorba de simple fundaţii fără grija pastorală, aşa cum se întîmpla cu multe canonicate, nu era nimic grav dacă unul, în urma unei plăţi, intra pentru toată viaţa în posesia unor bunuri. Cu totul altfel se punea problema atunci cînd bunurile respective erau legate de îngrijirea sufletelor.

Deoarece în multe cărţi de istorie continuă să se vorbească de "manevrele financiare" şi de traficul de beneficii prezent la curia avignoneză, trebuie să spunem că

acest mod de a analiza faptele este cel puţin superficial. Ca orice altă mare administraţie centralizată, curia trebuia să aibă o bază financiară. Întrările provenite de la Statul Bisericii erau în acel timp aproape nule. Mai mult, nu reuşim să înţelegem de ce un mic teritoriu aflat în Italia ar fi trebuit să susţină toată greutatea guvernării Bisericii. "Manevrele financiare" de la Avignon nu reprezentau altceva decît o taxă pusă pe bunurile bisericeşti din diferite ţări. Şi o atare taxă nu-i privea pe oamenii simpli, ci pe prelaţi şi pe ceilalţi beneficiari ai acestor bunuri, iar în mod indirect, chiar şi pe principi.

Tot în cărţile de istorie sînt exagerate fără măsură şi sumele acestei perioade. Informaţia lui Villani, conform căreia Ioan XXII ar fi lăsat la moarte 25 de milioane de scuzi de aur, a continuat să fie prezentată pentru mult timp ca adevărată, uneori cu stupoare, alteori cu indignare. Astăzi noi ştim că moştenirea sa se reducea la trei sferturi dintr-un milion. Petrarca a fost acela care a influenţat în mod negativ judecata posterităţii, descriind în culori sumbre avariţia şi setea de căpătuire a curiei de la Avignon. Trebuie menţionat că el însuşi a fost dintre aceia care au vînat mereu bunurile Bisericii, şi deoarece nu a fost mulţumit niciodată cu ceea ce a primit, a început atunci să critice injust, vărsîndu-şi amarul poftei sale neostoite de avere.

Aceşti vînători de bunuri bisericeşti, care, atît la Avignon cît şi la Roma, nu au lipsit niciodată, reprezintă unul din acele fenomene tipice secundare, dar neplăcute, prezente în general oriunde există o administraţie curială. Ei vor dispărea numai în perioada Conciliului Tridentin. Este vorba aici de acele persoane eccleziastice care, uneori, rămîneau pe lîngă curie ani de-a rîndul în aşteptarea unui beneficiu, încercînd să-l ocupe îndată ce acesta devenea vacant. Faptul ne indică, pe lîngă altele, că lucrurile nu mergeau chiar atît de rău din cauza presiunilor financiare ale curiei, ca şi a tuturor tributurilor, taxelor şi impozitelor, dacă atîţia aşteptau perioade lungi de timp ocuparea unui beneficiu.

Ceilalţi papi de la Avignon

Lui Ioan XXII îi urmează Benedict XII (1334-1342), un călugăr cistercin auster şi

pios. El ar fi voit mult să pună capăt conflictului cu Bavarezul, însă regele Franţei şi cel din Napoli au ştiut să-i anuleze orice efort, temîndu-se că printr-o reconciliere cu Germania, papa ar deveni prea independent, putînd astfel să aducă din nou curia la Roma. Însuşi Benedict se gîndea rareori la o reîntoarcere a sa la Roma; el va începe la Avignon construirea acelui palat uriaş care şi astăzi domină oraşul, rămînînd unul din marile monumente ale goticului tîrziu. Relaţiile cu Germania erau aceleaşi, tensionate. Rezultatul este că principii electori, reuniţi la Rhens, pe Rin, în 1338, declară printr-o lege cu caracter imperial că alegerea regelui şi împăratului Germaniei se va face independent de papa. Cu aceasta, papalitatea pierdea unul din privilegiile politice cele mai importante.

Următorul papă, Clement VI (1342-1352), cumpără cu banii Bisericii cetatea Avignon şi teritoriul ei. Pînă acum, papii locuiseră într-un fel ca şi oaspeţi, oraşul fiind o feudă de Napoli. Astfel, papa dădea de înţeles într-un fel că intenţiona să rămînă pentru totdeauna pe malurile Ronului. În lupta cu împăratul german, el recurge la mijloace mai dure decît în trecut; reînnoieşte excomunicarea dată lui Ludovic şi cere principilor electori să aleagă un alt rege. Şi deoarece poziţia sa continua mereu să slăbească, principii electori, care cu puţin timp înainte refuzaseră orice amestec al papei, de această dată sînt de acord şi-l aleg rege al Germaniei pe nepotul lui Henric VII, Carol de Luxemburg, rege al Boemiei. Înainte ca să izbucnească un război între cei doi, Bavarezul moare, iar Carol IV este recunoscut de către toţi. Astfel se încheie conflictul dintre papalitate şi Imperiu. Totuşi, mari au fost pierderile suferite de Biserica din Germania, care stătuse timp de 20 de ani sub interdict. Pierderi suferise şi papalitatea, căci acum era foarte greu ca să-i convingi pe germani de faptul că papii francezi s-ar fi comportat cu dînşii conform dreptului.

La alegerea următorului papă, Inocenţiu VI (1352-1362), cardinalii formează un capitolat electoral, primul în istorie. Prin aceasta se înţelege un pact făcut sub jurămînt, prin care toţi cardinalii, în cazul alegerii lor ca papă, se obligau la determinate restricţii fie ale puterii lor eccleziastice, fie temporale. În alegerea episcopilor, o astfel de stipulare era în uz de mai mult timp. Mai tîrziu, începînd cu 1519, va fi stabilit un capitolat şi

pentru alegerea împăratului. Pentru alegerile eccleziastice, astfel de înţelegeri au fost interzise cu desăvîrşire; în ceea ce priveşte alegerea papei, capitolatele rămîn totdeauna invalide, deoarece papa are totdeauna plinătatea puterii şi nu poate să se constrîngă pe el însuşi. În cazul nostru, capitolatul reprezenta o presiune morală şi arăta cît de slabă era încă puterea cardinalilor, care începeau să-l considere pe papa ca pe unul dintre dînşii. Acesta reprezintă un alt fenoment neplăcut al perioadei de la Avignon.

Inocenţiu VI se vede constrîns să se ocupe de problemele Romei, unde domnea o anarhie completă. Interminabilele certuri dintre Colonna şi Orsini cauzau revolte populare continui. De două ori notarul roman Cola di Rienzo ajunge să aibă în mîini puterea oraşului, fiind numit "tribun al poporului"; a doua oară (1353) el este recunoscut de papa, însă moare într-o altă răscoală populară. Papa îl trimite în Italia ca legat al său pe cardinalul spaniol Egidiu Albornoz cu scopul de a face ordine. Cu siguranţă că Inocenţiu nu putea face o alegere mai bună. Drept şi energic, Albornoz pune la punct problemele statului pontifical, atît cît se putea într-un stat cu un regim medieval. De acum înainte nimic nu-l mai împiedică pe papă ca să se întoarcă la Roma.

Şi la Avignon toţi se gîndeau că mai degrabă sau mai tîrziu, papii se vor întoarce la Roma. Succesorul lui Inocenţiu este sfîntul papă Urban V (1362-1370); şi asupra lui se fac presiuni din toate părţile, nu numai din partea lui Petrarca, care era condus mai mult de motive naţionaliste decît bisericeşti, ci şi din partea sfintei Brigita, (care după mai multe pelerinaje se stabilise lîngă sanctuarele romane), ca şi din partea împăratului german Carol IV. În urma acestor presiuni, Urban V se decide să facă cel puţin o călătorie la Roma. Pe tot parcursul, el a fost salutat cu multă bucurie de italieni, care de mai bine de 63 de ani nu văzuseră un papă. La Roma, Urban găseşte situaţia mult sub aşteptările sale; pentru aceasta se întoarce degrabă la Avignon. Totuşi, cu această călătorie situaţia se deblocase; dumul întoarcerii era deschis, iar şederea papilor la Avignon era pe sfîrşite.

Reflecţii despre Avignon

Perioada în care papii au locuit la Avignon este considerată în general de către istoricii Bisericii ca o perioadă funestă. Expresii ca "exil", "captivitate babilonică", folosite deja de contemporani, se întîlnesc şi astăzi în cărţile de istorie. Totuşi, de-a lungul timpului asupra acestei perioade s-a creat o evaluare mai calmă şi mai realistă.

Întîi de toate, expresiile "exil" sau "captivitate" sînt complet greşite. La Avignon, papii erau mai siguri şi găzduiţi cu mai o mai mare demnitate decît ar fi avut parte la Roma. Aici nu erau familiile Orsini sau Colonna, nu erau guelfii şi nici ghibelinii, nu aveau loc manifestaţii în piaţă şi nici nu se ridicau tribuni populari. Nu fără motiv papii sec. XIII, mai mult, începînd chiar cu Grigore VII, deseori au trebuit să-şi găsească un refugiu în afara Romei, şi nu puţini au fost aceia care nu au reuşit să păşească în oraşul etern pe toată durata pontificatului lor. Nu poate fi negat apoi faptul că Avignon-ul era situat în locul cel mai potrivit pentru curia pontificală. Deja de mult timp Roma nu se mai găsea în centrul geografic al creştinătăţii. De cînd cruciadele se terminaseră în mod lamentabil, rămînînd slabe speranţe de spargere a zidului islamic spre sud şi sud-est, centrul de gravitate al lumii creştine se mutase din nou spre nord-vest. Franţa devenise iarăşi marea putere a lumii creştine, şi aceasta chiar şi din punct de vedere intelectual. Ţările care atunci erau în plin avînt, cum ar fi Anglia, Scoţia, Flandra, Aragonul şi Castilia, prin poziţia lor geografică, se găseau mai aproape de Avignon decît de Roma. La fel, nu erau prea departe nici Boemia, atunci o ţară cu mari aspiraţii, şi Italia de nord, atît de importantă din punct de vedere economic. La Avignon se putea ajunge din toate direcţiile, fără a trece zone muntoase, nefiind în afara marilor artere de circulaţie, cum era Roma, din cauza Apeninilor sau a Alpilor. Din punct de vedere tehnic şi administrativ, poziţia Avignon-ului era fără îndoială mai favorabilă. Însă oricum ar fi stat lucrurile, nu trebuie uitat că papalitatea nu reprezintă un simplu aparat administrativ, iar papa nu este un fel de funcţionar suprem. Avignon-ul nu-l avea pe sfîntul Petru, nici mormintele martirilor şi nici o tradiţie creştină milenară. Papa este capul Bisericii, pentru că este succesorul lui Petru, întrucît acesta a fost primul episcop al Romei, şi este episcopul Romei, deoarece este capul Bisericii.

Dacă la Avignon au urmat fără nici o pauză şapte papi francezi, aceasta nu

reprezintă în sine un fapt negativ. Adevăratul rău nu a stat în persoanele papilor, dar în circumstanţa că papalitatea ca atare devenise o instituţie naţională, sau cel puţin aşa apărea. Dacă papalitatea nu este o instituţie italiană şi nu trebuie să apară astfel, tot la fel de adevărat este că nu trebuie să fie nici una franceză. Dar dacă papii şi aproape toţi cardinalii funcţionari ai curiei erau francezi, dacă centrul lor era înconjurat în întregime de teritoriul francez, iar Franţa era unica mare putere europeană, toate acestea ne fac să înţelegem că nu era exclus ca papalitatea să apară în ochii celorlalte popoare, sau cel puţin în ochi francezilor, ca o instituţie naţională, iar toată activitatea papilor să fie judecată din acest punct de vedere.

Complexiv privind lucrurile, nu se poate afirma că la Avignon papii ar fi condus rău Biserica. Dimpotrivă, ei vor ridica prestigiul papalităţii, prestigiu care prin alegerea lui Celestin V şi prin ultrajul de la Anagni suferise o grea lovitură. Atunci cînd curia se va întoarce la Roma, aici erau puse deja multe din premisele unei viitoare perioade de splendoare. Dacă aceasta nu s-a întîmplat degrabă, este numai din cauza marei schisme occidentale, care va izbucni în curînd, şi care era cauzată, cel puţin indirect, de lunga absenţă a papilor din Roma.

Marea schismă (1378-1417)

Reîntoarcerea la Roma

Urban V va muri îndată ce se va reîntoarce la Avignon. Îndată după plecarea sa, în Italia au izbucnit aproape peste tot tulburări ale populaţiei, aţîţate mai ales de republica Florenţa. Italienii nu au înţeles niciodată îndeajuns un lucru, ce este natural pentru alte ţări, şi anume că papa rămîne întotdeauna capul suprem al Bisericii, chiar şi atunci cînd nu le face interesele lor particu-lare. Noul papă Grigore XI trimite în Italia soldaţi bretoni, care datorită faptelor lor de-a dreptul sălbatice, vor deveni detestabili în ochii lumii. Ei erau conduşi de cardinalul Robert de Geneva; acesta va deveni antipapa Clement VII. În 1376 este lansat interdictul asupra Florenţei.

Pe atunci trăia la Siena o fecioară pioasă, Ecaterina Benincasa, dotată de Dumnezeu cu daruri mistice, şi pe deasupra extraordinar de înţeleaptă şi de clarvăzătoare. Pe ea nu o interesa politica, ci numai Biserica şi mîntuirea sufletelor. Nu era o călugăriţă, ci doar o terţiară în ordinul sfîntului Dominic. A făcut tot ce i-a stat în putinţă, fie personal fie prin scrisori, pentru a împăca republica Florenţa cu papa, pentru a-i face posibil acestuia din urmă întoarcerea la Roma. Deşi pe atunci nu avea nici măcar 30 de ani, stima de care se bucura era atît de mare încît atît papa cît şi florentinii, şi alţii, vor accepta cu respect sfaturile ei, recunoscînd-o într-un anumit sens ca mediatoare în cîmpul diplomatic. În 1376, Ecaterina merge la Avignon.

Normal, nu se poate afirma că numai îndemnurile sfintei Ecaterina au fost acelea care l-au determinat pe papa Grigore XI să se întoarcă pentru totdeauna la Roma. Însă deja contemporanii îi atribuie ei meritul principal. În 13 septembrie 1376, Grigore XI părăseşte Avignon-ul. Ecaterina îl aştepta la Genova; între timp, ea fusese şi la Florenţa. Cardinalii vor face tot posibilul pentru a-l determina pe papa să se întoarcă în Franţa; Ecaterina, însă, se va folosi de toată înfluenţa ce-o avea pentru ca să nu se întoarcă. Ea îi va spune în mod deschis papei că trebuie să-şi învingă teama şi indeciziile sale. Pe 5 decembrie Grigore XI ajunge la marginea statului pontifical, în apropiere de Corneto. Aici, el trebuie să semneze alte acorduri cu Roma, şi numai pe 7 ianuarie 1377 va putea intra în cetatea eternă.

Poate că reîntoarcerea avusese loc prea degrabă. Întreaga Italie era în agitaţie, şi tocmai acum Robert de Geneva cu soldaţii său îneca oraşul Cesena într-un lac de sînge, fapt pentru care toţi erau consternaţi şi iritaţi. În aceste circumstanţe, papa va reuşi să potolească spiritele şi să ajungă chiar la o înţelegere cu Florenţa. Înainte ca să semneze pacea cu acest oraş, el moare la Roma pe 27 martie 1378.

Alegerea lui Urban VI

Şaisprezece cardinali se închid într-un conclav în Vatican: patru italieni, un spaniol şi 11 francezi. Însă mulţi dintre cardinali rămăseseră la Avignon. Romanii

înscenează demonstraţii în piaţa sf. Petru, trăgînd necontenit clopotele şi strigînd că vor un papă roman. Cardinalii îl aleg în grabă pe arhiepiscopul de Bari, Bartolomeu Prignano. Acesta nu era cardinal, însă era italian din naştere. Era supus al familiei Anjou din Napoli şi locuise mai mult timp la Avignon. Toate acestea îl făceau să fie cel mai potrivit pentru rolul de mediator, atît de necesar acum. În timp ce alesul, care se găsea la Roma, era în drum spre Vatican, poporul, care nu ştia nimic despre alegere, intră cu forţa în palat. Cardinalii şi ceilalţi din conclav, temîndu-se să nu fie ucişi, îl iau cu toată graba pe bătrînul cardinal Tibaldeschi, îl îmbracă cu veşmintele papale şi-l aşează pe tron; apoi fug cu toţii. Bătrînul cardinal va încerca în zadar să explice mulţimii agitate că fusese ales un altul. În sfîrşit, mulţimea se linişti. În ziua următoare, magistratul oraşului cere scuze cardinalilor şi-i asigură că acum toţi ştiau că nu fusese ales Tibaldeschi, ci Prignano. Acesta este încoronat cu ceremonialul obişnuit şi-şi ia numele de Urban VI. Cardinalii vor face cunoscut celor de la Avignon noua alegere, iar aceştia îi vor transmite papei "felicitările lor".

Totul s-ar fi desfăşurat bine dacă Urban VI nu ar fi arătat de la început o imprudenţă şi o îndărătnicie care i-au făcut pe cei ce-l înconjurau să dubiteze dacă mai este în deplinătatea facultă-ţilor mintale. Pe cardinali, care de altfel, duceau dorul Avignon-ului, îi va trata în modul cel mai dur posibil, însă va lăsa să-i scape ocazia de a numi alţii pe care s-ar fi putut baza mai mult. Imediat rupe legăturile cu regina Ioana de Napoli. Cardinalii se vor căi că l-au ales. Cu pretextul că la Roma era prea cald, toţi părăsesc oraşul, inclusiv cei italieni, pentru a se întîlni la Anagni. Între timp, bătrînul Tibaldeschi murise. Pe 9 august 1378 ei emană de aici un manifest, prin care declară că alegerea ce avusese loc cu cinci luni înainte le fusese smulsă cu forţa şi ca atare era invalidă. Regina de Napoli şi regele Franţei, Carol V, le garantează tuturor protecţie şi ajutor. Sub protecţia contelui Gaetani, pe care Urban VI şi-l făcuse duşman, cardinalii se îndreaptă spre Fondi. Imediat ce le parvine asigurarea regelui Franţei, ei aleg un antipapă, pe cardinalul Robert de Geneva, ce-şi ia numele de Clement VII. Astfel începe marea schismă occidentală, care va dura 39 de ani.

Schisma

Pentru creştinătate era foarte greu să decidă de partea cui era dreptatea. Alegerea lui Urban VI avusese loc în circumstanţe neobişnuite. Martorii interesaţi, care erau electorii înşişi, declaraseră că acţionaseră sub violenţă şi constrîngere. Clement VII, ales de majoritatea cardinalilor, îşi va stabili reşedinţa la Avignon, unde creştinătatea era obişnuită de mai bine de două generaţii să-şi caute papii. De aceea nu trebuie să ne mire faptul că opiniile, chiar ale persoanelor cele mai pregătite, erau împărţite. Studii detaliate ne-au clarificat fazele alegerii lui Urban VI. Pe baza lor, astăzi, noi putem afirma cu siguranţă că alegerea lui Urban VI fusese validă. Teama faţă de poporul răzvrătit a grăbit numai numirea, dar nu a determinat alegerea candidatului. Comedia cu Tibaldeschi ne arată în mod clar cum cardinalii se temeau că nu ar fi ales un candidat plăcut poporului. Şi dacă în continuare, aceşti cardinali i-au adus omagiu lui Urban, dacă au primit Impărtăşania din mîinile lui, dacă i-au cerut favoruri, toate acestea sînt fapte fără prea mare importanţă, ce se pot explica nu prin frica faţă de popor, ci faţă de Urban VI. Însă atunci, pe moment, nu totul era atît de clar. Chiar şi anumiţi sfinţi, cum ar fi dominicanul Vincenţiu Ferreri, vor fi de partea antipapei. Ecaterina de Siena rămase de partea lui Urban. Ea se va adresa cardinalilor printr-o scrisoare plină de indignare. Tot ea nu-l va scuti nici pe papa de avertismentele sale curajoase.

Pentru Urban VI va fi de la început împăratul Germaniei, Carol IV, care moare în 1378; lui îi urmează Venceslau (1378-1400). Italia, în afară de Napoli, Anglia, Ungaria şi peninsula scandinavă vor fi de partea sa. Pentru papa de la Avignon îşi vor da adeziunea Franţa, Spania, Sicilia, Napoli, Savoia, Scoţia, Portugalia şi unele teritorii ale Germaniei. Însă apartenenţele la un papă sau la altul se schimbau în funcţie de interese. Deseori, chiar diecezele erau divizate; la fel se întîmpla cu ordinele religioase. În toate acestea intrau şi contrastele politice, cum era de exemplu ostilitatea dintre Franţa şi Anglia. După primele incertitudini, universitatea din Paris îl recunoscuse pe Clement VII, dar apoi va păstra o oarecare neutralitate.

Această stare de lucruri era mai mult decît tristă, şi cu timpul va sfîrşi prin a dăuna

Bisericii. Totuşi, nu trebuie să ne imaginăm că daunele imediate ar fi fost excesiv de grave. Credincioşii nu credeau învăţăturilor greşite; nu apăruseră erezii şi nici rebeliuni împotriva autorităţii bisericeşti. Nimeni nu se îndoia de faptul că unitatea Bisericii se baza pe comuniunea cu succesorul lui Petru, numai că nu se ştia care din cei doi era adevăratul succesor al apostolului. Cel puţin în acele regiuni în care diecezele nu erau divizate, acolo viaţa pastorală mergea înainte în mod regulat, fără mari probleme. Este clar, însă, că cu timpul aspectele negative se vor simţi mai mult, mai intens.

Schisma nu a avut ca efect indiferenţa religioasă, ci dimpotrivă, o exaltare religioasă deosebită. Biserica întreagă a fost prinsă de o anumită nelinişte nervoasă. Apar în diferite locuri planuri aventuroase de reformă.

Seria papilor romani

În loc să se gîndească la îndepărtarea schismei, papa Urban VI are ca o idee fixă lupta împotriva regatului de Napoli. O excomunică pe regina Ioana; intenţionează să pornească chiar o "cruciadă" împotriva ei, şi-l determină pe verişorul acesteia, Carol de Durazzo, să-i declare război. După ce acesta ocupă Napoli, papa rupe legăturile cu Carol şi-l excomunică. Cardinalii înşişi se ridică împotriva sa, iar papa va executa pe mai mulţi dintre dînşii. În 1389, Urban moare la Roma, plîns de puţină lume. Succesorul său, Bonifaciu IX (1389-1404), se va împăca cu regele Ladislau de Napoli, fiul lui Carol de Durazzo, şi de acum înainte va fi recunoscut ca papă de toată Italia. Împotriva regelui Boemiei Sigismund, Ladislau va ridica pretenţii pentru Ungaria; Sigismund, însă, trece de partea antipapei. După pontificatul scurt al lui Inocenţiu VII (1404-1406), va fi ales veneţianul Grigore XII (1406-1415).

La Avignon, lui Clement VII îi urmează spaniolul Petru de Luna, cu numele de Benedict XIII (1394-1423).

Între timp, din toate părţile, în special de la universitatea din Paris, erau elaborate planuri peste planuri pentru a îndepărta schisma. O posibilitate consta în aceea ca unul din cei doi papi, sau chiar amîndoi, să abdice în mod spontan. Sau, ambii papi ar fi putut

să accepte un arbitraj şi să promită că se vor conforma deciziei luate în acest arbitraj. Însă ideea acceptată de cei mai mulţi era aceea a reunirii unui conciliu universal, care să fie în stare să depună unul sau pe ambii papi, chiar împotriva voinţei lor. Prin ambasadori, Benedict XIII şi Grigore XII încep tratativele la Marsilia în 1407, pregătind calea unei întîlniri personale. Iniţiativa va eşua, cu daune asupra reputaţiei amîndurora, deoarece începea să se dubiteze asupra bunei lor voinţe. La sfîrşit, reprezentanţii ambilor pontifi, ca şi marea parte a principilor, se vor substrage ascultării faţă de dînşii şi vor decide pentru anul 1409 o adunare universală a Bisericii la Pisa.

Conciliul din Pisa

Sinodul de la Pisa a avut un număr foarte mare de participanţi şi dacă papa ar fi fost reprezentat aici, cu siguranţă că acest sinod ar fi fost recunoscut ca ecumenic. Adunarea acceptă ideea că amîndoi papii trebuiau consideraţi ca tulburători ai unităţii Bisericii, deci suspecţi de erezie; pentru aceasta, se afirmă, este necesar ca să fie depuşi. Nu se vorbea încă de o putere a conciliului superioară papei. Convinşi de ficţiunea juridică precum că Sfîntul Scaun trebuie considerat vacant, cele două colegii ale cardinalilor vor alege ca papă pe arhiepiscopul de Milano, un grec din Creta, care se va numi Alexandru V. El decide să se stabilească la Bologna, şi va fi recunoscut de majoritatea Statelor. Cu Benedict XIII rămîn Spania, Portugalia şi Scoţia; cu Grigore XII regele german Robert al Palatinatului, Ladislau de Napoli şi o parte a Italiei. După abia un an Alexandru V moare, urmîndu-i Ioan XXIII. Astfel, în loc de doi papi, acum erau trei, fiind şi mai greu să se ştie care dintre ei era capul legitim al Bisericii. În continuare, Roma nu va îndrăzni să-i considere pe cei doi papi pisani ca simpli antipapi. De aceea, succesorul lui Clement al VI-lea ia numele de Clement VII (1523-1534), iar urmaşul lui Alexandru V se va numi Alexandru VI (1492-1503). Între medalioanele papilor prezente în bazilica Sf. Paul, Alexandru V şi Ioan XXIII au rămas la locurile lor, printre ceilalţi papi. Din anuarul pontifical ei vor fi şterşi doar în 1947.

Conciliul din Constanţa

Confuzia cauzată de schismă persista; toţi credeau că unica speranţă o reprezenta doar un conciliu general. Regele german Sigismund (1410-1437) îl va determina pe Ioan XXIII să-l convoace în calitatea sa de papă "legitim". Acest conciliu are loc la Constanţa, în anul 1414.

Ioan XXIII participă, sigur fiind că majoritatea prelaţilor vor fi de partea sa. Însă abia ajuns la Constanţa, se convinge că participanţii nu-i erau chiar atît de favorabili. Aici este decis un lucru nou: nu se va mai vota individual, ci pe naţiuni, după exemplul universităţilor. Se vor forma cinci naţiuni: germană, franceză, engleză, italiană şi colegiul cardinalilor. Astfel este anulată preponderenţa numeroşilor prelaţi italieni care erau de partea lui Ioan XXIII. În afară de aceasta, a fost decis ca pentru această ocazie să aibă drept de loc şi de vot în cadrul fiecărei naţiuni nu numai episcopii, ci şi teologii, canoniştii şi ambasadorii principilor.

Ioan XXIII îşi dă seama astfel că şansele sale de a fi confirmat ca papă legitim erau pierdute şi pentru aceasta părăseşte Constanţa în secret, sperînd ca astfel adunarea să se dizolve. În realitate, mulţi considerau că acest conciliu dăduse deja faliment. Şi, de fapt, nu se putea accepta sub nici un motiv ceea ce se prefigura la orizont: alegerea unui al patrulea papă. În acest moment dificil Ioan Gerson, celebrul cancelar al universităţii din Paris, şi cardinalul Petru d'Ailly vor şti să menţină conciliul unit. Ei explică celorlalţi participanţi că conciliul este deasupra papei, că nu are nevoie de autoritatea sa şi nu poate fi dizolvat de acesta. Din punct de vedere teologic, principiul nu putea fi susţinut, dar în disperarea lor Părinţii nu reuşeau să găsească nimic mai bun. Ioan XXIII este găsit, adus înapoi la Constanţa şi depus. Înţelegînd că nu mai are nici o şansă, el se resemnează. Astfel este înlăturat unul din cei trei papi.

Grigore XII, deja în vîrsă de 90 de ani, aduce la cunoştinţa adunării că era gata să abdice, cu condiţia ca acest conciliu să fie recunoscut ca fiind convocat de dînsul. El îşi va păstra titlul de cardinal de Porto; moare în 1417, cu o lună înainte de alegerea lui Martin V. Mulţi au văzut în abdicarea sa un semn că el fusese adevăratul papă.

Acum rămînea numai Benedict XIII. Neobositul împărat Sigismund merge personal la el, la Perpignan, pentru a-l determina să abdice. Benedict, însă, rămîne ferm în convingerea că dreptul este de partea sa, şi pentru aceasta nu va accepta să abdice. Atunci spaniolii, care erau unicii ce-l urmau, se desprind de dînsul, lăsîndu-l fără aderenţi. Astfel, conciliul va putea să-l depună fără nici un pericol. Ca urmare a acestui fapt, spaniolii vor intra în conciliu ca a şasea naţiune. Cardinalii intră în conclav şi pe data de 11 noiembrie 1417 aleg papă pe Otto Colonna, care fusese numit cardinal de Inocenţiu VII, din succesiunea papilor romani. Acesta va lua numele de Martin V, şi cu el se termină şi schisma.

Ioan XXIII este scos din închisoare de Martin V şi numit cardinal de Frascati; va muri la puţin timp după numire. Cosimo de Medici îl va pune pe Donatello să-i construiască la Florenţa un baptister pe care se poate citi această inscripţie prudentă: "Baldassare Cossa, Ioan XXIII, care un timp a fost papă". Benedict XIII va locui în castelul din Peniscola, lîngă Valencia, şi va continua să poarte însemnele papale. Regele de Aragon Alfons V îl tolerează cu scopul de a putea exercita, dacă se va ivi ocazia, vre-o presiune asupra adevăratului papă. Alfons va face astfel ca la moartea lui Benedict XIII în 1423 să-i urmeze un canonic de Barcelona, cu numele de Clement VIII.

Perioada "teoriilor conciliare" după conciliul din Constanţa

"Istoria papilor" de Pastor

Cu alegerea lui Martin V în 1417 începe redarea "Istoriei papilor de la sfîrşitul evului mediu" de Ludovic Pastor, născut la Aachen în 1854 şi mort la Innsbruck în 1928. Opera lui cuprinde 22 de volume, primul fiind tipărit în 1886; ultimile, care ajung la anul 1799, vor apărea după moartea sa, în 1933, însă în cea mai mare parte fuseseră scrise de dînsul. Naraţiunea lui Pastor, construită pe studierea vastă a arhivelor şi a textelor, şi care în multe din paginile sale străluceşte prin eleganţă şi frumuseţea stilului, a dat istoriei Bisericii din aceste patru secole o atare formă şi conţinut, încît nu va fi posibil şi nici de

dorit ca cineva să ignore această operă. Sînt fără îndoială anumite legături istorice care pot fi prezentate mai bine, dar rămîn puţine posibilităţi de a descoperi ceva complet nou. Cum este şi natural, lui Pastor i se aduc obiecţii din diferite părţi. Pentru necatolici opera sa este prea catolică; pentru catolici nu este destul de apologetică. Diferite naţiuni îşi declară nemulţumirea în acele aspecte unde, conform părerilor lor, autorul ar fi trebuit să le pună mai mult în lumină. În fond, toate acestea demonstrează cît de imparţial a fost autorul. Nu intenţionăm să spunem prin aceasta că el trebuie urmat în toate aprecierile sale. Este adevărat că, în general, Pastor scoate prea mult în evidenţă primatul cultural al papilor. Şi apoi, se pare că a tratat cu o bunăvoinţă excesivă pe anumiţi papi, cum ar fi Pius V şi Clement VIII, în timp ce ar fi fost prea sever cu Eugen IV, Clement VII, Inocenţiu X. La fel, el nu este prea drept atunci cînd prezintă valoarea politică a lui Alexandru VI.

Martin V (1417-1431)

După răvăşirile produse de schismă ca şi după conciliul din Constanţa, noul papă are misiunea dificilă de a împăca Biserica şi de a o readuce la o viaţă normală. Pe lîngă aceasta, trebuia făcut astfel ca Roma să redevină adevăratul centru al creştinătăţii, deoarece de mai multe secole cetatea fusese complet neglijată. Martin V, auster şi simplu, provenind dintr-o mare familie romană, era persoana cea mai potrivită pentru a rezolva aceste două mari probleme.

Pe cînd se afla încă la Constanţa, el va începe să înşele aşteptările conciliarilor fanatici, neacceptînd, fără o studiere prealabilă, multele decrete de reformă propuse de sinod. În acel timp, pentru mulţi cuvîntul reformă însemna mai ales că nu mai trebuiau să dea bani Sfîntului Scaun. În loc să se conformeze ideilor prezentate la conciliu de participanţii excitaţi şi grăbiţi, Martin V începe să semneze diferite concordate cu naţiunile catolice.

În Italia o va recunoaşte pe regina Ioana II (1414-1435), care îi urmase fratelui Ladislau în guvernarea regatului de Napoli, şi care pînă acum luptase mereu împotriva

Scaunului roman. Statul pontifical o sfîrşise aproape în întregime în mîinile unuia din numeroşii condotieri ai timpului, Braccio di Montone, care primise numele de Braţ Puternic. Martin V îl ia în slujba Sfîntului Scaun şi-i dă misiunea să supună Bologna. Statul pontifical era încă administrat în forme tipic medievale, fiind o amestecătură mai mult sau mai puţin autonomă de signorii feudale, de comune şi provincii, unite între ele prin forme juridice complicate. Martin V readuce acest stat la starea pe care o avusese nu demult sub cardinalul Albornoz. Desigur, nu era încă un Stat în înţelesul modern al termenului. Mai mult, era departe de a fi aşa ceva, însă de acum înainte papa va începe să fie într-un anumit fel un suveran autentic. Avantajele politicii sale le va simţi Roma, unde papa vine în 1420, găsind aici o situaţie jalnică. Vor mai trece încă 100 de ani pînă cînd Roma să aibă 50.000 locuitori. Pentru prima dată, după mult timp, are loc jubileul din 1425, cu care ocazie nenumăraţi pelerini intră în cetatea eternă. Martin V numeşte puţini cardinali, dar buni: Dominic Capranica, Cesarini, Ardicino della Porta, Nicolae Albergati, şi alţii, care nu erau italieni. În 1429, prin tratative purtate cu Alfons V de Aragon, papa îndepărtează ultimile rămăşiţe ale schismei. Clement VIII, papa de la Peniscola (Spania), va abdica, iar cardinalii săi, pentru a nu se face de ruşine, îl vor alege şi ei pe Martin V. Canonistul Alfons Borgia de Valencia, care făcuse mari servicii Bisericii cu ocazia abdicării lui Clement, este numit de papa Martin ca episcop de Valencia. Mai tîrziu el va deveni papa Calixt III.

Conciliul din Constanţa decisese ca odată la cinci ani, sau cel mai tîrziu la zece ani, să se ţină un conciliu general. Martin V nici nu a voit să audă de această specie de parlament stabil al Bisericii. Însă deoarece creştinătatea aştepta totul de la aceste concilii generale, papa se decide în ultimul an al pontificatului său să convoace un conciliu la Basel, numindu-l ca preşedinte pe cardinalul Cesarini. El moare înainte ca acest conciliu să se fi adunat.

Eugen IV (1431-1447)

Succesorul său a fost veneţianul Eugen IV, un călugăr eremit al sf. Augustin, ascet

sever şi nepot al lui Grigore XII. Pontificatul său începe cu semne deloc îmbucurătoare. Întîi de toate era marea înfrîngere pe care armata cruciată a suferit-o în lupta împotriva husiţilor din Boemia, din anul 1431. În acest an cruciaţii sînt înfrînţi la Taus. Al doilea conflict va fi cu familia predecesorului, puternicii Colonna, iar al treilea îl va reprezenta decizia neinspirată de a dizolva încă odată conciliul din Basel, abia deschis. Într-un anumit fel, neîncrederea papei era justificată, dar procedînd astfel, dînsul împinge adunarea spre schismă, pe care dorea cu orice preţ să o evite. Credinciosul Cesarini, destinat deja de Martin V ca legat papal la conciliu, îl sfătuise degeaba să nu se grăbească. Într-adevăr, Părinţii conciliari nu vor asculta de ordinile lui şi vor reînnoi declaraţia de la Constanţa, în care se afirmă că conciliul este superior papei. Cînd, în Italia, situaţia politică devine din ce în ce mai periculoasă pentru papa din cauza conflictelor cu familia Colonna, cu ducele Filip Visconti de Milano şi cu Braţ Puternic, papa Eugen retrage bula prin care dizolva conciliul, fără a recunoaşte însă deciziile luate pînă în acel moment.

Ducele de Milano îi instigă pe romani la revoltă împotriva papei. Încă odată este proclamată republica. Papa fuge pe Tibru cu o barcă, urmat de pietrele aruncate de romani. Ajunge la Florenţa, în conventul dominican Sfînta Maria Novella. Văzînd neputinţa politică a papei, părinţii conciliari de la Basel devin din ce în ce mai îndrăzneţi, stabilind decrete radicale de reformă pentru papa, abolind toate taxele şi intrările curiei. Însă se vor înşela, considerînd că papa este complet anulat. Cardinalul Vitelleschi, un om abil şi fără prea multe scrupule, va face ordine la Roma şi în Statul Pontifical. Reputaţia papei creşte foarte mult atunci cînd o ambasadă a împăratului grec îl roagă să înceapă tratativele pentru reunificarea bisericilor. Deoarece pentru greci Basel era prea incomod, Eugen IV dispune ca lucrările conciliului să se continue la Ferrara. Aceasta va fi o dură lovitură pentru părinţii de la Basel. Cei rămaşi fideli papei, printre care Cesarini şi Nicolae Cusano, se vor îndrepta spre Ferrara. Ceilalţi vor rămîne la Basel pentru a împiedica un eventual succes moral al papei, deşi ştiau că nu le mai rămînea nici o posibilitate de a fi recunoscuţi ca făcînd parte dintr-un conciliu legitim.

Unirea cu grecii

În 1437 ajung la Ferrara 700 de greci, adică tot ceea ce Biserica greacă putea să prezinte în domeniul doctrinei şi al posturilor înalte; în frunte se găsea însuşi împăratul Ioan VIII Paleologul, patriarhul Iosif din Constantinopol, arhiepiscopul Marcu din Efes, Bessarion din Nicea, Isidor din Kiev şi învăţatul Gemist Pleton. Între latini se distingea cardinalul Nicolae Albergati, care era şi preşedintele conciliului, umaniştii Toma Parentucelli, viitorul papă Nicolae V, şi Ambroziu Traversari, generalul camaldulenzilor. Tratativele au fost extrem de grele şi de mai multe ori a existat pericolul de a deveni falimentare. În 1439, mai ales pentru motive financiare, conciliul este transferat la Florenţa, unde pe data de 6 iulie va fi semnată în mod solemn unirea. Urmează imediat unirea cu Bisericile orientale mici, cu armenii în 1439, cu iacobiţii monofiziţi ai Egiptului şi Etiopiei în 1441, cu iacobiţii din Siria orientală în 1444, şi cu nestorienii caldei în 1445.

Ca şi unirile precedente, şi unirea de la Florenţa nu va avea o viaţă lungă. Ar fi însă greşit de a dubita de buna voinţă a grecilor, chiar dacă unii dintre ei au consimţit doar în extern, şi odată întorşi în patrie se vor despărţi din nou, aşa cum a făcut Gemist Pleton, care practic era mai mult un urmaş al lui Platon decît al lui Cristos, iar pe latini îi dispreţuia considerîndu-i barbari. Este sigur că decizia grecilor a fost motivată şi de considerente politice, cum ar fi necesitatea de a se sprijini pe occidentali împotriva pericolului turcesc. Împăratul Ioan al VIII-lea se va strădui prea puţin pentru a pune în aplicare unirea, însă fratele şi succesorul lui, Constantin XI, o va reînnoi în 1452 şi-i va rămîne fidel. Pe de altă parte, era nevoie de o mai lungă perioadă de timp pentru a îndepărta schisma, care lăsase urme adînci în cler şi popor. Însă în 1453 turcii cuceresc Constantinopolul, restabilind prin violenţă vechea stare de lucruri.

Dacă nu se poate dubita de bunăvoinţa grecilor, ne putem totuşi întreba dacă ei aveau o noţiune exactă despre ce însemna unirea, sau dacă nu cumva o concepeau mai mult ca un tratat între egali, decît ca o reală supunere faţă de Biserică şi faţă de capul ei suprem. Nu cu mult timp înainte ei văzuseră Biserica latină divizată şi supusă ascultării

faţă de mai mulţi papi. Şi unirea lor putea fi considerată ca una din acele supuneri, care era tratabilă ca şi toate celelalte. De altfel, deja la Pisa şi la Constanţa fuseseră prezenţi ambasadori greci. Diferenţa substanţială consta în aceea că în schisma latină nu se trata dacă papa era într-adevăr capul Bisericii, şi numai de o problemă de fapt: de a şti care persoană era în acel moment episcopul legitim al Romei. Pentru acest motiv, schisma latină putea fi depăşită prin tratative şi compromisuri, în timp ce cea bizantină numai printr-o supunere totală din partea grecilor.

Totuşi, ceea ce s-a săvîrşit la Florenţa nu a fost în zadar. Latinii, care pierduseră orice contact cu Biserica greacă, ştiau acum care erau temele controversate. Întîi de toate, la Florenţa a fost clarificată odată pentru totdeauna problema ritului care nu are nimic de-a face cu unirea, adică faptul că un grec care ar voi să treacă la Biserica latină nu este obligat prin aceasta să-şi însuşească şi ritul latin. În discuţiile de la Constanţa, această idee rămînea încă incertă, şi deoarece toţi orientalii sînt atît de legaţi de uzanţele lor liturgice, de altfel frumoase şi venerabile prin antichitatea lor, se înţelege că problema ritului avea o maximă importanţă în discuţii. Decretele de la Florenţa vor rămîne şi pentru viitor ca un fundament pentru tot ceea ce priveşte reunificarea Bisericilor.

Schisma de la Basel

Succesul conciliului din Ferrara şi Florenţa era atît de evident, încît părinţilor conciliari de la Basel nu le mai rămînea altă alegere decît aceea de a se supune, sau să devină în mod deschis schismatici. Ei se declară de partea acestei ultime alternative, alegîndu-şi un antipapă. Avînd nevoie de un nume ilustru, îşi îndreaptă privirile spre Amedeu VIII, mai înainte conte iar după 1416 duce de Savoia, care, rămînînd văduv, încredinţase, în parte, guvernarea fiului său, iar acum trăia în apropierea lacului de la Geneva, ducînd un fel de viaţă eremitică. Este de neînţeles cum acest principe, de altfel destul de înţelept, să fi acceptat să fie ales şi să se lase consacrat ca episcop. El se va numi Felix al V-lea. Marea schismă era încă atît de vie în memoria tuturor, încît nimeni nu putea să se bucure de această nouă diviziune, chiar dacă era de proporţii mai modeste.

Acum, principii nu vor lăsa să le scape ocazia de a stoarce Bisericii anumite concesii în favoarea lor. Deja înaintea alegerii lui Felix V, Carol la VII-lea al Franţei, bazîndu-se pe decretele de la Basel, emanase "Pragmatica Sancţiune" din Bourges (1438), cu care biserica din Franţa devenea într-o anumită măsură independentă de papa, punînd astfel premisele pentru viitoarele "libertăţi gallicane". Principii electori germani declară un fel de neutralitate faţă de ambii pontifi. Alfons V de Aragon îl recunoaşte pe Felix V, făcînd aceasta nu pentru că îl recunoştea într-adevăr ca papă legitim, ci pentru că voia să aibă în stăpînire un zălog pe care, eventual, să-l schimbe cu Napoli. Ioana a II-a, ultima din familia de Anjou, îl adoptase pe Alfons de Aragon, care era deja rege al Siciliei, şi îl destinase ca moştenitor la Napoli. Era necesară însă aprobarea papei, în calitatea sa de stăpîn suprem feudal. Eugen al IV-lea l-ar fi preferat pe ducele Renato, din ramura cadetă a familiei Anjou, care şi el se considera moştenitor. Alfons îl învinge într-o bătălie pe Renato, apoi îi propune papei un compromis: el l-ar fi lăsat pe Felix V să cadă, dacă Eugen IV l-ar fi înfeudat cu regatul de Napoli, permiţînd ca fiul său ilegitim Ferrante să-i urmeze în acelaşi regat (nu însă la Aragon). Pactul este semnat în 1444. Încă odată episcopul de Valencia, Alfons Borgia, îşi oferă serviciile în această afacere, pentru care motiv este creat cardinal.

Siguranţa Romei era acum asigurată din toate părţile, şi Eugen IV poate să se întoarcă după o absenţă de mai bine de nouă ani. De acum înainte, papii vor părăsi foarte rar oraşul pentru un timp mai îndelungat.

Tot la fel de bine se desfăşoară tratativele cu principii germani şi cu noul împărat german Friedrich III. Papa se serveşte în aceste tratative de Parentucem şi de Nicolae Cusano; împăratul, de secretarul său Enea Silvio Piccolomini. Eugen IV va afla de sfîrşitul acestei schisme doar pe patul de moarte.

Nicolae V (1447-1455)

Lui Eugen IV îi urmează Toma Parentucelli, un bun umanist, care a ştiut să-şi facă drum în viaţă pornind de la origini umile. Nicolae V şi-a început pontificatul sub auspicii

mai bune decît predecesorul său. Ajunge repede la un acord cu împăratul, prin semnarea concordatului de la Viena (1448); un alt concordat cu principii electori era semnat în acelaşi timp la Aschaffenburg, concordat prin care era lichidat definitiv sinodul de la Basel. Participanţii la acest sinod trebuiau să părăsească definitiv teritoriul imperiului, deci şi Basel. Ei se îndreaptă spre Lausanne, unde se găsea antipapa pe care-l aleseseră. Acum, Felix V renunţă la demnitatea sa iar membrii sinodali îl aleg pe Nicolae V, care la rîndul său îi eliberează de cenzuri şi îl numeşte pe Felix cardinal. De acum înainte nimeni nu va mai îndrăzni să înscăuneze un antipapă.

Sub pontificatul pacific al lui Nicolae al V-lea, umanismul şi arta renascentistă îşi fac apariţia la curtea papală. Acest papă a fondat Biblioteca Vaticană, însărcinîndu-l pe Fra Angelico din Fiesole să o decoreze. Tot el va pregăti planurile pentru o nouă şi măreaţă bazilică în locul bazilicii Sf. Petru, ce data din sec. IV, şi care de altfel era în ruină. Vor fi necesari însă cincizeci de ani pînă cînd Iuliu II să pună în aplicare aceste planuri.

Calixt III (1455-1458)

Deja în timpul pontificatului lui Nicolae V privirile creştinătăţii erau îndreptate spre Orient. După gravele înfrîngeri suferite de unguri la Yarna (1444) şi la Amsfeld (1448), va urma cucerirea Constantinopolului de către turci în 1453. Ar mai fi trebuit foarte puţin ca în conclav cardinalii să nu-l aleagă pe cardinalul grec Bessarion, care ar fi fost cu siguranţă un papă demn de postul ce l-ar fi ocupat. La sfîrşit, însă, se deciseră pentru spaniolul Alfons Borgia, persoană cu o bună pregătire politică. Calixt III îl trimite cu ajutoare în Ungaria pe cardinalul Carvajal. Acestuia i se alătură înflăcăratul franciscan Ioan de Capistrano. Cu ajutorul acestora, ungurii cîştigă o splendidă victorie împotriva turcilor în apropierea Belgradului. Această înfrîngere nu-i va împiedica însă pe turci să-şi continue avansarea spre centrul Europei. Din păcate, Calixt III va lăsa Bisericii o tristă moştenire, făcîndu-l cardinal pe viciatul său nepot Rodrigo Borgia, viitorul Alexandru al VI-lea.

Pius II (1458-1464)

După Calixt III va urca pe tronul lui Petru un om excepţional: Enea Silvio Piccolomini, care îşi ia numele de Pius II. El avea un trecut destul de zbuciumat. Luase parte la sinodul din Basel, iar apoi se pusese în serviciul antipapei Felix V. După aceea a devenit secretar al împăratului Friedrich III. Deja de atunci, umanist de faimă europeană, el îşi cîştigase merite imense ducînd la bun sfîrşit concordatul din Viena. Eugen IV îl dezlegase de cenzurile în care căzuse ca schismatic, făcîndu-l episcop de Trieste, iar apoi de Siena.

Pius II era un umanist şi un romantic, cu multiple interese. Chiar şi ca papă publică scrieri, totdeauna într-o limbă latină elegantă, cu un conţinut foarte variat, cum ar fi de exemplu geografia Asiei. Iubea natura şi uneori voia să prezideze concistorul în aer liber, la umbra copacilor. Deja nu mai sîntem în evul mediu. Deoarece în tinereţe dăduse unele scandaluri prin anumite scrieri frivole, el emană o bulă ce conţine faimoasele cuvinte: "Aeneam reicite, Pium accipite" (Uitaţi-l pe Enea şi ascultaţi-l pe Pius).

În politică, are unele succese. Îl va convinge pe Ludovic XI să abrogheze schismatica Pragmatica Sancţiune din Bourges. De la regele Boemiei Gheorghe Podiebrad, care îi simpatiza pe husiţi, va obţine ca acesta să-i trimită o ambasadă care să-şi manifeste ascultarea faţă de dînsul. Îl supune şi pe periculosul tiran de Rimini Sigismund Malatesta. Nu va reuşi însă să realizeze scopul principal ce şi-l propusese în pontificatul său, acela de a pune pe picioare o coaliţie europeană împotriva turcilor. Deşi fuseseră învinşi la Belgrad, turcii ocupaseră Serbia, Bosnia şi Epirul. Cu tot eroismul ungurilor şi al eroului naţional albanez Skanderberg, nimeni nu reuşeşte să-i oprească în înaintarea lor. Resturile imperiului bizantin, Trebizonda, Morea şi insulele egee vor cădea unele după altele. Pius II îi invită pe toţi principii creştini la un congres la Mantova, unde va veni el însuşi; nu va obţine altceva decît promisiuni. Întîi de toate, papei îi lipseau banii. Într-o anumită măsură, acest gol putea fi umplut, după 1462, prin bogatele zăcăminte de piatră acră descoperite pe teritoriile pontificale din apropierea oraşului

Civitavecchia. Acest mineral, atît de necesar atunci ca şi colorant, era importat din Orient pentru o sumă anuală apreciată la 300.000 de ducaţi. Pius II dedică războiului contra turcilor sumele cîştigate din aceste zăcăminte, decizîndu-se să conducă singur o cruciadă împotriva lor, fără să-i mai aştepte pe principi. Spera astfel ca prin propriul exemplu să-i facă să se decidă. Un astfel de plan era prea "medieval", şi nimeni nu-l îndemna să procedeze astfel, nici chiar principii. Îmbolnăvindu-se grav, părăseşte Roma însoţit de armată şi de prelaţi, care-l urmau fără nici un entuziasm. Cînd ajunse la Ancona, era deja pe moarte. Aici trebuiau să-l aştepte navele veneţiane. Care ar fi fost rezultatul acestei cruciade stranii împotriva turcilor, nimeni nu ne-o va putea spune. Probabil ar fi fost o înfrîngere inimaginabilă; însă nu s-a ajuns la aceasta. Cînd, după o îndelungată întîrziere, flota veneţiană ajunge în portul Anconei, la 12 august 1461, papa abia reuşeşte să se tîrască pînă la fereastră, pentru a admira navele. Moare în ziua următoare, şi toţi se grăbesc să se întoarcă acasă.

Succesorul său, veneţianul Paul II, nepotul lui Eugen IV, îşi va lega numele de Roma prin construirea splendidului palat ce poartă şi astăzi numele de Palatul Veneţia. A fost un papă demn, dar comparîndu-l cu cei cinci predecesori, începînd de la conciliul din Constanţa, se poate spune că nu a depăşit mediocritatea. Deja din timpul său se simţea acel aer de mondanitate care invada curtea papală şi care mai tîrziu, sub succesorii săi, va purta papalitatea şi Biserica într-un pericol inimaginabil.

Husiţii din Boemia

Una din multele şi neplăcutele moşteniri lăsate de conciliul din Constanţa a fost problema husiţilor, din cauza cărora Boemia, situată în inima Europei, bogată şi îndreptată spre progres, va rămîne pentru mult timp separată aproape în întregime de Biserică. Ioan Hus, profesor de teologie la Praga, nu a fost numai un preot cu o viaţă ireproşabilă, ci şi un înflăcărat patriot ceh. El va avea asupra limbii literare cehe o influenţă atît de profundă, încît o putem asemăna cu cea pe care o va avea mai tîrziu Luther asupra celei germane. În 1409 obţine ca să fie modificate statutele universităţii din

Praga, în sensul acordării unui mai mare spaţiu elementelor cehe, iar ca o consecinţă a acestui fapt, mai multe mii de studenţi şi profesori germani trebuie să emigreze la Leipzig. În curînd, Hus ajunge în conflict cu arhiepiscopul său şi este excomunicat. Deoarece, sub influenţa ereticului englez Wiclif, răspîndea învăţături greşite, a fost invitat în faţa conciliului din Constanţa. Hus vine, avînd o scrisoare de trecere de la împăratul Sigismund. Conciliul ar fi făcut mai bine să aştepte ca să fie ales un alt papă, deoarece, de obicei, papii se comportau în astfel de situaţii cu mai mult calm şi prudenţă, decît adunările excitate şi tumultoase. Dar sinodul, a cărui legitimitate era deja pe bună dreptate contestată, se găsea în necesitatea de a se prezenta ca un conciliu legitim, şi aceasta, profitînd de cazul lui Hus, printr-o acţiune atît de genuin conciliară, cum era cea de condamnare a unei erezii. Deoarece Hus refuza să accepte propunerile membrilor sinodului, el este încredinţat "braţului secular" ca un eretic îndărătnic, ceea ce într-adevăr era, şi condamnat la arderea pe rug (6 iulie 1415), cu toate că avea scrisoarea imperială de liberă trecere.

Încredinţarea în puterea braţului secular era în acel timp ceva mai mult decît o ceremonie. Pe toată perioada evului mediu, şi chiar mai tîrziu, Biserica îşi va menţine fermă această modalitate atîta timp cît vor fi erezii, care în mod general erau condamnate cu pedeapsa capitală, considerate fiind ca delicte contra statului. Biserica şi-a păstrat această modalitate de acţiune pentru a arăta că un judecător spiritual nu putea să dea sentinţe capitale.

Este clar că pedeapsa aplicată lui Hus a fost simţită de compatrioţii săi ca o gravă injustiţie. Mişcarea naţionalistă cehă va lua acum o orientare violentă şi ostilă Bisericii. Gravitatea situaţiei nu stătea atît în învăţăturile lui Hus, cît mai mult în mişcarea religioasă, a cărei expresie semnificativă o reprezenta primirea Euharestiei sub ambele specii, "sub utraque specie", de unde mai tîrziu va proveni denumirea de "utraquisti". Numele de husiţi îl întîlnim deja din 1420. În acest an Martin V pune la cale o cruciadă împotriva violenţelor lor, violenţe ce erau mereu în creştere. Totuşi, victoriile husiţilor vor urma una după alta, la Deutschbrod în 1421, la Aussig în 1426, la Mies în 1427, la Taus în 1431. Conciliul din Basel, în aşa-numitele "compactata", se va alinia husiţilor.

Din 1419 pînă în 1427 rege al Boemiei a fost împăratul Sigismund de Luxemburg, apoi, pînă în 1439, ginerele său Albert II al Austriei, iar pînă în 1475 fiul minor al acestuia, Ladislau. După moartea lu Ladislau, boemii au ales rege pe Gheorghe Podiebrad (1458-1471), care era capul partidului moderat utraquist. Podiebrad promite papei Pius II abrogarea compactatelor de la Basel şi restabilirea unităţii bisericeşti. Însă nu va face nimic; dimpotrivă, îl protejează pe arhiepiscopul de Praga, Rokyzana, care era un husit violent şi nici nu era recunoscut de papa. Trecînd timpul, Paul II nu mai poate suporta acest joc dublu. Îndemnat de cardinalul Caravajal, ce cunoştea bine situaţia boemă, papa se decide în 1466 să-l excomunice pe Podiebrad. Ceilalţi principi, inclusiv împăratul Friedrich III, nu vor lua nici o atitudine împotriva excomunicatului. Podiebrad şi Rokyzana vor muri în 1471. Rege al Boemiei devine acum catolicul Ladislau II din casa Jagelonilor; din 1490 el este şi rege al Ungariei. Tensiunea nu scade. Nu va fi o schismă formală, comunităţile utraquiste menţinîndu-se alături de cele catolice, deosebindu-se de acestea numai prin faptul că în bisericile lor Euharestia era distribuită sub ambele specii, iar Hus era venerat ca martir. Oricum, viaţa Bisericii în Boemia va rămîne obstaculată pentru mult timp.

Privire retrospectivă asupra vieţii religioase în sec. XIV şi la începutul sec. XV

" \l 2 Situaţia defavorabilă a Bisericii în perioada de la Avignon, în timpul schismei occidentale ca şi în deceniile următoare, toate acestea ne-ar putea crea impresia unei epoci de decadenţă religioasă. Privind însă lucrurile cu atenţie, în ansamblul lor, nu putem afirma aşa ceva. Dacă activitatea artistică constituie un criteriu aproape decisiv pentru a determina spiritul unei epoci, atunci putem afirma că ajunge doar o privire asupra artei goticului tîrziu, în special în arhitectură şi sculptură, pentru a ne da seama cît de vii erau în această perioadă valorile religioase pentru masele largi ale populaţiei. Desigur, sub multe aspecte situaţia pastorală era departe de a fi ideală. Formarea religioasă a poporului şi a clerului lăsa încă mult de dorit. Litigiile continui dintre clerul secular, preocupat prea mult de apărarea drepturilor parohiale, şi ordinele religioase, în

special cele mendicante, care erau antrenate în îngrijirea sufletelor, iată un nou aspect deloc îmbucurător. În toate acestea se vor comite erori de ambele părţi. Clerul înalt ca şi cel de jos, cel diecezan ca şi cel regular, cu toţii erau departe de acel simţ al responsabilităţii recerute de sublimitatea misiunii lor.

Viaţa internă religioasă a acestui timp ne face impresia nu atît a unei reprimări, cît mai ales a unei lipse de curaj, a unei închideri în ea însăşi. Secolele XIV şi XV reprezintă o perioadă accentuat introvertită. Este timpul gînditorilor şi al căutătorilor în materie religioasă, al misticilor şi oamenilor de rugăciune. Sfinţii, atît de numeroşi în această perioadă, rămîneau în bună măsură în afara marilor evenimente ale lumii şi ale Bisericii, şi aceasta nu pentru că ar fi fost indiferenţi faţă de viaţa bisericească, căci o pietate deosebită de Biserică nu exista încă. Mulţi dintre ei sufereau nespus din cauza circumstanţelor externe, în special în timpul schismei; exemple ne sînt fericitul Petru de Luxemburg şi sfîntul Ludovic de Avignon. Acesta era un principe pios şi matur înainte de vreme, creat cardinal la 15 ani de Clement VII. El se retrage la Avignon, unde la vîrsta de 18 ani se sfîrşeşte în rugăciune, pocăinţă şi planuri pentru îndepărtarea schismei.

Ceea ce surprinde la sfinţii din această perioadă este prevalenţa elementului feminin. În general, pînă în sec. XII sînt puţine femei canonizate. Acum o găsim pe sfînta suedeză Brigita († 1373), fondatoarea ordinului brigitelor, ca şi pe fiica acesteia, Ecaterina († 1381); sf. Iuliana Falconieri († 1341), fondatoarea servitelor; augustinianele Clara de Montefalco în Umbria († 1368) şi sora ei, fericita Ioana; sfînta Rita de Cascia († 1457); sf. Francisca Romana († 1440), fondatoarea oblatelor olivetane. Printre franciscane se disting fericita Angela de Foligno († 1309), văduvă şi fondatoare a terţiarelor regulare, ca şi clarisele Nicoleta (Coletta) Boilet de Corbie († 1447 la Gand) şi Ecaterina de Bologna († 1463); fericita Lutgarda de Wittichen în Pădurea Neagră († 1348); fericita Elisabeta Aachler de Waldsee în Württemberg († 1420), numită şi "buna Bettina". Mai numeroase sînt probabil sfintele dominicane: în afara faimoasei Ecaterina de Siena († 1380), le avem pe sf. Agneza de Montepulciano († 1317), fericita Clara Gambacorta din Pisa, care a fost "sfînta Tereza" a dominicanelor († 1419), numeroasele mistice din mănăstirile Germaniei septentrionale, cum ar fi Unterlinden lîngă Kolmar,

Töss lîngă Winterthur, Engeltal lîngă Nürenberg (fericita Cristina Ebner † 1356), Medingen lîngă Dillingen (fericita Margareta Ebner † 1351).

"Devotio moderna"

O orientare deosebită în viaţa spirituală, care cu timpul se va extinde foarte mult, a fost cea pe care contemporanii o numeau *devotio moderna*. Ca şi fondatori ai acestei "devotio" pot fi consideraţi canonicii Gerard Groot din Deventer († 1384) şi discipolul acestuia, care i-a fost şi succesor, Florentin Radewijns († 1400). Comunităţile de preoţi pe care ei le formează, asemănătoare cu ordinele religioase, vor lua numele de "Fraţi ai vieţii comune". *Devotio moderna* nu consista într-o spiritualitate exclusivă, în sensul unei mişcări pioase distincte şi opuse într-o anumită măsură altor curente spirituale. Ea se caracteriza mai ales printr-o aplicare a unei metode simple şi severe, în efortul de a ajunge la perfecţiune, de a trăi o viaţă profund interioară. Această devotio nu presupunea suflete dotate cu haruri deosebite, cărora să le reuşească totul spontan, ci oameni obişnuiţi care intenţionau să ajungă la o interiorizare profundă printr-o muncă făcută cu toată seriozitatea, în care contau şi cele mai mici detalii.

Spre *devotio moderna* se îndreaptă cancelarul de la Sorbona, Ioan Gerson († 1429), celebru prin activitatea sa la conciliul din Konstanz , şi certozinul belgian Dionis Ryckel († 1471), scriitor extraordinar de fecund. Adevăratul cîmp de răspîndire a *devoţiunii moderne* au fost vechile ordine religioase, din care în acest timp apare un mare număr de congregaţii reformate. Promotori ai acestei devoţiuni, precum Gerard Groot, fondează în 1386 abaţia canonicilor augustinieni de Windesheim lîngă Zwolle, abaţie care după o sută de ani se găsea în fruntea unei congregaţii cu 86 de mănăstiri de bărbaţi şi mai multe mănăstiri pentru femei. În Italia Ludovic Barbo, rudă a lui Paul II, fondează în 1412 la Sf. Iustina din Padova o congregaţie de benedictini reformaţi; aceasta va servi de model pentru congregaţia din Valladolid (1450), care cu timpul va cuprinde toate mănăstirile benedictine spaniole. În Germania vor apare, ca şi uniuni mănăstireşti asemănătoare cu cele dinainte: Kastl în Palatinatul de Sus (1404), uniunea de la Melk

(după 1418) şi Bursfeld, lîngă Göttingen (1439).

În general, în secolele XIV şi XV, Germania a fost aceea care va avea un rol de ghid în viaţa religioasă, în special Tările de Jos, care acum aparţineau imperiului germanic. Cei trei mari mistici ai sec. XV vor fi germani: maestrul Eckhart, născut în Turingia († 1326), Ioan Tauler din Strassbourg († 1361) şi suedezul Henric Suson († 1366), toţi trei din ordinul dominican. De la Kempen (Kempis), pe Rinul inferior, îşi avea originea Toma Hemerken, discipol al lui Radewijns, care mai tîrziu va locui în mănăstirea de la Agnetenberg lîngă Zwollw († 1471). O problemă neelucidată încă o reprezintă faptul dacă el a fost autorul, sau numai cel care a difuzat celebra "Imitaţie a lui Cristos", care rămîne şi astăzi în literatura creştină una din cărţile cele mai citite.

TIMPUL UMANISMULUI □I AL RENA□TERII

Faptele umane care constituie obiectul istoriei se succed f□r□ încetare, an dup□ an, din genera□ie în genera□ie, de la un secol la altul; multe lucruri se schimb□, multe altele r□mîn, □i niciodat□ nimic nu se opre□te; nu exist□ un an sau un deceniu despre care s□ se poat□ spune: aici înceteaz□ o perioad□ □i începe una nou□. Oricum s-ar împ□r□i cursul istoriei, în perioade mai lungi sau mai scurte, acestea vor reprezenta întotdeauna perioade de tranzi□ie, în care noul se amestec□ cu vechiul. Iat□ pentru ce nu putem stabili cu exactitate timpul cînd a încetat evul mediu □i cînd a început perioada modern□. În secolul XVIII □i chiar mai tîrziu vom întîlni idei □i institu□ii tipic medievale; □i invers, în sec. XIII întîlnim r□d□cinile elementelor care au contribuit la formarea timpurilor noi, moderne.

Pe de alt□ parte, nu se poate nega existen□a unor perioade în care schimb□rile se s□vîr□esc într-un ritm mai rapid decît în altele, l□sînd în urm□ o mare cantitate din ceea ce este vechi □i f□cînd loc unui bun procentaj din ceea ce este nou. O atare perioad□ de progres rapid, profund este f□r□ îndoial□ cea cuprins□ de sec. XV □i de prima jum□tate a celui urm□tor.

Schimb□ri economice □i sociale

În sec. XIII, care este considerat ca apogeul evului mediu, popula□ia Europei, excluzînd Rusia actual□ (cu un foarte mic procent de densitate demografic□) □i Balcanii, se ridica la 30 de milioane de locuitori. Num□rul va continua s□ creasc□, astfel încît chiar □i ciuma neagr□ de la mijlocul sec. XIV, una dintre cele mai grave epidemii cunoscute de istorie, nu va reu□i s□ opreasc□ decît momentan cre□terea demografic□. În 1500, Europa num□ra deja 50 de milioane de locuitori, ceea ce nu

însemna c□ era suprapopulat□. Nu existau înc□ mase de oameni îngr□m□dite în spa□ii înguste; cu toate acestea, evenimentele luau propor□ii din ce în ce mai ample. R□zboaiele deveneau mai sîngeroase, mi□c□rile sociale mai violente, iar guvernarea □i administrarea se verificau a fi o art□ din ce în ce mai complex□ □i mai dificil□.

În secolele XIV □i XV începe marea er□ a comer□ului. Cet□□ile mai active se transform□ încet-încet în pie□e comerciale mondiale. Comer□ul cu Orientul apropiat □i cel îndep□rtat trece prin Genova □i Vene□ia. M□tasea chinezeasc□ □i aromele Indiei ajung în Europa, trecînd prin Asia □i prin coloniile genoveze de la Marea Neagr□. În nord, portul de renume mondial este Bruges, înlocuit spre mijlocul sec. XV de Anvers. Dac□ Vene□ia □i Genova reprezint□ centrele comer□ului cu Mediterana □i cu Orientul, Bruges □i Anvers sînt centrele comer□ului cu □□rile baltice, cu ora□ele hanseatice din Nord □i Nord-est. Pe c□ile uscatului care conduc de la Vene□ia la Bruges se afl□ marile centre comerciale continentale: Ulm, Augsburg, Nürenberg. Finan□ele sînt în mîinile italienilor. "Lombardul" este sinonim cu împrumut□torul de bani □i cu bancherul, chiar dac□ nu era vorba de lombarzii propriu-zi□i, ci de marile familii de bancheri din Siena □i Floren□a: Bardi, Peruzzi, Acciaiuoli, Alberti, □i Medici, care vor fi apoi cei mai noroco□i dintre to□i. Ace□ti bancheri î□i au filialele □i agen□iile lor la Londra, Paris, Bruges, Avignon. Ei fac tranzac□ii financiare cu ora□ele, cu regii □i papii. Astfel, în sec. XV Italia devine □ara cea mai bogat□ din Europa, în timp ce mai înainte aceast□ prerogativ□ apar□inea Fran□ei. Trebuie s□ not□m c□ în acest timp politica nu urmeaz□ acelea□i c□i □i acela□i ritm în care merg economia □i comer□ul. Statele r□mîn în întregime dinastice □i feudale. Italia este centrul economic al Europei, dar în acela□i timp ea este slab□ □i divizat□ din punct de vedere politic. Chiar □i ora□ele hanseatice din nord ca □i bogatele pie□e flamande nu formeaz□ înc□ centre politice independente.

Odat□ cu cre□terea circula□iei banilor, peste tot cre□te □i nivelul de via□□; lumea devine mai civilizat□, mai comod□. În prima parte a evului mediu, "poporul" abia se simte în istorie; în sec. XII □i XIII observ□m deja prezen□a primelor curente populare, cu caracter "socialist". De la sfîr□itul sec. XIV exist□ deja o burghezie, care

devine mai bogat□ decît principii. Ducele de Bourgogne împrumut□ bani de la burghezia flamand□, Carol al V-lea de la familia Fugger din Augsburg, Leon X de la Augustin Chigi □i de la florentini.

Inven□iile tehnice

Secolul XV tr□ie□te experien□a unor noi descoperiri tehnice, care, chiar dac□ nu au fost a□a de frecvente □i emo□ionante ca cele din sec. XIX, au fost tot la fel de importante, de decisive pentru mersul istoriei. Una din aceste descoperiri o reprezint□ busola. Inventat□ probabil în sec. XIV de marinarii din Amalfi, ea va transforma pe parcursul sec. XV întreaga art□ marin□reasc□. Naviga□ia nu mai este legat□ de micul cabotaj al coastelor, creînd posibilitatea unor c□l□torii de explorare foarte lungi. H□r□ile geografice devin mai precise; în termeni mai exac□i: acum iau na□tere adev□ratele h□r□i. Nu se va putea evalua niciodat□ îndeajuns rolul pe care l-a avut în cultur□ prezentarea geografic□ a lumii. Acela□i lucru este valabil □i pentru studiul legilor naturii. Acesta începuse deja cu marii scolastici ai sec. XIII, Albert cel Mare, Roger Bacon □i Copernic (1473-1543), care a descoperit sistemul heliocentric. Noul aspect al lumii, care astfel se apropie mai mult de realitate, va produce în mod fatal □i o profund□ criz□ religioas□. Pîn□ acum lumea se mi□case, ca s□ spunem a□a, într-o lume a minun□□iilor mitologice, primind cu accea□i u□urin□□ realul □i irealul; r□m□sese nemi□cat□ în fa□a adev□rului ca □i a aparen□elor. Oamenii noi, deveni□i în mod imprevizibil reali□ti, cred c□ au ajuns la cunoa□terea întregii realit□□i, îndep□rtînd orice v□l de pe fa□a lumii, iar unul din aceste v□luri îl reprezinta pentru ei religia, care din acest motiv le apare ca fiind ceva ireal, o mitologie.

Descoperirea prafului de pu□c□, folosit pentru prima dat□ în b□t□lia de la Crécy din 1346, va da o nou□ form□ întregii arte a r□zboiului □i prin aceasta va schimba □i politica. Cavalerii □i scutierii sînt înlocui□i cu solda□ii □i cu adev□ratele armate. Gonzalo Fernández de Cordoba, comandant al armatei sub Ferdinand Catolicul, va deveni fondatorul artei militare moderne. Îns□ pentru cultura spiritual□ a întregii

umanit□□i va fi mult mai bogat□ în consecin□e inventarea tiparului, la mijlocul sec. XV.

Noul model uman

Mi□c□rile spirituale □i artistice pe care sîntem obi□nui□i s□ le numit Umanism □i Rena□tere, nu au creat noul model al omului. Dimpotriv□, omenirea, în trezire, se sim□ea atras□ de interesul pentru antichitatea clasic□, îmbr□cînd toga acesteia. În realitate, îns□, oamenii Rena□terii din toate □□rile, inclusiv Italia, erau complet diferi□i de greci □i romani. Caracteristica fundamental□ a noilor umani□ti o reprezenta o enorm□ prezum□ie: vanitate, orgoliu, sentiment al puterii □i cultul propriei personalit□□i, împins pîn□ la titanism. Peste tot, ei încercau s□ rup□ c□tu□ele pe care, în ochii lor, le reprezentau legile Bisericii, ale Statului, realit□□ile tradi□ionale. În acela□i mod erau împin□i s□ considere orice form□ de via□□ comunitar□, considerat□ ca o limitare nejustificat□ a libert□□ii individuale. Noile idealuri care izvorau din antichitate nu urmau c□ile cercet□rii istorice: ace□ti oameni nu cuno□teau nici m□car adev□ratul sens al istoriei. Ceea ce îi anima era gustul pentru opozi□ie, pentru protest.

Faptele oamenilor Rena□terii nu au fost atît de "umaniste", pe cît ar fi fost de a□teptat de la entuziasmul lor pentru Platon □i pentru stoici, pentru Cicero ca □i pentru antica *virtus* roman□. Credeau c□ sînt eroi □i supraoameni; în schimb, erau oameni cu un caracter atît de slab, fragil: îngîmfa□i □i lene□i, vicleni, mincino□i □i cruzi, imorali pîn□ la nebunie, f□r□ pudoare □i f□r□ nici o re□inere. Ei se l□udau cu viciile lor, ar□tînd □i prin aceasta ata□amentul lor protestatar. Mai mult decît toate acestea, umani□tii s-au distins printr-o vanitate f□r□ margini. Se incenzau f□r□ încetare unul pe altul □i vorbeau de o glorie nemuritoare. Poate c□ în nici o alt□ perioad□ a istoriei nu au tr□it atî□ia "nemuritori", poe□i □i litera□i, principi □i oameni de stat, care în realitate nu au produs nimic nemuritor.

Aceast□ stranie perioad□ a istoriei a produs într-un singur domeniu ceva cu adev□rat nemuritor: în cîmpul artelor figurative. Aproape c□ este unicul aspect pe care istoricul îl poate considera cu o satisfac□ie sincer□.

Omenirea acestui timp se asem□na într-o oarecare m□sur□ cu un tîn□r la perioada pubert□□ii, care descoper□ dintr-odat□ realitatea vie□ii. Devine con□tient de propriile for□e, se ridic□ împotriva propriei copil□rii, împotriva ordinii □i educatorilor care i-o impun. Ascultarea îi pare a fi o constrîngere □i o nedreptate. Caut□ m□re□ia în bine ca □i în r□u □i oscileaz□ orbe□te între un vag idealism □i o brutalitate de r□uf□c□tor. Acum nu exist□ dou□ curente, a□a cum se spune uneori, o Rena□tere cre□tin□ □i una p□gîn□, oameni buni □i oameni r□i în lupt□ unii cu al□ii. Deseori, totul coexist□ f□r□ nici o ordine în aceia□i oameni, într-un amestec straniu, asem□n□tor unui talcioc imens.

În aceast□ fr□mîntare general□ a spiritelor, misiunea Bisericii era cea a unui educator în fa□a tîn□rului în drum spre maturitate. Ea trebuia s□-l ridice din atmosfera ordinelor îndeplinite din obi□nuin□□ sau din constrîngere, orientîndu-l în direc□ia unei accept□ri libere a acestor ordine. Folosind doar constrîngerea □i severitatea, educatorul nu ajunge la nici un rezultat; el nu trebuie s□ reprime idealismul confuz al elevului s□u, ci s□-i prezinte idealuri demne de a fi realizate. În aceasta consta adev□rata dificultate a oric□rei educa□ii, iar pentru Biseric□ dificultatea era □i mai mare, neputînd fi pentru omenire un educator din afar□. Cei ce reprezentau Biserica se g□seau prin□i de acela□i ferment al bolii pe care trebuiau s-o vindece; erau în acela□i stadiu al pubert□□ii.

Totu□i, Biserica va □ti s□ dep□□easc□ □i aceast□ criz□, care este f□r□ îndoial□ cea mai grav□ din întreaga ei istorie. Mai mult, de□i va pierde o mare parte a membrilor ei, la sfîr□it ea se va reg□si mult mai spiritualizat□, mai pur□, mai luminoas□ decît la început. Pîn□ în acel moment, pe parcursul întregului ev mediu, Biserica acoperise într-un fel cu propriile aripi întreaga omenire european□, bun□ □i rea. Dep□□ind criza, ea se va g□si ca o armat□ dispus□ într-o ordine perfect□, avînd îns□ în fa□□ o armat□ deosebit□ de dînsa, mai mult, du□man□.

Papii Renaşterii

Pentru Biserică a reprezentat o nenorocire faptul de a fi avut la începutul perioadei moderne o serie de papi care sînt cei mai nefaşti din întreaga ei istorie. Oameni autentici ai Renaşterii, conform spiritului timpului, ei vor apărea ca persoane splendide, însă vor fi lipsiţi de măreţia morală necesară şi de adevăratul simţ al responsabilităţii. Unii dintre dînşii vor fi profund pătrunşi de viciile epocii lor.

Începînd cu sfîrşitul marei schisme, Biserica este condusă de papi cu capacităţi deosebite şi cu vederi largi. O anumită stagnare se verifică cu Paul II, iar sub succesorii săi începe dezastrul.

Sixt IV (1471-1484)

Papa Sixt IV, originar din Liguria, înainte de a deveni cardinal fusese franciscan şi general al ordinului. Preot pios şi corect, devenit papă, îşi arată pe lîngă importantele calităţi în conducere şi îngrijorătoare slăbiciuni de caracter.

Deşi provenea dintr-o familie de condiţie modestă, Sixt a fost un om de o mare cultură, protector inteligent al artei şi ştiinţei. În timp ce Paul II îi respinsese pe umanişti, Sixt i-a reprimit, acordîndu-le o deosebită atenţie şi apreciere. El construieşte măreţul spital Santo Spirito, ce există şi astăzi. La fel, lui îi datorăm bisericile Santa Maria del Popolo, celebră prin minunatele morminte în stil quattrocentesc, Santa Maria della Pace şi Capela Sixtină din Vatican. El încredinţează lucrări deosebite marilor pictori ai epocii, chemaţi de dînsul la Roma: Ghirlandaio, Botti-celli, Perugino, Pinturicchio, Melozzo da Forlí. În arta renaşterii se poate vorbi de o epocă a lui Sixt IV.

În istoria teologiei el este amintit totdeauna pentru cele două constituţii dogmatice despre Neprihănita Zămislire. Mai mult, fiind un mare devotat al Fecioarei Maria, el va voi ca acestui mister al credinţei să-i fie dedicată Capela Sixtină.

Sixt IV aparţine acelei naturi princiare care nu găseşte nimic mai bun decît să dea cu generozitate, să împartă favoruri; însă în toate acestea îi lipseşte orice măsură

□i va sfîr□i prin a acorda întotdeauna tuturor toate. Înnobilea□ propriul ordin al franciscanilor conventuali cu privilegii atît de exagerate încît deja contemporanii numesc ironic acest ordin *Mare Magnum*. Acela□i comportament îl va avea □i în concederea f□r□ limite a indulgen□elor. Deoarece în acel timp era obiceiul de a lega acordarea indulgen□elor de primirea unor oferte, este foarte u□or de în□eles c□ aceste concesii generoase ale sale puteau s□ constituie un sistem pentru a aduna bani. Iar banii dobîndi□i astfel nu erau folosi□i în exclusivitate în scopuri biserice□ti, a□a cum ar fi trebuit s□ fie. Sub acest aspect, papilor □i curiei romane din acest timp le-a lipsit mereu sim□ul responsabilit□□ii. Sixt IV satisface întru totul □i dorin□ele principilor, acordîndu-le în special diferite privilegii în numirea episcopilor. Aceasta era cu atît mai îngrijor□tor cu cît, în acest timp, la multe guverne se putea observa tendin□a de a include Biserica în Stat. El permite, apoi, ca Inchizi□ia spaniol□ s□ devin□ un instrument în puterea regilor, iar papii urm□tori vor trebui s□ înfrunte cele mai mari rezisten□e atunci cînd vor voi s□-□i impun□ autoritatea asupra acestei institu□ii, care prin natura ei era în întregime bisericeasc□.

La fel, Sixt va proceda gre□it atunci cînd se va amesteca în complicatele probleme politice ale micilor state italiene. Juc□torii principali în cadrul acestui □ah politic vor fi, pe lîng□ partidele romane ale familiilor Colonna □i Orsini, regele Ferdinand de Napoli, familia Sforza din Milano, Lauren□iu Magnificul din Floren□a □i republica Vene□ia. Obiectele conflictelor se vor schimba mereu: Siena, Urbino, Ferrara; tot la fel se vor schimba □i combina□iile politice. De obicei, Sixt era de partea lui Ferrante de Napoli, împotriva familiei Medici. Îns□ papa intr□ în conflict □i cu Ferrante, învingîndu-l odat□ în mla□tinile Pontine, lîng□ Campomorto; este una din rarele victorii a trupelor pontificale. R□zboaiele din acest timp, conduse de generali pl□ti□i, a□a numi□ii "condottieri", care î□i schimbau mereu st□pînul, nu erau atît de sîngeroase, îns□ papa î□i va strica reputa□ia pentru faptul c□ se l□sase prins în astfel de intrigi. Popoarele se obi□nuiser□ s□-l considere pe papa nu ca pe tat□l comun al cre□tin□t□□ii, ci ca pe unul dintre principii italieni, nefiind nicidecum cel mai puternic dintre ace□tia.

În anul 1478 bogata familie florentin□ Pazzi încearca s□ îndep□rteze printr-o lovitur□ de stat suprema□ia familiei Medici. Încercarea nu va reu□i; în schimb, va curge mult sînge. Iuliu de Medici, fratele lui Lauren□iu este asasinat, iar Medicii încep o sîngeroas□ campanie de r□zbunare. Din nefericire, papa era prea implicat în aceast□ problem□. Nepotul s□u Ieronim Riario, unul dintre conjura□i, îl f□cuse s□ cread□ c□ nu se va atenta la via□a nim□nui, iar Sixt se l□s□ în□elat, dîndu-□i, cu aceast□ condi□ie, consim□□mîntul.

În mare parte, a fost vina nepo□ilor c□ papa s-a l□sat antrenat în aceste nefericite manevre politice ale epocii. Vinov□□ia papei Sixt a fost aceea de a fi voit ca ace□tia s□ ajung□ în posturi atît de mari □i influente. Reprezenta deja un lucru neobi□nuit faptul c□ în cei 13 ani ai pontificatului a creat □ase cardinali dintre nepo□ii s□i. R□ul cel mai mare consta îns□ în faptul c□ niciunul dintre dîn□ii nu merita purpura de cardinal. Cel mai abil dintre to□i, Iuliu della Rovere, viitorul Iuliu II, nu avea o via□□ întru totul irepro□abil□ din punct de vedere moral. Nepotul sorei Bianca Riario, Rafael, pe care papa îl face cardinal la vîrsta de 17 ani, va r□mîne faimos prin construirea splendidului palat al Cancelariei, îns□ mai tîrziu, sub Leon X, va juca un rol destul de nefast. Total nedemn este nepotul Petru Riario, devenit cardinal la 25 de ani, □i care va muri trei ani mai tîrziu din cauza vie□ii sale complet dezordonate. Un alt nepot, Ioan della Rovere, ia de so□ie pe mo□tenitoarea ducatului de Urbino, pentru care motiv familia della Rovere va face parte dintre familiile conduc□toare ale Italiei.

În timpul pontificatului s□u moare o întreag□ serie de b□trîni □i importan□i cardinali: Torquemada, Carvajal, Bessarion, Forteguerri, Latino Orsini, Angelo Capranica, Ammanti. În locul acestor excelen□i principi ai Bisericii, dintr-o sl□biciune de neîn□eles, Sixt nume□te cardinali persoane tinere, nesemnificative □i în parte viciate: Ioan de Aragon, fiul r□uf□c□torului Ferrante de Napoli, Giambattista Cibo, om slab de caracter, care devine succesorul s□u cu numele de Inocen□iu VIII; vin apoi nobilii nedemni Ascanio Sforza, Battista Orsini, Giambattista Savelli, Ioan Colonna □i Scalafenati, de 23 de ani, de o incapacitate absolut□. Ace□tia din urm□ vor decide în anul 1492 alegerea lui Alexandru VI.

Putem s□ admir□m doar cu triste□e splendidul monument funerar al lui Sixt IV, cu reprezentarea frumoas□ □i caracteristic□ a capului pontifului roman, una dintre cele mai bune crea□ii ale artei plastice renascentiste.

Inocen□iu VIII (1484-1492)

Deja în conclavul format pentru alegerea noului pontif se sim□ea noul □i deplorabilul spirit care anima colegiul cardinalilor. Rodrigo Borgia, nepotul lui Calixt III, se gîndea c□ acum i-a sosit ceasul; pentru aceasta promite recompense electorilor s□i. Îi cucere□te de partea sa pe Ascanio Sforza, Rafael Riario, Ioan de Napoli □i al□ii. Îns□ Iuliu della Rovere, du□manul de moarte al familiei Borgia, îi anuleaz□ orice efort de a urca pe tronul papal. Avînd deja 41 de ani, Iuliu nu mai spera s□ devin□ pap□, îns□ voia unul care s□-i fie supus; pentru aceasta folose□te □i el mijloacele de corup□ie. Va reu□i candidatul s□u, Giambattista Cibo, care ia numele de Inocen□iu VIII.

Inocen□iu, un genovez, era un om bun, dar foarte slab de caracter. Înainte de a primi ordinile sacre, avusese doi fii ilegitimi: Teodorina □i Franceschetto. Pe acesta îl va c□s□tori cu Magdalena, fiica lui Lauren□iu Magnificul. C□s□toria avea un scop politic; însemna reconcilierea papei cu Floren□a □i cu Medici, care fuseser□ atît de ostili sub Sixt IV. Îns□ din aceasta va ie□i un scandal nemaiauzit. Nobilul cardinal Egidiu de Viterbo va scrie mai tîrziu aceast□ fraz□ amar□: "Inocen□iu a fost primul pap□ care □i-a expus proprii fii □i a s□rb□torit c□s□toriile lor în fa□a tuturor; cel pu□in dac□ nu s-ar mai fi repetat un fapt atît de nedemn". C□s□toria a fost celebrat□ în Vatican. Vicleanul de Medici cere ceva în schimb, □i nu se va lini□ti pîn□ cînd nu-i va smulge slabului pontif demnitatea de cardinal în favoarea propriului fiu de 13 ani Ioan, viitorul pap□ Leon X.

Nici Inocen□iu VIII nu va reu□i s□ r□mîn□ în afara dezordinilor politice italiene. El r□mîne implicat în însp□imînt□torul r□zboi numit "al baronilor", o r□scoal□ a napoletanilor Grandi împotriva regelui Ferrante. Papa este de partea baronilor, a c□ror cauz□, de alfel, era destul de fondat□, □i-l excomunic□ pe Ferrante,

rupînd astfel leg□turile nu numai cu Milano □i Floren□a, ci chiar cu Ferdinand de Spania □i cu Matei Corvin al Ungariei. În 1485 Alfons de Calabria, fiul lui Ferrante, va asedia Roma.

Mai tîrziu, Inocen□iu VIII va fi deseori blamat de istoricii germani din cauza bulei împotriva vr□jitoarelor, emanat□ în 1484. Bula este adresat□ inchizitorilor din dieceza de Constan□a □i declar□ c□ problemele de vr□jitorie □i magie sînt de competen□a tribunalului Inchizi□iei. Ambii inchizitori de Constan□a, Henric Institoris □i Iacob Sprenger, vor publica dup□ aceast□ bul□ o nefericit□ scriere intitulat□ Ciocanul vr□jitoarelor, tip□rit□ pentru prima dat□ în 1487, □i care apoi va avea mai multe edi□ii. Aici î□i are începutul în Germania acea trist□ "vîn□toare a vr□jitoarelor". Totu□i, ar fi nedrept s□ i se atribuie responsabilitatea lui Inocen□iu VIII; el nu putea s□ prevad□ consecin□ele nefaste ale bulei. Atît la Roma cît □i în întreaga Italie nu a fost, nici atunci □i nici mai tîrziu, aproape nici un proces împotriva vr□jitoarelor. Nu din cauza acestei bule, ci pentru caracterul s□u slab □i a scandalului ce l-a dat, Inocen□iu face parte din seria papilor care au dezonorat Scaunul sfîntului Petru. Vina îi apar□ine în mare parte cardinalului Iuliu della Rovere, responsabil de a fi contribuit, din motive personale, la alegerea unui pap□ atît de mediocru □i de a-l fi □inut sub control pe toat□ durata pontificatului s□u. Şi Inocen□iu VIII î□i are un splendid monument funerar în bronz, pe care pelerinii ce viziteaz□ Roma îl pot admira □i ast□zi în bazilica Sf. Petru.

Alexandru VI (1492-1503)

Deja în conclavul anterior, vicecancelarul, care atunci era cardinalul Rodrigo Borgia, promisese recompense aleg□torilor s□i. De data aceasta, dou□ treimi din voturi sînt ale sale. Alegerea este valid□; din partea electorilor, îns□, a fost o lips□ de responsabilitate f□r□ precedent.

Conduita imoral□ a cardinalului Borgia era cunoscut□ tuturor. Deja Pius II se v□zuse constrîns s□-l avertizeze cu toat□ severitatea pentru comportamentul s□u scandalos. El tr□ia cu o femeie din Roma, c□s□torit□, ce se numea Vannozza Catanei;

se □tie îns□ c□ avea rela□ii □i cu altele. Va avea un fiu chiar □i ca pap□. Cei patru fii pe care-i are cu Vannozza vor tr□i la curtea tat□lui. Cel mai în vîrst□, Ioan, care va fi duce de Gandia, un libertin ca □i tat□l, este asasinat de o mîn□ necunoscut□ în 1500. Papa Alexandru, care îl iubea mult, este atît de tulburat încît vede în acest asasinat o pedeaps□ a lui Dumnezeu. În scrisorile adresate acum principilor cre□tini promite c□-□i va schimba via□a, dar apoi va demonstra c□ □i-a uitat promisiunea. Al doilea fiu, Cezar, faimos prin comportamentul s□u nedemn, este f□cut cardinal la 17 ani, îns□ dup□ □ase ani renun□□ la purpur□. Nefiind preot, ci numai subdiacon, □i avînd dispensa tat□lui, poate s□ se c□s□toreasc□ cu principesa francez□ Charlotte d'Albert. Regele Fran□ei îl face duce de Valencia. Al treilea fiu, Joffré, este c□s□torit de tat□l cu o fiic□ natural□ a lui Alfons de Napoli, fiul □i succesorul lui Ferrante. Joffré devine principe de Squillace. Cu o atare politic□ matrimonial□, Alexandru VI nu încerca doar s□-□i aranjeze proprii fii, ci □i s□-□i asigure din toate p□r□ile un sprijin politic.

Lucre□ia, cea mai tîn□r□ dintre copiii s□i, este c□s□torit□ în 1493 cu un Sforza. Aceast□ c□s□torie, îns□, este declarat□ nul□ doarece nu era consumat□, iar Lucre□ia se rec□s□tore□te cu fiul natural al lui Alfons de Napoli, Alfons de Bisceglie. Pe acesta, Lucre□ia îl iubea cu adev□rat, îns□ în 1500 este asasinat de fratele ei Cezar. Alexandru VI nu are curajul de a cere cont fiului pentru crima comis□. Lucre□ia, care era foarte frivol□, îns□ nu □i o viciat□, este rec□s□torit□ imediat cu principele mo□tenitor de Ferrara. Ca duces□ a acestui ora□, ea este iubit□ de to□i; se arat□ ca o femeie pioas□ □i virtuoas□, îns□ moare tîn□r□, ca to□i fiii lui Alexandru VI.

În politic□, papa se g□sea în fa□a a dou□ mari probleme. Una era aceea de a împiedica f□r□mi□area Statului pontifical din cauza st□pînilor ora□elor de pe teritoriul s□u, ca □i a familiilor dinastice □i a tiranilor, care erau numai cu numele feudatari ai papilor, în practic□ ac□ionînd în deplin□ libertate. Cealalt□ o reprezenta aranjarea raporturilor cu regatul de Napoli, o problem□ de o importan□□ vital□ pentru Statul pontifical.

Conflictul pentru Napoli

Grani□a napolitan□ se afla în spatele ora□elor Tivoli □i Terracina. Trupele acestui regat puteau ajunge la Roma în numai dou□ zile de mar□, fie dinspre nord-est, fie dinspre sud-est. Un Napoli prea puternic reprezenta un pericol continuu pentru Roma, iar acum, mai mult ca oricînd, nu se putea permite unei mari puteri str□ine s□-□i înt□reasc□ pozi□ia în acest ora□.

În 1494 moare b□trînul □i viciatul rege Ferrante. Unul dup□ altul, fiul s□u Alfons, ca □i nepotul Ferrante II, îl urmeaz□ repede în mormînt. Pe linia nelegitim□ a casei de Aragon r□mîne numai fiul cel mai tîn□r al lui Ferrante, Frederic, care nu avea nici o descenden□□. Drepturi la aceast□ mo□tenire avansau regele Spaniei Ferdinand, din casa legitim□ de Aragon, □i regele Fran□ei Carol VIII, care se considera mo□tenitor al familiei Anjou. Înso□it de armat□ foarte numeroas□, acesta coboar□ în Italia, □i f□r□ s□ întîlneasc□ nici o rezisten□□, ajunge, prin Floren□a, la Roma. Du□manul s□u de moarte, cardinalul Iuliu della Rovere, fugit în Fran□a imediat dup□ alegerea sa, locuia acum împreun□ cu Carol VIII □i cerea în mod deschis depunerea simoniacului pap□. Din partea sa, Carol VIII cerea de la Alexandru VI s□ i se dea regatul de Napoli. Dac□ papa l-ar fi ascultat, sc□pa de pericolul de a fi depus, îns□ termina prin a fi complet dependent de Fran□a, atr□gîndu-□i cu aceasta ura Spaniei, patria sa de origine. Alexandru reu□e□te totu□i s□ intre în tratative la Roma cu regele francez, □i o face cu atîta abilitate încît regele îi promite tradi□ionala ascultare. Astfel, papa ocole□te pericolul unei eventuale depuneri, f□r□ ca prin aceasta s□-i acorde regelui regatul dorit. Carol VIII î□i continu□ drumul spre Napoli, unde este încoronat. Alexandru, îns□, pune la cale împotriva lui o lig□ compus□ din Spania, împ□ratul german, Vene□ia □i Milano. Ferdinand de Spania trimite acum la lupt□ împotriva ora□ului Napoli pe cel mai bun general al epocii, Gonzalo Fern□ndez de Cordoba. Carol VIII se retrage repede în Fran□a, unde moare dup□ pu□in timp. Alexandru se va împ□ca cu succesorul acestuia, Ludovic XII, iar Cezar Borgia este c□s□torit cu o principes□ francez□. Astfel, politica papei, de□i nu era înso□it□ de for□e armate, va avea un succes r□sun□tor.

Ferdinand de Spania □i Ludovic XII al Fran□ei se pun de acord pentru a împ□r□i între dîn□ii mo□tenirea napolitan□. Ferdinand, care avea deja unele posesiuni în Sicilia, trebuia s□ primeasc□ regiunile Puglia □i Calabria, iar lui Ludovic îi reveneau Napoli □i regiunea Abruzzi. Amîndoi îns□ trebuiau s□ fie feudatari ai papei. Alexandru VI este de acord, îns□ între cei doi izbucne□te degrab□ un r□zboi; francezii sînt învin□i de armatele conduse de Gonzalo de Cordoba. Întregul regat de Napoli trece în mîinile spaniolilor. Avea loc astfel tocmai ceea ce Alexandru VI □i predecesorii s□i încercaser□ s□ evite: instaurarea unei mari puteri europene la por□ile Romei. Pentru tot secolul urm□tor papii vor sim□i din plin consecin□ele acestui fapt, de□i, a□a cum se va verifica în viitor, a fost un noroc pentru Roma s□ aib□ un astfel de vecin.

Statul pontifical

Spre sfîr□itul evului mediu, în toat□ Europa are loc trecerea de la sistemul feudal spre forma statului modern. În locul baronilor, mai mult sau mai pu□in independen□i, ca □i a altor mari proprietari de terenuri, în mîinile c□rora se afla puterea efectiv□, □i care l□sau coroanei pu□ine atribu□ii, se ridic□ acum o ierarhie unitar□ de func□ionari în strîns□ dependen□□ fa□□ de administra□ia central□. Schimbarea, care începe în Fran□a □i se extinde apoi la Spania □i Anglia, devine un fapt împlinit spre sfîr□itul sec. XV. Se nasc astfel marile puteri, în sensul dat ast□zi acestui termen. Acela□i fapt are în Germania rezultate complet opuse: în locul vechilor feudatari imperiali se ridic□ principate teritoriale, care vor fi suverane, îns□ prea numeroase □i prea mici, uneori chiar foarte mici. Regele german nu va avea o alt□ putere decît aceea care-i deriva din propriul s□u stat.

Acela□i pericol al diviziunii în mici st□tule□e independente exista □i pentru Statul pontifical. Dac□ în ultimul moment acest pericol este evitat, meritul îi revine în cea mai mare parte lui Alexandru VI. Din îns□rcinarea sa, Cezar Borgia supune printr-o serie de campanii militare rapide Imola, Forlí, Faenza, Urbino, Camerino, Senigallia □i alte ora□e □i signorii mai mici. El alung□ pe familiile dinastice ce nu reu□ise s□ le

readuc□ sub conducerea legitim□, instalînd în toate fort□re□ele garnizoanele sale. Sînt de nescuzat cruzimile pe care Cezar le s□vîr□e□te pentru a-□i ajunge scopul, ca □i mijloacele folosite de dînsul □i de tat□l s□u pentru a dobîndi banii necesari acestor expedi□ii militare. Pentru a-i confisca bunurile, Cezar îl îndep□rteaz□ pe b□trînul □i bogatul cardinal Mihai, nepot al lui Paul II. Se pare c□ Alexandru VI era la cuno□tin□□ de acest fapt. Mul□i istorici sînt de p□rere c□ Cezar, în practic□, nu inten□iona s□ restabileasc□ Statul pontifical, ci dorea crearea unui regat al familiei Borgia în centrul Italiei. Este dificil de sus□inut o astfel de tez□. De□i el era un om capabil s□ conceap□ planurile cele mai aventuroase, totu□i, trebuia s□-□i dea seama c□ tat□l s□u nu va tr□i ve□nic □i c□ nimeni dintre succesori nu ar fi recunoscut o astfel de ac□iune. Faptul c□ Alexandru, recunosc□tor pentru serviciile sale, i-a conferit titlul de duce de Romagna □i Urbino, nu demonstreaz□ nicidecum o astfel de tez□. Oricum s-ar fi desf□□urat lucrurile, Cezar nu-□i va atinge niciodat□ scopurile sale. Tocmai cînd era în culmea puterii, dup□ ce primise sfintele sacramente, Alexandru moare la vîrsta de 73 de ani, din cauza malariei □i nu a învenin□rii, cum se gr□besc unii s□ afirme. Este semnificativ faptul c□ tocmai pentru un pap□ se scoate în eviden□□ ideea mor□ii prin înveninare. Dup□ mult timp, el va avea un monument funerar destul de modest în mica biseric□ na□ional□ spaniol□ Sf. Maria în Monserrato, al□turi de unchiul s□u Calixt III.

Împreun□ cu ceilal□i din familia sa, Alexandru VI a excitat fantezia a tot felul de litera□i. A fost inventat□ o adev□rat□ □i proprie "er□ Borgia", în care apar numai pumnale, venin □i adultere. Pentru astfel de persoane, Alexandru VI, □i mai mult înc□ Cezar □i Lucre□ia, au devenit adev□rate figuri ale romanelor de duzin□ sau ale ecranelor cinematografice. Chiar □i Pastor, de□i r□mîne fidel adev□rului faptelor prezentate de documente, nu a putut s□ se ab□in□ de a da expunerii despre Alexandru VI un ton melodramatic, care, de obicei, lipse□te din opera sa istoric□.

Au fost □i apologe□i care au încercat s□-l disculpe complet pe acest pap□. Aceasta nu va fi posibil niciodat□. Gre□esc îns□ acei du□mani declara□i ai credin□ei catolice care cred c□ lovesc Biserica sau papalitatea cu declara□iile înfl□c□rate ale unei indign□ri morale ajunse la paroxism. Tocmai prin aceast□ indignare ei demonstreaz□

c□ au o p□rere mult mai înalt□ despre Biseric□ decît sînt dispu□i s□ o recunosc□. Dac□ Alexandru VI, în loc de pap□, ar fi fost un rege, împ□rat sau □ef de stat, cu siguran□□ c□ ar fi fost inclus printre cei mai mari suverani sau oameni de stat ai timpului, trecîndu-se u□or peste defectele vie□ii sale private □i peste mijloacele politice folosite de dînsul f□r□ scrupule. Îns□ este drept ca unui pap□ s□ i se cear□ mai mult decît unor suverani laici.

Savonarola

Sub un anumit aspect, putem vedea în Savonarola figura opus□ lui Alexandru VI. Lupta sa, ca □i sfîr□itul tragic ce l-a avut, arunc□ o lumin□, într-o m□sur□ mult mai mare decît alte evenimente sau persoane ale timpului, asupra acestei perioade unice în care binele □i r□ul se amestec□ într-un mod atît de straniu.

Ieronim Savonarola, n□scut la Ferrara în 1452, dominican, iar din 1491 prior al conventului Sf. Marcu din Floren□a, nu numai c□ a dus la îndeplinire o sever□ reform□ în comunitatea sa, ci a □i predicat în public, cu ardoarea unui profet, împotriva corup□iei din Biseric□, în special împotriva corup□iei clerului. Din cauza sa, ora□ul Floren□a se va împ□r□i în dou□: *plîng□re□ii* (adep□ii lui Savonarola) □i *nervo□ii* (du□manii lui Savonarola, partizani ai Medicilor). Cînd Carol VIII, în campania sa împotriva ora□ului Napoli, intr□ în 1494 în ora□ul Floren□a, Savonarola îl salut□ pe acest du□man al lui Alexandru VI ca pe un trimis al lui Dumnezeu, ce ar fi putut efectua în Biseric□ acea reînnoire general□ pe care to□i o sperau. Deja acest fapt ne arat□ orbirea c□lug□rului de la Sf. Marcu, deoarece Carol VIII nu avea nimic într-însul din figura unui reformator. Cu ajutorul lui, Savonarola reu□e□te s□-i alunge pe Medici din Floren□a. Sprijinindu-se pe plîng□re□i, el introduce în ora□ o specie de republic□ teocratic□, ob□inînd cu adev□rat o îmbun□t□□ire a moravurilor. Cînd îns□, cu o duritate crescînd□, începe s□ tune de pe amvon împotriva persoanei □i politicii lui Alexandru VI, papa îl chem□ la Roma spre a da seam□ de limbajul s□u prea îndr□zne□. Savonarola nu ascult□, iar papa îi interzice s□ mai predice. Acum, în principiu, Savonarola ascult□, dar î□i continu□ lupta, ajutat fiind de confra□ii ordinului s□u. V□zînd aceasta, papa separ□

conventul Sf. Marcu de provincia ordinului de care apar□inea, punîndu-l sub ascultarea provincialului de la Roma. Savonarola nu accept□, iar papa îl excomunic□ din cauza persistentei sale neascult□ri (1497). C□lug□rul declar□ invalid□ excomunicarea, cerînd convocarea unui conciliu care s□-l depun□ pe papa.

Savonarola avea convingerea neclintit□ a unei misiuni speciale primite de la Dumnezeu. În repetate rînduri el î□i exprim□ convingerea c□, în caz de necesitate, Dumnezeu îi va confirma aceast□ misiune printr-o minune; mai mult, era gata s□ treac□ prin proba focului, pentru a demonstra adev□rul misiunii sale. Unul dintre franciscanii m□n□stirii Sfînta Cruce, m□n□stire care pîn□ acum r□m□sese în afara acestei agita□ii, se declar□ dispus la aceast□ prob□, afirmînd c□ este preg□tit s□ intre în foc împreun□ cu Savonarola. Astfel, amîndoi ar fi murit în fl□c□ri, dar cel pu□in scandalul ar fi luat sfîr□it. Tot poporul cerea cu ner□bdare aceast□ prob□: urma□ii lui Savonarola, deoarece se a□teptau la o minune, iar adversarii, în speran□a c□ astfel se vor debarasea de dînsul. Conducerea ora□ului Floren□a este de acord cu aceast□ experien□□ □i decide ca în cazul în care Savonarola sau ambii fra□i vor muri în fl□c□ri, dominicanii trebuiau s□ p□r□seasc□ ora□ul; în caz contrar, trebuiau s□ plece franciscanii. Cunoscînd acest plan, Alexandru VI îl interzice cu des□vîr□ire. Îns□ poporul din Floren□a era prea excitat pentru a mai auzi glasul ra□iunii, indiferent de unde ar fi venit.

În ziua stabilit□, în pia□a principal□ a ora□ului sînt înn□l□ate dou□ ruguri. În marea tensiunea în care tr□ia întregul ora□, apar în procesiune ambele comunit□□i ale c□lug□rilor. O prim□ mare nemul□umire se r□spînde□te în mul□ime atunci cînd, în locul lui Savonarola, se prezint□ un alt dominican pentru a sus□ine proba. Nemul□umirea cre□te □i mai mult cînd fratele pretinde s□ ia cu sine în mijlocul fl□c□rilor Sfîntul Sacrament. Poporul împreun□ cu franciscanii protesteaz□; dominicanii nu cedeaz□, □i deoarece certîndu-se astfel, timpul trecea, conducerea ora□ului îi trimite pe to□i acas□. Sim□indu-se tr□dat, poporul este cuprins de o furie nest□pînit□ împotriva lui Savonarola. Îi este înscenat un proces, care fu o derîdere a celei mai elementare drept□□i. În zadar va încerca Alexandru VI s□ rezolve situa□ia la

Roma. Floren□a îi condamn□ la moarte prin spînzur□toare pe Savonarola, împreun□ cu al□i doi dominicani. Apoi, trupurile lor sînt arse în pia□a ora□ului.

Sfîntul Filip Neri, originar din Floren□a, îl va onora mai tîrziu pe Savonarola ca pe un sfînt. Îns□ □i ast□zi p□rerile asupra lui sînt împ□r□ite. Un singur lucru este sigur: o via□□ irepro□abil□ □i o ascez□ sever□ nu sînt suficiente pentru ca cineva s□ fie sfînt. În acest caz □i Nova□ian, Hus □i mul□i al□i eretici ar fi putut fi sfin□i. Nu este suficient nici faptul ca unul s□ vrea s□ fie catolic □i s□ nu combat□ nici o dogm□. Sfîntul trebuie s□ aib□ înainte de toate acea umilin□□ profund□ prin care s□ g□seasc□ în momentele decisive supunerea fa□□ de autoritatea stabilit□ de Dumnezeu. Este semnificativ c□ Newman, care va □ti s□ p□streze □i în timpurile de criz□ cele mai grave acea umilin□□ genuin□ catolic□, nu s-a interesat niciodat□ de Savonarola, de□i avea o venera□ie profund□ pentru Filip Neri. Pentru a pronun□a o judecat□ asupra lui Savonarola este de ajuns s□-l confrunt□m cu Ecaterina de Siena, care, împotriva opiniei publice a întregii lumi, s-a men□inut fidel□ □i curajoas□ de partea unui pap□, care va aduce Bisericii nu mult mai pu□ine daune decît Alexandru VI. De altel, acest pap□, în toat□ problema referitoare la Savonarola, a fost cît se poate de corect, de□i, personal, sim□ea pîn□ în adîncul sufletului acuzele acestuia.

Pius III (septembrie-octombrie 1503)

Dup□ moartea lui Alexandru VI a fost ales cardinalul Piccolomini, un om pios □i lini□tit, care nu luase parte la manevrele politice ale ultimilor papi. Îns□ era bolnav □i f□r□ for□□, din care cauz□ va muri doar dup□ o lun□ de la alegere. Mare a fost mirarea tuturor ca, într-un timp atît de scurt, puterea lui Cezar Borgia, de la care to□i se a□teptau la ce putea fi mai r□u, s□ se fi ruinat ca un castel de nisip. Cezar participase împreun□ cu tat□l s□u la acea s□rb□toare în aer liber în care Alexandru VI se

îmbolln□vise de malarie. În timpul conclavului Cezar z□cea la pat cuprins de febr□. Mai tîrziu va m□rturisi lui Machiavelli c□ luase toate precau□iile pentru orice eventualitate care s-ar fi putut ivi la moartea tat□lui s□u. Unicul lucru pe care nu-l prev□zuse era faptul c□ el însu□i ar fi putut s□ se lupte cu moartea în timpul alegerii noului pap□. Astfel, în clipele decisive, Cezar constat□ c□-i lipse□te orice putere □i c□ este abandonat de aproape to□i adep□ii s□i. Lipsit de putere □i curaj, imediat dup□ vindecare fuge la Napoli, iar de aici pleac□ la rudele so□iei, la Navarra, unde moare în duel la vîrsta de 31 de ani.

Iuliu II (1503-1513)

Ca printr-un miracol, familia Borgia dispare de pe scena politic□. Sosise ora marelui lor du□man, Iuliu della Rovere. Acesta ar□tase în mod deschis c□ dorea tiara papal□; în realitate, printre cardinalii timpului s□u, era f□r□ îndoial□ cel mai nimerit. Conclavul dureaz□ doar cîteva ore. Devenit Iuliu II, eman□ imediat o bul□ prin care interzice cu cea mai mare severitate toate ma□ina□iile simoniace în alegerea papei. Într-un fel, el □tergea prin aceast□ bul□ tot trecutul s□u.

În momentul alegerii, Iuliu II împlinea 60 de ani. În tinere□e, imitîndu-l pe unchiul s□u, Sixt IV, intrase în rîndul franciscanilor conventuali, îns□ unchiul, imediat dup□ alegere, îl va face cardinal. În aceast□ perioad□, Iuliu nu dusese o via□□ mai bun□ decît al□ii. Avea trei fiice. Mai presus de toate, ele era un om politic □i un r□zboinic. Sub Sixt IV condusese diferite expedi□ii militare ca □i oricare alt condotier. Apoi îl va controla în întregime pe slabul Inocen□iu VIII, la alegerea c□ruia contribuise în mod deosebit. Împreun□ cu Carol VIII □i Savonarola conspir□ împotriva lui Alexandru VI. Acum, lui Iuliu II îi r□mîneau de reparat multe lucruri.

Ridicat pe scaunul pontifical, el vrea s□ fie înainte de toate un pap□. Inten□iona s□ redea papalit□□ii ceea ce pierduse: independen□a, puterea □i splendoarea. Pentru acest motiv nu se poate afirma c□ el ar fi fost mai mult un principe decît un preot. Pozi□ia papei, a□a cum o vedea el, îi p□rea absolut necesar□ pentru exercitarea puterii

sale spirituale; □i într-adev□r, a□a □i era. Iuliu II avea o credin□□ profund□. Ideile pe care le d□ celor mai mari arti□ti ai timpului, Bramante, Rafael □i Michelangelo, erau profund religioase.

Cu siguran□□ c□ Iuliu II nu era un sfînt, îns□ avea un caracter ferm, decis. În acest om forte nu se g□sea nimic meschin □i de dispre□uit. Izbucnirile sale nervoase îi speriau pe to□i, îns□ nu trezeau ura nim□nui. A fost un rege Lear, din cap pîn□-n picioare; un titan pe care Michelangelo îl va reda prin culorile □i dalta sa. Michelangelo, el însu□i un titan, a fost într-o continu□ lupt□ □i prietenie cu papa Iuliu. Şi Savonarola, Alexandru VI □i Cezar Borgia au fost caractere tari, îns□ ultimilor doi le-a lipsit idealismul pe care-l avea papa della Rovere. Printre titanii acestei epoci stranii, Iuliu II este f□r□ nici un dubiu cel mai mare. Contemporanii îi numeau "teribilul". Pentru a-l în□elege, este necesar s□ i se observe portretele, îns□ nu celebrul portret al lui Rafael, unde este prezentat cu o barb□ lung□, ce □i-a l□sat-o în ultimii ani ai bolii. Mult mai potrivit□ este gravura lui Burgkmair sau medalionul lui Caradosso, unde apare f□r□ barb□, cu b□rbia proeminent□ □i buzele strînse: este chipul unui care inspir□ team□, îns□ nu este portretul unui tiran.

Alexandru VI pusese din nou pe picioare statul pontifical; Iuliu va continua s□-l guverneze foarte bine. El face s□ fie b□tut□ o unic□ valut□ în argint, "iulii", care mai tîrziu va fi numit□ "paulii". Pe motivul abilei sale administra□ii financiare unii îl vor considera avar, îns□ nu a fost a□a. Va folosi banii pentru opere importante, unele în domeniul artistic. Întîi de toate el trebuia s□ termine opera lui Alexandru VI. În timp ce Cezar Borgia supunea provincia Romagna, vene□ienii puseser□ st□pînire pe ora□ele papale din nord. Sub conducerea familiei Bentivoglio, Bologna devenise aproape independent□. Iuliu II decide ca personal s□ supun□ acest ora□. Voia s□ soseasc□ aici înaintea trupelor franceze pe care Ludovic XII i le trimisese în ajutor. Rebelul tiran Bentivolgio reu□e□te s□ fug□; cetatea i se supune papei, care-i impune o nou□ constitu□ie. Romanii, entuziasma□i pentru antichitatea clasic□, nu vor pierde ocazia de a-l s□rb□tori la întoarcere pe pap□ cu onorurile unui înving□tor antic.

Vene□ia, în schimb, refuz□ s□ restituie statului pontifical cet□□ile furate. Iuliu II formeaz□ acum Liga de la Cambrai, în care se unesc cu el, împotriva Vene□iei, împ□ratul german, Fran□a □i Spania. În b□t□lia de la Agnadello armatele ligii îi înving pe vene□ieni. Papa nu inten□ioneaz□ s□ distrug□ complet republica Vene□ia, □i mai pu□in înc□ dorea ca francezii s□-□i extind□ teritoriile în Italia septentrional□. Pentru aceasta, încheie o pace separat□ cu Vene□ia, prime□te la întoarcere cet□□ile ce i se cuveneau, □i se une□te cu republica Sfîntului Marcu, cu Spania □i Elve□ia, împotriva francezilor. Aceste schimb□ri bru□te, totale reprezentau un fapt obi□nuit al timpului. Fran□a accept□ r□zboiul, iar papa începe o nou□ campanie militar□, participînd personal la asediul fort□re□ei Mirandola. Îns□ tot curajul de care a dat dovad□ nu-i va împiedica pe francezi s□ avanseze □i s□ ocupe Bologna.

Ludovic XII vrea acum s□-l loveasc□ pe papa □i în cele spirituale, □i convoac□ un conciliu general la Pisa, conciliu care avea scopul de a provoca o schism□. Iuliu II ac□ioneaz□ f□r□ întîrziere. Depune □i excomunic□ doi cardinali care se declaraser□ de partea conciliului din Pisa, convocînd apoi el însu□i un conciliu general la Roma. De□i vor participa pu□ini prela□i □i nu vor fi emanate decrete importante, conciliul este num□rat printre conciliile ecumenice, ca al cincilea conciliu din Lateran. Scopul este ajuns: împiedicarea izbucnirii unei noi schisme. Iar întrunirea de la Pisa se va termina în mod lamentabil. Canonicii vor □ine încuiate por□ile catedralei, iar în ora□ nu se va g□si nici un notar care s□-□i asume misiunea redact□rii actelor.

Totu□i, francezii vor avea succes în domeniul militar. În marea b□t□lie de la Ravenna ei înving armatele Ligii, unde cade prizonier tîn□rul cardinal Ioan de Medici, pe atunci legat pontifical. În aceast□ b□t□lie moare □i cel mai bun general al francezilor, cavalerul Gastone de Foix, iar din acest moment □ansele trec de partea ligii. Milano, Genova □i alte ora□e se ridic□ împotriva Fran□ei, □i la pu□in timp dup□ victoria de la Ravenna francezii trebuie s□ p□r□seasc□ toat□ partea de nord a Italiei. Astfel va triumfa politica lui Iuliu II. În întregul stat pontifical se va instaura ordinea; Vene□ia era umilit□, iar în Italia de nord nu se mai g□sea nici o mare putere str□in□. Doar la sud, spaniolii continuau s□ se men□in□ tari pe pozi□ie. Totu□i, trebuiesc considera□i

exagera□i acei istorici italieni care îl consider□ pe Iuliu II ca pe un eliberator na□ional. El nu va lupta pentru a face din Italia un stat na□ional, ci voia doar independen□a Sfîntului Scaun, ceea ce a □i reu□it.

Pe mormîntul lui Iuliu II se afl□ figura simbolic□ a lui Moise, sculptat□ de Michelangelo, statuie nedep□□it□ de toate statuiele antichit□□ii □i de orice alt monument modern ridicat în cinstea unui erou. Îns□ adev□ratul monument al papei Iuliu îl reprezint□ bazilica Sf. Petru □i cupola ei gigantic□, ale c□rei planuri papa le studiaz□ împreun□ cu Bramante; prima piatr□ a acestei cupole este pus□ în 1506.

Leon X (1513-1521)

Leon X este urma□ul fericit al vigurosului s□u înainta□, c□ruia, în parte, îi r□pe□te gloria. În Rena□terea roman□ ar trebui s□ se vorbeasc□ mai mult de o perioad□ "iulian□", decît de una a "medicilor".

Ioan de Medici fusese totdeauna un om norocos. Fiu al lui Lauren□iu Magnificul, el se va bucura de cea mai bun□ educa□ie pe care i-o putea oferi timpul s□u. Unul din înv□□□torii s□i fusese celebrul platonician Marsilius Ficinus. Devine cardinal al vîrsta de 13 ani, atunci cînd sora lui se c□s□tore□te cu fiul slabului pap□ Inocen□iu VIII. Medicii sînt alunga□i din Floren□a de c□tre Carol VIII □i Savonarola, îns□ Ioan, care prin moartea fratelui s□u Petru devenise capul familiei, nu va pierde niciodat□ speran□a reîntoarcerii. F□cut prizonier în b□t□lia de la Ravenna, unde se g□sea în calitate de legat pontifical, reu□e□ete s□ scape, □i la numai un an dup□ aceea, printr-o simpl□ lovitur□ de stat, reu□e□te s□ ia în st□pînire conducerea ora□ului Floren□a. Un an mai tîrziu, la numai 38 de ani, este ales pap□.

Ca pap□, fiul Magnificului este salutat cu entuziasm de c□tre umani□ti, poe□i □i arti□ti. Va r□mîne faimoas□ epigrama care spune c□ dup□ domnia Venerei (Alexandru VI) □i a lui Marte (Iuliu II), sosise acum ora Minervei. S-ar p□rea c□ ace□ti cre□tini nu se gîndeau deloc la faptul c□ un pap□ reprezint□ în primul rînd împ□r□□ia lui Cristos, □i nu altceva.

Spre deosebire de predecesorul s□u, Leon X nu va fi un spirit deosebit. Era bun, atr□g□tor □i jovial. Mul□umit de a fi pap□, voia ca □i al□ii s□ fie mul□umi□i, □i pentru aceasta este generos cu to□i, boga□i □i s□raci. Iubea artele, îns□ mai mult decît artele monumentale, iubea muzica, poezia □i teatrul. Se distra □i în fa□a nostimadelor bufonului s□u de la curte. Leon X nu s-a murd□rit cu vinov□□ii morale, nici m□car în tinere□e. Îndeplinea cu evlavie □i în mod edificator func□iunile liturgice proprii misiunii sale. Îns□ via□a de la curtea sa era cu totul contrar□ spiritului religios. În fiecare toamn□, el participa la somptuoasele vîn□tori organizate de curte, în special în regiunile dintre Roma □i Civitavecchia. Cu aceast□ ocazie, □□ranii cî□tigau mai mult decît din cele mai bune recolte ale anului. Îns□ aceast□ generozitate regeasc□ degenera în risip□. Cu ironie se spunea c□ Leon X adusese la sap□ de lemn trei pontificate: banii l□sa□i de moderatul s□u predecesor, intr□rile propriului guvern □i cele ale urma□ului, c□ruia nu-i r□mînea altceva de f□cut decît s□-i pl□teasc□ datoriile. Aceast□ activitate monden□ din jurul lui Leon X surprinde cu atît mai mult, cu cît înc□ din timpul lui începe marea apostazie a Europei de nord. În timp ce în Germania Luther î□i propaga propriile teze, în Vatican se organizau spectacole teatrale. Sub Iuliu II situa□ia devenise cu totul serioas□, dar nu disperat□; acum lucrurile erau foarte grave, îns□ nu erau luate în serios. Printre glume □i dansuri, se mergea spre ruin□.

În complexul ei, politica lui Leon X va avea succes. Ca un adev□rat de Medici, instruit în toate artele diplomatice ale timpului, el î□i va schimba mereu orientarea, conspirînd cînd cu francezii împotriva împ□ratului, cînd cu împ□ratul împotriva francezilor, sau cu amîndoi deodat□, r□mînînd totdeauna st□pîn pe situa□ie. Deoarece Leon guverna nu numai statul pontifical, ci □i Floren□a, papalitatea devine acum o mare putere european□.

Conspira□ia cardinalilor

Conspira□ia cardinalilor din 1517, an în care Luther î□i public□ tezele sale, ne arat□ pîn□ la ce punct dec□zuser□ lucrurile la Roma. De□i Leon era iubit, printre tinerii cardinali se g□seau unii care s□ fie nemul□umi□i de dînsul. Cap al conjura□ilor este cardinalul Petrucci, care era invidios, deoarece familia sa din Siena avusese, pîn□ nu demult, o pozi□ie similar□ cu cea a Medicilor din Floren□a. Petrucci voia s□-l asasineze pe papa cu ajutorul medicului acestuia. Îi cî□tig□ pentru propria cauz□ pe cardinalii Sauli, Soderini, Accolti, Castellesi □i chiar □i pe b□trînul decan de vîrs□ al Colegiului Cardinalilor Rafael Riario, nepot al lui Sixt IV. Rolul pe care-l au ace□tia în complotul pentru asasinarea papei este acela de a-l fi l□sat liber pe Petrucci s□-□i duc□ planul la îndeplinire. Riario spera ca aceast□ ocazie s□-i ofere posibilitatea s□ devin□ pap□. Îns□ conspira□ia este descoperit□, iar papa ac□ioneaz□ cu toat□ energia. Petrucci este executat, iar ceilal□i vor trebui s□-□i pl□teasc□ vinov□□ia cu bani grei. Acum, Leon X nume□te într-o singur□ zi 31 de cardinali, cu care nu numai c□ va da o fa□□ nou□ Sfîntului Colegiu, ci va deveni □i st□pîn absolut în propria-i cas□ unde, deja de mai mult timp, întocmai ca la Avignon, cardinalii se comportau fa□□ de papa ca ni□te principi cu totul independen□i. Mul□i dintre noii numi□i vor fi persoane excelente: De Cupis, Campeggio, Adrian de Utrecht, viitorul Adrian VI, □i trei generali ai ordinelor religioase: cel al franciscanilor, Cristofor Numai; cel al augustinienilor, nobilul Egidiu de Viterbo, □i cel al dominicanilor, Toma de Vito din Gaeta, numit pentru aceasta □i Gaetanul, teologul cel mai valoros al timpului.

Prin aceste numiri, Leon X î□i repar□ multe din erorile sale, punînd bazele unei situa□ii mai pozitive pentru viitor. Totu□i, considerat în tot complexul vie□ii □i activit□□ii sale, el nu poate fi inclus printre papii care au onorat Scaunul lui Petru.

Adrian VI (1522-1523)

Leon X moare într-un mod cu totul nea□teptat. La moartea sa, to□i □i-au dat seama cît de mare a fost influen□a sa politic□. Veri□orul s□u, cardinalul Iuliu de Medici, care fusese principalul s□u colaborator ca vicecancelar □i secretar de Stat, îi mo□tene□te prestigiul. Din punct de vedere politic, Iuliu va fi total de partea monarhiei lui Carol V, care era în plin□ ascensiune. Îns□ în colegiul cardinalilor exista înc□ un puternic partid contrar Medicilor, format ca o reac□ie fa□□ de guvernul intransigent al lui Leon X. Opozi□ia sl□be□te numai atunci cînd Medicii propun ca pap□ pe cardinalul atunci absent, Adrian de Utrecht, episcop de Tortosa. Celebrul cardinal Gaetan se va folosi de toat□ puterea de influen□□ de care dispunea pentru ca s□ fie ales Adrian.

De aceast□ alegere nu vor fi mul□umi□i nici romanii □i nici chiar cardinalii. Adrian era un olandez, adic□, dup□ modul de gîndire al romanilor, un barbar. Ca maestru al lui Carol V, el guvernase Spania în numele lui Carol, mai întîi împreun□ cu cardinalul Cisneros, iar apoi, dup□ moartea acestuia, singur. Pentru acest motiv, el ap□rea în ochii celorlal□i ca o creatur□ a împ□ratului, unii în□elegînd prin aceasta c□ alegîndu-l pap□ pe el, îl aleseser□ pe împ□rat. Dup□ ce, opt luni mai tîrziu, Adrian va sosi la Roma, unde nimeni nu-l cuno□tea, deziluzia va fi □i mai mare. Adrian era un model de preot, pios, mortificat, înv□□at; îns□ pentru Roma Medicilor el p□rea prea auster, sec, pedant □i lipsit de c□ldur□. Era mai mult profesor decît om de stat, mai mult c□lug□r decît principe al Bisericii. Prea înaintat în vîrst□ pentru a se mai putea adapta noului ambient, el nu □tiuse s□ se separe de vechii prieteni. Olandezii ce-i va aduce cu sine, Enkevoirt, Ingenwinkel, Dirk van Heeze, persoane foarte respectabile de altfel, deja prin numele lor vor stîrni ironiile romanilor. Poate c□, cu timpul, papa ar fi reu□it s□ se impun□, îns□ moare dup□ numai un an. Pe mormîntul s□u din biserica na□ional□ german□ Sfînta Maria dell'Anima, se citesc aceste cuvinte: "Din p□cate, chiar □i pentru omul cel mai bun, este foarte important timpul în care tr□ie□te". De acum înainte, pentru mai multe secole, nimeni nu va mai îndr□zni s□ aleag□ un pap□ care s□ nu fie italian. Totu□i, simplul fapt al alegerii sale ne arat□ c□ chiar în aceast□ perioad□ atît de obscur□, sim□ul universalit□□ii Bisericii nu era cu totul stins în curia roman□.

Clement VII (1523-1534)

Noul conclav va dura 50 de zile. În discu□ie erau doar doi candida□i: cardinalul Iuliu de Medici, pentru care vorbea reputa□ia sa de om politic, □i cardinalul Alexandru Farnese, ce se impunea printr-o abilitate deosebit□. La sfîr□it va învinge Iuliu de Medici, □i aceasta nu pentru cel mai mare bine al Bisericii.

Clement VII nu se asem□na cu veri□orul s□u Leon X. Avea o for□□ de munc□ inepuizabil□, era econom □i auster, îns□ nu de o austeritate asem□n□toare cu a predecesorului s□u olandez, ci cu demnitatea calm□ a unui mare st□pîn ce provenea dintr-o familie de principi. Leon X nu avea un fizic frumos; era îns□ sociabil, vesel, captivant. Dimpotriv□, Clement VII era frumos, îns□ rece □i rezervat. Într-un singur punct îl întrecea pe veri□orul s□u: dac□ în politic□ Leon X fusese foarte bine preg□tit, prudent □i iscusit, Clement era □i mai iscusit, îns□ era fricos. Din aceast□ cauz□ va trebui s□ piard□.

Tocmai la începutul pontificatului s□u are loc celebra b□t□lie de la Pavia, în care Carol V îl învinge pe regele Fran□ei Francisc I, luîndu-l prizonier. Francisc I nici nu se gînde□te s□ îndeplineasc□ insuportabilile condi□ii ce i se puneau pentru a recî□tiga libertatea. Imediat începe formarea Ligii de la Cognac, împotriva lui Carol V, lig□ la care ader□ Vene□ia, Milano □i Floren□a. Clement VII, care pîn□ acum se ar□tase prieten al împ□ratului, crede c□ acum a sosit momentul de a se debarasa de presiunea mereu crescînd□ pe care acesta o exercita asupra sa, □i se une□te cu liga. F□r□ nici o ezitare, Carol V accept□ lupta. Conflictul ia o întors□tur□ nepl□cut□; to□i se retrag din lig□, iar papa se g□se□te singur în fa□a împ□ratului mîniat. Carol V, care voia s□ se comporte ca un adev□rat fiu al Bisericii, îi întreab□ pe teologi □i canoni□ti dac□ este licit de a îndrepta armele împotriva papei. Cei mai mul□i îi r□spund afirmativ, deoarece în acest caz Clement VII se prezentase ca un agresor. Se întîmpl□ atunci ceea ce papii,

înc□ din timpul Hohenstaufen-ilor, încercaser□ mereu s□ evite: Carol îl atac□ simultan pe papa de la sud, din regatul s□u napolitan, □i din nord. Armata septentrional□ era format□ din spanioli, italieni □i l□ncieri germani, aproape to□i protestan□i, sub comanda lui Frundsberg. Era vorba de 22.000 de oameni, o armat□ destul de mare pentru acel timp. Carol V, mereu în criz□ de bani, abandoneaz□ aceast□ mas□ de oameni propriului destin. Ace□tia încep s□ se dezbine între dîn□ii, □i, jefuind pe unde apucau, se îndreapt□ spre Roma. Hoardele s□lbatice ajung la Floren□a, îns□ ora□ul se salveaz□ pl□tind sume imense. Pe data de 6 mai 1527 ajung la Roma. Papa reu□e□te s□ scape, refugiindu-se în castelui Sant'Angelo, unde r□mîne asediat, timp în care, în ora□, solda□ii se dedau la cele mai oribile excese.

Aceasta este "Jefuirea Romei", care rede□teapt□ în memorie timpurile lui Alaric □i Genseric. În mod tragic, acum începe sfîr□itul pompoasei □i frivolei Rome a Rena□terii. Faptul a produs o deosebit□ impresie în toat□ Europa. Carol V, pe umerii c□ruia c□dea întreaga responsabilitate, este blamat chiar de c□tre spanioli. Cardinalul franciscan Quinones, care avea o deosebit□ influen□□ asupra lui, îi spune c□ nu ar mai trebui s□ se numeasc□ împ□rat, ci general al lui Luther.

Asediul castelului Sant'Angelo dureaz□ □apte luni, iar Clement VII se salveaz□ în schimbul unei mari sume de bani, □i aceasta tocmai în momentul în care soseau minele destinate s□ salte în aer refugiul în care se retr□sese de atîta timp. Travestit, papa se retrage spre Orvieto. Abia dup□ un an se va întoarce la Roma, unde g□se□te ora□ul aproape abandonat. Solda□ii imperiali, decima□i de cium□ □i foamete, se reîntorc la Napoli. Pe drum, în cîmpiile din jurul Romei, nu se mai g□sea nimic de pr□dat □i jefuit.

Pacea între pap□ □i împ□rat este semnat□ la Barcelona în 1529. Cei doi capi ai cre□tin□t□□ii se întîlnesc la Bologna, unde Clement VII îl încoroneaz□ pe Carol V. Toate subtilit□□ile politicii papale □i toate sacrificiile fuseser□ zadarnice: acum, mai mult ca oricînd, dependen□a Scaunului Apostolic de puterea imperial□, ce reunea Spania □i Imperiul, ajunge la apogeu. Îns□ nu aceasta era adev□rata nenorocire, ci faptul c□ ace□ti capi ai cre□tin□t□□ii intraser□ în conflict tocmai în momentul în care separarea unei p□r□i a Bisericii din nordul Europei luase propor□ii îngrijor□toare.

Clement VII nu a fost un pap□ r□u; el nu a dezonorat scaunul lui Petru, a□a cum f□cuser□ unii din ultimii s□i predecesori. În Italia, el a impulsionat unele ini□iative promi□□toare de reînnoire a vie□ii cre□tine, □i aceasta, probabil, într-o m□sur□ mai mare decît sînt obi□nui□i istoricii s□ o recunosc□. A fost îns□ un pap□ slab, ce nu a □tiut s□ se ridice deasupra meschinelor exigen□e ale politicii comune, pentru a se îndrepta cu toate for□ele spre îndeplinirea unor datorii pe care Providen□a, într-o or□ grav□ a istoriei Bisericii, le încredin□a papalit□□ii.

REFORMA

Martin Luther □i apostazia în Germania

Martin Luther s-a n□scut la Eisleben în 1483, ca fiu al unui miner. La 22 de ani intr□ în rîndurile augustinienilor eremi□i din Erfurt, iar în 1507 este sfin□it preot. În 1510 face o c□l□torie la Roma pentru unele probleme ale ordinului s□u. Din 1512 □i pîn□ la moarte a fost profesor de teologie la universitatea din Wittemberg. C□lug□r pios □i con□tiincios pîn□ la scrupulozitate, plin de o sincer□ dorin□□ de sfin□enie, era totu□i înd□r□tnic □i pus pe □icanii.

Problema fundamental□ a întregii sale vie□i o reprezenta întrebarea dac□ □i cum poate ajunge omul certitudinea mîntuirii sale ve□nice. Nu i se p□rea posibil ca aceasta s□ se poat□ realiza prin anumite fapte care ar servi mîntuirii □i nici prin observarea anumitor porunci, deoarece omul nu ar putea □ti niciodat□ dac□, într-adev□r, le-a îndeplinit. El credea mai ales c□ poate g□si rezolvarea într-o încredere necondi□ionat□ în harul lui Dumnezeu. Astfel, el interpreta în mod gre□it doctrina despre speran□a cre□tin□, care este fundamental□ în dogmatica catolic□.

Din punct de vedere logic, operele care servesc mîntuirii □i observarea poruncilor, atît a celor care poruncesc s□ faci ceva, cît □i a celor ce-□i interzic anumite lucruri, i se p□reau, dac□ nu superflue, cel pu□in secundare, din moment ce omul nu-□i poate dobîndi un anume drept la mîntuire cu determinate fapte sau omisiuni, ci numai prin faptul de a crede ferm în aceast□ mîntuire.

Astfel de idei se g□sesc deja în primele sale lec□ii. Îns□ el va intra în conflict cu autoritatea bisericeasc□ numai cu ocazia predicilor lui Tetzel despre indulgen□e. De cînd Iuliu II, în 1506, începuse construirea noii bazilici Sfîntul Petru din Roma, cre□tinii din toate □□rile erau invita□i spre a colabora cu banii lor la aceast□ construc□ie. Sînt

acordate indulgen□e pentru cei ce, pe lîng□ faptele bune, fac oferte în bani, conform posibilit□□ilor lor. Pentru a încuraja mai mult aceast□ ini□iativ□ □i pentru a încredin□a episcopilor □i Romei banii aduna□i, sînt numi□i predicatori speciali, printre care □i dominicanul Tetzel, c□ruia îi este încredin□at□ Turingia. Faptul nu era nici nou □i nici scandalos pentru oamenii obi□nui□i cu uzan□ele medievale. Credincio□ii se interesau prea pu□in dac□ banii da□i cu ocazia indulgen□elor erau folosi□i cu acea con□tinciozitate care constituie o datorie pentru persoanele puse în slujba Bisericii. Ei erau interesa□i numai s□ s□vîr□easc□ faptele bune, □i nimic mai mult. Şi chiar □i protestul lui Luther nu este îndreptat împotriva acestui fapt, chiar dac□ ar fi unele lucruri de zis referitor la pu□ina scrupulozitate financiar□ prezent□ în acel timp la curtea papal□. Luther, mai ales, se va folosi de predicarea indulgen□elor pentru a face public□ noua lui doctrin□ referitoare la îndrept□□ire numai prin credin□□, f□r□ faptele bune. El face aceasta, propunînd 95 de teze, în care, conform uzan□ei academice de atunci, incita la o disput□ pe teme teologice, în special, referitoare la indulgen□e □i la valoarea faptelor bune.

De□i aceste teze erau în forma obi□nuitelor exercita□ii academice, ele se r□spîndesc repede în toat□ Germania, producînd o senza□ie cu totul ie□it□ de comun. Ştirea va ajunge degrab□ la Roma. Deja în 1518 Leon X îi ceruse lui Luther s□ vin□ la Roma. Îi permitea, totu□i, dac□ cerea aceasta, s□ se justifice în fa□a legatului papal, cardinalul Gaetano, care în acel timp se g□sea la Augsburg. Luther nu accept□ dezicerea propus□ de Gaetano, cerînd s□ se explice doar în fa□a unui conciliu general. Astfel, el se înscrie pe drumul rebeliunii. În 1520 Leon X eman□ bulla *Exurge*, în care sînt condamnate ideile aberante ale lui Luther, iar el însu□i este amenin□at cu anatemizarea. Cînd □i de aceast□ dat□ Luther refuz□ s□ se supun□, mai mult înc□, arde în pia□a public□ din Wittenberg bula papal□, el este excomunicat în mod solemn în 1521. Nu i se poate repro□a lui Leon X faptul de a fi acordat înc□ de la început prea pu□in□ importan□□ acestui caz.

Personalitatea lui Luther

Nu este deloc u□or s□ ne facem o imagine clar□ despre personalitatea lui Luther. Şi aceasta nu atît pentru c□ el ar fi avut un caracter prea complicat □i greu de în□eles, ci mai ales pentru c□ în fantezia multora el a devenit o specie de figur□ mitic□, un simbol a tot ceea ce poate fi bun □i r□u în acela□i timp. În realitate, Luther nu a fost nici un monstru, dar nici un sfînt. Din punct de vedere uman, ceea ce este atr□g□tor în el e întîi de toate marea sa vitalitate unit□ cu o spontaneitate care, din p□cate, degenereaz□ deseori în neînfrînare. Unele fapte pot fi acceptate ca o franche□e needucat□, îns□ alteori se simte în ele ceva diabolic, care însp□imînt□. Pe de alt□ parte, nu ar fi corect a-l condamna numai în baza acelor fragmente pasionale prezente în scrierile sale, care, rupte din context, apar atît de stupide. Totdeauna Luther vorbea a□a cum gîndea pe moment, deseori cu cea mai mare impruden□□. Cu sigurna□□, nu era un adulator, nici un diplomat iscusit, iar ceea ce spunea avea o atare spontaneitate ce aproape c□ se reconciliaz□ cu falsificarea adev□rului. Luther era pios. Credea cu fermitate în divinitatea lui Cristos □i-l iubea pe Mîntuitorul. Este aproape mi□c□tor cum, în mijlocul celor mai aspre injurii împotriva lucrurilor sacre, apare iubirea sa fa□□ de Dumnezeu. Într-însul, totul asuma un caracter personal. Pentru el, orice adversar în teologie era un du□man, împotriva c□ruia î□i lansa dispre□ul. Avem impresia c□ el î□i formula unele afirma□ii doctrinale în primul rînd pentru a-i enerva pe adversari. În practic□ nu era un gînditor sistematic, □i nu-l interesa faptul c□ venea în contradic□ie cu el însu□i. Astfel, în timp ce împotriva catolicilor înv□□a examinarea liber□ a Bibliei, de la adep□ii s□i nu suporta nici o observa□ie.

Este în afara oric□rui dubiu c□ Luther a contribuit la formarea caracterului poporului german. Iar în complexul situa□iilor, aceast□ influen□□ a fost mai mult negativ□ decît pozitiv□.

Începutul apostaziei

Dup□ excomunicarea din 1521, situa□ia lui Luther se înr□ut□□e□te. Împ□ratul îl alung□ din Imperiu; multe universit□□i, printre care cea din Paris, ce avea o deosebit□ influen□□ în toat□ Europa, se declar□ împotriva lui; regele Angliei Henric VIII scrie o carte împotriva lui Luther. Acum, îns□, intr□ în ac□iune principii germani, primul fiind principele elector de Saxonia, de suveranitatea c□ruia depindea Luther. Acesta îl sustrage de sub puterea împ□ratului □i-l duce în castelul din Wartburg, unde Luther începe valoroasa traducere a Bibliei. Principele le permite prietenilor lui Luther din Wittenberg s□ renun□e la liturgia catolic□, iar preo□ilor s□ se c□s□toreasc□. Luther se c□s□tore□te în 1525. Între timp, împ□ratul se deplaseaz□ în Spania, iar principii catolici formeaz□ o lig□ pentru ap□rarea religiei catolice. În fruntea ei se afla arhiducele Ferdinand, fratele lui Carol V, ducele de Bavaria □i principii episcopi din Germania meridional□. Ceilal□i principi care erau de partea lui Luther □i principele elector de Saxonia formeaz□ alian□a de la Torgau. Pentru a evita un r□zboi civil, dieta de la Speier din 1526 decide ca pentru moment fiecare principe putea s□ decid□ în propriul teritoriu introducerea reformelor lui Luther sau p□strarea religiei catolice, aceasta pîn□ cînd un conciliu general, care se credea c□ va avea loc curînd, avea s□ se decid□ în problemele controversate. În acest timp, toate aceste probleme erau considerate doar ca un conflict între catolici, iar adunarea tuturor episcopilor era privit□ ca instan□a suprem□ în fa□a c□reia s-ar fi supus cu to□ii. În acela□i an fatal 1526, în care principii luterani se strînseser□ în alian□a de la Torgau, iar dieta imperiului recunoscuse dreptul lor de a schimba sau nu religia pe propriul teritoriu, Clement VII intrase în nefericita lig□ de la Cognac împotriva împ□ratului, favorizînd astfel, în mod involuntar, ac□iunea principilor protestan□i.

Dup□ Saxonia, dreptul la reforma religioas□ □i-l vor aroga imediat Hessen, Mecklenburg, Braunschweig, ca □i multe alte ora□e ale imperiului. Prusia oriental□, care apar□inuse ordinului teutonic, devenise luteran□ cu un an mai înainte, atunci cînd marele maestru Albert de Brandenburg o transformase într-un ducat secular, punînd-o sub înalta suveranitate a regelui Poloniei. Progresele rapide ale reformei i-au însp□imîntat pe ceilal□i principi; în 1529, o nou□ diet□ la Speier decide ca de acum înainte, orice

reform□ s□ fie suprimat□ pîn□ la convocarea unui conciliu. Şase principi ai imperiului □i 14 ora□e protesteaz□ împotriva acestei decizii; de acum înainte adep□ii lui Luther vor fi numi□i "protestan□i".

Dup□ ce Carol V se împac□ cu papa □i prime□te coroana imperial□, el se întoarce în Germania, convocînd pentru anul 1530 o diet□ la Augsburg. Aici protestan□ii se prezint□ cu o detaliat□ profesiune de credin□□, care va deveni celebra *Confessio Augustana*. Autorul este Melanchton, colaboratorul fidel al lui Luther, care de□i era laic, din punct de vedere teologic era mai preg□tit decît dînsul. Carol V nu vrea s□ cedeze nimic în fa□a cererilor protestan□ilor □i le porunce□te tuturor s□ se reîntoarc□ la doctrina catolic□.

Liga de la Samalcalda

Principii protestan□i, al c□ror num□r cre□tea mereu, formeaz□ la Samalcalda o alian□□ împotriva împ□ratului. O circumstan□□ extern□ le vine în ajutor. Turcii, care deja în 1529 asediaser□ Viena, avanseaz□ din ce în ce mai periculo□i, iar Carol V are nevoie de ajutorul tuturor principilor germani pentru a ap□ra imperiul de un asemenea pericol. Profitînd de situa□ie, protestan□ii storc împ□ratului concesiile cele mai favorabile. Prin pacea de la Nürenberg din 1532, principii îi promit ajutor împ□ratului, cerîndu-i în schimb ca totul s□ r□mîn□ neschimbat (*statu quo*) pîn□ la convocarea unui conciliu. Îns□ nimeni dintre dîn□ii nu se gîndea în mod serios la un conciliu. Cînd în 1536, papa Paul III convoc□, în sfîr□it, mult a□teptata adunare universal□ a Bisericii, atît principii cît □i Luther însu□i vor refuza s□ participe. În timpul unei recente absen□e a împ□ratului, ei adun□ noi membri în liga de la Samalcalda, nerespectînd astfel în□elegerea de la Nürenberg.

Acum, împ□ratul ia decizia unei interven□ii armate. În 1547 se întoarce în Germania, înfrîngînd aceast□ lig□ în b□t□lia de la Mühlberg. De la învin□i nu cere altceva decît supunerea fa□□ de un conciliu, care între timp se adunase la Trento. Luther

murise de un an. Înc□ odat□ se p□rea c□ reu□ita protestan□ilor se va transforma într-un e□ec.

Acum, îns□, lucrurile iau o alt□ întors□tur□. Tocmai în momentul în care Carol V se preg□tea de lupt□ lîng□ Mühlberg, Paul III transfer□ lucr□rile conciliului de la Trento la Bologna. Împ□ratul nu numai c□ se sim□i ofensat de aceast□ decizie, care era împotriva dorin□ei sale; mai mult, el era de p□rere c□ un conciliu □inut pe teritoriul Statului Pontifical nu prezenta în ochii ereticilor independen□a necesar□. Pentru aceasta, nu se mai intereseaz□ de conciliu □i decide din proprie ini□iativ□, ca prin concesii s□ ajung□ la o în□elegere cu protestan□ii. Era vorba de o alternativ□ extrem de riscant□, aceea□i pe care o probaser□ în mod repetat împ□ra□ii bizantini cu vechii eretici, f□r□ a ajunge la nici un rezultat. Îns□ Carol V nu era un teolog □i privea totul doar din punctul de vedere al celui ce conduce. Public□ a□adar la dieta din Augsburg a□a-numitul *Interim*, un fel de formul□ de credin□□ neutral□, con□inînd concesii referitoare la primirea Sf. Împ□rt□□anii □i din potir, la c□s□toria preo□ilor □i la secularizarea bunurilor biserice□ti. El nu-□i d□dea seama c□ procedînd astfel, separarea religioas□, □i a□a destul de avansat□, nu va mai putea fi oprit□ în nici un fel. Reu□ise, totu□i, s□-i conving□ pe principii protestan□i, a c□ror putere crescuse foarte mult, s□ vin□ în Italia pentru conciliu; aceasta, dup□ ce succesorul lui Paul III îi readuce înapoi la Trento pe p□rin□ii conciliari. Îns□ o nou□ lovitur□ anuleaz□ acest proiect de pace, care □i a□a promitea foarte pu□in.

Pacea de la Augsburg

Principele elector de Saxonia încheiase în secret un pact cu Fran□a □i preg□tea acum o lovitur□ de stat. El inten□iona s□-l surprind□ pe împ□rat la Innsbruck □i s□-l ia în captivitate. În ultimul moment, Carol V reu□e□te s□ fug□, îns□ deoarece nu era în stare ca în acela□i timp s□ lupte contra turcilor, a Fran□ei □i a capilor protestan□i, în 1552 el semneaz□ cu ace□tia din urm□, la Passau, un fel de armisti□iu. Obosit de

conducere, îl las□ succesor pe fratele s□u Ferdinand, pe care deja din 1531 îl alesese rege al Germaniei. În 1555, la Augsburg, Ferdinand va semna pacea definitiv□ cu protestan□ii. Punctele principale erau urm□toarele:

1. Noii religii, ap□rut□ odat□ cu *Confessio Augustana* în 1530, îi este recunoscut□ în Imperiu paritatea de drept cu cea catolic□.

2. Numai principii, nu □i supu□ii, stabilesc ce religie este valabil□ pe teritoriile lor; ace□tia din urm□ sînt autoriza□i s□ emigreze în cazul în care nu inten□ioneaz□ s□ accepte religia oficial□ ce le este impus□.

3. Principii biserice□ti, adic□ episcopii □i aba□ii, care inten□ioneaz□ s□ adere la noua religie, pot s□ o fac□, îns□ faptul acesta prive□te doar persoana lor, □i nu teritoriul pe care-l conduc. Pe acesta îl pierd, deoarece nu este ereditar.

Cel pu□in în extern, prin acest pact, pacea este restabilit□ în Germania. Principiul conform c□ruia suveranul poate decide asupra credin□ei supu□ilor, nou□ ni se pare ast□zi complet injust. Atunci servea cel pu□in pentru a în□elege limita în care se realizase separarea de Biseric□. De acum înainte Germania va fi împ□r□it□ într-un mare num□r de teritorii, mari, mici □i foarte mici, ce apar□ineau la dou□ religii diferite. Nu mai era nici un dubiu c□ cele dou□ religii se distingeau clar una de alta. Protestan□ii refuzau autoritatea papei □i a conciliilor, magisterul Bisericii, consacrarea episcopilor □i a preo□ilor, sacrificiul Sf. Liturghii, venerarea Sf. Fecioare □i a sfin□ilor, dogma îndrept□□irii prin sacramente □i fapte bune, sacramentul spovezii, inspira□ia unor texte ale Scripturii □i multe alte lucruri, astfel încît din catehismul catolic, în afar□ de credin□a în Sf. Treime □i în divinitatea lui Isus Cristos, le r□mînea foarte pu□in. Nu mai f□ceau parte din Biserica catolic□ □i nici nu mai voiau aceasta.

Carol V

Via□a lui Carol V a fost destul de tragic□; de altfel, nu a fost prea diferit□ de ce a fiului s□u Filip II □i a atîtor altor suverani ce i-au urmat. Mai presus de toate, el a fost un gentilom, un st□pîn nobil □i viril, ce ast□zi se întîlnesc foarte rar. Avea o s□n□tate

□ubred□ □i deja din tinere□e suferea de gut□; cu toate acestea, a fost un expert în toate artele cavalere□ti, excelent c□l□re□ □i general de excep□ie, c□ruia de multe ori i-a surîs succesul. Ca □i caracter, era un melancolic. Nu rîdea aproape niciodat□. Deja bunicului s□u Maximilian, un împ□rat mereu vesel, nu-i pl□cea seriozitatea exagerat□ a tîn□rului nepot. La maturitate, seriozitatea i se transforma adesea în depresiune, aceasta putînd fi □i o tar□ de la mama lui, bolnav□ mintal. Faptul acesta i-a frînat capacitatea de decizie. În accentuarea acestei seriozit□□i a contribuit □i sim□ul s□u de responsabilitate, care era deosebit de dezvoltat. Îi lipseau ambi□iile frivole, dar a fi un suveran însemna pentru dînsul a fi reprezentantul lui Dumnezeu pe p□mînt. Se sim□ea responsabil de destinul Bisericii □i de mîntuirea sufletelor ce tr□iau în regatele sale. Împreun□ cu papa, sau f□r□ el, sau chiar împotriva lui, atunci cînd i se p□rea necesar, Carol încerca totdeauna s□-□i îndeplineasc□ aceast□ datorie. Pentru a în□elege mai bine comportamentul s□u, este suficient s□ ne gîndim cine erau papii cu care el trebuia s□ trateze: neînsemnatul Leon X □i neputinciosul Clement VII. În problemele biserice□ti, Carol a comis deseori erori grave. Nu era un teolog, □i de□i avea mul□i consilieri laici □i eccleziastici, a r□mas totdeauna un solitar. El credea c□-□i îndeplineşte datoria □i atunci cînd se g□sea în eroare. Carol V se ridica deasupra deosebirilor na□ionale. Consilierii s□i cei mai credincio□i au fost în egal□ m□sur□ belgianul Granvel, piemontezul Gattinara, ca □i spaniolul Loaysa. În principiu era un flamand - un habsburg, n□scut la Gand -, îns□ limba sa matern□ era franceza. Apoi va înclina mai mult spre Spania, de□i nu va deveni niciodat□ pe deplin un spaniol, a□a cum va fi fiul s□u Filip II. De o pietate profund□, dedica mult timp rug□ciunii; va pl□ti îns□ □i tributul sl□biciunii omene□ti. În timpul c□s□toriei sale cu Isabela de Portugalia are o fiic□ natural□, Margareta, iar apoi, ca v□duv, un fiu, pe Ioan de Austria, faimosul înving□tor de la Lepanto. Sfîr□itul vie□ii sale ne arat□ cît de pu□in era avid de conducere. Deja în 1521 încredin□ase fratelui s□u Ferdinand domeniile ereditare ale Austriei, iar din 1531 □i coroana de rege german. În 1555 încredin□eaz□ fiului s□u Filip T□rile de Jos □i Bourgogne, iar în anul urm□tor renun□□ pentru el □i la coroanele Spaniei □i ale reagatului de Napoli. La sfîr□it, depune coroana imperial□

□i se retrage într-o cas□, în vecin□tatea m□n□stirii spaniole a ieronimianilor Sf. Iustus, nu ca □i c□lug□r, ci ca un laic oarecare. Aici moare în 1558, la numai 58 de ani.

Reforma în Elve□ia

Zwingli

Începînd din 1519, în Elve□ia, preotul secular Ulrich Zwingli ini□iaz□ o mi□care schismatic□, independent□ de cea pornit□ în Saxonia, îns□ puternic influen□at□ de doctrina lui Luther. În orice caz, Zwingli se deosebe□te de dînsul în puncte esen□iale, în special în ceea ce prive□te doctrina despre sacramentul Euharestiei. Luther sus□ine cu fermitate prezen□a lui Cristos în Euharestie, de□i neag□ transsubstan□ierea pîinii □i vinului □i refuz□ s□ admit□ valoarea sacrifical□ a Liturghiei, declarat□ de el ca fiind o idolatrie. Zwingli neag□ prezen□a lui Cristos, sub orice form□ ar fi ea. Timp îndelungat, aceasta va da na□tere la dispute violente între luterani □i zwingliani, □i chiar □i mai tîrziu, confesiunea de la Augsburg □i profesiunea elve□ian□ vor r□mîne separate una de alta.

În Elve□ia va izbucni curînd r□zboiul între cantoanele zwingliane □i cele r□mase catolice. Catolicii înving în lupta de la Kappel, unde moare □i Zwingli. Atunci îns□ cînd se va încheia pacea, ambele religii, elve□ian□ □i catolic□, vor fi autorizate. În acest fel, □i în Elve□ia se va configura o separare a teritoriilor din punct de vedere religios, a□a cum se întîmplase în Germania prin pacea de la Augsburg.

Calvin

Mult mai important decît Zwingli este Ioan Calvin, n□scut la Noyon în Fran□a; influen□a sa dep□□e□te cu mult grani□ele Elve□iei.

În cartea sa dogmatic□ *Institutio christianae religionis*, publicat□ în 1536, el redacteaz□ doctrina despre imutabila predestinare a omului, atît la mîntuire cît □i la

osînd□. În unele puncte, mai ales acolo unde este anulat□ ideea liberei voin□e a omului, chiar □i Luther se apropiase destul de mult de o astfel de doctrin□. Îns□ acestuia îi era team□ s□ trag□ extremele consecin□e dintr-o astfel de idee. Calvin o va face cu o dialectic□ foarte inteligent□.

Deoarece în Fran□a lui Francisc I nu erau tolerate doctrine necatolice, Calvin î□i stabile□te domiciliul la Geneva. Ora□ul apar□inea Imperiului german. St□pîn al ora□ului, dar numai cu numele, era episcopul, care din 1535 î□i avea re□edin□a la Annecy; suveran feudal era ducele de Savoia, în calitate de vicar imperial. În realitate, ora□ul era independent. Calvin instituie aici o form□ de republic□ teocratic□, pe care o va guverna cu mare severitate pîn□ la moarte (1564). În anul 1556 înfiin□eaz□ o Academie teologic□, în care se formau mae□trii noii credin□e. Cu timpul, ace□tia o vor r□spîndi în Fran□a, Anglia, Sco□ia, în unele regiuni din T□rile de Jos □i din Germania, ajungînd pîn□ în Ungaria. Calvinismul, spre deosebire de luteranism, reprezint□ un sistem teologic, ce ar putea fi considerat mai degrab□ o metod□ decît o teologie propriu-zis□. Din acest motiv, calvinismul va fi difuzat mai ales de c□tre teologi □i nu va îmbr□□i□a, ca luteranismul, teritorii intregi, ci persoane individuale sau grupuri de oameni, în care r□d□cinile acestei doctrine vor fi foarte adînci.

Anglia

În sec. XV Anglia fusese zguduit□ din temelii. "R□zboiul de 100 de ani" (1339-1453), care în realitate a durat mult mai mu□in, □i în care Anglia ocupase Fran□a pentru un anumit timp, se terminase cu pierderea tuturor teritoriilor ce le avea pe continent, l□sînd astfel □ara istovit□, f□r□ putere. R□zboiul ce urmeaz□, al "celor dou□ roze" (1455-1485), adic□ lupta între cele dou□ case regale, Lancaster □i York, ale c□ror evenimente le sînt cunoscute persoanelor culte prin dramele lui Shakespeare, se va termina cu ruinarea ambelor dinastii. În sfîr□it, în 1485 Henric VII din casa Tudorilor, un om cu o vigoare □i o capacitate extraordinar□, reune□te în propriile mîini întreaga putere. Acum îi este posibil s□ instaureze o monarhie absolut□, cu o administra□ie

centralizat□ □i cu o ierarhie de func□ionari, deoarece în luptele dinastice anterioare disp□ruse vechea nobilime feudal□. Acela□i lucru se verific□ acum □i în Fran□a □i Spania. Anglia se reface cu o uimitoare rapiditate. Numeroasele construc□ii din acest timp, în stil gotic tîrziu, ce poart□ numele Tudorilor, ne arat□ □i ast□zi aceast□ perioad□ de reconstruc□ie a Angliei.

Lui Henric al VII-lea îi urmeaz□ în 1509 fiul s□u de 18 ani Henric VIII, suveran la fel de abil ca □i tat□l, îns□ mai despotic decît dînsul, □i cu un caracter volubil □i f□r□ moralitate. Cancelar îi este cardinalul Wolsey, care inten□iona s□ devin□ pap□ □i care în realitate conducea biserica englez□ ca □i un pap□, mai ales de cînd Adrian VI îl f□cuse legat pe via□□ cu puteri foarte extinse. Activitatea pastoral□ a lui Wolsey, despre care ne d□ m□rturie □i ast□zi celebrul Christ Church College din Oxford, ar fi putut fi de mare folos pentru Biserica englez□, dac□ ar fi avut caracterul lui Cisneros, care acum ocupa în Spania un rol analog cu al s□u.

Îndat□ dup□ dispari□ia lui Luther, Henric VIII compusese o scriere polemic□ împotriva lui, fapt pentru care Leon X îi confer□ titlul de "ap□r□tor al credin□ei", titlu pe care regii englezi îl poart□ □i ast□zi. Ceea ce îl împinse pe Henric VIII s□ se separe de Biseric□, nu au fost motivele teologice ci o problem□ de c□s□torie.

Divor□ul lui Henric VIII

El era c□s□torit cu Ecaterina, fiica lui Ferdinand de Spania □i a Isabelei, □i sora Ioanei Nebuna, mama lui Carol V. La început, c□s□toria a fost fericit□; apoi, Henric VIII începe s-o în□ele, sfîr□ind prin a concepe un plan de c□s□torie cu amanta de moment Ana Boylen, pe care voia s-o fac□ regin□. Printr-o argumentare sofisticat□, este conceput în mod for□at un proces bisericesc de divor□. Wolsey va colabora la aceasta. La început, cardinalul crezuse c□ era vorba doar de separarea de Ecaterina; mai tîrziu, îi va lipsi curajul s□ se retrag□. Printr-o insisten□□ cu totul ie□it□ din comun, regele îi stoarce lui Clement VII, care dup□ "Jefuirea Romei" locuia la Orvieto ca un s□rman fugar, un fel de dispens□ prin care c□s□toria sa cu Ecaterina s□ fie declarat□

invalid□. Clement VII □tia îns□ c□ aceasta nu se va întîmpla niciodat□. Prin aceast□ cedare □i prin alte m□suri asem□n□toare, papa inten□iona doar s□ cî□tige timp. Îns□, procedînd astfel, el a trezit, poate într-o m□sur□ mai mare decît era necesar, ideea c□ problema regelui ar putea g□si o totu□i o rezolvare.

Aceste tratative f□r□ rezultat dintre rege □i pap□ vor dura mai mul□i ani. Wolsey moare în dizgra□ia complet□ a regelui. În locul s□u, Henric îl nume□te pe arhiepiscopul de Canterbury Toma Cranmer, persoan□ docil□ □i f□r□ con□tiin□□. Imediat, el declar□ invaliditatea c□s□toriei cu Ecaterina. Henric VIII nu a□teptase nici m□car aceast□ declara□ie a arhiepiscopului pentru a o proclama în mod oficial regin□ pe Anna Boylen.

Acum, Clement VII, cu metoda sa de t□r□g□nare, nu mai poate spera nimic. Î□i face datoria: declar□ c□ atîta timp cît tr□ie□te Ecaterina, c□s□toria cu Ana este invalid□, □i-l excomunic□ pe rege. Henric VIII reac□ioneaz□: în 1534 proclam□ în parlament separarea Bisericii engleze de cea roman□, □i înlocuie□te jurisdic□ia papal□ pentru Anglia cu suprema□ia regelui.

În aceast□ separare nu se men□ionase nimic despre o nou□ înv□□□tur□ religioas□ □i despre un nou cult. Pentru mul□i, totul p□rea a fi unul din obi□nuitele conflicte dintre regi □i papi, atît de frecvente în evul mediu, unul dintre acestea fiind cel recent dintre Carol V, în lupt□ cu Clement VII, conflict în care împ□ratul r□m□sese fidel Bisericii. În aceast□ situa□ie, în Biserica englez□, obi□nuit□ de guvernarea lui Wolsey s□ r□mîn□ supus□ regelui, opozi□ia va fi foarte slab□ □i ineficient□. Unii opozan□i izola□i, cum erau episcopul de Rochester, Ioan Fischer, ap□r□tor tenace al drepturilor reginei Ecaterina, □i juristul □i omul de stat Toma Morus, vor fi executa□i.

Toma Morus

Toma Morus este una din figurile cele mai nobile ale istoriei engleze. Spirit matur □i cult, umanist de faim□ european□, în special pentru cartea sa *Utopia*, o descriere a unui stat imaginar r□mas proverbial pîn□ ast□zi, a fost pe lîng□ aceasta un tat□ de

familie ideal, sociabil, vesel □i glume□. Va face o splendid□ carier□ public□ ca orator în parlament □i în diferite servicii de stat, pîn□ cînd Henric îl va numi lord cancelar, ca succesor al lui Wolsey.

El sperase s□-l întoarc□ pe drumul cel bun pe rege, care-l stima în mod deosebit, îns□ cînd î□i d□ seama c□ acest lucru este imposibil, se retrage din via□a public□. I se cere jur□mîntul în favoarea suprema□iei biserice□ti a regelui; pentru refuzul s□u, Morus pl□te□te cu via□a. Este beatificat în 1886 de Leon XIII, împreun□ cu al□i 53 de martiri englezi, iar Pius XI îl va înscrie în rîndul sfin□ilor împreun□ cu Ioan Fischer.

Scandinavia □i T□rile Baltice

Prin unirea de la Kalmar din 1397, cele trei regate nordice Suedia, Norvegia □i Danemarca se g□seau sub sceptrul regelui Danemarcei, care le guverna ca □i cum ar fi fost un unic stat. Ocazia separ□rii Suediei de Biseric□ vine în cadrul conflictului arhiepiscopului de Upsala, Gustav Trolle (1515-1535) cu vicarul imperial Sten Sture. Sture îl face prizonier pe arhiepiscop □i-l constrînge s□ renun□e la func□ia ce-o avea. Ca o consecin□□ a acestui fapt, papa îl excomunic□ □i lanseaz□ interdictul asupra Suediei. În continuare, regele Cristian II se amestec□ în aceast□ problem□ □i vine în Suedia pentru a fi încoronat de arhiepiscopul Trolle, în 1520. Imediat va executa doi episcopi adversari ai lui Trolle □i al□i oameni de seam□, s□vîr□ind astfel ceea ce va fi numit mai tîrziu ca baia de sînge de la Stockholm. Acum, în Suedia se declan□eaz□ revolu□ia. Este anulat□ unirea cu Danemarca, la tronul □□rii este chemat principele protestant Gustav Wasa, iar luteranismul este introdus în □ar□. Doar în aparen□□ era vorba de un r□zboi religios, deoarece □i regele Cristian II înclina spre protestantism.

Danemarca va mai r□mîne catolic□ pentru cî□iva ani. În 1523 Cristian II este alungat, iar Cristian III (1534-1559) introduce definitiv reforma atît în Danemarca, cît □i în Norvegia □i Islanda. Prieten □i discipol al lui Luther, aflat la Bugenhagen, el elaboreaz□ o constitu□ie a Bisericii asem□n□toare cu cea deja introdus□ în statele protestante germane. Trebuie men□ionat c□ scandinavii vor da proba unei mari

abilit□□i în stabilirea noii religii. Profitînd de experien□ele Germaniei, ei vor l□sa s□ func□ioneze multe forme externe ale cultului catolic, astfel încît poporul î□i va da seama prea pu□in de schimbarea religioas□ intervenit□ în □□rile lor.

În statele baltice, ce apar□ineau de ordinul teutonic, apostazia începe în 1525, cînd marele maestru Albert de Brandenburg transform□ Prusia oriental□ într-un ducat laic. Fratele s□u Vilhelm, arhiepiscop de Riga din 1539, va introduce reforma în Livonia. Cealalt□ parte a statelor ordinului teutonic, cum erau Curlandia □i Estonia, vor r□mîne catolice pîn□ în 1562. În acest an □eful armatei, Gotthard von Kettler, transform□ la rîndul s□u Curlandia într-un ducat secular, introducînd confesiunea augustan□ □i punînd-o sub înalta suveranitate feudal□ a Poloniei, a□a cum f□cuse deja pentru Prusia Albert de Brandenburg. Apoi, el cedeaz□ Estonia Suediei, care trecuse deja de mai mult timp la protestantism. La fel, va deveni protestant□ □i Finlanda, care f□cea parte din teritoriile suedeze.

Cauzele apostaziei

Spre jum□tatea secolului al XVI-lea, o mare parte a Europei era deja separat□ de Biseric□: Anglia, toate □□rile din jurul M□rii Baltice □i multe state ale Germaniei centrale. Dup□ pu□in timp se va ad□uga □i regiunea de nord a T□rilor de Jos. Toate aceste teritorii formau într-un anumit sens un bloc unic, astfel c□ Biserica vedea cum se traseaz□ □i în nord o frontier□ geografic□ care pleca din apropierea gurilor Rinului, extinzîndu-se spre Orient, a□a cum, datorit□ Islamului, se întîmplase în Sud, în sec. VII. Dar chiar □i sub recenta frontier□ septentrional□, existen□a Bisericii r□mînea compromis□ în multe locuri. În Germania meridional□ □i în Elve□ia, întregi teritorii trecuser□ la apostazie, □i chiar în regiunile germane r□mase catolice, cum erau Austria, Ungaria, Transilvania, Polonia, Fran□a □i Sco□ia, se formau peste tot insule □i centre de inspira□ie luteran□ sau calvin□. În întregime catolice r□m□seser□ doar Italia □i peninsula spaniol□.

În privin□a num□rului, cea mai mare parte a popula□iei era cea catolic□. Spre jum□tatea sec. XVI, popula□ia Europei, exceptînd Rusia □i Balcanii, se ridica la circa 60 de milioane, iar dintre ace□tia o cifr□ cuprins□ între 15 □i 20 de milioane se separaser□ de Biseric□: adic□ aproape o treime. Niciodat□ Biserica nu suferise o pierdere atît de mare, nici chiar în sec. V, cînd s-au separat nestorienii □i monofizi□ii, care se ridicau la 3 sau 4 milioane. Nu reprezentase o pierdere enorm□ nici chiar schisma din Bizan□, deoarece în momentul separ□rii Bizan□ului, cre□tinii de pe teritoriile grece□ti erau deja redu□i la un num□r destul de mic, iar regiunile ruse□ti, confruntîndu-le cu ceea ce vor deveni mai tîrziu, erau atunci aproape depopulate.

Cum a fost posibil□ o atare apostazie? Si cum a putut s□ aib□ loc doar în cîteva decenii, f□r□ ca Biserica s□ fi fost asaltat□ de nici un du□man extern? Aceste întreb□ri au stat în aten□ia istoricilor de toate tendin□ele □i orient□rile.

Nu se poate afirma - a□a cum s-a verificat uneori - c□ deja de mult timp, adic□ din perioada marei schismei occidentale, dac□ nu chiar din perioada papilor la Avignon, anumite for□e centrifuge ar fi fost vii în sînul Bisericii. Dimpotriv□, în timpul marii schisme se manifestase, cu o violen□□ deosebit□, voin□a popoarelor de a r□mîne în unitatea Bisericii. Nu poate fi acuzat nici sinodul de la Basel, deoarece tocmai aici nimeni nu mai voia s□ aud□ de scind□ri în Biseric□. De aici □i pîn□ la apari□ia lui Luther vor trece aproape 100 de ani.

Conform opiniei celei mai r□spîndite, abuzurile, atît de frecvente în Biseric□ pe toat□ perioada secolului XV □i la începutul secolului XVI, au fost acelea care au cauzat îndep□rtarea de Biseric□ a atîtor popoare ale Europei. În primul rînd este vinovat□ mondanitatea prezent□ la curtea pontifical□. Într-un anume sens, Luther ar reprezenta o reac□ie împotriva lui Alexandru VI. Ideea este fals□. Afirm□ri atît de simpliste nu au o valoare deosebit□ într-o analiz□ istoric□ serioas□. Abuzuri au existat totdeauna în Biseric□, neavînd îns□ totdeauna accea□i gravitate. Parabola neghinei □i a grîului este valabil□ pentru toate timpurile. Abuzurile în guvernarea Bisericii au condus deseori la conflicte, r□zvr□tiri, dar nu la o schimbare a religiei, la apostazie. Numeroasele erezii ce le întîlnim în istoria Bisericii, începînd cu cea a gnosticilor □i a arienilor, pîn□ la cea a

ianzeni□tilor, a "vechilor catolici" □i a moderni□tilor, nu au fost reac□ii împotriva abuzurilor, nu au ap□rut în timpuri □i în locuri în care via□a religioas□ ar fi fost într-o serioas□ dec□dere, ci au ap□rut mai ales într-un ambient cu o profund□ tensiune religioas□. Dac□ motivul separ□rii l-ar fi reprezentat corup□ia Bisericii, atunci linia de demarcare a acestei separ□ri ar fi fost cu totul alta. Într-un atare caz, elementele ei cele mai bune ar fi fost acelea care, nemaig□sind în vechea Biseric□ satisfacerea aspira□iilor lor, ar fi întors spatele acestei Biserici, pentru a construi o nou□ societate religioas□ mai pur□, mai spiritual□. Iar acest fapt nu va putea fi sus□inut niciodat□. Desigur, printre reformatorii care au apostat în acest timp, au fost în mod sigur unii ideali□ti, îns□ credincio□ii nu se vor g□si niciodat□ împ□r□i□i în dou□ tabere distincte, de o parte fiind cei buni iar de cealalt□ cei r□i. Linia de demarca□ie era prezent□ în marea mas□ a popula□iei: buni □i r□i vor fi de ambele p□r□i.

Nu se poate afirma nici c□ motivul diviziunii l-ar fi reprezentat diversitatea na□iunilor □i caracteristicile etnice, ca □i cum catolicismul ar corespunde mai bine geniului latin iar protestantismul celui german. Dac□ Anglia a apostat, aceasta nu a f□cut-o în mod sigur din cauza caracterului ei germanic; iar dac□ Fran□a se va reîntoarce în sînul Bisericii, dup□ ce se îndep□rtase de ea aproape complet, aceasta este o realitate care nu are nimic de-a face cu spiritul latin. Dup□ separare, în Germania se vor g□si germani autentici atît de o parte cît □i de cealalt□. De altfel, dac□ se insist□ a se afirma c□ luteranismul este un rezultat propriu germanic, atunci trebuie ad□ugat c□ religia calvin□ este latin□.

La fel, este complet gre□it a afirma c□ religia catolic□ ar corespunde mai pu□in caracterului german. Întregul ev mediu german ne demonstreaz□ contrariul. Germanul care ar inten□iona s□ afirme aceasta ar trebui s□ renege întregul trecut al poporului s□u: împ□ra□ii s□i catolici, cavalerii □i crucia□ii, gînditorii □i misticii, catedralele germane □i sfin□ii Germaniei. Devo□iunea cea mai catolic□ fa□□ de Preasfîntul Sacrament □i venerarea Sf. Fecioare au r□d□cini la fel de profunde în Germania ca □i în alte p□r□i. Se poate spune apoi c□ s□rb□torea Corpus Domini este o s□rb□toare german□,

ap□rut□ la Li□ge, care în acel timp f□cea parte din Germania. Apoi, ea s-a r□spîndit în sudul acestei □□ri, mai înainte ca papa s□ o extind□ pentru toat□ Biserica.

Cu afirma□ii de acest fel nu se ajunge la adev□rul istoric. Istoria este f□cut□ de fiecare om. Nu exist□ în ea un anumit destin, nu ascult□ de legi necesare □i nu urmeaz□ o evolu□ie oarb□. Dac□ Luther nu s-ar fi n□scut sau dac□ ar fi ac□ionat altfel, □i istoria Germaniei ar fi urmat un alt curs; dac□ Henric VIII ar fi □tiut s□-□i st□pîneasc□ propriile pasiuni, Anglia nu ar fi apostat. Adev□rata responsabilitate apar□ine principilor ca persoane individuale, principelui elector de Saxonia □i celui de Brandenburg, langravului de Hessen □i marelui maestru al ordinului teutonic, regilor Suediei, Danemarcei □i Angliei.

Dac□ abuzurile prezente în Biseric□ ar fi fost acelea care ar fi condus în mod necesar spre separare, acest fapt ar fi trebuit s□ se verifice în mod egal peste tot. Dar abuzurile de care se vorbe□te atît de mult erau prezente □i în acele □□ri, în acele state care la sfîr□it vor r□mîne catolice, a□a cum se verificase □i în celelalte state. Şi aici, totul va depinde de persoanele individuale. Acolo unde principele se va men□ine catolic, cum era în Bavaria, sau unde principele voia s□ devin□ un apostat (îns□ au fost persoane care au □tiut s□ reziste: cazul Electoratului de Köln), acolo popula□ia a r□mas catolic□.

În ceea ce prive□te Germania, credem c□ ast□zi nu exist□ nici un german care s□ nu se întristeze de aceast□ diviziune religioas□. Catolicul va deplînge faptul c□ a existat Reforma; protestantul sufer□ c□ ea nu a reu□it întru totul. Îns□ diviziunea este o cauz□ de durere pentru to□i, deoarece pentru Germania ea a reprezentat o nenorocire mai mare decît pierderea a dou□ r□zboaie mondiale.

RESTAURAREA

În istoria Bisericii, sînt anumite popoare care ies în evidenţă prin asumarea rolului de ghid al acestei istorii. În sec. X şi XI poporul ales este reprezentat de Germania; în sec. XII este rîndul Franţei. De la sfîrşitul sec. XV şi pe tot parcursul secolului următor urmează o altă ţară, care pînă atunci rămăsese în umbră: Spania. De fapt, de mult timp ea se pregătea pentru asumarea acestui rol.

Spania sub Ferdinand şi Isabela

După alungarea maurilor, ce avu loc în sec. XII şi la începutul sec. XIII, în peninsula de la sud de Pirinei se formează patru regate: Portugalia (regat din 1139), Castilia, Aragonul, şi la nord-vest regatul mai mic Navarra. In sec. XV, în regatele de Castilia şi Aragon conduceau două ramuri ale aceleeaşi dinastii: regele Castiliei Henric III († 1406) şi fratele său Ferdinand († 1416), rege de Aragon şi de Sicilia. Nepoata lui Henric, Isabela, se căsătoreşte în 1469 cu nepotul lui Ferdinand de Aragon, Ferdinand II, fapt care consfinţeşte unirea celor două coroane. Ultimul stat maur, cel de Granada, este supus în 1492; în 1515 Navarra se uneşte şi ea cu Castilia, şi astfel din acest an întreaga peninsulă, cu excepţia Portugaliei, se constituie ca un unic regat.

În acelaşi timp cu unificarea dinastiei, Spania, care în evul mediu îşi păstrase caracterul feudal, se transformă într-un stat teritorial cu un guvern birocratic. Meritul aparţine abilei familii conducătoare compusă din Ferdinand şi Isabela. Ei vor face din Spania o mare putere europeană şi, graţie generalului Gonzalo Fernández de Cordoba, ea va fi ridicată la rangul de putere militară de prim ordin. Ferdinand este un om fără prea multe scrupule, ca toţi principii Renaşterii, însă îi depăşeşte pe toţi prin calităţile sale de suveran. Isabela, în schimb, reprezenta figura ideală, adevărata femeie pe care o laudă Scriptura, cultă, pioasă, şi plină de virtute. Dacă Spania are acelaşi ritm atît în progresul politic cît şi în cel spiritual, meritul îi revine în primul rînd reginei.

În această perioadă, doi mari principi ai Bisericii se vor succeda la conducerea vieţii religioase spaniole. Primul este *Pedro Gonzalez de Mendoza*, fiul poetului cavaleresc, marchizul de Santillana. În 1475 el devine cardinal şi cancelar al lui

Ferdinand şi Isabela, iar din 1482 arhiepiscop de Toledo şi primat al Spaniei. Se distinge prin activitatea sa pastorală, compune un catehism, instituie multe fundaţii religioase şi construieşte biserici somptuoase. Este timpul primei faze a Renaşterii spaniole, care, prin arta plastică atît de bogată şi aerisită în cizelarea argintului, poartă numele de stil plateresc, adică al argintului. Mendoza moare în 1495 şi-i urmează franciscanul *Jiménes de Cisneros*, confesor al Isabelei, o personalitate mai marcantă decît înaintaşul său. Prima grijă a sa va fi promovarea studiilor. În 1500 înfiinţează universitatea din Alcal□; el este şi un renumit promotor al ştiinţelor biblice prin publicarea în 1514 a primei ediţii poliglote a Scripturii.

Intenţia sa de a păstra unitatea şi puritatea credinţei l-a condus şi la cruzimi. În 1492, toţi evreii sînt alungaţi din Spania. Aceştia se refugiază în Tările de Jos, iar o parte dintre dînşii în Orient, unde pot fi întîlniţi şi astăzi evrei care vorbesc limba spaniolă. Evreii şi mahomedanii ce îmbrăţişaseră catolicismul erau priviţi cu cea mai mare neîncredere, fiind supravegheaţi de Inchiziţie.

Dacă Ferdinand şi Isabela vor avea mari succese pe parcursul lungii lor domnii, în viaţa familială vor avea destule şi mari necazuri. De fapt, aceste tragedii vor constitui o moştenire a regilor spanioli. Dintre toţi fiii lor, numai doi vor supravieţui. Fiica mai mică, Ecaterina, se căsătoreşte, spre nenorocirea ei, cu Henric al VIII-lea al Angliei. Sora acesteia, moştenitoare a coroanei spaniole, va înnebuni după căsătoria cu fiul împăratului Maximilian, Filip de Habsburg. Acesta moare degrabă, iar la moartea lui Ferdinand II (1516), tînărul de 16 ani, Carol V, fiu al nebunei Ioana şi nepot al împăratului, moşteneşte coroanele de Castilia, Navarra, Aragon, Sicilia şi Napoli. La numai trei ani după aceea, adică la moartea lui Maximilian, primeşte şi Austria împreună cu Tările de Jos, iar cu ele şi coroana imperială. Spania, care din 1492 poseda vaste teritorii în America, devine astfel un imperiu mondial. Cultura şi civilizaţia spaniolă îşi pun amprenta pe tot sec. XVI, începînd de la instituţiile militare şi pînă la moda vestimentaţiei şi "ceremonialul de curte", care venise din Bourgogne, odată cu Carol V.

Spania secolului XVI

Este sigur că la începutul sec. XVI, populaţia Spaniei trecea de 10 milioane. Se păre că emigrările pe noul continent nu vor opri progresul numeric, care va continua pentru o lungă perioadă de timp. Chiar dacă ar fi fost aşa, considerăm totuşi exagerat un calcul recent care atribuie Spaniei, la începutul sec. XVI, 17 milioane de locuitori. Înflorirea religioasă, iniţiată de Ferdinand şi Isabela, va face noi progrese pe tot parcursul acestui secol. Teologia spaniolă ocupă rolul pe care-l avusese Parisul pe toată perioada evului mediu. Primul care îşi va da marii teologi a fost ordinul dominican. Reprezentanţii de seamă sînt Francisc de Victoria († 1546) şi discipolul său Melchior Cano († 1560), acesta din urmă fiind fondatorul acelei ramuri a ştiinţei teologice pe care astăzi o numim teologia fundamentală. Vin apoi Dominic de Soto († 1560), Bartolomeu de Medina († 1581), fondatorul sistemului probabilist în morală, şi combativul Dominic Ba□ez († 1604). Spre sfîrşitul secolului şi iezuiţii îşi vor avea reprezentanţi de valoare: discutatul şi controversatul Ludovic Molina († 1600), pătrunzătorul Gabriel Vasquez († 1604) şi cel mai celebru dintre toţi Francisc Suarez († 1617). Dintre scriitorii ascetici trebuie amintit dominicanul Ludovic de Granada († 1588) şi iezuitul Alfons Rodriguez († 1616).

Pentru Spania, acest timp este în primul rînd un timp al sfinţilor. În afară de Ignaţiu de Loyola († 1556), menţionăm în primul rînd pe Francisc Xavier († 1552) şi pe cei doi reformatori ai ordinului carmelitanilor: Tereza de Avila († 1582) şi pe doctorul Bisericii Ioan al Crucii († 1591). La aceştia se adaugă franciscanii Petru de Alcantara († 1562) şi Pascal Baylon († 1592); augustinianul Toma de Villanova, arhiepiscop de Valencia († 1555); Francisc Borgia, care înainte de a intra în Societatea lui Isus fusese duce de Candia († 1572) şi pe fericitul Ioan de Avila, apostolul Andaluziei († 1569).

Filip II

Una din figurile cele mai mari şi în acelaşi timp cele mai necunoscute ale istoriei moderne este Filip al II-lea (1556-1598), care a guvernat Spania în a doua jumătate a sec. XVI. În Germania, după ce Schiller a scris "Don Carlos", o capodoperă care este în afara

oricărei realităţi istorice, Filip II devine un monstru. Mai rău încă se întîmplă în Anglia, unde este considerat ca o personificare a obscurantismului, înapoiat şi crud, aşa cum anumite invenţii literare sînt obişnuite să le pună pe seama Bisericii catolice. În realitate, Filip II a fost cu totul altfel. Prin caracterul său serios, taciturn şi solitar, se asemăna cu tatăl său Carol V. Îl va depăşi însă în zelul ce-l va pune în îndeplinirea misiunii sale, conştient (prea conştient) fiind de marea sa responsabilitate. Contrar caracterului războinic al tatălui, Filip, deşi era dotat şi el cu o mare capacitate de muncă, nu va arăta nici o simpatie pentru arta militară. Întîi de toate, el a fost un om cu convingeri religioase foarte profunde. În castelul său mănăstiresc, Escurial, pe care şi-l va construi într-o zonă izolată, petrecea zile întregi în rugăciune şi meditaţie. Ştia însă să fie dur şi inflexibil. Pe mulţi dintre papii cu care va avea de-a face îi va duce la disperare, iar în politică va comite multe erori. Toate aceasta nu au fost o consecinţă a unei îngîmfări regale sau a setei de stăpînire, ci mai mult o urmare a simţului de responsabilitate, care poate că era prea exagerat. Se simţea reprezentantul lui Dumnezeu pe pămînt, în faţa căruia tremura; şi numai în faţa lui se simţea dator să răspundă de faptele sale. Nu a fost vina sa că nu i-a urmat un împărat capabil, din care cauză Spania va suferi un puternic declin, pierzînd splendoarea dinainte. Cauza trebuie căutată în nenorocirile care s-au abătut peste familia sa. Nimic nu este mai antiistoric decît afirmaţia că el ar fi supt pînă la epuizare sîngele ţării sale, sau alte minciuni de acest fel, care se găsesc din abundenţă în scrierile contemporanilor despre Spania, scrieri care, trebuie menţionat, vin din afara acestei ţări.

Nu intenţionăm să afirmăm că întreaga reînnoire a Bisericii din timpul restaurării catolice pleacă din Spania; însă pentru Biserică, a fost de o maximă importanţă faptul că în sec. XVI a existat o ţară, mai mult, una din cele mai mari puteri ale epocii, imună de orice erezie, care, în momentul de criză, a fost capabilă să pună la dispoziţie forţele sale pentru reînnoirea Bisericii.

Paul III

Deşi nu a existat nici un raport cauzal între secularizarea prezentă la curtea pontificală începînd cu Sixt IV şi apostazia popoarelor nordeuropene, totuşi, oricărui spirit vigilent îi era clar faptul că în acest fel nu se mai putea merge înainte. La începutul sec. XVI nu vor lipsi astfel de persoane; ca urmare, la sfîrşitul acestui secol putem constata o puternică reînnoire a Bisericii în toate sectoarele sale. Acestei mişcări i se dă numele de contrareformă, iar cuvîntul a devenit atît de folosit, încît ne este greu să-l înlocuim cu un altul. Pentru a fi mai precis, Pastor, în "Istoria papilor", preferă expresia Restaurarea catolică. Dar oricum s-ar voi a se numi această perioadă, trebuie să fie clar că reînnoirea vieţii Bisericii nu reprezintă o reacţie la apostazia venită din nord. Putem observa astfel că această restaurare porneşte tocmai din acele ţări rămase intacte în urma reformei protestante, aşa cum sînt Spania şi Italia.

Lui Clement VII îi urmează un papă al cărui pontificat, mai mult decît cel al predecesorilor, reprezintă o piatră de hotar în istoria Bisericii: Paul III (1534-1549). Aceasta nu înseamnă că ar fi fost singurul care a dat un nou avînt reînnoirii catolice în lume, sau că ar fi fost autorul ei principal. Pentru o astfel de operă, nu ar fi fost de ajuns numai aportul unui papă. Totuşi, Paul III a fost acela care a iniţiat un nou drum în conducerea Bisericii. El va şti să stăpînească cîrma bărcii lui Petru, care pînă acum rămăsese neputincioasă în bătaia vînturilor, şi tot el, la momentul potrivit, va şti să o îndrepte spre direcţia cea mai bună.

Alexandru Farnese provenea în întregime din acea Romă a Renaşterii care avea atît de puţin din ceea ce este bisericesc. Dintr-o familie nobilă, mama sa provenea din neamul Gaetanilor, iar sora, numită şi Frumoasa, se căsătorise cu un Orsini. La 25 de ani, Alexandru VI îl face cardinal, nu atît pentru meritele sale, cît mai mult pentru că era fratele frumoasei Iulia, care se bucura de favoarea papei. La început, Alexandru nu a dus o viaţă mult diferită de cea a multor persoane de la curtea papală. Are o amantă care îi va da un fiu, Pier Luigi, destinat să joace mai tîrziu un anumit rol în istorie. Cu trecerea anilor, cardinalul Farnese devine mai auster, în special după sfinţirea ca preot, în 1519. Datorită prudenţei sale, abilităţii diplomatice ca şi experienţei ce şi-o însuşise, deja sub Leon X, el ocupă un post principal în colegiul cardinalilor. În conclavul din 1523 a fost

pe punctul de a deveni papă. Înainte de a muri, Clement VII l-a recomandat ca unicul succesor posibil. Alegerea sa a durat doar cîteva ore.

Paul III a fost fără îndoială unul dintre cei mai inteligenţi papi care au ocupat scaunul sfîntului Petru. Părea foarte bătrîn –la alegere avea 66 de ani, iar la moarte 81 -, mic de statură, obosit şi încovoiat, cu o lungă barbă albă, dar cu ochii scînteietori, aşa cum ni-l prezintă Tiţian. Caracter pasional, dar mereu stăpîn pe sine, Paul III era un perfect cunoscător al oamenilor, abil în a trata cu dînşii şi un maestru în descoperirea persoanelor de valoare, pe care le plasa la locul potrivit. Ca papă, are un mare defect: acela de a se ocupa în mod exagerat de familia sa. În aceasta, îi urmează pe cei din familia della Rovere şi Borgia. Îi dă ducatul de Parma fiului Pier Luigi, ducat care în timpul lui Iuliu II aparţinea Statului papal. Astfel, papa întra în periculoase conflicte politice. Membrii acestei familii vor fi duci de Parma pînă la dispariţia lor, în 1731. Ultima reprezentantă a familiei este văduva lui Filip V; ea moare în Spania. Dintre cei trei fii ai lui Pier Luigi, nepoţi ai papei, Octavian trebuia să moştenească ducatul de Parma. Lui îi este dată ca soţie Margareta, fiica ilegitimă a lui Carol V. Ceilalţi doi, Alexandru şi Ranuccio, au fost făcuţi cardinali de tineri. Ranuccio va muri curînd. Alexandru, însă, va deveni cu timpul un principe al Bisercii, expert şi demn de postul ce-l ocupa.

Reforma colegiului cardinalilor

Paul III va începe reforma tocmai de acolo de unde proveneau cele mai multe rele, adică din colegiul cardinalilor. Toate numirile făcute de dînsul au avut succes. În 1535 îl numeşte pe Ioan Fischer, care îşi aştepta moartea în închisorile engleze. Dacă această numire nu putea fi utilă pentru Biserică, ea avea totuşi o semnificaţie simbolică. După dînsul, au fost numiţi cardinali Simonetta, Caracciolo, benedictinul Cortez, toţi adevăraţi oameni ai Bisericii; însă nobilul Gaşpar Contarini, laic şi consilier al statului Veneţia, îi va depăşi pe toţi ceilalţi. Un an după aceea, vor primi purpura: fondatorul teatinilor, austerul Gian Piero Carafa, al cărui nume, alături de cel al lui Contarini, înseamnă un

întreg program; piosul umanist Sadoleto; Reginaldo Pole, înrudit cu casa regală a Angliei, prieten cu Contarini, cu care împărtăşea aceleaşi idei spirituale; Ioan del Monte, viitorul papă Iuliu III. La aceşti cardinali se adaugă în 1538 teologul spaniol Ioan Alvarez de Toledo, dominican. Un an mai tîrziu este creat cardinal Pietro Bembo, unul din cei mai mari umanişti ai timpului, care în trecut avusese o viaţă frivolă, dar care de acum înainte devine un autentic principe al Bisericii; activul, învăţatul şi sfîntul Marcel Cervini, succesorul lui Paul III; în 1542, excelentul dominican Toma Badia, care, ca şi Contarini, este un protector al sfîntului Ignaţiu de Loyola şi al ordinului său; Ioan Morone, unul din cei mai buni politicieni pe care i-a avut Biserica; în 1544, intră în colegiul cardinalilor episcopul de Augsburg Otto Truchsess de Waldburg, unul dintre primii episcopi germani care a luptat cu toate forţele împotriva apostaziei din ţara sa.

În afară de aceştia, Paul III alege cardinali o întreagă serie de oameni de mare valoare; astfel, în puţini ani, readuce Sfîntul Colegiu la înălţimea demnităţii sale, făcînd dintr-însul o adunare talentată şi meritorie, bogată în doctrină şi sfinţenie, cu vederi largi atît în cîmpul pastoral cît şi în cel politic.

Mai mult, cu cei mai buni dintre dînşii, papa formează o comisie care avea misiunea de a elabora cele mai bune propuneri pentru apropiatele reforme. Inima acestei comisii a fost cardinalul Contarini, care va munci neobosit pînă la moarte, venită prea devreme, în 1524. Ceea ce s-a obţinut, a servit ca bază pentru decretele de reformă ale conciliului din Trento.

Pregătirile pentru conciliu

Atîta timp cît protestanţii credeau că fac parte în continuare din Biserica universală, ei nu vor înceta să ceară în mod deschis convocarea unui conciliu. În continuare, şi catolicii din toate ţările se vor asocia la dorinţa lor. Convingerea că doar un conciliu ar putea vindeca toate bolile, venea din aşa-numita perioada conciliară a secolului trecut. Însă papa trebuia să aibă grijă ca să nu se repete ceea ce se întîmplase la

Pisa, Constanţa şi Basel, şi ca nu cumva conciliul să-şi aroge dreptul la autoritatea supremă în Biserică.

La puţin timp după alegere, Paul III îl cheamă la Roma pe nunţiul apostolic de Viena, Vergerio, cu scopul de a se informa asupra situaţiei create în Germania. Pentru a nu fi deranjat, papa se retrage împreună cu nunţiul în solitara vilă Magliana. Aici, nunţiul rămîne uimit de faptul că în curia romană, situaţia din Germania era atît de puţin cunoscută. Imediat după ce cunoaşte adevărata stare a lucrurilor, Paul III îl trimite pe Vergerio înapoi în Germania pentru a-i invita pe toţi principii germani la un conciliu, care trebuia să aibă loc în oraşul Mantova. Nunţiul ajunge în grabă la Berlin, unde discută cu principele elector Ioachim II de Hohenzollern, care acum nu apostase în mod deschis. De aici merge la Wittenberg pentru a discuta direct cu Luther. Acesta i se pare arogant, aproape satanic; totuşi, el promite să vină la Mantova. Acum, Vergerio era departe de gîndul că peste 13 ani va trece el însuşi la protestantism.

Probabil vă Luther a fost sincer atunci cînd a promis că va veni la Mantova; ceea ce este sigur e că nu i-a lipsit curajul de a participa la conciliu. Însă principii Ligii de la Samalcalda deciseseră deja de mai mult timp să nu participe la conciliu, ceea ce însemna că chiar dacă ar fi avut loc, ei nu-l vor recunoaşte. Această decizie a lor va fi întărită şi de apostazia lui Henric VIII şi chiar de regele Francisc I care, deşi catolic, din teamă de a nu-şi întări poziţiile vechiul său rival Carol V, încerca în toate felurile să obstaculeze deschiderea acestui conciliu. Ranchiuna dintre Carol şi Francisc creşte în 1535, cînd moare ultimul Sforza, duce de Milano. Ducatul rămăsăse fără moştenitori, şi ambii aveau pretenţia că le aparţine. Paul III, care nu voia pe niciunul dintre ei, era totuşi de partea principelui francez. Războiul care va începe îl va împiedica să se mai ocupe şi de conciliu. După ce vor înceta ostilităţile, papa merge personal la Nisa, unde iniţiază tratative separate cu ambii monarhi. Conflictul dintre cei doi încetează, şi aceasta era deja un succes.

Noi dificultăţi se ridică însă din partea ducelui de Mantova. Condiţiile pe care le pune pentru găzduirea conciliului erau atît de dure, încît papa se vede constrîns să caute un alt loc. Acesta trebuia să fie uşor accesibil pentru germani, fără a fi însă nici pe

teritoriul imperial şi nici pe cel al statului pontifical. Paul III alege oraşul Vicenţa, care aparţinea veneţienilor. Legaţii papali vor intra cu toată solemnitatea în acest oraş; însă nu-i va mai urma nimeni, pentru care motiv papa este constrîns încă odată să suspende conciliul, înainte de deschiderea lui oficială. În acest timp, atît împăratul cît şi fratele lui Ferdinand nu se arătau deloc interesaţi de un asemenea conciliu. Ei erau preocupaţi mai mult ca, prin tratative şi dezbateri religioase, să ajungă la o unire cu protestanţii.

Papa rămînea ferm în decizia sa de a deschide conciliul. În 1542 face un nou pas înainte în favoarea germanilor convocînd conciliul la Trento, deci pe teritoriul imperiului. Aici îl trimite pe Morone, cel mai bun diplomat al său, ca şi pe pacificul cardinal englez Pole. Puţin prelaţi îşi fac apariţia în oraş. Trimisul împăratului, Granvella, nu ştie altceva să facă decît să scoată în evidenţă toate dificultăţile posibile. Pe lîngă aceasta, nu se putea aştepta la participarea Franţei atîta timp cît nu va fi depăşit conflictul existent între dînsa şi împărat. În astfel de condiţii, papa se vede nevoit să suspende încă odată conciliul.

Deschiderea conciliului

În sfîrşit, în 1544, la Crespy, Carol V şi Francisc I ajung la un acord cu privire la problema ducatului de Milano. Urmarea este că amîndoi vor fi favorabili pentru deschiderea conciliulului. Acesta este deschis în mod solemn la 13 decembrie 1545. Trecuseră 10 ani de la prima sa convocare. Prezidau cardinalii legaţi Del Monte, Cervini şi Pole. La început erau prezenţi doar 25 de episcopi şi 5 generali ai ordinelor religioase, printre care Seripando, general al eremiţilor sfîntului Augustin, din rîndul cărora făcuse parte şi Luther. Primele dificultăţi de ivesc atunci cînd se pune problema priorităţilor în dezbateri. Papa dorea ca mai întîi să fie dezbătute definiţiile dogmatice, cu scopul de a lămuri doctrinele cele mai discutate; dimpotrivă, Carol V prefera ca aceste probleme să fie dezbătute mai tîrziu, pentru a nu-i irita pe protestanţi; el insista asupra decretelor de reformă, sperînd ca în acest fel să le demonstreze adeversarilor buna voinţă a Bisericii. Se ajunge la un acord, decizîndu-se ca în toate sesiunile să fie emanate atît decrete dogmatice cît şi de reformă.

În 1546 au loc două sesiuni. În prima, care este numărată ca a patra din conciliu, este proclamat decretul referitor la canonul Sfintei Scripturi; în următoarea, cel despre păcatul originar. Timpul dintre o sesiune şi alta era ocupat de consultări teologice. În curînd, vor veni şi alţi episcopi; mulţi dintre dînşii erau însoţiţi de consilieri în probleme teologice. În anul următor vor veni şi trimişii regelui Franţei. În sesiunea a şasea este proclamat decretul despre îndreptăţire, care constituia centrul întregii polemici doctrinale. În ansamblul său, acest decret dogmatic este o operă magistrală, prudentă şi clară. În sesiunea următoare este fixată doctrina catolică referitoare la sacramente în general şi la botez în special. Urmează apoi o întrerupere.

Funesta problemă a ducatului de Milano este din nou o cauză de tensiune, de această dată între papă şi împărat. Fiul lui Paul III, Pier Luigi, stăpînea deja Parma şi Piacenza, însă papa îl voia şi duce de Milano. Locotenentul imperial al acestui ultim oraş, principele Gonzaga, crede că-i face un serviciu împăratului, asasinîndu-l pe Pier Luigi Farnese. Paul III rămîne grav lovit în însăşi persoana sa. Pe bună dreptate, el consideră că împăratul nu era străin de acest asasinat, de care, de altfel, deja de mai mult timp era nemulţumit din cauza presiunilor exagerate pe care acesta le exercita asupra Părinţilor conciliari. Pentru aceste motive, transferă conciliul de la Trento la Bologna, pe teritoriul Statului pontifical. Din partea sa, împăratul se arată total nemulţumit şi se retrage din conciliu, şi aceasta tocmai în momentul în care înfrînsese definitiv Liga Samalcaldică, la Mühlberg. Paul III moare înainte de a ajunge la o înţelegere cu împăratul.

Poziţia sa în problema milaneză şi transferarea conciliului, care echivala cu o dizolvare a sa, au fost fără îndoială greşeli ale papei. Totuşi, lui Paul III îi rămîne meritul ca după obstacole interminabile să reuşească a convoca conciliul, indicîndu-i metoda ce mai potrivită pe care s-o urmeze în lucrările sale. Succesorii săi nu vor face altceva decît să culeagă, în circumstanţe favorabile, rodul a ceea ce el a semănat printre atîtea dificultăţi.

Noile ordine religioase

Aşa cum numele lui Inocenţiu III este legat de ordinele mendicante, tot la fel, numele lui Paul III este legat de apariţia a noi ordine religioase, cele ale clericilor regulari. Deja din timpurile lui Leon X se formase la Roma, cu numele de "Oratoriul Iubirii Divine", o confraternitate de preoţi pioşi şi de laici. Ei îşi fixaseră centrul în mica biserică Sf. Ieronim al Carităţii, biserică ce există şi astăzi. Unul din planurile fundamentale al acestor persoane era acela de a răspîndi practica împărtăşaniei frecvente, practică aproape necunoscută în acel timp. Grupuri asemănătoare se formaseră şi în Italia de nord, la Verona, Vicenţa, Brescia şi Veneţia. Aceste grupări au dat Italiei mulţi reformatori ai vieţii religioase. Dintre aceştia, amintim pe Gian Matteo Giberti, episcop de Verona, care începe reforma cu mult înaintea conciliului din Trento; mai tîrziu, este luat ca model de sfîntul Carol Borromeu; Lippoman-ul, scriitor pentru popor, foarte citit, şi el episcop de Verona iar mai tîrziu de Bergamo; piosul umanist Juvenal Manetti; cardinalii Sadoleto şi Carafa, şi, în sfîrşit, sfîntul Gaetan de Thiene.

Oratoriul Iubirii Divine nu era un ordin religios şi, practic, nu avea o organizare stabilă. Însă sf. Gaetan şi Carafa vor fonda un adevărat ordin, complet nou: era vorba de preoţi, dedicaţi îngrijirii sufletelor, fără obiceiurile şi severităţile monastice. În extern, abia se distingeau de preoţii seculari ce duceau o viaţă comună. Ei se vor numi simplu "clerici reformaţi" sau "clerici regulari". În continuare, cînd Carafa devine episcop de Chieti, vechea *Theate Marucinorum*, va numi "teatini" pe toţi religioşii ce aparţineau de ordinul episcopului teatin. Noul ordin este aprobat de Clement VII în 1542. Deja, numai prin exemplul unei vieţi conforme cu datoriile clericale, ordinul îşi atinsese scopul. Numele de "teatin" devine un program, un fel de proverb, iar pentru oamenii din lume, "teatineria" era sinonimă cu bigotismul.

Sfătuit de Carafa, şi sfîntul Ieronim Miani (Emiliani) înfiinţează în Italia de nord un ordin asemănător pentru clericii regulari, care vor primi numele de "somaschi", de la un mic centru din apropierea oraşului Bergamo. Paul III îi aprobă în 1540. O importanţă mai mare are un alt ordin de preoţi, înfiinţat la Milano de sf. Anton Zaharia, şi care se vor numi"barnabiţi", de la numele primei lor biserici. Paul III îi aprobă în 1535.

Societatea lui Isus

Cea mai mare răspîndire o va avea însă Societatea lui Isus, Iezuiţii, un ordin de preoţi regulari aprobaţi de Paul III în 1540. Fondatorul este *Ignaţiu de Loyola,* un cavaler spaniol originar din Tara Bascilor. Ignaţiu, sau I□igo, aşa cum se numea la început, este rănit grav la asediul oraşului Pamplona, în 1521. Convertit în timpul îndelungatei sale convalescenţe datorită lecturii vieţii sfinţilor, se decide la o viaţă consacrată în întregime slujirii lui Dumnezeu. Iniţiat în fundamentele vieţii spirituale de către benedictinii din Monserrato, în 1523 merge de unul singur ca pelerin în Palestina, pentru a se dedica convertirii musulmanilor. Era cuprins încă în întregime de ardoarea sa spaniolă pentru cruciade. Aici, franciscanii, pe care Biserica îi stabilise ca şi supraveghetori ai Tării Sfinte, nu-l acceptă pe acest predicator nechemat şi-l trimit pe pelerin înapoi în patrie. Acum, Ignaţiu înţelege că trebuie să devină preot. Începe să studieze, mai întîi la Barcelona, apoi la şcolile superioare de la Alcal□ şi Salamanca, şi, în sfîrşit, la Paris. Dintre studenţii pe care-i întîlneşte aici, unii vor fi colaboratorii săi cei mai preţioşi: cucernicul Le F□bre, originar din Savoia; spaniolul Laynez, o persoană foarte bine pregătită, ce va avea un rol deosebit la conciliul din Trento; şi unul dintre sfinţii celebri ai perioadei moderne, navarezul Francisc Xavier. Împreună cu aceştia şi cu alţi însoţitori, Ignaţiu pronunţă voturile religioase în 1534, pe colina Montmartre. Acum ei se obligă şi la o călătorie în Tara Sfîntă, probabil nu cu intenţia de a rămîne acolo, ci numai pentru a face un pelerinaj. Nu vor reuşi, deoarece drumul le este blocat din cauza războiului dintre Veneţia şi Turcia. Între timp sînt sfinţiţi preoţi, după care se îndreaptă spre Roma pentru a se pune la dispoziţia papei. Sfătuit de Contarini, Paul III aprobă noul ordin şi imediat începe să se servească de membrii acestuia. Din dorinţa regelui Portugaliei, în 1540 papa îl trimite în Indii pe Francisc Xavier. În 1543 intră în Societatea lui Isus Petru Canisiu, iar în 1548 ducele de Gandia, strănepot al lui Alexandru VI şi prieten intim al lui Carol V, şi chiar şi Francisc Borgia. Intrarea acestuia din urmă impresionează întreaga Europă.

Ignaţiu de Loyola

Ignaţiu de Loyola este una dintre figurile de seamă ale istoriei Bisericii, care trebuie pus alături de sfinţii Benedict, Romuald, Bernard, Francisc, Dominic, şi aceasta nu numai pentru că este fondatorul unui mare ordin, ci şi pentru personalitatea sa. Nu este vorba de o personalitate frapantă. În el nu găsim nici fascinaţia cuvîntului sfîntului Bernard, nici atracţia aproape copilărească a sfîntului Francisc. Într-însul totul este realitate, măsură şi scop. Idealul său este acela de a se purta pe el însuşi şi pe alţii cît mai aproape de Dumnezeu. Motto-ul vieţii sale este "totul spre mai marea slavă a lui Dumnezeu"; aceasta nu înseamnă o veleitate de stăpînire bisericească sau politică, ci intenţia constantă de a îndeplini în toate voinţa lui Dumnezeu, deoarece Dumnezeu nu vrea altceva decît cea mai mare slavă a sa. Ignaţiu poate fi cel mai bine înţeles din cartea sa "*Exerciţii spirituale*", care, aşa cum a afirmat sf. Francisc de Sales, a produs mai mulţi sfinţi decît literele cuprinse într-însa. Prin această carte, Ignaţiu a devenit unul din clasicii vieţii spirituale. Ceea ce nu înseamnă că el a creat o nouă spiritualitate. Cartea Exerciţiilor nu prezintă probleme noi şi grandioase. Este un manual al creştinismului obişnuit, al eroismului creştin natural şi spontan.

Într-un anume fel, sf. Ignaţiu a sfîrşit prin a dispare îndărătul creaţiei sale, care este ordinul iezuiţilor. De-a lungul secolelor, în jurul acestui ordin, prieteni şi duşmani au construit o atare cantitate de legende, încît uneori este dificil chiar şi pentru catolici să-şi facă o imagine adecvată, corectă. Iezuiţii nu au fost şi nu sînt o societate secretă, nu sînt o masonerie catolică, nici un stat major, nici o mişcare sau un nou curent religios în Biserică. Sînt un ordin religios şi nimic mai mult. Nu există printre dînşii nimic mai misterios decît s-ar găsi printre benedictini, capucini sau printre misionarii de Steyl. Nu au nici un caracter militar, mai ales dacă prin aceasta se înţelege o pregătire pentru temeritate sau agresiune. Dacă în fruntea lor se găseşte un "general", aşa cum au şi alte ordine, acest titlu nu are o semnificaţie deosebită de cea latină de *Praepositus generalis*, adică superiorul tuturor iezuiţilor. Deja de la început, datorită numeroşilor ei membri, Societatea lui Isus a acţionat cu curaj în multe sectoare de activitate, şi aici stă importanţa ei pentru istoria Bisericii. Însă aşa cum în istoria artei nu există un stil "iezuit", aşa cum s-

a încercat a se inventa, tot aşa, în Biserică, nu a fost nici în trecut şi nici în prezent o orientare religioasă specific iezuită.

Importanţa clericilor regulari

Posibilităţile de dezvoltare a vieţii religioase devin încă odată o realitate prin noua formă a ordinelor clericilor regulari. Noile ordine, renunţînd într-o bună măsură la vechea severitate monastică, devin mai flexibile şi mai adaptate pentru orice fel de activitate. Pe lîngă aceasta, sînt economisite timp şi forţe printr-o formă de conducere capitulară, aşa cum era prezentă în ordinele antice, care înlocuieşte o alta, de tip monarhic. Multe lucruri, care în ordinele vechi trebuiau să treacă prin calea juridică, în ordinele recente se rezolvă pe cale administrativă, ceea ce este mult mai simplu. Această cale îl determină pe fiecare la multe renunţări. Persoana poate să contribuie foarte puţin la conducerea ordinului său şi nu are aproape niciodată o voce în capitlu. Introducerea aşa-numitelor voturi simple, care în majoritatea ordinelor recente le înlocuieşte pe cele solemne, uşurează mult aplicarea disciplinei religioase, deoarece în dreptul bisericesc voturile simple sînt dezlegate cu uşurinţă, facilitînd superiorilor îndepărtarea persoanelor necorespunzătoare. În acest fel, în sec. XVI, întreaga viaţă a Bisericii a suferit o schimbare substanţială. Pentru a îndepărta orice echivoc, adăugăm că aceasta nu are nimic de-a face cu reforma protestantă din Germania. Nici noul tip al vieţii consacrate, nici fiecare ordin în parte, deci nici iezuiţii, nu au fost fondate în vederea combaterii protestantismului sau pentru a se apăra de acesta.

Capucinii

În această perioadă ia fiinţă un alt ordin, care în scurt timp capătă o mare popularitate, cel al capucinilor. Ei nu aparţin de clericii regulari, ci sînt o ramură a ordinului franciscan. Dorinţa de întoarcere la sărăcia şi severitatea originară a sf. Francisc din Assisi făcuse să apară deseori în sînul ordinului conventuri şi congregaţii de

reformaţi. În 1525 preotul Matei de Bascio (Pesaro) iniţiază o reformă de acest fel, însă cu un caracter aproape eremitic. În 1528 Clement VII confirmă unirea noilor mici conventuri, făcîndu-le independente faţă de observanţi şi supunîndu-le ministrului general al conventualilor printr-un vicar general propriu. Primul vicar general devine P. Matei, care însă în curînd abandonează propria fundaţie pentru a se reîntoarce printre observanţi. Succesorul său, Ludovic de Fossombrone, este alungat din ordin în 1536. Al treilea vicar general, sfîntul Bernardin de Asti, reuşeşte să consolideze fundaţia ce se clătina. Succesorul acestuia, Bernardin Ochino de Siena, fuge din ordin în 1542 pentru a se face calvinist. Şi aceasta s-a întîmplat ca şi cum Providenţa ar fi voit să arate că poate să cheme la viaţă un ordin religios, servindu-se de persoane fără valoare. Căderea lui Ochino a cauzat o criză salvatoare nu numai în cadrul ordinului capucinilor, ci în toată Italia.

Criza de credinţă în Italia

Ochino fusese un discipol spiritual al spaniolului Juan de Valdés, un laic pios ce trăia la Napoli, şi care prin spiritualitatea lui nebuloasă bazată pe sentiment atrăsese multe persoane spre viaţa interioară, în special femei, printre care se afla chiar şi nobila poetă Victoria Colonna. Teatinii, cu accentuatul lor spirit eccleziastic, vor fi primii care vor descoperi că noua spiritualitate era suspectă. Totuşi, Valdés moare în pace cu Biserica în 1541. În acest timp, Ochino este cel mai celebru predicator din toată Italia; Giberti şi alţi simpatizanţi ai reformei catolice îl apreciau mult, inclusiv papa Paul III. Prieten al lui Ochino şi asociat al idealurilor sale era canonicul augustinian Petru Vermigli, şi el predicator de valoare, ce-şi răspîndea noile idei în special la Lucca. Cînd în 1542, atît Ochino cît şi Vermigli vor fi în sfîrşit denunţaţi la Roma pentru erezie, ei îşi dau seama că, pentru dînşii, totul s-a sfîrşit; ca urmare, fug la Geneva, pentru a-l întîlni pe Calvin. Scandalul a fost mare, însă salvator. Idealiştii care se lăsaseră influenţaţi de doctrinele lui Valdés, aşa cum fusese Victoria Colonna, prietena lui Michelangelo, Contarini şi Pole, acum îşi deschid ochii.

Paul III abordează această problemă cu toată energia. Determinat de Carafa, el organizează inchiziţia pentru toată Italia, unde, fără a avea cruzimea celei spaniole, însă aceeaşi eficacitate, vor fi distruse cercurile eretice formate în urma activităţii lui Ochino şi a lui Vermigli. Astfel, în Italia credinţa catolică a fost păstrată, înainte de a ajunge nivelul unei apostazii de proporţii mai mari. De acum înainte, în ordinul capucinilor, din sînul căruia pornise criza, începe o perioadă de înflorire, fiind unul din principalii promotori ai generalei renaşteri religioase.

Privire retrospectivă asupra pontificatului lui Paul III

Sub multe aspecte, pontificatul lui Paul III reprezintă o cotitură în istoria Bisericii. Lipseau multe pentru a se ajunge la perfecţiune, şi, de altfel, nici Paul III nu era un sfînt. Totuşi, un mare pas fusese deja făcut. De acum înainte în Biserică se va forma o mare grupare reformatoare, ce nu mai era secretă şi aproape subterană, aşa cum se întîmplase în timpul lui Leon X şi Clement VII, ci publică şi deschisă, într-atît încît va cuprinde capii ierarhiei, episcopi şi cardinali. Mai mult, se poate spune că nu mai era doar o grupare, din moment ce papa însuşi, în mod conştient, îşi asumase conducerea acestei reforme, deschizînd larg porţile Bisericii pentru o reînnoire generală a ei.

Iuliu III (1550-1555)

Pentru partidul reformator, conclavul ce a urmat după moartea lui Paul III a fost o deziluzie. Cardinalul Del Monte, care după un violent conflict al partidelor politice, cel imperial şi cel francez, este ales ca şi candidat de compromis; aceasta nu reprezenta alegerea ideală. Mai puţin eccleziastic şi iubitor al plăcerilor vieţii, de la început el va declanşa un mare scandal, numind cardinal un copil ridicol de 17 ani, luat dintre slujitorii săi, şi căruia i-a dat numele de Inocenţiu Del Monte. Faptul va cauza bîrfe de tot felul. Oamenii reformei, precum Carafa, Pole şi alţii protestează energic, dar în zadar.

Totuşi, Paul III va înţelege că era necesar să urmeze calea pe care-o deschisese înaintaşul său. Toate numirile ulterioare de cardinali vor fi bune. Îi protejează pe iezuiţi şi, depăşind mari dificultăţi, reuşeşte chiar să continuie lucrările conciliului din Trento. În două şedinţe sînt publicate importantele decrete dogmatice despre Euharestie şi despre sacramentul penitenţei. Apoi, din cauza răzvrătirii principelui elector de Saxonia, va izbucni un nou conflict între împărat şi regele Franţei, ceea ce a însemnat o nouă întrerupere a conciliului.

Marcel II (1555)

După moartea lui Iuliu III, cardinalii fideli reformelor bisericeşti decid că de această dată nu vor accepta nici un compormis. Ei vor să-l aleagă pe cel mai bun. Cardinalul Pole, care în ultimul conclav fusese pe punctul de a fi ales papă, acum se afla în Anglia ca legat papal; din această cauză nu este ales. Rămîneau Carafa şi Cervini. De primul toţi aveau teamă, aşa că îl preferă pe Cervini; de altfel, Carafa însuşi s-a folosit de autoritatea ce-o avea pentru a fi ales colegul său, mult mai tînăr decît dînsul. După un scurt conclav, este ales Cervini, care-şi ia numele de Marcel II. Se părea că reforma catolică îşi atinsese scopul, însă noul papă moare după abia trei săptămîni. Impresia a fost deprimantă. Seripando îşi exprimă opinia că Dumnezeu însuşi a voit să demonstreze că salvarea Bisericii nu se poate înfăptui cu mijloace omeneşti.

Paul IV (1555-1559)

Încă odată Pole nu este ales deoarece nu era la Roma. Din cauza caracterului său rigid, de Carafa aveau frică chiar şi cei mai decişi apărători ai reformei. Pe lîngă aceasta, Carol V îşi dăduse *veto*-ul împotriva lui, adică făcuse uz de dreptul ce-l aveau suveranii catolici, sau credeau că-l au, de a exclude candidaţii consideraţi indezirabili. Totuşi, este ales Carafa, graţie abilităţii tînărului cardinal Alexandru Farnese, nepotul lui Paul III.

Cînd a urcat pe scaunul lui Petru, Paul IV avea 79 de ani. Tocmai el, care nu dorise niciodată să devină papă, care nu era iubit de nimeni şi în faţa căruia tremurau chiar şi cei mai zeloşi, este ales papă, şi aceasta chiar şi cu veto-ul împăratului! Pentru bătrînul aproape octogenar, un atare fapt i se prezenta sub aparenţele unui miracol, ce i-a mărit conştiinţa puterii. Lăsînd aceasta deoparte, trebuie să spunem că noul papă avusese totdeauna cea mai mare stimă pentru demnitatea şi puterea papală. Din acest motiv, el crede că poate să guverneze principi şi popoare în maniera lui Inocenţiu III, fără să-şi dea seama că timpurile suferiseră schimbări profunde. Deşi încărunţise printre problemele Bisericii, Paul IV rămăsese în fond un călugăr străin de lucrurile lumeşti.

Ca secretar de stat îl alege pe nepotul său, Carol Carafa, om şiret şi fără scrupule, care nu era interesat de nimic altceva decît de dobîndirea unui oraş pentru familia sa: dacă nu Napoli, cel puţin Siena.

Paul IV era un înflăcărat patriot italian. Nu-l suporta pe Carol V, căruia nu-i putea ierta nici jefuirea Romei şi nici presupusa sa simpatie pentru protestanţi. Mai mult încă nu-i putea vedea pe spanioli, care făceau ceea ce voiau pe pămîntul napolitan; îi considera o amestecătură de evrei şi mahomedani. Pentru aceasta, instigat de nepotul său, pentru un motiv nesocotit, el declară război Spaniei. Papa spera în ajutorul Franţei, care însă nu a arătat nici un interes în a se amesteca în această aventură. Astfel, papa, cu mica lui armată, se găseşte singur în faţa puterii mondiale spaniole. Filip II, care între timp primise de la tatăl său suveranitatea asupra Italiei, îi porunceşte ducelui de Alba să se oprească la porţile Romei cu o mare armată gata de luptă. Papa se vede constrîns să facă repede pace cu duşmanul, şi poate să se considere mulţumit pentru faptul că acesta era Filip II, care nu-i cere nimic altceva decît ca pe viitor să fie mai liniştit. Acest război, aproape ridicol, care nu fusese nimic altceva decît o paradă militară, se va dovedi a fi totuşi foarte eficace. Din acest moment este clar că Statul pontifical nu reprezintă o mare putere europeană, aşa cum părea că este pe timpul lui Iuliu II şi Leon X.

A reprezentat o adevărată binefacere pentru Biserică faptul că de acum înainte, în îndeplinirea misiunii sale pastorale, ea va exclude din ce în ce mai mult mijloacele cu caracter politico-militar.

În sfera bisericească, Paul IV rămîne reformatorul rigid, aşa cum fusese totdeauna. Îşi alege cardinalii, determinat fiind de caracterul şi de vederile sale: teatinul Scotti, franciscanul Dolera şi, în sfîrşit, un sfînt ridicat la cinstea altarelor: dominicanul Ghislieri, viitorul papă Pius V. Extremist în toate, teribilul pontif Carafa se va ocupa şi de Inchiziţie. Chiar şi cardinalul Morone, atît de fidel Bisericii, este suspectat de erezie şi întemniţat. Paul IV îi alungă şi pe nepoţii săi, inclusiv pe cardinalul Carol Carafa, şi aceasta pe neprevăzute şi într-o formă dramatică.

Acest papă face parte dintre acei oameni pentru care posedarea puterii reprezintă o nenorocire. Ca fondator al unui ordin religios şi cardinal, el va face lucruri minunate, şi poate că ar fi fost posibilă venerarea lui ca sfînt; ca papă, însă, va înşela toate speranţele puse într-însul.

Pius IV (1559-1565)

Interesul principilor în alegerea papilor rămînea la fel de mare, chiar dacă statul pontifical nu mai reprezenta o putere militară. În special Filip II avea motivele sale pentru a dori foarte mult ca să nu mai fie ales un alt Paul IV. Datorită presiunilor sale şi sub influenţa decisivă a cardinalor Carol Carafa şi Alexandru Farnese, este ales Gian Angelo Medici, cu numele de Pius IV.

Atît contemporanii cît şi istoricii de mai tîrziu au deplîns ingerinţa regelui Spaniei în această alegere, ca şi în cele următoare, pînă la sfîrşitul secolului. Trebuie totuşi să notăm că poziţia lui Filip II în lume ca şi în Biserică era de o aşa natură, încît cardinalii nu numai că puteau, dar chiar se simţeau obligaţi să ia aminte la dorinţele sale. Mai mult, papii aleşi sub presiunea lui Filip au fost dintre cei mai buni pe care i-a avut Biserica.

Ca şi cardinal, Pius IV, milanez şi fără nici o legătură de rudenie cu familia Medici din Florenţa, nu fusese un om deosebit. Cu tendinţe puţin lumeşti, dar înţelept şi măsurat, era la antipodul predecesorului său. Urmînd obiceiul rău al papilor Renaşterii, atrage spre curtea papală o mulţime de rude, pe care le copleşeşte cu bunuri, funcţii şi titluri. Din fericire, printre aceştia se găsea unul care va fi ca şi îngerul cel bun pentru papă: *Carol*

Borromeu. La 21 de ani, papa îl crează cardinal şi-l numeşte secretar de Stat. Nu va regreta niciodată această alegere. Dacă pontificatul papei Pius a fost atît de binefăcător pentru Biserică, un mare merit în aceasta îl are nepotul său Carol. Papa i-a lăsat mînă liberă şi l-a susţinut în toate, chiar dacă uneori se plîngea de "teatineriile" tînărului cardinal.

Probabil că acest cardinal nu a avut calităţi naturale ieşite din comun; a lucrat însă cu tenacitate, a fost foarte conştiincios şi îndreptat mereu spre idealurile religioase. La început, el nu a fost acel ascet sever, aşa cum va fi ca arhiepiscop de Milano, cînd trăsăturile de neşters ale personalităţii sale intră în istoria Bisericii. Deja de atunci, exemplul său are efecte deosebite asupra curiei papale. Aceasta primeşte de la dînsul acea amprentă bisericească şi sacerdotală care lipsise atît de mult în timpul papilor Renaşterii, amprentă ce nu reuşise să se imprime în scurtele pontificate ale lui Marcel II şi Paul IV.

Mai puţină laudă merită papa Pius IV pentru procesele ce le face nepoţilor predecesorului său. Familia Carafa meritase o pedeapsă severă. Cardinalul Carol se servise într-o manieră ruşinoasă de încrederea acordată de bunicul său, pe care-l atrage în nefericitul război cu Spania. Printre rudele defunctului papă fuseseră şi asasini, iar Carol ştia de aceasta. Însă procesul nu a fost drept. Procuratorul fiscal Pallantieri, sau avocatul statului, cum mai era numit, era un duşman cunoscut al familiei Carafa. Cardinalul Carol şi fratele lui, ducele de Paliano, au fost condamnaţi la moarte şi executaţi, iar bunurile familiei confiscate. Mai tîrziu, sfîntul Pius V, urmaşul lui Pius IV, a restituit familiei Carafa bunurile confiscate şi, la rîndul său, l-a condamnat la moarte pe nedreptul procurator fiscal, care mai avea de ispăşit şi alte vinovăţii. Procesul împotriva familiei Carafa, scandalos de altfel, a avut efecte pozitive. Nepoţii următorilor papi nu vor mai dori să devină suverani puternici, aşa cum făcuseră familiile Rovere, Borgia, Medici şi Farnese, şi se vor mulţumi doar cu bogăţii şi titluri nobiliare. Chiar şi în această formă mai modestă, nepotismul rămînea un fapt de condamnat, însă nu mai era aşa de periculos pentru Biserică.

Închiderea conciliului din Trento

Gloria lui Pius IV stă în aceea că a continuat conciliul tridentin şi că la condus cu succes la sfîrşit. Încă odată neobositul Borromeu a trebuit să depăşească enorme dificultăţi diplomatice, pînă cînd, în 1562, lucrările conciliului au putut fi reluate. Spre diferenţă de trecut, acum numărul Părinţilor conciliari este mai mare. La sesiunea XXI au participat peste 200 de prelaţi. Este emanat decretul împărtăşaniei sub ambele specii, problemă care constituise centrul conflictului cu inovatorii. Se stabileşte că laicii nu sînt obligaţi să se împărtăşească cu ambele specii, din moment ce sub fiecare specie este primit întregul sacrament, şi deci Biserica poate prescrie o determinată formă pentru a-l primi, în timp ce persoanelor individuale nu le este permis să schimbe această formă după bunul lor plac. De altfel, Pius IV permisese laicilor din provinciile bisericeşti germane Mainz, Trier şi Salzburg, ca şi celor din Boemia şi Ungaria să se împărtăşească şi din potir. În aceasta, papa cedase cerinţelor principilor catolici, care sperau ca astfel să înlăture unul din motivele de neînţelegere cu protestanţii. Faptul nu a avut succes. Populaţia catolică a fost prea puţin satisfăcută de această concesie, iar protestanţii au interpretat-o ca o slăbiciune. La sfîrşit, aceiaşi principi care ceruseră această concesie, cer acum ca ea să fie anulată.

În cadrul sesiunii XXIII a fost emanat decretul dogmatic despre sacrificiul Sf. Liturghii şi decretele de reformă pentru o mai demnă celebrare a cultului. Această sesiune s-a mai ocupat şi de sfinţirea preoţească şi a emanat decrete referitoare la educarea tinerilor în vederea preoţiei; această educaţie trebuia realizată în primul rînd prin instituirea seminariilor. În sesiunea următoare au fost luate decizii referitoare la doctrina despre sacramentul căsătoriei; în acelaşi timp au fost reduse impedimentele matrimoniale, simplificînd astfel normele juridice în vigoare. În sesiunea XXV a fost proclamată doctrina despre purgator, venerarea sfinţilor şi despre indulgenţe. Apoi, aceiaşi Părinţi conciliari cer închiderea lucrărilor, convinşi fiind că şi-au îndeplinit misiunea. Celelalte probleme puteau fi rezolvate la Roma pe calea ordinară. Împreună cu Carol Borromeu, şi papa voia închiderea lucrărilor. În şedinţa solemnă din 4 decembrie 1563, preşedintele conciliului, cardinalul Morone, îl declară închis. În anul următor, Pius IV va confirma

toate decretele printr-o bulă. Apoi, aceste decrete sînt tipărite, iar pentru interpretarea lor autentică, este instituită o congregaţie specială de cardinali.

Semnificaţia conciliului din Trento

Atît prin durata, cît şi pentru importanţa sa pentru viaţa internă a Bisericii, conciliul din Trento a depăşit toate celelalte concilii ecumenice. Dacă nu a obţinut ceea ce-şi propusese la început, şi anume, readucerea protestanţilor în sînul Bisericii, el va ajunge totuşi mult mai departe decît îşi propusese în această intenţie ocazională. Întîi de toate, a adus un plus de claritate în multe probleme de credinţă. De acum înainte, oricine s-ar fi putut găsi în faţa întrebării dacă intenţionează să rămînă catolic sau nu. Nu mai era posibilă nici o comodă neutralitate şi nimeni nu-şi mai putea fabrica singur propriile convingeri. Pe de altă parte, documentele tridentine se prezentau într-o atare profunzime religioasă şi aveau o teologie atît de solidă, încît era evident pentru toţi că nu mai era cazul să se vorbească de o decadenţă spirituală în Biserică. Din timpul marii scolastici a sfinţilor Toma şi Bonaventura nu se făcuseră niciodată paşi înapoi, ci numai înainte. Conciliul din Trento a întărit încrederea catolicilor în ierarhia şi în magisterul Bisericii.

Pe această încredere în organizarea ierarhică şi sacramentală a Bisericii se bazează şi toate decretele de reformă. Conciliul stabileşte ca păstorii de suflete, în primul rînd episcopii, trebuie să fie stabili în locul unde îşi desfăşoară ministerul lor, şi în acest loc ei se bucură de toată libertatea necesară. Conciliul recomandă apoi sinoade diecezane şi provinciale frecvente, pretinde o alegere şi o educare adecvată a clerului şi tratează pe larg demnitatea serviciului divin. În toate dispoziţiile sale, conciliul este în primul rînd pastoral, astfel încît poate fi definit ca şi "conciliul pastoralei sacramentelor". Favorizează apoi ordinele călugăreşti. Dintotdeauna, înalta stimă faţă de starea călugărească a reprezentat distinctivul unei mentalităţi cu adevărat catolice. La Trento, mulţi teologi eminenţi erau ei înşişi membri ai unui ordin călugăresc, în special dominicani, din rîndul cărora făceau parte şi mulţi episcopi prezenţi aici.

Conciliul a prezenat inovaţii radicale în sistemul beneficiilor bisericeşti. Vechile "practici financiare" cum erau *expectantiae*, decadenţele, aproprierile, atît de negative încă din timpurile de la Avignon, au trebuit să dispară cu totul. Alte practici au suferit reforme energice, s-a interzis cumularea beneficiilor, care de altfel nu mai era posibilă datorită obligaţiei la reşedinţă. Din partea sa, papa ştia foarte bine că atît el cît şi curia pierdeau prin aceste măsuri o bună parte din intrările lor.

Pe de altă parte, ar fi greşit să să afirme, aşa cum se întîmplă uneori, că acest conciliu a introdus un nou curs în viaţa religioasă a Bisericii, introducînd în acest curs un spirit complet diferit de cel existent înainte. A adus un plus de claritate, a purificat, a dat curaj şi a întărit simţul de responsabilitate, dar nu a produs un nou model de sfînt. Şi nici nu era necesar. Trento reprezintă o piatră de hotar în viaţa Bisericii, însă nu o schimbare bruscă sau o ruptură.

Marii papi de după conciliul din Trento

Pius V (1566-1572)

După ce Pius IV moare în braţele lui Borromeu, este ales cu ajutorul cardinalului Farnese şi al lui Borromeu însuşi un sfînt, dominicanul Mihai Ghislieri, care ia numele de Pius V. Romanii nu au fost mulţumiţi, căci se temeau de o revenire a timpurilor lui Paul IV: Ghislieri fusese un prieten al acestui papă. Pius V ştia aceasta şi obişnuia să spună în glumă: "Dacă Dumnezeu mă ajută, ei vor fi mai nemulţumiţi de moartea mea decît de alegere". Şi aşa a fost.

Pius V a devenit papă la momentul potrivit. Legile fuseseră date, reforma introdusă peste tot. Acum trebuia ca exemplul bun să facă restul. Şi papa şi-a pus toate energiile în această misiune spirituală a sa. Nu mai era nici o urmă din comportarea princiară prezentă în timpul Renaşterii. Într-însul, totul era devoţiune şi zel, aşa cum trebuie să fie un autentic om al Bisericii. Chiar dacă în grija sa, în special pentru morala

publică, a exagerat uneori, părînd chiar un pedant, totuşi el a fost departe de duritatea nechibzuită a lui Paul IV.

Papa trebuie să se ocupe de catolicii din toată lumea; pentru aceasta nici cel mai sfînt dintre papi nu putea fi complet străin de politică. Excomunicarea solemnă a reginei Elisabeta a Angliei din partea lui Pius V este judecată în mod diferit chiar şi astăzi. Din punct de vedere formal, atitudinea papei era justificată, deoarece Elisabeta sfîrşise prin a arunca complet ţara în mîinile protestantismului. În realitate, excomunicarea nu putea servi la nimic; mai mult, a agravat situaţia catolicilor rămaşi în Anglia. În schimb, un succes răsunător l-a obţinut în politica sa împotriva turcilor, şi aceasta cu toate că acest papă sfînt era străin de orice intenţii războinice.

Începînd cu sec. XVI, pericolul pe care îl reprezenta pentru Occidentul creştin imperiul otoman devenise din ce în ce mai mare. După bătălia de la Mohacs (1526), turcii ocupaseră cea mai mare parte a Ungariei; în 1529 ei asediază Viena. Ca urmare, împăratul Carol V se vede constrîns să facă anumite concesii protestanţilor pentru a avea ajutorul lor împotriva musulmanilor. Aceştia, spre mijlocul secolului, erau încă stăpînii Mediteranei. Dacă cavalerii de Malta reuşesc să respingă atacul împotriva insulei lor, în anul următor, 1566, veneţienii pierd insulele Chios, Andros şi Nassos din Marea Egee, iar turcii fac incursiuni tot mai dese pe toată Marea Adriatică. În 1569 turcii le iau veneţienilor şi insula Cipru, ameninţîndu-i cu războiul.

Pius V vrea acum să unească toate statele creştine într-o ligă comună. În acest scop trimite ambasadori pînă în Rusia. Însă numai Filip II este dispus să accepte propunerea papei. Cu toate că pînă acum spaniolii nu fuseseră niciodată aliaţi plăcuţi veneţienilor, s-a reuşit totuşi să se formeze o mare flotă în care intrau 111 nave veneţiene, 81 spaniole şi 12 aparţinînd statului papal. Acestea din urmă trebuiau să servească de legătură între celelalte nave. Întîlnirea cu turcii are loc la intrarea în golful Corintului, lîngă Lepanto. Aici, pe data de 7 octombrie 1571, are loc cea mai mare bătălie navală, începînd de la cele din timpurile lui Cezar Augustus şi pînă la cea de la Trafalgar. Acum mor 7.000 de creştini, însă flota turcă este aproape nimicită. Bucuria Europei a fost fără precedent, iar meritul principal a fost atribuit lui Pius V.

Din punct de vedere tactic, victoria de la Lepanto nu a putut fi valorizată atunci, deoarece printre învingători a izbucnit imediat discordia; totuşi, efectele acestei mari victorii au fost durabile. Turcilor le-a fost luată odată pentru totdeauna faima de a fi invincibili; înfrîngerea le-a cauzat grave crize interne iar superioritatea musulmană pe Mediterana a apus definitiv.

La numai şase luni de la acest triumf, Pius V a murit aşa cum trăise, ca un sfînt. Îmbrăcat în haina sfîntului Dominic, în faza cea mai grea a bolii, el adresa Domnului această rugăciune: "Doamne, măreşte-mi suferinţele, dar şi răbdarea". Clement XI l-a canonizat în anul 1712. Relicviile sale se găsesc în biserica Sf. Maria Maggiore.

Grigore XIII (1572-1585)

Şi de această dată cei care dirijează conclavul pentru alegerea noului papă sînt cardinalii Farnese şi Borromeu. Mulţi l-ar fi dorit papă pe Farnese, însă Filip II îşi depune veto-ul. El nu voia ca şi cap al Bisericii o persoană care aparţinea uneia din familiile conducătoare ale Italiei. Din acest motiv, Farnese şi Borromeu se orientează în grabă spre cardinalul Boncompagni.

Grigore XIII va rămîne pentru întreaga viaţă un om al dreptului, simplu şi realist, aşa cum fusese încă din timpul cînd preda la universitatea din Bologna. Printre alţii, aici îi avusese ca elevi pe Morone, Pole, Otto Truchsess şi Stanislau Osio. Mai mult, în îndelungata sa activitate în cadrul curiei ca şi în misiunile diplomatice îşi însuşise vederi politice foarte largi ca şi o bună cunoaştere a problemelor Bisericii şi statelor creştine. El era o persoană foarte serioasă, iar prietenia cu Carol Borromeu i-a întărit şi mai mult simţul religios.

Chiar şi ca papă, Grigore XIII a rămas sincer legat de arhiepiscopul de Milano. Cerea cu plăcere sfatul acestuia, chiar dacă Borromeu era cu 36 de ani mai tînăr decît dînsul, şi aceasta cu toate că arhiepiscopul cerea totul atît de la el însuşi cît şi de la alţii, fiind deseori un consilier incomod. Cu mare durere, papa primeşte vestea morţii sale în 1584.

Grigore XIII a condus Biserica în spiritul conciliului din Trento, urmînd exemplul sfînt al predecesorului şi al lui Borromeu. A favorizat ordinele religioase, deşi nu a voit ca printre cardinali să fie şi călugări. Îi aprecia într-un mod deosebit pe iezuiţi pentru care a făcut ca să fie construit vastul edificiu al Colegiului Roman. Această instituţie care există încă, însă nu în localul în care a funcţionat la început, este adevărata şi propria universitate papală din Roma, şi pentru a se distinge de o alta, care în perioada recentă a devenit statală, universitatea Sapienza, şi-a luat numele de la fondatorul ei: "Universitatea Gregoriana". Papa, el însuşi profesor universitar, se interesa personal de această fundaţie a sa. Atunci cînd celebrul teolog spaniol Francisc Suarez a fost chemat la Roma, papa a asistat la prelegerea iniţială pe care acesta a făcut-o.

Grigore XIII a promovat toate studiile, în special cele privitoare la formarea clerului. A fondat o întreagă serie de seminarii pentru ţările în care apostazia era un fapt împlinit şi a ajutat alte colegii cu fundaţii generoase, cum ar fi Colegiul german din Roma (Germanicum) şi Colegiul englez de la Douai. Ca perfect cunoscător al dreptului şi al administraţiei, a mărit şi a reorganizat oficiile centrale ale Bisericii şi congregaţiile cardinalilor, lucrare care a fost dusă la bun sfîrşit de succesorul său Sixt V. Amîndoi aceşti papi au dat curiei romane acel aspect ce s-a păstrat pînă la recenta reformă a lui Paul VI. El a reorganizat şi nunţiaturile. În Italia existau atunci patru nunţiaturi stabile: Napoli, Torino, Florenţa şi Veneţia. Exista o alta pe lîngă împăratul de la Viena şi una pe lîngă suveranii Franţei, Spaniei, Poloniei şi Portugaliei. Grigore XIII a mai instituit altele două: una la Köln pentru Germania occidentală şi una pentru Elveţia.

Numele său este legat şi de reforma calendarului. Calendarul care exista atunci, introdus de Iulius Cezar, era în urmă cu zece zile faţă de anul solar. Reorganizînd anii bisextili, Grigore l-a adus la forma exactă. În ţările protestante reforma calendarului, deşi recunoscută corectă, nu a fost adoptată pentru o lungă perioadă de timp. Ea a fost adoptată abia în sec. XVIII, dar şi acum numai de o parte din protestanţi. Ruşii au adoptat-o doar în ultimii ani.

Sfinţi la Roma

Pentru mai bine de jumătate din sec. XVI şi-a desfăşurat la Roma neobosita sa activitate de confesor, prieten şi consilier al celor mari ca şi al celor umili, *sfîntul Filip Neri*, un om mereu vesel, care ştia să-şi unească originalitatea cu înţelepciunea şi cu prudenţa. Societatea Oratorienilor fondată de dînsul nu era un adevărat ordin religios, ci o uniune de preoţi fără voturi. Fără a fi o persoană dotată în mod deosebit, Filip Neri a dat viaţă la numeroase iniţiative. Discipolul său Cezar Baroniu a publicat în 1588 primul său volum de *Anale*, cu care istoria Bisericii este documentată în sensul modern al cuvîntului. Grigore XIII a arătat un viu interes pentru această carte. Filip Neri a fost primul care a trezit atenţia intelectualilor ca şi a devoţilor pentru catacombele romane.

Atîta timp cît a trăit Ignaţiu de Loyola († 1556), Filip i-a fost un prieten devotat. Mai tîrziu a fost foarte apropiat de un alt sfînt, laic: *Felix de Cantalice*. Acesta era un umil cerşetor şi timp de 14 ani a edificat Roma cu exemplul simplităţii sale franciscane. Un alt prieten al lui Filip Neri a fost *sfîntul Camil de Lellis*, fondator al unui ordin de clerici regulari pentru asistenţa spirituală şi materială a bolnavilor şi muribunzilor. Crucea roşie pe care sfîntul Camil şi adepţii săi o purtau pe piept pentru a fi recunoscuţi în spitalele civile ca şi pe cîmpurile de bătălie, a devenit cu timpul simbolul serviciilor sanitare, în special în timp de război.

Sixt V (1585-1590)

După moartea lui Grigore XIII este ales un om cu totul excepţional, un franciscan cu numele de Felix, numit şi Montalto după numele localităţii de origine, sau Peretti, care era numele său de familie. De origini umile, el fusese făcut cardinal de sfîntul Pius V. În jurul lui Sixt V au apărut tot felul de legende, care au ca sursă atitudinea sa severă în reprimarea banditismului. Papa s-a lansat cu toată fermitatea şi abilitatea de care era capabil împotriva acestei plăgi, răspîndită nu numai în statul pontifical, ci şi în alte state, în special în regatul de Napoli. Aceasta nu înseamnă că a reuşit să o extirpeze. Aparţine însă legendei faptul că, pentru a-i scoate pe bandiţi din refugiile lor, el ar fi despădurit

întreaga cîmpie romană, afectînd astfel în mod grav întreaga zonă. Păduri întinse nu mai existau în cîmpia romană deja din antichitate. Istorică este însă enorma activitate de constructor a acestui papă. În timpul său este terminată cupola bazilicii sf. Petru; este construită acea parte a Vaticanului în care locuiesc astăzi papii, iar pe lîngă aceasta este ridicat noul palat din Lateran. Afară de aceste edificii, Sixt V a schimbat faţa Romei construind multe apeducte care purtau apa în oraş, făcînd locuibile întregi noi cartiere. El a trasat marile străzi ale oraşului conform principiilor urbanisticii baroce aflate la primii săi paşi. Cu toate schimbările intervenite în timpurile moderne ca şi în cele recente, nu ar fi exagerat dacă am afirma că Sixt V a dat oraşului acel caracter monumental care nu a dispărut încă.

În toată această activitate a sa Sixt V a urmărit scopuri pastorale precise, la fel ca şi înaintaşii săi Nicolae V şi Iuliu II. Toţi priveau acest oraş ca şi capitală a creştinătăţii, loc de întîlnire a numeroşi pelerini din toată lumea, cărora trebuia să li se creeze, chiar şi din exterior, o imagine demnă şi edificatoare a cetăţii eterne.

În ceea ce priveşte conducerea Bisericii, pontificatul lui Pius V este important deoarece el a terminat organizarea congregaţiilor cardinalilor. În afară de cele şase congregaţii ce se ocupau cu administrarea statului pontifical, vor fi constituite altele nouă pentru conducerea Bisericii. Dintre acestea, sînt înfiinţate direct de Sixt V congregaţia concistorială pentru numirea episcopilor, cea a ordinelor călugăreşti şi cea a riturilor, pentru cultul şi canonizarea sfinţilor. Cu ajutorul congregaţiilor cardinalilor, care într-un anumit sens corespund ministerelor statale, tratarea diferitelor probleme devenea mai rapidă şi mai unitară. Probleme specifice erau încredinţate în mîinile unor persoane specializate. Tot Sixt V este acela care a fixat la 70 numărul cardinalilor pentru întreaga Biserică.

Clement VIII (1592-1605)

Papii care au urmat după Sixt V au fost Urban VII, Grigore XIV şi Inocenţiu IX. Eu au murit prea degrabă pentru ca pontificatele lor să lase în urmă ceva durabil. În 1592 este ales un papă important, Hipolit Aldobrandini, care-şi ia numele de Clement VII.

Înainte de alegere, în conclav are loc un eveniment care a produs senzaţie. Majoritatea cardinalilor voiau să-l aleagă pe excelentul cardinal Santori. În acest scop, imediat după începerea conclavului, ei s-au adunat în capela Paulină. Deoarece, conform dreptului Bisericii, pentru alegerea unui papă este suficientă voinţa a două treimi dintre cardinali, voinţă manifestată în orişice formă, Santori considera că fusese deja ales. Mulţi cardinali considerau că alegerea a fost deja făcută şi încep să-i ceară presupusului papă graţii şi favoruri. Decanul sfîntului colegiu, însă, insista asupra faptului că a fi doar adunaţi pentru o alegere, nu însemna şi că ei şi-au exprimat propria voinţă; din acest motiv, el obligă adunarea la o votare normală. După votare s-a constatat că Santori nu obţinuse indispensabilele două treimi din voturi. Şi în acest fapt se poate constata cît de mult se schimbaseră timpurile. În evul mediu, din aceasta s-ar fi iscat o schismă. Santori, în schimb, s-a resemnat imediat, chiar dacă era grav decepţionat, şi a continuat să participe la celelalte votări ca şi cum nu s-ar fi întîmplat nimic.

Clement VIII era un om auster, activ şi cu un simţ al responsabilităţii care mergea pînă la scrupulozitate; din acest motiv era lent şi şovăielnic în decizii. De o pietate profundă, celebra zilnic sf. Liturghie □chiar dacă faptul nu mai reprezenta o noutate pentru acest timp, □şi tot la fel, zilnic, se spovedea, avîndu-l ca şi confesor pe învăţatul Baroniu. De multe ori intra el însuşi într-un confesional din bazilica sf. Petru, ca şi oricare alt preot. Vinerea trăia cu pîine şi apă. În celelalte zile îi invita la masă pe săraci, pe care deseori îi servea personal. În camera sa ţinea mai multe cranii care să-i amintească că totul este trecător.

Astfel de comportări ascetice ne pot părea puţin teatrale; în ele, însă, se prezintă pietatea epocii baroce, acum la început, epocă în care teatralismul, mai mult decît în arhitectură, este prezent în artele plastice. Pentru a ne da seama de aceasta, este suficient să confruntăm pateticile statui ale sfinţilor sculptate îm secolul XVII, de exemplu a sf. Ignaţiu sau a sf. Filip Neri, cu viaţa obişnuită, modestă pe care au trăit-o aceşti sfinţi.

Aceasta nu înseamnă că pietatea şi ascetica perioadei baroce ar fi fost artificiale: în acest timp, totul era luat şi considerat cu cea mai mare seriozitate. Cînd un episcop precum Carol Borromeu conducea o procesiune cu caracter penitenţial, desculţ şi cu o funie legată de gît, aceasta nu o făcea din ostentaţie, ci gîndindu-se că trebuie să dea cont de toate în faţa lui Dumnezeu, şi aceeaşi era şi impresia pe care o producea în sufletele contemporanilor. În orice caz, un papă precum Clement VIII ne arată cît de mult se schimbaseră timpurile, nu numai începînd cu Alexandru VI şi Leon X, dar chiar de la perioada lui Paul III, de cînd trecuseră abia 50 de ani.

Într-un contrast de neînţeles cu seriozitatea şi conştiinciozitatea ce-l caracteriza, în Clement VIII întîlnim şi un ataşament exagerat pentru nepoţii săi, Aldobrandini, pe care i-a îmbogăţit peste măsură. Aceştia, ca şi cei ce vor urma, Borghese, Ludovisi, Barberini, Pamfili, au construit la Roma şi în împrejurimi cele mai somptuoase palate şi vile cu grădini superbe, edificii în care existau colecţii de artă şi biblioteci splendide. În istoria artei, numele lor înseamnă numele unor mari mecenaţi. Trebuie totuşi să spunem că marile servicii pe care le-au adus Bisericii nu erau proporţionate cu ceea ce primeau de la respectivii papi, din familia cărora făceau parte, cu atît mai mult cu cît aceste venituri proveneau din patrimoniul bisericesc. Este adevărat că la fel procedau regii şi principii cu bunurile statului, pe care le distribuiau preferaţilor lor, dar este drept ca succesorii lui Petru să aibă un mai mare simţ de responsabilitate decît un rege sau principe.

Conflictul asupra harului

Sub Clement VIII a izbucnit între teologii catolici o controversă ştiinţifică care pentru mai mulţi ani a agitat nu numai ambientele eccleziastice, ci şi cabinetele guvernelor europene (aceasta este o caracteristică a timpului). Este vorba de aşa-numi-tul "conflict asupra harului", în care intra un întreg complex de probleme deosebit de dificile care priveau necesitatea harului, predestinarea divină şi libertatea de voinţă a omului. Puşi în faţa unor astfel de probleme, atît Luther cît şi Calvin eşuaseră. Conciliul din Trento trasase cu grijă limitele: pe de o parte a afirmat că harul este necesar în problema

mîntuirii ca atare ca şi pentru fiecare act uman care conduce la această mîntuire; pe de altă parte, voinţa omului este liberă întrucît el poartă întreaga responsabilitate a acţiunilor sale şi nimeni nu este condamnat la pedeapsa veşnică fără o vină personală. Aceasta era suficient pentru simplii credincioşi. Cealaltă parte a problemei teologice era pusă în aceşti termeni: dacă Dumnezeu prevede atît rezultatul pozitiv cît şi cel negativ al harului pe care-l dă, pentru ce atunci nu dă fiecărui om acea măsură a harului care-i este necesară pentru mîntuire? Deliberarea prin care Dumnezeu concede fiecărui om harurile al căror rezultat negativ îl prevede, nu sfîrşeşte oare prin a se identifica cu absoluta predestinare la condamnarea veşnică aşa cum o înţelegea Calvin? Pe de altă parte, dacă cea care decide cu ajutorul harului, nu este determinarea divină, ci libera voinţă a omului, în acest caz nu este oare pusă în pericol necesitatea însăşi a harului divin, aşa cum a fost pentru vechii pelagieni?

Conflictul a izbucnit ca urmare a unei cărţi a teologului spaniol Ludovic Molina din Societatea lui Isus († 1600). Pentru dominicani, rezolvarea dată de dînsul era prea pelagiană; iezuiţii, în schimb, cred că dominicanii, combătîndu-l pe Molina, se apropie îngrijorător de calvinism. Clement VIII decide ca această controversă să se discute la Roma; pentru aceasta instituie o congregaţie specială de cardinali care să analizeze cartea lui Molina. În zadar, teologii Societăţii lui Isus declară că nu au nici un interes deosebit în apărarea acestei cărţi, ale cărei teze luate separat puteau apărea foarte bine ca discutabile: ei trebuie să se pregătească pentru apărare. În 70 de sesiuni foarte grele ale congregaţiei romane sînt discutate mărturiile Părinţilor Bisericii ca şi cele ale autorilor celebri, însă fără nici un rezultat. Deşi nu era un expert în teologia speculativă, Clement VIII vrea să examineze personal această problemă. Faimosul iezuit Bellarmino, creat cardinal şi atît de stimat de papa, îl roagă în zadar să nu intre în aceste dezbateri. Datoria papei, afirma Bellarmino, nu este aceea de a se dedica unui studiu de specialitate, ci de a întreba episcopii şi alţi învăţaţi convocaţi special pentru aceasta, cu scopul de a se asigura referitor la convingerea dogmatică cea mai răspîndită în Biserică, pentru ca apoi să pronunţe o judecată definitivă. În cazul în care nu era necesară aceasta, misiunea sa era aceea de a impune tăcerea pentru ambele părţi în litigiu. Ca răspuns la propunerea sa,

Clement VIII îl trimite pe Bellarmino la Capua ca arhiepiscop al oraşului, iar dînsul îşi continuă disputele sterile. Succesorul său, Paul V, va urma sfatul cardinalului. El desfiinţează congregaţia şi decide ca nici o parte să nu o suspecteze pe cealaltă de erezie. Şi atîta timp cît magisterul Bisericii nu se va pronunţa în mod oficial, în şcoli puteau fi predate ambele sisteme. Deşi, aparent, problema rămînea fără o rezolvare, totuşi, ea va avea o deosebită importanţă, chiar şi numai pentru impulsul pe care l-a dat teologiei ştiinţifice. Acest caz a demonstrat că chiar dacă dogma trece prin explicaţii divergente, ea nu este în pericol. Este adevărat că astfel de divergenţe nu sînt de dorit; preferăm adevărul deplin în locul celor mai acute ipoteze. Totuşi, fiind parţială orice cunoaştere umană, inclusiv cea teologică, este bine de cunoscut limitele care separă depozitul sigur al credinţei de speculaţia umană. Astfel, în activitatea sa, teologia, ca ştiinţă, cîştigă acea libertate care-i este atît de necesară.

Dacă în această controversă Clement VIII, doar din scrupulozitate, a sfîrşit prin a irosi timp şi energie fără a ajunge la nici un rezultat, în sfera politică, în schimb, datorită conştiinciozităţii sale, a obţinut un succes pe care nu l-a avut nici un papă din această epocă: păstrarea Franţei în credinţa catolică, graţie convertirii lui Henric IV.

EPOCA BAROCULUI ÎN EUROPA

Aşa cum adevărata cauză a apostaziei de la credinţă în nordul Europei nu a fost o amplă decădere a vieţii religioase, tot la fel această apostazie nu putea fi reparată printr-o refacere religioasă generală în ţările rămase în adevărata credinţă, şi mai puţin încă se putea recupera ceea ce era deja pierdut, chiar dacă pentru aceasta s-ar fi depus eforturile cele mai mari şi mai susţinute.

Anglia

Deja din 1534, prin Actul de Supremaţie, Anglia se separase de Biserică, fără ca prin aceasta să introducă acum doctrine cu adevărat false. Pentru a le lua bunurile, Henric VIII s-a limitat doar la suprimarea tuturor mănăstirilor şi canonicatelor, care erau în număr de 950. Trecerea spre protestantism se verifică sub fiul său minor, avut în a treia căsătorie, Eduard VI (1547-1553). Pentru riturile religioase este introdus în 1549 noul ritual numit *Book of Common Prayer* (Cartea rugăciunii comune), iar în 1552 este compusă noua confesiune de credinţă cu infiltraţii calviniste. După moartea prematură a lui Eduard, în baza dreptului ereditar englez, devine regină fiica lui Henric VIII avută din prima căsătorie, Maria, care rămăsese catolică. Contrar părerii verişorului ei, blîndul cardinal Pole, ea va încerca cu cea mai mare duritate posibilă întoarcerea ţării la catolicism. Emite 280 de condamnări la moarte, pentru care englezii înşişi o numesc *Bloody Mary* (Maria cea sîngeroasă), denumire pe care, de altfel, o meritau atît tatăl ei cît şi Elisabeta, care-i va urma la tron. Printre condamnaţii la moarte se afla şi Toma Cranmer, cel care dezlegase căsătoria mamei sale cu Henric VIII. Ea pierde şi mai mult încă simpatia poporului atunci cînd se căsătoreşte cu verişorul ei Filip II al Spaniei, fapt pe care cardinalul Pole încercase în zadar să-l împiedice. Pe lîngă aceasta, domnia ei

(cinci ani) a fost prea scurtă pentru a consolida catolicismul în ţară, astfel încît după moarte a izbucnit o naturală reacţie în favoarea protestantismului.

Mariei îi urmează sora ei vitregă Elisabeta. Catolicii intransigenţi îi contestă dreptul la succesiune, deoarece era născută din căsătoria invalidă a lui Henric VIII cu Ana Boylen. Ei o considerau regină a Angliei pe Maria, regina Scoţiei, care aparţinea la casa Stuart şi era nepoată a sorei lui Henric VIII, Margareta. Deja pentru acest fapt, Elisabeta, care în timpul domniei sorei ei vitrege se declarase în mod public catolică, a fost constrînsă să se alieze cu protestanţii, care recunoşteau validă căsătoria mamei ei, recunoscîndu-i astfel şi dreptul la succesiune. La rîndul său, Elisabeta a completat trecerea la protestantism a ţării în forma anglicană, şi aceasta cu cea mai mare duritate. În timpul ei, pentru motiivul că au rămas catolici, vor fi trimişi la moarte 124 de preoţi şi 61 de laici, iar 16 episcopi au fost depuşi. Totuşi, organizarea episcopală a rămas ca şi mai înainte, iar arhiepiscopul de Canterbury, Matei Parker, a continuat să consacre episcopi anglicani.

Sfinţirile anglicane

S-a discutat mult asupra validităţii consacrărilor conferite în acest timp de Parker, ca şi a întregii ierarhii anglicane ce a urmat după dînsul. Ca o consecinţă logică, s-a pus întrebarea dacă anglicanii posedă Euharestia, aşa cum o are, de exemplu, ierarhia orientală separată. Problema a fost decisă sub Leon XIII, în 1896. Studii istorice serioase asupra izvoarelor anglicane au demonstrat că Parker nu avea o consacrare episcopală autentică, deoarece cel care l-a consacrat, Barlow, deşi era episcop, a folosit o formulă consacratorie absolut neadecvată şi, în plus, nu a avut intenţia de a administra sacramentul aşa cum îl înţelegea Biserica. La întrebarea următoare, dacă infailibilitatea pontificală se extinde şi la astfel de fapte istorice (aşa-numitele *facta dogmatica*), care, aşa cum sînt, nu sînt conţinute în revelaţie, deşi sînt în raport cu credinţa, toţi teologii răspund afirmativ.

Din punct de vedere politic, lunga domnie a Elisabetei a fost una dintre cele mai fericite din întreaga istorie mondială. Ea a adus Angliei nu numai pacea şi bunăstarea, dar a pus şi bazele viitoarei puteri mondiale. Pentru aceasta îi este iertat totul, condamnarea la moarte a rivalei sale Maria Stuart a Scoţiei, uciderea multor nobili englezi, ca şi viaţa ei privată puţin edificatoare. În timpul guvernării sale iubirea de patrie, fidelitatea faţă de dinastie şi ostilitatea faţă de Roma s-au unit atît de mult, încît pentru catolicii rămaşi fideli va fi din ce în ce mai greu de a rămîne catolici şi englezi în acelaşi timp, şi aceasta cu toate că nu au fost date legi anume care să-i persecute. Îngrijirea sufletelor era foarte greu de realizat. Preoţii englezi erau pregătiţi pe continent în seminariile de la Roma, Valladolid şi Douai. Apoi, întorşi în patrie, îşi puteau exercita misiunea lor doar pe ascuns. Numărul catolicilor va scade mereu. În anul 1800 abia că depăşeau 40.000.

Scoţia

Cînd în 1560 devine regină tînăra de 19 ani Maria Stuart, nobilimea scoţiană era în mare parte protestantă. Maria a luptat cu curaj pentru a-şi apăra tronul şi credinţa catolică, însă a comis şi multe erori. Este nevoită să fugă în Anglia, unde este ţinută prizonieră timp de 19 ani şi apoi decapitată. Acum devine rege al Scoţiei fiul ei Iacob, care-i fusese luat pentru a fi educat în credinţa protestantă. Cînd în 1603 Elisabeta Angliei moare, şi cu ea se stinge linia ereditară a lui Henric al VIII-lea, Iacob devine şi rege al Angliei, fiind moştenitorul cel mai apropiat. De acum înainte ambele ţări vor rămîne unite sub o dinastie protestantă. Proporţional, în Scoţia numărul catolicilor va fi mai mare decît în Anglia, şi chiar şi astăzi se găsesc în Scoţia localităţi izolate unde populaţia a fost dintotdeauna catolică.

Irlanda

Deja din evul mediu, suportînd numeroase dificultăţi, Irlanda devenise mai mult sau mai puţin dependentă de Anglia. În 1541 Henric VIII îşi ia titlul de rege al Irlandei.

Însă toate tentativele de a face ca populaţia acestei ţări să devină anglicană au fost sortite eşecului. Dacă acest lucru a fost posibil pentru partea de nord a insulei, în provincia Ulster, aceasta s-a întîmplat numai pentru că aici au fost colonizate multe persoane din Anglia şi Scoţia. Faptul că, în pofida unor presiuni enorme, irlandezii s-au menţinut catolici, a constituit un element de maximă importanţă pentru renaşterea Bisericii în Anglia şi mai ales în Statele Unite ale Americii.

Ţările de Jos

Carol V cedase fiului său Filip II Ţările de Jos, care cuprindeau atunci, în afară de actualele ţări Olanda şi Belgia, provincia Artois cu oraşele Lille şi Chambrai, Luxemburg şi contea liberă Bourgogne. Folosind măsuri prea dure, Filip a încercat să împiedice mişcarea antispaniolă şi protestantă atît de răspîndită în ţară. El a introdus Inchiziţia şi a obţinut de la papa mărirea numărului episcopatelor de la 4 la 18, ceea ce a fost considerat ca o presiune. În 1566 va izbucni revolta. Filip trimite acum în calitate de guvernator pe cel mai bun general, ducele de Alba, care însă nu va obţine succese durabile. Doar succesorul său, Alexandru Farnese, strănepot al lui Paul III şi nepot al lui Carol V, reuşeşte ca cel puţin provinciile de la sudul gurilor Mozelei şi ale Scheldei să rămînă spaniole şi catolice. Partea septentrională va forma de acum înainte Uniunea Tărilor de Jos, ca şi stat suveran aparţinînd cu numele la Imperiul germanic, pînă cînd în 1648, odată cu pacea westfalică, şi această ultimă legătură cu imperiul va fi ruptă. Religia de stat va fi cea calvină; totuşi, în ţară mai rămîn minorităţi catolice. Pentru acestea este constituit în 1602 vicariatul apostolic de Utrecht.

Germania după pacea religioasă de la Augsburg

Deoarece majoritatea principilor germani protestanţi se folosiseră deja de dreptul de a decide credinţa propriilor supuşi, pacea religioasă din 1555 nu a schimbat cu mult situaţia în ansamblul său. Mai mult, protestantismul va mai cîştiga unele teritorii.

Palatinatul îmbrăţişează reforma în 1556, Baden-Durlach în acelaşi an, iar Braunschweig-Wolfenbüttel în 1568. Orice schimbare de guvern putea aduce cu sine şi o schimbare a credinţei. Astfel, Baden-Baden redevine catolic în 1569, iar Palatinatul, la sfîrşitul sec. XVI, îşi schimbase de patru ori confesiunea religioasă, alternînd între cea luterană şi cea catolică.

Deşi cu pacea religioasă de la Augsburg, prin aşa-numitul *Reservatum Ecclesiasticum*, a fost decis că dreptul de reformă nu se extindea şi la principatele eccleziastice, totuşi Biserica va pierde pentru totdeauna zonele ocupate de provinciile de Magdeburg şi Bremen, care atunci erau bisericeşti. La Köln, arhiepiscopul Hermann de Wied (1515-1546) încercase deja să reformeze principatul, însă proiectele sale sînt zădărnicite de opoziţia catolicilor şi a împăratului. Arhiepiscopul Gebard de Waldburg (1577-1583) repetă aceeaşi tentativă, însă este alungat cu forţa armelor de Ernest de Bavaria, pe care capitlul îl alege în locul lui Gebard. Deşi a avut o amploare mică, acest "război al Köln-ului" a semnat limita pătrunderii protestante în Germania occidentală.

În teritoriile ereditare austriece protestantismul nu a fost introdus niciodată în mod oficial, însă fiii împăratului Ferdinand I, împăratul Maximilian II (1564-1576) şi fratele său Carol, arhiducele Austriei inferioare (Stiria, Kärnten, Carniola şi Goriţia) vor acorda protestantismului atîta libertate, încît către noile doctrine se va îndrepta nu numai cea mai mare parte a micii nobilimi, ci şi o mare parte a populaţiei. Următorul împărat, Rudolf II (1576-1612), fiul lui Maximilian, conferă protestanţilor din Boemia şi Silezia privilegii şi mai mari. O schimbare a situaţiei se verifică numai după ce fiul arhiducelui Carol, Ferdinand II (împărat din 1619 pînă în 1637), care primise da la mama sa bavareză o formare catolică, va putea să stăpînească toate teritoriile ereditare austriace.

Între timp, principii rămaşi catolici din Germania meridională începuseră la rîndul lor să se folosească de dreptul de reformă, restabilind religia catolică pe propriile teritorii. Aşa procedează Otto Truchsess de Waldburg în calitatea sa de principe episcop de Augsburg. În 1573 îl imită Iuliu Echter de Mespelbrunn pentru Würzburg, iar în 1574 Daniel Brendel de Homburg pentru principatul electoral de Mainz. Printre principii occidentali, acelaşi lucru l-a făcut în 1564 ducele Albert V de Bavaria. Înspăimîntaţi de

această contrareformă, principii protestanţi se unesc în 1608 într-o "Uniune", sub conducerea principelui elector al Palatinatului; catolicii răspund formînd o "Ligă" condusă de ducele de Bavaria. Ceea ce a cauzat în mod inevitabil un război.

Războiul de 30 de ani

Războiul izbucneşte în 1618 în Boemia, unde statele protestante, pentru a-şi apăra privilegiile concese de împăratul Rudolf, se ridică împotriva noului împărat Ferdinand II. Împăratul împreună cu Liga îi înving pe boemi în bătălia de la Muntele Alb, în apropiere de Praga. Uniunea îşi continuă lupta în Germania, însă generalii Ligii şi ai împăratului, Tilly şi Wallenstein, vor cîştiga o bătălie după alta, reuşind să supună cea mai mare parte a Germaniei. În 1629 împăratul emană edictul de restituire, în baza căruia toate principatele bisericeşti şi bunurile diecezelor, ale parohiilor şi mănăstirilor, care după 1552 fuseseră abolite, contrar dreptului de rezervă bisericesc, concordat în precedenţă, trebuiau să fie din nou restituite. Din moment ce împăratul avea deja puterea de a face ca această decize să fie aplicată, se părea că rezistenţa protestantismului în Germania era compromisă, aşa cum se întmplase după bătălia de la Mühlberg. Încă odată unirea religioasă a Germaniei era la un pas de a fi realizată.

Gustav Adolf al Suediei

Amestecul regelui Suediei Gustav II Adolf a schimbat complet situaţia. Suedia, care încercase deja să-i respingă pe polonezi de la Marea Baltică, nu vedea cu ochi buni consolidarea puterii imperiale în aceste locuri. Deoarece o moarte prematură a curmat viaţa lui Gustav Adolf, nu cunoaştem pînă la ce punct avansaseră planurile lui politice. Fără îndoială, ceea ce îi motiva politica era şi dorinţa de a-i ajuta pe coreligionarii săi germani. Gustav, un soldat excelent, care putea fi pus alături de cei mai mari generali ai epocii, cum ar fi Wallenstein, îl învinge pe Tilly la Leipzig, împingîndu-l pînă la Dunăre, unde Tilly îşi găseşte moartea într-o nouă înfrîngere. Dar şi Gustav Adolf moare în

bătălia cu Wallenstein de la Lützen, din apropierea Leipzig-ului, în anul 1632. Wallenstein însuşi, a cărui conduită politică trezea suspiciuni din ce în ce mai mari, este asasinat de ofiţerii săi la Eger în anul 1634.

De acum înainte războiul se fărămiţează în campanii individuale ale generalilor suedezi, imperiali, bavarezi şi alţii, iar unicul rezultat îl reprezintă o devastare generală a Germaniei. După ce îl ajutase pe Gustav Adolf, şi Franţa intră în mod deschis în cîmpul de luptă. Ca o consecinţă, francezii vor trebui să plătească scump politica lor complet greşită, prin care deja din timpurile lui Luther nu făcuseră altceva decît să-i ajute pe principii protestanţi împotriva împăratului.

În sfîrşit, în 1648 se poate încheia o pace generală, care datorită oraşelor unde a fost încheiată, Münster şi Osnabrück, a fost numită pacea de la Westfalia. Profesiunea de credinţă calvinistă este recunoscută pentru tot Imperiul alături de cea de la Augsburg. În fiecare teritoriu trebuia să se păstreze *status quo*; numai că se fixează în mod definitiv status quo-ul din anul 1624. Suedia şi Franţa, ca o compensare a intervenţiei lor, primesc importante teritorii din Imperiu la Marea Baltică şi pe Rinul de Sus. Papa Inocenţiu X protestează împotriva acestei păci, care nu numai că aducea daune grave Germaniei, dar lovea încă odată în drepturile Bisericii. Cu toate acestea, pentru Germania, chiar şi din punct de vedere religios, începe o adevărată perioadă de pace, deşi, complexiv, pierduse aproximativ două treimi din credincioşii săi.

Boemia

Vechii utraquişti, care după 1475 se uniseră într-un fel de fraternitate semischismatică, se opuseseră de la început pătrunderii doctrinelor protestante. Totuşi, "confesiunea boemă" înfiinţată de dînşii în 1575 era asemănătoare protestantismului, iar "fraţii boemi" pretindeau şi pentru dînşii privilegiile pe care protestanţii le obţinuseră cu aşa-zisa *scrisoare a maiestăţii* sale Rudolf II. Reacţia catolică nu s-a lăsat aşteptată, mai ales după ce abilul Brus von Müglitz a urcat pe scaunul arhiepiscopal din Praga, rămas timp de 120 de ani fără păstor. Cît de mare era pericolul ca întreaga Boemie să devină

protestantă ni-l arată faptul că, în 1596, din 1366 de parohii cîte existau în ţară, numai 336 aveau un paroh catolic. Bătălia de lîngă Muntele Alb din 1620 a însemnat înfrîngerea atît a protestanţilor cît şi a fraţilor boemi. După această luptă, merite deosebite în întoarcerea Boemiei la catolicism au nunţiul de Viena Carol Carafa (1621-1628) şi mai mult încă arhiepiscopul de Praga cardinalul Harrach (1624-1667), ca şi celebrul capucin Valeriu Magni. Este ştiut însă că în timpul războiului de 30 de ani populaţia Boemiei a coborît de la 2 milioane şi jumătate la 800.000 de locuitori. Totuşi, ţara a putut să se refacă şi de acum înainte s-a păstrat mereu catolică.

Polonia

Sub ultimul Jagellon, neputinciosul rege Sigismund II (1548-1572), protestantismul (luterani, calvini, fraţi boemi etc.) a pătruns în Polonia din toate părţile. Înainte de alegerea noului rege, protestanţii, reuniţi la Varşovia, au format un pact pentru a-şi asigura libertatea sub viitorul guvern. Dar nici aici restaurarea catolică nu s-a lăsat aşteptată, mai ales datorită activităţii prodigioase a episcopului de Ermland, Stanislau Osio, pe care Paul III l-a ridicat la demnitatea de cardinal, şi mai tîrziu prin iezuitul Petru Skarga († 1612), figură cunoscută a literaturii poloneze, care a fost numit Ioan Gură de Aur al Poloniei. Osio i-a adus pe iezuiţi în Polonia, unde în curînd vor deschide şcoli superioare în toate marile oraşe ale ţării. Succesorul lui Sigismund II, maghiarul Stefan Báthory (1575-1586) şi Sigismund III din familia suedeză Wasa, au fost catolici fervenţi. Astfel aproape întreaga Polonie a fost păstrată în religia catolică.

Şi pentru Suedia, datorită contribuţiei Poloniei, se va ivi încă odată speranţa reunificării, însă aceasta a durat foarte puţin timp. Fiul lui Gustav I Wasa, Ioan III (1568-1592), se căsătorise cu o principesă catolică din familia Jagellonilor şi în curînd începe tratativele cu Roma. Grigore XIII îl trimite la Stocholm pe iezuitul Possevino. Regele trece la catolicism în 1578, însă o reîntoarcere a întregii ţări se prezintă ca imposibilă. Cînd fiul său Sigismund, care era catolic şi rege al Poloniei, urcă pe tronul suedez, el trebuie să promită că nu va dăuna cu nimic protestantismului; mai mult, cîţiva ani mai

tîrziu pierde coroana Suediei tocmai pentru faptul că era catolic şi este înlocuit cu fratele tatălui său, Carol IX, un protestant intransigent, aşa cum va fi şi fiul şi succesorul acestuia, Gustav Adolf. Convertirea la catolicism a fiicei lui Gustav Adolf, Cristina, după urcarea sa pe tron în 1654, nu va influenţa cu nimic istoria Suediei.

Ucraina

Din 1386 Jagellonii lituanieni erau şi regi ai Poloniei. Totuşi, cele două regate ale Lituaniei şi Poloniei se unesc abia în 1596, cînd Jagellonii erau deja pe punctul de a dispărea. În acest timp, Lituania se întindea în sud peste Dnjeper şi-i cuprindea şi pe rutenii din Ucraina, care, după desfacerea unirii semnate la Florenţa, deveniseră din nou schismatici. Datorită în primul rînd eforturilor iezuiţilor Skarga şi Possevino, mitropolitul de Kiev împreună cu şapte eparhii (dieceze sufragane) se uneşte cu Biserica în sinodul de la Brest Litovsk din anul 1596. În pofida numeroaselor schimbări ca şi a nefericitelor evenimente care au lovit poporul ucrainian, această unire a durat 350 de ani. Sub aspect numeric, unirea reprezenta cel mai puternic grup catolic de rit oriental din sînul Bisericii. Ea a fost anulată de Rusia Sovietică în anul 1946.

Ungaria

În Ungaria protestantismul a pătruns de timpuriu. După bătălia de la Mohacs din 1526, în care moare regele Ludovic II din familia Jagellonilor, Ungaria cade aproape în întregime sub stăpînirea turcilor. Teritoriul ocupat de dînşii ajungea pînă la lacul Platten şi cuprindea întreaga cîmpie de jos a Dunării şi a Tisei, înclusiv Budapesta şi scaunul mitropolitan de Gran. Atît împăratul german Ferdinand I, care se căsătorise cu o soră a lui Ludovic II, cît şi principele Transilvaniei, Ioan Zapolya, doreau să devină acum regi ai Ungariei. Conflictul se termină în 1538 prin decizia de a da titlul de rege al Transilvaniei lui Zapolya, căruia i se încredinţa şi o parte a Slovaciei pînă la Kaschau; Ferdinand, în schimb, îşi păstrează Slovacia occidentală, regiunea ungară neocupată de turci şi Croaţia.

Din cauza complicatelor evenimente politice, situaţia Bisericii din Ungaria se va înrăutăţi mereu, aceasta pînă cînd nu va interveni Pázmány. Petru Pázmány, născut calvin şi devenit iezuit după convertire, a fost arhiepiscop de Gran şi cardinal; el este considerat una dintre cele mai reprezentative persoane ale istoriei ungare. Totuşi, protestantismul va continua să fie favorizat în Transilvania, iar prin pactele de la Linz din 1645 protestanţii obţin libera exercitare a religiei lor în toată Ungaria. Superioritatea Bisericii catolice în aceste regiuni unde se întîlnesc atîtea popoare şi limbi se obţine numai datorită alungării turcilor de către împăratul Leopold I (1658-1705) şi prin reunificarea tuturor ţărilor de sub coroana Sfîntului Stefan sub unicul sceptru al Habsburgilor. Datorită arhiepiscopului de Gran, cardinalul Kollonitsch, în 1697 se ajunge la unirea cu Roma a valahilor schismatici din Ungaria; pentru dînşii sînt instituite mai multe episcopate de rit oriental.

Franţa

O luptă mult mai importantă pe care Biserica trebuie să o susţină în sec. XVI este cea pentru păstrarea Franţei în Biserica catolică. Dacă în acest timp Franţa ar fi apostat aproape în întregime, aşa cum pentru mult timp s-a avut impresia că se va întîmpla, în acest caz, cu siguranţă că Biserica nu ar fi dispărut; dezvoltarea ei, însă, ar fi trebuit să se întoarcă cu mai multe secole în trecut.

Chiar dacă pretenţia Franţei de a fi prima fiică a Bisericii iar *Gesta Dei per Francos* sînt şi astăzi contestate de celelalte naţiuni sau chiar luate în rîs, totuşi, este foarte greu de negat că Franţa, deja din timpul lui Clovis, nu numai că a reprezentat centrul de gravitate geografic al Bisericii, ci şi centrul ei intelectual. Aproape toate marile mişcări spirituale medievale au pornit din Franţa: Cluny şi Clairvaux, cruciadele, goticul şi scolastica. Este bine de notat că marii fondatori ai ordinelor ce nu sînt franceze, irlandezul Columban din sec. VI, germanii Bruno şi Norbert din sec. XI şi XII, spaniolii Dominic şi Ignaţiu din sec. XIII şi XVI, şi-au început activitatea lor în folosul Bisericii tocmai pe pămîntul Franţei, aşa cum capii scolasticii, lombardul Petru, englezul Alexandru de Hales, germanul Albert cel Mare şi italianul Toma de Aquino au predat la

Paris. Desigur, Franţa păcătuise mult împotriva Bisericii şi a papalităţii. Însă faptele lui Filip cel Frumos, exilul de la Avignon, Marea Schismă ca şi teoriile conciliare au fost într-un fel expresia supremaţiei spirituale şi materiale a Franţei. Dacă deja apostazia Angliei şi a unei jumătăţi din Germania dăduse o gravă lovitură Bisericii, apostazia Franţei ar fi avut consecinţe incalculabile.

În lupta lor împotriva împăratului, regii francezi Francisc I (1514-1547) şi Henric II (1547-1559) au ajutat mai mult sau mai puţin pe principii protestanţi germani, şi aceasta deoarece de la diviziunea religioasă a Germaniei se aştepta o slăbire a puterii politice a lui Carol V. Dacă aceasta este adevărat, ştim însă că, pentru acelaşi motiv, regii francezi nu doreau în nici un fel discordia religioasă în ţara lor. În timp ce se străduiau ca protestantismul să rămînă departe de graniţele lor, ei nu vor putea totuşi împiedica formarea unui partid calvinist sub conducerea politică a casei de Bourbon.

Ducii de Bourbon formau o ramură mai tînără a casei regale a Franţei, avîndu-l la origine pe Robert, fiul lui Ludovic cel Sfînt. Conducător al acestei case era ducele Anton, care se înfrumuseţa cu titlul de rege de Navarra. Cea mai mare parte a acestui vechi regat basc fusese înglobat de către Spania deja din perioada anilor 1512-1515. În ultimile lupte pentru cucerirea capitalei, Pamplona, mai precis în anul 1521, tînărul Ignaţiu de Loyola se rănise grav. Ceea ce dădea o importanţă politică deosebită casei Bourbonilor nu era acest titlu regal, dar circumstanţa care, în cazul unei posibile stingeri a ramurei regale a familie Valois, ce ocupa acum tronul francez, Bourbonii ar fi putut deveni regi ai Franţei.

Capul politic al partidului catolic era ducele Francisc de Lorena-Guise, verişor al lui Anton de Bourbone-Navarra. Planul acestui partid era ca, în cazul că ar fi dispărut casa de Valois, să excludă din succesiunea la tron pe membrii calvini al casei de Bourbon şi de a da Franţei un rege din casa catolică de Guise.

Războiul hughenoţilor

După moartea lui Henric II, devine regentă pentru fiii ei minori văduva Ecaterina de Medici, strănepoată a lui Leon X. Ca o autentică reprezentantă a Medicilor, lipsită de

scrupule şi cu un ascuţit simţ politic, dînsa nu vrea să supere pe nimeni, ceea ce a făcut-o să intre în conflict cu toţi. Îl ia pe Anton de Navarra ca şi coregent şi de acord cu acesta, în anul 1562 permite calvinilor libera exercitare a religiei lor. În acest timp, atît în Franţa cît şi în alte ţări, liberul exerciţiu al religiei însemna mai mult sau mai puţin că era permis orice putea dăuna Bisericii catolice. Se ajunge la război civil, aşa numitele războaie ale hughenoţilor, care au fost în număr de opt şi au durat de la 1562 pînă la 1588. Numele de "hughenoţi", folosit pentru a indica pe calviniştii francezi, derivă probabil din cuvîntul elveţian *Eidgenossen* (confederaţi).

Anton de Navarra şi Francisc de Guise mor degrabă iar respectivele partide vor fi conduse de fiii lor Henric de Navarra şi Henric de Guise. Pentru a-i cîştiga pe calvini, regina Ecaterina o căsătăreşte pe fiica ei Margareta cu Henric de Navarra; apoi îşi schimbă orientarea şi conspiră cu familia Guise pentru a nu permite calvinilor să devină prea puternici. La nunta lui Henric de Navarra, ce urma să aibă loc la Paris, trebuiau să participe şi capii partidului calvinist. Aceasta reprezenta o bună ocazie pentru a se debarasa de ei. Atacul nu a reuşit. Regina şi toţi cei din anturajul ei, înspăimîntaţi de insucces şi temîndu-se de răzbunarea calviniştilor, dezlănţuie acum împotriva lor un masacru mult mai feroce decît cel plănuit iniţial. Aceasta este renumita "noapte a sfîntului Bartolomeu" sau "nunta de sînge de la Paris".

Masacrul nu a servit cu nimic catolicilor. Războiul civil revine cu o violenţă şi mai mare. Între timp devenise rege ultimul fiu al Ecaterinei, Henric III, şi fiind lipsit de orice descendenţă, aşa cum fuseseră şi fraţii lui morţi la o vîrstă foarte tînără, se prefigura deja stingerea casei regale de Valois. Sub teroarea nopţii sfîntului Bartolomeu, urmaşul la tron Henric de Navarra se convertise degrabă la catolicism, însă în 1576 se reîntoarce la calvinism. Decis să nu accepte un rege protestant, partidul catolic formează "Liga Sfîntă" şi încheie un pact cu Filip II al Spaniei. Liga era preocupată mai ales ca să-l atragă pe papa de partea sa, pentru ca astfel, papa, folosindu-se de sancţiunile Bisericii, să-i sustragă lui Henric de Navarra numeroşii săi aderenţi catolici. Sixt V însă avea o clarviziune politică prea mare pentru a nu prevedea victoria finală a lui Henric de Navarra. Normal, papa voia şi el un rege catolic pe tronul Franţei, însă spera ca aceasta să

se întîmple fără ca să fie Filip II acela care să-l înscăuneze pe ducele de Guise. Atît Filip II cît şi liga catolică îi reproşează cu asprime papei această comportare. Este unul din acele cazuri, deseori întîlnite în istorie, în care extremiştii catolici pretind că sînt mai catolici decît papa.

Convertirea lui Henric IV

Astfel se ajunge la întîlnirea decisivă dintre cei "trei Henrici": regele Henric III, Henric de Navarra şi Henric de Guise. În 1588 regele îl asasinează pe Henric de Guise, însă în anul următor este asasinat el însuşi. Tronul era liber. Nefiind în viaţă nici un alt Guise, Liga îl consideră rege pe bătrînul cardinal de Bourbon, fratele lui Anton de Navarra. Însă acesta era prizonier al lui Henric de Navarra şi moare în 1590. Acum toţi înţeleg că pe tron trebuie să urce Henric de Navarra, atît pentru că era un bourbon, cît şi pentru că se căsătorise cu ultima reprezentantă a familiei de Valois. Henric înţelege foarte bine că trebuie să devină catolic pentru a fi într-adevăr rege al Franţei. În acest sens, lui îi este atribuită propoziţia celebră: "Parisul valorează o Liturghie!". În "forul conştiinţei", cum se exprimă dreptul canonic, el intră în Biserica catolică în 1593. Papa era acela care îl putea primi în mod oficial în sînul Bisericii. Henric IV îşi trimite oamenii la Roma, cerînd să fie eliberat de cenzurile bisericeşti. Considerînd conştiinciozitatea pronunţată a lui Clement VIII, este uşor să se înţeleagă că papa a ezitat să facă acest pas. Dacă din punct de vedere politic, trebuia să salute cu satisfacţie reîntoarcerea lui Henric, aceasta nu înseamnă că nu trebuia să aibă dubii asupra unui om care deja de două ori îşi schimbase religia. Ca preot, nu putea să refuze intrarea lui în Biserică, cu condiţia ca să i se prezinte garanţiile necesare. Henric IV prezintă aceste garanţii, servindu-se de ambasadorul său Duperron, care mai tîrziu va deveni cardinal. El însuşi fusese un convertit, apoi preot, şi-l instruise pe Henric în credinţa catolică. Astfel în 1595 se ajunge la importantul eveniment al absolvirii lui Henric IV de către papa, prin care Franţa devenea în sfîrşit o mare putere catolică.

În continuare, Henric IV îşi va justifica încrederea pe care papa i-a acordat-o. Numai un fanatic ar putea să-i reproşeze faptul de a fi încercat să aducă pacea în ţara sa, devastată de un război civil ce durase zeci de ani, nu numai tolerînd pe hughenoţi, ci şi mărindu-le privilegiile prin edictul de la Nantes din 1598. Chiar dacă viaţa sa privată a lăsat mult de dorit, el rămîne totuşi un catolic fidel. În timpul său începe marea perioadă de splendoare a Bisericii catolice din Franţa, astfel încît în secolul XVII ea va putea relua rolul de naţiune ghid printre ţările catolice, un rol pe care, aşa cum am afirmat deja, fusese ţinut în sec. XVI de către Spania.

Numărul catolicilor după reformă

În acest fel, după haosul religios al secolului trecut, în prima jumătate a sec. XVII asistăm din nou la un climat de pace. Tările catolice se separaseră de cele protestante, aşa cum în ziua a treia a creaţiei Biblia ne relatează separarea apelor de uscat. Pentru a spune adevărul, ţările protestante erau foarte divizate între ele în ceea ce priveşte doctrina şi organizarea; ceea ce aveau în comun era faptul că nu mai aparţineau în nici un fel de Biserica catolică.

Era o separare ce depindea de respectivele teritorii. Pentru sec. XVII şi XVIII se poate trasa o hartă exactă a diferitelor confesiuni, în timp ce astăzi totul s-a amestecat atît de mult încît nu ar mai fi posibil de a fixa geografic extinderea acestor confesiuni. În acest timp, statul, dinastia şi confesiunea erau noţiuni ce coincideau aproape în întregime. Chiar şi în Germania, unde geografia diferitelor confesiuni din sec. XVII şi XVIII prezintă un aparent amestec, existau în realitate numai teritorii în întregime catolice sau protestante, aşa cum sînt cantoanele elveţiene. În unele ţări catolice, în special în Franţa, Ungaria şi Polonia, era o diaspora protestantă; şi invers, în Anglia, Olanda şi în unele zone ale Germaniei exista o diasporă catolică. Însă aceste diaspore erau atît de mici încît importanţa lor era foarte mică. Singura ţară catolică puţin mai mare, condusă de suverani necatolici, era Irlanda.

Pa hartă, în sec. XVII şi XVIII se poate considera ca limită septentrională a Bisericii o linie care porneşte de pe coastele meridionale ale Angliei, traversează centrul Europei şi ajunge în unghiul nord-occidental al Boemiei. Catolica Irlandă rămînea la nord de această linie. În Germania occidentală, Westfalia depăşea limita septentrională printr-un amplu spaţiu catolic, iar în Germania centrală teritoriile protestante ale Turingiei şi Franconiei centrale formau o fîşie destul de mare întinsă spre sud. Din partea nordică a Boemiei limita Bisericii catolice crea o amplă curbă spre nord pînă aproape de Lituania, pentru a se opri în faţa zidului impus de schisma rusă şi bizantină, extinsă de la nord spre sud.

În ceea ce priveşte numărul populaţiei, pînă la sfîrşitul sec. XVIII nu avem nici un recensămînt şi nici statistici. Evaluările contemporanilor, ca şi cele ale istoricilor recenţi, contrastează între ele, în special în privinţa Franţei, a Germaniei şi a Spaniei. Conform unui studiu recent (G. Grisar, în *Studi e Testi*, 125, Citt□ del Vaticano 1946), în 1700, întreaga Europă putea număra aproximativ 90 de milioane de locuitori. Dintre aceştia, un număr între 15 şi 18 milioane făcea parte din Rusia europeană şi din peninsula balcanică, atunci sub ocupaţie turcească, în cea mai mare parte ortodocşi; protestanţii de toate denumirile se ridicau la circa 22 de milioane; cei ce rămîneau, 50 de milioane, erau catolici. Aşadar, în cele două secole care au urmat după reformă, populaţia catolică crescuse atît de mult încît ajunsese la numărul avut înainte de a începe reforma protestantă. Pe lîngă aceasta, pentru timpul de care ne ocupăm, trebuie să mai adăugăm alte 5 sau 10 milioane care locuiau în colonii, în special în cele americane. Astfel, numărul complexiv al catolicilor se ridica la 60 de milioane, adică dublu decît se afirmă că era în sec. XIII.

Cei mai mulţi catolici se aflau în Franţa (19-20 de milioane), ceea ce însemna o treime din întreaga Biserică. Pe locul doi venea Spania, unde în sec. XVII populaţia ţării, deşi număra 10 milioane, scăzuse foarte mult; ca o compensare, crescuse mult numărul catolicilor din coloniile sale. Germania avea un număr de locuitori egal cu al Franţei, însă dintre aceştia numai 8 sau 10 milioane erau catolici, adică cam toţi atîţia cîţi existau în Italia. În Polonia şi Lituania existau circa 5 milioane de catolici, iar în Olanda două

milioane. Acelaşi era numărul şi în Portugalia. Irlanda, cantoanele catolice din Elveţia, diaspora engleză şi alte mici teritorii aveau împreună aproximativ un milion de catolici.

În ţările catolice, creştinii catolici trăiau în unire, toţi avînd aceeaşi credinţă, aşa cum trăiseră şi în trecut. Totuşi, acum situaţia era mult diferită de cea din evul mediu. Cu excepţia Orientului schismatic, cu care relaţiile erau puţine, în perioada medievală Europa se prezenta ca o unică mare familie a popoarelor creştine. Europa era Biserica catolică, iar în afara ei se afla doar lumea păgînă. Acum, în schimb, în aceeaşi Europă, existau peste tot necatolici. În evul mediu izbucniseră atîtea conflicte între principi şi papi, însă nimeni nu contestase existenţa Bisericii ca atare. Dacă putem zice astfel, în evul mediu a fi catolic nu însemna a avea merite deosebite; acum, în schimb, situaţiile deveniseră mult mai dificile. În aceeaşi Europă se constituise un front în luptă deschisă cu Biserica, căreia îi erau aruncate în faţă toate greşelile, atît cele trecute cît şi cele prezente.

Pe de altă parte, însă, Biserica începuse să se dezvolte şi în afara strîmtelor graniţe ale continentului european. Era departe de a fi acea Biserică mondială, aşa cum a devenit în timpurile noastre, însă nu se mai găsea închisă între barierele teritoriale medievale. Deja se profilau la orizont forţele viitorului ei.

În ţările rămase catolice Biserica avea o situaţie materială bună, poate prea bună. Majoritatea acestor ţări va traversa în sec. XVII şi la începutul celui următor o perioadă de mare înflorire. Nimănui nu-i trecea prin minte că sfîrşitul sec. XVIII îi va pregăti Bisericii noi şi grave crize.

Schimbări politice în Europa după războiul de 30 de ani

În 1683 turcii asediaseră Viena pentru a doua oară, însă înfrîngerea lor a fost atît de gravă încît în anii următori vor putea fi împinşi mult înapoi spre Orient de trupele împăratului Leopold I (1658-1705). La sfîrşitul sec. XVII, întreaga Ungarie şi Transilvania pînă la Carpaţi erau din nou sub sceptrul unui suveran catolic. Un nou pericol pentru Biserică se ivea acum din partea Prusiei, care devenea din ce în ce mai mult o mare putere protestantă, anexîndu-şi mereu teritorii catolice. În 1666 devin

prusiene ducatul de Cleve şi contea de Mark, în 1715 regiunea Geldern, iar Silezia în 1763. Totuşi, Frederic cel Mare (1740-1786) va face tot ce-i va sta în putinţă pentru ca drepturile cîştigate de catolici să nu fie cu nimic schimbate. Papii, însă, rămîn indecişi pentru o lungă perioadă de timp (pînă în 1788), cînd este vorba de recunoaşterea formală a titlului de rege, pe care principele elector de Brandenburg şi-l asumase în 1701. Împărţirile Poloniei, care încep în 1772 şi care au avut drept rezultat dominaţia rusească peste o mare parte a vechiului regat catolic, au dăunat fără îndoială vieţii Bisericii din această ţară. Şi totuşi, începînd cu perioada Reformei, într-un anumit sens reprezenta un avantaj faptul că schimbările politice ale teritoriilor nu însemnau şi o schimbare a religiei.

Schimbările care au avut loc în Europa occidentală priveau doar unele din dinastiile catolice. După stingerea în 1714 a familiei de Habsburg, care conducea Spania, în această ţară s-a instaurat dominaţia familiei Bourbonilor. Cu pacea de la Rastatt din 1714 Tările de Jos spaniole, şi în mod provizoriu Napoli (pînă în 1735), au trecut sub conducerea Austriei. Pătrunderea Franţei pînă la Rin (Strassburg, 1681) nu a avut consecinţe imediate asupra Bisericii.

Franţa - marea putere catolică

Prin convertirea lui Henric IV, Franţa îşi ia din nou rolul de ghid al Bisericii catolice, aşa cum se întîmplase în evul mediu. Referitor la aceasta, trebuie să menţionăm că printre regii care au condus ţara în perioada aşa-numitului absolutism, nu a existat nici un Ludovic cel Sfînt şi nici un Filip II. În pofida exemplului dat de regii săi, viaţa religioasă a naţiunii a fost destul de bună. Fiul lui Henric IV, Ludovic XIII (1610-1643), a fost un rege bun însă neînsemnat şi incapabil să ia hotărîri de unul singur. Fiul său Ludovic XIV, a cărui lungă domnie (1643-1715) coincide cu perioada de înflorire a Bisericii franceze, a fost unul din marii monarhi ai istoriei mondiale. Totuşi, el trăia departe de idealul unui suveran creştin, şi aceasta nu numai din cauza ligii pe care a încheiat-o cu turcii împotriva împăratului, ca şi a comportamentului său ireverenţios faţă de papi, în special faţă de Inocenţiu XI, cît mai mult încă din cauza imoralităţii vieţii sale

privat. La fel şi miniştrii, care în perioada absolutismului au avut deseori o importanţă mai mare decît cea a regelui, nu au fost totdeauna dispuşi să ajute Biserica.

Un fenomen curios al timpului îl reprezintă miniştrii de stat învestiţi cu purpura de cardinal. Astfel de miniştri au existat şi în afara Franţei: cardinalul Klesl, cancelar al împăratului Matia, pînă cînd va cade în dizgraţie în 1618; cardinalul Nidhard (†1681), ministru al lui Filip IV al Spaniei; cardinalul Alberoni, ministru al lui Filip al V-lea din 1714 pînă în 1719. Cei mai celebri sînt cei francezi: cardinalul Richelieu, primul personaj politic sub Ludovic XIII, din 1624 pînă la moarte (1642); urmaşul său, cardinalul Mazzarin, un italian care a guvernat atîta timp cît Ludovic XIV era minor (pînă în 1661). Chiar şi sub Ludovic XIV au avut o poziţie similară cardinalii Fleury († 1743) şi Bernis (în 1757 ministru de externe, iar în 1769 ambasador la Roma). Aceşti oameni de stat cu purpură nu au adus prea multe servicii Bisericii. Un oarecare avantaj pentru ea l-au reprezentat confesorii de curte, care reprezintă un alt fenomen caracteristic al epocii. De obicei, aceştia erau iezuiţi sau din alte ordine călugăreşti. În dificila lor misiune, parţial, au reuşit să facă ceva bun, sau cel puţin au împiedicat unele rele. Trebuie menţionaţi în primul rînd Wilhelm Lamormaini, confesor al împăratului Ferdinand II din 1624 pînă în 1637, ca şi Francisc Lachaise, căruia din 1675 i-a revenit dificila misiune de a conduce conştiinţa lui Ludovic XIV.

Episcopi, personalităţi călugăreşti, sfinţi

Episcopatul francez ne prezintă pentru acest timp un număr foarte mare de păstori de suflete, mulţi dintre ei distingîndu-se şi ca scriitori. În fruntea tuturor se află sfîntul doctor al Bisericii Francisc de Sales († 1622), episcop de Geneva-Annecy, unul dintre scriitorii ascetici cei mai citiţi în perioada modernă. Amintim şi pe cardinalul Duperron, mort în 1618, arhiepiscop de Sens şi care a avut un rol deosebit în convertirea lui Henric IV; celebrii oratori Bossuet, episcop de Meaux († 1704), Fléchier, episcop de Nîmes († 1710), Fénelon, episcop de Chambrai († 1672). Păstori activi au fost şi episcopul Godeau de Vence († 1672), unul dintre primii membri ai Academiei Franceze şi episcopul Huet

de Avranches († 1721), ale cărui scrieri filosofice se îndreaptă mult spre scepticism. Unii au fost influenţaţi de jansenism, chiar dacă aceasta nu i-a împiedicat să fie, în felul lor, buni păstori, aşa cum este cazul lui Gilbert Choiseul du Plessis († 1689) episcop de Comminges şi mai tîrziu de Tournai, sau Stefan Le Camus († 1707), arhiepiscop de Grenoble şi cardinal.

Acum au existat mulţi oameni bine pregătiţi şi sfinţi chiar şi în afara episopatului. Cel mai important este sfîntul Vincenţiu de Paoli († 1660), unul dintre sfinţii cei mai populari datorită faptului că a fost fondatorul formelor moderne de caritate. Mari figuri sînt şi cardinalul Bérulle, capelanul lui Henric IV iar apoi preşedinte al consiliului de stat († 1629), fondatorul oratorienilor francezi şi important scriitor ascetic; sfîntul paroh de Saint Sulpice la Paris, Olier († 1657), fondatorul sulpicienilor; sf. Ioan Eudes († 1657), care aşa ca şi Olier şi Vincenţiu de Paoli a fost un mare educator al preoţilor; sfîntul Ioan de la Salles (†1719), fondatorul congregaţiei Fraţii Scolilor Creştine; sfîntul Petru Fournier († 1640) canonic augustinian şi fondatorul unei congregaţii de surori care se ocupă cu învăţămîntul; sf. Francisc Regis sj († 1640) care a ţinut misiuni populare în Languedoc, ca şi faimosul predicator de la Notre-Dame, Bourdaloue († 1704).

Printre femeile sfinte se disting: Luiza de Marillac, văduva La Gras, care împreună cu Vincenţiu de Paoli a fondat Surorile Carităţii; sfînta Francisca de Chantal, fondatoarea ordinului Vizitatoarelor împreună cu Francisc de Sales. Acest ordin a dat-o pe sfînta Margareta Maria Alacoque, care, prin promovarea devoţiunii către Inima lui Isus, a dat un nou impuls întregii pietăţi catolice.

Este sigur că în această perioadă Franţa a îmbogăţit Biserica cu valori durabile, nu mai puţin decît o făcuse în sec. XIII, în timpul scolasticii şi al ordinelor mendicante (cerşetoare). Este adevărat însă şi faptul că unele aspecte ale spiritualităţii de atunci ne sînt astăzi străine, deoarece erau prea legate de gusturile epocii. Întîi de toate este puternicul caracter aulic şi aristocratic al vieţii bisericeşti. A fi devot reprezenta o modă. Episcopi şi sfinţi se mişcau prin saloanele epocii şi la curtea regală. Bossuet, Huet, Fénelon au fost educatori ai principilor. Bérulle, Vincenţiu de Paoli făceau parte din

consiliul regal. Chiar şi cei mai zeloşi dintre episcopi aveau mereu ceva de rezolvat la Paris.

O altă particularitate a timpului o reprezintă direcţiunea individuală a sufletelor care devine acum o adevărată artă; atît prin scrisori cît şi prin sfaturi spirituale, această direcţiune nu avea sfîrşit, şi deseori dădea rezultate foarte bune. Dar dacă acum au existat virtuţi autentice şi multă sfinţenie, tot la fel de adevărat este că uneori această sfinţenie era cea a perucilor pudrate.

Jansenismul

Învăţatul olandez Cornel Jansen, în latină Jansenius (Janseniu), episcop de Ypres, a lăsat la moartea lui, în 1638, o operă despre teologia sfîntului Augustin în care învăţa totala corupţie a naturii umane din cauza păcatului originar şi irezistibilitatea harului divin, apropiindu-se astfel în mod îngrijorător de calvinism. Cartea este condamnată în 1642 de Urban VIII. Totuşi, opera sa va găsi numeroşi apărători. Mereu au existat persoane care, în teologie, au reţinut sublimul absolut ca fiind ceea ce este cel mai drept, iar în morală, rigiditatea absolută ca fiind cel mai bun lucru. Aceasta se putea întîmpla mai ales într-o perioadă de religiozitate dusă la extreme, aşa cum era cazul Franţei în sec. XVII. Janseniştii nici nu se gîndeau măcar să se despartă de Biserică; dimpotrivă, erau chiar prea clericali. Voiau să reformeze Biserica. Îşi aveau centrul în mănăstirea călugăriţelor cistercine de la Port-Royal, condusă de virtuoasa abatesă Angelica Arnault (†1661). Fratele ei, Anton Arnault, doctor la Sorbona († 1694), era capul spiritual al mişcării. În 1643 el publică cartea *Despre Impărtăşania deasă*, care devine repede celebră, şi în care se exagerau atît de mult condiţiile pentru a primi Impărtăşania, încît a fost considerată un lucru perfect abţinerea de la primirea acestei taine din respect.

Între doctrina teologică de bază a lui Jansen, conform căreia omul nu poate rezista harului, şi extremul rigorism ascetic şi moral al janseniştilor nu există nici o legătură logică necesară, ci doar una psihologică, întrucît atît Jansen cît şi janseniştii erau îndreptaţi împotriva iezuiţilor. Inteligentul Blaise Pascal, în cartea *Scrisori către un*

provincial, răspîndită în toată Europa cu toate cenzurile împotriva ei, a formulat celebra expresie a "moralei laxiste" a iezuiţilor, cu aceasta dăunînd mult activităţii ordinului.

A accepta lupta cu extremiştii ultrazeloşi reprezintă totdeauna o misiune ingrată, şi aşa a fost şi lupta împotriva janseniştilor, care s-a dovedit a fi destul de dificilă. Sf. Vincenţiu de Paoli, un păstor expert ce îşi dădea seama de efectele negative ale jansenismului, reuşeşte să convingă 88 de episcopi francezi să prezinte o petiţie papei Inocenţiu X. În 1653 papa condamnă cinci propoziţii dogmatice care compendiau doctrina lui Jansen. Janseniştii declară că în realitate propoziţiile sînt eretice, însă Jansen nu învăţase niciodată aşa ceva. Ei i se supun numai lui Clement XI, şi doar pe jumătate. Această aşa-numită pace clementină a fost înţeleasă de jansenişti mai mult ca o aprobare papală. Spiritele se tulbură din nou atunci cînd Clement XI condamnă cu bula *Unigenitus* (1713) învăţăturile lui Quesnel, un jansenist francez emigrat în Olanda. De acum înainte acceptarea sau refuzul acestei bule reprezenta semnul prin care catolicii se distingeau de jansenişti. Jansenismul însă intră într-un continuu declin. Ultimul episcop care îi favorizase în mod deschis, cardinalul Parisului de Noailles, se supune Bisericii în 1729, înainte de a muri. Surorile de la Port-Royal, asupra cărora venise interdictul încă din 1669, cad în excomunicare în 1707 iar mănăstirea lor este distrusă din ordinul guvernului. În Olanda mai există şi astăzi o comunitate jansenistă cu cîteva mii de suflete. Deşi s-a separat de mult timp de Biserică, mai are încă episcopi şi preoţi valid consacraţi.

Ca erezie dogmatică, jansenismul nu a avut niciodată mulţi aderenţi şi mai puţin încă a fost un motiv de separare de Biserică. Influenţa sa s-a simţit foarte mult în pietate şi în ascetică. Timp îndelungat s-au păstrat multe din exigenţele sale exagerate şi abia în sec. XIX au fost readuse în limitele raţionalului: astfel sînt cele ce se referă la demnitatea misiunii preoţeşti, la primirea sacramentelor, la incondiţionata ascultare faţă de propriul director spiritual ca şi la separarea iubirii perfecte de Dumnezeu de motivul speranţei.

Gallicanismul

Prin gallicanism se înţelege întîi de toate complexul aşa-nu-mitelor "libertăţi gallicane", adică drepturile şi privilegiile pe care le aveau, sau cel puţin credeau că le au, regii francezi şi guvernul lor, încă din timpurile cele mai vechi, în încredinţarea funcţiilor bisericeşti şi în a pune taxe pe bunurile Bisericii. Intrau apoi şi privilegiile clerului francez, cum ar fi de exemplu "apelul pentru abuz", care trecea de la un tribunal bisericesc la unul civil. Astfel de privilegii, deja adunate în Pragmatica Sancţiune din Bourges (1438), dar pe care papii nu le-au recunscut niciodată în totalitatea lor, au cauzat deseori disensiuni de natură bisericească şi juridică între guvernul francez şi Roma. În perioada absolutismului, aceste libertăţi, care la origine priveau numai dreptul canonic, au fost susţinute cu argumente teologice, dobîndind astfel o anumită valoare şi în afara graniţelor Franţei. Conform acestei teorii, în problemele temporale, papa nu posedă nici o putere, nici măcar indirectă; primatul său în problemele strict bisericeşti este limitat de puterea conciliului ecumenic, iar deciziile sale dogmatice depind de consensul întregii Biserici. În acest sens, gallicanismul îşi primeşte formularea clasică sub Ludovic XIV în cele patru articole gallicane din 1682, articole redactate de Bossuet şi care vor fi declarate de rege ca avînd valoare de lege; ele vor fi prescrise pentru învăţămîntul teologic din şcoli. Inocenţiu XI protestează împotriva articolelor gallicane, însă papii următori, din dorinţa de a evita declanşarea unei schisme, se vor abţine de la o condamnare a lor explicită. Pe lîngă aceasta se va forma o curioasă inversare între diversele fronturi: janseniştii, care erau atacaţi de guvern, la început se declară împotriva gallicanismului, cu toate că în sufletul lor rămîneau antipapali; adversarii lor, în schimb, iar printre aceştia chiar iezuiţii, deşi leali papalităţii, se declară în favoarea articolelor, sperînd ca astfel să obţină orice beneficiu de la guvern. Mai tîrziu însă gallicanismul şi jansenismul se vor uni într-un unic curent antipapal.

În a doua parte a sec. XVIII, gallicanismul a influenţat teoriile cezaropapiste şi antipapale ale episcopului auxiliar de Trier, Hontheim, care în opera sa, apărută în 1763 cu pseudonimul de Febornius, va combate primatul pontifical cu argumente ştiinţifice prezentate în abundenţă. El va influenţa şi ideile cezaropapiste ale împăratului Iosif II iar,

în Italia, deciziile sinodului de la Pistoia din 1768, care s-a inspirat din teoriile janseniste şi febroniane.

Germania în perioada barocului

Teritoriile Germaniei rămase catolice se vor reface cu o surprinzătoare rapiditate din daunele cauzate de războiul de 30 de ani. Simţul unei noi vitalităţi şi a unei sănătoase bucurii de a trăi invadează aceste regiuni, simţ exprimat în nenumăratele construcţii şi sculpturi religioase şi profane în stil baroc. Marile lucrări de artă ale acestui timp formează şi astăzi caracteristica peisajului Germaniei meridionale şi al Austriei. Aproape toate aceste opere sînt din ultimul deceniu al sec. XVIII şi din primul deceniu al secolului următor. Este vorba de biserici şi mănăstiri monumentale, care se întind de la incomparabila Melk de pe Dunăre, Sf. Florian din apropierea oraşului Linz, Ottobeuren din Allgău-ul bavarez, Weingarten din Würtenberg, Einsiedeln din Elveţia, Paisprezece Sfinţi de lîngă Bamberg, pînă la micile sanctuare şi la bisericile satelor situate în văi îndepărtate; de la coloanele dedicate Sfintei Treimi sau Sfintei Fecioare ce împodobesc pieţele orăşeneşti pînă la tabernacolele de pe solitarele străzi de ţară. În faţa tuturor acestor bogăţii artistice, care se regăsesc din belşug şi în Italia acestui timp, generaţiile sec. XIX au trecut cu o indiferenţă totală, distrugînd chiar multe din ele dintr-un greşit şi discutabil entuziasm pentru arte. Şi chiar şi în zilele noastre nu numai că nu se ştie a se aprecia înalta valoare artistică a barocului german, dar nu i se recunoaşte nici conţinutul său religios.

Este adevărat că nu se poate exagera importanţa acestor valori religioase. Nu a fost o spiritualitate înflăcărată şi nici o mistică arzătoare. Catolicii din perioada barocului german nu se preocupau cu probleme prea grele. Ei se simţeau în plinătatea posedării adevărului; mulţumiţi de Dumnezeu şi de lume, se bucurau de prosperitatea paradisului. Era vorba de o religie solidă, cu rădăcini profunde, care pătrundeau în întreaga lor viaţă; era însă o pîine de casă şi nu o prăjitură. A fost o perioadă care nu a produs mari sfinţi, dar nici nu a prezentat terenul adaptat dezvoltării jansenismului şi iluminismului.

Printre oamenii spirituali ai epocii se găsesc figuri spelndide, a căror importanţă însă nu va depăşi graniţele Germaniei. Dintre dînşii îi amintim pe venerabilul Bartolomeu Holzhauser, canonic regular la Tittmoning pe Inn, apoi decan la Sf. Ioan în Tirol şi paroh de Bingen († 1658), care îi va uni în comunitate pe preoţii ce se îngrijeau de suflete, el avînd o influenţă salutară asupra educării sacerdotale; sfîntul misionar popular Filip Jeningen de Eichstätt († 1709), iezuit, devenit celebru la Viena ca augustinian sub numele monastic de Avram de sfînta Clara, predicator popular şi scriitor inteligent şi simplu, căruia nu-i va fi frică să proclame cele mai severe adevăruri creştine chiar şi în faţa curtenilor din Viena; delicatul poet Frederic von Spee, iezuit, care va fi printre primii ce se vor opune nefastei manii a proceselor împotriva vrăjitoarelor († 1635 la Trier). Scriitori populari, extraordinar de dotaţi, sînt piosul capucin Martin de Cochem († 1712) şi premonstratenzul de Köln Leonard Goffine (1719), a cărui *Handpostile*, o explicaţie a evangheliilor duminicale apărută pentru prima dată în 1687, a fost printre cărţile cele mai citite în familii pentru aproape tot sec. XIX. Pentru a ne da seama de diferenţa care exista în acest timp între viaţa religioasă germană şi cea franceză, este suficient chiar şi numai să confruntăm pe Bartolomeu Holzhauser cu Olier, fondatorul sulpicienilor, sau pe Martin de Cochem cu confratele tot la fel de pios Iosif de Paris († 1638), inspiratorul şi colaboratorul politic al lui Richelieu, sau pe fericita Crescenţia de Kaufbeuren († 1744) cu sfînta Margareta Maria Alacoque. Ambele ţări erau catolice în adevăratul înţeles al cuvîntului, însă devoţiunii germane, deşi rămînea genuină şi sinceră, îi lipsea acea trăsătură a măreţiei pe care atunci o poseda într-o măsură inegalabilă spiritualitatea franceză.

Influenţa religioasă a Germaniei catolice se extinde departe spre orient, în Boemia, Slezia, Polonia, Ungaria şi în ţările slave de la sud. Pe de altă parte, sub aspect religios, perioada barocă îşi are şi propriile umbre. Clerul, episcopii şi călugării trăiau prea bine. Nu erau vicioşi, nu trăiau în chefuri, însă păstrau un stil de viaţă prea aristocratic şi prea puţin bisericesc. Îşi construiau castele şi palate pentru simpla plăcere de a construi. Orice principe-episcop, orice principe-abate voia să fie un mic Ludovic XIV, să aibă micul său Versailles, aşa cum de altfel procedau şi principii laici ai timpului. Aceasta nu se

întîmpla, aşa cum deseori se afirmă, din cauza originii aristocrate a majorităţii episcopilor germani. Un nobil putea deveni un bun episcop ca şi oricare altul, şi apoi există faptul că abaţii, deseori de origini umile, iubeau luxul ca şi clericii de pe lîngă capitlurile catedralelor de origine feudală. Nu se poate nici afirma că principii eccleziastici ar fi oprimat poporul şi i-ar fi uitat pe săraci. Vechiul proverb, conform căruia este totdeauna mai frumos să fii sub ocîrmuirea cîrjei episcopale, îşi păstrează toată valoarea pînă la sfîrşitul sec. XVIII. Caritatea şi asistenţa socială erau în cea mai mare parte în mîinile clerului, iar săracii erau trataţi bine. Răul consta în faptul că se crea o falsă siguranţă. Dispăruse simţul de responsabilitate pentru viitorul apropiat. Nu se reflecta asupra faptului că viaţa se desfăşura pe un vulcan, sau mai bine zis, că Biserica trăieşte mereu deasupra unui vulcan.

Italia

Şi în Italia spiritul religios din sec. XVII şi XVIII se reflectă în arta religioasă barocă. Dacă excludem grandioasele construcţii romane ale lui Bernini şi Borromini sau cel puţin pe cele veneţiene din Longhena, barocul a produs probabil în Italia opere mai puţin monumentale decît în Germania meridională. Ca o compensare, barocul italian s-a distins mai mult în decorarea interioarelor bisericilor şi capelelor, unde conventurile, confraternităţile şi familiile private plăteau poleirea cu aur a acestor edificii, ofereau stucaturi, marmoră policromă, statui şi icoane de altar. Pe lîngă aceasta, Italia ne-a lăsat pe pereţii caselor icoane ale Sf. Fecioare pline de fantezie, care şi

astăzi, şi nu numai la Roma şi Napoli ci chiar şi în cele mai neînsemnate localităţi, ne arată cît de profund a fost spiritul de credinţă al acestor timpuri.

Şi Italia a fost un pămînt al sfinţilor. Un model propriu, frecvent mai ales în sud, este cel al misionarilor şi predicatorilor populari, care parcurgeau neobosiţi oraşele şi satele de munte. Printre primii reprezentanţi se află sfinţii capucini Iosif de Leonessa († 1612) şi Laurenţiu de Brindisi († 1619); apoi, sfinţii franciscani Pacificus de San Severino († 1721), Ioan Iosif al Crucii († 1734 la Napoli) şi fericitul Anton Baldinucci în Lazio († 1717). Mai presus de toţi se află sfîntul Alfons de' Liguori (†1787), napolitan şi el, episcop de sfînta Agata a Goţilor şi fondator al unui ordin dedicat în exclusivitate misiunilor în rîndul poporului, redemptoriştii. Intenţia de a forma confesori capabili l-a purtat în cîmpul teologiei morale, unde devine unul dintre scriitorii cei mai importanţi. Pius IX l-a declarat doctor al Bisericii în 1871. Sf. Paul al Crucii († 1775) a fondat un alt ordin, acela al pasioniştilor, dotat cu o regulă foarte severă şi care la rîndul său se va dedica misiunilor populare. La Roma se remarcă ca un zelos păstor al sufletelor sfîntul Ioan Botezătorul De Rossi (†1764) în modesta sa misiune de canonic al bisericii Sf. Maria în Cosmedin. Pentru înaltele daruri mistice se disting sfîntul franciscan conventual Iosif de Copertino († 1663), ca şi o întreagă serie de femei sfinte, cum ar fi terţiara franciscană Iacinta Mariscotti († 1640 la Viterbo), capucinele Veronica Giuliani († 1727 la Citt□ di Castello) şi Magdalena Martinengo († 1737 la Brescia), carmelitanele Maria a Ingerilor (contesa Baldissero, † 1661 la Torino) şi Tereza Margareta Redi († 1770). Sfînta Lucia Filippini († 1732) a înfiinţat o congregaţie de surori ce se ocupă cu învăţămîntul.

Printre episcopii italieni din sec. XVII se disting, în afară de sf. Robert Bellarmino († 1621), nepotul sfîntului Carol, Frederic Borromeu († 1631), arhiepiscop de Milano şi cardinal, fondatorul bibliotecii Ambroziana, despre care Manzoni ne-a lăsat un portret ideal în romanul "Logodnicii", şi sf. Grigore Barbarigo (†1697), cardinal şi episcop de Padova.

În a doua parte a sec. XVIII şi Italia, ca şi celelalte ţări catolice, şi-a avut clasa sa intelectuală de iluminişti, şi aceasta chiar şi în ambientele înalţilor demnitari bisericeşti.

Privind realitatea în complexitatea ei, trebuie spus că probabil poporul italian a fost cel mai bine pregătit religios în a depăşi criza care era pe punctul de a izbucni la sfîrşitul acestui secol.

Ştiinţele bisericeşti

În timpul secolelor XVII şi XVIII istoria ocupă primul loc în activitatea ştiinţifică eccleziastică. Istoria Bisericii, patristica, arheologia, liturgia se constituie ca materii de sine stătătoare. Şi în acest sector rolul principal îl are Franţa. Congregaţia benedictină a sfîntului Maur a dat naştere acelor ediţii exemplare a Sfinţilor Părinţi, care şi astăzi constituie baza oricărei biblioteci a ştiinţelor teologice. Tuturor celor care se dedică cercetării istorice le sînt familiare numele celor mai erudiţi maurini: d'Achéry († 1685), Ruinart († 1709), Mart□ne († 1739), Montfaucon († 1741) şi, cel mai mare dintre toţi, Mabillon († 1707). În aceeaşi măsură, în critica textuală au merite deosebite iezuitul Sirmond († 1651) şi laicul Henric de Valois, numit şi Valesius (1676). O valoare perenă pentru paleografie o au lucrările lui Tillemont († 1698), iar Dionis Petau sj (Petavius, † 1652) este considerat fondatorul istoriei dogmelor.

În Belgia, iezuitul Bollandus († 1665) fondează un institut special pentru cercetarea textelor hagiografice. În continuare, cel mai cunoscut "bollandist" a fost Daniel Paperbroch († 1714) care, împreună cu Mabillon, poate fi considerat autenticul fondator al criticii istorice moderne.

Printre istoricii italieni ai Bisericii amintim pe cistercinul Ughelli († 1670), dominicanul Mamachi († 1729), care l-a combătut pe Febronius, cardinalul teatin Thomasius († 1713), cunoscut ca liturgist, şi neobositul Muratori († 1750). Studiul catacombelor este ridicat de Bosio († 1629) la rangul de ştiinţă independentă. În afară de aceştia, la Roma activează istoricul ordinului franciscan, irlandezul Luca Wadding († 1657), convertitul Luca Holstenius din Hamburg, bibliotecar la Vatican († 1661) şi fraţii libanezi Assemani († 1768 şi 1782), ambii orientalişti de mare valoare care au studiat în Bibioteca Vaticană. Pentru a completa imaginea Romei ştiinţifice a timpului trebuie

amintit eruditul Atanaziu Kircher sj de la Fulda († 1680), a cărui activitate nu poate fi inclusă în niciuna din categoriile prezentate aici.

În legătură cu istoria Bisericii a înflorit şi ştiinţa istoriei dreptului. Numeroasele culegeri de texte ale lui Labbé (†1670), Hardouin († 1729) şi Mansi († 1769) formează şi astăzi baza pentru orice studiu al conciliilor. Istorici ai dreptului au fost şi oratorianul francez de Thomassin († 1695) şi bolonezul Prospero Lambertini (papa Benedict XIV, † 1759).

Asemănătoare ştiinţelor laice din perioada barocului, ştiinţele bisericeşti ale timpului au ca trăsătură caracteristică bucuria de a cerceta şi de a discuta mai mult decît dorinţa de a aduce idei noi. În această culegere şi explorare, chiar şi în cele mai îndepărtate cîmpuri ale cunoaşterii, se manifestă optimismul timpului: orice adevăr nu poate decît să folosească religiei, iar Biserica nu are nici un motiv de a se teme chiar şi de critica cea mai severă referitoare la bazele sale ştiinţifice.

Papii din perioada barocului (1605-1799)

Începînd cu Paul III, papii secolului XVI au fost în majoritate persoane eminente, inteligenţi şi volitivi, complet diferiţi între dînşii dar aproape toţi oameni de acţiune, care, cu toată durata scurtă a pontificatelor lor, au reuşit să săvîrşească lucruri mari. În sec. XVI glasul papei era ascultat, atît în Biserică cît şi în afara ei. În sec. XVII şi XVIII situaţia se schimbă. După perioada giganţilor urmează una, nu a piticilor, ci a epigonilor. Nu le-a lipsit bunavoinţă; toţi au fost clerici excelenţi, iar printre ei nu a existat nici un Alexandru VI. Nu au fost orbi în faţa pericolelor timpului. Însă guvernele catolice ţesuseră încet-încet o reţea atît de strînsă în jurul lor, încît au reuşit să-i imobilizeze. Nu mai exista Filip II, care în originalitatea sa cavalerească crease atîtea probleme papilor timpului, dar care, în fond, nutrea aceleaşi idealuri ca şi dînşii. Principii catolici din perioada barocă tîrzie nu mai voiau să fie aliaţi ai papei în lupta pentru instaurarea împărăţiei lui Dumnezeu, ci voiau doar să-l umilească şi să-l facă să-şi simtă neputinţa. Astăzi, simţul catolic se ridică împotriva acestor regi şi miniştri, care în mod conştient îl

tratau pe papa aşa cum procedează fiii răi cu tatăl lor devenit bătrîn, amintindu-i în orice ocazie că mănîncă pîinea din pură caritate şi că se poate considera mulţumit dacă i se permite să rămînă în casă.

Paul V (1605-1621) a fost un om pios şi un conducător expert al Statului pontifical. În timpul său Roma a depăşit 100.000 de locuitori, număr care nu mai fusese atins din antichitate. El a mărit bazilica Sf. Petru, pe faţada căreia se citeşte şi astăzi numele său scris cu litere imense. Urmînd răul obicei al timpului, a îmbogăţit în aşa măsură propria familie Borghese, încît de acum înainte va deveni una din cele mai bogate din Roma. Istoricilor, acest papă le este cunoscut ca fiind fondatorul Arhivei Vaticanului.

Din cauza anumitor drepturi ale Bisericii, Paul V a avut un aspru conflict cu republica Veneţia. Acesta a constituit prima probă a tuturor ofenselor internaţionale şi a violărilor dreptului în dauna pontifilor romani, probă în care, în secolele XVII şi XVIII, s-au complăcut multe guverne ce se numeau catolice. Motivele conflictului cu Veneţia au fost neînsemnate, însă conducerea republicii era decisă să conducă lupta pînă la consecinţele extreme. Cu ajutorul teologului de stat Paul Sarpi, un ipocrit care a rămas călugăr pînă la sfîrşit, deşi de mult timp se îndepărtase în inima sa de Biserică, republica a înscenat o eficace campanie literară căreia papa îi răspunde prin decretarea interdictului asupra întregului teritoriu al republicii. La sfîrşit aceasta a cedat atît cît i-a fost necesar papei de a încheia conflictul cel puţin cu un compromis onorabil. A fost ultima dată cînd un papă a dat interdictul peste o întreagă ţară în maniera folosită deja din evul mediu. Tentativa lui Sarpi de a conduce Veneţia spre protestantism a eşuat.

Grigore XV (1621-1623), Alexandru Ludovisi, a fixat normele votării în alegerea papilor, norme care sînt valabile şi astăzi. Tot el a înfiinţat congregaţia *De Propaganda Fide*, suprema autoritate pentru misiuni, a cărui nume a devenit faimos în întreaga lume. Prin canonizarea lui Ignaţiu de Loyola, Francisc Xaveriu, Tereza de Avila şi Filip Neri papa a pus, într-un fel, sigiliul peste secolul restaurării catolice.

Urban VIII (1623-1644) a îmbogăţit şi el propria familie, Barberini, într-o măsură cu totul exagerată. În timpul pontificatului său arta barocului roman a ajuns la apogeu. Este epoca lui Bernini şi Borromini. Tot acum vine şi prima condamnare a jansenismului

şi nefericitul proces împotriva lui Galilei. Pînă acum, sistemul copernician apărat de Galilei fusese doar contestat de teologi. Numai după ce intră în discuţie Sfînta Scriptură, în parte din cauza lui Galiei însuşi, autorităţile bisericeşti cred că este de datoria lor să intervină. Procesul este condus de judecătorii romani în bună credinţă şi în forma necesară; Galilei retractează. Însă în complexul său a fost un mare pas greşit, care a oferit urmaşilor motive de dispreţ pînă în zilele noastre. În orice caz, el a servit ca avertisment pentru viitor, inclusiv autorităţilor eccleziastice.

Inocenţiu X (1644-1655) atunci cînd a fost ales împlinise deja 70 de ani. Deşi avea un caracter dificil, neîncrezător şi irascibil, era totuşi o persoană înţeleaptă. Fizionomia sa e familiară oricărui cunoscător al artelor deoarece este pictată într-o manieră însuperabilă de Velasquez în portretul păstrat în Galeria Doria. Şi el şi-a îmbogăţit excesiv familia, Pamfili; pe lîngă aceasta, a permis cumnatei Olimpia Maidalchini să exercite la curtea papală o influenţă necuvenită. După mult timp, a fost primul papă care nu şi-a ales ca secretar de stat un nepot; l-a numit în acest post pe excelentul Fabio Chigi, atunci nunţiu în Germania. Astfel, în colegiul cardinalilor a început să prindă rădăcini un partid neutral şi în întregime eccleziastic, numit acum "escadronul zburător", şi care în alegerile ulterioare va exercita o influenţă pozitivă. Pînă la Inocenţiu X, colegiul cardinalilor era împărţit în diferite partide sub conducerea nepoţilor ultimilor papi. Numai un fanatic ar putea să-i reproşeze acestui papă faptul de a fi protestat împotriva păcii de la Westfalia, care cauza Bisericii daune atît de mari. Sub dînsul barocul roman continuă să înflorească. Şi astăzi se întîlneşte la tot pasul, pe cele mai bune edificii ale cetăţii eterne, porumbelul heraldic al Pamfililor. Bernini construieşte acum una din operele sale cele mai grandioase, colonada bazilicii Sf. Petru.

Alexandru VII (1655-1667), Fabio Chigi, secretar de stat al predecesorului. În timpul pontificatului său încep conflictele cu Ludovic XIV, care ocupă Avignon-ul şi trimite trupe împotriva Romei. Tratatul de la Pisa (1664) a dus la crearea unui compromis suportabil. O admiraţie deosebită a produs în societatea romană sosirea Cristinei de Suedia, fiica lui Gustav Adolf. După abdicarea ei din 1655 devenise catolică şi îşi alesese

Roma ca domiciliu. Deşi nu va fi totdeauna un oaspete plăcut, Alexandru VII şi succesorii lui o vor trata cu cea mai mare curtoazie; a murit în 1689.

După Alexandru VII, este ales din nou un secretar de stat, un Rospigliosi, care-şi ia numele de Clement IX, însă moare numai după doi ani. Succesorul, Emil Altieri, cu numele de *Clement X* (1670-1676) avea în momentul alegerii vîrsta de 80 de ani. Şi în aceasta s-a manifestat nefasta influenţă a guvernelor catolice, care preferau să aibă pe tronul sfîntului Petru un bătrîn neputincios.

Inocenţiu XI (1676-1689) a fost un papă important, nu atît prin capacităţi exterioare şi cultură, cît mai ales prin caracterul său. Era un ascet, care a trăit cumva în afara lumii, conştiincios pînă la scrupul, deseori straniu în punctele sale de vedere, însă dedicat total propriilor îndatoriri. Familiei din care făcea parte, Odescalchi, nu i-a dăruit absolut nimic, şi chiar şi atunci cînd guvernele, pentru a-i cîştiga favoarea, îl înnobilau cu titluri şi bunuri, dînsul nu a permis nimănui dintre ai săi să aibă nici cea mai mică înfluenţă în problemele Bisericii. Eforturilor şi ajutoarelor sale i se datorează în mare parte eliberarea Vienei de sub turci, care o asediaseră în 1683. Amintirea acestei victorii se păstrează şi astăzi în steagurile pe care învingătorii recunoscători le-au trimis la Roma şi care sînt păstrate în biserica Sfînta Maria a Victoriei. Cu Ludovic XIV, care, spre durerea papei, îi ajutase pe turci, Inocenţiu XI a ajuns la un aspru conflict dintr-un motiv cu totul neînsemnat, conflict care a crescut mereu pînă ce va deveni o probă de forţă între rege şi papă. Cu trecerea timpului, numeroasele ambasade prezente la Roma îşi extinseseră drepturile lor de extrateritorialitate peste întregi cartiere din jurul propriilor palate. Astfel, jumătate de oraş era format din locuri cu drept de azil şi unde poliţia romană nu putea intra. Papa, de acord cu guvernele interesate, a îndepărtat acest inconvenient. Excepţie face regele Franţei, care pentru motive de prestigiu refuză să cedeze. La rîndul său, Inocenţiu XI refuză să recunoască pe noul ambasador al Franţei şi atunci cînd acesta, conform instrucţiunilor primite, începe să-l sfideze, papa îl excomunică şi lansează interdictul asupra bisericii naţionale franceze din Roma. Ludovic XIV îl face prizonier pe nunţiul apostolic din Paris, însă papa nu cedează. La sfîrşit regele se vede constrîns să-l recheme în capitală pe ambasador şi să renunţe la dreptul de azil.

Următorul papă *Alexandru VIII* (1689-1691) este ales la vîrsta de 80 de ani şi moare în curînd. Succesorul său, *Inocenţiu XII* (1691-1700) avea 76 de ani în momentul alegerii. El obţine de la Ludovic XIV revocarea celor patru articole gallicane şi emite o constituţie împotriva nepotismului, prin care acest abuz, care dăunase deseori reputaţiei morale a Sfîntului Scaun, este înlăturat cel puţin ca principiu. În timpul conclavului izbucnise războiul de succesiune spaniol (1700-1713). Noul ales *Clement XI*, simţind greutatea misiunii ce i se încredinţa, acceptă cu multă dificultate să fie papă. Şi într-adevăr, el va scăpa complet frîiele politicii iar în tratatele de pace nu va fi păstrat nici cel mai mic respect pentru papa şi pentru drepturile Bisericii. Pontificatele lui *Inocenţiu XIII* (1721-1724) şi *Benedict XIII* (1724-1730) vor lăsa o slabă urmă în istorie. Benedict XIII ducea o viaţă sfîntă şi fusese un excelent arhiepiscop de Benevento, însă atunci cînd a fost ales avea deja 75 de ani; va sfîrşi prin a fi dominat complet de proprii favoriţi. *Clement XII* (1730-1740) avea 78 de ani şi în plus era orb şi mereu bolnav. Se părea că papalitatea era destinată să cadă în cea mai profundă uitare.

ÎNCEPUTURILE BISERICII ÎN AMERICA

Mediterana a constituit centrul geografic al Bisericii antice. Ţările mediteraneene, deja unificate din punct de vedere politic de către Imperiul roman înainte de începuturile creştinismului, au fost cele mai dezvoltate cultural dintre toate cele trei zone culturale ale omenirii. Teritoriul mediteranean avusese prea puţine contacte cu celelalte două zone culturale ale lumii, India şi China, şi aceasta cu toate că între ele se stabiliseră deja unele contacte.

În sec. VII apăruse o a patra lume culturală, cea islamică, care plecînd din Arabia şi-a extins tentaculele neregulate în toate direcţiile, urmînd totdeauna cursul unor legi geografice interne. Lumea indiană, care ocupa o poziţie centrală între lumile antice, dacă nu a fost absorbită de islam, a fost totuşi complet dominată de acesta, în timp ce civilizaţia creştină occidentală se găseşte exclusă din zona meridioanlă a Mediteranei şi din tot bazinul ei oriental. Cultura occidentală, şi cu aceasta şi Biserica, este împinsă pe peninsula europeană, pe care o va pătrunde în întregime pînă în extremitatea ei nordică şi spre orient, ajungînd pînă acolo unde Imperiul roman nu reuşise niciodată să pătrundă.

De acum înainte, în liniile sale esenţiale, istoria omenirii se învîrte în jurul ocupării Asiei. Mai bine zis - deoarece Asia este împărţită în două mari părţi, ţările musonice spre sud şi sud-est, bogate în oameni şi civilizaţii, şi stepele, deşerturile şi pădurile de la nord şi centru, unde nu locuieşte nimeni - este vorba de ocuparea Asiei musonice. Cel puţin din timpul lui Alexandru cel Mare, Europa s-a îndreptat spre Asia. Şi Islamul s-a extins cel mai mult tot în această direcţie. Cruciadele fuseseră un atac frontal al Europei împotriva Asiei, oprindu-se în faţa zidurilor islamice ale Asiei Mici. Consecinţa a fost că strada naturală care lega Europa de Asia musonică, cea care trece pe lîngă Marea Roşie, s-a închis mai mult ca oricînd. Mai rămînea deschisă o singură cale, neblocată de Islam, cea care trecea prin Asia Centrală. În Evul Mediu tîrziu, Europa va

străbate această stradă. Negustorii şi misionarii pornesc la drum spre Extremul Orient. În sec. XIV, pentru un anumit timp, a existat un episcop catolic la Pechin. Apoi şi acest fir se rupe, atunci cînd la sfîrşitul sec. XIV şi începutul celui următor mongolii au schimbat faţa întregii Asii Centrale, însă mai ales atunci cînd în 1475 turcii au distrus ultimile colonii genoveze de la Marea Neagră. Din cauza zidului ridicat de Islam, Europa este ruptă complet de Asia musonică.

Însă înaintarea spre Asia nu se opreşte. După anul 1415 portughezii înaintează pe dibuite în lungul coastei occidentale a Africii, navigînd spre sud şi ajungînd în punctul cel mai îndepărtat al acestui continent în 1486. Ei ocoliseră blocul islamic iar acum aveau deschisă înaintea lor calea maritimă care-i putea purta din nou spre Asia musonică.

Spaniolii au crezut că pot să ajungă tot acolo plecînd din Europa în linie directă spre Occident şi ajungînd în Asia «făcînd ocolul pămîntului», fără să mai facă obositoarea călătorie în jurul Africii. Forma sferică a pămîntului era cunoscută geografilor încă din antichitate; numai că se considera că pămîntul este mult mai mic decît e în realitate. Acesta a fost norocul lui Columb. Geograful veneţian Toscanelli calculase la 104 grade ecuatoriale distanţa dintre Lisabona şi Zipangu, aşa cum era numită ultima insulă orientală a Asiei (Japonia). În realitate distanţa era mai mult decît dublă. Dacă nu s-ar fi încrezut în harta lui Toscanelli, Columb nu ar fi îndrăznit niciodată să pornească într-o asemenea călătorie. Nimeni nu bănuia că nu prea departe de Europa se extindea de la un pol la altul un dublu şi imens continent şi că îndărătul său îşi agita apele cel mai mare dintre toate oceanele. Astfel Columb, care nu pornise în căutarea unor noi teritorii şi intenţiona doar să deschidă o altă cale pentru nave, a făcut cea mai mare descoperire geografică, dînd istoriei omenirii un impuls incomparabil.

Se poate spune că în toată istoria omenirii nu este nimic mai colosal decît călătoriile acestor oameni, - portughezi, spanioli, italieni, - care au înfruntat marea fără a avea cunoştinţele geografice necesare, mai mult, lipsiţi de mijloace tehnice suficiente, nici nu erau conştienţi de curajul pe care-l aveau.

Deşi aceste mari călătorii trebuiau să servească în primul rînd spre îmbogăţirea şi extinderea puterii politice a ţărilor ce le făceau, totuşi ele au avut de la început şi scopul

răspîndirii creştinismului. Spaniolii şi portughezii nu puteau gîndi altfel. Lupta împotriva necredincioşilor, cuceririle ca şi răspîndirea credinţei, constituiau pentru ei un tot unic. Acest amestec dintre cucerire şi evanghelizare a determinat ca o fatală consecinţă faptul că pentru mult timp nu totul s-a desfăşurat conform spiritului evanghelic, aşa cum se întîmplase în evul mediu atunci cînd creştinismul a pătruns în Europa centrală şi septentrională. Totuşi, rezultatul a fost acela că a deschis Bisericii spaţii imense de muncă cu mari posibilităţi pentru viitor. Spaniolii şi portughezii au avut meritul de a fi contribuit ca civilizaţia europeană să devină mondială iar Biserica să fie într-adevăr universală. În acest sens este de două ori regretabil faptul că în momentul în care Biserica era pe punctul de a depăşi barierele geografice, pentru a se răspîndi pe tot pămîntul, tocmai în Europa se rupeau de dînsa teritorii atît de preţioase.

Cucerirea politică a Americii

In decursul timpului, patru mari puteri europene au pus stăpînire pe America, lăsîndu-şi în acelaşi timp propriile urme pe acest continent: Spania, Portugalia, Franţa şi Anglia.

Pe lîngă acestea, pentru un anumit timp şi Suedia, Danemarca şi Olanda au încercat să pună piciorul aici. Primele două nu au ajuns niciodată să posede ceva substanţial şi vor dispare curînd de pe harta noului continent. Dimpotrivă, în sec. XVII Olanda a fost pe punctul de a fonda un imperiu colonial propriu, însă teritoriile sale erau situate prea departe unul de altul. Olandezii nu au fost în stare să păstreze nici Noul Amsterdam, actualul New York, nici Pernambuco, regiune pe care o smulseseră de la portughezi; astfel, le rămîn doar unele zone din Antile şi din Guyana.

Portugalia a rămas nederanjată în stăpînirea Braziliei, excepţie făcînd scurta perioadă a dominării olandeze asupra Pernambuco-lui (1630-1654). Portugalia nu a încercat să-şi mărească posesiunile americane. Nu au fost conflicte de frontieră, deoarece între teritoriile sale şi cele vecine, spaniole, singurele de altfel, exista un spaţiu imens ce

nu aparţinea nimănui. Numai la sud, în regiunea Plata, cele două imperii coloniale se vor înfrunta în sec. XVIII, astfel că s-a făcut necesară o stabilire a graniţelor.

Adevărata luptă pentru America s-a dat între Spania, Anglia şi Franţa. Supremaţia definitivă s-a lăsat aşteptată mult timp, iar la sfîrşit nimeni nu a reuşit să o aibă.

Spania ajunge în America înaintea celorlalte puteri. La început nimeni nu i-a contestat dominarea, care se întindea de la Anzi pînă la Rio de la Plata. Acelaşi lucru s-a întîmplat şi cu Mexicul. Însă Spania a înaintat peste frontiera actuală a Mexicului, în continentul nord-american, în Texas, California şi chiar pînă spre Florida. Ajungînd aici, devenea inevitabil conflictul cu acea putere căreia îi putea reveni dominarea nordului, putere care putea fi atît Anglia cît şi Franţa.

Anglia şi Franţa vor începe să stăpînească în America la mai bine de un secol după Spania. La început aceasta s-a întîmplat ca o consecinţă a activităţilor comerciale. Ele se fac prezente aici aproape în acelaşi timp şi în trei puncte diferite: Franţa la Quebec iar Anglia la Boston şi în Virginia-Maryland. Deja de la început intră în conflict una cu alta, în special la gurile golfului Sf. Laurenţiu, unde cele două puteri se întîlneau. Conflictele devin mai acute atunci cînd englezii încearcă să ocupe şi teritoriile la nord de francezi, în apropiere de golful Hudson. Compania engleză de aici fusese înfiinţată de principele Rupert al Palatinatului, "regele de iarnă". Tensiunea devine de nesuportat atunci cînd francezii avansează mult în interior, în zona marilor lacuri, şi mai ales atunci cînd în 1663 ajung la Mississippi. Coborînd pe acest fluviu, francezii sosesc în golful Mexic, unde înfiinţează oraşul New Orleans. Astfel coloniile engleze erau înconjurate de la spate; francezii, plecînd din zona centrală a fluviului Mississippi şi trecînd prin Ohio, încep să înainteze spre orient. Lupta decisivă are loc în partea superioară a lui Ohio. Niciunul dintre beligeranţi nu-şi dădea seama că se lupta pe acele teritorii care mai tîrziu vor furniza cărbunele pentru industria grea nord-americană.

Marele război colonial dintre Franţa şi Anglia va dura de la 1754 pînă la 1760, atunci cînd armata franceză va capitula în apropiere de Montreal. Prin pacea de la Paris din 1763, Franţa cedează Angliei întreaga Canadă şi regiunea orientală a lui Mississippi, o zonă imensă dar puţin colonizată şi aproape neexplorată. Aceasta nu mai reprezenta nici

un interes pentru Franţa; din acest motiv a fost abandonată spaniolilor, care au luat-o în stăpînire în 1769.

În acest fel, pe continentul nord-american mai rămîneau doar două puteri, Anglia şi Spania. Aceasta avea teritoriile cele mai extinse iar Anglia pe cele mai valoroase. Înainte ca cele două puteri să intre în conflict, coloniile se declară independente, întîi cele engleze, apoi cele spaniole; America încetează de a mai fi o ţară europeană.

Colonizarea Americii

Populaţia indigenă

Este imposibil de stabilit cu exactitate care ar fi fost în timpul descoperirii Americii numărul populaţiei indigene, adică a "indienilor", emigraţi probabil din Asia. Nu avem la dispoziţie adevărate recensăminturi; din acest motiv trebuie să apelăm la ceea ce ne spun descoperitorii şi cuceritorii acestor teritorii. La vechea incapacitate de a prezenta cu exactitate populaţiile, se adaugă alte izvoare care pot să ne înşele, şi anume: impresia cuceritorilor spanioli că se găsesc mereu în faţa unor forţe impresionante, aşa cum s-a întîmplat cu Cortez, care a pornit lupta împotriva imperiului aztecilor doar cu 3.000 de oameni. Dorinţa de glorie exagera enorm importanţa maselor răvăşite; la fel se întîmpla şi cu misionarii, la care entuziasmul îi făcea să vorbească de convertiri a unor întregi populaţii. Conform unei relatări de epocă, numai francezii ar fi administrat în Mexic, din 1526 pînă în 1540, mai mult de 9 milioane de botezuri, adică tot atîtea cîtă era populaţia întregii Spanii. La fel de exagerate sînt şi ştirile înspăimîntătoare ale lui Las Casas, care relatează că indienii din Haiti coborîseră după 1514 de la 3 milioane la 14.000, şi aceasta din cauza cruzimii spaniolilor. Aşadar, cu o mare probabilitate, evaluările globale pentru America Latină sînt mult exagerate. Pentru istorici, apoi, un motiv de eroare îl constituie considerarea vechilor civilizaţii ale aztecilor, a incaşilor, ca şi civilizaţia maya. Istoricul modern este prea înclinat să folosească măsurile moderne şi să-şi imagineze că un stat civilizat trebuie să aibă milioane de locuitori. La istoricii nord-

americani, în schimb, intră în joc şi intenţia de a-i dezvinovăţi de albi de distrugerea pieilor roşii, şi pentru aceasta tind să diminuieze cifrele.

Putem aşadar stabili, deşi cu multe incertitudini, că: în Mexic şi în Peru, unicele regiuni în care într-o anumită măsură locuia o populaţie indigenă adunată împreună, numărul locuitorilor urca la cîteva milioane. America de Nord, excluzînd Mexicul, număra mai puţin de un milion, iar America de Sud, excluzînd Peru, nu urca mult peste un milion. Aşadar, Lumea Nouă, în perioada în care a fost descoperită, era aproape nelocuită. Pe de altă parte, nu este corect să se afirme, cum se întîmplă adesea, că indienii ar fi fost vechii şi legitimii proprietari ai acelor pămînturi. Aceasta poate fi adevărat pentru Mexic şi Peru, dar nu pentru restul teritoriului. O mînă de oameni nu este în stare să ocupe milioane de kilometri pătraţi de teritoriu, pentru valorificarea căruia ei nu au nimic. Cu aceasta nu voim să spunem că indienii nu ar fi fost în unele locuri destul de numeroşi pentru a crea serioase dificultăţi noilor colonişti, aşa cum au făcut irochezii din Canada şi guaraní de pe malurile rîului Paran□. Pe lîngă aceasta, numărul mic al indienilor nu poate servi ca scuză pentru numeroasele nedreptăţi şi cruzimi ce au avut loc aproape peste tot în timpul colonizării.

Colonizarea europeană

Primul recensămînt din 1660 din Noua Franţă, adică Canada, menţionează 3.418 colonişti. De acum înainte, numărul lor este în continuă creştere, iar o sută de ani mai tîrziu, cînd Canada a fost cedată Angliei (1763), ei atingeau cifra de 70.000. În acest număr sînt incluşi şi coloniştii din Louisiana, nume prin care se înţelege întreaga regiune a fluviului Mississippi. Totuşi, coloniştii din această regiune, pe atunci atît de îndepărtată, erau mai puţin numeroşi decît cei din Canada, aceasta chiar dacă astăzi o întreagă serie de nume de localităţi din lungului acestui fluviu ne aminteşte de colonizarea franceză: Praire du Chien, Dubuque, St. Louis, Florissant, Cape Girardeau, New Orleans. După 1763 emigrarea franceză, adică catolică, încetează; în schimb, un val de colonişti din zonele

engleze se îndreaptă spre Canada, a cărei populaţie, în 1784, ajunge la circa 130.000 de suflete.

Primii colonizatori englezi ajung în Terra Nova în 1583. În 1765 insula numără 15.000 de persoane care locuiesc aici în mod stabil. Emigrarea pe continent începe în Virginia în anul 1607, după ce două alte tentative din 1585 şi 1587 se soldaseră cu un eşec. În acest timp este înfiinţat Jamestown. Puţin mai tîrziu, în 1620, soseşte în Noua Anglie faimoasa expediţie Mayflower. În 1630 este înfiinţat oraşul Boston, care devine portul principal al Americii de Nord engleze, şi aşa va rămîne pe toată perioada colonizării, pînă cînd la începutul sec. XIX va fi înlocuit de Filadelfia.

Din aceste două centre, Boston la nord şi Virginia la sud, se vor extinde coloniile engleze, care la început erau încă separate de Noua Olandă (New York). În 1640 Noua Anglie număra 18.000 de colonişti iar în 1688 aproximativ 56.000. Coloniile meridionale vor avea un ritm de creştere mai rapid. În 1688 Virginia avea 50.000 de colonişti, Maryland 25.000; chiar şi regiunile centrale, care între timp deveniseră engleze, New York şi Connecticut, se ridicau la aproximativ 40.000 de colonişti. La sfîrşitul secolului XVII toate coloniile engleze depăşeau deja 200.000 de locuitori.

În sec. XVII emigrarea din Anglia a fost foarte redusă, iar în partea septentrională a încetat aproape complet. Însă populaţia va creşte într-un ritm rapid datorită natalităţii. Deja la mijlocul sec. XVIII depăşea un milion iar în timpul declaraţiei de independenţă Statele Unite numărau aproximativ 2.200.000 de locuitori.

Complet diferită este situaţia din coloniile spaniole. În America, spaniolii nu au ajuns atît în calitate de colonişti agricoli, cît mai mult ca angajaţi, soldaţi şi comercianţi, în mare parte fără femei. Principalele teritorii supuse conducerii spaniole, cum erau Mexicul şi Peru, nu erau nelocuite; aici se găsea o populaţie stabilă, cu o cultură cît de cît dezvoltată. Din acest motiv, de la început a avut loc aici un amestec al unor populaţii diferite.

Niciodată emigrarea persoanelor din ţara mamă spaniolă nu a fost prea mare. Spania nu avea o populaţie prea numeroasă. La sfîrşitul secolului XVI avea cu puţin mai mult de 10 milioane de locuitori. Afirmaţia des repetată şi conform căreia Spania ar fi

slăbit datorită emigrării continui, nu poate fi exactă în termeni atît de generali. Adevărul este că în sec. XVII populaţia regiunii Castilia era în scădere, în timp ce cea a Aragonului şi a Cataloniei era în creştere. Ne este relatat faptul că în anul 1723 populaţia Spaniei era de 7.600.000 locuitori; pentru noi cifra este prea mică. Primul adevărat recensămînt este din 1787; el ne spune că populaţia acestei ţări era de 10.268.150 de persoane.

Şi Anglia, la sfîrşitul sec. XVII număra doar 5 milioane de locuitori; împreună cu Scoţia şi Irlanda ajungea la 7 milioane, deci mai puţin decît în Spania. Însă în timp ce regiunea colonizată de englezi în America cuprindea abia 500.000 km^2, deja la mijlocul sec. XVI, regiunile colonizate de Spania cuprindeau 5 milioane de km^2; o extindere, deci, de zece ori mai mare. Mult mai surprinzător e faptul că Franţa, care la sfîrşitul sec. XVII avea 19 milioane de locuitori, fiind prima în Europa, raportat la cifra totală a populaţiei sale, a trimis în America numărul cel mai mic de colonizatori.

În 1574 populaţia spaniolă din America se ridica la 152.000 de persoane. Totuşi, doar de la sfîrşitul sec. XVIII avem un număr estimativ al întregii populaţii, în care sînt incluşi metişii şi indienii. Primul recensămînt din viceregatul Noii Spanii şi al Mexicului, făcut în 1793, ne dă 4.483.569 de locuitori, iar în viceregatul Peru, în 1794, 1.076.997 de persoane. În viceregatul Noii Granade (Columbia şi Venezuela), recensămîntul efectuat în aceeaşi perioadă ne prezintă aproximativ 2 milioane de locuitori. Nu avem cifre din regiunea La Plata; în această parte populaţia putea urca la mai puţin de un milion, deoarece în perioada declarării independenţei Statelor Unite, Argentina depăşea cu puţin 700.000 de locuitori iar Uruguay avea abia 70.000 de locuitori. Dacă sînt adăugate doar Antilele spaniole, care erau foarte populate, ca şi zonele Florida, Texas şi California, care, dimpotrivă, numărau un număr mic de colonişti, la sfîrşitul sec. XVIII, pentru domeniile spaniole din America populaţia depăşea cu mult 10 milioane de locuitori, în timp ce în aceeaşi perioadă America de Nord engleză nu ajungea nici măcar la 3 milioane.

Chiar şi colonizarea din teritoriile supuse spaniolilor era complet diferită de cea nordică anglo-franceză. Spaniolii îşi înfiinţau coloniile în oraşe, unde constituiau elementul conducător şi intelectual. Indienii, în schimb, rămîneau la munca cîmpului,

devenind cu timpul ţărani. În timp ce în nord, pînă la jumătatea sec. XVIII nu existau oraşe importante, excepţie făcînd Boston şi Quebec, în regiunile guvernate de Spania s-au format deja din sec. XVI multe centre orăşeneşti ce se ocupau cu comerţul, industria şi cultura.

Oraşele

Oraşe izolate existau mai înainte de sosirea spaniolilor. Mexico, capitala aztecilor, înfiinţat în sec. XIV, la cucerirea lui Cortez din 1521 se pare că avea o jumătate de milion de locuitori. Deşi o atare cifră este sigur exagerată, totuşi Mexico va rămîne unul din centrele americane cele mai importante, chiar şi după ce a devenit capitala Noii Spanii. Deja în 1533 a fost înfiinţată aici o universitate iar în 1573 a fost pusă prima piatră a faimoasei catedrale.

Din vechile oraşe ale incaşilor, un centru important va deveni Quito, care fusese cucerit de Pizarro în 1533, în timp ce capitala Cuzco, a cărei începuturi le găsim în sec. XI, va avea o importanţă mai mică, chiar dacă în anul 1692 şi aici se va înfiinţa o universitate.

Noile fundaţii spaniole ne arată în ce direcţii se îndrepta munca de colonizare. Havana Cubei este înfiinţată în 1511 iar Panamá în 1519. Urmează apoi oraşele de pe coasta Mării Caraibilor: în 1521 este înfiinţată Cumaná în Venezuela, în 1525 Santa Marta, în 1533 Cartagena; în curînd apar şi oraşele din interior: Popayan şi Bogotá în 1538, Antioquia în 1541; Medellin, însă, este înfiinţat abia în 1674.

În apropierea coastei Pacificului, Benalcázar înfiinţează în 1531 portul Guayaquil, iar Pizarro în 1535 *Ciudad de los Reyes*, Lima, care pentru mult timp va rămîne capitala întregii Americi de Sud spaniole. Universitatea din Lima a fost deschisă în 1551, înaintea celei din Mexico, şi este cea mai veche din toate Americile. Plecînd din Peru, se vor înfiinţa succesiv oraşele ce se găsesc astăzi în occidentul argentinian: în 1553 Santiago del Estero, în 1565 Tucumán, în 1573 Córdoba iar în 1582 Salta. De fapt, Argentina nu a fost colonizată începînd de la gurile fluviului Rio de la Plata, ci de coloniştii coborîţi

dinspre vest. Buenos Aires este înfiinţat deja în 1580, însă pentru mult timp va rămîne un oraş fără nici o importanţă. În 1664 număra doar 4.000 de locuitori iar în 1744, 10.000. Aceasta depindea de faptul că tot comerţul trebuia să se desfăşoare pe Marea Caraibilor, chiar şi cel îndreptat spre Argentina, urmînd ruta Portobello-Panamá-lacul Titicaca-Tucumán. În 1744 se deschide ruta care înconjura Capul Horn, şi abia în 1778 a fost deschis comerţul din portul Buenos Aires.

Santiago de Chile este înfiinţat în 1541 de către colonişti proveniţi din Peru.

În actualele State Unite, spaniolii au înfiinţat în 1565 Sant'Agostino în Florida iar în 1609 Santa Fé în actualul New Mexico; ambele oraşe sînt cele mai vechi din Uniunea nord americană. Tucson din Arizona a fost înfiinţat de misionarii iezuiţi în 1692.

Multe din aceste fundaţii spaniole din sec. XVI şi XVII au devenit astăzi oraşe foarte mari. Însă nu trebuie să ne gîndim că în timpul colonizării acestea ar fi fost foarte populate. Oraşul cel mai populat din Lumea Nouă trebuie să fi fost pentru mult timp Potosí din Bolivia, unde minele de argint, exploatate deja înainte de venirea spaniolilor, furnizau în sec. XVI şi XVII mai bine de jumătate din producţia mondială de argint. Potosí trebuie să fi avut în perioada producţiei miniere, producţie care a contribuit la maxima lui înflorire, circa 150.000 de locuitori; conform altor surse, număra 200.000. Astăzi mai sînt doar 58.000. La Paz în Bolivia, înfiinţat în 1548, avea în 1675 doar 12.000 de locuitori şi 21.000 în 1796; astăzi numără 362.000. Chiar şi Lima, la începutul sec. XVIII nu depăşea cu mult 30.000 de locuitori; astăzi, împreună cu suburbiile, depăşeşte 1.800.000.

De altfel, şi în Europa marea dezvoltare a oraşelor începe abia în sec. XIX. Se calculează că înainte de revoluţia franceză, Parisul număra între 640.000 şi 670.000 de locuitori, în timp ce în 1600 nu depăşea încă 200.000. Toate celelalte capitale europene erau mult mai mici: Viena 175.000 în 1754; Berlin 13.000-15.000 în 1625, iar în 1769 avea 104.525 locuitori; Copenhaga avea 20.000 în 1635, şi 90.000 în 1787. Aceeaşi era situaţia şi pentru marile oraşe comerciale: Amsterdam avea 105.000 locuitori în 1622; Rotterdam 53.000 în 1795; Lyon 135.000 în 1787; Marsilia 89.000 în 1787; Zürich

10.000 în 1671; Geneva 16.000 în 1693. Chiar şi Veneţia, în perioada sa de apogeu nu va depăşi 150.000 de locuitori.

Pe de altă parte, ar fi greşit dacă ne-am imagina perioada colonială spaniolă ca cea a unei slendori neatinse în viitor, sau dacă am crede că noile republici americane, în momentul independenţei lor, ar fi trebuit să creeze totul din nimic. Atît creşterea populaţiei cît şi cea a oraşelor din America Latină par să fi urmat complexiv un ritm mult mai regulat decît ne fac să credem unele cărţi de istorie modernă.

Se calculează că în 1798 întreaga Brazilie ar fi avut 2.850.000 de locuitori. Portugalia, care în 1732 număra 2 milioane, avea o populaţie mult mai redusă pe care să o poată trimite peste ocean. Pe lîngă aceasta, în perioada colonială ea se extindea mai mult spre Africa şi Asia. Aşadar, în numărul general, relativ mare, al populaţiei braziliene trebuie inclus şi numărul mare al populaţiei băştinaşe.

Normal, toate aceste cifre nu sînt întru totul sigure. La timpul său, Humboldt afirmă că întreaga populaţie a Americii spaniole, inclusiv Antilele, depăşea 18 milioane, cifră repetată uneori şi în zilele noastre; este însă mult mai sigur că adevărata cifră era între 12 şi 15 milioane. Apoi, este cu totul imposibil să facem calcule referitoare la fiecare rasă în parte. De obicei, un atare calcul este considerat chiar şi de recensămînturile moderne din puncte de vedere complet diferite de cel biologic. De altfel, cel puţin pentru istoria Bisericii, o atare distincţie are o importanţă cu totul redusă. Astăzi există în toată America aproximativ 37 milioane de negri, dintre care 22,5 milioane locuiesc în Statele Unite, 9,5 în America de Sud tropicală şi 5 milioane în Antile. La sfîrşitul sec. XVIII, Humboldt afirma că numărul negrilor din coloniile spaniole se ridica la 776.000; în Antile el ne dă cifra de 600.000 de negri. În aceste cifre, autorul îi include şi pe mulatri; totuşi, este dificil de trasat o linie de demarcaţie între negri şi mulatri. Oricum, numărul negrilor va creşte mai ales datorită sporului natural al populaţiei ce locuia aici, şi nu atît prin comerţul cu sclavi din Africa; de altfel, şi pentru ei creşterea mare a populaţiei se verifică începînd cu sec. XIX. Din prudenţă, mereu s-au evitat statisticile referitoare la comerţul cu sclavi din perioada colonială. Pe de altă parte, nu pot servi pentru calcule infiorătoarele informaţii despre crimele şi cruzimile comise de albi.

Cap. XIV - *Începuturile Bisericii în America*

Biserica în America spaniolă

Inceputurile

În prima sa călătorie din anul 1492, Columb era însoţit de capelanul de navă Pedro de Arenas, care a fost astfel primul preot care a pus piciorul pe pămînt american. Astăzi, în schimb, primul misionar în pămîntul american este considerat catalanul Bernard Boil, din ordinul «Minimilor» şi discipol al sfîntului Francisc de Paola, care a participat la a doua călătorie a lui Cristofor Columb. În continuare, numărul misionarilor a crescut rapid.

În anul 1516 cardinalul Cisneros a dat ordin ca fiecare navă spaniolă să aibă un preot; la rîndul său, Carol V în anul 1526 a stabilit ca fiecare flotă ce pleca din Spania să transporte misionari în America. Astfel afluenţa misionarilor spre noile teritorii americane a fost mare încă de la început şi la aceasta au participat numeroase ordine religioase, printre care franciscanii, dominicanii, augustinienii şi mercedarii.

Franciscanii aveau în Haiti încă din 1509 trei conventuri cu 15 clerici. Dominicanii s-au stabilit pe insulă în 1510, iar în 1511 au ajuns la Puerto Rico 24 de franciscani.

Instituirea unei ierarhii pentru insulele Antile a fost decisă deja în 1504, înainte ca spaniolii să se stabilească pe continent. Totuşi, primele adevărate episcopii au apărut abia în 1511; acestea au fost: Santo Domingo şi Concepción de la Vega în Haiti, San Juan în Puerto Rico şi mai tîrziu Baracoa şi Santiago pe insula Cuba.

Mexic

O episcopie pentru peninsula Yucatan fusese deja proiectată încă înainte de cucerirea ţării de către Cortez, deci cînd era încă foarte puţin cunoscută. Primul episcop, Iulian Garcés, dominican, a ajuns abia în 1521 în propria-i dieceză, care între timp fusese

transferată la Tlaxcala, în Mexic. Acest scaun episcopal, care apoi a fost mutat la Puebla, este aşadar cel mai vechi din tot continentul american. Însă, ca fondator autentic al Bisericii mexicane este considerat franciscanul Ioan de Zumárraga, un om de mare valoare, ales episcop al oraşului Mexico în 1527; a murit în 1548. El a instituit centre pentru îngrijirea sufletelor, şcoli, institute de binefacere şi chiar o tipografie, unde în anul 1535 a apărut opera *Scala Spiritualis* a părintelui Bisericii greceşti, sfîntul Ioan Scărarul, o carte foarte citită în conventuri, prima tipăritură din America. În afară de acesta, în 1546 a fost dat la tipar şi un catehism în limba indiană. Foarte importante au fost confe-rinţele la care Ioan de Zumárraga îi chema pe demnitarii ecleziastici şi pe superiorii ordinelor religioase din tot Mexicul, cu scopul de a-i consulta cu privire la diferitele probleme sociale şi misionare.

Cînd mai trăia încă Zumárraga, au fost constituite trei noi episcopii: Oaxaca (astăzi Antequera), în 1535, Michoacan (astăzi Morelia), în 1536, şi în 1546 Chiapa, unde pentru o anumită perioadă de timp a fost episcop celebrul Bartolomeu de Las Casas. Mai tîrziu, episcopia de Chiapa a încetat să existe; la fel şi cea de Vera Paz, fondată în 1561. Tot în secolul XVI au fost create Guadalajara (1548) şi Veracruz (1561). Toate aceste episcopii erau concentrate într-un teritoriu relativ mic. Abia mai tîrziu au fost fondate alte trei episcopii în nordul Mexicului, de altfel, puţin populat: Nueva Vizcaya (Durango) în 1620, Linares (Monterrey) în 1777 şi Sonora în 1779.

Pînă în 1545 diecezele mexicane au aparţinut provinciei ecleziastice de Sevilla. În acest an Citt□ del Mexico a fost ridicat la rangul de arhiepiscopie; de acum va rămîne mitropolia Noii Spanii pînă în secolul XIX.

Diecezelor mexicane nu le-a lipsit strălucirea externă. Toate aveau catedrale proprii cu multe demnităţi şi canonici, beneficii bogate, şcoli superioare şi inferioare, fundaţii pioase, institute de binefacere şi foarte multe conventuri. Edificiile bisericeşti ale epocii, în special cele din secolul XVIII, conventuri şi catedrale, care dau şi astăzi peisajului mexican caracterul unei civilizaţii catolice vechi, sînt cu puţin inferioare ca fast şi valoare artistică edificiilor spaniole din perioada de maximă înflorire. Trecuseră abia cîteva decenii de la prima cucerire şi Mexicul nu mai era o simplă ţară de misiune. La

sfîrşitul secolului XVI, pe teritoriul său puteau fi numărate deja 470 de parohii. Cele de la sate, în cea mai mare parte administrate de călugări, crescînd în extensiune, aveau multe centre pentru îngrijirea sufletelor care erau vizitate în mod regulat de preoţi. Populaţia, alcătuită din spanioli, indieni şi metişi, era practic în întregime catolică. Numai partea de nord mai era încă ţară de misiune.

Un dezavantaj era acela că episcopii trebuiau să vină din Spania, chiar şi după ce Mexicul avea deja un cler numeros. Se estimează că în secolul XVIII patru cincimi din cei 92 de episcopi proveneau din Europa. Erau prelaţi demni de înalta misiune ce-o aveau, însă, într-un fel, rămîneau întotdeauna străini de ţară, necunoscînd nici una din limbile indiene, vorbite de mulţi dintre băştinaşi, iar inima lor era legată tot de ţara mamă. La aceasta se adăuga faptul că numirile episcopilor, care în acel timp erau extrem de lente, trebuiau să treacă prin Consiliul de stat al Indiilor, ce-şi aveau sediul la Sevilla. În secolul XVII, Oaxaca a rămas fără episcop timp de 29 de ani, Guadalajara 32 de ani, Michoacan 35 de ani iar arhiepiscopia oraşului Mexico chiar 46 de ani.

O altă daună provenea din disputele interminabile şi din procesele episcopilor cu capitlurile lor, cu conventurile, cu viceregele, cu Consiliul regal pentru problemele referitoare la limitele teritoriilor, cu jurisdicţiile, atribuţiile oficiale şi chiar cu detalii ale ceremonialului. Era vorba acum de o boală ce cuprinsese nu numai America Latină, dar şi Spania şi alte ţări europene. Un istoric recent al Bisericii mexicane se întreabă cu o anumită uimire cum au putut episcopii de atunci să găsească timp pentru a-şi conduce diecezele, de vreme ce erau implicaţi în aceste interminabile procese.

La început, adevărata grijă a sufletelor a fost lăsată în cea mai mare parte în mîinile *călugărilor*. Deja la jumătatea secolului XVI, franciscanii aveau în Mexic 300 de fraţi, iar la începutul secolului următor aveau 174 de conventuri. Dominicanii nu erau atît de numeroşi, dar se estimează că la începutul secolului XVII aveau 600 de membri împărţiţi în trei provincii mexicane. În acelaşi timp augustinienii aveau 800 de călugări. Principal lor convent a fost fondat în Citt del Mexico de Donna Isabella Montezuma, fiica ultimului împărat. Primii iezuiţi au sosit în 1572. Pe cînd mai trăia încă sfîntul Ignaţiu, franciscanii îi scriseseră lui Filip II, care voia să trimită iezuiţi, "deoarece noi

iubim mai mult virtutea decît croiala hainei religioase". În Mexic, iezuiţii au fost mai puţin numeroşi decît ordinele mai vechi, menţinîndu-se întotdeauna în jurul numărului de 350; totuşi, în oraşele cele mai importante au avut colegii pentru educarea tineretului; numai în oraşul Mexico erau trei astfel de colegii.

Peru

În timp ce în Mexic colonia adevărată forma o extindere continuă şi dens populată, ca teritoriu mai mică decît patria-mamă spaniolă, viceregatul Peru se extindea pe un teritoriu imens, în care părţile colonizate erau separate între ele de vaste regiuni nepopulate. Centrele culturale cele mai importante erau în număr de patru: unul lîngă coasta caraibică în jurul Catarginei şi trei în bazinele Anzilor, situate la mari înălţimi, între munţi: Bogota în actuala Columbie, Quito în Ecuador, şi regiunea lacului Titicaca care, astăzi, aparţine de Peru şi de Bolivia. Oraşul Lima, situat în vecinătatea coastei, constituia într-un fel centrul acesteia din urmă. La aceste centre se mai adaugau altele două în sud, situate pe coastele lanţului Anzilor: Santiago de Chile la vest şi Tucumán la est.

Primele scaune episcopale care au apărut în America centrală au fost Panamá în 1520 şi Nicaragua în 1521. Au urmat diecezele de pe ţărmul Mării Caraibilor, Santiago de Venezuela (Caracas) în 1530, Santa Marta în 1531 şi Cartagena în 1534. Dieceza de Lima a fost fondată în 1534 iar după doi ani a fost ridicată la rangul de arhiepiscopie. A doua arhiepiscopie a fost Bogot□ în 1564, căreia îi erau supuse diecezele din nord, spre Atlantic, în timp ce partea ce dădea spre Pacific, de la Panama la Chile, aparţinea de Lima. Al treilea scaun mitropolitan a fost Charcas, în nordul Peru-ului, instituit în 1609. astăzi capitală a Boliviei, cu numele de Sucre. De Charcas aparţineau diecezele andine de Santa Cruz della Sierra, La Paz, Ayacucho, şi în afară de acestea, Tucuman, Buenos Aires şi Asunción. Această organizare ecleziastică s-a menţinut pînă la sfîrşitul perioadei coloniale, şi nici chiar instituirea celor două viceregate noi, Noua Granada (Columbia) în 1710 şi La Plata în 1776, nu au adus vreo schimbare.

Pentru toată perioada colonială, oraşul Lima a rămas cel mai mare centru eclezia-stic. Universitatea sa avea la sfîrşitul secolului XVI 20 de catedre, 180 de doctori şi învăţători cu 1.200 de studenţi. Capitlul catedralei avea 5 demnităţi, 22 de canonici şi 30 de capelani. Cea mai mare strălucire a scaunului arhiepiscopal de Lima se datorează celui de-al doilea arhiepiscop al său, sfîntul Turibiu Alfons de Mongrovejo (1581-1606), care a fost sfîntul Carol Boromeu al Americii. El a ţinut trei concilii provinciale şi 13 sinoade diecezane. În primul conciliu din 1582 au fost elaborate un catehism mare şi unul mic, apoi un îndreptar pentru confesori şi o carte de predici; toate au fost tipărite în limba spaniolă şi în cele două limbi ale indienilor. Turibiu a făcut de trei ori vizita pastorală în dieceza sa, care cuprindea aproximativ actuala republică Peru; a murit în timpul celei de-a patra vizite. Se spune că ar fi administrat sacramentul Mirului la un milion de persoane.

În timpul sfîntului Turibiu oraşul Lima avea 5 parohii, 10 spitale şi alte institute de caritate, 8 conventuri pentru femei şi 16 pentru bărbaţi. Dintre acestea, 3 aparţineau franciscanilor şi tot atîtea dominicanilor, augustinienilor şi mercedarilor. Iezuiţii aveau patru şcoli, dintre care una superioară, pentru tinerii indieni. Geograful englez W. Burck a rămas uimit la începutul secolului XVIII de numărul extraordinar de mare al instituţiilor ecleziastice existente atunci la Lima. El a numărat 54 de biserici, 20 de conventuri pentru bărbaţi şi 12 pentru femei, ca şi numeroase institute de binefacere.

Ca şi în Mexic, şi în America de Sud s-au păstrat minunatele biserici construite în perioada colonială, la Lima, Cuzco şi în special la Quito.

Convertirea indigenilor

La început, metodele folosite de misionari în America spaniolă au fost foarte primitive. Pentru a fi botezaţi în masă, de obicei era suficient doar ca indienii să-şi distrugă idolii. În aceasta se vedea bunăvoinţa indienilor de a accepta creştinismul; educaţia morală şi catehetică se lăsa în baza unei activităţi pastorale organizate, care urma să aibă loc mai tîrziu. E uşor de imaginat cum mulţi indieni au considerat primirea

botezului, cel puţin în principiu, ca un semn de supunere faţă de noii lor stăpîni, împotriva cărora foştii suverani şi vechii zei se arătaseră fără putere.

În Mexic, în Peru, şi în general în regiunile cu o colonizare intensă, imediat după botez s-a lucrat în mod eficace printr-o activitate pastorală organizată. Peste tot, chiar şi-n satele cele mai mici, au apărut şcoli sau cel puţin locuri de instruire catehetică. Preoţii pentru îngrijirea sufletelor au fost în număr suficient. Inchiziţia s-a îngrijit şi, conform numeroaselor documente ce se mai păstrează, fără o severitate excesivă - ca resturile de idei şi uzanţe păgîne să dispară. În afară de aceasta, deoarece în aceste regiuni s-a produs un puternic amestec de populaţii prin căsătoriile dintre vechii creştini spanioli şi neofiţii indieni, în puţine decenii a apărut aici o populaţie locală complet creştină.

În zonele mai indepărtate de centrele culturale, practic, acestea fiind ca nişte insule fără o extindere prea mare, au fost organizate numeroase expediţii misionare din partea diferitelor ordine religioase, cu scopul de a ajunge la populaţiile indiene extrem de împrăştiate. În munca lor, misionarii nu au precupeţit nici un efort, obţinînd succese; însă de cele mai multe ori acestea au fost de scurtă durată. Din păcate, tocmai în zonele cele mai îndepărtate contactul cu puţinii europeni prezenţi era extrem de negativ pentru că acolo indienii vedeau în european doar un exploatator ostil şi nu şi un purtător de cultură pacifică, aşa cum se întîmpla în schimb în zonele coloniale organizate. De aceea încă din secolul XVI misionarii au început să folosească o metodă cu totul specială, aşa numitele "reducţiuni".

Reducţiunile

Aceste reducţiuni erau sate în care erau adunaţi indienii nomazi şi unde, sub conducerea de tip patriarhal a misionarilor şi prin excluderea riguroasă a oricărui alt european, se încerca, cu mult succes, educarea lor pentru o viaţă creştină şi civilă. Sînt vestite în mod deosebit aşa zisele reducţiuni ale iezuiţilor în Paraguay, care însă erau situate cea mai mare parte pe un teritoriu care astăzi este în parte argentinian, în parte bazilian. Totuşi, iezuiţii nu au fost nici primii nici singurii misionari care au folosit

metoda reducţiunilor. Acestea au început în anul 1610 în Paraguay, ca urmare a unei înţelegeri cu guvernul spaniol, care a aprobat excluderea europenilor din mijlocul reducţiunilor. La început aceste reducţiuni au avut mult de suferit din partea aşa-zisilor "paulişti", grupe de metişi din colonia braziliană San Paolo, care, pe scară largă, se ocupau cu vînarea sclavilor. Misionarii îi numeau "mameluci" şi pînă la urmă i-au determinat pe indieni să pună mîna pe arme; în anul 1641 mamelucii au fost complet învinşi. Din acum înainte reducţiunile au avut pace, însă europenii au început să răspîndească treptat cele mai stupide zvonuri împotriva acestui stat al iezuiţilor din care ei nu puteau să facă parte. De altfel, reducţiunile nu a fost niciodată mai multe de treizeci şi toate împreună aveau cel mult 150.000 de indieni. Odată cu expulzarea iezuiţilor în a doua jumătate a secolului XVIII, reducţiunile lor au intrat în decădere, ruinele acestora putînd fi văzute şi astăzi în pădurile virgine. În schimb, reducţiunile fondate de franciscani s-au menţinut mai mult.

Astăzi, cei ce studiază reducţiunile, ca şi istoricii în general, le consideră în moduri foarte diferite. Nimeni nu neagă că în timpul lor ele au dat mari rezultate; avem mărturii de o certitudine indiscutabilă, care ne vorbesc despre viaţa cu adevărat pioasă şi conduita profund morală a indienilor din reducţiuni. Dar se pune întrebarea dacă acestea nu au fost, în definitiv, un produs artificial şi mai ales cum se face că misionarii nu au format un cler indigen care să-i înlocuiască pe misionari. S-ar putea spune că misionarii au acţionat mai mult ca păstori de suflete, interesaţi mai ales de mîntuirea sufletelor, şi nu ca politicieni clarvăzători. Ei nu puteau să prevadă faptul că autorităţile statale, cu care fuseseră mereu de acord, la un moment dat vor distruge complet ceea ce ei au construit.

Considerînd în ansamblu grija pentru suflete din timpul perioadei coloniale, oricum am judeca unele aspecte particulare, trebuie recunoscut faptul că succesul a fost extraordinar de mare. Dacă astăzi, numărul catolicilor din America Latină este de peste 100 de milioane, constituind aproape o treime din întreaga Biserică, şi dacă dintre aceştia cei ce profesează o altă credinţă reprezintă o minoritate nesemnificativă, meritul trebuie atribuit muncii pastorale din perioada colonială.

Cap. XIV - *Începuturile Bisericii în America*

Sfinţi şi alte personalităţi

Printre primii martiri renumiţi din Nagasaki din 1597, în Japonia, canonizaţi în 1862, era şi un franciscan născut în Mexic, Filippo de Las Casas. Franciscan a fost şi Sebastiano de Aparicio, beatificat în 1768. Născut în Spania, cînd încă era copil vine în Mexic, ocupîndu-se cu transportul de mărfuri între capitală şi Veracruz. Astfel, a devenit foarte bogat şi a fondat o mănăstire de clarise în oraşul Mexico. Văduv, la 72 de ani a intrat în convent şi a trăit la Publa ca frate cerşetor; s-a distins prin modul său vesel de a fi şi prin darul minunilor, asemănîndu-se fratelui capucin laic Felix de Cantalice în Roma; a murit în 1600 la o vîrstă de aproape o sută de ani.

În Mexic, o mare influenţă asupra devoţiunii populare a avut-o apariţia Sfintei Fecioare Maria la Guadalupe la 9 decembrie 1531. Vizionarul a fost un simplu indian; de la început devoţiunea s-a răspîndit printre indieni, devenind apoi devoţiunea naţională a Mexicului. Şi astăzi, în multe biserici mexicane vechi, se întîlnesc altare minunate în stil baroc dedicate Fecioarei de Guadalupe, împodobite somptuos cu aur şi sculpturi.

Noua Granada a reprezentat scena activităţii misionare scurte dar eficace a sfîntului Alois Bertrand din ordinul dominican, despre care se spune că între anii 1562 şi 1569 ar fi botezat 25.000 de indieni. Un alt sfînt de naţionalitate spaniolă a fost Petru Claver, care din anul 1616 şi-a exercitat apostolatul printre albi, în mod deosebit însă printre sclavii negri debarcaţi în portul Cartagena, triaţi aici şi trimişi în ţară. Pînă la moarte (1654), el s-a îngrijit de dînşii cu o iubire mişcătoare. Petru Claver face parte dintre eroii carităţii creştine împreună cu Vicenţiu de Paoli, Cottolengo şi Damian de Veuster. Asemănător lui este un alt iezuit, Alonso Sandoval, care, puţin după Claver, tot la Cartagena şi în interiorul ţării, a muncit în favoarea negrilor.

Contemporan cu sfîntul arhiepiscop Turibiu, Lima a mai dat şi alţi sfinţi: în 1610 a murit sfîntul Francisc Solano, un franciscan care pentru mai mult timp a fost predicator ambulant în Peru; în 1617 sfînta Roza din Lima, terţiară dominicană. Asemenea ei este fericita Mariana de Paredes, care a murit la 27 de ani şi este cinstită alături de "trandafirul din Lima" ca fiind "crinul din Quito". Printre numeroşii sfinţi călugări ai timpului putem

aminti: fericitul Ioan Messias, frate dominican laic, mort la Lima în 1675; iezuitul Iacob Alvarez de Paz, scriitor ascetic, mort la Potosí în 1620, şi oratorianul Miguel de Rivera, mort la Lima în 1680.

O figură nobilă, deşi foarte discutată, este cea a vestitului Bartolomeu de Las Casas. Născut la Sevilla în 1474, a ajuns în Haiti în 1502 şi aici a fost hirotonit preot în 1510. Idealul vieţii sale a fost protejarea indienilor de exploatarea şi asupririle colonizatorilor. În acest scop, în zbuciumata lui existenţă, a făcut şapte călătorii în Spania. Cardinalul Cisneros i-a acordat puteri speciale. În 1523 se face dominican iar în 1543 devine episcop de Chiapa, unde însă a rămas pentru puţin timp. Las Casas, prin idealismul său incomporabil, ar fi putut face lucruri mari dacă nu şi-ar fi ridicat peste tot opozanţi din cauza impetuozităţii, încăpăţinării şi a lipsei sale de măsură. El aştepta orice salvare din partea legilor şi a decretelor guvernului spaniol, care, fără îndoială, încă de la început a fost foarte favorabil indienilor; dar adevăratele dificultăţi erau în aplicarea ordinelor, iar lui Las Casas, care era un om neobosit şi mereu în mişcare, i-a lipsit realismul situaţiilor. Tînguirile şi relatările înfiorătoare cu care el a umplut Spania şi apoi şi Europa, în timp ce făceau o faimă rea colonizatorilor spanioli, în parte nemeritată, au folosit foarte puţin cauzei indienilor. El este exaltat şi astăzi de unii istorici, în special necatolici, ca un apostol al omenirii; în schimb, adesea este dezaprobat de istoricii spanioli şi americani ca fiind unul din principalii promotori ai "legendei negre".

Un om zelos, dar cu totul de altă factură, a fost şi navarezul Ioan de Palafox, episcop de Puebla în Mexic din 1639 pînă în 1654 şi mai tîrziu episcop de Osma în Spania, unde, foarte cunoscut şi ca scriitor, a murit în faimă de sfinţenie în 1659. Palafox a fost un organizator abil, iar pentru o anumită perioadă de timp a avut şi funcţia de vicerege; avea însă o particularitate stranie: o repulsie bolnăvicioasă faţă de călugări, în mod deosebit faţă de iezuiţi. Conflictele cu clerul regular au fost interminabile. La jumătatea secolului XVII o ostilitate atît de radicală faţă de ordinele religioase era încă rară. Atunci cînd 100 de ani mai tîrziu ea a devenit la modă, s-a amintit din nou de Palafox şi s-a făcut orice pentru a obţine beatificarea sa. În campania de suprimare a ordinului iezuiţilor, procesul Palafox a jucat un rol important. Însă atunci cînd ordinul a

fost suprimat, interesul pentru Palafox a scăzut iar procesul său de beatificare nu a mai înaintat absolut deloc.

Patronatul regal

Întreaga naţiune spaniolă a considerat întotdeauna recucerirea Spaniei de sub stăpînirea arabă ca un fapt religios, o cruciadă. Era deci normal ca papii să facă concesiuni speciale regilor spanioli pentru meritele ce le dobîndeau în lupta pentru răspîndirea împărăţiei lui Dumnezeu. Ferdinand şi Isabela obiţnuseră de la Inocenţiu VIII pentru regiunea Granada, pe care voiau s-o recuce-rească, patronatul asupra tuturor beneficiilor ecleziastice şi prin aceasta şi dreptul de a prezenta candidaţii la oficiile ecleziastice, inclusiv episcopii. Recucerirea Granadei a avut loc în 1492 şi tot în acest an Columb a ajuns pe insulele noului continent. Cucerirea Lumii Noi părea o continuare a recuceririi Spaniei. În 1508 Iuliu II a extins dreptul de patronat acordat deja pentru Granada şi la noile ţinuturi cucerite, ale căror dimensiuni, atunci, nimeni nu putea să le prevadă.

Patronatul a fost înţeles de regii spanioli, mai ales de Carol V şi de Filip II, nu numai ca un drept, dar mai ales ca o responsabilitate gravă. Filip II se considera vicar al pontifului roman, care avea misiunea de a răspîndi credinţa în noile ţări. La începutul secolului XVII canonistul Solórzano a dat o formă teologică acestei idei a vicariei regale.

Aplicarea patronatului s-a executat cu acel birocratism inexorabil, propriu guvernului spaniol. În America, toate oficiile ecleziastice, începînd de la arhiepiscopii de Mexico şi de Lima şi pînă la ultimul sacristan, au fost conferite de guvern. Nu au fost admişi nunţii şi delegaţii apostolici şi nu a fost permisă nici cea mai mică intervenţie a congregaţiei De Propaganda Fide nici chiar în misiunile printre păgîni. Toate protestele Propagandei şi chiar punerea la index a operei lui Solórzano au fost inutile.

Un decret regal din 1629 cerea episcopilor jurămîntul "de a nu se opune niciodată şi nici un fel patronatului nostru regal". Printre altele, în patronat era inclus ordinul ca orice corespondenţă a episcopilor cu Roma să treacă prin mîinile consiliului de stat al

Indiilor. Un abuz deosebit l-a reprezentat instalarea episcopilor făcută de guvern, fără confirmarea canonică făcută de papa. E adevărat că în acest caz episcopii erau numiţi doar "episcopi desemnaţi", însă, cu toate acestea, erau în posesia deplină a puterilor oficiului lor.

Pe de altă parte, nu i se poate nega coroanai faptul de a-şi fi luat în serios datoriile de patronat. Starea exterioară a Bisericii, bine reglementată, strălucitoare chiar, a fost un rod al acestui patronat. Atîta timp cît Spania a avut un monarh atît de devotat bunului mers al activităţii pastorale, legătura exagerată dintre Biserică şi aparatul statal a fost puţin dăunătoare. Ea a devenit periculoasă numai după ce, în secolul XVIII, statul s-a lăsat tot mai mult influenţat de idei iluministe şi antiecleziastice. Eliberarea Bisericii de sub tutela statului, devenită necesară, nu se putea înfăptui decît prin traversarea unor crize foarte grave.

Brazilia

Colonizarea

Cînd a fost fixată linia de demarcaţie între teritoriile spaniole şi cele portugheze prin pactul de la Tordesillas din 1494, încă nu se cunoştea existenţa Braziliei, adică nu se ştia că ţările descoperite în Occidentul îndepărtat, considerate ca făcînd parte din Asia, se întindeau spre orient pe o suprafaţă atît de mare încît intrau în mod necesar în zona portugheză. Aceasta rezultă clar din expediţia lui Cabral (1500). Totuşi, pentru moment, Portugalia s-a limitat să afirme drepturile sale de suveranitate asupra teritoriilor recent descoperite. Dealtfel, fondarea unor oraşe datează dintr-un timp foarte îndepărtat: Recife (Pernambuco) în 1525 şi Bahia în 1549, în nord; în centru, oraşul Rio, fondat de portughezi în 1556 şi reconstruit de francezi în 1565; în sud, São Vicente, înfiinţat în 1532, iar San Paolo în 1554. O emigrare foarte puternică a început abia la jumătatea secolului XVII, după ce olandezii şi francezii au fost alungaţi definitiv de aici. Însă chiar

şi de acum înainte patria-mamă, care avea abia 2 milioane de locuitori, nu a avut niciodată un exces de populaţie pe care să-l poată folosi în colonizarea acestor regiuni.

În timpul perioadei coloniale, centrul de gravitate al Braziliei era situat în nord. Aci se găsea capitala San Salvador da Bahia de todos os Santos, pînă în 1763 reşedinţa guvernatorilor şi mai tîrziu a viceregilor, ca şi centru al arhiepiscopului. La începutul secolului XIX oraşul Bahia avea 45.000 de locuitori (astăzi 300.000). La sfîrşitul secolului XVI întreaga Capitania Bahia avea doar 16.000 de locuitori, însă la sfîrşitul perioadei coloniale, erau circa 200.000. Către anul 1800 Bahia şi Pernambuco, care avea 300.000 de locuitori, erau cele mai populate regiuni ale Braziliei. În schimb Par (Belem), fondat în 1616, a dobîndit o importanţă mai mare abia în secolul XIX, după ce în 1867 a fost deschisă tuturor naţiunilor navigaţia pe Rio din Amazoane (astăzi are 642.000 de locuitori).

În sud, Rio de Janeiro a fost mereu în port important. Importanţa sa a crescut în 1763, cînd a devenit sediu al guvernului. Dar Rio nu a fost niciodată un adevărat centru de colonizare, neavînd o zonă de coastă şi lăsat în afara hinterland-ului datorită munţilor greu de depăşit, fapt care şi astăzi are o influenţă nefavorabilă. Totuşi, la sfîrşitul perioadei coloniale Rio, cu cei 50.000 de locuitori, era cel mai mare oraş al Braziliei; ulterior s-a dezvoltat atît de mult încît astăzi depăşeşte 4 milioane.

Centrul colonizării l-a reprezentat mai ales San Paolo. La începutul secolului XIX acest oraş avea doar 15.000 de locuitori. Vechiul port São Vicente, astăzi lipsit de orice importanţă, a fost înlocuit de Santos. Acolo a apărut acea populaţie de metişi numiţi "paulişti" sau, cum îi numeau misionarii, "mameluci", care au fost jefuitori sălbatici şi care, pentru a face comerţ cu sclavi, înaintau mult în interiorul ţării şi în regiunea Paran. În secolul XVII ei au fost teroarea indienilor şi a misionarilor, au avut însă şi un rol important în colonizarea ţării, cu atît mai mult, cu cît, treptat, s-au extins în toată Brazilia. Actualele mari oraşe din sud, Porto Alegre (fondat în 1743) şi Rio Grande do Sul (1747) au apărut doar la sfîrşitul perioadei coloniale.

În realitate, pînă în secolul XIX Brazilia se reducea la o lungă zonă de coastă, care nu era nici ea continuă, pentru că era formată, într-un anumit sens, dintr-o serie de zone

izolate puţin populate. În interior nu exista o graniţă pînă cînd în anul 1750, cel puţin pe hartă, prin tratatul de la Madrid, nu s-a stabilit o frontieră occidentală.

Biserica în Brazilia

La început colonia braziliană a aparţinut diecezei de Funchal. Abia în 1551 este constituită prima episcopie, cea de Bahia, care a fost scoasă de sub jurisdicţia episcopului de Funchal, pentru a fi supusă mitropolitului de Lisabona. Timp de mai bine de 100 de ani Bahia a rămas unicul scaun episcopal al coloniei. În anul 1676 a fost ridicată la rangul de arhiepiscopie, şi în acelaşi timp au fost constituite ca sufragane Olinda (Pernambuco), în nord, şi Rio în sud. Au trecut aproape încă 100 de ani şi, în sfîrşit, în 1745 au fost constituite cele două dieceze noi, Mariana şi San Paolo, în imensa provincie Rio, care cuprindea atunci tot centrul şi sudul ţării. Pentru interiorul ţării s-au înfiinţat, în schimb, două prelaturi, Matto Grosso şi Goyaz. Cele două dieceze nordice, San Luiz do Maranhao (fondată în 1677) şi Belem-Par (1719) au apărut ca sufragane ale Lisabonei şi abia în 1827 au fost unite cu Bahia, care era atunci unica provincie ecleziastică pe pămîntul brazilian.

In Brazilia ca şi în America spaniolă îngrijirea sufletelor şi în special activitatea pastorală printre indieni, a fost încredinţată în cea mai mare parte călugărilor. Primii franciscani au debarcat în Brazilia în 1503 (Porto Seguro, Espirito Santo), dar foarte curînd au fost ucişi de indigeni. Mai tîrziu au existat aici doaua provincii franciscane: Bahia şi Rio. La sfîrşitul perioadei coloniale, cînd numărul călugărilor scădea peste tot, cele două provincii aveau încă 160 de membri. Carmelitanii de observanţă veche, cu cei 200 de fraţi împărţiţi în trei provincii (Bahia, Rio, Pernambuco), constituiau ordinul cel mai numeros. Capucinii, aproape toţi italieni, care de la începutul secolului XVIII desfăşuraseră o activitate foarte intensă, în ultima parte a secolului XVIII erau reduşi la circa 30 de membri. Benedictinii aveau cinci abaţii: Bahia, Pernambuco, Rio, San Paolo şi Para-hyba. Iezuiţii au ajuns în ţară în 1549. Superiorul misiunii s-a ocupat înainte de toate de constituirea unei episcopii locale (Bahia). Provincia braziliană a ordinului a fost

constituită în 1553, dar la moartea sfîntului Ignaţiu în 1556 nu avea decît 28 de membri. Principalele staţiuni misionare au fost Bahia şi São Vicente. Preotul vizitator Ignaţiu de Azevedo, în timp ce conducea în Brazilia o grupă de 40 de călugări tineri ai ordinului, a fost capturat de piraţii calvini şi ucis împreună cu toţi însoţitorii săi (a fost beatificat în 1854). După un an, acelaşi lucru s-a întîmplat cu un alt grup de doisprezece. În 1662 provincia iezuiţilor avea 180 de membri. Cel mai celebru dintre toţi misionarii iezuiţi a fost părintele José de Anchieta, al cărui nume este amintit şi astăzi ca apostol al Braziliei. Era originar din insulele Canare şi a ajuns în Brazilia în 1553, fiind în vîrstă de 20 de ani. A fost provincial al ordinului şi misionar; s-a distins prin cunoaşterea limbilor şi prin darul minunilor; a compus catehisme, dicţionare şi gramatici. A murit în 1597 la Retirygba iar în 1736 a fost introdus procesul său de beatificare.

În ansamblu, în Brazilia, Biserica s-a dezvoltat mai lent decît în viceregatele spaniole, unde deja la sfîrşitul secolului XVI şi începutul secolului XVII ajunsese la o adevărată strălucire. Interesul principal al Portugaliei era îndreptat spre Africa şi Asia, fapt pentru care Brazilia a rămas o colonie de importanţă secundară. Totuşi, astăzi, şi în Brazilia numeroase edificii religioase, în special în Bahia şi Olinda, amintesc de perioada colonială, deşi nu pot fi asemănate, prin somptuozitate, cu cele din Goa. În Brazilia, Biserica a întîlnit aceleaşi dificultăţi ca în teritoriile americane supuse Spaniei. E adevărat, au existat funcţionari care i-au sprijinit pe misionari, cum a fost guvernatorul Men de S□ (1537), dar, în general, plîngerile pe care, de exemplu, părintele N□brega S.J. le trimitea în patrie cu privire la comportamentul europenilor, diferă foarte puţin de ceea ce scria Bartolomeu de Las Casas. Pentru aceasta, şi în Brazilia s-a recurs la sistemul reacţiunilor (*aldeas*). Primul episcop care a ajuns în 1552 la Bahia, Pedro Fernandez Sardinha, era capabil, dar clericii pe care i-a adus au stricat totul. În 1556 episcopul cade în mîinile indienilor, care l-a devorat. Ca şi în teritoriile coloniilor spaniole, şi în Brazilia patronatul a avut o influenţă defavorabilă, deoarece aproape toţi episcopii erau trimişi din Potugalia. La începutul secolului XIX, dintre toţi prelaţii brazilieni numai cel de Goyaz era indigen.

Cap. XIV - *Începuturile Bisericii în America*

America de Nord

Spre deosebire de coloniile spaniole, unde deja în secolul XVI găsim o populaţie catolică de cîteva milioane, cu o organizare pastorală în stil european, începuturile Bisericii în America de Nord au fost extrem de modeste.

Canada

În Canada franceză, care prin emigrarea exclusiv catolică promitea să devină o ţară catolică, nu au lipsit, ce-i drept, nici preoţii şi nici zelul misionar, ci mai curînd locuitorii. La jumătatea secolului XVII erau mai puţin de 4.000 de colonişti. Triburile de indieni, deşi erau mici, le cauzau destul dificultăţi. Se estimează că în 1639 faimoşii uroni erau circa 12.000, împărţiţi în 32 de sate, aproape toate păgîne.

Primii iezuiţi au ajuns în Canada în 1611; foarte curînd au sosit franciscanii, în număr mai mare. În 1630 ajung aici capucinii şi în 1640 sulpicienii. Oraşul Quebec, fondat în 1608, a primit în 1658 un vicar apostolic, iar în anul 1674 a fost ridicat la rangul de dieceză. Pînă la sfîrşitul secolului XVIII a fost unica episcopie în America de Nord.

În 1639 au ajuns la Quebec ursulinele franceze din Tours, sub conducerea venerabilei Maria a Intrupării. Această femeie însemnată, una din personalităţile mistice moderne, merită un loc de cinste printre pionierii credinţei în Lumea Nouă. Nu mai puţin vestiţi sînt misionarii iezuiţi Ioan de Brébeuf, Isac Jogues, Gabriel Lalemant şi alţii, care între anii 1646-1649 au suferit martiriul pentru credinţă; au fost canonizaţi în 1930. Ei sînt cunoscuţi ca martiri canadieni, cu toate că locurile în care şi-au desfăşurat activitatea se găsesc astăzi în cea mai mare parte pe teritoriul Statelor Unite. Totuşi, dată fiind densitatea scăzută a populaţiei, numărul indienilor convertiţi de aceştia şi de alţi evanghelizatori a fost destul de limitat.

Coloniile engleze

În 1634 a ajuns în colonia Maryland primul grup de emigranţi catolici împreună cu doi preoţi iezuiţi. Conducătorul coloniei, Cecil Calvert, fiu al convertitului Lord Baltimore, a ridicat capele pentru catolici şi pentru protestanţi şi, deşi nu a fost catolic, a dat dovadă de toleranţă. Mai tîrziu legile coloniei au interzis catolicilor să mai construiască edificii de cult chiar şi în Maryland. Iezuiţii s-au văzut constrînşi să deschidă capele în reşedinţele lor private. Nu se puteau tipări cărţi liturgice; preoţii se foloseau de misale scrise la mînă, din care se mai păstrează şi astăzi cîteva exemplare.

Catolicii din Maryland erau sub jurisdicţia vicarului apostolic de Londra. În 1756 acesta comunică Propagandei că în Maryland existau circa 4.000 de persoane care se împărtăşeau iar în Pennsylvania 2.000, îngrijiţi de 16 iezuiţi. Cîţiva ani mai tîrziu, vicarul apostolic de Londra estima că în cele două colonii catolicii erau mai mult de 20.000. În celelalte colonii existau cel mult catolici izolaţi. La New York preoţii catolici nu puteau rămîne nici măcar în trecere.

Cînd armata franceză a capitulat în vecinătatea oraşului Montreal, guvernatorul Canadei, marchizul de Vandreuil, a stabilit că se vor bucura de toleranţa religioasă acei catolici care vor trece sub dominaţia engleză. Guvernul englez şi-a asumat această iniţiativă şi în pacea din 1763, cînd întrega Canadă şi Louisiana pînă la Mississippi au trecut în stăpînirea Angliei. Cu această ocazie coloniile engleze s-au mărit cu circa 100.000 de catolici, care, în afară de Canada, erau împărţiţi în actualele state Ohio, Indiana, Illinois, Michigan şi Wisconsin.

Guvernul englez, nu numai că respectat pactul în care promitea toleranţa, dar în 1774, prin Actul de la Quebec, a acordat personalitate juridică comunităţilor catolice din teritoriile recent cucerite. Totuşi acest fapt nu a împiedicat ca în sud micile comunităţi din Natchez, Mobile, Saint Augustin şi Pensacola, care fuseseră fondate de spanioli, să fie expropiate şi răvăşite.

Actul de la Quebec a provocat o vie indignare între protestanţii intransigenţi din colonii şi a fost cauza principală a războiului de independenţă din 1775. Pentru America, faptul că mişcarea de independenţă a avut un caracter anticatolic a fost o daună, deoarece prin aceasta a înstrăinat Canada de interesele americane. Canada, în majoritate catolică,

devenită engleză cu puţini ani mai înainte, nu era legată de Anglia de nici o tradiţie şi s-ar fi asociat la mişcarea de independenţă, dacă aceasta n-ar fi fost animată de o ură puternică împotriva catolicilor, aţîţată la New York de John Jay şi însoţitorii lui.

Conducătorii mişcării de independenţă, Congresul şi însuşi Washington înţelegeau aceasta. Imediat ce a luat conducerea la Boston, Washington a voit să o abolească "Pope Day", o odioasă sărbătoare anticatolică ce amintea de "complotul prafului de puşcă". Cînd în 1776 Benjamin Franklin a făcut o călătorie la Quebec pentru a obţine cel puţin neutralitatea canadienilor, l-a luat cu sine pe preotul John Caroll, care aparţinea unei familii engleze nobile, deşi era născut în America, şi care mai tîrziu a devenit primul arhiepiscop de Baltimore. Cu toate acestea, a trebuit să se convingă în discuţiile purtate cu episcopul de Quebec şi cu clerul canadian, că era prea tîrziu pentru a mai putea repara ceva.

Războiul de independenţă s-a desfăşurat în faze alternative, pînă cînd în 1781 Washington a reuşit să-l blocheze la Yorktown pe comandantul suprem englez, Lord Cornwallis, constrîngîndu-l să capituleze. După tratative dificile, în 1783 a fost încheiată pacea de la Paris. Canada a rămas Angliei, iar Statele Unite au obţinut teritoriile pînă la Mississippi. Florida, coasta meridională şi ţinuturile de dincolo de Mississippi a rămas spaniole.

La început, constituţiile Statelor Uniunii au fost încă foarte intolerante. În New Hampshire nici un catolic nu putea deveni guvernator, senator sau deputat. În New Jersey şi în cele două Caroline, catolicii erau excluşi de la toate oficiile statale. La New York nu puteau nici măcar să se bucure de dreptul de cetăţenie. În această perioadă, o egalitate deplină în drepturi a fost asigurată doar în Pennsylvania, în Delaware, în Maryland şi în Virginia.

Deşi atitudinea ostilă faţă de catolici nu a dispărut, era totuşi imposibil ca astfel de legi să dureze mult timp, după ce se desfăşurase un război care-şi propusese să dea fiecărui cetăţean american libertatea şi egalitatea în drepturi. Într-o manieră favorabilă a influenţat şi faptul că primele state europene care au recunoscut noua Uniune au fost marile puteri catolice, cum ar fi Franţa şi Spania (1778 şi 1779). Ambasadorii şi capelanii

trupelor auxiliare au început să celebreze riturile sacre în mod public în acele zone în care nu se mai văzuse aşa ceva. Constituţia din 1787, la articolul 6, a stabilit că drepturile civile nu trebuiau să depindă de confesiunea religioasă. În afară de aceasta, Congresul din 1789 a dispus separarea Bisericii de stat, fapt ce nu voia să însemneze, ca în alte părţi, secularizarea bunurilor ecleziastice, ci o adevărată libertate pentru catolici. În sfîrşit, Congresul din 1791 a asigurat deplina libertate a tiparului, a cuvîntului şi a asocierii.

Sfîntul Scaun a instituit un vicariat pentru catolicii din vechile state ale Uniunii, care erau circa 30.000 şi depindeau încă de vicariatul apostolic de Londra, vicariat transformat deja în 1789 în dieceza de Baltimore. Primul episcop a fost iezuitul John Carroll.

Privire retrospectivă

Prin afirmarea şi dezvoltarea catolicismului în America nu s-a ajuns doar la un succes misionar temporar, ci a fost deschisă calea spre o transformare geografică completă a Bisericii. Cercul care o limita, pentru a spune aşa, doar la Europa, a fost rupt. Calea spre o Biserică mondială era deschisă şi în sensul că treptat se forma un echilibru tot mai mare de popoare chiar în interiorul Bisericii. Încă din timpul Evului Mediu timpuriu, rolul de ghid în Biserică îl îndeplinise aproape întotdeauna o naţiune sau un stat: mai întîi Germania, apoi Franţa, Spania şi din nou Franţa. Însă odată ce au început să existe mase de populaţie catolică şi dincolo de Oceanul Atlantic, a încetat supremaţia popoarelor europene, în locul acesteia intrînd un schimb obişnuit de relaţii între toţi catolicii. Astăzi, mai mult de o treime din numărul total al catolicilor locuieşte în cele două părţi ale continentului american, fără ca să se poată spune că punctul de gravitaţie al Bisericii s-ar fi îndreptat spre America. În zilele noastre Biserica nu mai este atît de legată de un anumit punct geografic, cum se întîmpla în Evul Mediu.

Odată cu formarea popoarelor catolice pe continentul american, se iniţia avansarea misionară spre *Asia meridională*, în frunte cu portughezii. Dar aici situaţia era atît de diferită, încît nu s-a ajuns aproape nicăieri la formarea unor mase de populaţie catolică,

cum s-a întîmplat în America. Chiar şi în zilele noastre, Asia meridională păstrează mereu caracterul de diasporă, deşi nu rămîne peste tot un teritoriu de pionierat. În Asia trăieşte o parte destul de mică din populaţia catolică mondială. În timp ce America trimite misionari în toate direcţiile, Asia mai este încă constrînsă să primească din afară proprii evanghelizatori. Şi totuşi, dintr-un anumit punct de vedere, se poate spune că misiunile din Asia au exercitat încă din secolul XVI o influenţă puternică asupra istoriei bisericeşti europene: ele au aprins entuziasmul misionar în Europa şi l-au menţinut viu. Creşterea numărului de vocaţii religioase printre tinerii catolici în secolele XVI şi XVII, şi mai mult încă în secolul XIX, este în strînsă legătură cu acest entuziasm misionar.

REVOLUŢIA FRANCEZĂ

Curentele intelectuale care în secolul XVIII au cuprins cercuri vaste de persoane, mai ales în a doua jumătate a secolului, şi care în Italia şi-au luat numele de *iluminism*, în Franţa *lumi□res,* în Germania *Aufklärung,* în Anglia *rationalismus,* în fond nu sînt altceva decît continuarea umanismului. Rădăcina psihologică este întotdeauna aceeaşi: imaginea realistă a lumii, abia întrevăzută şi schiţată de umaniştii secolului XV cu mijloace absolut insuficiente, este elaborată de raţionaliştii secolului XVIII pe baza cunoştinţelor ştiinţifice atît de avansate, încît a devenit o adevărată filozofie, o concepţie despre lume (*Weltanschauung*). Deja pentru umanism religia era considerată ca Irealul, Mitul. Iluminismul nu numai că va separa raţiunea de credinţă, dar va respinge credinţa ca fiind contrară raţiunii.

Părinţii Iluminismului

S-ar putea pune întrebarea cum de iluminismul a apărut aşa de tîrziu şi nu s-a născut imediat din umanism. Acest lucru se explică în parte prin luptele religioase din secolul XVI care au distras interesul de la marile probleme filosofice. În afară de acesta, aşa cum se întîmplă mereu în istorie, trebuie evitată admiterea unei evoluţii inevitabile şi fatale. Iluminismul, ca toate mişcările intelectuale, a fost declanşat de oameni. Pregătit de filosofii naturalişti englezi care criticau cunoaşterea umană, Lord Herbert († 1648), Thomas Hobbes († 1679), John Locke, el a primit în Franţa configurarea definitivă ca mişcare intelectuală şi-n acelaşi timp şi caracterul său antireligios explicit. Aici poate fi indicat ca fondator protestantul Pierre Bayle († 1706), al cărui *Dictionnaire historique et critique*, apărut pentru prima dată în 1697, a fost retipărit de mai multe ori. Tendinţa de a scrie mult şi despre multe argumente, proprie iluminismului francez, apare mai mult în

Marea Enciclopedie (1751-1780) a lui D'Alambert († 1783) şi Diderot († 1784). Gînditori independenţi sînt Montesquieu († 1755) care, prin opera sa *De l'esprit des lois* din 1748, poate fi considerat fondatorul ideii unui stat liberal, şi Rousseau († 1778), care prin filosofia sa a pregătit căile marii revoluţii. Voltaire († 1778), în care refuzarea religiei a devenit aproape ură sălbatică, este mai mult poet şi publicist decît filosof. Aproape toţi filosofii iluminismului prezintă, alături de un spirit strălucitor şi de o subtilitate în întregime franceză, şi o anumită superficialitate şi lipsă de demnitate. În loc de a da o soluţie la marile probleme ale vieţii, ei nu oferă decît banalitate într-o formă elegantă dar neplăcută.

Gîndirea filosofică nu a primit prea mult de la dînşii. Un progres s-a verificat în schimb cu Kant († 1804) care, influenţat mai întîi de raţionalism, a ajuns să meargă apoi pe căi proprii.

În lumea cultă, în care intrau şi mulţi catolici, iluminismul, dintr-un sistem filosofic, a fost transformat în slogan, a devenit o modă. Toţi exaltau raţiunea, iubirea universală a omului şi toleranţa religioasă. Lipsa de credinţă era numită raţiune, iar imoralitatea, natură; cît priveşte iubirea universală a omului, în practică, s-au văzut prea puţine semne, iar toleranţa religioasă s-a exprimat într-o adevărată ură împotriva Bisericii şi a instituţiilor sale, în special conventurile. În secolul XVII, faptul de avea ca director spiritual vre-un călugăr sever şi de a se întreţine în saloane în dispute cu privire la eficacitatea harului, era considerat ca o fineţe a educaţiei. În secolul XVIII, în schimb, a fost considerată o eleganţă faptul de a fi volterieni şi de a-şi bate joc de preoţi şi de călugări. Rămăseseră neschimbate doar aerele de persoană cultă pe care fiecare şi le dădea.

Lupta împotriva iezuiţilor

Spiritul timpurilor noi căuta un spaţiu anume de activitate şi l-a găsit în lupta împotriva ordinului iezuiţilor, considerat ca întrupare a catolicismului clerical. Şi în

aceasta se ascundea o orbire stranie, deoarece ordinul iezuiţilor era departe de a poseda puterea şi influenţa care i se atribuiau. Pe la jumătatea secolului XVIII Societatea lui Isus avea 22.000 de membri, din care jumătate erau novici, clerici studenţi şi fraţi laici. Dintre preoţi, o parte considerabilă se găsea în misiuni, în ţările de peste ocean. Lupta împotriva turcilor, chiar în momentele ei cele mai periculoase, nu a angajat atîţia miniştri şi diplomaţi, cîţi erau acum, cuprinşi de febra de suprimare a acestui ordin, care, în cele din urmă, era doar unul din atîtea ordine existente în Biserică. E uimitor faptul că pînă şi la Roma se ţineau în mod regulat adunări, cu participarea unor înalţi prelaţi, preocupaţi de a lovi în acest ordin.

Motivele şi pretextele dorinţei de suprimare a ordinului variau de la un stat la altul. În Portugalia se lua în considerare faptul că indienii din Brazilia meridională se răsculaseră cu armele împotriva distrugerii reducţiunilor lor; în Spania se vorbea de un complot împotriva regelui care nu era crezut de nimeni; în Franţa, ordinul a fost considerat responsabil de falimentul financiar al procuratorului misiunilor iezuiţilor din insula Martinica, fără a-i acorda ordinului posibilitatea de a acoperi acel deficit. Portugalia i-a îmbarcat pe toţi iezuiţii - în afară de cei care fuseseră lăsaţi în temniţă - debarcîndu-i apoi pe coastele statului pontifical (1759). Iezuiţii spanioli, în schimb, au fost aduşi în Corsica, deoarece papa refuzase să accepte o a doua debarcare de acest fel. În Franţa, ordinul a fost suprimat în 1762 printr-o lege a statului; s-a permis, în schimb, ca membrii Societăţii să rămînă în ţară în calitate de preoţi diecezani.

Societatea lui Isus a mai continuat să existe în Germania, Austria, în unele părţi ale Europei orientale şi în Italia. Împărăteasa Maria Tereza ţinea la ordin şi nu avea de gînd să-i alunge pe iezuiţi din statele sale. Atunci, guvernele au insistat pentru o suprimare generală a ordinului din partea papei, iar Maria Tereza, care în 1770 îşi măritase fiica Maria Antoneta cu moştenitorul tronului Franţei, nevoind să vină în conflict cu puterile occidentale aliate, şi-a dat şi ea aprobarea. În urma acestei aprobări, Clement XIV a dispus dizolvarea canonică a întregului ordin (1773). Generalul ordinului Ricci a fost închis în Castelul Sant'Angelo şi aici, în 1775, a murit. Bunurile ordinului, mult mai mici decît se aşteptau, au fost în mare parte jefuite.

Suprimarea a reprezentat o înfrîngere morală a papalităţii şi a cauzat mari lipsuri în ţările de misiune şi în activitatea pastorală din Europa, în special în domeniul educaţiei tineretului. Încă de atunci şi apoi de mai multe ori, Clemente XIV a fost dezaprobat în mod sever. Însă nu e uşor de spus ce altceva ar fi putut face. Guvernele aliate ale Portugaliei, Spaniei, Napolelui şi Franţei erau decişi de a face orice, iar papa Clement, care nu era un profet, nu putea şti, desigur, că după puţini ani marea revoluţie le va distruge pe toate. De altfel, pentru Societatea lui Isus suprimarea a fost un avantaj, aşa cum se va vedea mai tîrziu. Ea a putut să apară din nou în secolul XIX înconjurată de aureola martiriului. Celelalte ordine, care în timpul căderii generale au avut poate tot la fel de mult de suferit, au trebuit şi ele să înceapă totul de la capăt, însă fără aureolă.

Ultimii papi înainte de Revoluţie

Lui Clemente XII, orb şi neputincios, i-a urmat Benedict XIV, Prospero Lambertini (1740-1758), care a fost un erudit eminent, canonist şi istoric, ale cărui studii cu privire la canonizarea sfinţilor şi la sinoadele diecezane sînt apreciate şi astăzi. Caracter jovial şi afabil, avînd puţin şi din acea vanitate inocentă, frecventă la italienii mai culţi, Benedict XIV s-a angajat cu toate eforturile în a ţine piept asalturilor guvernelor, din ce în ce mai ostile faţă de Biserică, şi în spatele cărora se ascundeau capii iluminismului. În acest scop el s-a folosit de prestigiul său personal arătîndu-se binevoitor şi prieten cu toţi. S-a uitat pe sine pînă într-atît încît să fie amabil chiar şi cu Voltaire. Procedînd astfel, el a ajuns să fie exaltat de iluminişti şi de necatolici, lucru care pentru un papă nu este lauda cea mai bună, iar rezultatele au întîrziat să apară. În orice caz, Benedict XIV nu a făcut concesii grave iar prin abilitatea sa a ridicat prestigiul moral al Sfîntului Scaun care de o sută de ani scăzuse foarte mult.

Sub Benedict XIV lupta împotriva Societăţii lui Isus a fost pusă mereu pe primul plan. Papa, care aprecia ordinul, a considerat că tactica cea mai bună este aceea de a nu-l apăra în mod deschis şi a făcut chiar unele gesturi ostile iezuiţilor. Veneţianul Rezzonico care i-a urmat cu numele de Clement XIII (1758-1769), a procedat exact invers. El a dat o bulă în care confirma din nou ordinul, lăudîndu-l în faţa întregii lumi. Tot pontificatul său

este ocupat de lupta în favoarea iezuiţilor. Însă inflexibilitatea pontifului nu a putut să împiedice ca ordinul să fie desfiinţat în Portugalia, Spania, Napoli şi Franţa. În conclavul care a vut loc după moartea sa, problema iezuiţilor a jucat un rol decisiv. În cele din urmă, votul a fost în favoarea franciscanului conventual Lorenzo Ganganelli, care şi-a luat numele de Clement XIV (1769-1774). Se spera că îi va suprima pe iezuiţi, oricît ar fi dorit el să nu respecte această promisiune explicită ce-i fusese cerută ca şi condiţie indispensabilă pentru a fi ales papă.

În realitate, timp de mai bine de trei ani s-a apărat de insistenţele impetuoase ale guvernelor, în special de cele ale ambasadorului spaniol Monino. Cînd, în sfîrşit, în 1773 a semnat scrisoarea de suprimare a ordinului, era deja un om frînt în trup şi în spirit. I-a urmat Gian Angelo Braschi, care şi-a luat numele de Pius VI.

Pius VI (1775-1799)

Prin suprimarea iezuiţilor s-a stabilit o perioadă de destindere politică iar noul papă a putut să se bucure de cîţiva ani de pace. Dar această situaţie era asemenea unui asfinţit noros după o scurtă furtună, pentru ca în noaptea ce urma să vină o furtună groaznică. Oraşul Roma a trăit încă o dată o anumită perioadă de glorie. Călătoriile în Italia au devenit la modă iar entuziasmul pentru lucrurile vechi a început să se trezească din nou. Papa a putut să primească la Roma principi şi alţi oaspeţi eminenţi fără deosebire de confesiunea ce-o profesau, ceea ce nu se mai întîmplase niciodată. Însuşi pontiful roman era un iubitor al antichităţilor şi, în realitate, el a fost adevăratul creator al Muzeului de antichitate din Vatican. În 1763 a fost chemat să se ocupe de colecţiile vaticane celebrul Winckelmann, care cu 9 ani mai înainte se făcuse catolic.

În 1782 Pius VI s-a decis să facă o călătorie la Viena pentru ca, printr-o întîlnire personală cu împăratul Iosif II, să-l determine să renunţe la reformele sale care, în domeniul bisericesc, deveneau tot mai arbitrare. Drumul spre Viena, şederea în capitală şi reîntoarcerea prin München s-au asemănat cu un cortegiu triumfal. Lumea venea din toate părţile, pentru a-l vedea pe papa şi pentru a primi binecuvîntarea. Însă călătoria nu

şi-a atins scopul. Împăratul nu s-a zgîrcit în atenţii faţă de papa iar anul următor a întors vizita, venind el însuşi la Roma. Astfel s-a putut observa încă o dată că guvernele catolice erau mereu gata să-l umple pe papa de onoruri, dar în rest considerau licită stăpînirea lor absolută în Biserică, ca şi cum papa nici n-ar exista. Totuşi Pius VI a încercat tot posibilul de a-şi face datoria de păstor. După ce a izbucnit Revoluţia franceză, în 1791 a condamnat constituţia civilă a clerului, iar în 1794 a condamnat sinodul din Pistoia, un sinod jansenist dus la extreme. Apoi însă a venit sfîrşitul. Trupele revoluţionare au asediat Statul Pontifical şi Pius VI a fost nevoit ca în 1797 să încheie pacea umilitaore de la Tolentino, care la ruinat din punct de vedere financiar. După aproape un an, el a fost evacuat din Roma şi dus dintr-un loc în altul în Italia, pentru ca în cele din urmă să ajungă în Franţa, la Valence, unde, din cauza călătoriei chinuitoare, a murit în vîrstă de 82 de ani. Se părea că papalitatea fusese scufundată în vîrtejul revoluţiei.

Revoluţia franceză

Răsturnarea socială cu care se încheie secolul XVIII şi începe cel următor aparţine celor mai decisive evenimente ale istoriei. Este destul de probabil ca în viitor istoricii să considere perioada revoluţiei franceze ca fiind sfîrşitul Evului Mediu şi începutul perioadei moderne. Şi aceasta cu atît mai mult, cu cît în acelaşi timp cu răsturnarea socială în Europa, a avut loc şi dezlipirea politică a ţărilor americane de lumea lor veche, prin care istoria, care fusese aproape exclusiv europeană, începe să devină cu adevărat universală.

Nici revoluţia politică, nici cea socială nu erau îndreptate direct şi nu aveau ca scop principal lupta împotriva Bisericii catolice. Totuşi, Biserica a fost antrenată atît de mult în această răsturnare generală, încît a suferit, ca şi statele dealtfel, cele mai grele tulburări. Existenţa însăşi i-a fost atît de afectată, încît în multe domenii a trebuit să înceapă totul de la capăt. Dar în acelaşi timp s-au rupt şi multe din legăturile care o obstaculaseră în deplina ei dezvoltare.

Cap. XV - *Revoluţia franceză*

Evenimentele din Franţa

Situaţia financiară a Franţei, care se înrăutăţise deja sub prea lunga guvernare a lui Ludovic al XV (1715-1774), devenise din ce în ce mai insuportabilă. Pentru a iniţia o refacere, în 1789 Ludovic XVI s-a decis să convoace statele generale ale regatului, care nu mai fuseseră reunite din 1614. Cu puţini ani înainte, în 1783, la Versailles avusese loc încheiarea păcii între Anglia şi noua Uniune americană, prin care puterile europene recunoşteau caracterul integral democratic al constituţiei americane. Urmînd acest exemplu, statele generale franceze s-au autodeclarat Adunarea Naţională Constituantă. În august 1789 au fost proclamate drepturile universale ale oamenilor şi un val de exaltare democratică a cuprins întrega naţiune. Conform propunerii episcopului de Autun, Talleyrand, toate bunurile ecleziastice au fost declarate proprietate a naţiunii (noiembrie 1789), fapt care avea aspectul unui jaf în stil mare. Aproape toate izbucnirile sociale urmează legea rezistenţei minime, atacînd deci în primul rînd Biserica. Dacă cineva ar mai fi sperat că renunţarea Bisericii la propriile bunuri va face Adunarea Constituantă mai puţin ostilă faţă de religie, din faptele petrecute ulterior trebuia să aibă cea mai amară deziluzie. În februarie 1790 au fost aboliţi călugării, iar în iulie, 51 din 134 de episcopii au fost de asemenea abolite. În afară de aceasta, s-a stabilit că atît episcopii cît şi parohii locali trebuiau să fie aleşi de către comunităţile respective. Aceste legi antiecleziastice au fost reunite în textul "constituţiei civile a clerului" iar persoanelor ecleziastice li se cerea un jurămînt de fidelitate faţă de ea. Numai cinci episcopi şi o treime din cei 100.000 de preoţi au depus jurămîntul; mulţi însă l-au revocat într-un al doilea moment, cînd în aprilie 1791 papa a declarat ilicit acest jurămînt. Adunarea Naţională a recurs la folosirea forţei împotriva preoţilor care refuzau jurămîntul. Pînă în aprilie 1793, peste 3.600 de preoţi au fost aruncaţi în închisoare sau deportaţi, în cea mai mare parte, în Cayenne. Circa 40.000 au părăsit ţara. Prin conduita lor într-adevăr sacerdotală, ei au fost modele edificatoare în multe locuri şi au fost primiţi în mod amical nu numai în ţările de confesiune catolică, dar chiar şi în Anglia, unde au găsit refugiu circa 4.000. Acest fapt nu a fost lipsit de importanţă pentru reconstituirea Bisericii catolice în această ţară. În

septembrie 1792, alături de alţi prizonieri, au fost ucişi 191 preoţi care nu au depus jurămîntul, printre care şi trei episcopi. Ei au fost beatificaţi ca martiri în 1926.

Perioada cea mai grea a fost cea a Convenţiei Naţionale (1792-1795). Creştinismul a fost abrogat, de asemenea şi calendarul, cu duminicile şi zilele de sărbătoare. În Bisericile profanate, printr-un ceremonial dezgustător, a fost introdus cultul dezgustător al raţiunii. Guvernul Directoratului (1795-1799) a adus o oarecare îmbunătăţire, în sensul că preoţilor nu le-a mai fost cerut jurămîntul de fidelitate faţă de constituţia civilă. Mulţi din ei, care erau ascunşi, au putut astfel să reînceapă în public exercitarea cultului divin. Dar în 1797 s-au repetat deportările de preoţi la Cayenne. Între timp, supremaţia politică a Franţei revoluţionare se extindea tot mai mult datorită victoriilor repurtate în războaiele de coaliţie (1792-1797 şi 1799-1802). Olanda, Belgia, întreaga regiune germană din stînga Rinului, Elveţia, Italia de Nord şi Napoli, una după alta, au fost anexate Franţei sau transformate în republici dependente de ea. În pacea de la Tolentino (februarie 1797) papa a trebuit să cedeze Ferrara, Bologna şi provincia Romagna, şi în afară de aceasta să dea Franţei suma de 35 milioane de franci, care în timpul acela, pentru un stat mic, cum era cel papal, reprezenta într-adevăr o sumă exorbitantă. În pofida acestor renunţări şi sacrificii ale papei, în anul următor Roma a fost ocupată. A fost proclamată Republica, iar bătrînul pontif, în vîrstă de 80 de ani, a fost tîrît ca prizonier dintr-un loc în altul în Italia de Nord, pentru ca în cele din urmă, bolnav de moarte, să fie dus dincolo de Alpi în oraşul Valence, unde a murit la 22 august 1799.

Pius VII

Noul papă, un bendictin, a fost ales la Veneţia în 1800 sub protecţia guvernului austriac. Rar au mai avut papii un început aşa de deprimant. Papa era privat de toate: îi lipseau banii, capitala sa şi era chiar împiedicat să menţină legătura cu diferitele Biserici. Avea însă un secretar de stat foarte capabil: Ercole Consalvi. La început, părea să se ivească o speranţă: Napoleon, prim consul din 1799, se arăta dornic de a semna un concordat. Acesta s-a realizat în iulie 1801, însă cu nişte condiţii cu totul ieşite din

comun. Franţa primea o nouă repartizare a diecezelor, reduse la 60. Toţi episcopii în funcţie trebuiau să fie destituiţi. Totuşi, unii dintre ei au putut fi aleşi din nou. Consulul a obţinut dreptul de a numi episcopi, drept pe care-l avuseseră regii înaintea lui. În 1789 Biserica a renunţat la bunurile secularizate iar statul şi-a asumat răspunderea de a remunera clerul. O serie de puncte, pe care papa nu le accepta şi nici nu le putea accepta vreodată, au fost introduse în concordat în mod unilateral de către Napoleon ca "articole organice", printre ele se afla *placet*-ul guvernului pentru decretele ecleziastice, obligaţia pentru profesorii universitari de a adera la articolele galicane din 1682 şi recursul de la tribunalul ecleziastic la cel civil. Un concordat identic, încheiat în 1803 cu Republica italiană, a devenit invalid prin includerea unilaterală a acestor articole. Papa a protestat. Totuşi, în 1804 dînsul a mers la Paris pentru a-l încorona pe Napoleon ca împărat, fapt care pentru aceasta din urmă avea o importanţă foarte mare, deoarece el putea astfel să dea imperiului său o aparenţă de legitimitate. Dar după ce n-a mai avut nevoie de pontif, a lăsat deoparte orice respect. În 1806 îl constrînge pe Consalvi să demisioneze. În luna februarie a aceluiaşi an Roma a fost ocupată din nou de trupele franceze iar în mai 1809 Roma şi statul papal au fost încorporate în imperiul francez. Ca urmare la toate acestea, papa Pius VII a lansat excomunicarea împotriva lui Napoleon. Acesta l-a arestat pe papa în Quirinale şi l-a dus la Savona, iar cardinalii au fost duşi la Paris. La Savona papa a fost considerat prizonier. În timpul campaniei din Rusia, el a fost internat la Fontainebleau în apropierea capitalei franceze. La întoarcerea din război, în ianuarie 1813, Napoleon s-a dus la Fontainebleau pentru a trata un nou concordat, care echivala cu o renunţare la statele pontificale. Pius VII, lipsit de consilieri şi constrîns de Napoleon cu metodele cele mai nerespectuoase, a consimţit. Însă, cînd a putut să se sfătuiască din nou cu cardinalii, şi-a dat seama că a mers prea departe şi şi-a retras consimţămîntul dat. Napoleon l-a dus din nou la Savona, de unde a fost eliberat în martie 1804, cînd aliaţii se îndreptau spre Paris; astfel, papa s-a putut întoarce la Roma.

Secularizarea în Germania

În pacea de la Lunéville din 1801, toată partea stîngă a Rinului trecea de partea Franţei. Astfel au încetat să existe cele trei provincii ecleziastice de Mainz, Köln şi Trier. Pentru teritorile pe care le-au cedat, principilor li s-a promis o despăgubire sub formă de bunuri ale Bisericii şi de oraşe imperiale. Tratativele cu privire la aceasta au dus în februarie 1803 la clauza legaţiei imperiale de la Regensburg, prin care s-a mers mai departe de ceea ce se stabilise la Lunéville. Toate Senioriile şi principatele bisericeşti din Germania, printre care 200 de mănăstiri, au fost împărţite între principii laici şi astfel statele au primit mult mai mult decît pierduseră pe malul stîng al Rinului. Prusia a primit de cinci ori mai mult, iar Bavaria de şapte ori mai mult. Încasările care în acest mod au fost sustrase Bisericii sînt estimate la 21 de milioane de florini pe an, fără a calcula bunurile conventurilor. Multe obiecte de artă, mai ales bibliotecile mănăstirilor, au fost delapidate cu această ocazie. Puţini s-au opus acestei acţiuni.

Secularizarea din 1803 a reprezentat un fapt cu consecinţe grave, la fel ca şi expropierea bunurilor ecleziastice franceze din 1789. În Germania, dauna adusă Bisericii a fost mare. E adevărat că suveranitatea civilă a principilor bisericeşti ca şi bogăţia Bisericii, care era într-adevăr mare, nu reprezentaseră o situaţie ideală şi ducea clerul german, mai ales clerul înalt, la o viaţă mondenă; dar nici nu se poate crede că pentru a-i transforma pe oamenii Bisericii în adevăraţi păstori de suflete este suficient de a-i priva de proprietăţile lor. Odată cu secularizarea vor dispare numeroase opere caritative, în special şcolile catolice, printre care 18 atenee. Consecinţa a fost că între catolicii germani, pînă în a doua jumătate a secolului XIX, s-a simţit o puternică slăbire a culturii. Prin secularizare, protestanţii au dobîndit o supremaţie politică, care nu corespundea numărului lor. Dintre principii care au format mai întîi Liga germanică şi apoi Imperiul, doar doi erau catolici: regele de Bavaria şi cel de Saxonia. Milioane de catolici care pînă atunci fuseseră supuşi guvernelor catolice, cu secularizarea au ajuns să aibă stăpîni protestanţi; s-a verificat şi contrarul, dar într-o măsură mult mai redusă. În afară de acesta, pentru moment, organizarea ecleziastică era în mare parte distrusă. Pînă în 1814, dintre episcopiile catolice doar cinci şi-au avut un episcop titular.

Ceea ce a fost cel mai rău, şi nu numai pentru Biserică, a fost exemplul dezastruos de violări enorme ale dreptului din partea statelor. Statul a învăţat să-şi întindă mîna asupra bunurilor supuşilor săi nu în timpul absolutismului, ci în perioada revoluţiei. În afară de aceasta, tocmai prin revoluţie începe acea atotputernicie crescîndă a statului, ale cărei consecinţe întreaga omenire le mai suferă încă. De atunci încoace lupta împotriva atotputerniciei statului şi apărarea personalităţii umane au devenit una din datoriile cele mai importante ale Bisericii.

SECOLUL XIX

Desfăşurarea externă a istoriei bisericeşti în secolul XIX este determinată în mare parte de faptul că Biserica se află în faţa unei concepţii despre stat total schimbată. Aceasta nu înseamnă că Biserica se află într-o situaţie de completă dependenţă faţă de stat. Ea poate să-şi desfăşoare propria misiune în orice ţară, care are o constituţie politică rezonabilă şi o formă de guvernare acceptabilă. Însă datorită faptului că acţiunea ei se desfăşoară în acelaşi teritoriu şi pentru aceleaşi persoane pentru care lucrează şi statul, şi deoarece ea nu posedă mijloacele materiale pentru a se impune în exercitarea funcţiilor sale - mijloacele ei sînt atît de neînsemnate în comparaţie cu acelea ale statului, încît dispar în faţa a ceea ce acesta posedă - pentru Biserică, atitudinea pe care o iau statele faţă de dînsa are o importanţă dacă nu decisivă, cel puţin foarte mare.

Referitor la noua concepţie despre stat, trebuie să observăm că, în istoria ei, Biserica se află cel puţin pentru a patra oară în faţa unei astfel de situaţii. Imperiul roman antic fusese un organism birocratic şi militar, care cuprindea toată lumea cunoscută pe atunci; totuşi, rămăsese doar un aparat administrativ care, păstrînd proporţiile, era destul de indulgent faţă de Biserică. În locul lui, în Evul Mediu a apărut un sistem de principate cu caracter feudal, în care ierarhia bisericească s-a înserat mai mult decît ar fi cerut binele spiritual al credincioşilor. Secolele XV şi XVI au adus cu sine o transformare a acestor Seniorii feudale în state teritoriale, constituite din gruparea unor regiuni foarte vaste şi care aveau în frunte un singur suveran, care conducea ţara, pe care o considera ca o proprietate sa, cu o independanţă absolută şi folosindu-se de funcţionari proprii.

Noua concepţie despre stat

Cu Revoluţia franceză şi cu formarea republicilor americane s-a născut o concepţie despre stat cu totul nouă. Statul nu mai este dinastia, ci ţara şi populaţia sa. Aceasta din urmă îşi dă sieşi propria constituţie, adică creează statul, monarhic sau republican, iar un astfel de stat se prezintă poporului ca o entitate dotată cu viaţă proprie. În realitate, statul este un lucru abstract, nu o persoană fizică asemenea principelui medieval, şi totuşi, lui îi sînt atribuite viaţă şi acţiune ca unei persoane fizice. Dacă locuitorii ţării în ansamblul lor formează statul, fiecare individ este un supus al acestui stat, aşa cum odinioară era supusul principelui, ba chiar mai mult.

De la această nouă concepţie îşi au originea atotputernicia statală şi naţionalismul, cele două dominante ale istoriei contemporane. Totuşi, a fost nevoie de mult timp pentru ca o astfel de concepţie să se afirme cu toate consecinţele ei. În Europa s-a dezvoltat pe deplin numai după revoluţia din 1848.

Voinţa poporului

Puterea statală se compune din trei elemente: legislativă, judiciară şi administrativă sau executivă. Nici una din aceste trei funcţii nu poate fi exercitată în mod real de totalitatea poporului, ci numai de anumiţi funcţionari în conformitate cu voinţa masei populare. Problema fundamentală a oricărui tip de democraţie constă aşadar în modul în care voinţa poporului trebuie să fie exprimată sau, mai bine zis, poate să fie constatată. Evident, poporul, în totalitatea sa, are atîtea voinţe cîţi membri îl compun. Dacă se ia ca şi criteriu majoritatea, adică dacă se consideră voinţă a poporului părerea exprimată de numărul majoritar al cetăţenilor, fie că această majoritate este absolută sau relativă, deja acest fapt constituie o limitare a conceptului de "democraţie", pentru că în acest caz nu mai este întregul popor acela care îşi exercită suveranitatea, ci numai un număr mai mare sau mai mic de indivizi, în faţa cărora se elimină la rîndul său un număr mai mare sau mai mic de alţi indivizi, care nu au aceeaşi voinţă.

Secolul XIX este dominat în întregime de tendinţa de a face din simpla calculare a voturilor pricipiul decisiv. În fiecare ţară dreptul electoral se dezvoltă în această unică

direcţie. În constituţiile apărute sau modificate după 1848, alegerile parlamentare se desfăşurau cel mai adesea în mod indirect, adică baza populaţiei îi alegea pe aşa numiţii electori şi numai aceştia aveau dreptul să aleagă deputaţii. Existau de asemenea drepturi electorale conform claselor sociale, pentru care aveau o valoare mai mare voturile exprimate de acei electori care aveau responsabilităţi mai mari în societate şi care trebuiau să plătească taxele cele mai mari. Pe lîngă aceasta, peste tot se vota pe regiuni, şi fiecare deputat era numit de circumscripţia locală. Se spera astfel într-o cunoaştere mai bună a voinţei reale a poporului şi în împiedicarea faptului ca dispoziţiile momentane ale masei iresponsabile să aibă o incidenţă decisivă asupra alegerilor. Acestui scop trebuia să-i servească sistemul bicameral adoptat de aproape toate statele. Cu timpul, astfel de limitări au dispărut, pentru a face loc drepturilor electorale bazate numai pe suma aritmetică a voturilor întregii populaţii.

În principiu erau alese pentru puterea legislativă persoane cunoscute electorilor, şi numai ulterior, cînd se deschideau Camerele, cei aleşi se reuneau în diferite grupuri sau în partide. Abia la sfîrşitul sec. XIX partidele au devenit organizaţii stabile, compuse nu din deputaţi ci din electori; astfel s-a ajuns să se treacă la alegerea nu de deputaţi, ci de liste de partid. Cu acesta gîndirea originară democratică a fost transformată tocmai în contrariul ei. De fapt, cel care conduce nu mai este poporul prin intermediul unor oameni de încredere trimişi de el în parlament, ci conducerile de partid, cărora trebuie să li se supună atît electorii cît şi deputaţii lor.

De aici, distanţa pînă la folosirea forţei de către aceste conduceri de partid era foarte scurtă. Chiar şi în acele ţări care la început fuseseră conduse în mod democratic, s-a ajuns la teroare şi la dictatura de partid, în care cel care hotăra nu mai era numărul de aderenţi, ci eficienţa organizatoare, chiar dacă aceasta era minoritară. Astfel de dictaturi de partid ale minorităţii au fost destul de numeroase atît în America de Sud cît şi în Europa.

Atotputernicia statului

Dacă deja sistemul parlamentar ca atare pusese Biserica în faţa unor situaţii cu totul noi, acestea au crescut şi mai mult odată cu dezvoltarea pe care a luat-o în cursul secolului XIX tendinţa de a face statul atotputernic.

Cele două realităţi sînt legate între ele. Reprezintă o ironie a istoriei faptul că tocmai aceia care pretindeau că luptă pentru libertatea omului, pentru aceasta se numeau liberali, tocmai ei au mărit lanţurile monstruoase ale statului, provocînd omenirii suferinţe nespuse. Astăzi, de asemenea, apare ca o ironie amintirea acelor paladini ai libertăţii de acum o sută de ani, care acuzau fără încetare Biserica de aservire a popoarelor, a indivizilor şi a conştiinţelor, cînd, de fapt, tocmai catolicii au fost aceia cărora guvernele, ce-şi schimbau convingerile la orice bătaie de vînt, le-au creat dificultăţi enorme în apărarea drepturilor lor în faţa statului liberal, pentru a rămîne "liberi", pentru a nu accepta impunerea oricărui lucru, pînă şi detaliile convingerilor patriotice.

Statele moderne şi-au atribuit drepturi tot mai numeroase în cadrul puterii legislative şi administrative. Prin aceasta, Biserica a fost lovită indirect în multe domenii, în special în sectoarele ce privesc căsătoria şi familia, şcoala, educaţia, ca şi activitatea sa caritativă. A fost lovită însă şi direct, atunci cînd statele au început să reglementeze proprietatea bisericească şi organizarea pastorală propriu-zisă.

Unele din aceste realităţi nu au fost caracteristice doar secolului XIX. Şi în epoca absolutismului, Biserica a trebuit să lupte încontinuu pentru ca să fie liberă în conferirea sarcinilor de o mare resposabilitate în îngrijirea sufletelor. În această privinţă, noile circumstanţe au adus chiar o uşurare. Însă în ansamblul său, Biserica a fost constrînsă tot mai mult să lupte împotriva unor regimuri statale care voiau să dispună în mod despotic de orice lucru, şi nu numai pentru drepturile ce priveau îngrijirea sufletelor şi apărarea lor, ci adesea chiar pentru a nu-i fi luată însăşi posibilitatea unei acţiuni pastorale.

La toate acestea se mai adaugă un fapt: transformarea profundă a conceptului de drept şi de dreptate. Secolul XIX a fost secolul juriştilor. Poate în nici un alt secol ştiinţa dreptului nu a fost atît de înfloritoare, nu a trezit un interes atît de mare şi nu a dezvoltat o activitate legislativă atît de vastă. Însă secolul XIX era prea înclinat să schimbe dreptatea

cu legalitatea. S-a obişnuit de a nu se mai întreba dacă guvernele aveau dreptul de a emana anumite dispoziţii; era suficient ca ele să rămînă în cadrul constituţiei şi să fie votate de majoritatea Parlamentului. Astfel, în acest secol al legilor s-au comis nedreptăţi şi chiar violenţe pe care nu le-au cunoscut nici timpurile barbare ale Evului Mediu timpuriu: denunţarea unilaterală a concordatelor şi a înţelegerilor acceptate în mod solemn, confiscarea violentă a bunurilor bisericeşti, suprimarea ordinelor călugăreşti, expulzarea clericilor din propriile lor ţări, măsuri punitive împotriva actelor exclusiv pastorale, şi toate acestea în numele legii.

Prin urmare, în secolul XIX Biserica s-a aflat în conflict, cînd deschis, cînd latent, în majoritatea ţărilor cu partide care se schimbau mereu şi cu guverne constituite şi susţinute de ele. Şi aceasta nu pentru că Biserica ar fi urmat un program politic propriu. Cel mult se poate spune că în politică ea înclina uşor spre latura conservatoare, şi în general dorea ca lucrurile să rămînă aşa cum erau. Era normal să fie aşa. Cu timpul, chiar şi un guvern ostil devine accesibil pentru rezolvări mai paşnice, iar Biserica poate să ajungă cu el la un modus vivendi. Dimpotrivă, experienţa ne spune că răsturnările violente pun adesea în pericol însăşi existenţa Bisericii.

Caracterul politic al catolicilor

Chiar dacă Biserica nu are un program politic, afară de interesul de a i se respecta drepturile sale, totuşi în secolul XIX, după ce categorii tot mai largi de populaţie au fost autorizate sau constrînse să ia parte la viaţa politică, s-a format la catolicii din diferite ţări o atitudine comună în multe puncte care, sub un anumit aspect, avea un caracter politic. Din principiu, catolicii respectă autoritatea. Numai atunci cînd guvernele statelor au adoptat o atitudine ostilă faţă de Biserică, catolicii s-au văzut constrînşi, absolut împotriva voinţei lor, să intre în opoziţie, care s-a manifestat mai mult ca nemulţumire şi abţinere decît ca rezistenţă activă sau violentă. În viaţa politică, catolicul are adesea o atitudine timidă, de mic burghez. Î-şi iubeşte religia şi obiceiurile pe care ea le învaţă, este legat de familie, de ţara natală şi de propria casă, însă doreşte să fie lăsat în pace. Se

teme de conflicte. În ţările în care s-au format partide politice care şi-au asumat misiunea de a reprezenta interesele Bisericii, nu a fost nevoie de multă osteneală pentru a-i convinge pe catolici de justeţea şi de necesitatea unui astfel de program şi, în ziua decisivă, a fost uşor să-i aducă la urnele electorale. Catolicul crede uşor în cuvintele frumoase şi în promisiuni. Cînd un guvern ostil Bisericii face un mic gest de prietenie, el se lasă convins că totul a revenit la normal. Însă răbdarea lui are şi limite. Se împotriveşte atotputerniciei statale, acelei tendinţe a guvernelor de a reglementa totul, şi poate ajunge pînă acolo încît să-i opună cea mai tenace rezistenţă. Un fapt caracteristic a avut loc în Statele Unite, în cursul îndelungatei bătălii pentru proibiţia guvernamentală a alcoolului, cînd aproape toţi catolicii s-au ridicat împotriva interdicţiei, nu atît din preocupări moraliste şi cu atît mai puţin dintr-o înclinaţie spre băutură, ci dintr-un instinct care îi împiedică să accepte ca statul să se amestece în domeniul privat.

În multe ţări, dacă nu în majoritatea, cei aflaţi la putere au rezervat catolicilor un tratament total greşit, deşi nici un alt sector al populaţiei nu ar fi fost de uşor de guvernat. Aceasta a mers paralel cu acea evaluare exagerată a statului şi a naţionalismului, adesea fuzionate împreună, care caracterizează secolul XIX. Acest secol, în locul iubirii de ţară şi de patrie, a pus gloria naţională şi grandomania. Decisiv în politică nu mai era binele ţării, ci prestigiul ei. Aşa s-a întîmplat în politica colonială şi în raporturile internaţionale, ba chiar şi în fiecare ramură a economiei. De aici şi tentativa statelor de a avea în mînă educaţia tineretului. În manualele şcolare prescrise de guvern erau introduse chiar şi pentru cei mai mici elevi ideile de unitate naţională şi de libertate; se vorbea de puterea patriei, de strălucirea ei, de gloria ei, adesea cu afirmaţii ridicole şi mincinoase. Din cauza acestei atitudini, pentru multe guverne Biserica catolică apărea ca o putere străină şi de aceea duşmănoasă. Activitatea ei era considerată un amestec din exterior, şi prin urmare leza prestigiul naţional. Catolicii ţării apăreau ca o minoritate naţională, o populaţie iredentistă, care gravitează în jurul unui cerc politic străin. Multe state au declarat chiar că necesitatea de a încheia sau de a trata înţelegeri cu "Roma" constituia o umilire naţională.

Evident, toate acestea erau privite într-o lumină falsă care făcea ca populaţia catolică să fie crezută un element suspect şi nesigur pentru naţiune. Ca urmare era alterat şi tratamentul rezervat lor: un tratament nu numai nedrept în sine, dar care sfîrşea prin a deveni contrar şi interesului statului. Desigur, în orice ţară existau catolici fricoşi care reacţionau la astfel de presiuni în mod cu totul exagerat, adoptînd cu orice ocazie atitudinea ultranaţionaliste.

Marea majoritate însă nu se lăsa clătinată în iubirea genuină faţă de patrie şi în lealitatea sinceră faţă de stat, deşi rămînea mereu rănită şi întristată.

Evenimentele politice din fiecare ţară

În ansamblu, în secolul XIX, în toate statele s-a repetat aproape totdeauna acelaşi joc: îndată ce conducerea este luată în mînă de un guvern liberal extremist, bunurile bisericeşti sînt secularizate, călugării alungaţi, episcopii sînt supuşi violenţelor iar libertatea învăţămîntului este limitată. Cînd la putere vine un guvern moderat, Sfîntul Scaun reuşeşte să încheie, deşi cu sacrificarea unor poziţii, un concordat, care va fi călcat cu regularitate de următorul guvern liberal.

Portugalia

De la început, în Portugalia, lupta pentru tron a dezlănţuit o persecuţie în plină regulă. Cînd în 1826 a murit regele Ioan VI, care aparţinea încă perioadei lui Pombal, fiul mai mare, Don Pedro, din 1822 împărat al Braziliei, a renunţat la propria succesiune în Portugalia în favoarea fiicei sale Maria da Gloria, pe atunci în vîrstă de trei ani. Astfel el a lezat dreptul ereditar al fratelui său Miguel, un om bine intenţionat faţă de Biserică şi faţă de care majoritatea populaţiei era favorabilă. În 1834, Don Pedro, primind un ajutor din afară, a reuşit să-l alunge pe fratele său. Regenţa, care guverna în numele Mariei da Gloria, consideră că Biserica este vinovată întrucît l-a favorizat pe Miguel; pentru aceasta a început să-i aresteze pe preoţi, să depună episcopi, să secularizeze bunurile bisericeşti şi

să desfiinţeze toate mănăstirile de bărbaţi. Maria, ajunsă la putere, a restabilit în 1840 relaţiile cu Sfîntul Scaun; moare însă în 1853. Ministerele anticlericale s-au succedat unul după altul. Un concordat încheiat în 1857, nu a fost nici măcar publicat. În 1862, Pius IX reproşa episcopilor portughezi slăbiciunea lor în faţa guvernului. La Conciliul Vatican I au participat numai doi. În 1908 regele Carol a fost ucis, iar în 1910 succesosorul său, Manuel II, a fost alungat. La rîndul ei, noua republică a început imediat să-i izgonească pe iezuiţi, să-şi însuşească bunurile bisericeşti şi să stabilească aşa numita separare dintre stat şi Biserică, cu toate excesele care se repetă mereu în astfel de situaţii. În 1913 au fost întrerupte relaţiile diplomatice cu Sfîntul Scaun.

Spania

Prima constituţie liberală, în parte deja ostilă Bisericii, decretată de Cortes din Cádiz în 1812, nu a putut fi actualizată, deoarece ţara era ocupată de francezi. Ferdinand VII, întors în patrie în 1814, a abolit-o, însă în 1820 a trebuit să o reia fiind constrîns de o revoluţie. Guvernul constituţional care i-a fost impus, a început să-i alunge pe iezuiţi, ordin care fusese restabilit cu puţin timp înainte, a confiscat bunurile bisericeşti şi i-a ameninţat cu pedepse severe pe preoţii care ar fi refuzat să presteze jurămînt. Regele a reuşit să restabilească încă o dată monarhia absolută, însă după moartea sa (1833) s-a dezlănţuit o nouă revoluţie, a cărei duritate a crescut şi mai mult din cauza războiului civil provocat de succesiunea la tron. La originea luptei se află cauze asemănătoare acelora care au determinat, simultan, conflictul din Portugalia. Ferdinand desemnase ca succesor pe fiica sa Isabela de trei ani, însă fratele său Don Carlos, în calitate de moştenitor legitim bărbătesc, rîvnea la rîndul său coroana. Don Carlos avea mulţi aderenţi, în special în provinciile basce care erau catolice. Regenţa pentru micuţa Isabela, avînd în frunte pe generalul Espartero, care cîtva timp s-a comportat ca un adevărat dictator, era în mod deschis anticlericală. În 1837 toate bunurile Bisericii au fost secularizate de stat. Patru ani mai tîrziu, doar şase dieceze spaniole mai aveau încă propriul episcop. Situaţia părea să se amelioreze după ce Espartero a fost răsturnat iar

Isabela a luat în mînă conducerea statului. Prin concordatul din 1851 Biserica renunţa la o mare parte din bunurile sale, iar obligaţiile legate de aceste bunuri sînt preluate de stat. În 1868 Isabela este alungată, iar încredinţarea coroanei lui Amedeo, fiul regelui Victor Emanuel de Savoia, nu promitea nimic bun pentru Biserică. Amedeo, însă, a trebuit curînd să se retragă (1873), iar fiul Isabelei, Alfons XII, a putut să emane în 1876 o nouă constituţie, care restabilea catolicismul ca religie de stat. Spre sfîrşitul secolului însă se vor înmulţi semnele ce prevesteau noi furtuni. Alfons XII, deşi bine intenţionat şi favorabil Bisericii, a fot mereu constrîns să accepte cabinete liberale. În 1909, ca urmare a executării capitale a anarhicului şi liberului cugetător Ferrer, în toată Spania au avut loc manifestaţii violente care prevesteau ceva şi mai rău. Totuşi, explozia nu a avut loc decît după primul război mondial.

Astăzi, problemele religioase sînt reglementate de un nou concordat, care ţine cont de situaţia creată după Franco şi de noua monarhie a lui Juan Carlos.

Franţa

În 1814, conducerea burbonică a fost restaurată, iar politica internă a Franţei a căzut într-un prim moment în mîna reacţiunii, care părea să arunce din nou această ţară în revoluţie şi război. Cu acordul din 1822, concordatul din 1801 a fost substanţial renovat. Însă după aceea, conducerea lui Carol X (1824-1830) a adus în cameră o majoritate liberală care, pe lîngă altele, i-a alungat din nou pe iezuiţi. După revoluţia din iulie 1830, religia catolică nu a mai fost recunoscută ca religie de stat, ci numai ca religie a majorităţii francezilor. Cu toate acestea, mişcarea catolică, care se întărise destul de mult în ţară, a ştiut să se implice şi în politică. După o luptă dîrză pentru libertatea învăţămîntului, catolicii au repurtat un succes deosebit sub conducerea lui Montalembert. Deplina libertate a învăţămîntului a fost cîştigată în 1850. Imperiul lui Napoleon III (1852-1870) a avut aspectul unei perioade de strălucire pentru Biserica din Franţa. Împărăteasa Eugenia, ce nu-şi ascundea deloc fidelitatea faţă de Biserică, a exercitat o puternică influenţă. Personal, împăratul nu era religios. El a avut o atitudine foarte stranie

în problema romană care în acel timp îi impresiona pe toţi catolicii; pe de o parte, îl proteja pe papa, însă, pe de altă parte, ajuta cu toate mijloacele mişcarea naţionalistă italiană, care era împotriva papei. Sub conducerea lui Napoleon, anticlericalismul francez a luat proporţii, preluînd puterea politică după căderea celui de-al doilea imperiu în 1870. Gambetta, cinstit ca un erou naţional, a pronunţat în 1870 celebra frază : "Duşmanul este clericalismul". În 1880 toate institutele educative ale iezuiţilor au fost închise, în 1881 s-a dispus laicizarea şcolilor, în 1882 s-a aprobat legal divorţul, în 1886 a fost abolit învăţămîntul religios. După 1900 legile anticlericale s-au intensificat, iar în 1904 au fost suprimate toate ordinele religioase care se ocupau cu învăţămîntul, atît de bărbaţi cît şi de femei; aceasta a dus la închiderea a mai mult de 14.000 de şcoli catolice. În acelaşi an s-au rupt relaţiile şi cu Sfîntul Scaun. Aşa-zisa separare dintre stat şi Biserică a fost realizată în 1905 astfel: statul reţinea pentru sine bunurile luate Bisericii, şi în acelaşi timp a abolit toate plăţile pentru susţinerea clerului şi a instituţiilor religioase. Cu toate aceste măsuri, nu prea a avut de ce să se bucure în urma acestei naţionalizări a bunurilor Bisericii. Mult aşteptatele miliarde s-au dovedit a fi inexistente, conventurile nefiind atît de bogate pe cît se credea iar majoritatea banilor a ajuns în buzunarul funcţionarilor însărcinaţi cu lichidarea. La drept vorbind, catolicii nu au fost în măsură să împiedice ca Parlamentul să emane aceste legi ostile religiei, mai ales pentru faptul că erau divizaţi politic. Totuşi, influenţa lor asupra opiniei publice era prea mare pentru ca un guvern să poată continua o politică atît de extremistă. Cu toate acestea, poziţia instabilă a Bisericii în faţa legii a continuat să existe.

Tările de Jos

În 1798, în Olanda calvinismul a încetat să mai fie religie de stat. Unirea cu Belgia din anii 1815-1830 a adus în ţară o majoritate catolică. Însă concordatul din 1827 nu a fost pus în aplicare iar trei ani mai tîrziu a avut loc separarea Belgiei de Olanda. Acum, catolicii se găsesc în minoritate; totuşi, au ştiut să rămînă uniţi, iar guvernul s-a arătat în general bine intenţionat faţă de dînşii. În 1853 a fost instituită ierarhia catolică cu un

arhiepiscop şi patru episcopi. Catolicii, bine organizaţi şi avînd libertate de mişcare, au avut un succes remarcabil pe tărîm pastoral şi în special în învăţămînt.

Belgia

Constituţia din 1830 a fost favorabilă Bisericii. Ea permitea numirea episcopilor de către papa şi deplina libertate a învăţămîntului ca şi cea de asociere. Evident, şi aici au fost parlamente şi ministere în care majoritatea era liberală. În 1879 a fost emanată o lege anticlericală referitoare la şcoală, însă deja din 1884 catolicii au obţinut din nou majoritatea. După 1895 învăţămîntul religios în şcolile elementare devine obligatoriu.

Anglia

Spre deosebire de alte ţări, în Anglia ideile revoluţionare de egalitate şi democraţie au adus catolicilor un anumit avantaj. Multi preoţi alungaţi din Franţa în timpul Revoluţiei au găsit aici un refugiu. Încă înainte de sfîrşitul secolului XVIII au fost revocate diferite legi discriminatorii şi penale împotriva catolicilor. Deplina egalitate a cetăţenilor a fost obţinută prin lupta avocatului şi omului de stat irlandez Daniel O'Connel (Catolic Relief Bill, 1829 = Decretul de emancipare). Numărul catolicilor, care în Anglia (fără Irlanda), în anul 1800, era cu mult sub 100.000 a început constant să crească. Începînd din 1833, aşa numita mişcare de la Oxford nu numai că a realizat numeroase convertiri, dar a dus şi la creşterea influenţei populaţiei catolice. Taxele impuse catolicilor irlandezi faţă de Biserică anglicană au fost abolite în 1838, iar în 1845 Biserica catolică din Irlanda a obţinut dreptul de proprietate. Nu fără o anumită rezistenţă, în 1850 a fost restabilită în Anglia ierarhia catolică cu un arhiepiscop şi 12 episcopi. Acelaşi lucru s-a realizat în Scoţia în 1878 cu doi arhiepiscopi şi patru sufra-gani. Nemaiexistînd de acum nimic din vechile bunuri bisericeşti, şi în acelaşi timp oferind guvernul deplina libertate de învăţă-mînt şi de asociere, nu s-a mai văzut necesitatea unui concordat cu Anglia. Probabil regele Eduard VII a trecut la catolicism pe patul de moarte (1910). După

ce a venit la tron succesorul său, au fost suprimate expresiile ostile Bisericii catolice conţinute în jurămîntul încoronării.

Canada

În Canada au predominat aceleaşi circumstanţe favorabile Bisericii care erau prezente şi în ţara mamă engleză. Numai că aici s-a simţit mult contrastul dintre catolicii de limbă franceză şi cei de limbă engleză. Aceasta a dus în acelaşi timp la crearea unei anumite emulaţii.

Statele Unite

Constituţia Statelor Unite, care ignora orice religie pentru a scoate în relief doar egalitatea în drepturi a fiecărui cetăţean, a fost favorabilă minorităţii catolice. Totuşi, în multe locuri populaţia nu a fost atît de indiferentă în materie religioasă pe cît era constituţia, iar catolicii, mai ales în prima jumătate a secolului XIX, au avut de îndurat numeroase asupriri şi uneori chiar acte de violenţă. Afară de aceasta, la început catolicii erau foarte săraci. Pînă după jumătatea secolului XIX, Biserica a trebuit să se bazeze în mare parte pe ajutorul Europei nu numai prin trimiterea de preoţi, ci şi pe ajutoarele financiare indispensabile. Cu atît mai admirabilă a fost aşadar bogata activitate a catolicilor care, deşi formau abia a cincia parte din populaţia locală, au reuşit să cucerească puţin cîte puţin poziţii de prestigiu atît în stat cît şi în societate, cum este cazul lui John Kennedy care a ajuns la preşedinţia Statelor Unite.

America Latină

Spre deosebire de Anglia şi Statele Unite, în America Latină problema politică a raporturilor dintre Biserică şi stat s-a aflat totdeauna pe primul plan. Noile guverne se considerau succesoarele de drept ale statului spaniol chiar şi pentru patronatul bisericesc.

Totuşi, Spania nu voia în nici un mod să renunţe la acest privilegiu al coroanei, chiar şi după ce pierduse orice putere politică în America. La început, Sfîntul Scaun, influenţat de Sfînta Alianţă, considera ca rebele noile state americane şi a trecut de partea dreptului scris şi a patronatului spaniol. Astfel s-a ajuns că după ce s-au încheiat războaiele de independenţă, ce au durat ceva mai puţin de 20 de ani, în toată America Latină nu mai era aproape nici un episcop.

Sfîntul Scaun a început atunci să numească vicari apostolici aşa cum se procedează pentru teritoriile de misiuni, însă atît Spania cît şi catolicii din America s-au declarat împotrivă. În 1828, la propunerea preşedintelui Bolivar, Leon XII a desemnat doi episcopi pentru Columbia, anunţînd însă în acelaşi timp guvernul Spaniei că prin acest act nu intenţiona să cedeze preşedintelui dreptul de patronat. În pofida acestui fapt, regele Ferdinand VII a rupt relaţiile diplomatice cu Roma. În conclavul din 1830, guvernul spaniol şi-a dat veto-ul pentru cardinalul Giustiniani, fost nunţiu la Madrid, datorită atitudinii luate de dînsul în problema patronatului. După ce în 1833 Ferdinand VII a murit, şi în timp ce Spania slăbea din cauza războiului civil, Grigore XVI a recunoscut formal noua republică a Columbiei şi a trimis acolo un nunţiu. Curînd au urmat şi alte state, şi astfel "lupta pentru investitură" în America a luat sfîrşit.

Dar chiar dacă nu s-ar fi întîmplat astfel, situaţia religioasă a noilor republici nu prevestea lucruri prea bune. Majoritatea instituţiilor bisericeşti, în special şcolile superioare, cădeau în ruină. Se simţea lipsa vocaţiilor pentru cler, iar situaţia culturală a laicilor catolici nu era nici ea îmbucurătoare. Anticlericalismul liberal, această moştenire fatală a ultimelor timpuri ale dominaţiei spaniole, s-a putut dezvolta nestingherit în America, în timp ce în Europa era stăvilit, pentru o anumită perioadă, de reacţia perioadei lui Metternich. Pe noul continent lupta împotriva Bisericii şi a clerului a luat adesea aspectul unei lupte împotriva Spaniei şi împotriva sistemului politic european.

Abia după jumătatea secolului Sfîntului Scaun a putut să încheie concordate cu unele noi republici: în 1852 cu Costa Rica şi Guatemala, în 1861 cu Honduras şi Nicaragua, în 1862 cu San Salvador. În Venezuela, imediat după ce s-a incheiat concordatul, în 1862 a izbucnit o persecuţie împotriva Bisericii şi abia în 1875 situaţia a

revenit la normal. În timpul marelui preşedinte Garcia Moreno, un catolic convins, este semnat un concordat cu Ecuadorul. După asasinarea acestuia în 1877, concordatul este rupt. Totuşi, el a reintrat în vigoare, sub o altă formă, în anii 1881 şi 1890. Concordatul cu Columbia, semnat în 1881, a fost completat în 1890 cu clauze adiţionale. În alte republici domnea aşa-zisa separare dintre Biserică şi stat; dar şi acolo unde exista un concordat, schimbările permanente de guverne şi regimuri îi slăbeau sensibil eficacitatea.

Mexicul a fost poate ţara unde Biserica se afla în cea mai mare nesiguranţă. Pînă în 1867, aici se notează 36 de schimbări ale constituţiei şi 72 de capi de stat, care s-au succedat cu o rapiditate vertiginoasă. Conducerea împăratului Maximilian de Austria (1864-1867), în care unii catolici şi-au pus speranţa, a fost o deziluzie. Aceasta pentru că şi Maximilian era un liberal şi apoi a fost ucis abia după trei ani de guvernare. Noul preşedinte, indianul Benito Juarez, care l-a răsturnat pe împărat, s-a dovedit a fi unul dintre cei mai mari persecutori pe care i-a cunoscut Mexicul. Doar lunga preşedinţie a lui Porfirio Diaz (din 1877) a adus o mai mare linişte Bisericii mexicane; din păcate, în secolul următor au izbucnit noi şi grave persecuţii.

În ansamblu, Biserica din America Latină, atît în interiorul cît şi în exteriorul ei, a făcut mai multe progrese decît ne-ar lăsa să credem circumstanţele nefevorabile prin care a trecut. În naţiunle latine nu este rar fenomenul ca poporul şi guvernul să meargă pe drumuri total diferite. Realitatea nu coincide cu legile în vigoare. Dacă în istoria acestor ţări, de exemplu, se vorbeşte despre represalii sau expulzări continui ale ordinelor religioase, aceasta înseamnă că ele au fost afectate în bunurile, în averile lor, însă călugării ca atare sau n-au plecat deloc din ţară, ori s-au întors imediat. Astfel, chiar şi în timpul nedreptăţilor susţinute de aceste guverne, activitatea pastorală a putut să-şi urmeze cursul normal. Diecezele din America spaniolă, care la sfîrşitul perioadei coloniale erau în număr de 42, au putu apoi chiar să se tripleze. Numărul catolicilor, care era de 13 milioane, a crescut de cinci ori.

În Brazilia, trecerea de la era colonială la independenţă nu a fost atît de dură ca în America spaniolă. Aceasta pentru că Brazilia, deşi se separase de Portugalia încă din 1822 şi se declarase stat independent, a continuat să recunoască suveranitatea dinastiei

portugheze pînă în 1889. Aşadar, aici nu a fost o luptă pentru învestitură. Totuşi, şi guvernul independent al Braziliei s-a lăsat pervertit de ideile iluministe şi anticlericale ale lui Pombal, iar 1830 au fost emanate numeroase legi împotriva Bisericii. În 1855 a fost interzis conventurilor să mai primească novici, iar în 1878 călugărilor străini li s-a interzis de a mai pune piciorul în ţară; puţin cîte puţin a urmat apoi exproprierea a numeroase bunuri bisericeşti. După căderea imperiului, în 1889, republica a proclamat deplina separare a Bisericii de stat. Ca urmare, ordinele religioase au putut să se întoarcă în mod deschis şi să-şi reia misiunea printre indigeni. Între 1800 şi 1920, numărul diecezelor braziliene s-a ridicat de la 7 la 67, iar numărul catolicilor de la 3 la 40 milioane.

Politica bisericească în Italia şi sfîrşitul Statului papal

Congresul de la Viena readusese regatul celor două Sicilii şi statul papal la vechile hotare. În marele ducat de Toscana domnea o ramură colaterală austriacă. La nord se afla regatul de Sardinia, adică Piemontul, la care se adăugase Genova; existau în plus două mici ducate la Parma şi la Modena. Lombardia şi Veneţia erau provincii austriace.

În statul papal au fost mari tulburări în anii 1831-1832, care s-au repetat apoi în 1843-1845; acestea au fost reprimate cu ajutorul templelor austriece şi franceze. Cauza agitaţiilor o constituia nemulţumirea, în parte de înţeles, faţă de sistemul de guvernare din statul papal, care nu permitea laicilor să ocupe funcţii administrative. Aceasta însemna că toţi angajaţii statului trebuiau să îmbrace haina bisericească şi aparţineau clerului, deşi mulţi dintre ei aveau doar ordinele minore şi ar fi putut să părăsească munca ce-o prestau aici, iar dacă agonisiseră destul, chiar să se căsătorească. Adesea era vorba de persoane care valorau puţin, atît ca funcţionari cît şi ca persoane ecleziastice; de aceea a fost uşor pentru agitatori să trezească nemulţumirea poporului împotriva clerului, întru-cît se prezenta ca şi o castă dominantă, fiind deci şi împotriva Bisericii însăşi. Este sigur că această nemulţumire a fost montată pînă în cele mai mici detalii de societăţile secrete de tot soiul. Abuzurile în administraţie nu au fost niciodată atît de grave, aşa cum au susţinut

unii istorici mai tîrziu. Este adevărat că Grigore XVI (1831-1846) nu a voit să ştie de căile ferate care începeau să se apară în altă parte, însă acesta nu putea fi un motiv atît de grav pentru ca poporul să recurgă la folosirea armelor.

Agitaţia împotriva guvernului papal s-a unit puţin cîte puţin cu acele eforturi care se făceau pentru a da Italiei o nouă unitate politică. Aceasta corespundea spiritului secolului XIX care nu-şi putea imagina bunăstarea unui popor decît în cadrul unei mari puteri centralizate. Unii catolici de seamă se gîndeau la o confederaţie de state sau chiar la un singur stat confederat sub conducerea politică şi militară a regelui Sardiniei, în cadrul căruia papa ar avea un fel de preşedinţie onorifică. Patrioţii piemontezi, însă, aveau alte scopuri: abolirea tuturor dinastiilor în afară de cea de Savoia, suprimarea puterii teritoriale a papei, pentru a forma un stat italian unitar sub conducerea Piemontului. În această situaţie, catolicii din toate regiunile se aflau în cele acute conflicte de conştiinţă cauzate de fidelitatea faţă de papa şi iubirea faţă de naţiunea lor.

La început s-au pus mari speranţe în Pius IX, ales în 1846, care, prin amnistia infracţiunilor politice şi concesia unei constituţii democratice, părea să-şi arate simpatia pentru mişcarea de unificare iataliană. Societăţile secrete naţionaliste au făcut tot posibilul pentru a-l împinge pe papa, încă neexpert în politică, pe un teren tot mai periculos, înscenînd în acest scop manifestaţii de entuaziasm. Însă cînd, în primăvara lui 1848, el a refuzat să participe la războiul de eliberare a regatului de Sardinia împotriva Austriei, aceste societăţi au considerat că a sosit momentul favorabil pentru a dezlănţui în Roma o revoluţie deschisă. Pius IX s-a refugiat la Gaeta, în regatul de Napoli, iar în Roma, din februarie pînă în iulie 1849, a fost proclamată republica, condusă de Giuseppe Mazzini.

Piemontezii au fost înfrînţi în lupta împotriva Austriei. Trupele franceze au ocupat Roma şi l-au readus pe papa în oraşul său. Din punct de vedere extern se părea că ordinea fusese restabilită. Totuşi patrioţilor italieni le-a apărut clar că de acum înainte unitatea Italiei nu mai poate fi făcută împreună cu papa, ci numai contra lui. În mod public sau pe ascuns, agitaţiile au continuat. Regatul Sardiniei, sub Victor Emanuel II (1849-1878), cît şi primul său ministru Cavour (1852-1861), unul din cei mai mari oameni de stat ai

acestui secol, au început să meargă şi în politica internă pe căile anticlericalismului. Sloganul lui Cavour "Biserică liberă în stat liber", care-i cucerea pe mulţi, era una din multele fraze prefăcute, în manieră liberă, care în fond nu avea nici o semnificaţie. Cavour a reuşit să-l cucerească pe împăratul Napoleon III pentru cauza eliberării Italiei. Războiul decisiv, în care austriecii au fost înfrînţi de francezi, a avut loc în 1859. Lombardia a fost unită la noul regat al Italiei şi împreună cu ea Toscana, Parma şi Modena. Papa însuşi a cerut retragerea trupelor austriece din nordul statului pontifical. Ca urmare, şi aceste provincii au fost anexate Italiei. În 1860, Giuseppe Garibaldi, care părea că are în subordine doar o armată de partizani liberi însă în realitate acţiona la ordinele Piemontului, a cucerit Sicilia şi Napoli. În acelaşi an trupele piemonteze au pătruns în Umria şi au bătut trupele papale la Castelfidardo.

Papei nu-i mai rămînea de acum decît Roma şi Lazio, dar şi aici trebuia să fie protejat de o garnizoană franceză. Napoleon III, din cauza sentimentelor catolicilor francezi, nu putea să rişte să-l abandoneze total pe papa. În convenţia din septembrie 1864, Italia a trebuit să se angajeze că nu va ataca restul statului papal. Cu toate acestea, Garibaldi a întreprins apoi o campanie, în care a fost bătut de trupele franceze în apropiere de Mentana. Însă cînd în vara lui 1870 francezii au fost chemaţi în patrie din cauza războiului cu Germania iar Napoleon a fost făcut prizonier la Sedan la 2 septembrie, armata italiană a trecut frontierele, ajungînd la porţile Romei. Papa ştia că sosise sfîrşitul. A răspuns cu tunurile, dar la prima spărtură făcută în vechile ziduri, a ordonat să se înalţe steagul alb. Era 20 septembrie 1870; acum, italienii au ocupat Roma. Cîntecele eroice care au voit apoi să ridice în slăvi celebrul "atac de la spărtura Porţii Pia" nu corespund complet realităţii faptelor.

Papa s-a închis în Vatican şi a refuzat orice tratativă, chiar şi legea garanţiilor din 13 mai 1871, prin care i se oferea, pe lîngă inviolabilitate şi drepturi suverane, o rentă anuală de 3 milioane şi 250.000 lire, considerîndu-l însă cetăţean italian.

Astfel s-a realizat visul patrioţilor italieni, însă într-o formă care nu putea să satisfacă pe cei mai buni dintre italieni. Transferarea capitalei regatului la Roma şi aşezarea reşedinţei suveranului Italiei în palatul papal din Quirinale, au reprezentat o

eroare politică. Cu aceasta a fost stabilit caracterul anticlerical al noului stat iar curtea regală, evitată fiind atît de alţi suverani catolici cît şi de aristocraţia "neagră" a Romei, s-a aflat pentru mult timp într-o poziţie echivocă. Aruncînd o privire retrospectivă, trebuie să considerăm ca o eroare politică şi poziţia papei, care a interzis catolicilor italieni să participe la alegerile parlamentare (*Non expedit*, pînă în 1905). Dorinţa papei de a evita orice aparenţă de aprobare a noului guvern şi de a pune mereu sub ochii catolicilor ilegalitatea situaţiei de atunci, era într-adevăr justificată, însă a avut drept consecinţă abandonarea catolicilor în lipsa lor de experienţă politică şi umplerea scaunele parlamentare cu elemente anticlericale.

Pentru aceasta, poziţia guvernului a rămas în mod obişnuit ostilă. Mănăstirile, inclusiv cea atît de venerată de la Monte-cassino, au fost declarate proprietate de stat şi în parte tansformate în şcoli şi cazărmi. În plus şcolile au fost private de învăţămîntul religios. Acest guvern a tolerat demonstraţii dezordonate, ca aceea pentru descoperirea statuii lui Giordano Bruno la Roma (1889) şi pentru mutarea trupului lui Pius IX (1880). Pe de altă parte "Problema Romană" reprezenta o continuă preocupare pentru oamenii de stat italieni care se străduiau, cel puţin în afara Romei, să facă o bună impresie cu tot felul de gesturi prieteneşti. Un prim ministru atît de anticlerical, cum era Francesco Crispi, a încercat să ducă tratative secrete cu Vaticanul, acestea însă au eşuat. Această preocupare s-a dovedit vie şi în timpul primului război mondial, cînd Italia, în acordul secret încheiat la Londra la 26 aprilie 1915, a promis propriilor aliaţi că papa va fi exclus de la orice participare la negocierile pentru pace.

Anexarea statului papal efectuată de Italia a fost fără îndoială o gravă ofensă la adresa dreptului, şi aşa a fost înţeleasă de catolicii din toată lumea. Papa nu putea să facă altceva decît să protesteze împotriva unei astfel de răpiri în dauna Bisericii, şi aceasta chiar la mult timp după ce se întîmplase un astfel de eveniment. De fapt, papa nu trebuie considerat ca proprietarul bunurilor ecleziastice, deoarece el este numai administratorul lor. Dacă papilor Renaşterii li se reproşează faptul că şi-au trădat propria datorie, dezmembrînd o parte a statului papal pentru a-l da rudelor, cu atît mai mult ar fi fost nedrept pentru Pius IX să-l dea în întregime statului italian. Pe de altă parte, nu se poate

nega că sub multe aspecte, a reprezentat un avantaj pentru întreaga Biserică că papa nu a mai fost numărat printre principii italieni.

La sfîrşitul Conciliului, Italia a suferit contralovituri în materie de concordate, pentru că pe de o parte, concordatul din 1929 era considera, impropriu, ca un rezultat al fascismului, iar pe de altă parte se încercau adaptări civile, fără să se ţină cont de sensibilitatea şi de principiile creştine. Referendum-ul din 1974 asupra abrogării legii divorţului, care leza concordatul, a însemnat o conflict politicizat iar partea catolică a ieşit înfrîntă. Aceasta a accelerat revizuirea în act a concordatului şi a deschis porţile altor legi liberale, care permit avortul. În acest context, pe tărîm politic, creştinii au ajutat socialismul, atunci cînd la alegerile din 1976 s-au prezentat ca independenţi comunişti iar unii dintre dînşii fuseseră cunoscuţi în lumea culturală ca şi catolici.

Condiţiile politice ale Bisericii în Germania

În 1817, Bavaria a încheiat un concordat în care erau fixate hotarele unor dieceze care au rămas neschimbate pînă astăzi: arhidieceza de München-Freising cu episcopiile de Augsburg, Regensburg şi Passau; arhiedieceza de Bamberg cu Würzburg, Eichstätt şi Speier. Regelui îi revine numirea episcopilor, în timp ce papa le conferă instituirea canonică. Episcopilor le era asigurată libertatea de a coresponda cu Roma şi le era încredinţată supravegherea în materie de credinţă şi morală chiar şi în şcolile publice. Episcopiile, capitlurile catedralelor şi seminariile erau dotate de stat. Nu s-a mai vorbit despre bunurile bisericeşti secularizate mai înainte. Însă un edict în materie religioasă publicat în 1818 împreună cu noua constituţie bavareză, a adus adăugiri concordatului, adăugiri care, în parte, îi reduceau din valoare. Printre altele, a fost introdus încă odată *placet-ul regal*. În timpul care a urmat, guvernul bavarez a fost caracterizat de o anumită tendinţă pedantă cezaropapistă. Însă datorită comportării mereu corecte a suveranilor ca şi a dreptăţii rigide caracteristică funcţionarilor germani, nu a existat niciodată vre-un motiv de a intra în conflict cu dînşii, nici chiar atunci cînd, începînd din 1848, puterea a fost preluată de guverne liberale.

Cu *Prusia*, în 1821 s-a ajuns la un fel de concordat printr-o bulă emanată de Pius VII şi publicată de rege ca lege a statului. Au fost restabilite provinciile bisericeşti de Köln cu diecezele sufraganele din Trier, Münster, Paderborn, Gnesen-Posen şi dieceza de Kulm, la care s-au adăugat cele două dieceze de Wroclaw şi Ermland, supuse imediat Sfîntului Scaun. Pe baza acestei bule, episcopii erau aleşi de capitlul catedralei, însă trebuiau excluşi acei candidaţi pe care regele îi declara indezirabili. Dotarea episcopiilor era de competenţa statului. Şi aici, ca şi în concordatul bavarez, nu se vorbea deloc de vechile posesiuni bisericeşti, ceea ce echivalează cu o renunţare din partea Bisericii.

Un acord asemănător a fost semnat cu *Hannover* în 1824. Cu el se înfiinţau episcopiile de Hildesheim şi Osnabrück. Regele, care atunci era şi suveranul Marei Britanii, a primit dreptul de a exclude de pe lista candidaţilor la episcopat persoanele indezirabile, ceea ce însemna că trebuia să accepte trei candidaţi, pe toţi ceilalţi putînd să-i şteargă de pe listă.

Pentru *Germania sud-occidentală* a fost ridicată în 1821 arhiepiscopia de Freiburg (Baden) cu diecezele sufragane de Rottenburg (Württemberg), Mainz (Hessen-Darmstadt), Fulda (Kurhessen), Limburg (Nassau şi Frankfurt). În ceea ce priveşte înzestrarea diecezelor, după lungi şi dificile tratative, s-a ajuns la un modus vivendi foarte asemănător cu cel prusac.

Condiţiile Bisericii în Germania au fost satisfăcătoare pentru cea mai mare parte a secolului XIX, chiar şi în ceea ce priveşte colaborarea cu autorităţile civile. Au fost rare ţările care au avut o clasă de funcţionari atît de integră şi capabilă ca cea a statelor germane, deşi este clar că nu se putea să nu lipsească tendiţia tipic germană de a reglementa orice lucru pînă în cele mai mici detalii. Catolicii au trebuit să se plîngă pentru faptul că erau puţin marginalizaţi în viaţa publică, în special în ceea ce privea învăţămîntul în şcolile superioare. Cele 17 universităţi germane numărau atunci doar un mic număr de profesori catolici. Cu toate acestea, dacă în multe locuri vina era atribuită preconcepţiilor prostestantismului, este adevărat şi faptul că, la rîndul lor, catolicii sufereau de o anumită nepregătire culturală.

Din aceste motive, şi Biserica a avut de susţinut diferite lupte şi dificultăţi. La puţin timp după reglementarea situaţiei bisericeşti din Prusia, s-a ajuns la o ciocnire dură din cauza căsătoriilor mixte. Conform dreptului prusac, fiii trebuiau să fie educaţi în religia tatălui. În 1837 arhiepiscopul de Köln, Clement August von Droste-Vischering, este aruncat în închisoare pentru că s-a împotrivit acestui fapt, expunînd principiul catolic. Aceeaşi soartă a avut-o în 1839 arhiepiscopul de GnesenPosen, Martin von Dunin. Indignarea catolicilor a fost atît de mare, încît guvernul a trebuit să cedeze, ajungîndu-se astfel la o soluţie conformă cu dreptul canonic.

Şi în alte state germane, ca Baden, Württemberg şi Nassau s-a ajuns încă înainte de 1870 la conflicte trecătoare între episcopi şi guvern, care însă provocat puţine daune şi au dus la creşterea în catolici a repugnanţei faţă de excesiva ingerenţă a statului în problemele religioase.

Kulturkampf-ul

Anul 1871 a adus o strălucită victorie asupra Franţei şi trecerea de la o confederaţie de state la un imperiu federal, pe care mulţi îl aşteptau deja de mult timp. Regele Prusiei şi-a luat titlul de împărat al Germaniei. Sub impulsul extraordinarului succes militar, şi prin meritul politicii lui Otto von Bismark, primul cancelar al imperiului şi creatorul constituţiei sale, noul stat german va ocupa în curînd primul loc printre marile puteri.

Catolicii germani, în special în sud, s-au lăsat furaţi, poate prea mult, de euforia patriotică; oricum, într-o măsură mai mică decît cealaltă parte a populaţiei. Totuşi, nu putea fi pe placul lor ca cineva să vadă în victoria asupra francezilor judecat divină favorabilă armatelor protestante, iar în noul titlu imperial fondarea unei suveranităţi anticatolice. În pofida acestui fapt, nu se putea spune despre catolici că în război ar fi fost mai puţin fideli decît ceilalţi în a-şi îndeplini datoriile sau că ar fi adoptat atitudini ostile faţă de noua constituţie. Din acest motiv, nu se poate lămuri cu uşurinţă poziţia cancelarului Bismarck care, imediat după unificarea imperiului, a decis să declanşeze

atacul împotriva Bisericii. În orice caz, consideraţiile politice cu caracter pur raţional nu sînt suficiente pentru a explica acest fapt.

Numele de "*Kulturkampf*", inventat în 1873 de deputatul Virchow, un liber cugetăror, avea semnificaţia unei lupte a progresului modern împotriva culturii medievale primitive. Ea a fost condusă de Bismarck în calitatea sa de prim-ministru al Prusiei, dar s-a extins apoi şi la diferite puncte ale legislaţiei Reich-ului.

Încă din 1871 este suprimată secţiunea catolică din ministerul prusac al cultelor, care pînă atunci asigurase Bisericii protecţia juridică voită de constituţie. În acest an începe legislaţia anticatolică, prin adăugarea unui paragraf la codul penal, în care se condamna discutarea de la amvon a lucrurilor ce privesc statul într-o formă dăunătoare liniştii publice. Este evident că un asemenea articol permitea o interpretare foarte largă. În 1872 o lege, valabilă pentru tot imperiul, decreta expulzarea iezuiţilor,a redemptoriştilor, lazariştilor şi a surorilor "Sfintei Inimi a lui Isus", deoarece toţi erau consideraţi "asemănători" iezuiţilor. După aceasta, legile au început să curgă din abundenţă. Mai importante sînt următoarele: legea din 1873 care instituia un tribunal prusac pentru problemele ecleziastice, cu falcutatea de a-i depune pe călugări din oficiile lor, şi legea din 1874 care ameninţa cu exilul, pierderea bunurilor şi a dreptului de cetăţenie, pe aceia care ar fi exercitat un oficiu ecleziastic fără autorizaţie. Însă deoarece noile legi contraveneau constituţiei prusace din anul 1850, care asigura autonomia Bisericii catolice, în 1875 aceste articole au fost scoase din constituţie. "Vechilor catolici" le este permis să se folosească de bisericile catolice şi de bunurile acestora.

Această manie a persecuţiei a avut drept consecinţă faptul că deja în 1878 din cele 12 dieceze prusace, 9 au rămas vacante. Acelaşi lucru s-a întîmplat cu peste 1.000 de parohii. Mai bine de 2.000 de clerici au fost duşi la închisoare sau au trebuit să plătească amenzi. În anumite circumstanţe, chiar celebrarea Sfintei Liturghii şi administrarea ultimelor sacramente muribunzilor erau pasibile de pedeapsă, fiind considerate ca o exercitare nepermisă a funcţiilor religioase.

Centrul

Catolicii nu s-au limitat la o rezistenţă pasivă, plătind amenzi pentru episcopii şi preoţii lor, boicotînd "parohii de stat" şi, cînd nu se putea astfel, încredinţînd laicilor unele funcţiuni religioase. Ei vor desfăşura simultan o activitate defensivă energică şi abilă atît în Camera prusacă, cît şi în parlamentul imperiului (Reichstag). Încă din 1852 exista în Camera prusacă o mică "fracţiune catolică", înfiinţată de fraţii Peter şi August Reichensperger din Köln, care, după 1858, datorită locului ocupat în centrul sălii, este numită, "fracţiunea Centrului". Ea a crescut cu rapiditate în timpul "*Kulturkampf*-ului şi, cu timpul, a devenit cel mai puternic partid al Reichstagului. Preşedinte al acesteia a fost deputatul bavarez von Frankestein (1875-1890), iar inspirator, în ambele Camere, ex-ministrul de Hannover, Ludwig Windthorst († 1891). Alături de ei au mai lucrat Hermann von Mallinkrodt († 1874), cei doi fraţi Reichensperger, Schorlemer-Alst, Heeringen, Huene, Galen, Hompesch, Hertling, Ernest Lieber, Ballestrem, care a fost preşedintele Reichstag-ului între anii 1895-1906. Toţi catolicii contemporani au aceştia, priveau la dînşii cu o nemărginită admiraţie.

Centrul nu intenţiona să fie un partid religios, ci un partid de apărare a dreptului. Programul său avea ca scop păstrarea constituţiei federale a Reichului împotriva tendinţelor fuzioniste; protejarea libertăţilor civile şi religioase în faţa atacurilor legilor distrugătoare; apărarea celor care din punct de vedere social erau mai slabi. Îndatoririle sociale au fost incluse în programul partidului încă din 1870, în congresul ţinut la Soest. Centrul vedea în stat nu atît un "binefăcător universal", cît mai degrabă apărătorul dreptului şi se poate spune că acestui Centru i se datorează, în mare parte, faptul că Germania a fost prima ţară care a introdus o legislaţie socială corespunzătoare.

În problemele politice, Centrul şi-a păstrat independenţa chiar şi în faţa papei. În timpul tratativelor pentru abolirea "*Kulturkampf*-ului, Leon XII i-a transmis lui Windthorst în mod confidenţial dorinţa sa ca Centrul să-şi dea votul pentru un proiect de lege militară a guvernului, cu scopul de a nu dăuna acestor tratative. Windthorst a refuzat, însă i-a făcut cunoscut papei că dacă aceasta ar putea fi considerată ca o neascultare,

Centrul era gata chiar să se dizolve. Ulterior, Leon XIII însuşi a aprobat pe deplin poziţia lui Windthorst şi a Centrului.

Cu timpul, Bismarck, care era fără îndoială un mare om de stat, şi-a dat seama că "Kulturkampf"-ul devenise complet falimentar. Deja din 1878-79 au avut loc conversaţii confidenţiale între Bismarck şi nunţii apostolici din München şi Viena. După o întrerupere de zece ani, în anul 1882, au fost reluate relaţiile diplomatice dintre Prusia şi Roma. Guvernul prusac a primit de la parlament (*Landtag*) "puteri de decizie depline" cu scopul de a împiedica aplicarea cu aceeaşi rigoare de mai înainte a legilor antireligioase. Una după alta, toate aceste legi au căzut singure: în 1883 odiosul "examen de cultură" al clericilor, în 1886 tribunalului regal pentru afacerile ecleziastice, în 1890 legea expatrierii. În 1891 au fost restituite şi finanţele confiscate, care se ridicaseră pînă la 16 milioane de mărci. Legea care a persistat mai mult timp a fost aceea împotriva iezuiţilor. Ea a fost desfiinţată parţial în 1904, iar în 1917 a desfiinţată.

Efectul moral al apărării împotriva "*Kulturkampf*"-ului a fost mare sub toate aspectele. Centrul german a servit ca model pentru formarea unor partide asemănătoare şi în alte ţări. Cu timpul însă, cînd lupta împotriva acestuia s-a atenuat, au apărut şi fenomene mai puţin plăcute. Centrul a devenit prea puternic şi chiar deputaţii catolici spuneau în glumă că el se afla pe un plan înclinat orientat în sus. Încetul cu încetul, la catolici a dispărut atitudinea de apărare, deşi erau încă departe de a fi obţinut o victorie completă, şi mai ales paritatea în drepturi a lăsat mult de dorit. În schimb, pentru mult timp s-a menţinut amintirea reproşului adresat catolicilor în perioada *Kulturkampf*-ului, şi anume că ei ar fi duşmanii Reich-ului şi germanii cei mai răi. În timpul luptei, un asemenea reproş a fost suportat cu resemnare, dar generaţia următoare a racţionat ajungînd chiar la exagerări. Catolicii germani au devenit prea filostatali. Ei căutau să-şi manifeste sentimentele patriotice în orice ocazie, ca şi cum ar fi trebuit să li se ierte vechi nedreptăţi. Politica socială a Centrului se apropia într-un mod îngrijorător de socialismul de stat. Catolicii jubilau de bucurie dacă printre cei 100 de miniştri, cîţi avea atunci Germania, nici unul nu era catolic, ca şi cum ar fi fost vorba de un fapt excepţional pentru o ţară în care o treime din populaţie era catolică.

Elveţia

În anii 1823 şi 1828 este reglementată într-un oarecare mod împărţirea diecezelor, care pentru Elveţia era foarte complicată. Foarte curînd însă, au izbucnit conflicte dure între catolici şi protestanţii liberali. În 1845, în cantonul Aargau, toate conventurile au fost suprimate, iar "trupe franceze" au întreprins o campanie împotriva cantonului catolic Luzern. În 1845 şapte cantoane catolice s-au aliat pentru a-şi apăra drepturile, însă în 1847 au fost învinse în aşa-zisul război al Sonderburg-ului (Liga separată). Constituţia federală din 1840 s-a dovedit ostilă Bisericii. Episcopul de Fribourg, Marilley, a fost făcut prizonier şi apoi expulzat. Noua constituţie din 1874 a fost mai moderată, dar şi aceasta conferea prea multe puteri statului în materie ecleziastică. Iezuiţii au rămas excluşi din tot teritoriul Confederaţiei. Nunţiul a trebuit să abandoneze ţara. În unele cantoane ca Basel, Berna şi Zürich au avut loc violenţe împotriva "vechilor catolici". Cu timpul însă, ca şi în Germania, legislaţia antireligioasă a fost în parte abrogată iar în parte nu s-a mai aplicat.

Austria

În monarhia austriacă, ideile Revoluţiei franceze au fost puţin acceptate. În timpul îndelungatei guvernări a împăratului Francisc I (1792-1835), imperiul austriac s-a refăcut în urma înfrîngerilor suferite din cauza lui Napoleon, devenind o mare putere europeană. Aceasta s-a datorat în cea mai mare parte cancelarului său, principele Clement Metternich (1809-1848), care, a avut o influenţă mai mică în politica internă decît în cea externă. Austria a fost guvernată de funcţionari liberali iozefinişti. Cu toate acestea, împăratul Francisc I, nepot al lui Iosif II, personal, s-a ţinut departe de iluminism şi de liberalism. Adversar al oricărei schimbări radicale şi animat de un simţ rigid al dreptului, el nu a voit să accepte schimbarea legislaţiei ecleziastice elaborată de Iosif II, deşi îi era antipatică,

însă i-a micşorat duritatea printr-o guvernare înţeleaptă şi binevoitoare. Pentru principele Metternich, care era un liber cugetător în materie de religie, Biserica trebuia să servească mai presus de toate la menţinerea ordinei în ţară. O mai mare libertate pentru Biserică a adus-o noua constituţie apărută în urma revoluţiei de la 1848, după căderea lui Metternich. În 1855, prin eforturile arhiepiscopului Rauscher din Viena şi bunăvoinţa noului împărat Francisc Iosif I, s-a ajuns la un concordat mai favorabil, care a eliminat multe urme ale iozefismului. Acest concordat nu a fost aplicat niciodată în întregime; mai mult, în 1868 a fost violat prin noile legi referitoare la căsătorie şi la şcoală, iar în 1874 guvernul l-a anulat. Se poate spune că nu s-a ajuns la un adevărat "*Kulturkampf*", mai ales pentru faptul că împăratul Francisc Iosif I s-a străduit să menţină o atitudine cît mai corectă în ceea ce privea problemele religioase. Deşi îndărătnic faţă de Roma, el nu a tolerat totuşi abuzuri din partea funcţionarilor săi, care în cea mai mare parte erau liberali. În 1868, cînd episcopul Rudigier din Linz a fost arestat din ordinul guvernului, împăratul l-a repus în libertate. De asemenea nu a permis niciodată să fie atacată facultatea teologică a universităţii din Innsbruch, condusă de iezuiţi. În încredinţarea scaunelor episcopale din imperiul său, pentru care se bucura de drepturi foarte mari, era condus aproape întotdeauna de principii ecleziastice şi pastorale.

Cu toate acestea, multe lucruri îi lipseau Bisericii din Austria. În exterior, ea apărea ca o fortăreaţă a catolicismului, însă această impresie provenea numai dintr-un fel de spoială externă, deoarece situaţia internă era marcată de numeroase ostilităţi. Aşa-zişii intelectuali, atunci cînd nu erau evrei, în cea mai mare parte erau liberali şi catolici numai cu numele. Populaţiile diferitelor ţări deveneau din ce în ce mai naţionaliste, iar solidaritatea catolică trecea pe locul doi. O asemenea atitudine a devenit de nestăvilit după aşa-zisul compromis cu Ungaria din 1867, care a însemnat în realitate începutul sfîrşitului monarhiei austriece. Din partea lor, autriecii de limbă germană se îndreptau în diferite moduri spre Reich-ul german, care le apărea ca personificarea protestantismului. Cetăţeanul austriac a suferit mereu de un complex de inferioritate şi de admiraţie excesivă pentru tot ceea ce se făcea în exterior. În orice caz, catolicii de diferite naţionalităţi s-au unit pentru a forma diferite partide politice; aşa au procedat cei de limbă

germană, adunaţi în partidul social-creştin fondat de primarul Vienei, Karl Lueger. Aceste grupuri catolice, divizate de contraste naţionale acute, nu au putut iar în parte nici nu au voit să împiedice descompunerea monarhiei. Au reuşit însă să obţină ca, în statele formate ulterior, interesele Bisericii să fie apărate într-un fel chiar de la începutul formării acestora.

Rusia

După împărţirea Poloniei, Imperiului rus i-au revenit grupuri mari de catolici: în afară de polonezi, lituanienii şi rutenii uniţi din Ucraina. În timpul ţarului Pavel I (1796-1801) au fost recunoscute trei episcopate rutene şi a fost fondat arhiepiscopatul latin de Mohilev cu sediul la Petersburg. Acestuia i s-a adăugat în 1818 arhiepiscopia de Varşovia cu şapte dieceze sufragane. În timpul lui Nicolae I (1825-1855) a început o puternică persecuţie, susţinută prin toate mijloacele cezaro-papismului, ale rusificării şi ale violenţei. Trei episcopi ruteni împreună cu un milion şi jumătate de credincioşi au fost constrînşi să devină schismatici. În 1830 catolicii au trebuit să suporte printre altele şi insurecţia eşuată a Poloniei. Cînd ţarul a vizitat Roma în 1845, Grigore XVI l-a dojenit aspru. Doi ani mai tîrziu s-a ajuns chiar la un concordat, pe care Rusia l-a respectat foarte puţin, iar în 1863, după o nouă insurecţie poloneză, a fost negat în întregime. În 1882, sub Alexandru III, s-a semnat un alt concordat, iar în 1894 au fost reluate relaţiile diplomatice cu papa, întrerupte din 1860. Cu toate acestea, opresiunile şi în mod special încercările de rusificare au continuat ca şi mai înainte. Revoluţia din 1905 a dus la o uşurare în domeniul legislaţiei anticatolice; astfel, mai mult de 200.000 de schismatici din provinciile occidentale au revenit la Biserica catolică.

Marii papi ai secolului XIX

Guvernarea Bisericii s-a dezvoltat într-o aşa măsură în decursul veacurilor şi a favorizat crearea unui organism atît de puternic, încît s-ar părea că personalitatea papilor

acestui secol n-ar mai avea acea importanţă pe care o avea în secolele XVI şi XVII. E adevărat că activitatea specific pastorală nu se exercită de la centru, adică de la Roma, dar se devoltă în fiecare ţară prin munca episcopilor, a parohilor şi călugărilor. Aşa a fost întotdeauna. E adevărat de asemenea că guvernul central, curia romană cu multiplele ei ramificaţii, îşi are propriul şi regulatul mers al problemelor sale, în care, chiar alegerea unui nou papă nu crează nici un dezechilibru. Cu toate acestea, ultimii 100 de ani demnostrează că personalitatea capului suprem poate avea şi astăzi o influenţă foarte mare asupra destinelor Bisericii.

Seria papilor din secolul XIX începe cu Pius VII (1800-1823), nobilul suferind, căruia îi este dat să fie la cîrma Bisericii în timpul vijeliei napoleonice; în curînd, însă, timpurile au devenit mai liniştite. Ceilalţi doi papi care i-au urmat, Leon XII (1823-1829) şi Pius VIII (1829-1830), i-au continuat opera, însă pontificatele lor au fost prea scurte pentru a putea lăsa urme profunde. Grigore XVI (1831-1846) a fost considerat de mulţi contemporani ca străin faţă de lume şi reacţionar, deoarece s-a opus cu toate forţele fluxului crescînd al liberalismului şi pentru faptul de a se fi sprijinit în politică pe sistemul Sfintei Alianţe. Astăzi însă, susţinerea unei astfel de opinii pare a fi foarte dificilă. Dînsului trebuit atribuit meritul de a fi opus o serie de condamnări magistrale ideilor liberale, care se infiltrau chiar şi în teologie. Ca şi suveran al micului stat pontifical, el se simţea neputincios în faţa crescîndelor tulburări politice; în conducerea Bisericii, însă, a avut idei clarvăzătoare. De numele său este legată, printre altele, providenţiala revenire pe care Biserica a cunoscut-o în America şi reînnoitul elan misionar al timpurilor moderne.

Pius IX (1846-1878)

După moartea lui Grigore XVI, pe scaunul sfîntului Petru a urcat un om cu totul excepţional: Giovanni Mastai-Ferretti, care şi-a luat numele de Pius IX. Pe cît de lungă a fost durata pontificatului său, mai mult de 31 de ani, pe atît de extraordinare au fost şi efectele sale. Şi totuşi, e îndoielnic faptul că Pius IX ar fi fost înzestrat cu o atare

capacitate, care să-i permită să-şi îndeplinească astfel misiunea, încît să lase o rezonanţă deosebită în istoria universală. Dimpotrivă, s-ar putea spune că darurile sale naturale au fost inferioare faţă de cele ale altor predecesori. Uneori, în politică, ca şi în problemele personale, a greşit de mai multe ori. Nu a fost un atît de bun cunoscător al oamenilor aşa cum fusese, spre exemplu, Paul III. Ţinea la succes şi la triumf şi a făcut orice pentru a le avea, deşi nu se poate uita faptul că pentru un papă succesele personale sînt în acelaşi timp şi ale Bisericii. Datorită singularităţii poziţiei sale, ne apare clar că el nu se poate ascunde niciodată în spatele operei proprii, oricît de modest ar fi. În orice caz, Pius IX a avut o personalitate plină de fascinaţie. Puţini papi au fost atît de iubiţi de catolicii din toată lumea şi atît de stimaţi chiar şi de necatolici. El s-a făcut opus cu multă demnitate nenorocirilor extraordinare ale pontificatului său, care au culminat cu jefuirea statului papal, iar ultimii şapte ani petrecuţi în Vatican ca principe detronat, au semănat mai mult cu un triumf continuu decît cu o captivitate.

Pontificatul său reflectă şi progresul teritorial al Bisericii de acum. În 1850 a creat ierarhia engleză; în 1853 pe cea olandeză şi tot el a înfiinţat 29 de arhiepiscopii şi 132 dieceze. Creşterea facilităţii comunicaţiilor în toată lumea, datorată după jumătatea secolului XIX navelor cu aburi şi căilor ferate, a dus la crearea unor raporturi mai strînse a bisericilor particulare între ele şi ale acestora cu centrul, în timp ce afluxul credincioşilor către cetatea eternă a luat proporţii nemaiîntîlnite. Încă din 1854, cînd a proclamată dogma Neprihănitei Zămisliri, şi apoi în 1862, cînd a avut loc canonizarea protomartirilor japonezi, Pius IX a fost înconjurat de un număr de episcopi mai mare decît fuseseră la cele mai multe concilii din trecut. În 1867, cînd a fost celebrat în mod solemn al optspre-zecelea centenar al martiriului apostolilor Petru şi Paul, au venit la Roma aproximativ 500 de episcopi din toate părţile lumii.

Conciliul Vatican I

Aceste splendite întruniri au contribuit desigur la maturizarea ideii lui Pius IX de a convoca un conciliu ecumenic. Nu era vorba acum, aşa cum deseori se întîmplase în

conciliile precedente, de un conflict dogmatic acut, pentru a cărui soluţionare ar fi fost nevoie de o adunare bisericească de proporţii. Planul originar al conciliului a fost, mai degrabă, acela de condamna printr-o afirmaţie solemnă, într-o formă, ca să spunem aşa, de paradă militară, curentele ostile credinţei şi Bisericii. Însă imediat după anunţarea conciliului, în 1868, din mai multe părţi a fost exprimată dorinţa definirii dogmatice a infaibilităţii papei în problemele referitoare la credinţă şi morală. Ca doctrină teologică, această învăţătură era învăţată deja de secole în cele mai multe şcoli catolice. Aşadar, acum nu era vorba de a stabili în mod expres dacă această învăţătură este adevărată sau falsă, ci dacă trebuie ridicată la rangul de adevăr revelat. În termeni teologici, nu era vorba de *veritas*, ci de *definibilitas*. Imediat ce s-a aflat de dorinţa unei definiţii, valurile de frământări au întrecut orice măsură, antrenînd pînă şi guvernele europene. Primul ministru bavarez, principele Hohenlohe, care era un liberal, şi care a devenit apoi cancelar al Reich-ului, a trimis o circulară celorlalte puteri, prin care invita la o acţiune comună în dauna conciliului, în cazul că acesta ar fi procedat la definirea acestei dogme. Puterile europene nu au dat curs acestei invitaţii; totuşi, au urmărit atît pregătirile, cît şi conciliul cu o atenţie suspicioasă.

Papa l-a numit preşedinte mai întîi pe cardinalul Reisach, fost arhiepiscop de München. Apoi, după ce acesta s-a îmbolnăvit grav, încă înainte de începerea lucrărilor conciliului, l-a înlocuit cu cardinalul De Angelis. Secretar a fost episcopul Fessler din St. Pölten. Au sosit 770 de prelaţi, adică mai bine de trei sferturi dintre cei ce aveau drept de vot; un număr nemaiîntîlnit la nici un conciliu precedent. A fost foarte dificil să se stabilească ordinea subiectelor de tratat, atît datorită numărului participanţilor, cît şi argumentelor propuse pentru a fi discutate. Pînă şi diversitatea de pronunţare în limba latină a creat unele dificultăţi. Sedinţele au avut loc în bazilica San Pietro.

Conciliul a fost deschis la 8 decembrie 1869. Abia în luna martie 1870 preşedinţia a decis să fie pusă în discuţie problema infailibilităţii papale, care încă de la început se afla în centrul interesului general. Episcopii erau împărţiţi în două. În fruntea "infailibiliştilor" erau Dechamps din Malines, Manning din Westminster, Pius din Portiers, Martin din Paderborn, Senestrey din Regensburg, Gasser din Bressanone. Printre

"antiinfailibilişti" se distingeau Darboy din Paris, Dupanloup din Orleans, Ketteler din Mainz, Hefele din Rottenburg, Dinkel din Augsburg, Schwarzenberg din Praga, Ranscher din Viena, Strossmayer din Djakowo în Slovenia, Kenrick din Saint Louis. Era vorba de oameni foarte fideli Bisericii, mulţi dintre dînşii fiind renumiţi prin activitatea lor pastorală; se temeau însă că această definiţie ar putea să mărească agitaţia duşmanilor, să creeze dificultăţi în domeniul convertirilor şi să cauzeze apostazii. Dimpotrivă, susţinătorii definiţiei puteau să evidenţieze faptul că acum problema fusese pusă în discuţie şi că nu se mai putea evita o luare de poziţie numai din simplul motiv de oportunitate. O asemenea atitudine, avînd în vedere stadiul la care se ajunsese, ar fi echivalat cu o condamnare a acestei doctrine din partea conciliului.

Şi prin teologii şi laicii care nu participau la conciliu, dar luau parte la discuţii în domeniul jurnalistic, existau mulţi care combăteau doctrina ca atare. În fruntea acestor cercuri intelectuale se situa celebrul profesor Ignaţiu Döllinger, care preda istoria Bisericii la universitatea din München şi care de mult timp manifesta o anumită ostilitate împotriva papalităţii şi a curiei romane.

În sesiunea decisivă din 13 iulie 1870 a avut loc votarea acestei dogme din partea părinţilor conciliari; rezultatele au fost următoarele: 451 voturi favorabile, 62 abţineri ("*placet juxta modum*") şi 88 voturi împotrivă. Ketteler l-a rugat pe papa în genunchi ca să renunţe la proclamarea dogmei. Dar, deoarece starea lucrurilor era atît de avansată, papei nu-i mai era posibil să o facă. Prin urmare, 55 episcopi au cerut permisiunea de a nu participa la sesiunea solemnă şi au plecat din Roma. Astfel dogma infailibilităţii a fost proclamată la 18 iulie cu 533 voturi pentru, iar 2 contra. Conciliul a fost apoi amînat pentru un timp nedeterminat, deoarece în ziua următoare, pe 19 iulie, a izbucnit războiul franco-prusac, iar prelaţii au început să plece în număr tot mai mare. La 20 septembrie, Roma a fost ocupată de trupele piemonteze. Din cele 51 teze puse în discuţie la începutul conciliului, numai două au fost rezolvate.

La început se părea că temerile exprimate de minoritate s-ar fi putut adeveri. Deşi episcopii care votaseră împotrivă, s-au supus apoi cu o corectitudine exemplară, printre ultimii fiind Hefele (1871) şi Strossmayer (1872), totuşi, în Germania, Elveţia şi Franţa

au avut loc chiar rupturi de Biserică. Apostaţii germani au înfiinţat Biserica "vechilor catolici", în pofida părerii contrare a lui Döllinger, avînd şi un episcop consacrat de ianzeniştii olandezi. Însuşi Döllinger a fost excomunicat de arhiepiscopul de München, însă el nu a trecut printre schismatici. A murit în 1890 fără să se fi împăcat cu Biserica. În Elveţia s-a format o Biserică asemănătoare "creştină catolică". În timpul "Kulturkampf"-ului, "vechii catolici" au fost protejaţi de guvernele din Prusia, Baden şi chiar din Bavaria. În 1879 ei numărau peste 50.000 de membri, cei mai mulţi fiind intelectuali, şi au constituit o pierdere însemnată pentru Biserica din Germania. Însă în perioada următoare numărul lor a scăzut continuu. Cînd în 1897 s-a organizat în Austria o mişcare de separare de Roma, aproximativ 20.000 de apostaţi s-au unit cu "vechii catolici". Astăzi mai există doar cîteva mii.

Importanţa Conciliului Vatican I

Deşi Conciliul Vatican I a rămas incomplet, ca o statuie neterminată, totuşi, importanţa sa este extraordinar de mare. Încă de atunci, toţi şi-au dat seama că, datorită lui, reputaţia morală a Bisericii şi a papalităţii a crescut enorm. De aici a apărut o nouă nemulţumire la toţi duşmanii Bisericii. Fapt curios: atacurile au fost îndreptate aproape exclusiv împotriva dogmei infailibilităţii papei. Mulţi nu şi-au dat seama că doctrina definită tot la conciliu, referitoare la jurisdicţia imediată a papei asupra întregii Biserici (*in omnes et singulos pastores et fideles*), aproape că era mai importantă decît cea referitoare la infailibilitate. Prin ea, acum, devenea imposibilă odată pentru totdeauna o reînviere a vechilor idei galicane, febroniane şi a sistemelor asemănătoare, ca şi a învăţăturii anglicane cu privire la cele trei Biserici surori cu drepturi egale: cea romană, cea orientală şi cea anglicană. Au existat desigur şi falsificări, ca aceea cînd guvernul austriac a denunţat concordatul, invocînd motivul că una din cele două părţi, adică papa, ar fi devenit un altul în urma definirii conciliare. În realitate, conciliul nu-l schimbase nici pe papa şi nici Biserica, dar a dat o claritate nouă doctrinelor fundamentale învăţate de secole. La fel, nu poate fi adevărat faptul că centralismul ecleziastic a crescut imens în

urma Conciliului Vatican I. Nici conducerea Bisericii nu a devenit o alta după acest conciliu. Termenul centralism, în sensul obişnuit al cuvîntului, nu poate avea o semnificaţie în Biserică, unde jurisdicţia fiecărui episcop îşi trage originea din acelaşi drept divin, pe care e fondată şi jurisdicţia universală a papei.

Numeroasele lucrări pregătitoare nu au fost inutile nici pentru atîtea probleme pe care conciliul nu a avut timp să le rezolve. Spre exemplu, codificarea dreptului canonic întreprinsă de Pius X îşi are începutul în sugerările date de Conciliul Vatican I.

Ultimii ani ai lui Pius IX

În urma evenimentelor alarmante din 1870, în catolicii din toată lumea a crescut iubirea şi veneraţia faţă de papa, şi aceasta într-un mod pînă atunci necunoscut în istoria Bisericii. Acest lucru se vede clar din sărbătorile care au fost pregătite pentru acel bătrîn persecutat, care şedea pe tronul sfîntului Petru. În 1869 a fost celebrat jubileul său sacerdotal de aur, în 1871 şi în 1876, al douăzecişicincilea şi respectiv al treizecelea aniversar al pontificatului său, iar în 1877 cincizeci de ani de la ridicarea sa la demnitatea episcopală. Aceste celebrări s-au transformat în adevărate demonstraţii populare. Începînd cu această perioadă, pelerinajul la Roma devine în primul rînd un pelerinaj la papa. A-l vedea pe papa, a devenit dorinţa cea mai mai vie a catolicilor, unul din marile evenimente ale vieţii despre care se povesteşte apoi fiilor şi nepoţilor. Tabloul papei este expus în case, iar moartea sa este simţită ca a unuia din familie.

Nu este uşor, mai ales pentru cine nu e catolic, să-şi facă o idee justă despre iubirea care-i leagă pe credincioşi de păstorul lor, mai ales privind cum există ea deja din timpul lui Pius IX şi există încă şi astăzi. Credinciosul catolic iubeşte persoana papei datorită oficiului lui pastoral, iar oficiul său pastoral, datorită dragostei faţă de persoana sa.

Pentru papa, el are o veneraţie religioasă, fără ca prin aceasta să-l considere o fiinţă supranaturală sau să-i atribuie puteri supranaturale. Atitudinea catolicilor faţă de papa este total diferită de aceea a unei mase a poporului faţă de un şef de partid, oricît ar

fi de impunător. Catolicii nu aşteaptă de la papa acţiuni deosebite; nu vor nimic de la el, fiind foarte fericiţi de a-i putea ei oferi ceva în dar.

Leon XIII (1878-1903)

Afecţiunea entuziastă a lumii catolice faţă de marele papă a trecut în mod natural la succesorul său, deşi acesta era foarte deosebit de predecesorul său. Ioachim Pecci şi-a luat numele de Leon XIII. El se deosebea de Pius IX chiar şi în aspectul său exterior. Pius IX, deşi provenea dintr-o familie aristocratică, nu avea trăsături prea fine, în timp ce Leon XIII, dintr-o familie burgheză, apărea foarte diferit, în întregime spiritual, aproape ca o fiinţă dintr-o altă lume.

În politica faţă de statul italian, nu au avut loc schimbări substanţiale. Papa a rămas "prizonier" în Vatican, însă a desfăşurat o activitate care cuprindea întrega lume. În timpul pontificatului său au fost fondate 248 de dieceze noi. O importanţă deosebită au dobîndit-o nenumăratele enciclici, prin care Leon XIII a luat poziţie faţă de marile probleme care frămîntau societatea: cu privire la socialism ("*Quod Apostolici Muneris*", 1878), cu privire la stat ("*Diuturnum illud*", 1881, şi "*Immortale Dei*" 1885), cu privire la problema socială ("*Rerum novarum*", 1891) şi altele. Deoarece mulţi considerau că trebuie să-l exalte ca pe un "papă al muncitorilor", faptul acesta ascunde înţelegerea greşită a lui Leon XIII. El s-a menţinut departe de orice tendinţă demagogică. Dînsul a intenţionat să scoată în relief principiile fundamentale ale creştinismului cu privire la drept şi la dreptate în stat şi în societate, împotriva concepţiilor unilaterale şi aberante, pregătind astfel terenul pe care trebuiau să-şi desfăşoare activitatea filozoful social, omul de stat şi cel politic. Acest lucru explică de ce enciclicile sale au fost adesea reeditate, traduse şi comentate, trezind o atenţie deosebită atît printre prieteni cît şi printre duşmani.

În a doua jumătate a secolului XIX, o importanţă politică însemnată au avut-o vizitele şefilor de stat. Deoarece Leon XIII se menţinea cu rigurozitate fidel principiului de a nu-i primi pe oaspeţii regelui Italiei, principii catolici s-au abţinut de a mai veni în cetatea eternă. Totuşi, monarhii protestanţi, cum ar fi împăratul Wilhelm II şi regele

Eduard VII au putut să-l viziteze pe papa în Vatican. În 1885 Bismarck a voit să-i încredinţeze arbitrajul cu privire la insulele Caroline, în urma contestaţiilor apărute între Spania şi Germania. Poate că Leon XIII a dat mai multă importanţă decît se cuvenea relaţiilor diplomatice, în special reprezentanţelor, care corespundeau gusturilor timpului. De aici provine şi înalta sa veneraţie pentru papa Inocenţiu III, căruia i-a ridicat un monument în Lateran. Nimeni însă nu poate nega faptul că, în toată lumea, papalitatea s-a bucurat în acea perioadă de un prestigiu nemaicunoscut mai înainte.

Pius X (1903-1914)

La 20 iulie 1903, cînd a murit Leon XIII, în vîrstă de 93 de ani, a apărut într-un anumit mod o reacţie, în sensul că se dorea după acest papă "politic, unul mai "pastoral". Natural, astfel de expresii spun foarte puţin, deoarece şi Leon XIII fusese un preot în adevăratul înţeles al cuvîntului.

Împăratul Austriei a dispus să se anunţe în conclav, prin intermediul arhiepiscopului de Cracovia, veto-ul său pentru cardinalul Rampolla, care îndeplinise pînă atunci funcţia de Secretar de Stat. Nu au fost niciodată clarificate pe deplin motivele acestui pas atît grav şi nici nu s-a ştiut în ce măsură era implicat guvernul german în această problemă. Pe de altă parte, veto-ul nu a înfluenţat în nici un mod alegerea; mai mult, la următorul scrutin cardinalul Rampolla a văzut crescînd cu unul numărul voturilor primite anterior. În cele din urmă a fost ales cardinalul Giuseppe Sarto, atunci patriarh de Veneţia. Una din primele acţiuni ale pontificatului său a fost aceea de a aboli definitiv dreptul de veto. La aceasta, guvernele nu au ridicat nici cea mai mică opoziţie.

Pius X şi-a început activitatea ca paroh; nu era un învăţat sau un literat, aşa cum fusese predecesorul său, care, pentru a se odihni, se delecta compunînd imnuri într-o latină foarte bună. Pe de altă parte însă, Pius X era un om de acţiune. Încă din 1904 el a orînduit o comisie însărcinată cu misiunea de a pregăti noua codificare a dreptului Bisericii, operă care a fost terminată în timpul succesorului său. Pius X a reorganizat congregaţiile cardinalilor, lucrarea pe care a terminat-o în 1908. Printre altele, au fost

puse pe acelaşi plan cu diecezele altor ţări noile dieceze din America de Nord, care pînă atunci depindeau de congregaţia de Propaganda Fide. În 1909 a creat "*Acta Apostolicae Sedis*" ca organ oficial al curiei. În 1911 a fost desăvîrşită reforma completă a breviarului. De o eficacitate deosebită pentru viaţa spirituală a Bisericii au fost dispoziţiile date în 1905 cu privire la frecvenţa împărtăşaniei şi cele din 1910 prin care au fost admişi la împărtăşanie şi copii.

Unul din succesele cele mai mari ale pontificatului său îl reprezintă distrugerea înşelătoarei erezii moderniste. Cum era de aşteptat într-o materie atît de gravă şi complicată, unele atitudini ale papei în această luptă au fost judecate în mod diferit chiar şi de catolicii fideli. Nu au lipsit nici obişnuiţii zeloşi, care suspectau de modernism chiar şi persoane foarte fidele Bisericii. Din păcate, papa, acum aproape de 80 de ani, a dat prea uşor crezare unor asemenea denunţuri. În general, însă, rapiditatea cu care a fost obţinută victoria radicală asupra modernismului, a reprezentat unul din evenimentele cele mai benefice din istoria recentă a Bisericii. Enciclica "*Pascendi*" din 1907, care a ajutat la extirparea definitivă a ereziei, a fost, în felul său, o capodoperă a ştiinţei teologice. Ea se situează cu demnitate pe acelaşi plan cu "*Tomus ad Flavianum*" a lui Leon cel Mare şi cu decretul tridentin despre îndreptăţire.

Pius X a fost un om cu viaţă eroică, dedicat în întregime misiunii sale de preot şi de păstor, modest şi simplu, care nu a scos niciodată în evidenţă sfinţenia vieţii sale prin gesturi care să stîrnească admiraţia. A murit la 20 august 1914, la cîteva zile după izbucnirea primului război mondial. În 1951 a fost beatificat iar în 1954 a fost canonizat de Pius XII.

Ingrijirea sufletelor în secolul XIX

Pătrunderea în rîndul maselor

Chiar printre catolici, adesea se aude repetîndu-se că în secolul trecut Biserica şi-a pierdut din influenţa pe care o avea asupra unor grupuri imense do populaţie. Această afirmaţie se bazează pe observaţia în sine adevărată, că în a doua jumătate a secolului XIX, în aproape toate ţările, chiar şi în cele cu o bogată tradiţie catolică, o mare parte a poporului a devenit străină faţă de Biserică, atît din punct de vedere interior cît şi exterior. Existau oameni care poate erau botezaţi şi admiteau să fie număraţi printre catolici, în cazul în care nu refuzau deschis acest lucru, dar care, în viaţa lor, erau indiferenţi sau adesea, chiar ostili faţă de Biserică. Se vorbeşte pe bună dreptate de o reîntoarcere la păgînism.

Această impresie este întărită şi mai mult atunci cînd analizăm istoria politică a acestui timp. Catolicii apar ca o minoritate în aproape toate ţările, o minoritate adesea persecutată şi oprimată, care în multe locuri este vrednică de admirat pentru rezistenţa energică şi pentru reuşitele sale, dar care rămîne totuşi o minoritate.

Înainte însă de a studia cauzele care ar fi putut conduce la această stare a lucrurilor, obligînd Biserica să se retragă pe toate planurile şi făcînd-o să-şi piardă influenţa asupra poporului, ar trebui să ne asigurăm că o astfel de afirmaţie corespunde realităţii. Am descoperi atunci că din punct de vedere numeric, Biserica, care pe la 1800 număra 130 de milioane de credincioşi, a crescut pînă astăzi la mai mult de 500 de milioane. În ceea ce priveşte viaţa internă, nu se poate nega desigur faptul că la sfîrşitul secolului această viaţă era incomparabil mai intensă şi mai activă decît la începutul lui. Aşadar, ar fi corect să afirmăm că în secolul XIX Biserica nu a pierdut masele, ci le-a cîştigat.

În practică, Biserica nu posedă un nucleu fix de persoane destinate să supravieţuiască peste secole, adică nu dispune, ca să spunem aşa, de un capital uman. Ea este obligată mereu să cucerească omenirea, om cu om şi generaţie după generaţie.Se poate întîmpla foarte bine ca, într-o perioadă în care populaţia creşte enorm, cum a fost în secolul XIX, Biserica să nu reuşească să ţină pasul cu timpul, iar structurile sale pastorale să nu ajungă pînă la ultimii sosiţi; în consecinţă, apar mereu oameni noi care cresc în afara ei. Din acest punct de vedere, Biserica din Europa şi din America nu i-a pierdut pe

aceşti neopăgîni, mai mult decît pe păgînii în Africa sau din China, pe care nu i-a avut niciodată. De aceea, datoria istoriei este să examineze din interior şi din exterior dezvoltarea extraordinar de rapidă a Bisericii, pentru a se putea întreba apoi, de ce această dezvoltare nu a fost şi mai rapidă.

Creşterea populaţiei

Secolul XIX a fost martorul unei creşteri a populaţiei mondiale într-o măsură absolut necunoscută mai înainte. Această creştere se referă şi la Africa, dar mai mult încă la Asia. Pe aceste continente, însă, creşterea populaţiei scapă posibilităţilor noastre de a o introduce în istorie, în timp ce pentru Europa şi America, calculele sînt foarte apropiate de realitate. În anul 1800, Europa număra între 180 şi 190 de milioane de locuitori, în timp ce astăzi numără peste 650 milioane. Întreaga Americă număra la 1800 puţin mai mult de 20 milioane de locuitori; astăzi depăşeşte 500 de milioane. Aceştia provin în cea mai mare parte din Europa. Prin urmare, aici este vorba nu numai de o creştere a populaţiei, ci de o adevărată emigrare de popoare, ale cărei proporţii sînt cu totul neobişnuite în istorie. Trebuie să adăugăm că aceste 300 milioane nu sînt, propiu-zis, emigranţi europeni. Creşterea ca atare a avut loc în America, pe pămîntul ei. Între 1820-1920 au emigrat din Europa în Statele Unite 34 milioane de persoane, în timp ce populaţia a urcat în această perioadă la circa 120 milioane.

Activitatea Bisericii în mijlocul acestor popoare în continuă creştere şi mişcare, a fost aceea de a întemeia structuri pastorale potrivite, şi aceasta nu numai pe continentul american, ci şi în Europa, oriunde apăreau noi conglomeraţii umane, pentru care structurile existente se dovedeau a fi insuficiente, aşa cum s-a întîmplat mai ales în marile oraşe.

În 1800 nu exista nici un oraş care să depăşească un milion de locuitori. Cele mai mari oraşe erau Londra, cu aproape un milion de locuitori, şi Parisul cu 547.000 locuitori. Astăzi, în întreaga lume, există peste 40 de oraşe care depăşesc un milion de locuitori, dintre care sînt multe cu o populaţie prevalent catolică; în America: Buenos Aires, Rio de

Janeiro, São Paulo, Mexico, Havana, Montreal; în Europa: Barcellona, Madrid, Paris, Viena, Varşovia, Budapesta, Roma, Milano, Napoli, cărora li se adugă multe oraşe în prevalenţă sau complet catolice, şi ele depăşind un milion de locuitori: Bruxelles, Praga, Köln şi München. Mai depăşesc un milion şi alte localităţi în care, la începutul secolului XIX, nu existau decît foarte puţini catolici şi unde astăzi se află comunităţi catolice cu sute de mii de credincioşi; spre exemplu: Londra, Berlin şi, în special în America, New York, Filadelfia şi Chicago. Boston, care fusese cîndva fortăreaţa puritanismului, depăşeşte astăzi 800.000 de locuitori, din care aproximativ trei sferturi sînt catolici.

Acest progres nu a constituit totuşi un bine sub toate aspectele. Oraşele au crescut în dauna populaţiei din agricultură, care a început să dea înapoi aproape pretutindeni. Mai presus de toate însă, această creştere a populaţiei nu s-a datorat unei creşteri corespunzătoare a naşterilor, ci în mare parte scăderii mortalităţii. În secolul XIX, ştiinţa medicală a cunoscut adevărate triumfuri. Ea a însănătoşit oraşele, combătînd preventiv epidemiile şi făcînd noi descoperiri care îndepărtau cauzele bolilor de orice fel; i-a învăţat pe oameni să ducă o viaţă mai igienică, a redus mortalitatea infantilă şi a reuşit să vindece bolile care, cîndva, conduceau inevitabil la moarte. Astfel, în secolul XIX, medicina a reuşit aproape să dubleze vîrsta medie a omului. Este vorba desigur de un eveniment istoric şi cultural de o importanţă foarte mare, dar care comportă şi un aspect îngrijorător. Multe conflicte sociale, multe cauze ale nemulţumirilor şi multe obsatcole nu derivă atît din creşterea numărului de persoane, cît mai ales din îmbătrînirea excesivă a populaţiei.

Biserica nu este un institut de igienă socială sau de politică demografică. Statul este interesat de creşterea pur numerică a populaţiei doar într-o anumită măsură, adică atît cît depinde de aceasta eficienţa sa militară. Biserica, în schimb, nu cunoaşte conceptul unui aşa-zis material uman. Pentru ea, oamenii nu sînt simple mijloace pentru a ajunge un scop, ci însuşi obiectul misiunii sale.

Creşterea numărului instituţiilor pentru îngrijirea sufletelor

Atunci cînd populaţia este în continuă creştere, datoria cea mai mare constă în crearea de noi locuri pentru îngrijirea sufletelor, iar în sec. XIX, Biserica şi-a îndeplinit această misiune.

În Europa, această creştere a fost mai puţin evidentă, deoarece numărul diecezelor a rămas aproape neschimbat. Doar în Anglia ierarhia a fost creată din nou. Pînă în 1924, celor 11 dieceze fondate în 1850, li s-au adăugat altele 7: Leeds şi Middlesborough în 1878, Portsmouth în 1882, Menevia în 1898, Cardiff în 1916, Brentwood în 1917 şi Lancaster în 1924). În 1878 au fost înfiinţate şase dieceze pentru Scoţia. Pe continentul european au fost întemeiate foarte puţine dieceze importante: în Italia, Livorno în 1806, Cuneo în 1817, Foggia în 1855; în Franţa, Laval în 1855, Lourdes în 1912, Lille în 1913. În Germania, în urma reglementării făcută la începutul secolului XIX, au fost desfiinţate diecezele de Chiemsee, Konstanz şi Worms, iar în locul lor au fost înfiinţate diecezele de Limburg, Freiburg şi Rottenburg (1821). O creştere a circumscripţiilor ecleziastice a avut loc abia în secolul XX, prin fondarea diecezelor de Meissen (1921), Aachen şi Berlin (1929) şi Essen (1957). Şi în Polonia, după primul război mondial, au fost create noi dieceze: Lodz (1920), Czestochowa, Kattowitz, Lomza şi Pinsk (1925).

Dacă nu au fost numeroase noile dieceze, în schimb, numeroase au fost alte instituţii de îngrijire a sufletelor: sute de noi parohii, institute în special în marile oraşe în plină dezvoltare şi în zonele industriale. Se poate afirma fără a exagera că în secolul XIX au fost constituite cu mult mai multe parohii decît în toate secolele precedente luate la un loc. Aceste edificii, cele mai multe în stil neogotic (dintre care unele de-a dreptul monumentale) constituie în multe locuri o trăsătură caracteristică a noii înfăţişări urbane. Din punct de vedere artistic, s-a dezaprobat adesea faptul că o activitate arhitectonică atît de intensă ar putea dispune de un stil religios mai original. Dar fără îndoială că va veni timpul în care se va redescoperi autentica valoare artistică a creaţiilor noastre moderne din Renania, Westfalia, Franţa septentrională, Viena şi din alte părţi.

Foarte impresionantă a fost dezvoltarea pe care a cunoscut-o grija pentru suflete în America de Nord. Un exemplu în acest sens ni-l oferă dieceza de Boston, care în 1844 cuprindea Massachusetts, New Hampshire, Vermont şi Maine, altfel spus, întreaga parte

nord-estică a Statelor Unite. În această vastă regiune trăiau 30.000 de catolici care aveau la dispoziţie 32 de biserici cu 26 de preoţi. După 100 de ani aceeaşi zonă era deja împărţită în 6 dieceze cu un total de 2.300.000 de catolici, 1.145 de biserici, 2.076 de preoţi şi 808 călugări. Oraşul New York, cu Brooklyn, în 1800 avea o singură parohie catolică, în timp ce astăzi are peste 400. Chicago, apărut abia la începutul secolului XIX, în zilele noastre are mai mult de 250 de parohii.

Cu toate acestea, nu trebuie să uităm că numărul preoţilor nu a mers în acelaşi ritm cu creşterea populaţiei catolice. Dacă astăzi numărul total al preoţilor din Biserica catolică urcă la 340.000, rezultă de aici că la un total de 380 sau 400 milioane de catolici, raportul este de un preot la 1.000 de credincioşi. Este adevărat că în multe dieceze raportul este cu mult mai favorabil. De exemplu, Westminster are un preot la 420 de credincioşi, iar Baltimore, un preot la 320 de credincioşi. La extrema cealaltă, există regiuni în care se constată o lipsă gravă a clerului, ca în Brazilia, care, la cele 48 de milioane de catolici, nu are nici măcar 5.000 de preoţi. În secolele XVII şi XVIII exista în Biserică un număr de preoţi proporţional mai mare, însă în secolul XIX şi XX activitatea lor individuală a devenit cu mult mai intensă. În trecut, o însemnată parte a preoţilor diecezani şi a călugărilor nu se ocupa decît foarte puţin sau chiar deloc cu îngrijirea sufletelor, astăzi în schimb, chiar în Europa, numeroşii "beneficiari" sau "celebranţi" de odinioară au dispărut aproape în totalitate. Acest fapt îşi găseşte motivaţia nu numai în zelul pentru suflete şi în simţul de responsabilitate care au crescut fără îndoială, dar şi în situaţia economică complet schimbată a clerului.

Situaţia economică a Bisericii în secolul XIX

La sfîrşitul secolului XIX şi începutul celui următor, marile secularizări au schimbat complet condiţia economică a Bisericii în cea mai mare parte a ţărilor europene. Pînă atunci, aproape toate instituţiile ecleziastice trăiseră din moştenirile şi fundaţiile existente, cînstînd în cea mai mare parte din proprietăţi de pămînt. S-a calculat că numai în Franţa, înainte de Revoluţie, aproape a zecea parte din întregul teren naţional aparţinea

instituţiilor ecleziastice. În cele mai multe ţări, statul şi-a asumat, cel puţin la început, răspunderea pentru bunurile ecleziastice trecute în patrimoniul său, cum ar fi menţinerea clerului şi întreţinerea edificiilor de cult. Dar chiar de la început aceste contribuţii au fost insuficiente şi au scăzut şi mai mult în urma devalorizării banilor, care a dominat întreg secolul al XIX-lea. Pe lîngă aceasta, totul depindea de bunăvoinţa sau de arbitrajul guvernului în funcţie. De aceea, Biserica era constrînsă să se încredinţeze într-o măsură tot mai mare carităţii spontane a credincioşilor, mai ales în ţările în care nu existau bunuri ecleziastice mai vechi, cum erau Anglia şi America de Nord, sau unde anumite guverne se sustrăgeau obligaţiilor pe care le aveau în acest sens, cum se întîmpla în multe state din America de Sud, dependente odată de patronatul spaniol. Aceste contribuţii spontane luau diverse forme, începînd de la colectele din biserică şi pînă la eventualele donaţii sau moşteniri. La început, în Statele Unite încasările din biserici se bazau în special pe închirierea scaunelor. Aici, şi astăzi marile obligaţii impuse de grija pentru suflete şi pentru operele caritative sînt susţinute mai ales din colecta duminicală. Apoi, în întrega lume, menţinerea clerului este ajutată într-un oarecare mod din ofertele pentru Liturghii.

Din punct de vedere al patrimoniului, Biserica sărăcise foarte mult, însă în noile condiţii ea dispunea de mai multe încasări şi de o mai vastă mişcare a banilor, fără a trece prin aceasta, în secolul XIX, la o administrţie centralizată. Fiecare instituţie ecleziastică, cum ar fi diecezele, parohiile, şcolile, societăţile de binefacere, asociaţii şi conventuri, din punct de vedere economic, rămaseră de sine stătătoare şi independente. Cu toate acestea, atît organele centrale cît şi unităţile administrative dependente de acestea, nemaifiind legate de vechile forme de fundaţii şi de proprietăţi de pămînturi, au devenit mai flexibile şi deci chiar mai adaptate diverselor necesităţi. Trăind de la o zi la alta, erau şi mai puţin expuse atacurilor avide din exterior. Astfel, daunele continue care erau cauzate în multe locuri, aşa cum ne relatează cu prisosinţă istoria secolului XIX, puteau fi reparate mai uşor şi cu o mai mare rapiditate.

Viaţa ordinelor călugăreşti în secolul XIX

Avîntul extraordinar luat de ordinele religioase este poate trăsătura cea mai marcantă a vieţii Bisericii în secolul XIX. Sub acest aspect, poate fi comparat numai cu secolul XIII, care a fost epoca medicanţilor, ţinînd însă cont că acum, în raport cu dezvoltarea generală a Bisericii, orice realitate luase proporţii mult mai mari decît în Evul Mediu.

Spiritul antireligios al iluminismului, schimbările politice şi secularizările cauzaseră vieţii călugăreşti daune atît de mari încît, nu numai iezuiţii, desfiinţaţi oficial îm 1773, dar aproape toate ordinele au trebuit să reînceapă totul de la zero. Multe dintre ele au ajuns la jumătatea secolului XIX, fără să poată avea un număr de membri egal cu cel din secolul precedent. Apoi, unele ordine au fost lovite atît de grav, încît astăzi, cu toate că sînt foarte răspîndite, nu mai sînt aşa cum au fuseseră odinioară. În 1782, capucinii numărau 26. 826 membri, în 1853 erau în număr de 11.045, dar apoi au coborît la 7.500 în 1888 şi abia în aceşti ani au ajuns din nou la cifra 15.000.

Benedictinii, distruşi aproape complet de marile suprimări ale mănăstirilor, au fost din nou acceptaţi în Ungaria în 1802, în 1827 în Bavaria (Metten), în 1833 în Franţa (Solesmes), în 1846 în Australia, în 1847 în America de Nord. Pe la jumătatea secolului, benedictinii negri erau în număr de aproximativ 1.500-1.600 de călugări, în timp ce în anul 1900 numărul lor se ridicase la 5.248. Astăzi sînt aproximativ 13.000 călugări benedictini. La drept vorbind, abaţiile lor răspîndite pe toată faţa pămîntului nu sînt atît de splendite şi bogate ca în alte timpuri, dar în ceea ce priveşte iradierea religioasă, ele pot concura cu cele mai strălucite perioade ale ordinului.

Franciscanii, care pe la jumătatea secolului XIX numărau aproximativ 13.000 de membri, formau ordinul religios masculin cel mai numeros; între timp numărul lor s-a dublat. Foarte avantajoasă pentru ei a fost fuziunea din 1897 a congregaţiilor aproape independente ale observanţilor, alcantarinilor, reformaţilor franciscani etc., fuziune prin care aceste congregaţii au devenit o mare unitate administrativă cu statute comune. Şi dominicanii şi-au dublat numărul în ultimii o sută de ani. Lazariştii, reduşi la cîteva sute în timpul suprimărilor, au ajuns la circa 6.000.

În 1803 existau abia 30 de Fraţi ai Scolilor Creştine. În 1820 erau deja 570, în 1830 erau 1.420, în 1854 ajunseseră la 6.609, iar în 1899 (fără novici şi postulanţii) existau 15. 060 de membri. Apoi a intervenit un nou regres din cauza expulzării lor din Franţa.

În 1816, Societatea lui Isus, adică la doi ani după reconstituirea sa, număra 674 de membri, în 1846, 4.652; în 1886, 12.070; în anul 1900 număra 15.160 membri iar astăzi numărul lor depăşeşte 35.000.

Chiar şi numeroasele congregaţii fondate abia în secolul XIX, cum ar fi: oblaţii Neprihănitei Fecioare Maria (1816), claretinii, părinţii albi, părinţii Duhului Sfînt, misionarii Sfintei Inimi a lui Isus, misionarii din Steyl (1875), salvatorienii (1881), toate sînt în continuă, iar unele dintre ele, chiar în rapidă dezvoltare. Redemptoriştii, ordin a cărui întemeiere datează din secolul XVIII, numărau 3.580 de membri în 1907 şi 6.240 în 1933. Cea mai surprinzătoare este dezvoltarea cunoscută de salezienii lui Don Bosco, care, fondaţi în 1859, în 1907 erau 4.137, în 1933 erau deja 9.415 şi astăzi au 22. 000 de membri.

În întreg secolul XIX, mai minunată încă decît creşterea ordinelor de bărbaţi a fost cea a ordinelor feminine. Se poate vorbi chiar despre un secol al ordinelor feminine.

În 1845 erau 3.000 de ursuline; astăzi sînt 13.000. În acelaşi timp numărul vizitandinelor a cresut de la 3.000 la 8.000. În 1877, Surorile carităţii sfîntului Vicenţiu de' Paoli erau în număr de 20.000; astăzi sînt 60.000. Numărul congregaţiilor de surori înfiinţate în secolul XIX este aproape incalculabil. Doamnele Sfintei Inimi, fondate în 1800, sînt actualmente mai mult de 7.000; surorile Bunului Păstor d' Angers, fondate în 1829, sînt 11.000; franciscanele misionare ale Mariei, fondate abia în 1877 în Bretagne, numărau 6.500 membre în 1933.

Multe congregaţii feminine, în mod deosebit de limbă germană, s-au răspîndit pînă în America de Nord. Statele Unite mai ales, s-au arătat a fi un teren fertil pentru înflorirea vocaţiilor în congregaţiile feminine. Astăzi în Statele Unite lucrează mai mult de 150.000 de surori. O mare parte a catolicilor americani, inclusiv de parte bărbătească, primesc instruirea elementară în şcolile în care predau surorile.

Creşterea numerică, care a început în secolul XIX, a continuat şi în secolul următor. În primele decenii ale secolului XX, numărul călugăriţelor în lume a crescut mai mult decît dublu.

Este evident că numărul membrilor într-o comunitate religioasă nu reprezintă esenţialul. Chiar şi o comunitate mică, cu un număr minim de membri, poate foarte bine să-şi împlinească scopul pentru care a fost fondată şi să-i conducă pe proprii membri spre perfecţiunea creştină. Totuşi, o dezvoltare mai mare, chiar dacă este exterioară, reprezintă aproape totdeauna semnul unei forţe interioare şi în orice caz, din numărul vocaţiilor religioase se poate deduce aproape cu siguranţă gradul vieţii creştine la care a ajuns o epocă sau o ţară. Sub acest aspect, în secolul XIX, pentru mult timp s-au aflat în frunte Franţa şi Germania, iar mai tîrziu chiar Belgia şi Olanda. Astăzi în schimb, procentajul maxim al vocaţiilor religioase este deţinut de Statele Unite ale Americii şi Spania.

În pofida aparentei confuzii a nenumăratelor fundaţii de acum, se poate vorbi despre un tip de viaţă călugărească proprie secolului XIX. Noile congregaţii continuă evoluţia introdusă în 1500 de către clerici regulari, adică sfinţirea personală a fiecăruia obţinută nu atît prin asprimea vieţii, cît mai ales printr-o muncă onestă şi serioasă. Este acordată apoi o deosebită importanţă vieţii interioare cu rugăciunea meditativă. Caracteristic acestor congregaţii este şi o perfectă organizare şi libertate de acţiune în slujirea pastorală.

O întregă serie de fondatori şi fondatoare de congregaţii religioase din secolul XIX au fost ridicaţi la cinstea altarelor: Anton Claret, arhiepiscop de Havana († 1870), fondatorul claretinilor; Michele Garicoits († 1863), fondatorul preoţilor din Betharram; Pietro Giuliano Eymard († 1868), fondatorul sacramentinilor; Don Bosco († 1888), fondatorul salezienilor; Giovanna Antida Thouret († 1826); Bartolomea Capitanio († 1833); Giovanna Elisabetta Bichier des Ages († 1838); Emilia de Rodat († 1852); Emilia de Vialar († 1856); Sofia Barat († 1868), fondatoarea doamnelor Sfintei Inimi; Eufrasia Pelletier († 1868), fondatoarea surorilor Bunului Păstor; Domenica Mazzarello († 1881), fondatoare împreună cu Don Bosco a surorilor Mariei Ajutătoare, ramura feminină a salezienilor; şi, în sfîrşit, Francesca Cabrini (†1917 la Chicago), fondatoarea unei

congregaţii care se ocupă de emigranţii italieni. Se aşteaptă şi o altă serie de canonizări. Nici acest fenomen nu poate să ne surprindă, întru-cît el nu este altceva decît un reflex al avîntului extraordinar pe care l-au luat congregaţiile feminine în secolul XIX.

Teologia

Fără îndoială, secolul XIX nu a produs teologi de talia sfîntului Augustin sau a lui Toma de Aquino. Cea mai luminată minte a secolului, Henric Newman (născut în 1801, convertit în 1851, cardinal în 1879, mort în 1890), a fost mai mult filosof decît teolog. Totuşi, acum s-a muncit mult şi cu seriozitate. În extensiune, producţia ştiinţifică a crescut foarte mult începînd cu a doua jumătate a secolului, mai ales odată cu apariţia în toate ţările mari a revistelor teologice specializate. Cu trecerea timpului, multe din ele au devenit adevărate biblioteci teologice. Cea mai veche, care există şi astăzi, este *Tübinger Quartalschrift*, fondată la Tübingen în 1819. Au apărut de asemenea şi reviste îndreptate spre un public mai larg, care tratau adesea argumentele teologice. Una dintre primele reviste de acest gen a fost *Der Katholik* (Mainz 1821), mai tîrziu *La Civilt□ cattolica* (Roma 1850), *Etudes* (Paris 1856), *Stimmen aus Maria Laach* (1871, astăzi *Stimmen der Zeit*) şi altele asemănătoare apărute în aproape toate ţările. Pentru munca teologică propriu-zisă, s-au format centre speciale, cel mai adesea legate de universităţi: Tübingen, München, Mainz, Bonn, Münster, Innsbruck, Fribourg în Elveţia, Louvain, Paris, Tolosa, Roma. În domeniul editorial au dobîndit o importanţă însemnată marile edituri catolice cum ar fi: Herder (Freiburg in Breisgau), Pustet (Regensburg), Bachem (Köln), Benziger (mai ales în America de Nord), Desclée (Malines), Burns Oates (Londra) şi editurile pariziene Lathielleux, Beauchesne şi altele.

În secolul XIX, activitatea teologică s-a dezvoltat în mare parte în cîmpul apologeticii, înţeleasă în sens larg, concentrîndu-se în mod deosebit asupra aşa-ziselor "problemele ideologice" (*Weltanschauungsfragen*). Teologul catolic însă evită această expresie, care ascunde o anumită relativitate şi subiectivitate. S-a tratat despre problema foarte veche a raporturilor dintre credinţă şi stiinţă, dintre revelaţie şi raţiune, care

îmbracă mereu noi forme, ca urmare a descoperirilor care au loc în ambele domenii. În Germania, Georg Hermes, profesor de teologie la universitatea din Bonn († 1831), pornind de la Kant şi refuzînd scolastica, a încercat să demonstreze în mod raţional misterele credinţei. La extrema opusă, aşa-zişii tradiţionalişti De Bonald († 1840), Bautain, profesor la Strassbourg († 1867), Bonnetty (†1879) au căutat o soluţie, refuzînd mereu scolastica, separînd complet cunoaşterea raţiunii de cea a credinţei şi declarînd imposibilă demonstrarea filosofică a premiselor credinţei. Ambele sisteme au fost condamnate de magisteriul Bisericii: hermesianismul în 1835 iar tradiţionalul în 1855. În Italia, căi cu totul originale a urmat în schimb Antonio Rosmini († 1855) om cu o viaţă sfîntă şi fondator al unei congregaţii călugăreşti: în sistemul său apare deja subiectul care gîndeşte în procesul de colaborare pentru formarea atît a cunoştinţelor teologice cît şi a celor filosofice. Si el a fost antiscolastic, sau mai bine zis nonscolastic, iar cu unele înterpretări arbritare ale terminologiei scolastice a ajuns la anumite afirmaţii de neacceptat, care au fost cenzurate după moartea sa (1887).

În acelaşi timp s-a verificat o puternică mişcare de reluare a scolasticii, iniţiată în mod deosebit în universităţile romane, unde dominicanul Zigliara (ajuns apoi cardinal, mort în 1893), iezuiţii Perrone († 1876), Franzelin, un tirolez (cardinal, †1886), Liberatore († 1892) şi alţii, au indicat din nou adevăratul loc al cunoaşterii filosofice în edificiul doctrinal al teologiei catolice. Iezuiţii Joseph Kleutgen din Dortmund, care şi el a predat la Roma, prin operele sale *Teologia antichităţii* (1853) şi *Filosofia antichităţii* (1860), a deschis calea reînnoirii scolastice în Germania. În enciclica sa *Aeterni Patris* (1879) Leon XIII l-a indicat pe sfîntul Toma ca maestru al gîndirii catolice. Problema apologetică fundamentală a fost clarificată de către definiţia Conciliului Vatican I, conform căreia "Dumnezeu poate fi cunoscut cu certitudine cu ajutorul cunoaşterii naturale prin creaturi".

Cu toate acestea, spre sfîrşitul secolului s-a format între teologi, mai ales în Franţa, Germania, Italia şi Anglia, un curent de proporţii cu tendinţe diferite. Reprezentanţii acestuia, sub influenţa criticii biblice necatolice şi a teoriei evoluţiei dogmelor, au început din nou să se îndoiască de posibilitatea de a concilia ştiinţa cu credinţa şi au încercat noi

soluţii, mergînd pe linia imanentismului kantian. În Franţa, conducătorul intelectual al acestui curent a fost exegetul Alfred Loisy, în Anglia scriitorul apologetic George Tyrrell sj, în Italia Romolo Murri şi mai tîrziu Ernesto Buonaiuti. Multe scrieri ale acestui grup, marcate de o splendită erudiţie şi înzestrate cu un ton apologetic triumfalist, nu au permis tuturor catolicilor să-şi dea seama de pericolul pe care îl reprezentau. Decretul *Lamentabili* al Sfîntului Oficiu din anul 1907 şi enciclica *Pascendi* care apare la puţin timp după această dată, au avut efectul unei revelaţii. Pius al X-lea demonstra în enciclică că toate aceste tendinţe, aparent diferite, proveneau dintr-o rădăcină unică şi se îndepărtaseră serios de fundamentele credinţei catolice. El a dat acestei noi erezii numele de "*modernism*" şi a lua măsuri severe faţă de reprezentanţii săi. Apostaziile au fost izolate. Tyrrell s-a retras din ordin şi a murit fără a se fi reconciliat cu Biseerica (1903); la fel şi Buonaiuti (1946). Murri, înainte de a muri (1944), a abjurat eroarea în care căzuse. Loisy († 1940) s-a îndepărtat complet de credinţa creştină. Însă nu s-a ajuns la formarea vreunei secte. În Biserică, aproape niciodată nu s-a reuşit să se îndepărteze o erezie atît de rapid şi de complet.

Alături de aceste devieri, care în fond au putut să tulbure spiritele doar pentru o scurtă perioadă de timp, cercetarea teologică serioasă şi-a continuat drumul pe tot parcursul secolului XIX. Cele mai bune rezultate au fost obţinute mai ales în domeniul istoriei bisericeşti, al patristicii şi al teologiei istorice. Aici, germanii pot pretinde un loc de cinste. Împreună cu nefericitul Döllinger se găsesc nume familiare istoricilor din toate ţările: Johann Adam Möhler († 1838), Joseph Hergenröther († 1890, cardinal), Franz Xavier Kraus († 1901); Franz Xavier Funk († 1907), Johann Janssen († 1891), Pius Gams osb († 1892), Henrich Schrörs († 1928), Ludwig Pastor(† 1928), Nicholas Paulus († 1930), Hartmann Grisar sj († 1932), Albert Erhard († 1940), Franz Joseph Dölger († 1940), Karl Bihlmeyer. În studiul scolasticii au dobîndit merite deosebite Karl Werner († Viena 1888), Henric Denifle op († 1905) Clement Bäumker († 1942), Franz Ehrle sj († 1934 cardinal) Marthin Grabmann († 1949). Între istoricii francezi s-au remarcat cardinalul Pitra osb († 1889), Louis Duchesne († 1922), Pierre Batiffol († 1928); printre belgieni bolandistul Hippolyte Delehaye († 1940); în Italia cardinalul Angelo Mai (†

1854), Luigi Tosti osb († 1897 la Montecassino), Achille Ratti (Papa Pius XI, †1939), Pio Franchi de' Cavalieri.

La Roma, descoperirile şi magistralele publicaţii ale laicului Giovanni Battista de Rossi († 1894) au condus la înflorirea arheologiei creştine. Marile descoperiri din catacombe, cum ar fi descoperirea criptei papilor cu inscripţia funerară din secolul III (Ponţian, Fabian, Corneliu etc.) au venit la timpul potrivit, cînd scepticismul istoric, devenit de acum o manie, ameninţa să distrugă întreaga istorie a antichităţii creştine. Ele au întărit încrederea în izvoare, încredere care fusese profund zdruncinată. Lucrările lui Rossi au fost continuate de Orazio Marucchi, Joseph Wilpert, Anton de Waal, Johann Peter Kirsch, Paul Styger şi Henric Josi.

Pentru ştiinţele biblice se deschidea un cîmp foarte vast. Ele au slujit la valorificarea cuceririlor indiscutabile ale filologiei, ale criticii textuale, ale arheologiei orientale, ridicînd un dig în faţa criticii distructive. Şi în acest domeniu şi-au dobîndit merite deosebite învăţaţii germani, printre care Paul Schanz († 1905), Johann Belser († 1916), iezuiţii Cornely († 1908) şi Knabenbauer (†1912) şi cei care au lucrat la Institutul Biblic Pontifical fondat la Roma în 1909, adică Leopold Fonck († 1930) şi Augustin Merk († 1945). În Franţa, Vigoroux a publicat *Dictionnaire de la Bible* (Paris 1891). Ca pionier apoi, a lucrat dominicanul francez Lagrange († 1938), fondator al Institutului de cercetare biblică din Ierusalim.

Progresele în domeniul istoric au folosit mult teologiei. Demonstraţiile luate din Scriptură şi din tradiţie au devenit mai bogate şi mai sigure. Se poate distinge cu o mai mare claritate ceea ce este sigur de ceea ce e ipotetic. În sec. XIX, printre studioşii care au elaborat sisteme s-au remarcat, pe lîngă neoscolasticii deja citaţi, în teologia dogmatică: Mathias Joseph Scheeben († 1888), Joseph Pohle († 1902), Cristian Pesch (†1925), Louis Billot (†1931); Antonio Ballerini († 1881), Augustin Lehmkuhl († 1918) şi Hieronymus Noldin († 1922) în teologia morală.

Formarea clerului

În secolul XIX s-a acordat o grijă deosebită educării aspiranţilor la starea ecleziastică, care în a doua jumătate a acestui secol au devenit tot mai numeroşi. Peste tot, problemele legate de formarea lor şi de studii au ocupat primul loc. Aceasta era o moştenire a iluminismului, iar Biserica, dacă pe de o parte a trebuit să conducă o luptă continuă împotriva maniei de reglementare din partea statului, care a invadat în mod deosebit domeniul pedagogic, pe de altă parte a putut să se bucure de numeroasele cuceriri dobîndite tot în pedagogie în perioada iluministă. Seminariile mari, în uraganul revoluţiei şi al secularizării, au fost în mare parte distruse şi trebuiau să fie reconstruite, în timp ce seminariile mici aveau nevoie peste tot de noi clădiri. Astăzi aproape toate diecezele mari au cele două seminarii ale lor. Acolo unde diecezele sînt prea mici pentru a putea organiza seminarii proprii, aşa cum este cazul Irlandei şi mai ales al Italiei, au fost înfiinţate seminarii regionale.

În secolul XIX, exigenţele recerute pentru pregătirea ştiinţifică a candidaţilor la preoţie şi pentru învăţămîntul teologic au crescut foarte mult. Sub acest aspect, planul de studii stabilit de Pius al XI-lea în 1931 (enciclica *Deus scientiarum Dominus*) este foarte avansat. Mulţi profesori de teologie au fost educaţi la Roma, unde aproape orice naţiune are colegiul ei. Studenţii primesc gradele academice la universitatea Gregoriana, "Angelicum" a dominicanilor, la universitatea din Lateran, ca şi la şcolile superioare specializate în ştiinţele biblice, în teologia orientală, arheologie sau muzică sacră.

Învăţămîntul religios

De mult existau deja catehisme, adică scurte prospecte ale doctrinei catolice sub formă de întrebări şi răspunsuri, destinate instruirii copiilor şi celor adulţi. Astfel, în Germania, cele mai răspîndite erau cele ale sfîntului Petru Canisiu (prima ediţie 1598) iar în Italia catehismul sfîntului Robert Belarmin (1598). Acestea însă nu fuseseră alcătuite pentru uzul scolastic, ci pentru instruirea în biserici. Formarea religioasă ca materie scolastică este o cucerire a secolului XIX. Un pionier în acest domeniu poate fi considerat canonicul augustinian Ignaţiu Felbiger, originar din Silezia († 1788). El a fost chemat în

Austria de către Maria Tereza şi aici a compus un catehism pentru statele din Imperiul austriac (1777). În Germania a lucrat în acest scop preotul şi profesorul Overberg, originar din Westfalia († 1826). O moştenire a pedagogiei iluministe a fost efortul de a se îndepărta cît mai mult posibil de teologia scolastică, aşa cum se poate constata din catehismul profesorului Hirscher din Tübingen, publicat în 1842. În 1847 iezuitul Joseph Deharbe s-a îndreptat din nou spre căile erudite marcate de scolastică. Catehismele sale, traduse şi în alte limbi, au dominat mult timp învăţămîntul religios, pînă cînd au fost înlocuite într-o perioadă mai recentă de manualele de religie, mai adaptate capacităţii intelectuale a copiilor. În orice caz, toate aceste tentative ne arată cît a fost de simţită, în secolul XIX, necesitatea de a realiza o instruire religioasă cît mai completă. A face catehism cu copiii, care în secolele trecute părea o îndatorire umilitoare, a devenit acum un oficiu demn de respect. În luptele dintre Biserică şi stat, ca şi în redactarea concordatelor, primul loc a fost acordat deseori dreptului Bisericii de a preda învăţămîntul religios.

Formarea religioasă a poporului

Este de netăgăduit faptul că în secolul XIX formarea religioasă a poporului catolic a crescut foarte mult. Din natura sa, această muncă pastorală nu poate fi considerată încheiată niciodată, pentru că trebuie să fie reluată mereu într-o formă nouă. Nu se poate considera că s-a făcut totul prin simpla studiere a adevărurilor religioase, deşi aceasta este fără îndoială indispensabilă. Catolicul nu trebuie să cunoască numai adevărurile mîntuitoare ale credinţei proprii, ci şi viaţa Bisericii, structurile ei, vicisitudinile prin care trece. Catolicii din Statele Unite, datorită organizării lor scolastice bine puse la punct, sînt un exemplu în această formă de *training* sau de ucenicie religioasă. De o mare importanţă pentru formarea religioasă a maselor sînt şi tipăriturile catolice, nu atît marile ziare plitice, cît mai ales periodicele şi foile săptămînale, diecezane sau parohiale, care exercită o acţiune silenţioasă dar eficace.

Asociaţiile

În Biserică, obiceiul de a se asocia datează de foarte mult timp, începînd cu ordinele terţiare din secolul XIII şi cu confraternităţile Evului Mediu timpuriu. Totuşi, formele moderne de asociere au fost constituite în secolul XIX. Creşterea enormă a populaţiei cu urmările corespunzătoare pe plan pastoral pe de o parte, şi spolierea bunurilor bisericeşti, cauzată de secularizare, de pe altă parte, au creat necesitatea de a aduna mereu noi mijloace financiare prin colectele private. Au apărut astfel nenumărate asociaţii pentru adunarea de fonduri în favoarea tuturor ramurilor posibile ale grijii faţă de suflete şi în mod deosebit pentru misiuni. Uniunea misionară din Lyon, fondată în 1822 de Pauline Jaricot, a constituit pe tot parcursul secolului XIX baza finanţării misiunilor catolice în lume. În 1922 conducerea sa a fost transferată la Roma. Acesteia i s-au adăugat Asociţia sfîntului Francisc Xaveriu, întemeiată la Aachen (1841), Opera sfintei Copilării, fondată la Paris în 1843, dar care apoi s-a răspîndit în mod deosebit printre copiii de limbă germană, uniunea misionară catolică a femeilor şi a tinerelor germane (1893), asociaţia sfîntului Petru Claver pentru misiunile africane (1894) şi o întreagă serie de asociaţii formate orice ţară, care aveau drept scop să ajute prin colecte diferite misiuni sau diferite institute misionare. În anul 1913, pomenile pentru misiuni, provenite în general din contribuţii foarte mici, erau calculate între 16 şi 20 milioane de mărci.

În Germania, asociaţiile destinate strîngerii de fonduri pentru scopuri particulare au fost: uniunea sfîntului Carol Boromeu, care apare la Bon în 1845 pentru răspîndirea presei bune, uniunea sfîntului Bonifaciu (1849, Paderborn), pentru asistenţa spirituală a catolicilor din "diasporă", uniunea sfîntului Rafael pentru emigranţi (1871), societatea Görres pentru dezvoltarea studiilor ştiinţifice şi ajutorul studioşilor catolici (1876). În mod obişnuit aceste organizaţii nu se limitau doar să adune fonduri, dar în acelaşi timp promovau în proprii membri interesul pentru marile sarcini ale Bisericii şi le ofereau ocazia să exercite în practică creştinismul lor. Acest fapt este evident mai ales la numeroasele asociaţii caritative, în care activitatea diferitelor persoane are o importanţă

mai mare decît contribuţia lor financiară. Un exemplu de acest fel ni-l oferă Conferinţele sfîntului Vicenţiu de' Paoli, fondate la Paris în 1833 de Frédéric Ozanam şi răspîndite astăzi în toată lumea.

Asociaţiile şi institutele caritative au fost reunite în mare parte sub o conducere diecezană. Pentru întreaga Germanie a fost creată *Caritasverband* cu sediul la Freiburg (Lorenz Werthmann 1897). Biserica îşi păstrează dreptul ei la operele de binefacere chiar împotriva tendinţei statelor moderne de a-şi însuşi orice activitate asistenţială. Dacă Biserica exercită caritatea, aceasta o face pentru că practica iubirii faţă de aproapele aparţine de legea fundamentală a creştinismului; nu o face cu scop de propagandă şi cu atît mai puţin sub impulsul fricii de a fi combătută sau lovită de revoluţiile sociale.

Adunările anuale ale catolicilor germani au luat amploare începînd cu *Pius-Verein* fondată la Mainz în 1848 de Franz Adam Lenning. Aaceste aşa-zise Săptămîni Catolice, care au fost preluate de multe alte ţări, au servit la întărirea în credincioşi a sensului solidarităţii religioase.

Primele asociaţii catolice studenţeşti au apărut în Germania pe lîngă universitatea din Bonn (Renania 1844), Wrocław (Winfridia 1849) şi München (Bavaria 1851). Cele trei mari federaţii (CV, KV şi UV), în 1913 numărau în total 152 de asociaţii cu 6.905 studenţi. În pofida unor aspecte deficitare, aceste asociaţii au oferit studenţilor catolici un punct de sprijin solid în atmosfera din ce în ce mai arelegioasă din şcolile superioare, întărind simţul catolic al onoarei, care la multe persoane culte lasă adesea de dorit. Pe de altă parte, valoarea lor a fost demonstrată şi prin faptul că ele au fost imitate cu succes în multe ţări din afara Germaniei.

Pentru crearea unui climat creştin în lumea muncitorească şi-au dobîndit o importanţă deosebită Uniunile muncitoreşti, înfiinţate în 1849 de un preot din Köln Adolf Kolping. În anul 1905 ele numărau 72.000 de muncitori şi dispuneau de mai mult de 347 de case.

Orice ţară are asociaţiile şi propriile ei tipuri de organizare. În America de Nord, pentru bărbaţi, există în orice parohie Societatea Sfîntului Nume (*Holy Name Society*). Femeiele apaţin de Asociaţia Mariană (*Sodality of our Lady*) sau de Congregaţia Mariană

(*Congregation of Mary*); tineretul studenţesc aparţine de Congregaţia Mariană (*Sodality*) sau de Cruciada Misionară pentru Studenţi (*Students Mission Crusade*). O organizaţie foarte puternică este cea a Cavalerilor lui Columb (KC), instituită după exemplul lojelor masonice cu scopul de a le combate. Ea are ceremonii secrete şi rituri de iniţiere, în rest este dotată cu mijloace şi cu intenţii care pot fi făcute cunoscute tuturor. Organizaţii specializate sînt printre altele *National Catholic Rural Life*, răspîndită mai ales în partea vestică centrală, pentru a promova grija faţă de suflete în mediul rural,o problemă greu de rezolvat în Statele Unite. Sînt apoi *Labour School*, şcolile serale pentru muncitori; grupurile de muncitori catolici (*Catholic Workers Groups*). Şcolile, mai ales marile *colleges* catolice şi universităţile, aproape toate au organizaţiile lor de *supporters*. Americanul simte mai puţin decît germanul nevoia de a reuni toate organizaţile posibile în secretariate generale şi în organisme centrale; cu toate acestea, la Washington există *National Catholic Welfare Conference* (HCWC) pentru problemele generale ale tuturor organizaţiilor.

Franţa este foarte bogată în asociaţii catolice (*oeuvres*), unele dintre ele fiind răspîndite astăzi în lumea întreagă, aşa sînt Conferinţele Sfîntului Vicenţiu şi marile opere misionare care îşi trag originea din Franţa.

Sfinţii secolului XIX

Nu este licit să considerăm canonizarea în Biserică ca pe un mod de distribuire a premiilor, şi de a pretinde astfel în baza numărului de sfinţi canonizaţi, care regiuni şi care timpuri prezintă o mai mare înflorire a vieţii religioase. Din secolul XVI, tribunalul canonizărilor îl reprezintă Sfînta Congregaţie a Riturilor, care este cu certitudine independentă şi imparţială în sentinţele sale. Cu toate acestea, alegerea candidaţilor depinde de multe circumstanţe, unele dintre ele fiind absolut cauzale. Tribunalul de fapt nu caută candidaţii, ci îşi pronunţă deciziile numai pentru aceia care-i sînt propuşi. Se întîmplă astfel că ţările în care există un interes mai mare pentru canonizări, cum este, de exemplu, Italia, pot beneficia de o serie relativ numeroasă de canonizaţi, fără ca acest

lucru să indice în mod necesar un grad mai mare de sfinţenie. Pe lîngă acesta, procesele de canonizare durează foarte mult timp, uneori secole, din care motiv nu se poate da o judecată definită asupra unei perioade determinate, bazîndu-ne numai pe procesele deja încheiate.

Cu toate acestea, putem spune că în canonizări se reflectă, cel puţin în linii mari, cursul istoriei Bisericii. Nu este întîmplător faptul că Spania prezintă un mare număr de sfinţi în secolul XVI, Franţa în secolul XVII, iar Germania în toată perioada Evului Mediu, dar aproape nici unul în lunga perioadă de după Reformă şi pînă în redresarea ei, care începe în secolul XIX.

Franţa, în secolul XIX, mai ales în prima jumătate, a avut un număr neobişnuit de mare de călugăriţe sfinte. Unele dintre ele au ajuns deja la cinstea altarelor. În afară de sfintele fondatoare, despre care am vorbit deja, o amintim pe sora Sfintei Inimi Filippine Duchesne († 1852 la New Orleans), pe sora carităţii Ecaterina Labouré († 1876), pe vizionara de la Lourdes Bernadeta Soubirous (moartă în convent în 1878), şi celebra carmelitană Tereza a Pruncului Isus, moartă la 24 de ani în 1897. Între sfinţi, cel mai cunoscut este parohul de Ars lîngă Lyon, sfîntul Ioan Maria Vianney († 1859).

Italia nu are aşa de mulţi, în schimb, italienii au o originalitate aparte. Înainte de a se lăsa antrenat în politica antireligioasă, Piemontul a produs o triadă semnificativă de sfinţi: Cottolengo, unul dintre oamenii mari ai carităţii din timpurile moderne († 1842), Don Bosco, inegalabilul educator al tinmerilor şi fondator al unei congregaţii religioase († 1888), şi maestrul şi confesorul său, Cafasso (mort în 1860 şi canonizat în 1947). Un nou sfînt Ludovic este sfîntul cleric pasionist Gabriele Possenti dell'Addolorata († 1862). Între misionarii italieni se distinge fericitul Giustino de Jacobis, vicar apostolic în Abisinia († 1860); dintre femei se disting două sfinte fondatoare, sfînta Magdalena de Canossa († 1835) şi sfînta Francisca Cabrini († 1917 la Chicago), apoi casnica Genoveva Galgani din Lucca († 1903). O personalitate interesantă este fericitul Contardo Ferrini († 1902), profesor la universitatea din Pavia, care a dobîndit faimă internaţională cu lucrările sale despre istoria dreptului roman, fericiţii G. Moscati, medic, Bartolo Longo, cel care a iniţiat "cetatea Rozariului" (Pompei).

Tările de limbă germană au oferit Bisericii doi sfinţi noi, unul la începututl secolului XIX, sfîntul Clement Hofbauer († 1825 la Viena), care poate fi considerat ca al doilea fondator al redemptoriştilor, şi altul la sfîrşitul secolului, fratele laic capucin sfîntul Konrad de Parzahm († 1894 la Altötting). Sînt în curs alte procese de canonizare, printre care şi cel pentru Francisca Schervier († 1876 la Aachen), fondatoare a surorilor sărace ale sfîntului Francisc, Ecaterina Kaspar († 1898), fondatoare a surorilor din Dernbach, Maria Droste zu Vischering, moartă în 1899 printre surorile Bunului Păstor din Portugalia şi recent pentru fratele laic benedictin Meinrad Eugster († 1925 la Einsiedeln).

Va trebui să mai aşteptăm cîteva decenii pentru a putea fi elaborat materialul adunat în sec. XIX, pentru dovedirea sfinţeniei (dacă este licit să ne exprimăm astfel), şi pentru a putea trage de aici concluzii mai precise. Ceea ce se poate observa pînă acum este faptul că secolul XIX prezintă tipuri de sfinţi mai numeroase şi mai variate decît în trecut. Aceasta nu înseamnă, aşa cum se afirmă uneori, că "pietatea monastică" şi-a avut timpul ei şi că lîngă ea sau în locul ei, izvorăşte o nouă sfinţenie laică. În Biserică acest lucru este imposibil pentru că sfaturile evanghelice rămîn totdeauna norma oricărui ideal de sfinţenie. Şi în acest domeniu, nu este vorba de o ruptură cu trecutul sau de noi căi ale spiritualităţii, dar de o dezvoltare mai amplă a aceluiaşi ideal, în cele mai diferite situaţii ale vieţii.

Astfel se poate spune că timpurile moderne i-au format pe tineri la un tip propriu de sfinţenie şi de apostolat. Copilul de Intîia Impărtăşanie, ministrantul unui oraş mare, elevul de gimnaziu dintr-o Congregaţie Mriană, cel care aparţine de asociaţia *Neudeutsche*, de *Scout de France*, de *Joc* (Tineretul muncitoresc catolic), de *Colege-boy* american, au devenit tipuri bine definite, care prezintă unele exemple uimitoare pe căile sfinţeniei. Pentru vîrstele mai mari, tînăra catolică care lucrează, învăţătoarea catolică, auxiliara din parohii, confratele de la Sfîntul Vincenţiu, în activitate deja din timpul universităţii, jurnalistul catolic, politicianul şi omul de stat. Totuşi, nu putem afirma că aceste tipuri au apărut abia în secolul XIX. Medicul catolic, profesorul, artistul, sînt tipuri care urcă mult în trecut, la fel ca şi acela al ţăranului catolic şi al muncitorului. În schimb, nou şi mult mai frecvent decît se crede în mod obişnuit, este muncitorul din industrie cu

aspiraţii sincere spre sfinţenie. Procesul de canonizare introdus recent pentru muncitorul irlandez Matthew Talbot, mort în 1925, ne este un exemplu în acest sens.

EPOCA CONTEMPORANĂ
CONCILIUL VATICAN II. ŢĂRILE DE MISIUNE

Secolul XX

Timpul care s-a scurs de la începutul războiului din 1914 pînă astăzi este foarte scurt pentru ca să poată fi considerat ca o perioadă istorică de sine stătătoare. El ar putea însă să constituie începutul unei perioade noi, aşa cum revoluţiile şi războaiele dintre 1789 şi 1814 o făcuseră pentru secolul al XIX-lea.

În orice caz, putem spune că de acum Europa a pierdut probabil rolul său de ghid al lumii. La începuturile sale, primul război mondial era încă o luptă a puterilor europene între ele, pentru supremaţia lumii, dar el se termină cu o epuizare generală, iar al doilea război mondial (1940-1945), a demonstrat că tocmai Europa a devenit obiectul pentru a cărui posesie aveau să se lupte şi America şi Asia.

Biserica a intrat în această teribilă criză mult mai pregătită decît fusese în răsturnarea politică şi socială iniţiată de revoluţia franceză. Natural, dezastruoasa distrugere a bunurilor şi a lucrurilor făcută de cele două războaie mondiale, cu fenomenele care le-au însoţit şi le-au urmat, au lovit grav şi în Biserică. Chiar dacă imediat după sfîrşitul celui de-al II-lea război mondial, putea să pară că unitatea sa internă nu suferise nici o lovitură şi că ea fusese unica instituţie socială a lumii rămasă neschimbată în marile confruntări din ultimele decenii - astfel se exprimă ediţiile precedente ale acestei "Istorii a Bisericii" -, dezvoltarea ulterioară ne arată că schimbările interne şi externe ale ultimelor timpuri nu a trecut pe lîngă Biserică fără să-i lase urme; şi ea a fost implicată.

Evenimentele politice cu care Biserica se confruntă astăzi în fiecare ţară au în esenţă acelaşi caracter general pe care îl avuseră în secolul al XIX-lea. Din punctul de vedere al Bisericii este vorba de aceeaşi obişnuită oscilare a guvernelor între *Kulturkampf* şi "modus vivendi", concordat şi ruptură recentă. Nu în puţine ţări activitatea pastorală suferă din cauza amestecului şi a interdicţiilor din partea statului, iar în faţa noilor situaţii şi a unei conştiinţe schimbate, trebuie să caute noi căi pentru a ajunge la oameni.

Schimbările produse pe harta geografică după primul război mondial nu au fost peste tot defavorabile Bisericii. Este adevărat că au slăbit catolicii germani, deoarece erau catolice majoritatea regiunilor pierdute de Reich: Alsacia-Lorena, Prusia occidentală, regiunea Poznanului şi Silezia de nord. Totuşi, Constituţia de la Weimar din 19 august 1919 a adus unele avantaje Bisericii. Divizarea Imperiului austro-ungar în trei mici state independente, împreună cu cedarea de vaste teritorii statelor vecine, însemna sfîrşitul unei mari puteri, care, cel puţin cu numele, era catolică. Cele trei state noi, Austria, Ungaria şi Cehoslovacia erau încă în majoritate catolice; la fel şi alte state vecine, Italia şi Polonia. Acestea au primit teritorii din vechiul imperiu. Transilvania, cu religie mixtă, a fost dată României, cu care în 1929 este încheiat un concordat. Slavii catolici din sud, între care slovenii, croaţii şi bosniacii au fost uniţi cu Serbia, formînd regatul Iugoslaviei. Deşi nu a existat un concordat cu acest regat, catolicii de aici se vor bucura pentru mult timp de o relativă libertate religioasă.

Polonia, care în anul 1930 număra 31 de milioane de locuitori, din care 20 de milioane erau catolici romani iar 3 milioane ruteni uniţi, devine o putere catolică destul de mare. Concordatul este încheiat în 1925. Si Lituania, cu 2.200.000 de locuitori, era în majoritate catolică; concordatul este încheiat în 1927.

Pe lîngă aceasta, după separarea Irlandei de Anglia (1921), se va forma un nou stat catolic; este discutabil faptul dacă aceasta a reprezentat un avantaj pentru Biserică. Cu pierderea Irlandei, poziţia catolicilor englezi a slăbit şi chiar catolicii irlandezi, care avuseseră un rol deosebit în lumea anglo-saxonă, s-au închis într-un anumit sens într-o voită izolare.

Pactele Laterane

Cel mai important eveniment politico-religios dintre cele două războaie mondiale l-a reprezentat reconcilierea Italiei cu Sfîntul Scaun. Dorinţa de a ajunge la această rezolvare era prezentă la ambele părţi încă din 1870. Din partea Bisericii, se ştia că o reconstituire a vechiului stat pontifical nu mai era nici posibilă, nici dorită. Pe de altă parte, trebuia găsită o soluţie prin care papa să nu se găsească în faţa regatului Italiei într-o situaţie asemănătoare aceleia în care s-a aflat în faţa Franţei, în perioada de la Avignon.

Din 1922, Italia era guvernată de Benito Mussolini în calitate de preşedinte al consiliului şi "duce" al partidului fascist. Personal, lipsit de un ataşament profund faţă de Biserică, dar animat de dorinţa de a duce Italia la rolul de mare putere mondială, el dorea foarte mult să rezolve problema romană, deoarece aceasta reprezenta o rană deschisă în coasta statului italian. După tratative dificile, s-a ajuns în sfîrşit la 11 februarie 1929 la aşa zisele "Pacte Laterane", de la numele palatului din Lateran, unde plenipotenţiarii îşi vor pune semnăturile. Semnatari au fost Mussolini, preşedintele guvernului italian, şi cardinalul Gasparri, secretar de stat. Papa renunţă la orice pretenţie teritorială asupra a ceea ce fusese cîndva statul pontifical. Italia recunoaşte zona Palatelor Vaticane cu San Pietro ca stat suveran, avînd drept la reprezentanţă diplomatică, paşapoarte, poştă şi monedă. O serie întreagă de edificii şi institute papale vor obţine în Roma privilegiul extrateritorialităţii în diverse grade. Italia a vărsat, una tantum, o despăgubire de 1.750 milioane de lire. In acelaşi timp este încheiat un concordat care stabileşte relaţiile dintre Italia şi Biserică, concordat pe care papa le-a considerat ca şi condiţie indispensabilă pentru ratificarea tratatului.

Numai istoria care se va scrie în viitor va fi în măsură să stabilească, pe baza experienţei, dacă Pactele Laterane au avut urmări favorabile sau dăunătoare pentru Biserică. Totuşi, va fi foarte dificil de demonstrat faptul că Pius XI ar fi putut să procedeze şi altfel de cum a făcut-o. Dureroasa problemă romană trebuia să dispară odată. Pe de altă parte, ceea ce papa a obţinut în 1929 a fost doar un minim; în esenţă, nimic mai mult decît ceea ce stabilea în 1871 legea garanţiilor, lege pe care în acel timp

Pius al IX-lea a refuzat-o atît de energic. Atunci era necesar ca să se protesteze cu toată decizia împotriva acestui furt căruia Biserica îi căzuse victimă. Totodată, a protesta la infinit, nu foloseşte nimănui. Ceea ce-i este necesar Bisericii e ca ca papa să fie independent faţă de orice putere politică. Această independenţă era garantată de Pactele Laterane şi în timpul celui de-al doilea război mondial, cînd Italia intrase în război de partea Germaniei, concordatul a reuşit să depăşească acest timp atît de dificil. Intr-adevăr, printr-însul situaţia Sfîntului Scaun devenise mult mai bună decît în timpul primului război mondial, atunci cînd Italia intrase în război de partea aliaţilor. Totuşi, în 1929 mulţi ar fi prevestit că o garanţie internaţională ar fi fost necesară pentru Sfîntul Scaun, dar Italia nu a voit să audă de aceasta, iar Pius XI a făcut bine că nu a insistat, nu numai pentru că o garanţie ca cea a societăţii Naţiunilor ar fi adus cu sine din nou un fel de tutelă din partea altora, aşa cum se întîmplase în timpul Sfintei Alianţe, dar mai ales pentru motivul că o astfel de garanţie nu mai avea nici un sens. Atît timp cît Italia respectă dreptul, papa nu are nevoie de garanţia altor puteri, în timp ce nimic nu l-ar putea salva de o rupere voluntară a Pactelor şi de violenţă.

Persecuţii

În Spania şi în Mexic au avut loc persecuţii violente şi sîngeroase. In Spania, persecuţia începe în 1931, odată cu instalarea Republicii, iar la izbucnirea războiului civil în 1936, aceasta a luat forme înfricoşătoare. Se estimează că 12 episcopi şi mai mult de 6.000 de preoţi au fost asasinaţi împreună cu numeroşi clerici şi fraţi laici ai diverselor ordine călugăreşti. Multe din aceste ucideri au fost însoţite de cruzimi bestiale şi în multe cazuri trebuie să se admită faptul că motivul acestor crime îl reprezintă ura împotriva religiei şi a preoţiei; de aceea, aici avem cazuri autentice de martiriu. Deja au fost îndeplinite formele necesare pentru numeroase cauze de canonizare. Din 1939, adică de la sfîrşitul războiului civil, în Spania s-a instaurat din nou pacea religioasă.

În ceea ce priveşte Mexicul, deja preşedinţia lui Carranza (1915-1920) a fost foarte dură; sub Calles (1924-1928), însă, s-a dezlănţuit o persecuţie şi mai violentă. După un trecător modus vivendi, a avut loc o a doua persecuţie. Referitor la revoltătoarele evenimente mexicane, Pius XI a protestat, cu folos, împotriva conjuraţiei tăcerii practicată de presa mondială.

Naţional-socialismul în Germania

O persecuţie cu totul aparte a fost cea a naţional-socialismului din Germania. La început, această mişcare a fost salutată cu bucurie de mulţi catolici, deoarece nu observau în ea nici un pericol pentru religie, cel mult doar o contrabalansare a puterii excesive a partidului social-democrat, care deţinuse supremaţia după terminarea primului război mondial. In realitate, naţional-socialismul şi-a asumat puţin cîte puţin aspectul unei ideologii filosofice, terminînd prin a apărea aproape ca o religie. Această transformare a fost influenţată de o curioasă propagandă pe care generalul Ludendorff a început-o imediat după sfîrşitul primului război mondial contra "evreilor, iezuiţilor şi masonilor", la care se adăugau atacurile preluate de Rosenberg din literatura anticreştină a ultimelor decenii şi prezentate pe un ton de falsă ştiinţă. Acesta din urmă răspîndea în tot Reich-ul doctrina antropologică a rasei, transformînd-o în naţionalism şi inspirînd-o din teoriile geopolitice ale lui Haushofer. Profunda amărăciune care s-a manifestat în vastele straturi ale populaţiei după tratatul de la Versailles cu funestele sale consecinţe, a constitut un teren foarte favorabil pentru aceste învăţături. Iar aceasta, printre altele, a îngreunat poziţia catolicilor. Unii din ei credeau că pot accepta cel puţin în parte politica naţional-socialistă, refuzînd în acelaşi timp ideologia acesteia. Interdicţia episcopilor, care anula catolicilor posibilitatea de a intra în partid, a cauzat grave conflicte de conştiinţă.

În 1930, incipienta criză economică, care a lovit întreaga lume, aducînd cu sine creşterea mizeriei şi înăsprirea condiţiilor de viaţă ale maselor, a contribuit enorm de mult la creşterea partidului naţional-socialist, în care se adunau toate nemulţumirile. In extern, marile puteri nu au ştiut să vadă pericolul ce se ascundea aici. La 30 ianuarie 1933,

preşedintele Reich-ului Hindenburg îl numeşte cancelar pe Adolf Hitler iar în alegerile care au urmat la puţin timp, partidul a cîştigat 44 % din voturi. Cînd noul guvern declară că vrea să menţină pacea religioasă şi încheie chiar un concordat cu Sfîntul Scaun la 20 iulie 1933, episcopii nu vor putea să facă altceva decît să ridice interdicţia.

S-a pus deseori întrebarea cum a putut Pius XI şi secretarul său de stat Pacelli, care cunoşteau perfect situaţia din Germania, să accepte un concordat pe care guvernul îl concepuse doar ca un simplu mijloc politic, fără nici o intenţie de a-l menţine. Se ştie cu siguranţă că atunci cînd concordatul era aproape gata, papa a ridicat multe dificultăţi, însă dînsul nu putea să refuze pactele oferite numai pentru că ştia că într-o zi aveau să fie rupte. In acest caz ar fi dat ocazia guvernului german de a putea spune că a întins papei o mînă pacifistă şi că acesta a respins-o. In afară de acesta, în acel timp mai rămînea încă o mică posibilitate ca partidul naţional socialist, odată ajuns la putere, să respecte dreptul. Constituţia Rech-ului încă în vigoare. Capul suprem al statului, cu care papa a încheiat concordatul, era încă Hindenburg şi nu Hitler. In continuare, şi marile puteri vor încheia pacte cu Hitler, chiar şi după ce abolise Constituţia şi nu mai era practic nici o speranţă de întoarcere la legalitate.

Astfel, pentru Biserica din Germania începe o perioadă foarte grea. Desfiinţarea partidului Centrului a cauzat puţine daune, deoarece parlamentul german numai avea nimic de spus. Insă în acelaşi timp vor fi interzise sau "absorbite" aproape toate organizaţiile şi uniunile catolice. Cu această ocazie, o mare parte a patrimoniului catolic este pierdută. Au fost închise conventurile iar clericii, împotriva cărora se aduceau acuzele cele diferite, sau nici măcar nu erau acuzaţi, vor fi închişi şi trimişi apoi în lagăre de concentrare. Numărul preoţilor ucişi între anii 1933 şi 1945 a fost destul de mare. Predica şi învăţătura religioasă erau supravegheate continuu; nici măcar nu se ruşinau să asculte eventualele acuze ale copiilor; ziarele catolice şi foile parohiale, acelea care încă mai puteau fi tipărite, erau constrînse să accepte articole tendenţioase, fără ca să poată să-şi facă cunoscută violenţa la care erau supuse. Vor fi prescrise cărţi şcolare cu caracter antireligios. Presa partidului care invadase toată ţara, putea să-şi permită să relateze satire blasfeme, ca aceea cu o tristă faimă a "societăţii negre". Poporul era incitat în mod

deschis să abandoneze Biserica şi acesta cu repetate şi puternice presiuni morale. Cu scopul de a înjosi reputaţia preoţilor şi călugărilor, au fost înscenate aşa-zisele procese asupra moralităţii, cărora li se făcea o maximă publicitate. Deplorabil a fost faptul că în Germania, care pe drept se putea mîndri cu juriştii ei ireproşabili, s-au găsit şi de aceia care au acceptat acest joc.

Pentru catolicii germani, deosebit de dureros a fost faptul că în extern, şi din păcate chiar în ţările catolice, se considera ca sigur faptul că în Germania nu exista nici o persecuţie. In realitate, Germania a fost complet închisă celor din afară, deoarece ştirile care treceau graniţa erau purificate cu multă grijă. Chiar şi în interior nu era atît de uşor să-ţi faci o idee justă despre adevărata stare a lucrurilor. Insă nu numai catolicii au fost obiectul violenţelor şi încarcerărilor, ci şi numeroşi buni protestanţi, evrei şi comunişti. Putea să apară că cercurile conducătoare, chiar dacă erau destul de dure, nu făceau altceva decît să se elibereze imparţial şi în baza justiţiei de elementele ostile statului, fără ca prin aceasta să dea impresia că arată o ură deosebită împotriva religiei sau a Bisericii. In tristele cazuri, devenite faimoase prin enormităţile săvîrşite este pusă totdeauna în circulaţie ştirea că era vorba de detestabile violenţe săvîrşite arbitrar de funcţionari subalterni. Referitor la aceasta, enciclica "*Mit Brennender Sorge*" din 14 martie 1937, a cărei primă redactare a fost pregătită de cardinalul Faulhaber din München la dorinţa secretarului de stat cardinalul Pacelli, a avut efectul unei revelaţii neaşteptate. Intr-însa, papa vorbea de "maşinaţii care încă de la început nu aveau alt scop decît o luptă de nimicire", de "mii de forme de opresiune religioasă organizată", de "probleme de conştiinţă fără precedent cauzate credincioşilor", ca şi de "falsificări, eludări, părăsire şi ruptură a pactelor". Referitor la îndemnul de a părăsi Biseri- ca, papa adăuga: "Intre purtătorii de cuvînt ai guvernului sînt dintre aceia care, datorită oficiului ce-l ocupă, încearcă în mii de moduri să creeze impresia că a ieşi din Biserică, deci a nu fi fidel lui Cristos Rege, ar însemna demonstrarea convingătoare şi meritorie a propriei fidelităţi faţă de actualul regim. Fidelitatea catolicilor faţă de credinţa lor, în special a anumitor clase de funcţionari catolici, a fost expusă la presiuni pe cît de nedrepte, pe atît de inumane, şi

aceasta prin măsuri coercitive, publice sau secrete, prin intimidări şi ameninţări cu perspectiva unor daune economice, profesionale, civile şi de altă natură".

În timp ce în Germania enciclica îi întăreşte pe catolici în fidelitatea lor faţă de Biserică, dar în acelaşi timp are ca şi consecinţă o sensibilă înăsprire a opresiunii, în deciziile politice ale puterii însă, nu va avea nici o influenţă; speranţele că ea ar fi putut avea efecte în cîmpul politic nu au fost confirmate. După sfîrşitul războiului, într-un discurs, Pius al XII-lea punea o dublă întrebare: (1) "Oare reprezintă doar o simplă întîmplare faptul că tocmai anumite teritorii, care apoi vor fi lovite într-un mod foarte dur de sistemul nazist, tocmai ele au fost acelea în care enciclica a fost ascultată foarte puţin sau chiar deloc?" şi " (2) "Oare atunci nu ar fi fost încă posibil ca, prin măsuri politice adecvate şi luate la timp, să fie împiedicată odată pentru totdeauna răzvrătirea forţei brutale, iar poporul german să fie pus în condiţia de a se elibera de legăturile care îl încleştaseră?" (2.6.1945).

Văzută în complexitatea ei, atitudinea catolicilor a fost admirabilă. Marea masă a poporului a avut forţa de a rezista. Ca şi în timpul persecuţiilor împotriva creştinilor din vechea Romă, perseveranţa credincioşilor nu trebuie măsurată numai prin numărul acelora care au mărturisit cu sîngele lor propria credinţă, deşi nici aceştia nu au lipsit. In extern, s-a pus uneori întrebarea pentru ce catolicii, în special episcopii, nu s-au apărat mai activ. Dar cum ar fi putut s-o facă? O rezistenţă violentă într-o ţară încărcată cu arme ar fi fost inutilă, ba chiar temerară. Nu exista o cale de ieşire în care să fi fost folosită legaliatatea. De cele mai multe ori, numeroasele scrieri şi proteste ale autorităţilor ecleziastice dispăreau în diferite instituţii, fără a se da nici un răspuns. In ceea ce priveşte episcopii, se ştie că ei trebuiau să ţină cont de faptul că orice mişcare îi putea face responsabili de represalii contra clerului şi populaţiei. Si cel mai curajos episcop era întotdeauna obligat să aibă grijă de a nu pune în joc printr-un gest eroic proprietăţile, libertatea sau chiar viaţa credincioşilor săi. Aşadar, aşa cum s-a întîmplat întotdeauna în adevăratele persecuţii, nu rămînea nimic altceva de făcut decît să suporte, salvînd cele ce pot fi salvate şi sperînd ca furtuna să treacă cît mai repede.

Evoluţii ameninţătoare în Orient

Aproape în acelaşi timp cu enciclica contra naţional socialismului, Pius al XI-lea publică o alta contra comunismului. In ea, atît teoria bolşevismului ateu, ca şi ostilitatea practică a sistemului comunist faţă de religie, care în Rusia au dus la persecuţii sîngeroase contra creştinilor, sînt deplorate şi respinse de papa.

Cu al II-lea război mondial şi preluarea puterii de Mao Tse-Tung pe pămîntul chinez, puterea comunismului s-a extins în mod ameninţător.

În alocuţiunea de Crăciun din anul 1952, papa Pius XII descria astfel gravitatea situaţiei: "In timpul nostru conştiinţele suferă şi alte oprimări. Aşa se întîmplă acolo unde este impus părinţilor, împotriva convingerilor şi voinţei lor, educatori pentru fiii lor; sau cînd accesul la muncă sau la un loc de muncă depinde de apartenenţa la anumite partide şi organizaţii care sînt la originea pieţei de desfacere a muncii. Aceste discriminări sînt simptomul unei idei inexate a funcţionării propriilor organizaţii sindicale şi a scopului lor, adică tutelarea intereselor muncitorului salariat în sînul societăţii de astăzi, devenită mereu mai anonimă şi mai colectivistă. Oare care este scopul esenţial al sindicatelor, dacă nu afirmarea practică conform căreia omul este subiectul, nu obiectul relaţiilor sociale; apărarea individului în faţa iresponsabilităţii colective a proprietarilor anonimi; reprezentarea persoanei muncitorului în faţa celui care-l consideră numai ca forţă producătoare cu un preţ determinat? Cum vor putea considera ei normal faptul ca apararea drepturilor personale ale muncitorului să fie în mîinile unei colectivităţi anonime care lucrază prin intermediul unor organizaţii gigantice de natură monopolistă? Muncitorul, lezat astfel în drepturile sale personale, va trebui să experimenteze oprimarea teribilă a libertăţii şi conştiinţei sale, considerat ca şi roţile unei gigantice maşini sociale.

"Cine ar considera nefondată această grijă a noastră pentru adevărata libertate, atunci cînd ne referim, aşa cum o facem, la acea parte a lumii care obişnuieşte să se numească "lume liberă", ar trebui să considere că şi acolo, mai întîi războiul propriu-zis, apoi a războiului "rece", în mod forţat au împins raporturile sociale într-o direcţie care

inevitabil micşorează exerciţiul aceleaşi libertăţi, în timp ce în altă parte a lumii această tendinţă s-a dezvoltat pînă la ultimile sale consecinţe.

"În vaste regiuni, unde opresiunea puterii absolute loveşte suflete şi trupuri, Biserica este prima care suferă o acută nelinişte. Fii săi sînt victimile unei permanente persecuţii, directe sau indirecte, cînd pe faţă, cînd ascunsă. Creştini sau comunităţi vechi, cunoscute prin ardoarea credinţei lor, prin măreţia sfinţilor şi sfintelor lor, prin splendoarea operelor lor teologice şi de artă creştină, şi mai ales prin răspîndirea carităţii şi a civilizaţiei în mijlocul poporului, se văd aproape de ruinarea măreţiei lor exterioare. Tinerele creştinătăţi - via Domnului bogată în promisiuni, irigată de sîngele şi de sudoarea noilor apostoli - susţinute de rugăciunile şi de sacrificiile întregii lumi catolice, au fost imediat lovite de acelaşi uragan, care sfărîmă fără milă în trecerea sa bătrînul stejar şi tînărul vlăstar.

"Ce va rămîne din aceste creştinătăţi antice şi tinere, cînd va veni "sfîrşitul suferinţelor", pe care noi îl implorăm fără încetare?"

Papii de după 1914

Benedict XV (1914-1922)

Cînd a murit Pius X, în august 1914, Italia era încă neutră, fapt pentru care s-au putut prezenta la conclav şi cardinalii ţărilor beligerante. Este ales Giacomo Della Chiesa, care ia numele de Benedict XV. Fusese subsecretar de stat în timpul lui Leon XIII, mai tîrziu arhiepiscop de Bologna, şi doar de puţin timp primise purpura.

Pentru papa menţinerea unei puternice neutralităţi era extrem de dificilă, neutralitate pe care, de altfel, o cerea însuşi oficiul său, şi aceasta deoarece fiecare din adversarii celor două părţi erau convinşi că dreptatea este de partea lor şi nu iertau pontifului faptul că nu se pronunţa în favoarea unuia sau altuia. Pe de altă parte, stima faţă de papa era în creştere tocmai datorită acestei neutralităţi. Anglia şi Olanda, rămase pînă atunci fără reprezentant pe lîngă Sfîntul Scaun, în 1914 îşi vor înfiinţa propriile

ambasade. In Italia, aceasta a cauzat noi nelinişti. In acordul secret de la Londra încheiat pe 26 aprilie 1914, cu puţin timp înainte de intrarea sa în război, Italia i-a determinat pe aliaţi să promită că papa va fi exclus de la viitoarele tratative de pace.

În august 1917, Benedict al XV-lea trimite tuturor puterilor beligerante o notă diplomatică, datată la 1 august, ziua în care a început războiul, prin care le invită la încetarea conflictului. Unele guverne nici măcar nu vor răspunde iar altele vor răspunde printr-un refuz. De acum papa va face tot ce-i va sta în putinţă pentru a alina cel puţin durerile războiului, iar în aceasta va obţine adevărate succese.

În Biserică, numele lui Benedict al XV-lea rămîne legat de fondarea a două Congregaţii ale cardinalilor, aceea pentru seminarii şi pentru universităţi (1915), şi aceea pentru Bisericile de rit oriental (1917). El duce la bun sfîrşit şi marea operă a predecesorului său, şi anume codificarea întregului drept bisericesc, publicînd în 1917 *Codex Juris Canonici*. Foarte repede noul cod juridic este apreciat de specialişti ca un adevărat model în domeniu.

Benedict al XV-lea nu era o personalitate impunătoare, aşa cum fusese Leon XIII. Totuşi, avea un caracter nobil şi echilibrat, un om de o mare inteligenţă şi dăruit total misiunii sale. Biserica nu şi-ar fi putut dori un cap mai bun în acele timpuri caracterizate de războaie şi de ruinele morale şi materiale care au urmat. Deşi avea o sănătate fragilă, a ţinut piept oribilei furtuni ce se abătuse asupra lumii; a murit aproape pe neaştep-tate la 22 ianuarie 1922.

Pius XI (1922-1939)

După ce timp de aproape un secol, pe catedra Sfîntului Petru continuau să urce papi de o valoare extraordinară, era licit să se întrebe dacă ar fi fost posibil să se mai găsească succesori tot atît de demni pentru oficiul cel mai nobil pe pămînt. Unii se gîndeau la cardinalul Gasparri, adevăratul creator al noului cod, şi care fusese secretar de stat sub Benedict XV. Alţii îl credeau mai demn pe cardinalul Merry del Val, care totuşi, pentru că fusese secretar de stat sub Pius X, avea acum destui adversari. La sfîrşit este

ales un *homo novus*, Achille Ratti, care de curînd devenise arhiepiscop de Milano, apoi cardinal; pe lîngă aceasta, era cunoscut peste tot ca un om învăţat. Mai înainte prefect al bibliotecii Ambrosiana iar apoi al bibliotecii Vaticane, era în relaţie cu mulţi învăţaţi, cunoştea multe ţări străine şi vorbea curent limba germană.

Pius XI avea în el ceva din marii papi reformatori ai secolului XVI, vitalitatea lor, capacitatea lor de muncă, vederi înaintate şi chiar şi gustul pentru construcţii grandioase. Cînd finanţele Sfîntului Scaun s-au îmbunătăţit simţitor după tratatul din Lateran, el supune întregul complex de edificii ale Vaticanului la o radicală restaurare, care, de altfel, era absolut necesară; înfiinţează pinacoteca şi alte edificii indispensabile vieţii noului stat, între care staţia de radioemisie şi multe alte instituţii ecleziastice centrale răspîndite în toată Roma. Pentru colaboratorii săi nu a fost întotdeauna un superior plăcut, fiind foarte exigent, dar în acelaşi timp ştia să acodre încrederea celor ce-o meritau. In prima jumătate a pontificatului său l-a avut ca secretar de stat pe cardinalul Gasparri, iar din 1930 pe cardinalul Pacelli, pe care spera ca într-o zi să-l aibă ca succesor.

El era într-adevăr omul potrivit pentru marea operă a reconcilierii cu Italia, pentru că era la înălţimea genialităţii şi energiei lui Mussolini. Nu se lăsa înspăimîntat de nimeni. Cînd în 1938 Hitler a ajuns la Roma, şi este primit triumfal de Mussolini, fără a voi să facă o vizită pontifului, Pius XI închide muzeele vaticane şi se retrage la Castel Gandolfo.

Dintre numeroasele sale enciclice, se distinge cea despre morala conjugală (*Casti connubii*, 1930) şi cea referitoare la problema socială (*Quadragesimo anno*, 1931), care este în legătură cu *Rerum novarum* a lui Leon XIII, apărută 40 de ani mai înainte. Eforturile sale pentru Acţiunea catolică, gîndită de dînsul ca un instrument a unei mai puternice organizări a întregului apostolat al laicilor, nu obţine întregul rezultat pe care îl aştepta. In afara Italiei, unde lumea catolică laică era deja prea organizată, Acţiunea catolică a fost considerată ca o specie de organism central, împărţit în diverse filiale diecezane şi parohiale, care nu numai că ar fi putut să tulbure viaţa marilor asociaţii deja existente, dar, în loc să desfăşoare un apostolat laci, ar fi putut termina prin a lega şi mai mult mişcările laice de autorităţile ecleziastice.

În afară de jubileul obişnuit din 1925, Pius XI a voit să celebreze alte două jubilee extraordinare, în 1929 şi 1933, dintre care, în special al doilea, a adus la Roma o mulţime de pelerini cum nu se mai văzuse niciodată pînă atunci. El iubea marile solemnităţi şi pentru aceasta depunea orice efort pentru ca acestea să poată fi demne de oraşul etern. Totuşi, nu căuta popularitatea. Poate că la Roma a rămas mai puţin popular decît mulţi din predecesorii săi; în schimb, se bucura de o stimă universală. Aceasta se va vedea la moartea sa. Zile întregi, mulţimea, apreciată la un milion de persoane, a trecut prin faţa catafalcului său aşezat în bazilica San Pietro, iar 5.000 de soldaţi ai armatei italiene abia că au fost suficienţi pentru a menţine ordinea în piaţa bazilicii.

Pius XII (1939-1958)

Ca niciodată mai înainte, la conclav au putut să participe toţi cardinalii Bisericii. Deja de la al treilea scrutin este ales cardinalul secretar de stat, Eugenio Pacelli. Alegerea corespundea dorinţei tuturor. Pius XII cunoaştea personal cea mai mare parte a oamenilor politici, călătorise prin America de Nord şi în cea de Sud, vorbea multe limbi, între care şi germana. Acum, romanii se bucurau nespus de mult pentru că, după atîta timp, devenise papă un fiu al cetăţii eterne.

Dar papa nu avea multe motive de a se bucura. Intr-adevăr, abia la şase luni după alegerea sa, izbucneşte al doilea război mondial, temut deja de mult timp. Pius XII a depus toate eforturile pentru a evita războiul. Propunerea sa de a organiza o conferinţă internaţională pentru rezolvarea problemelor în discuţie (mai 1939) s-a dovedit irealizabilă. Eforturile sale pentru o mediere între Germania şi Polonia, cu sprijinul guvernului englez, au eşuat şi ele. Fără rezultat a rămas şi apelul pentru pace din 24 august 1939 prin care implora: "Nimic nu e pierdut cu pacea, totul poate fi pierdut prin război". In colaborare cu State Unite, papa a încercat să oprească cel puţin intrarea în război a Italiei de partea Germaniei. Dar şi aici, chiar şi intervenţia autorităţii sale personale a rămas fără rezultat.

Pentru a face să înceteze războiul cît mai repede posibil, Pius XII îşi asumă, între sfîrşitul lui 1939 şi începutul anului următor, chiar şi rolul de mediator între rezistenţa armatei germane şi guvernul englez. Se presupunea că în Germania, dictatura ar fi putut fi înlăturată. Nu numai că toate comunicaţiile ambelor părţi treceau prin Vatican, dar papa însuşi se făcea garantul seriozităţii rezistenţei germane şi a lealităţii asigurărilor engleze. Insă în februarie 1940 acest plan va eşua, şi aceasta datorită retragerii comandantului suprem al armatei germane Von Brauchitsch.

Ca urmare a pactului din Lateran, de această dată poziţia papei era mult mai favorabilă decît în timpul războiului precedent. Atunci Italia, intrînd în conflict, îi obligase pe ambasadorii puterilor inamice care erau la Vatican să abandoneze Roma. Acum, în schimb, întregul corp diplomatic a rămas în oraş, cu singura diferenţă că reprezentanţii statelor aflate în război cu Italia au trebuit să se transfere în Vatican. Preşedintele Statelor Unite, nefiind în relaţii diplomatice cu Sfîntul Scaun, a voit să aibă un reprezentant personal pe lîngă papa. Vaticanul a fost pus sub supraveghere, dar, cu excepţia cîtorva violări, poziţia suveranităţii papei este respectată. Acum, spre deosebire de perioada lui Benedict XV, papa avea mijloace mai eficace pentru a comunica cu toată creştinătatea, în special radioul.

În armonie cu eforturile pentru pace ale lui Benedict XV din timpul primului război mondial, Pius XII, în special cu ocazia marilor mesaje de Crăcium, îndemna statele adversare la o justă şi echitabilă pace, "care să nu se bazeze pe căutarea vinei şi a pretinsei despăgubiri, dar care să conducă la restituirea teritoriilor cucerite şi ocupate cu forţa; care să nu pretindă de la nici un popor o renunţare impusă la drepturi şi necesităţi vitale, care, aplicată propriului popor, ar fi fost considerată insuportabilă".

În iulie 1943 Mussolini a fost înlăturat de la putere. In septembrie, guvernul italian încheie un armistiţiu cu Aliaţii. Regele părăseşte Roma iar trupele germane ocupă oraşul după puţine ostilităţi. Dar şi cu acesată ocazie nu are loc nici o acţiune ostilă împotriva papei, cu excepţia încercării de a distruge cu bombe staţia de radio a Vaticanului. In orice caz, papa era decis să rămînă la Roma. Folosindu-se de căile dipomatice, dînsul depune toate eforturile pentru a împiedica bombardarea Romei din partea Aliaţilor, şi aceasta cu

toate că oraşul era plin de soldaţi germani. Astfel reuşeşte să obţină ca centrul oraşului să fie cruţat; periferia, însă, avea să sufere catastrofalele bombardamente aeriene. Cînd în iunie 1944, trupele aliate ocupă Roma, populaţia recunoscătoare îi oferă papii ovaţii entuziaste.

Pe toată durata conflictului, papa, servindu-se de căile diplomatice şi de radio, nu încetează de a îndemna stăruitor guvernanţii să ducă războiul într-o manieră mai puţin inumană. Atunci cînd germanii subjugaseră jumătate din Europa, el îi avertizase în repetate rînduri că nu trebuiau asuprite ţările supuse. Această preocupare rezultă clar din scrisorile lui Pius XII, publicate mai tîrziu şi adresate episcopilor germani pe care el îi cunoscuse personal pe timpul cînd era nunţiu. Conform propriilor cuvinte, nu-l interesau numai valorile esenţiale creştine şi catolice, dar în aceeaşi măsură şi bazele morale minime ale existenţei şi demnităţii umane, altfel spus legea naturală dată de Dumnezeu însuşi. Incă în timpul războiului, dar mai mult decît moartea sa, se va reproşa papei o presupusă "tăcere". In realitate, papa a încercat, atît cît îi era posibil, să protesteze împotriva atîtor ilegalităţi şi cruzimi inumane. Dacă nu a făcut mai mult, a fost numai din teama că - aşa cum afirmase ambasadorul italian la 13 mai 1940 - : "dacă ar fi voit să vorbească deschis, situaţia acelor nefericiţi (polonezii), ar deveni şi mai dură". In timpul ocupării Romei de către germani, mai mult de 5.000 de evrei găsesc refugiu în instituţiile religioase, iar papa nu putea să pună în pericol vieţile lor printr-un protest deschis. Suferinţa spirituală a lui Pius al XII-lea apare clar din scrisorile sale adresate episcopilor germani: "...astfel că de atîtea ori e dureros de dificil să decizi, dacă este preferabil a utiliza rezerva şi o tăcere prudentă, sau libertatea cuvîntului şi o acţiune decisă" (3 martie 1944).

Papa organizează în Vatican o serie de opere de asistenţă, între care un loc de cercetare a prizonierilor, prin intermediul căruia s-a aflat de existenţa a circa 8 milioane de dispăruţi. Spre Vatican, mai ales după intrarea în Roma a trupelor aliate, încep să se îndrepte în număr mare ajutoare din toate părţile, în special din cele două Americi şi din Spania, datorită cărora autocoloanele şi convoaiele feroviare cu culorile pontificale puteau să ducă alimente şi îmbrăcăminte în toată Italia, chiar şi peste graniţe.

Obişnuitele pelerinaje în oraşul etern încetează pe toată durata războiului, dar se compensează cu sute de mii de soldaţi, mai întîi germani şi apoi aliaţi din toate părţile lumii, care, profitînd de scurta lor şedere Roma, se duc să-l vadă pe papa. Acesta acorda nenumărate audienţe, lăsînd deoparte orice ceremonial şi vorbind cu vizitatorii în diferite limbi. Majoritatea vizitatorilor nu erau nici măcar catolici, iar mulţi proveneau din regiuni unde predominau cele mai învechite concepţii cu privire la catolicism. Impresia lăsată de acea întîlnire prietenoasă şi simplă cu capul Bisericii era totdeauna foarte profundă.

În timpul războiului papa nu a numit nici un cardinal. In februarie 1946 a creat deodată 32, între care episcopii de Havana, Lima, Santiago de Chile, Rosario (în Argentina), São Paulo (în Brazilia), Utrecht, Laurenço Marques (în Africa portugheză), Pechin, Sydney, Toronto (în Canada) şi patru cardinali nord americani. Si Germania, de acum înfrîntă, şi a vut trei cardinali: Frings de Köln, Preysing de Berlin şi Galen de Münster, care însă a murit după cîteva săptămîni. Cu aceste numiri, după un război atît de devastator, papa căuta să exprime în manieră deosebit de semnificativă universalitatea Bisericii. Dintre naţiunile europene care în timpul războiului au suferit mai mult sub ocupaţia germană, papa numeşte episcopi pe aceia care s-au distins în mod deosebit prin tăria şi fermitatea lor şi care deveniseră într-un fel centrul rezistenţei Bisericilor lor naţionale.

Considerînd marile calităţi ale acestui papă, ne surprinde faptul că împotriva lui s-a putut crea în Italia, nu mult timp după sfîrşitul războiului, o întreagă campanie de denigrare, aţîţată de un anticlericalism murdar. A fost un moment cînd în orice parte a oraşului etern erau răspîndite foi volante cu acuze vulgare şi caricaturi ale Pontifului Suprem. La puţini ani după moartea sa se vor isca tulburări împotriva memoriei sale, prin care era învinuit de lipsă de curaj, tăcere din frică, adeziune interioară la nazism şi resentimentele anticomuniste; a fost o repetare tîrzie a tuturor acuzelor aduse papei imediat după război în ţările comuniste. In realitate, chiar după izbucnirea războiului contra Rusiei, Pius XII s-a abţinut în mod voit de la orice afirmaţie care ar fi putut să fie înţeleasă chiar şi în cel mai mic grad ca o aprobare a războiului, ca o cruciadă contra bolşevismului sau ca un război sfînt. Aderînd la dorinţa exprimată de mult timp în

diverse cercuri catolice, Pius XII s-a decis să proclame ca dogmă de credinţă doctrina înălţării Mariei la cer. Solemnitatea liturgică a acestui mister de credinţă care era celebrat pe 15 august, era prezentă în Biserica greacă încă din secolul VI, iar în cea latină din sec. VII. In teologie, acest adevăr nu a fost contestat niciodată. Totuşi, se vor face ample şi profunde studii de pregătire şi vor fi consultaţi toţi episcopii. Unica dificultate stătea în evitarea pericolului ca definiţia să pară a include în vreun mod diferitele legende referitoare la moartea Sfintei Fecioare, chiar dacă acestea erau foate vechi. Fazele preliminare au fost terminate favorabil, iar la 1 noiembrie 1950 papa proclamă ca dogmă o învăţătură care a fost mereu prezentă în Biserică. Cu acea ocazie vor veni la Roma mase impunătoare de pelerini din toată lumea.

Pius XII a făcut şi primii paşi pentru o completă reînnoire a breviarului şi a misalului roman. Prin propria-i iniţiativă a fost editată şi noua versiune a psaltirii latine. O reorganizare perfect corespunzătoare ritmului vieţii moderne, a fost aceea privitoare la postul euharistic, care de altfel devenea o consecinţă naturală a decretelor lui Pius X despre sfînta împărtăşanie.

Dintre numeroasele sale enciclici, o importanţă deosebită a avut-o *Mediator Dei* (1947), împotriva exagerărilor mişcării liturgice. Poate încă mai importante sînt principiile sociale şi filosofice conţinute în numeroasele sale discursuri şi radiomesaje, cu care papa, rămînînd mereu terenul dreptului natural, încerca să pună stavilă exigenţelor prea marelui zel al reformatorilor socialismului de stat, care limitau şi proprietatea privată. La fel, dînsul încerca să stopeze unele pretenţii juridice exagerate referitoare la contractele de muncă.

Pînă la sfîrşitul existenţei sale, Pius XII nu a încetat să ia o poziţie de apărare a demnităţii umane şi a drepturilor celor oprimaţi. Sfîrşitul pontificatului său, a fost, într-adevăr, întunecat de nori ce ameninţau nu numai Biserica, ci pacea însăşi. Era comunismul ateu mondial, care în ţările unde reuşea să se impună, aducea cu sine dureri imense episcopilor, preoţilor şi credincioşilor, iar în unele ţări făcea orice în stătea în putinţă pentru a rupe Bisericile locale de Roma.

Chiar dacă în timpul celui de-al doilea război mondial regimul stalinist suspendă în parte, pentru motive tactice, lupta activă împotriva creştinismului, Biserica catolică a continuat totuşi să fie persecutată. Cu avansarea puterii sovietice spre Occident, Biserica ortodoxă, pentru că s-a aliat imediat cu aceasta, a fost folosită ca un instrument binevenit şi îngăduitor pentru propaganda politică. Bisericile unite din Ucraina de Vest, din Cehoslovacia şi România au fost separate cu forţa de Roma şi anexate Bisericii ortodoxe. In statele baltice, anexate Rusiei tot cu forţa, catolicii, prin deportări şi acte de violenţă, au fost reduşi la un procent minim faţă de numărul lor anterior. In ţările din blocul oriental (Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Bulgaria, Iugoslavia) care erau sau care sînt sub influenţa sovietică, s-a ajuns adesea la persecuţii de masă, arestări ale episcopilor şi preoţilor, desfiinţarea mănăstirilor şi a şcolilor catolice. In 1954, în Polonia erau încarceraţi jumătate din episcopi şi circa 2.000 de preoţi. In alte ţări, persecuţiile nu au fost mai puţin dure. Pretutindeni, raporturile diplomatice ale acestor state cu Sfîntul Scaun vor fi întrerupte.

În zona germană aflată sub regimul comunism, scopul ultim al politicii religioase era în mod evident lichidarea religiei şi a Bisericii. Considerînd, totuşi, situaţia germană în general, comuniştii nu socotesc oportună recurgerea la măsuri drastice. Insă devine din ce în ce mai intensă educaţia ateistă, înainte de toate în şcoală, în universitate, în armată, şi nu fără constrîngeri, astfel încît greutatea cea mai mare a acestor constrîngeri vor trebui s-o suporte laicii, în special familiile.

Pius XII a murit la Castel Gandolfo, la 9 februarie 1958. După moarte s-a putea s-a putut vedea cîtă stimă şi veneraţie trezise în toată lumea. Doliul acelor zile a luat proporţii întra-adevăr mondiale. In Roma, funeraliile sale au fost fără precedent în istorie, iar oraşul a primit trupul marelui neînsufleţit ca pe cel al "salvatorului" ei (*Defensor civitatis*).

Ioan XXIII (1958-1963)

Pentru conclav s-au adunat 52 de cardinali. Doi decedaseră deja în timp ce scaunul papal era vacant; alţi doi nu puteau să se prezinte la Roma: cardinalul maghiar József Mindszenty care, eliberat din prizonieratul comunist în timpul insurecţiei ungare din 1956, a trăit apoi a sub protecţia ambasadei nord-americane din Budapesta; al doilea era cardinalul iugoslav Alojzije Stepinac care, după ani de prizonierat în satul natal Krašić din Croaţia, avea motive să se teamă că lăsînd ţara, nu i s-ar mai fi admis reîntoarcerea în ţară († 1960). Este ales patriarhul de Veneţia, cardinalul Angelo Roncalli, care se va numi Ioan XXIII. Mai înainte fusese vizitator apostolic în Bulgaria, delegat apostolic în Grecia şi Turcia, iar după al doilea război mondial nunţiu apostolic în Franţa. Avea faima de a fi nu numai un diplomat înţelept, ci şi un păstor cu inimă mare.

Mai mult decît oricare alt papă, Ioan XXIII s-a ocupat de datoriile sale de episcop al Romei. Rupînd toate formalităţile protocolului pînă atunci în vigoare, el lasă deseori Vaticanul pentru a la parte în timpul Postului Mare la procesiunile din unele biserici staţionare; vizitează colegii, spitale, chiar şi închisorile.

La 25 ianuarie 1959 papa Ioan XXIII anunţa convocarea unui conciliu ecumenic şi a unui sinod diecezan pentru dieceza de Roma, ca şi reforma dreptului canonic. Anunţarea conciliului Vatican II trezeşte un vast ecou în toată lumea, suscitînd discuţii aprinse chiar şi în comunităţile creştine separate de Roma. In discursurile succesive, papa trasează ca sarcină principală a conciliului reînnoirea înterioară a Bisericii Catolice, ca prim pas pentru o viitoare unificare a întregii creştinătăţi.

Sinodul diecezei de Roma se va termina în ianuarie 1960. El a cautat să aplice capitalei lumii creştine experienţele pastora- le care au fost făcute în multe părţi ale Bisericii universale, recunoscînd că esenţialul pentru o reînnoire a vieţii religioase în oraşul etern consta în reînnoirea şi perfecţionarea vieţii sacerdotale. Pregătirea sinodului, făcută într-o manieră prea autoritară şi aproape fără participarea clerului, ca şi desfăşu-r-area acestuia, stabilită deja dinainte, au creat o anumită nemulţumire pentru o mare parte a Bisericii.

Încă de la primele sale creări de cardinali, Ioan XXIII a depăşit numărul maxim tradiţional care se ridica la 70. Această creştere a Sfîntului Colegiu denotă două tendinţe.

In primul rînd, numind numeroşi cardinali de curie, papa intenţiona să împartă munca administrativă a Sfîntului Scaun între numărul maxim de persoane, iar prin aceasta a făcut să intre în curie un număr de cardinali externi cum nu mai fusese niciodată. In al doilea rînd, creşterea Sfîntului Colegiu dădea posibilitatea unei mai bune reprezentări a întregii Biserici. Procedînd astfel, papa Ioan XXIII a ridicat la ridicat la această demnitate pentru prima dată episcopi mexicani, uruguaiani, japonezi, filipinezi, şi împreună cu aceştia şi pe primul reprezentant al Africii. Prin voinţa papei, cardinalii nerezidenţi în Roma trebuiau să partici- pe mai activ ca în trecut la conducerea Bisericii universale şi să se prezideze în viitor şedinţele congregaţiilor de care aparţineau, şi aceasta de fiecare dată cînd se vor afla la Roma.

Papa Ioan XXIII, care a convocat Conciliul, poate să-l prezideze numai în prima sesiune. Deja la sfîrşitul lui 1962 apar simptomele unei grave maladii, de care va muri la 3 iunie 1963. In scurtul său pontificat, prin politeţea şi aversiunea faţă de orice formă de oficialitate, cucereşte veneraţia şi iubirea a numeroase persoane, chiar şi a acelora care erau departe de Biserică.

Paul VI (1963-1978)

Pe 21 iunie, într-o singură zi, conclavul îl alege ca succesor pe arhiepiscopul de Milano Giovanni Battista Montini, care pînă în 1954 lucrase în Secretariatul de Stat, iar în ultimul timp ca adjunct şi prosecretar de stat. El ia numele de Paul VI. Trebuie să observăm aici un paralelism surprinzător: doi papi, aleşi în mod extraordinar de rapid în ultimile conclave ale istoriei Bisericii, adică Pius XII şi Paul VI, - amîndoi aleşi în mai puţin de 4 scrutine -, în ochii opiniei publice, atît din interiorul cît şi din exteriorul Bisericii, au fost uneori controversaţi, în timp ce alţi doi, care au fost aleşi doar după repetate tentative fără ieşire, adică Pius XI şi Ioan XXIII (alegeri care au durat 4, şi respectiv 3 zile), au avut o primire unanimă din partea opiniei publice. Imediat după alegerea sa, Paul VI declară că intenţioneaz să continue conciliul, întrerupt prin moartea papei. Călătoriile sale au avut un răsunet mondial. După călătoria lui Pius VI la Paris

pentru încoronarea ca împărat a lui Napoleon I (1804), acestea au fost primele călătorii în extern ale unui papă. Prima sa călătorie (anunţată la sfîrşitul celei de a doua sesiuni a conciliului) la începutul lui 1964, îl poartă în Tara Sfîntă, unde se întîlneşte cu patriarhul ecumenic al Bisericii Ortodoxe, Atenagora, şi unde schimbă cu el un sărut fratern. La sfîrşitul aceluiaşi an Paul VI participă la congresul euharistic de la Bombay. In 1965 vorbeşte în adunarea generală a Naţiunilor Unite le New York. Călătoria prevăzută la sanctuarul Czestochowa din Polonia, cu prilejul încheierii aniversării primului mileniu de la încreştinarea Poloniei, a fost împiedicată de intervenţia guvernului local. La al cincizecilea aniversar al apariţiilor de la Fatima (1967), papa vizitează, în sfîrşit, acest sanctuar portughez. Tot în 1967 (iulie) Paul VI se deplasează la Istambul, unde se întîlneşte din nou cu patriarhul ecumenic Atenagora şi vizitează Smirna şi Efesul. In 1968 ia parte la congresul euharistic de la Bogota şi la Conferinţa Episcopală a Americii latine de la Medellin. In 1969 vizitează Organizaţia Internaţională a muncii de la Geneva şi, în acelaşi timp, Consiliul Mondial al Bisericilor. Tot în acest an participă la Conferinţa Episcopală Africană din Uganda. In 1970 vizitează Australia, Filipine şi în alte ţări ale Extremului Orient, însă fără să meargă în Japonia. Nu au fost încă clarificate adevăratele motive ale atentatului împotriva sa din Filipine.

Primii ani ai pontificatului lui Paul VI sînt caracterizaţi de creşterea la scară mondială a interesului faţă de Biserică, dar şi de o nelinişte ce putea fi întîlnită chiar şi printre credincioşi. Această nelinişte nu s-a născut atît din conciliu, pentru că exista şi mai inainte (chiar dacă înainte nu se vedea suficient necesitatea unei mai mari aderenţe a Bisericii la lumea contemporană, a unui *aggiornamento*, cum avea să-l numească Ioan XXIII, însă aceasta s-a manifestat şi s-a conturat în conciliu.

Conciliul Vatican II (1962-1965)

Între prevederile adoptate de Ioan XXIII pentru pregătirea Conciliului Vatican II, de importanţă deosebită a fost înfiinţarea secretariatului pentru unirea creştinilor. Pentru a-l conduce, papa cheamă pe iezuitul german Augustin Bea, făcut cardinal în 1959. In

timp ce celelalte instituţii însărcinate cu pregătirea (în total, în afară de Comisia Centrală, 11 comisii şi 3 secretariate), urmau în munca lor şi în alegerea colaboratorilor în linie tradiţională şi conservatoare, astfel încît schemele redactate de ele erau deseori respinse sau schimbate de conciliu, secretariatul pentru unirea creştinilor s-a bucurat de o apreciere deosebită chiar şi în afara Bisericii. Datorită influenţei lui, reprezentanţii Bisericilor creştine necatolice au putut să ia parte la conciliu, în calitate de observatori oficiali. Prezenţa acestor observatori în timpul şedinţelor de lucru ale conciliului (adunări generale), ca şi informarea opiniei publice despre evoluţia consultărilor, au dat acestui conciliu un caracter cu totul deosebit. Interesul publicului mondial a fost nebănuit de mare. Mai mult de 2.000 de episcopi au participat la acest conciliu, care a durat din 1962 pînă în 1965 şi s-a desfăşurat în 4 sesiuni, ţinîndu-se în toamna fiecărui an adunări generale şi "şedinţe publice". Incă de la început (deschiderea solemnă a fost în ziua de 11 octombrie 1962 iar două zile mai tîrziu prima adunare generală), părinţii conciliari nu s-au arătat deloc dispuşi să accepte decizii prefabricate. In timp ce se desfăşurau pregătirile pentru votările fiecărui comisii, decisive pe toată durata conciliului şi care care trebuiau efectuate în baza unei liste de nume stabilită deja de mai înainte, cardinalii Liénart (Lille) şi Frings (Köln) au prezentat o moţiune pentru a obţine amînarea procedurii şi astfel să ofere părinţilor conciliari posibilitatea de a se informa şi să voteze conform propriilor aprecieri. După ce s-a primit această cerere, a fost garantată o compunere corespunzătoare a comisiilor conciliare, adecvată situaţiilor reale.

Ansamblul problemelor tratate de conciliu (după K. Rahner -M. Vorgrimler) poate fi clasificat sistematic în trei grupe:

1) Revelaţia Bisericii ei înseşi; 2) Viaţa internă a Bisericii; 3) Misiunea Bisericii în lume.

Un efect imediat pentru întreaga viaţă a Bisericii l-a avut constituţia despre Liturgie, aprobată în 1963. Cu aceasta, mişcarea liturgică, începută în anii de după primul război mondial, a devenit patrimoniul comun al Bisericii şi a continuat să se dezvolte în mod armonios. In extern, s-au observat mai întîi înnoirile cu caracter exterior: folosirea limbii poporului, competenţe mai mari acordate conferinţelor episcopale naţionale pentru

aplicarea formelor liturgice proprii. Evident, aceasta a reprezentat un proces invers celui din secolul XIX, deoarece atunci s-a încercat unificarea formelor liturgice locale după uzul roman. Pentru publicul mondial, documentele cele mai importante au fost Declaraţia despre libertatea religioasă şi despre relaţiile Bisericii cu religiile necreştine, publicate solemn în timpul ultimei sesiuni. In acest sens, un mare răsunet l-a avut capitolul dedicat poporului evreu. In ambele se vorbeşte despre depăşirea unor dificultăţi istorice destul de mari. In primul caz trebuia să se motiveze deplina libertate de conştiinţă şi religioasă, dar fără să se ia o atitudine excesiv de tolerantă în relaţiile cu cei care aparţin altor religii, numai pentru binele comun sau din frica unui rău mai mare, şi în acelaşi timp fără să cadă în pericolul indiferentismului. Cu motivarea libertăţii religioase corespunzătoare demnităţii omului (decretul începe tocmai cu cuvintele "Dignitatis Humanae"), declaraţiile magisterului care de acum puteau să pară contrastante, mai ales acelea din secolul XIX (în special *Syllabus*-ul lui Pius IX din 1864), trebuie să fie considerate ca depăşite. Aici avem de asemenea o recunoaştere foarte importantă pentru înţelegerea globală a istoriei Bisericii: "Si întrucît în viaţa poporului lui Dumnezeu, pelerin prin vicisitudinile istoriei umane, uneori au existat atitudini mai puţin conforme cu spiritul evanghelic, ba chiar contrare acestuia, cu toate acestea, în Biserică, mereu a fost prezentă învăţătura conform căreia nimeni nu poate fi constrîns să îmbrăţişeze credinţa" (nr. 12). Capitolul despre ebraism subliniază faptul că nu se poate imputa poporului evreu ca atare nici responsabilitatea şi nici vina colectivă pentru moartea lui Cristos. Totodată, se încearcă eliminarea oricărui semn de antisemitism, prezent şi între creştini. Fără îndoială, aici şi-a spus cuvîntul şi amintirea persecuţiilor cutremurătoare întreprinse de nazism împotriva evreilor. Trebuie însă să precizăm că aceste episoade recente cu caracter antisemit nu au avut aceeaşi semnificaţie ca acelea din trecut, şi că ura dezlănţuită în timpurile recente împotriva poporului evreu a fost absolut anticreştină, şi nu trebuie confundată cu manifestările populare antisemite "creştine" de odinioară.

O importanţă mai mare, din punct de vedere teologic, o au cele două constituţii dogmatice despre Biserică şi despre revelaţie. Chiar dacă nu conţin adevărate definiţii

(conciliul a preferat să nu folosească definiţii şi anateme), ele reprezintă totuşi pietre de hotar pentru dezvoltarea doctrinală şi sînt rezultatul unor lungi şi profunde discuţii.

Spre deosebire de conceptul mai curînd instituţional, juridic şi ierarhic al Bisericii, aşa cum s-a dezvoltat mai ales în Evul Mediu şi apoi a fost întărit în perioada contrareformei, Constituţia despre Biserică ne vorbeşte cu mai multă claritate despre natura Bisericii, prezentînd-o "...ca un sacrament sau un semn şi instrument al unirii intime cu Dumnezeu şi al unităţii întregului neam omenesc" (nr. 1). Continuînd învăţătura conciliului Vatican I, care a putut să discute numai despre autoritatea papală, ea prezintă clar locul episcopilor în Biserică. Ca succesor al colegiului apostolic, colegiul episcopal, al cărui cap şi membru constitutiv este papa, are împreună cu el puterea supremă şi totală asupra întregii Biserici (cf. n. 22). Constituţia despre revelaţia divină "a fost rezultatul unui text, pentru care spiritele s-au divizat iar conciliul s-a regăsit pe el însuşi" (K. Rahner). Intr-adevăr, în prima sesiune, schema "despre izvoa- rele Revelaţiei" a fost respinsă de majoritatea participanţilor, după care a fost elaborat un text cu totul nou, a cărui schiţă a fost acceptată la vot abia la sfîrşitul conciliului. Revelaţia este înţeleasă ca manifestarea şi comunicarea lui Dumnezeu însuşi omenirii, iar răspunsul omului, în credinţă, mai ales ca întîlnire personală şi abandonarea întregii persoane, în Dumnezeu. Trebuie subliniată această accentuare, deoarece în acest mod a fost completată şi perfecţionată concepţia generală de odinioară despre revelaţie şi credinţă, prea intelectualistă şi atît de răspîndită (înţeleasă ca şi comunicare a unor adevăruri). Referitor la Sfînta Scriptură, Constituţia afirmă că învaţă adevărul "... pe care Dumnezeu, în vederea mîntuirii noastre, a voit să fie scris în Cărţile Sfinte" (n. 11). Cu aceasta nu se exclude faptul că Scriptura ar putea să conţină erori omeneşti, dar ele nu au nimic de-a face cu acest "adevăr". De altfel, în armonie cu enciclica biblică a lui Pius XII din 1943, se constată prezenţa a diferite genuri literare ca şi a unor expresii, care în diferite moduri exprimă adevărul în texte.

Reforma Curiei

După ce conciliul recomandase modernizarea practicii de muncă în administraţia centrală bisericească, încercarea unei mai mari colaborări cu episcopii din lume, ca şi internaţionalizarea personalului care compunea Curia, papa Paul VI a anunţat la 18 august 1967 în constituţia apostolică "Regimini Ecclesiae universae" o reformă energică a curiei începînd de la 1 ianuarie 1968. Prin aceasta, cardinalul secretar dobîndeşte o poziţie asemănătoare aceleia a unui prim ministru într-un guvern civil. El poate convoca pentru o "şedinţă de cabinet" pe şefii congregaţiilor curiei, pentru a facilita coordonarea administraţiei bisericeşti. De el depind direct "secretariatul pontifical" (echivalent unui minister de interne) şi "consiliul pentru afacerile publice ale Bisericii" (corespunzător ministerului de externe). Numărul congregaţiilor curiei a fost redus de la douăsprezece la nouă. In acelaşi timp, însărcinaţii curiei în materie financiară au fost reuniţi într-o "prefectură economică" care corespunde aproximativ unui minister de finanţe şi Curţii Supreme a Conturilor din adminstraţia statului. Pe lîngă aceasta, în Curie a fost întemeiat un oficiu de statistică.

Pe viitor, fiecare congregaţie va avea în frunte ca perfect un cardinal. Papa a renunţat la poziţia tradiţională de prezidenţă şi conducător pe care o avea în unele congregaţii. Pe viitor, numai episcopii diecezani vor putea fi numiţi membri de drept. Astfel, toate ţările vor trebui să fie reprezentate în corpul conducător al Bisericii. Cardinalii prefecţi, ca şi ceilalţi membri ai Curiei, nu mai sînt aleşi pe viaţă, ci numai pe o perioadă de cinci ani. Este posibilă însă şi o reconfirmare. In orice caz, mandatul încetează automat la moartea papei, pentru ca succesorul să nu fie constrîns în alegerea colaboratorilor. Eventualele discuţii cu privire la competenţele congregaţiilor, ca şi controversele juridice din cadrul structurii bisericeşti vor fi rezolvate în viitor de Signatura Apostolică care îndeplineşte astfel rolul Curţii Supreme de Justiţie, căreia i s-a adăugat o curte de justiţie administrativă.

Reprezentanţii laici sînt acceptaţi ca şi consilieri ai fiecărei congregaţii în problemele în care sînt competenţi.

Secretariatele pentru unitatea creştinilor, pentru necreştini şi pentru necredincioşi, ca şi Consiliul laicilor şi comisia de studiu "Justitia et Pax" sînt înserate oficial în Curie.

Dreptul de a-l alege pe papa este rezervat în continuare colegiului cardinalilor, care în iunie 1967, după crearea a 27 de noi cardinali, a depăşit pentru prima dată numărul de 100 de membri.

Motivînd reforma Curiei, papa Paul VI a declarat: "Ni s-a părut că trebuie să reînnoim curia romană după cerinţa timpului, pentru ca ea să poată deveni un intrument capabil şi eficace pentru ceea ce s-a încredinţat oficiului suprem de magister şi guvern".

Pentru a face posibilă repartizarea tuturor episcopilor la conducerea întregii Bisericii, conciliul sugerase instituirea unui sinod al episcopilor, din care să facă parte reprezentaţii tuturor conferinţelor episcopale din lume. Paul VI a convocat pentru prima dată acest sinod al episcopilor în septembrie şi octombrie 1967.

S-au aprobat de asemenea norme ce privesc predica, probleme referitoare la reforma Codului dreptului canonic şi formarea seminariştilor. Ca urmare a recomandării sinodului, papa a instituit o comisie internaţională de teologie, însă de atunci reuniunile anuale ale acestei comisii nu au dat rezultate demne de luat în seamă. Al doilea sinod episcopal din 1969, care s-a desfăşurat concomitent cu o întîlnire de grupuri de bază de preoţi, s-a ocupat de problema privitoare la colaborarea dintre Roma şi Conferinţele episcopale; al treilea Sinod al episcopilor (1971) a avut ca temă preoţia ministerială, precum şi dreptatea în lume. Experienţele acestor puţini ani nu sînt suficiente pentru ca să ne putem pronunţa decisiv, dacă şi pînă la ce punct a fost găsită aici o formă practică şi eficace de participare colegială a întregului episcopat la coresponsabilitatea pentru Biserica universală.

Reforma Curiei a fost completată de decretul referitor la limita de vîrstă pentru cardinali, promulgat în 1971, conform căruia aceştia, ajunşi la 80 de ani, pierd dreptul de a participa la alegerea papei.

Cu ocazia numirii noilor cardinali, în martie 1973, Paul VI a fixat la 120 numărul celor autorizaţi pentru alegerea papei.

Proiectul unei "Legi fundamentale" a Bisericii, pregătit şi elaborat în anii 1969-1971, cu care ar fi trebuit să fie fixată o parte din lucrările de după închiderea conciliului, şi care trebuia să servească drept bază a reformei Codului Dreptului Canonic, a trezit o

puternică opoziţie şi a fost respinsă; aceasta pentru că a fost considerată ca nesatisfăcătoare de Sinodul episcopilor din 1971.

La 25 ianuarie 1983 Ioan II a promulgat noul Cod de Drept Canonic, elaborat după Conciliu şi care ţine cont de sensibilitatea actuală pe tărîm bisericesc.

Curentele interne ale Bisericii

Chiar şi în secolul XX, considerată în ansamblul ei, viaţa internă a Bisericii arată un progres continuu în toate domeniile. Multe lucruri, elaborate cu grijă în secolul XIX, s-au dezvoltat pe deplin abia în secolul următor: o frecvenţă mai mare la sacramente, creşterea vocaţiilor la preoţie şi la viaţa călugărească,
educaţia religioasă în şcoală, predicarea şi cuvîntul scris, acţiunea caritativă şi zelul misionar.

Cu toate acestea, marile tulburări provocate de cele două războaie mondiale şi-au lăsat amprenta asupra vieţii interne a Bisericii. Nu au produs o delăsare, ci o anumită nelinişte, o excitare. Catolicii, loviţi de frecventele şi chinuitoarele evenimente, au devenit hipersensibili, ca, de altfel, întreaga omenire.

În timpul primului răzoi mondial şi chiar după sfîrşitul lui, a devenit o modă, ca să spunem aşa, "a-şi face examenul de conştiinţă, a se reeduca". Unii catolici considerau că Biserica este vinovată de toate, că a greşit. Se vorbea foarte mult de interiorizare, de sfîrşitul creştinismului antic, la care trebuia fără îndoială să ne întoarcem. In mulţi s-a clătinat încrederea în viaţa pastorală, în sacramente, în ierarhie. Chiar şi în mediile preoţeşti a apărut o căutare plină de nelinişte, de noi metode pastorale mai conforme timpului. Se spunea adesea că preotul trebuie să meargă mai mult spre "popor", să se apropie de "muncitori" şi chiar să coboare şi el în mină ca muncitor. Se afirma că era necesară revizuirea principiilor morale ale creştinismului şi în special cele referitoare la dreptul de propietate.

În aceste idei era mult idealism, dar şi mult chin. Atitudinea multora se aseamăna într-un fel cu a acelora care în adîncul inimii sînt convinşi că luptă pentru o cauză pierdută, însă caută febril un truc neaşteptat care să împiedice în ultimul moment prăbuşirea definitivă.

Organizaţii de masă

Munca pastorală în Biserică se realizează de la persoană la persoană; nici ierarhia, nici credincioşii uniţi în diferite comunităţi bisericeşti nu sînt o masă. Cu toate acestea, în viaţa Bisericii îşi au importanţa lor şi diferitele instituţii de masă, iar această importanţă a început să crească în secolul XX, odată cu creşterea numărului de credincioşi.

Ca prim aspect, trebuiesc luate în consideraţie *pelerinajele* la locurile venerate într-un chip deosebit. In parte, pelerinajele îşi au originea în Evul Mediu, însă în secolele XIX şi XX, datorită şi mai marii facilităţi a comunicaţiilor, au cunoscut o importanţă superioară trecutului. In secolul XIX a crescut numărul pelerinilor la unele sanctuare vechi: Altötting, Kevelaer (Germania), Mariazell (Austria), Czestochowa (Polonia), Monsserat, Loyola (Spania), Guadalupe (Mexic); tot în secolul XIX au apărut alte noi sanctuare foarte frecventate: Pompei (din 1875), Ars (deja din timpul vieţii celebrului paroh, † 1859), Paray-le- Monial, şi mai ales Lourdes (din 1858). La acestea s-au adăugat, în secolul XX, Lisieux (după canonizarea sfintei Tereza a Pruncului Isus) şi Fatima, în Portugalia, începînd în 1917.

În sfîrşit, foarte populate sînt pelerinajele care se repetă periodic, între care în primul rînd sînt cele de la Roma, pentru anii jubiliari. La ultimul jubileu din 1950, la Roma au fost circa 3 milioane de persoane.

Între manifestările de amploare mai mare din secolul nostru, trebuie să notăm *congresele euharistice internaţionale*. Iniţiativa a pornit de la o femeie franceză, Maria Tamisier, născută la Tours în 1834 şi moartă în 1910. Primul congres s-a ţinut la Lille în 1881. A fost nevoie de mult timp pînă cînd congresele, ţinute atunci aproape anual, să depăşească graniţele cercului cultural francez. Deschiderea a început cu cele două

congrese de la Londra (1908) şi din Köln (1909). După aceea s-au făcut paşi uriaşi. La Montreal, în 1910, a avut loc primul congres ţinut pe pămîntul american; au urmat la Madrid în 1911 şi la Viena în 1912, cel mai solemn din perioada dinainte de război. După întreruperea provocată de război, congresele s-au reluat la Amsterdam în 1924, Chicago în 1926, care a atins proporţii tipic americane, Sidney în Australia în 1928, Cartagena în 1930, Dublin în 1932, Buenos Aires în 1934, Manila în 1936 şi Budapesta în 1938. După al doilea război mondial, primul congres s-a ţinut la Barcelona în 1952, care a reînnoit strălucirea de altă dată. După congresul ţinut în 1955 la Rio de Janeiro, au apărut puternice iniţiative pentru a reînnoi munca pastorală pe întregul continent sud-american. In sfîrşit, congresul mondial de la München din 1960 a arătat roadele bogate ale unei lungi munci desfăşurate pe tărîm liturgic. Congresul euharistic ţinut la Bombay în 1964 a fost caracterizat de prezenţa papei Paul VI, ca şi cel ţinut la Bogot□ în 1968. La începutul anului 1973 congresul a avut loc, ca şi cu 45 de ani înainte, în Australia la Melbourne. Dar poate nu e greşit să reţinem că apogeul acestor manifestări de viaţă a Bisericii este de acum depăşit.

În Germania, a luat naştere o formă specială de manifestare de masă cu congresele catolice anuale numite *Katholikentagen*. Primul impuls a venit din partea asociaţiei *Pius-Verein* fondată de decanul catedralei din Mainz, Adam Franz Lenning în 1848, care a convocat în luna octombrie a acestui an al revoluţiei o adunare a tuturor asociaţiilor catolice germane. Acest tip de adunări, care îi avea în prima linie pe intelectualii catolici laici, a străbătut repede toate provinciile Germaniei, cunoscînd o importanţă deosebită mai ales în timpul *Kulturkampf*-ului. Personalitatea principelui Karl von Löwenstein († 1921), care a prezidat mai mulţi ani comitetul central permanent, a fost suficientă pentru a garanta ferma fidelitate a acestor întruniri faţă de Biserică. Congresele catolicile germane au fost imitate cu succes şi în alte ţări, ca Austria şi America de Nord. Rămîne valabil şi pentru *Katholikentagen* ceea ce s-a spus despre Congresele Euharisstice. Au fost distanţate mai mult în timp şi, în plus, se încearcă să li se scoată puţin cîte puţin caracterul de mari manifestări de masă.

În nici un mod nu ar fi permis să subevaluăm valoarea pastorală a unor manifestări atît de puternice. Pe lîngă schimbul de idei, adesea foarte util, ele au oferit ocazia pentru rugăciune şi pentru participarea la sacramente. La fel, aici este arătat acelor credincioşi care ar prefera să urmeze ad litteram sfatul Evangheliei: "Tu, cînd te rogi, intră în camera ta", că Biserica catolică este ceva mai mult decît un loc de devoţiuni private. Manifestările colective întăresc curajul de a mărturisi propria credinţă şi hrănesc sentimentul comunitar; apoi, constrîng autorităţile civile, nu întotdeauna bine intenţionate, să menţină o atitudine corectă faţă de orice fel de activitate religioasă publică.

Mişcarea liturgică

Viaţa religioasă este puternic îmbogăţită de efortutile făcute pentru a face mai accesibile pentru laici textele şi ceremoniile liturgice, favorizînd astfel o participare mai activă şi mai plină de viaţă la cultul divin. Unele din aceste eforturi îşi au originea în secolul XIX şi s-au dezvoltat într-o direcţie dublă şi opusă.

Ca urmare a dezvoltării unei pastorale "mai apropiate" de popor, unii tindeau spre o formă liturgică pe înţelesul poporului şi cu folosirea mai largă a limbii locale, pentru a face ca astfel poporul să participe activ la misterul euharistic. Susţinătorul cel mai înfocat al acestei orientări a fost vicarul general din Konstanz, Ignaz de Wessenberg. Impotriva acestei direcţii, spre sfîrşitul secolului XIX a început, mai ales sub conducerea benedictului francez Prosper Guéranger, abate de Solesmes, o mişcare unitară care voia să recunoască numai limba latină. In Germania, benedictinul Anselm Schott († 1896) a încercat să unească ambele intenţii într-un singur misal bilingv. El a obţinut un succes neaşteptat, iar cartea lui a fost imitată de mai multe ori. Intre timp, s-au îmbogăţit tot mai mult cercetările ştiinţifice şi mai ales istorice în domeniul liturgiei. In special în Germania a vut loc o unire fecundă între istoria liturgică genuină şi eforturile pastorale îndreptate spre o liturgie populară. Exceptînd anumite exagerări, această genuină mişcare liturgică a continuat să meargă hotărît spre aspiraţiile sale, întîlnind nu puţine obstacole din partea

ierarhiei, iar astăzi, cu constituţia liturgică a conciliului Vatican II, şi-a atins în mare parte scopul. In anii de după conciliu, tocmai în domeniul liturgiei s-a observat o nelinişte care a dus şi duce şi acum la diferite experienţe, care depăşesc cu mult scopul propus de Mişcarea Liturgică clasică de la început, şi care ar putea să pună în pericol unitatea liturgiei Bisericii. În contextul acestei reînnoiri, în Biserică trebuie să se noteze şi noile tentative în domeniul catehetic şi pastoral, care au început mai ales în Biserica olandeză. Aici avem catehismul olandez, publicat în 1966 şi tradus rapid în aproape toate limbile moderne.

Eforturi ecumenice

Un alt curent, care după primul război mondial a devenit un tip de mişcare, este cel care propune pacea şi reconcilierea cu Bisericile separate. Bisericile orientale separate sînt considerate cu o înţelegere şi o simpatie crescîndă. La aceasta a concurat într-o mare măsură şi mişcarea liturgică. Nu numai că a început să fie studiată teologia orientală, care din anul 1931 a fost prescrisă cu materie şcolară în seminarii, dar mulţi preoţi şi clerici au acceptat în mod spontan ritul bizantin pentru a putea să lucreze cu mai multă eficacitate în vederea reunificării.

Apoi, în mulţi s-a trezit dorinţa de a intra într-o legătură mai strînsă cu protestanţii de diferite denominaţiuni. Pe măsură ce viaţa publică se descreştina şi cercuri largi de persoane se îndepărtau de orice formă de credinţă, apărea tot mai mult dorinţa de unire între cei care se simţeau într-un fel creştini.

Din partea protestantă a avut loc o întreagă serie de conferinţe şi de congrese cu intenţia de a obţine colaborarea cel puţin a protestanţilor între ei şi, pe cît posibil, cu orientalii. Organizaţia *Life and Work*, al cărui animator a fost arhiepiscopul suedez Nathan Söderblom († 1931), a pregătit conferinţele de la Stocholm (1925) şi Edimburg (1937). *Life and Work* îşi proprune mai ales să coordoneze eforturile îndreptate spre un scop comun, fără referire la profesiunea de credinţă, în timp ce organizaţia *Faith and Order* urmăreşte o unitate teologică între diferitele confesiuni pe baza Sfintei Scripturi.

Congresele ei au avut loc în 1927 la Lausanne şi în 1937 la Oxford. Cele două organizaţii reunite au creat în 1938 la Utrecht un Comitet provizoriu, care în 1948 a devenit în mod definitiv actualul Consiliu mondial al Bisericilor. El şi-a ţinut primul congres în 1948 la Amsterdam; însă în 1952 *Faith and Order* a organizat din nou, singură, o adunare la Lund.

Biserica catolică a refuzat atunci să ia parte la aceste mişcări. Pius XI a explicat această poziţie în enciclica *Mortalium animos* din 1928. Cuvîntul lui Cristos: "va fi o singură turmă şi un singur păstor" nu se referă la viitor, pentru că unirea universală a creştinilor este deja prezentă în Biserica catolică. Orice persoană care intenţionează să se unească cu ea este binevenită, însă nu există o unitate superioară, un creştinism universal în care Biserica ar putea să se înscrie.

Biserica nu a avut nimic de obiectat cu privire la colocviile avute în 1921 între arhiepiscopul de Malines, cardinalul Mercier, şi anglicanul Lord Halifax, şi nici cu privire la discuţiile unioniste dintre catolicii slavi şi ortodocşi, care, începînd din 1907, au avut loc la Velehrad în Moravia. Sfîntul Scaun a răspuns la o întrebare formulată în cuvinte foarte amabile de numitul Comitet provizoriu din 1939, prin intermediul delegatului apostolic din Anglia, spunînd că nimic nu împiedică o luare de contact privată cu delegatul însuşi sau cu episcopii.

În 1948, o instrucţie a Sfîntului Scaun stabilea că participarea teologilor catolici putea să aibă loc numai cu acordul prealabil al Sfîntului Scaun. De fapt, în 1948 la Amsterdam şi în 1952 la Lund, teologii catolici au fost prezenţi ca "observatori".

Îndată ce Ioan XXIII a fondat "Secretariatul pentru unirea Creştinilor", acest organism s-a pus în mişcare şi a început să trimită în mod regulat observatori oficiali la întîlnirile "Consiliului mondial al Bisericilor" şi ale "Ligilor mondiale evanghelice".

În interiorul Bisericii, mişcarea ecumenică obţine o dezvoltare neaşteptată mai ales datorită conciliului. Dacă papa Ioan XXIII, la anunţarea conciliului, se referea la această orientare ecumenică, conciliul, cu decretul despre ecumenism "Unitatis redintegratio", a corespuns pe deplin acestei aşteptări. Intre principiile expuse aici referitor la mişcarea ecumenică, la care acum se alătură oficial Biserica catolică, este important mai ales cel

care afirmă că şi în comunităţile creştine necatolice trebuie recunoscută acţiunea Duhului Sfînt şi că Biserica îi priveşte pe membrii lor ca fraţi, tocmai pentru că, prin credinţa comună în Cristos şi botezul primit, se află într-o anumită comuniune, deşi imperfectă, cu Biserica catolică. Despre aceste comunităţi se spune că "în misterul mîntuirii nu sînt deloc lipsite de semnificaţie şi de importanţă" (n. 3) şi că în ele se află valori ce derivă "din aceeaşi plinătate de har şi de adevăr". Catolicii sînt invitaţi să "recunoască bogăţiile lui Cristos şi faptele virtuoase în viaţa celorlalţi, care dau mărturie despre Cristos, uneori cu vărsarea sîngelui" (n. 4). Pasul important pe care trebuie să-l remarcăm, este că Biserica însăşi, - şi nu ca mai înainte, cînd erau doar cîţiva catolici-, a intrat în mişcarea ecumenică. Chiar dacă conciliul "declară că este conştient că această hotărîre sfîntă de a reconcilia pe toţi creştinii în unitatea Bisericii lui Cristos, una şi unică, depă- şeşte puterile şi talentele omeneşti" (n. 24), decretul, cu limbajul şi francheţea lui neobişnuită, reprezintă o piatră de hotar pe un drum plin de speranţă, al cărui capăt nu se zăreşte încă.

Ca paşi ulteriori semnificativi, pe această cale trebuie să fie considerate întîlnirile dintre Paul VI cu patriarhul ecumenic Atenagora la Ierusalim (1964) şi Istambul (1967); a urmat apoi vizita aceluiaşi patriarh la Roma.

Eforturi pentru pace

Naţionalismul, în forma pe care a luat-o în secolul XIX, în multe ţări a luat proporţii tot mai monstruoase şi, în special cu primul război mondial, a atins temperaturi clocotitoare. Naţiunea, în semnificaţia originală a cuvîntului, este o comunitate de cultură, mai ales o comunitate de limbă şi obiceiuri. Numai atunci cînd din această comunitate culturală derivă drepturi politice şi revendicări, putem să vorbim de naţionalism, atît pentru că grupuri naţionale supuse politic pretind propria independenţă, cît şi pentru că grupuri care deţin puterea politică vor să desnaţionalizeze minorităţile care depind de ele. In schimb, mai puţin periculos este naţionalismul în acele locuri în care comunitatea naţională este una cu statul, şi de aceea se manifestă în forme de

mîndrie şi de grandomanie. Această sensibilitate naţională şi această aroganţă este uneori cu atît mai mare, cu cît mai mic şi mai slab este statul ca atare.

Deşi naţionalismul ridică bariere între oameni, în special de natură sentimentală, cu toate acestea el nu a putut să distrugă şi nici să pună în pericol unitatea Bisericii universale. Insă, cu cît în Biserică se vedea unitatea, nu exclusiv în legătura dintre membrele sale cu capul, cît mai ales în legătura dintre membre sale, cu atît mai mult războiul între popoarele creştine a fost simţit de numeroşi catolici ca o ruşine şi un scandal. De aceea, îndată după al doilea război mondial, catolicii din toate ţările intrate în conflict au încercat să se caute reciproc şi să iniţieze împreună o lucrare comună pentru pace. Mai intense au fost în special contactele dintre catolicii germani şi cei francezi. In 1965 episcopii polonezi şi germani au schimbat scrisori de reconciliere.

În timp ce în ţările asiatice şi africane, eliberate de puterile coloniale, naţionalismul a continuat să crească, după 1945 marile naţiuni industriale au înţeles - şi din cauza ameninţării unui posibil război atomic - necesitatea de a găsi căi pentru o colaborare la scară mondială între toate popoarele. Insă diferenţele ideologice dintre statele comuniste şi necomuniste au încetinit această dezvoltare.

Pius XII a încurajat mult toate eforturile făcute pentru o Europă unificată. Ioan XXIII a inclus în enciclica sa "Mater et Magistra" (1961), pe care a publicat-o cu ocazia aniversării a 70 de ani de la prima enciclică socială "Rerum novarum", problema tensiunii sociale între popoarele bogate şi sărace. După ce şi conciliul se ocupase de acestă problemă, Paul VI a declarat în 1967, în enciclica sa "Populorum progressio", că dezvoltarea naţiunilor mai puţin favorizate pînă acum şi rămase în urmă, trebuie să fie considerată ca problema de bază a oricărei politici pentru pace. Enciclica, în care pentru prima dată un papă are grijă să folosească un limbaj modern, nu transmite învăţături noi, dar apelează la cei avuţi şi le aminteşte datoriile sociale referitor la bunurile lor. Ea afirmă că numai un umanism legat de Dumnezeu poate să dea oamenilor o speranţă de pace şi de libertate.

În strînsă legătură cu problema ajutorului dat ţărilor din Lumea a Treia se află problema exploziei demografice şi a controlului naşterilor, problemă foarte discutată în

ultimii ani. Paul VI, cu enciclica "Humanae Vitae" din 25 iulie 1968, a luat o decizie care, dată fiind extrema publicitate făcută în acest domeniu, nu a satisfăcut şi nici nu putea să satisfacă unanimitatea opiniei publice, aşezîndu-se pro sau contra teologilor şi păstorilor. Pe de o parte, în document este prezentată ca de dorit paternitatea responsabilă, iar în anumite cazuri chiar recomandată; pe de altă parte, conform doctrinei tradiţionale a Bisericii, sînt declarate împotriva naturii, şi deci intrinsec rele, toate mijloacele şi metodele anticoncepţionale artificiale. Poate nici un alt document pontifical, după "Syllabus"-ul lui Pius IX din 1864, nu a provocat o aglomeraţie de păreri atît de discordante şi de reacţii uneori gălăgioase şi în mod nefondat ostile.

Deja papa Ioan XXIII, cu puţin timp înainte de moarte, se adresase tuturor oamenilor de bunăvoinţă, arătînd în enciclica sa "Pacem in terris" care sînt bazele păcii. Cu aceasta, el a prezentat, - nu fără aluzie la Carta ONU, - recunoaşterea generală a drepturilor omului ca bază esenţială pentru pace. O puter-nică rezonanţă a avut îndemnul său pentru "dialog", şi aceasta chiar şi între oamenii cu ideologiile cele mai diferite şi contrastante. Dialogul, apoi, ca mijloc pentru a ajunge la pace, ni-l prezintă şi mai bine Paul VI în prima sa enciclică "Ecclesiam suam".

Pe linia acestor solicitări pentru pace trebuie să amintim discursul lui Paul VI la Adunarea generală a ONU din New York în octombrie 1965, ca şi eforturile Vaticanului de a stabili contacte cu Uniunea Sovietică. Paul VI l-a primit în 1966 pe şeful statului sovietic Podgorny. Cu această ocazie, papa nu a căutat numai să obţină uşurări pentru catolicii din Uniunea Sovietică, ci a voit mai ales să obţină sprijinul acesteia în eforturile sale pentru pace, în special pentru rezolvarea conflictului din Vietnam.

Pe această linie trebuie să situăm şi multiplele tentative de a ajunge, cu guvernele ţărilor socialiste, la un modus vivendi suportabil pentru Biserică. Evident, rezultatele sînt diferite după ţări. Cu Iugoslavia au fost reluate chiar relaţiile diplomatice întrerupte după război (1970). In Polonia, graţie fidelităţii majorităţii poporului catolic faţă de Biserică, ea a putut să-şi consolideze poziţia, în timp ce în alte ţări, ca Ungaria şi Cehoslovacia, nu se poate nota încă o ameliorare.

Eliberarea din închisoarea rusă a arhiepiscopului Slipyi al Uniţilor, creat cardinalul în 1965, şi a primatului Ungariei, cardinalul Mindszenty, care trăia cu domiciliu forţat în sediul ambasadei SUA începînd de la insurecţia maghiară din 1956, au fost mai curînd gesturi izolate, decît semnul unei adevărate schimbări a politicii religioase.

Graniţele politice în Europa, modificate în urma celui de-al doilea război mondial, pentru prima dată au fost recunoscute oficial de către Sfîntul Scaun abia în 1972, şi aceasta deoarece, după ratificarea tratatului germano-polon, a fost fixată o nouă circumscripţie bisericească în teritoriile ex-germane ataşate Poloniei, iar în locul Administatorilor Apostolici de pînă atunci au fost instituiţi episcopi rezidenţiali. Această decizie, aşteptată atît de mult, a întărit poziţia Bisericii în Polonia şi într-un timp nu prea îndepărtat, ar putea să ducă la o decizie asemănătoare pentru teritoriul Germaniei orientale ("Republica Democrată Germană").

Încă de la început, conciliul Vatican II s-a simţit angajat în cererea unei păci mondiale. In constituţia pastorală despre Biserică în lumea contemporană "Gaudium et Spes", terminată tocmai la închiderea conciliului, găsim condamnarea solemnă a războiului total: "Orice act de război care fără discriminare ar urmări distrugerea unor oraşe întregi sau a unor regiuni vaste şi a locuitorilor lor, este un delict împotriva lui Dumnezeu şi împotriva omenirii şi trebuie condamnat cu fermitate şi fără ezitare" (n. 80). Situaţia tragică a lumii moderne apare însă evidentă în faptul că sinodul nu a putut să ignore cum, cel puţin temporal, echilibrul fricii reciproce reuşeşte să menţină pacea. Aşadar, nu putea să condamne explicit posesia armelor nucleare. Conciliul a făcut elogiul acelora care caută să-şi afirme dreptuurile proprii fără să recurgă la forţă, şi a dorit ca statele să adopte norme de protecţie pentru cei ce refuză folosirea armelor din motive de conştiinţă. In acelaşi timp însă, conciliul a recunoscut guvernelor dreptul la o legitimă apărare împotriva metodelor moderne de terorism. In plus, el afirmă că soldatul aflat în slujirea patriei trebui considerat ca şi "ministru al siguranţei şi al libertăţii popoarelor", deci nu numai al poporului său. Ascultarea oarbă apoi nu poate să scuze în mod absolut pe aceia care acţionează împotriva dreptului popoarelor.

Constituţia pastorală Gaudium et spes se străduieşte, ca şi alte documente conciliare, să găsească o bază de valori comune, care pot să fie recunoscute de toţi oamenii. Totodată, pune în lumină caracterul singular şi particular al demnităţii umane, şi de aici deduce drepturile şi datoriile, acceptabile pentru orice om, pe planul vieţii politice, economice, sociale şi culturale.

Rele şi pericole

Nu se poate nega faptul că începînd cu secolul XX, în majoritatea ţărilor, prestigiul Bisericii a făcut paşi uriaşi. Astăzi, aproape că nu se mai vorbeşte de acea inferioritate a catolicilor de care se vorbea atît de mult în secolul trecut. Cu toate acestea, numărul duşmanilor Bisericii nu a scăzut; dimpotrivă, putem spune că a crescut. De asemenea, şi munca pastorală a crescut în toate domeniile. Dar pentru aceasta nu au încetat pierderile şi greşelile. Tocmai în secolul XX, în unele ţări se asistă la adevărate mişcări de părăsire a Bisericii, cum s-a întîmplat în Cehoslovacia după 1918 şi în Germania după 1933. La drept vorbind, asemenea agitaţii nu şi-au atins scopul pe care îl speraseră, iar de care alţii se temuseră; au fost însă pierderi foarte dureroase. In unele ţări asistăm la numeroase convertiri; acestora, însă, li se opun pierderi mari cauzate în fiecare an de căsătoriile mixte. Nu trebuie să ne facem iluzii: expasiunea demografică a omenirii merge într-un ritm mult mai rapid decît creşterea numerică a Bisericii. Dacă acesta nu justifică previziuni pesimiste, este un fapt, însă, că Biserica nu se poate culca pe lauri şi că epoca noastră nu este pentru dînsa o epocă de aur.

Unul din simptomele cele mai neliniştitoare îl reprezintă scăderea vocaţiilor religioase, mai ales feminine, care după al doilea război mondial s-a manifestat în diferite ţări. O atare scădere este mai evidentă în Germania, Austria, Belgia şi Franţa, adică în unele din ţările lovite mai tare de război. Totuşi, explicaţia nu trebuie căutată în război. Dimpotrivă, istoria demonstrează că după războaie, vocaţiile religioase tind să crească. De aceea, cauzele trebuie căutate mai în profunzime, adică într-o deplasare de accent din partea unor scriitori catolici şi chiar a păstorilor de suflete. Intr-o pastorală colectivă

adresată clerului în 1949, episcopii francezi au avertizat că nu este permis să se facă o propagandă exagerată a idealurilor căsătoriei creştine în dauna idealului superior al fecioriei, care se bazează pe cuvîntul Evangheliei; şi că nu trebuie distraşi tinerii de a intra într-un convent sub pretextul că vor fi mai utili muncind în parohie sau ocupîndu-se de Acţiunea catolică.

După anii 1960, această dezvoltare menţionată mai sus a crescut şi mai mult, iar acum cuprinde într-o măsură cresîndă şi vocaţiile preoţeşti pentru clerul diecezan şi cel monastic. In aceasta se poate vedea mai ales o criză a credinţei şi a încrederii, care cuprinde tineretul. Biserica, atît ca instituţie, cît şi în strucurile ei, este pusă tot mai mult sub semnul întrebării. Scăderii îngrijorătoare a vocaţiilor trebuie să i se adauge defecţiunile unui număr tot mai mare de preoţi şi de călugări, care, cu sau fără aprobarea autorităţilor bisericeşti, părăsesc ministerul lor. Lipsa de preoţi care urmează, va duce mai devreme sau mai tîrziu la o restructurare totală a păstoralei, deoarece într-un timp nu prea îndepărtat, în multe ţări, nu vor mai fi preoţi sufucienţi pentru a ocupa parohiile existente.

Avînd în vedere această stare de lucruri, în diferite locuri s-a luat deja în consideraţie posibilitatea de a admite pentru predică "probati viri", adică laici căsătoriţi. In plus, fără aprobarea autorităţii bisericeşti, s-a pus în discuţie deja de mai multe ori problema de a admite la hirotonirea preoţească laici căsătoriţi, deoarece fără o astfel de deschidere ar exista pericolul unei descompuneri a ministerului pastoral obişnuit.

Ţările de misiuni

Răspîndirea Bisericii în toată lumea, pe care noi o vedem astăzi apropiindu-se tot mai mult de împlinirea ei, s-a realizat într-un mod aparent neregulat şi, am putea spune, în salturi. In realitate, însă, această răspîndire nu este încredinţată întîmplării, ci urmează legile proprii, atît interne cît şi externe. Cadrul extern ne este dat de panorama geografică a omenirii, care se lărgeşte tot mai mult şi care, doar din secolul trecut, a început să cuprindă întreg pămîntul. Norma interioară constă în acea tensiune intimă care a caracterizat Biserica încă din timpul apostolilor şi care o mînă din interior şi o

impulsionează ori de cîte ori apar la orizontul geografic noi ţinuturi ce trebuie cucerite pentru creştinism.

Cultura oamenirii a apărut în jurul bazinunului oriental al Mării Mediterane: Mesopotamia, Egipt, Grecia. Cînd creştinismul şi-a făcut intrarea în lume, epicentrul culturii se găsea încă în acest ambient, dar deja se extinsese spre Occident şi cuprindea întreaga Mediterană. Apoi, cînd în secolul VII a apărut Islamul, cu o cultură nouă dar inferioară, şi a invadat vechile ţări orientale, care fuseseră la originea civilizaţiei, trasînd în acelaşi timp o limită pe toată lungimea Mării Mediterane, cultura antică, deja încreştinătă, devenise exclusiv europeană şi occidentală.

Pentru mult timp s-a părut că Biserica va trebui să se limiteze doar la Europa. Dar dinamismul ei interior nu cunoştea opriri. Ea se răspîndise abia în spaţiul european, iar urgenţa de a se extinde îşi găsise o ieşire în cruciade. Concepute iniţial în maniera tipică a Europei medievale, ca o luptă pentru religie, mişcarea cruciată încă din timpul ordinelor medicante a luat o formă mai spirituală, adică extindere prin predicarea Evangheliei; a început puţin pe bîjbîite, aproape ca un fel de experienţă, încheindu-se fără un succes durabil. Intre timp, însă, franciscanii nu numai că reuşiseră să se stabilească definitiv în Tara Sfîntă, în pofida dominaţiei turceşti, dar la începutul secolului XIV s-au îndreptat spre interiorul continentului asiatic, aşa încît au ajuns pînă în China.

Idealul cruciadelor, adică intenţia unei cuceriri politico-militare în favoarea creştinismului, s-a dezvoltat în continuare în peninsula iberică sub aspectul de "recucerire" şi după ce aceasta s-a încheiat, s-a schimbat în perioada descoperirilor geografice într-o şi mai adevărată "cucerire". Vestitorul Evangheliei s-a alăturat companiilor militare pentru a-şi desfăşura activitatea pastorală în ţările cucerite recent, protejat de puterea colonială spaniolă sau portugheză. In felul acesta a fost rupt cercul care, ca şi în secolul XVI, limita Biserica la spaţiul european iar cea mai mare parte a Americii a fost cucerită pentru creştinism.

În perioada următoare, însă, raporturile Bisericii cu puterea seculară şi-au schimbat aspectul. Mai mult timp decît alţi conducători, regii spanioli au păstrat idealul principelui creştin, mereu gata să se angajeze la răspîndirea împărăţiei lui Dumnezeu; în

altă parte, în schimb, acest tip de principe este înlocuit de stat, care caută doar interesele proprii şi de care Biserica trebuia să fie de acum independentă, în vederea îndeplinirii datoriilor sale exclusiv pastorale.

Este foarte semnificativ faptul că tocmai în secolul XVI s-a folosit un nume nou pentru a indica răspîndirea Evangheliei: "misiunea". Cuvîntul face parte din vocabularul folosit de sfîntul Ignaţiu de Loyola, care îi puseseră pe călugării săi la dispoziţia papei pentru orice fel de "misiune", şi intenţiona să le întărească disponibilitatea în acest scop printr-un vot deosebit de ascultare. In acest timp "misiunile" care interesau cel mai mult erau cele orientale spre ţările cele mai indepărtate, care erau încă păgîne, fapt pentru care s-a dat denumirea de "misiune" trimiterii preoţilor la acele popoare şi operei însăşi de convertire a păgînilor. In acest nou termen se reveleazā o semnificaţie istorică profundă: nu mai este cuceritorul creştin acela care invită Biserica să-l urmeze, ci Biserica şi papa trimit proprii misionari acolo unde se deschid noi posibilităţi pentru convertire. Doar astfel s-au creat condiţiile indispensabile pentru ca toate popoarele să poată contribui la răspîndirea credinţei. Acest impuls spre extindere care, pentru a spune aşa, rămăsese neobservat, fără a lipsi totuşi vreodată din Biserică, s-a transformat într-o voinţă misionară conştientă, o voinţă simţită nu doar de capii creştinătăţii, dar şi credincioşi, deşi această ultimă fază s-a realizat abia în secolul XIX.

Cu toate că în Europa, Biserica devenise adultă şi se extinsese îndeosebi în America, totuşi, cea mai mare parte a acestei misiuni a rămas neîmplinită, chiar în ceea ce priveşte America, fapt pentru care s-ar putea spune că numai voinţa misionară din secolul XIX a făcut Biserica într-adevăr universală.

India

În 1498, şase ani după ce Columb făcuse prima sa călătorie spre America, Vasco da Gama, venind din Portugalia şi ocolind Capul Bunei Speranţe, a debarcat la Calcutta, pe coasta orientală a Indiei. In 1502, portughezii au ocupat oraşul Cochin situat mai la sud, în 1505 au debarcat în Sri Lanka, în 1510 au cucerit Goa (Panjim), în 1532 s-au

stabilit în peninsula Salsette, în faţa oraşului Bombay, iar în 1536 au luat în stăpînire oraşul Diu pe costa Gujerat.

India nu este o regiune, ci mai curînd un continent, ca America de Nord şi America de Sud. Insă, în timp ce America era aproape nelocuită în timpul cuceritorilor spanioli, portughezi şi englezi, portughezii au găsit în India o lume bogată în cultură, formată din state puternice şi cu o istorie politică destul de lungă. Pentru istoria internă a ţării, cuceririle portugheze au o importanţă foarte scăzută. Goa, capitala portugheză, cea care a putut să reprezinte mult timp strălucirea sa, nu a fost niciodată adevărata capitală a întregii Indii.

Încreştinarea acestei ţări este o misiune mult mai dificilă decît a fost la timpul ei încreştinarea Europei, care a avut totuşi nevoie de un mileniu de muncă pastorală. Nu-i de mirare deci că pînă astăzi, după patru secole şi jumătate, ea a făcut doar mici progrese.

Deja Vasco da Gama luase cu sine doi trinitarieni, dintre care însă unul a murit în timpul călătoriei, iar celălat a fost ucis mai tîrziu. Cabral a adus aici în 1500 opt franciscani şi cîţiva preoţi diecezani. Primii dominicani au ajuns pe pămîntul indian în 1503. Dar încă nu era cazul de a vorbi de o adevărată activitate misionară, mai ales în interiorul ţării.

De o importanţă maximă pentru evanghelizare a fost sosirea sfîntului Francisc Xaveriu, care a debarcat la Goa în 1542, după ce navigase timp de 13 luni. Xaveriu s-a născut în Navarra şi era, împreună cu sfîntul Ignaţiu de Loyola, printre fondatorii Societăţii lui Isus. El a mers personal ca să predice Evanghelia la sud de Goa, de-a lungul coastei Pescarilor şi în Travancore; a plecat apoi spre Sri Lanka iar în 1545 s-a îndreptat spre Orient. Goa a rămas cartierul său general, unde se întorcea ori de cîte ori termina vreuna din călătoriile sale apostolice. A murit în 1552 pe insula Sancian, situată în faţa coastei meridionale a Chinei, cînd încă nu împlinise 47 de ani. Francisc Xaveriu a devenit foarte curînd o figură legendară pentru toţi marinarii care călătoreau spre Extremul Orient, şi în continuare această faimă s-a extins şi în ţările Europei. S-au relatat minuni nemaiauzite, darul limbilor, învieri de morţi şi s-a vorbit de mii de păgîni convertiţi. Despre toate acestea nu găsim urme în veştile trimise în mod regulat în Europa de el şi de

însoţitorii săi. Importanţa lui Xaveriu nu constă în convertirile în masă, ci în faptul că el a organizat opera misionară. Asemenea apostolului Paul, el încerca terenul, experimenta metodele, crea mici centre pe care le încredinţa apoi colaboratorilor pregătiţi de el. Dacă după moartea lui nu au lipsit misionarii dispuşi să continue opera sa, acest fapt s-a datorat scrisorilor sale care, fiind cunoscute foarte curînd în Europa, au suscitat un entuziasm de nedescris pentru misiuni. Si aici e un alt aspect al importanţei pe care a avut-o acest om excepţional.

Totuşi, succesele nu au corespuns aşteptărilor. Exceptînd mica arie de influenţă portugheză, de altfel destul de restrînsă, misionarii nu au reuşit să se stabilească în nici o altă zonă. Goa, episcopie din 1533, a fost ridicată la rangul de mitropolie în 1558, şi a avut ca sufragană episcopia de Cochin. In 1606 s-a mai adăugat episcopia de Mylapore lîngă Madras, pe coastele orientale, acolo unde se venera mormîntul apostolului Toma. Aşa-zişii creştini ai sfîntului Toma pe coastele orientale, care sînt comunităţile de rit siro-nestorian, îşi au o origine destul de obscură şi provin din epoci foarte vechi. In 1599, o parte din ele au fost unite cu Biserica catolică, pentru dînsele înfiinţîndu-se episcopia de Cranganor.

Obstacolul principal în faţa unei activităţi misionare fecunde printre autohtoni, în afară de exemplul foarte rău al europenilor, l-a reprezentat faptul că în India, ca şi în alte părţi, încreştinarea era tulburată şi de aspectul exotic al misionarilor. Spaniolii cu caii şi armele lor de luptă, erau pentru sălbaticii din America şi chiar pentru aztecii semicivilizaţi ca nişte divinităţi; însă pentru populaţia hindusă, orgolioasă de cultura ei şi autosuficientă, portughezii, şi împreună cu ei misionarii, erau consideraţi ca un neam fără castă.

Misionarul iezuit Roberto Nobili, nepot al sfîntului Robert Belarmin, de acord cu superiorii săi, s-a despărţit de toţi ceilalţi europeni şi chiar de confraţii săi, şi în 1606 a venit la Madura îmbrăcînd hainele şi adoptînd modul de viaţă al unui înţelept brahman. A studiat limba sanscrită şi a fost primul care a descoperit relaţia acestei limbi cu limbile europene. El nu a lăsat nici o îndoială cu privire la caracterul său de preot catolic; astfel a obţinut convertiri printre brahmani, dar mai tîrziu nu a fost nimeni ca să-i continue opera.

În general, secolul XVII a fost un secol al regreselor. Pentru un anumit timp misionarii iezuiţi şi-au pus speranţele în atitudinea favorabilă creştinilor a împăratului Akbar (1556-1605) şi a fiului său Schahanjir. Pentru partea de nord, în 1637 a fost înfiinţat un vicariat apostolic, dar nu au fost convertiri în masă. La aceasta se adăugau conflictele continui între portughezi, care pretindeau exercitarea dreptului de patronat şi în afara teritoriilor lor, şi Congregaţia De Propaganda Fide. Olandezii, în partea de sud şi de vest, ca şi în insula Sri Lanka, i-au constrîns pe portughezi să-şi limiteze extinderea, arătîndu-se de asemenea peste tot foarte ostili misionarilor catolici. Mai mult, au apărut polemici, chiar între misionari, cu privire la măsura în care era licită adaptarea la obiceiurile civile ale indigenilor. Delegatul apostolic Tournon, trimis de Roma pentru a rezolva controversa şi pentru a vedea cum stau lucrurile cu privire în această problemă, în 1704 a condamnat practica de adaptare folosită de iezuiţi, părindu-i-se prea îndrăzneaţă. Arghiepiscopul de Goa a protestat, ca şi cum delegatul, prin această notărîre, ar fi fost lezate drepturile suverane ale Portugaliei. In 1744, Benedict XIV a condamnat definitiv practica de adaptare; iezuiţii s-au supus, dar au fost alungaţi de guvernul portughez.

Cu suprimarea Societăţii lui Isus, se părea că misiunile în India trebuiau să dispară. La o reluare a lor în secolul XIX s-au opus de la început încă o dată portughezii, pretinzînd cu încăpăţinare drepturile lor de patronat. Nefiind nici o speranţă de rezolvare, Grigore XVI, din proprie iniţiativă, a înfiinţat vicariatele de Madras şi de Calcutta (1843), Pondicherry şi Sri Lanka (1836), iar în 1838 a declarat că patronatul trebuia să se considere ca şi abolit. Urmarea a fost că în clerul portughez s-a declanşat aşa-zisa schismă din Goa, care a luat sfîrşit abia în 1886.

Între timp, numeroşi misionari ajunseseră în India, care, fiind sub dominaţie engleză, nu numai că îşi găsise pacea, dar începuse o nouă şi importantă dezvoltare culturală. Iezuiţii şi alte ordine au înfiinţat şcoli superioare. Acum au fost înfiinţate misiuni şi în partea de nord, mai ales datorită capucinilor. Iezuitul belgian Lievens a reuşit în 1885 să iniţieze în Chota-Nagpur, la nord de Calcutta, o mişcare de masă care în cîţiva ani a dus la peste 100.000 de convertiri. In 1886 Leon XIII a înfiinţat în India ierarhia catolică, care a început cu 8 arhiepiscopii şi 29 de dieceze sufragane.

În 1868 India avea 1.500.000 de catolici; astăzi ei sînt 6.550.000, însă acest număr este totuşi mic într-o ţară care are peste 500 milioane de locuitori. Situaţia zilelelor noastre se dezvoltă în favoarea catolicilor. Marea parte a catolicilor locuieşte în India meriodinală, care din punct de vedere cultural este cea mai avansată. Aici, catolicii participă la viaţa publică. Acei creştini ai sfîntului Toma, care au intrat în catolicism lîngă coastele malabareze în actualul stat Kerala şi care astăzi sînt circa 500.000, nu sînt deloc străini de Biserică şi iau parte în mod activ la viaţa acesteia.

În nord, catolicii sînt încă împrăştiaţi pe teritorii foarte întinse, în afară de cîteva mari oraşe, cum este Calcutta în est. Ca o compensare, în nord convertirile sînt mai numeroase decît în sudul ţării.

În ansamblu, dobîndirea independenţei politice a Indiei nu a adus nici o daună Bisericii. Ea devenise deja destul de autohtonă. Totuşi, pericolele pentru Biserică, care se ascund sub naţionalismul exagerat al unor state indiene, trebuiesc considerate tot la fel de mari ca şi ameninţarea comunismului, care e mereu latentă în această ţară.

Astăzi, Biserica din India e formată din 83 dieceze şi 2 prefecturi de rit latin, 17 dieceze de rit siro-malabarez şi 2 de rit siro-malancarez cu 125 de episcopi, aproape toţi autohtonii, dintre care trei sînt cardinali. Credincioşii sînt circa 10 milioane. Subîmpărţirea în caste, care într-un timp a creat atîtea dificultăţi în răspîndirea Evangheliei, abia că se face simţită în viaţa Bisericii.

Cu toate posibilităţile reduse de dezvoltare, în al doilea stat al acestui cvasi-continent indian, Pakistanul, care este o republică islamică, Biserica se bucură de o libertate deplină. Insă, din 56 milioane de locuitori, catolicii sînt abia 354.000.

În aceste ţări enorme, Bisericii îi revine desigur o muncă gigantică; în afară de acesta, atît Pakistanul cît şi India nu sînt atît de autonome, încît să nu aibă nevoie de misionari din Europa şi din America. Totuşi, nu se poate spune că este un teritoriu de misiune, în sensul că ar mai fi necesară o muncă de pionierat.

China

Dacă considerăm China după criteriul european, şi ea, mai mult decît o ţară, ne apare ca un continent. Spre deosebire de India, China a constituit încă din timpurile cele mai îndepărtate o unitate politică şi naţională. In timpul expediţiilor portugheze şi spaniole, ea era o lume închisă şi fabuloasă, despre care se spunea peste tot că este o ţară mai puternică şi mai cultă decît Japonia, dar inaccesibilă europenilor. Sfîntul Francisc Xaveriu şi-a dat seama că ea reprezenta cheia pentru o viitoare muncă misionară în Extremul Orient, dar el a numit la porţile imensului imperiu, fără a putea să pună piciorul aici.

Cinci ani după moartea lui Xaveriu (1557), portughezii au reuşit să se fortifice în insula Macau, care nu e prea departe de locul unde a murit Xaveriu şi se situează la porţile oraşului Canton, capitala Chinei de Sud. Locul a fost bine ales. In scurt timp, Macau putea concura cu Goa. Astăzi, însă, importanţa sa a trecut la vecinul oraş Hong Kong, ocupat de englezi în secolul XIX.

Din Macau şi din Filipine, care erau aproape, franciscanii, augustinienii şi dominicanii au încercat în repetate rînduri să pătrundă în China, dar în zadar; aceasta rămînea complet închisă pentru străini. In schimb, au reuşit în 1583 doi iezuiţi italieni, Ruggeri şi Ricci. Acesta din urmă s-a prezentat îmbrăcat ca un învăţat chinez, dar, aşa cum procedase în India şi confratele lui Nobili, el nu şi-a ascuns identitatea. Vorbea şi scria în limba chineză clasică iar prin cunoştinţele sale de matematică, astronomie şi geografie a ştiut să fie util guvernului, aşa încît n-a întîmpinat nici o dificultate în predicarea Evangheliei. In 1601 s-a stabilit definitiv la Pekin şi a murit aici în 1610. Iezuiţii au trimis din Europa misionari instruiţi anume în ştiinţă şi tehnică, în scopul de a continua munca iniţiată de Ricci. Părintele Adam Schall din Köln, care ocupa locul lui Ricci încă din 1631, a putut să rămînă în Pekin chiar şi în 1644 cînd Manciuria a ocupat Pekinul, distrugînd vechea dinastie. Schall era un mandarin (demnitar chinez) de primul rang. Iezuiţii sperau că vor putea să aducă la creştinism tot imperiul, graţie influenţei pe care o aveau asupra împăratului. Această speranţă de a recrea un nou Constantin s-a arătat foarte curînd zadarnică; cu toate acestea, şi în ciuda cîtorva momente de persecuţie, China avea în 1650 150.000 de creştini.

Din 1632 au început să lucreze în China şi dominicanii; în anul următor franciscanii, mai tîrziu augustinienii şi preoţii Seminarului din Paris. Cîţiva dintre noii misionari au considerat că iezuiţii au exagerat în acceptarea uzanţelor chineze, ca şi ceremoniile în cinstea strămoşilor şi a lui Confucius. S-a creat astfel acel conflict funest numit al riturilor chineze, care a provocat o mare daună operei misionare. Nu era vorba doar de o gelozie a ordinelor religioase; problemele prezentau dificultăţi reale iar părerile, în însăşi interiorul ordinelor, inclusiv al iezuiţilor, erau foarte diferite. Adevărul este totuşi că în Europa, atunci cînd lupta împotriva Societăţii lui Isus a devenit mai violentă, s-au vehiculat afirmaţii fără nici o bază în realitate, iar la acuzele de laxism moral, de îmbogăţiri necuvenite şi de sete de putere, s-au adăugat şi acelea de idolatrie şi răzvrătire împotriva papei.

Condamnarea practicii de adaptare folosită de iezuiţi a fost pronunţată pentru prima oară de Inocenţiu X în 1645. Mai tîrziu, ca urmare a explicaţiilor trimise imediat, s-au făcut totuşi unele concesii. Delegatul apostolic Tournon, care se declarase deja împotriva practicii de adaptare folosită de iezuiţii din India, în 1707 a sosit în China, rămînînd şi aici pe aceeaşi poziţie rigidă. In 1720, susccesorul său Mezzabarba, a făcut cîteva concesii, care însă nu au fost aprobate de Roma. In sfîrşit, în 1744 Benedict XIV a pronunţat condamnarea definitivă. Este totuşi exagerată afirmaţia unor istorici moderni, că în acel moment s-ar fi dat "lovitura şi graţie" misiunilor din China. In 1726 în China erau 300.000 de creştini şi cu toate persecuţiile care au urmat, numărul acesta s-a menţinut pînă în secolul XIX. In afară de aceasta, e sigur că suprimarea Societăţii lui Isus a dăunat progresului misionar mai mult decît toate decretele date împotriva riturilor chineze.

La început, adică în 1575, Macau a fost unica episcopie pentru China. In 1659 Congregaţia De Propaganda Fide a înfiinţat două vicariate apostolice la Hanoi şi în regiunea ce cuprinde astăzi Vietnamul de Sud şi Cambodgea, la care au fost afiliate diferite provincii chineze. Mai tîrziu, în 1680, a fost înfiinţat vicariatul apostolic de Fuzhou pentru toată China meridională. Aceste noi prelaturi au provocat neînţelegeri cu guvernul portughez pe motivul patronatului, iar în 1690 papa, pentru a mulţumi

Portugalia, a mai înfiinţat două dieceze noi la Pekin şi N□nj□ng, supunîndu-le jurisdicţiei de Goa.

Primul preot chinez a fost un dominican sfinţit la Manila în 1656 şi numit apoi vicar apostolic de N□nj□ng. In această calitate el a sfinţit ca preoţi trei iezuiţi chinezi. Supravieţuirea creştinismului în China în anii dificili de la sfîrşitul secolului XVIII, cînd nici un misionar european nu putea veni aici, se datorează preoţilor indigeni. In afară de aceasta, în 1811 s-a declanşat o persecuţie violentă şi de lungă durată. Abia în 1844 Franţa a reuşit să obţină în China exercitarea liberă a religiei, confirmată în tratatele de la Tianjin în 1858 şi de la Pekin în 1860. Spre anul 1850 în China erau 320.000 de catolici cu 135 preoţi chinezi şi 84 misionari străini. Acum, sub protectoratul Franţei, începe o perioadă îmbucurătoare. Alături de ordinele religioase care lucrau în ţară, cum ar fi franciscanii, dominicanii, lazariştii şi preoţii Seminarului din Paris, se adaugă în 1842 iezuiţii, în 1850 Misiunile Externe de la Milano, în 1865 misionarii de Scheut, în 1870 fraţii Scolilor creştine, în 1879 verbiţii şi alţii. Primele surori ale Carităţii sfîntului Vicenţiu au sosit în 1847, apoi, în 1860, au venit canosianele şi în 1867 surorile Ajutătoare ale sufletelor din Purgator. In continuare, toate congregaţiile religioase mai mari au luat parte la evanhgelizarea Chinei. In 1900 numărul catolicilor a urcat la 742.000, în 1940 la 3.183.000 cu 655.000 catecumeni, aşa încît în continuare, cu o creştere anuală de 100.000 de credincioşi, s-a ajuns repede la peste 4 milioane. In a doua jumătate a secolului XIX, numărul preoţilor chinezi s-a ridicat de la 135 la 400, iar în 1940 erau de 2.133. In 1926, Pius XI a consacrat personal 6 episcopi chinezi, iar în 1946 Pius XII a numit primul cardinal. In acelaşi an, el a ridicat vicariatele apostolice la rangul de dieceze, aşa încît astăzi Biserica din China este împărţită în 20 de arhiepiscopii şi 92 dieceze sufragane.

Persecuţiile continui, războaiele civile şi banditismul nu au putut să oprească activitatea misioanră. In măcelul din 1870, la Tianjin, au murit 30.000 creştini. In revolta Boxers-ilor din 1900 au fost ucişi 45 misionari, 9 surori şi numeroşi laici. Revoluţia din 1911, cu căderea guvernului imperial, nu a adus daune misiunilor, fapt care s-a întîmplat însă cu ocazia războaielor şi revoluţiilor următoare, care nu s-au terminat încă. Misionarii

au fost constrînşi mereu să fugă, sau erau luaţi prizonieri de bandele de tîlhari, cărora trebuiau apoi să le plătească un preţ pentru eliberare. Au fost distruse biserici şi şcoli. Tara este totuşi atît de mare, încît erau lovite de prigoană cînd o zonă, cînd o alta; astfel, daunele şi stricăciunile provocate puteau fi reparate cu o oarecare rapiditate.

Schimbarea politică din 1949 a adus Bisericii chineze o perioadă de suferinţă ce nu poate fi asemănată cu nici o altă perioadă din secolul XX şi poate din întreaga istorie a Biseri-cii. Toate instituţiile educative catolice au fost închise. Aproape toţi misionarii străini au fost expulzaţi. Mulţi seminarişti au fugit în Filipine şi în Hong Kong. Cu îndîrjita logică a sistemului lor, comuniştii au încercat cu toate puterile şi mijloacele să fondeze o Biserică naţională chineză independentă de Roma. Episcopii fideli Sfîntului Scaun, preoţii şi laicii care le-au urmat exemplul, au fost arestaţi şi trimişi la munci silnice în cele mai îndepărtate regiuni de graniţă, sau ucişi. După presiuni extraordinare, care au durat mai mulţi ani, guvernul comunist a reuşit în cele din urmă în 1958 să convingă cîţiva preoţi, care au fost consacraţi episcopi fără aprobarea papei. Trebuie spus de asemenea că, dată fiind cortina care izolează aproape complet China de restul lumii, nu este posibil de a şti pînă la ce punct aceşti episcopi sînt de acord în sufletele lor cu scopurile bisericii naţionale, care, în intenţia comuniştilor, ar trebui să fie un pas spre deslipirea totală de credinţă. Puţinele veşti care au reuşit să vină de la comunităţile catolice sînt mărturii ale unei nostalgii îndurerate pentru unitatea Bisericii şi dau Sfîntului Scaun asigurarea unei fidelităţi de nezdruncinat.

Revoluţia culturală pe care a declanşat-o Mao Tse-tung în 1966 s-a îndreptat într-un prim moment împotriva "îmburghezirii" din rîndurile partidului comunist, însă cu brutalitatea sa a lovit orice formă de cultură tradiţională şi apoi şi ceea ce a mai rămas din comunităţile creştine.

Într-un contrast deplin cu continentul chinez este dezvoltarea misionară de pe insula Taiwan, unde s-a refugiat guvernul naţionalist al lui Chian-Rai-chek. La sfîrşitul anului 1945 erau abia 10.000 catolici dintr-o populaţie de 6 milioane de locuitori, în timp ce astăzi, din 14.900.000 de locuitori sînt peste 300.000 de catolici. Rapiditatea acestei dezvoltări se datorează mai ales faptului că în acea misiune au venit să lucreze preoţi

chinezi alungaţi sau fugiţi din China roşie. De fapt, în timp ce în 1945 se găseau pe insulă doar 20 de preoţi, astăzi numărul lor a crescut la 580.

Aşadar, asupra istoriei misiunilor chineze, astăzi atît de întunecată, o rază de speranţă se proiectează din această dezvoltare fericită din Taiwan. Această istorie demonstrează că în China regresele nu au fost niciodată de lungă durată. Dacă acest lucru s-ar adeveri şi de data aceasta, trebuie spus că una din marile speranţe ale Bisericii este China şi este foarte posibil ca centrul de gravitaţie al Bisericii, care acum se îndreaptă din Europa spre America, în secolele viitoare să se îndrepte în direcţia Chinei. "Pericolul galben", despre care s-a vorbit atît de mult printre politicienii secolului XIX, pentru Biserică rămîne "o speranţă galbenă".

Japonia

Istoria Bisericii din Japonia a reprezentat pentru mult timp o serie de decepţii. In 1549, sfîntul Francisc Xaveriu a debarcat în Japonia, după ce a trecut prin Goa şi Malacca. El a parcurs mari distanţe în acea împărăţie de insule şi a încearcat să creeze aici misiuni stabile. In 1551, la întoarcerea sa în Goa, Francisc Xaveriu îl lăsă în ţară pe fratele său Torres. In curînd vor sosi aici alţi misionari iezuiţi, iar numărul creştinilor va creşte repede. In 1571 erau 30.000 şi 30 de ani mai tîrziu erau deja 750.000. Frecvente erau convertirile atît între nobili, cît şi printre principii ţării. Superiorul iezuiţilor, Valignani, a fost un organizator cu o mare abilitate, dar în acelaşi timp şi duşmanul declarat al europenizării spaţiului misionar. O delegaţie compusă din patru principi creştini se îndreaptă spre Europa în 1582 şi este primită cu mare onoare de papa; la întoarcere, în 1590, aceasta a povestit măreţia Bisericii şi splendoarea ţărilor occidentale.

Aceasta durează pînă în 1596, adică pînă cînd ajunge în Japonia primul episcop. In 1601, el hirotoneşte primii preoţi indigeni, doi iezuiţi şi un diecezan. Astăzi nu reuşim să înţelegem cum s-a întîmplat că atît acum cît şi mai tîrziu s-au gîndit atît de puţin la constiuirea unui cler local. In acelaşi timp nu trebuie să vorbim numai "de o indiferentă de nescuzat a iezuiţilor", cum a scris un recent istoric al misiunilor. Apusul evanghelizării

în Japonia a fost cauzat înainte de toate de violenţa exercitată de însuşi guvernanţii ţării. Afară de aceasta, în 1592 vor sosi în acest loc şi alţi misionari din diferite ordine călugăreşti, cei mai mulţi fiind spanioli din Filipine.

Deja în 1587 *shogúnul* Taikosama, cum îl numeau misionarii, a emis un prim decret de persecuţie. Mai tîrziu pare să fi devenit mai binevoitor, însă în 1597 el execută 6 franciscani, 3 iezuiţi şi 17 credincioşi. Sînt celebrii martiri de la Nagasaki, canonizaţi de Pius IX în 1862. Sub Daifusama, succesorul lui Taikosama, persecuţia devine şi mai sîngeroasă. Olandezii şi englezii l-au instigat contra spaniolilor şi portughezilor, deci contra catolicilor. Din 1612 decretele de persecuţie se succed cu o adevărată înverşunare iar numărul martirilor creşte tot mai mult. In 1625 numărul creştinilor japonezi ajungea la circa 600.000, însă deja erau tot mai puţine speranţe să li se poată trimite alţi preoţi. Au încercat dominicanii, franciscanii, iezuiţii, augustinienii, însă totul a fost zadarnic. Mare parte din ei au fost descoperiţi şi ucişi. Ultimii iezuiţi ajung în Japonia în 1643. In secolul XVIII, preotul Sidotti, care a venit din China împreună cu delegatul apostolic Tournon, ajunge pe coastele Japoniei, dar moare în închisoare în 1715. Si de cei trei iezuiţi trimişi în Japonia în 1749 nu s-a mai ştiut nimic.

Numai mult mai tîrziu, în 1858, Napoleon III, obţine ca francezii stabiliţi în ţară să-şi poată exercita cultul lor, dar şi atunci a fost interzisă orice activitate misionară printre indigeni. In 1865, vicarul apostolic Petitjean descoperă pe supravieţuitorii vechilor catolici japonezi, care, din prudenţă, voiau să se asigure că el recunoaşte pe papa, celibatul şi cultul Sfintei Fecioare. Numai o parte din ei, şi anume cei care nu mai foloseau o formulă validă pentru botez, acceptă să intre în catolicism; acum exista prima mlădiţă pentru viitoarea comunitate catolică. Guvernul acordă toleranţa religioasă în 1875; de acum înainte numărul creştinilor începe să crească lent, astfel că de la 20.000 în 1879, ajunge la 54.000 în 1898. Astăzi sînt în jur de 400.000. Cu toate acestea, mica comunitate catolică a Japoniei se distinge prin numeroasele vocaţii la preoţie şi la viaţa călugărească. Nu sînt rare convertirile între clasele cele mai culte ale naţiunii. Biserica catolică se bucură astăzi de un prestigiu indiscutabil; dovadă ne este faptul că guvernul japonez a trimis reprezentantul său pe lîngă Sfîntul Scaun. Insă, în general, Japonia

aparţine ţărilor de misiune cele mai dificile. Industrializarea sa, iniţiată de mult iar astăzi fiind completă, a distrus aproape în întregime vechile credinţe religioase ale poporului, chiar dacă urmele formelor culturale tradiţionale încă mai subzistă. Aşadar, activitatea misionară nu se găseşte în faţa oamenilor, ale căror idei religioase pot constitui un punct de contact, ci în faţa unei populaţii devenită atee şi care trăieşte într-un stat industrializat. Această situaţie se verifică şi în alte ţări de misiune şi va face şi mai dificilă activitatea misionară.

Filipine

Între cele trei mari imperii ale Asiei care sînt India, China şi Japonia, pe de o parte, şi continentul australian, pe de altă parte, se găsesc şi alte vaste regiuni, separate între ele şi înconjurate de mari întinderi de apă. Acestea sînt peninsula indochineză şi cel mai mare arhipelag de pe Terra, care se întinde din Sumatra pînă în Filipine şi Noua Guinee. Aceste teritorii reprezintă, ca dimensiuni, o lume asemănătoare cu Europa noastră. In aceste locuri apar centre misioanre deja de la sfîrşitul secolului XVI, în parte sub dominaţia portugheză, care în 1511 ocupă Malacca, şi în parte sub aceea a Spaniei, care în 1559 ocupă Filipinele, numite astfel în onoarea regelui Filip II. In 1546, sfîntul Francisc Xaveriu a plecat din Malacca spre insulele Maluku; el predicase la Amboina şi la Ternate. Sferei portugheze îi aparţineau atît Siamul cît şi Cambogia, unde în secolul XVII se fac unele tentative de evanghelizare misionară. Misiunile catolice în insulele Sunda au fost distruse aproape complet de avansarea olandezilor, care în 1641 au cucerit Malacca şi puţin mai tîrziu au ocupat tot hinterlandul. Numai pe insula Timor, care a rămas a portughezilor, se menţine o comunitate catolică mai numeroasă, atingînd astăzi 153.000 de credincioşi. In insulele olandeze, preoţii catolici pot vină abia după 1807, iar la început, numai pentru a se ocupa de catolicii europeni. Adevărata activitate misionară reîncepe în 1859 şi ia o mai mare amploare spre sfîrşitul secolului. Intre timp, însă, Islamul a luat în stăpînire toate insulele Indiilor olandeze.

Filipinele au fost spaniolizate şi conduse la creştinism cu aceeaşi metodă utilizată şi în coloniile spaniole din America. Misionarii, cei mai mulţi veniţi prin Mexic, vor trebui să fie şi aici, ca şi acolo, apărătorii indigenilor în faţa cuceritorilor. La început, munca este întreprinsă de augustinieni, mai tîrziu însă se impune aportul franciscanilor. Dominicanii îşi vor înfiinţa o provincie proprie în 1592; iezuţii vor face la fel în 1606. Manila, episcopat din 1578, devine arhidieceză în 1595 şi are trei episcopii sufragane: Nueva Segovia, Nueva Cáceres şi Cebú. Către jumătatea secolului XVII, Filipinele ajunseseră deja la 2 milioane de creştini.

Colonia rămîne aproape străină de evenimentele din restul lumii. La izolarea sa contribuia şi faptul că tot traficul comercial cu Spania se făcea trecînd prin Mexic. Manila a fost deschisă traficului internaţional numai în 1814. Ca şi în America, la fel şi în Filipine, în timpul iluminismului şi al liberalismului, au fost importate din Spania anticlericalismul şi masoneria. Aici, ca şi în America, un dezavantaj pentru evanghelizare l-a reprezentat faptul că Spania nu ştia să se decidă să creeze episcopi autohtoni. Cînd în 1898 spaniolii vor pierde colonia, nici un filipinez nu fusese ales vreodată episcop.

La început, se părea că ocuparea Filipinelor din partea Statelor Unite ar putea aduce Bisericii de aici numai daune. Alături de alte cuceriri ale civilizaţiei, americanii au adus şcolile de stat acontesionale. Sectele protestante pot să desfăşoare o intensă activitate de propagandă. Totuşi, are loc şi o creştere a vieţii pastorale, în parte prin meritul călugărilor americani. Numărul diecezelor urcă de la 5 la 15. Din păcate, al doilea război mondial, cu ocupaţia japoneză dintre anii 1942-1944, cauzează multe daune materiale şi moartea a mai mult de 100 de preoţi.

Ca şi în alte ţări catolice din Europa sau America de Sud, există şi în Filipine mulţi botezaţi care nu sînt practicanţi sau chiar sînt ostili Bisericii. Se simte mult lipsa de preoţi. Sînt abia 3.000, în timp ce pentru un număr dublu de catolici, în Statele Unite activează 39.000. Totuşi, în ultimii ani, creşterea numerică a vocaţiilor este consolatoare. E bine de reţinut că Filipinele, cu 32 de milioane de locuitori, este unica ţară catolică din emisfera orientală. De aceasta îşi poate da seama oricine ajunge aici din afară, de exemplu din China sau din Japonia. Congresul euharistic mondial, ţinut la Manila în

1937, a reprezentat un eveniment pentru întreg Extremul Orient; reuşita sa a fost splendidă.

Călătoriile lui Paul VI (1970) şi ale lui Ioan Paul II (1981) au fost considerate ca evenimente religioase de mare importanţă, pentru că atestă atenţia Sfîntului Scaun a lui Petru faţă de această naţiune catolică, văzută de alte naţiuni ca exemplu de convieţuire religioasă.

Filipinele sînt o ţară asiatică, unde se vorbeşte spaniola, dar aceasta nu-i face pe locuitorii ţării să se simtă europeni. Europeanul care din punct de vedere extern nu-i distinge pe chinezi de japonezi, crede că şi filipinezii aparţin aceleaşi rase. De aici urmează că, pentru simplul fapt de a fi un autentic popor al Asiei, catolicii din Filipine contribuie ca Biserica catolică din Asia să se simtă în propria-i casă.

Vietnam

În secolul XVI unii franciscani spanioli sosiţi din Filipine debarăcă la Celebes (Sulawesi), Borneo şi Sumatra pentru evanghelizarea acestor insule, însă nu obţin rezultate durabile. La fel se întîmplă pentru Hanoi şi partea sudică a Vientamului de Sud, care vor primi primii misionari de la Manila. La Hanoi, pe lîngă dominicanii din Manila, se alătură foarte repede preoţii Seminarului din Paris. La sfîrşitul seolului XVII, cu toate persecuţiile, erau circa 250.000 de credincioşi, avînd un cler indigen. In Vietnamul de Sud şi Hanoi vor fi persecuţii chiar şi în secolul XIX, în special sub împăratul Tuduk, care face să fie ucişi 5 episcopi, 115 preoţi şi mii de credincioşi. Luptele politice şi religioase se vor termina în 1886, atunci cînd francezii ocupă întreaga Indochină.

După al doilea război mondial, regatele din Laos şi Cambodgea devin independente. Acolo trăiesc numai mici minorităţi catolice. In urma ocupaţiei japoneze, şi chiar în timpul acestui război, în Vietnam apăruse o mişcare de independenţă puternic dominată de comunişti, care făceau tot posibilul pentru a reuşi în tentativa de a guverna ţara. Cu acordul de la Geneva din 1954, Vietnamul e împărţit în două, cu o linie de democraţie care traversează paralela de 17 grade. Nordul ţării, unde apăruseră

principalele centre de evanghelizare catolică, rămîne în mîinile comuniştilor. Acordul de la Geneva a permis totuşi ca 700.000 de catolici cu o mare parte din episcopii şi preoţii lor să emigreze în sud. In acest fel, în Vietnamul de Sud, din 19 milioane de locuitori, trăiesc astăzi circa 1.500.000 de catolici, în timp ce în Vietnamul de Nord, comunist, au rămas încă 700.000 de catolici într-o populaţie de circa 15 milioane de locuitori. Pe lîngă faptul că Biserica din Vietnamul de Nord a slăbit foarte mult din cauza emigrărilor i s-a adăugat un altul: într-o perioadă de cîţiva ani şi cu o violenţă mereu crescîndă, persecuţia religioasă a urmat şi aici metodele folosite în China roşie. Si aici, puţin cîte puţin, toţi misionarii străini au fost constrînşi să părăseaecă ţara, în timp ce preoţii autohtoni au fost constrînşi să colaboreze din punct de vedere politic cu regimul comunist. In 1960, întregul Vietnam primeşte (şi a fost a 38-a ţară de misiune din 1886) o ierarhie locală. Va avea 3 arhiepiscopii şi 17 episcopate. După împărţire, într-o primă perioadă, în Vietnamul de Sud au existat condiţii favorabile pentru ca Biserica să-şi poată desfăşura activitatea. Apoi însă, mişcarea insurecţiei comuniste a lui Vietcong, condusă din Nord, datorită creşterii activităţii de guerilă, a dus la declanşarea războiului civil. Forţele armate ale Statelor Unite sprijină guvernul sud-vietnamez. Războiul a paralizat în mod necesar activitatea misionară. Cu puţin timp înainte şi după asasinarea preşedintelui catolic Diem în 1963, din partea budiştilor se observă puternice resentimente faţă de catolici. In 1966, Paul VI, printr-un delegat trimis special pentru aceasta, încearcă să refacă raporturile dintre catolici şi budişti şi să sublinieze neutralitatea politică a Bisericii.

Coreea

O istorie misionară care poate fi considerată unică, este aceea a peninsulei coreene. Aici se formează o comunitate de creştini încă înainte de venirea primului misionar. Un timp, Coreea a fost o ţară vasală Chinei, absolut interzisă europenilor. Totuşi, unele cărţi creştine scrise în limba chineză, trec hotarul şi sînt citite cu mare

aviditate. Un membru al ambasadei care în fiecare an ducea tributul corean la Pechin, se botează în 1784. La întoarcere, acesta reuşeşte să formeze o comunitate creştină de mai bine de 4.000 de credincioşi. In curînd, asupra acestei comunităţi s-au abătut persecuţiile şi au fost şi martiri. Numai în 1794, un preot chinez travestit a putut să-i viziteze pe acei creştini. Incepînd cu 1831, preoţii Seminarului din Paris, prin repetate tentative, încearcă să pătrundă în ţară, dar în 1886 vicarul apostolic este ucis cu mulţi dintre misionarii săi. Insă de cînd în 1895, Coreea trece sub protectoratul japonez, persecuţiile încetează, cel puţin cele sîngeroase.

Misiunea coreeană începe astfel să se dezvolte satisfăcător, fapt care va dura pînă la al doilea război mondial, după care ţara este împărţită, la paralela de 38 de grade, în două zone de ocupaţie între Uniunea Sovietică şi Statele Unite. Din această împărţire vor rezulta o republică populară comunistă în nord şi o republică liberă în sud. Si aici, marile centre misionare se găseau în nordul ţării. In conflictul corean din 1950-1953, şi sudul ţării a fost invadat parţial de trupe comuniste iar misiunile au suferit daune enorme. Mulţi misionari şi preoţi indigeni au fost ucişi sau deportaţi. De acum înainte, în Coreea de Nord, a coborît asupra Bisericii o grea cortină a tăcerii. Dimpotrivă, după terminarea conflictului, în Coreea de sud părea să fi sosit ora unei dezvoltări foarte rapide. In 1965 catolicii ajunseseră la aproape 670.000 pentru o populaţie de 28.200.000 de locuitori iar tensiunea politică internă va determina crearea unei ierarhii locale. In 1962, în Coreea a fost instituită o ierarhie proprie. In cele două părţi ale ţării avem astăzi 3 arhiepiscopii şi 8 episcopii.

În concluzie, Asia musonică, adică întreaga arie a Indiei, Japoniei, Chinei, Indochinei şi insulele sud-orientale, cuprinde circa 25 de milioane de catolici, aproximativ cîţi sînt în Statele Unite. Cadrul însă este complet diferit. In Asia musonică trăieşte jumătate din întreaga omenire şi catolicii aproape că dispar în această masă imensă. America de Nord de mult timp nu mai este un ţară de misiune. In Statele Unite, Biserica nu are nevoie să primească; ea poate oferi. Biserica Asiei, din contra, pentru mult timp încă va trebui să depindă de aportul misionarilor externi. Intr-adevăr, sînt multe regiuni care aşteaptă încă un continuu aflux de evanghelizatori, în special preoţi. Totuşi,

Biserica progresează şi în Asia. Ea şi-a cucerit în acest continent dreptul de cetăţenie pentru că există o creştinătate catolică de tip asiatic. Preoţi şi episcopi cu piele "brună" şi "galbenă" sînt întîlniţi zilnic pe străzile Romei. Biserica nu cunoaşte probleme rasiale.

Australia

În Australia, care este cel din urmă continent descoperit şi abia recent colonizat, istoria Bisericii începe în 1787. In acel an ajunge la Botany Bay (locul unde va fi înfiinţat oraşul Sydney) primul detaşament de ocnaşi din Anglia. Intre deportaţi, al căror număr creşte foarte repede în urma altor deportări, se aflau şi prizonieri politici, iar printre ei şi irlandezi catolici. In 1817 un cistercin irlandez primeşte de la guvernul englez permisiunea de a se duce în Australia pentru a-şi asuma grija pastorală a exilaţilor, însă guvernatorul coloniei îi refuză debarcarea. Abia în 1821 doi preoţi au reuşit să pună piciorul în Australia. Ei găsesc aici 2.000 de catolici. Din punct de vedere ecleziastic, Australia aparţinea atunci vicariatului apostolic al insulei Mauritius. Căzînd în 1829 legile anticatolice din Anglia, preotul englez Ullathorne poate fi trimis în Australia în 1832 în calitate de vicar general, cu scopul de a organiza îngrijirea sufletelor. El găseşte deja 20.000 de catolici, care aveau doar o biserică şi două capele cu patru preoţi, dintre care unul locuia în Tasmania. In 1834 este ales primul vicar apostolic pentru Australia în persoana benedictinului John Polding. In 1842 Sydney a fost ridicat la rangul de arhidieceză, dîndu-i-se ca sufragană Hobart în Tasmania. Foarte repede se va ajunge la fondarea de noi dieceze: în 1843 Adelaide; în 1845 Perth în partea occidentală, Melbourne în 1847. Astăzi în Australia se găsesc 5 arhidieceze cu 19 sufragane şi un vicariat apostolic cu o *abbatia nullius*. Numărul catolicilor a urcat la 3, 6 milioane pentru o populaţie de 13, 6 milioane de locuitori, şi aceasta graţie activităţii misionare şi atenţiei Bisericii universale, care a celebrat la Melbourne (1973) al XL-lea Congres euharistic internaţional, unde a participat şi Paul VI.

Australia, este o ţară de albi. Indigenii, printre care muncesc misionarii, au fost reduşi la cîteva mii. In ţară, catolicii se bucură de o stimă deosebită; ei dispun de şcoli şi

colegii proprii, iar multe congregaţii religioase îşi au deja provincia lor australiană. In viitor se va vedea dacă Australia va reuşi să se menţină închisă în izolarea sa artificială, care exclude emigrările din Asia. In orice caz, poziţia Bisericii este destul de puternică pentru a putea suporta eventualele crize din extern. Trebuie adăugat faptul că, în pofida situaţiei religioase îmbucurătoare, acestui continent îi va fi foarte greu să-şi asume o funcţie însemnată în Biserică şi deoarece este foarte îndepărtat, am putea spune că, într-un fel, întoarce spatele restului lumii, avînd localităţile cele mai mari în sud-estul propriului teritoriu. Aceasta este valabil într-o măsură şi mai mare pentru Noua Zeelandă, care are 446.000 de catolici cu o ierarhie proprie (o arhidieceză şi trei dieceze).

Ţările Islamului

Asia tropical-musonică este separată de Europa de o largă fîşie de teritorii aride, care, văzute din Europa, sînt denumite Asia anterioară: Anatolia, Siria, Mesopotamia, Persia şi Arabia. Datorită poziţiei geografice deosebite, aparţin acestei Asii şi întreaga Africă de Nord, ca şi zonele ce formează Asia centrală la est de Marea Caspică, zone, la fel, aride, care se unesc cu deşerturile Asiei septentrionale. Este vorba de o înşiruire de stepe şi deşerturi, mai largă de 2.000 de kilometri în orice punct al său, care se extinde de la vegetaţia promontoriilor mediteraneene pînă la deşertul Gobi. Această extindere constituie lumea musulmană care, împreună cu întreaga Asie de Nord, formează o mare pată albă pe harta geografică a Bisericii. Pe întreg acest teritoriu nu numai că numărul catolicilor dispare din cauză că sînt foarte puţini, dar şi activitatea misionară este lipsită aproape peste tot de cel mai mic progres. Si să mai spunem că în unele din aceste regiuni, cum ar fi: Algeria, Egipt, Siria, Asia Mică, creştinismul ajunsese în antichitate la o deosebită înflorire!

Ca două mici insule, înconjurate de jur împrejur de lumea musulmană, se ridică două state a căror populaţie este în majoritate creştină: Etiopia şi Libanul, care din 1946 este o republică independentă. In secolul XVI, iezuiţii, fraţii minori şi capucinii s-au străduit ca să-i reconducă la unire pe etiopienii schismatici. Mulţi dintre dînşii, după

eforturi repetate, şi-au jertfit viaţa cu mult curaj. Etiopienii catolici sînt astăzi în număr de abia 160.000 şi locuiesc în majoritatea lor în Eritrea. Noua republică a Libanului, cu capitala Beirut, nu depăşeşte cu mult 2 milioane de locuitori, dintre care catolicii sînt circa 400.000. Beirutul este sediul patriarhului armenilor uniţi şi al sirienilor catolici, ambii cardinali, ca şi sediul nunţiului apostolic. Patriarhul maroniţilor îşi are reşedinţa în Liban.

Catolicii de toate riturile care trăiesc în restul imensului teritoriu islamic, nu ajung nici măcar la 2 milioane. Cea mai mare parte dintre ei se află în Africa de Nord franceză, în care intră Tunisia, şi aproape toţi sînt de origine europeană.

Motivul pentru care Biserica nu a putut să pătrundă pînă în marea "pată albă" nu constă în lipsa unei voinţe universale misionare şi nici în faptul că musulmanii nu se lasă convertiţi, ci mai degrabă în absoluta intoleranţă a societăţii islamice ca atare. Un musulman care primeşte botezul sau care încearcă în mod obişnuit să se apropie de misionari cu acest scop, oricare ar fi legile existente în una din aceste ţări, cade inevitabil în dispreţul universal şi de multe îşi pune în pericol chiar şi viaţa. In Pakistan, ca şi în alte ţări islamice, mulţi studenţi musulmani frecventează şcolile superioare creştine. Misionarii însă trebuie să fie atenţi ca niciunul dintre ei să nu se convertească la creştinism, deoarece acest fapt, cu siguranţă, ar fi suficient ca să marcheze în practică închiderea şcolii şi chiar sfîrşitul activităţii misionare. Luat din ambientul său, musulmanul poate să se convertească ca şi oricare altă persoană. Dar constrîngerea socială de care este înconjurat face ca un musulman să treacă foarte rar la creştinism.

În aceasta constă cea mai mare misiune pe care Biserica o va avea în viitor, misiune ce nu a început încă. In afara lumii islamice, Biserica îşi arată întreaga ei universalitate, chiar şi cea geografică. Peste tot se văd începuturi promiţătoare, şi chiar se poate spune că în ţările în care se prevede un mare viitor cum ar fi India, China şi chiar Africa centrală, evanghelizarea a depăşit deja fazele ei iniţiale. Nici lumea islamică nu mai constituie de mult timp un zid de separare care să închidă Biserica între graniţele Europei, aşa cum s-a întîmplat în Evul Mediu; acest zid este înconjurat de jur împrejur de

o lume creştină. Cu toate acestea, rămîne totuşi o lume de nepătruns pentru Biserică şi nu sînt încă indicii care să ne permită să întrevedem cînd se vor schimba lucrurile.

Africa

Africa de la sud de Sahara este un pămînt nou pentru misioanri. In Vest, pe insulele din Atlantic, există în schimb dieceze vechi, cum ar fi Las Palmas, în insulele Canare, înfiinţată încă din secolul XV, Funchal fondată în 1514, cea de pe insulele Capul Verde întemeiată în 1532 şi cea din insulele Azore care urcă în timp pînă la 1534. In zilele noastre, pe aceste insule îşi au locuinţă stabilită în jur de 1.700.000 de catolici. Dintre coloniile portugheze de pe continent, s-au păstrat numai Angola, în Vest, şi Mozombicul, la răsărit. Angola devine episcopie încă din anul 1596 iar astăzi este arhidieceză cu 8 dieceze sufragane. In Mozombic, Lorenço Marquez devine episcopie în 1612 iar episcopul său actual este cardinal. Dintre insulele împrăştiate în Oceanul Indian, cele din Mauritius şi la Réunion numără în zilele noastre circa 500.000 de catolici; pe insulele Amirante şi Zanzibar sînt numai cîteva mii.

În marea insulă din Madagascar, care prin structura ei geografică deosebită aparţine mai mult Asiei decît Africii, s-a înfiinţat un vicariat apostolic în 1848. Aici, misiunile s-au dezvoltat foarte rapid, astfel că insula numără 300.000 de catolici, cu un cler autohton numeros. În 1955 s-a putut forma ierarhia bisericească, împărţită în 3 arhidieceze cu 14 dieceze sufragane.

În cea mai mare parte, albii din Africa de Sud practică regilia protestantă. Burii au fost totdeauna ostili catolicismului. Catolicii din Uniunea Sud-africană, care se ridică la mai mult de 1.000.000, sînt aproape toţi negri convertiţi.

Cealaltă parte a continentului, ce formează adevărata "Africă neagră", a rămas necunoscut pînă la jumătatea secolului XIX, exceptînd zonele de coastă. În mare parte, în acest secol au fost stabilite legăturile cu întregul continent. Deşi multe misiuni sînt de dată recentă sau foarte recentă, totuşi, doar în secolul nostru s-a constituit ierarhia bisericească pe aproape întreg continentul african. Astfel, acum există în Africa peste 43

de arhidieceze, mai mult de 240 de dieceze, ca şi un număr şi mai mare de prefecturi şi vicariate apostolice, care sînt în continuă creştere prin noile lor subdiviziuni. În timp ce în 1912 numărul catolicilor era doar de 1.500.000, această cifră a urcat la 27.790.000 în 1963, cu mai mult de 3.300.000 de catecumeni. Tot în 1963, dintre cei 13.000 de preoţi care activau în Africa, 2.670 aparţineau deja clerului autohton. În 1966, dintre aceştia 2 erau cardinali şi 85 arhiepiscopi şi episcopi.

Multe dintre aceste misiuni africane trezesc astăzi mari speranţe. Luînd în consideraţie continentul african în globalitatea sa, se poate constata cum creşterea numărului de credincioşi depăşeşte cu mult creşterea anuală a populaţiei, astfel că procentajul catolicilor a crescut în mod considerabil în raport cu numărul populaţiei. Cele mai mari centre sînt Unganda şi ex-colonia belgiană din Congo, unde regiuni întregi s-au convertit la creştinism. În Nord este mare şi concurenţa protestantă, iar în centru se adaugă cea musulmană.

Formarea continuă a noi state africane, care în zilele noastre fac primii paşi în viaţa politică, nu ne ajută să prevedem şi efectul pe care poate să-l producă asupra dezvoltării Bisericii Catolice în Africa. Va fi totuşi greu să se realizeze speranţa unor misionari, conform căreia toată Africa centrală ar putea deveni catolică în numai cîteva decenii. Cu toate acestea, dacă convertirile vor continua încă un anumit timp în ritmul actual, se poate prevedea deja încă de pe acum formarea unei Biserici negre, care va avea o importanţă decisivă pentru viitorul Africii.

Biserica post-conciliară

Deceniul de după conciliu este în mare caracterizat de un fenomen complex care a văzut înlănţuindu-se factorii unei grave rupturi a comuniunii Bisericii. "Contestarea" a explodat în 1968, fiind axată pe revendicările sociale şi studenţeşti; ea a avut uneori o forţă de atracţie mai ales în lumea tineretului. Contestarea bisericească propriu-zisă a condus la confruntarea dintre Biserică şi cei care îi criticau bogăţiile şi gestiunea acestora,

creînd comunităţii de bază într-un contrast continuu cu ierarhia, considerată ca o aliată a celor puternici şi îndepărtată de cei emarginaţi. În ceea ce priveşte Italia, pot fi amintite grupurile cele mai omogene, ca: Isolotto din Firenze, comunitatea sfîntului Paul din Roma şi Oregina de la Genova.

Răspunsul la această nelinişte eclezială s-a dat odată cu reformele şi aplicarea punctuală a deciziilor conciliare care, tocmai pentru că cereau o aplicare, au condus la o contestare în sens contrar, întrucît orice reformă era văzută ca o cedare la forţele de dezagregare ale contestării din 1968. Structura eclezială se reînnoia totuşi, astfel că papa Paul VI a găsit un teren adaptat pentru adaptarea şi transpunerea în viaţă a conciliului. Orice domeniu al Bisericii, de la liturgie la cultură, de la viaţa religioasă la credinţă, a avut un document papal, care a ratificat noutatea conciliară şi a permis conciliului să insufle Bisericii un nou spirit şi să devină mai eficace în creşterea sensului comuniunii.

În lumea tineretului, odată cu creşterea culturală s-au format numeroase grupuri şi mişcări care au descătuşat fermenţii regiolizităţii. Pe această linie este emblematică prezenţa Mişcării spirituale sau carismatice, a mişcărilor neo-catecumenale şi penticostale, a focolarinilor, condusă de Chiara Lubich, cea numită Comuniune şi Eliberare condusă de don Giussani. Peste tot se înregistrează un ferment carismatic, care în unele cazuri se străduieşte să se canalizeze în structura clasică a parohiei, dar care se impune ca o formă nouă de rugăciune colectivă şi de asociere catolică, pe lîngă consolidata Acţiune Catolică.

Reforma liturgică, care s-a ocupat de toate cărţile liturgice şi de celebrarea sacramentelor, este aproape completă. Limba populară, traducerile, Liturgia Orelor pentru toţi, au reînviorat liturgia. În domeniul reformei Sfintei Liturghii s-a manifestat şi o anumită linie de contestare nostalgică din partea acelora care vedeau "Liturghia sfîntului Pius V" ca fiind statică şi nesupusă adaptării. Acest motiv, unit cu altele, l-a condus pe episcopul francez Marcel Lefebvre şi pe cei care l-au urmat la o ruptură cu Biserica (1988). i după conciliul din Trento, unii au fost acuzaţi că celebrează după vechiul rit, neţinînd cont de reforma tridentină; alţii, acuzaţi de aceeaşi eroare, s-au scuzat la Roma spunînd că nu posedă cărţile redactate după conciliu, dar că folosesc textele

vechi adaptîndu-le cît mai bine posibil. În spirit, acceptau reforma, chiar dacă în practică uneori acţionau ca mai înainte.

Un domeniu care a determinat implicarea întregii comunităţi este cel catehetic, care din 1968 a reînnoit textele cu o metodologie şi o sensibilitate didactică mai corespunzătoare timpului. După *Documentul de bază* (1968) şi *Reînnoirea catehezei* (1970), fiecare categorie a avut noul ei catehism, iar învăţămîntul religios a devenit o exigenţă imperioasă a unui creştinism adult. Efortul catehetic al unor grupuri apărute imediat după război a condus la formarea Centrului Naţional Catehetic, care elaborează o cateheză permanentă pentru grupurile ecleziale. Documentul papei Ioan Paul II *Catechesi Tradendae*, care reprezintă încoronarea Sinodului din 1977, a adus în centrul atenţiei Bisericii rolul fundamental al tineretului adult în responsabilităţile conciliare.

Prin Conciliu, Biserica s-a îmbogăţit cu noi structuri, care i-au permis să depăşească disensiunii văzută ca neputinţă de a suporta orice autoritate. În acest sens, un rol decisiv pentru viaţa diecezelor şi a parohiilor îl au consiliile episcopale, presbiterale şi pastorale: aceste organisme noi se adună în jurul episcopului sau al parohului, ajutînd la creşterea şi împărţirea responsabilităţilor în sectoarele cele mai variate.

Biserica regăseşte în această administrare a comunităţii ecleziale o nouă faţă şi o unitate, care în trecut era ameninţată prin contestarea ierarhiei.

Reînnoirea episcopatului este factor de creştere al Bisericii. Episcopilor protagonişti ai conciliului (printre care trebuiesc amintite personalităţile puternice ale cardinalilor italieni: Giacomo Lercaro, Ernesto Ruffini, Alfredo Ottaviani şi a episcopilor Guano, Costa, Bartoletti) care au luat din adunarea ecumenică o nouă respiraţie pastorală şi care s-au întors în diecezele lor cu intenţia unei adevărate reforme, li s-au adăugat, prin metode noi de alegere, episcopi care şi-au dobîndit în experienţele ecleziale precedente spiritul Conciliului. S-a făcut mult prin instituţionalizarea Conferinţelor Episcopale naţionale sau regionale, punct de referinţă al unei pastorale omogene şi izvor de adaptare (aducere la zi) şi de ajutor pentru fiecare episcop. Declaraţiile de la sfîrşitul adunărilor generale constituie o formă nouă a magisterului sau a învăţămîntului episcopal, care are o

deosebită importanţă în evaluarea problemelor reale din partea creştinilor în confruntarea cu realităţile pămînteşti şi în câmpul mai restrîns al convingerilor civile.

Studiul omului şi răspîndirea mai largă a culturii au îndreptat atenţia asupra bogăţiilor religiozităţii populare, semn al redescoperirii divinului şi sacrului în societate. Sunt multe apropieri culturale de o consistenţă ideologică foarte clară: prin noile forme ale misiunilor populare, multe congregaţii religioase încearcă fără îndoială o reapropiere faţă de religiozitatea populară. În acest climat religios, Lazariştii, Redemptoriştii, Pasioniştii, "Bufalinii" (Congregaţia Preţiosului Sînge a sfîntului Gaspare Del Bufalo), Capucinii, Oblaţii Mariei Neprihanite a fericitului Eugen de Mazenod propun noua misiune, bazîndu-se pe sequela *Christi,* înţelepciunea Tatălui. Apoi, studiile despre religiozitate evidenţiază legatura strînsa a acesteia cu liturgia şi istoria, şi în definitiv cu teologia, întrucît ea este totdeauna manifestarea unei lumi religioase prezentă în orice om sau colectivitate. Conciliul are mai bine de 66 de referinte asupra acestei teme, semn al importanţei pe care o atribuie unei recuperări religioase a patrimoniului Bisericilor particulare.

Pe lînga acest mod nou de a trăi propriile origini, decretul *Ad gentes al* Conciliului Vatican II a determinat o mare osmoză a forţelor între Bisericile Occidentului şi noile Biserici din lumea a treia. Se asista la o întrecere de solidaritate şi înfrăşire a diecezelor prin întemeierea de comunităţi de preoţi în teritoriul misiunilor. Biserica şi-a făcut proprie caracteristica misionarismului, şi aceasta datorită impulsului misionar solid voit de papi. In acest context, merită o atenţie deosebită apariţia atîtor mlădiţe mici sau viitoare Congregaţii religioase, rod al spiritului Conciliului Vatican II. Sunt suflete generoase care, pentru slava lui Dumnezeu şi pentru Evanghelie, lasă totul, pleacă în ţările cele mai sărace, si aici dau o mărturie crestină cu un entuziasm mereu în creştere. Sunt grupuri mici, cu recunoaşteri ecleziale cît se poate de slabe, dar cu o viziune profundă a Bisericii şi a problemelor ei, care, în pofida tuturor problemelor cu care se confruntă, cresc si găsesc motivaţii pentru spiritul lor de sărăcie şi de abnegaţie. Ne putem gîndi, de exemplu, la marea opera a Maicii Tereza de Calcutta şi a Surorilor sale

faţa de cei emarginaţi, ca şi la Sora Liliana Toselli cu mişcarea ei "Reqnum Dei" din Brazilia.

Un interes deosebit este manifestat astăzi faţa de ecumenism şi de progresele realizate în colocvii si întîlniri. Trebuie remarcată clima de colaborare intensă şi de cvasicomuniune care există între Biserica Catolică şi diferitele Biserici si confesiuni. Documentele pe care le avem în comun, şi care dau mărturie despre pasii făcuti în cîmpul cercetărilor teologice, sînt numeroase: Secretariatul pentru unitatea Creştinilor are merite deosebite pentru tripla orientare data dialogului, care atinge Bisericile din Orient şi confesiunile anglicană şi protestantă. Cu ocazia vizitei la Istambul a papei Ioan Paul II (30 noiembrie 1979) a fost constituită o comisie între Biserica Catolica şi Bisericile din Orient, pentru aprofundarea punctelor de contrast istorico-liturgice, in vederea ajungerii la deplina comuniune între Roma şi Patriarhatele şi Bisericile din Orient. Şi în ceea ce priveşte dialogul cu Anglicanii s-au clarificat deja multe puncte, mai ales asupra ministerelor, iar cu protestanţii, celebrarea aniversarului a 350 de ani de la *Confessio Augustana* (1530) şi vizita papei Ioan Paul II în Germania (noiembrie 1980), au consolidat un raport şi un respect deosebit.

Pe lîngă bogăţia creşterii sale interne prin însuşirea ideilor conciliare, Biserica întreţine un dialog constant cu lumea şi cultura. Clasica "2i mondială a păcii" celebrată la 1 ianuarie a fiecărui an, începînd din 1968, oferă posibilitatea de a da o idee-ghid rsponsabililor comunitaţilor internaţionale şi naţionale - în mijlocul cărora Biserica este prezentă cu reprezentanţii ei şi cu delegaţiile sale permanente - pentru ca să ajute omenirea să respecte drepturile fundamentale ale persoanei şi să crească într-o convenţuire civilă situată în afara logicii echilibrelor militare şi a dreptului celui mai puternic. Cuvintele profetice din *Pacem in terris* (1963) ale lui Ioan XXIII - testamentul celui numit Papa cel bun - că "pacea între toate popoarele recere ca fundament adevărul, ca regulă dreptatea, ca motor iubirea, ca şi climat libertatea", se regăsesc perfect în "civilizaţia iubirii", proclamata de Paul VI în *Gaudete in Domino*.

Anul tinerilor 2968, cu toată refuzarea trecutului de care a dat dovadă, marchează o diafragmă între doua lumi în continuitate - trecutul şi viitorul - cu o diferenţă profundă

Între ele, lumi care, totuşi, poartă in ele însele forţa regeneratoare a viitorului; tinerii acţionează pentru a depăşi trecutul în care nu se regăsesc, crezîndu-se intr-o lume, utopică şi irealizabilă pentru ei. Tinerii anului politic 1968 proiectează totul în viitor pentru a fugi de prezent, ignorînd frumuseţea trecutului.

Conclavele din 1978

Lui Pius XII i-au urmat în 20 de ani patru papi, care au marcat patru realităţi ecleziale diferite: Ioan XXIII, adevaratul papă tridentin cu gesturi profetice (conciliul), Paul VI, papa continuării şi realizării conciliului, Ioan Paul I si Ioan Paul II, papii primăverii conciliare.

Anul eclezial 1978 are ca protagonişti trei papi: moartea lui Paul VI pe 6 august, solemnitatea Schimbării la faţă a Domnului; alegerea ca papă a cardinalului Albino Luciani, patriarhul de Veneţia cu numele de Ioan Paul I (26 august) şi disparitia lui fulgerătoare pe 29 septembrie, după numai 33 de zile de pontificat; alegerea cardinalului Karol Wojtyla, arhiepiscop de Cracovia (Polonia), pe 16 octombrie, care şi-a luat numele de Ioan Paul II.

Moartea lui Paul VI, inclasă în evenimentele anului 1978 an de tulburări, mai ales în ltalia, care şi-au ajuns apogeul în asasinarea lui Aldo Moro, preşedintele Partidului Democrat Creştin - a contribuit la creşterea prestigiului pontificatului lui Paul VI, pontificat criticat de unii, şi la cresterea unei "neprevăzute" popularităţi care, însă, îşi avea rădăcini profunde. Paul VI a savîrşit gesturi care revelează o mare omenie şi un dialog deschis cu fraţii. Însuşi Ioan Paul I, mărturisind că predecesorul său "nu a fost trist si pesimist, asa cum l-a prezentat unul sau altul, ci a fost optimist, surîzător şi chiar cu un fin simţ al umorului", oferă o mică biografie care ne ajută să-l înţelegem ca pe un expert în omenie. Unele dintre gesturile sale, aşa cum ne dovedeşte şi nobilui mesaj adresat celor din Brigăzile Roşii ("Va scriu în genunchi..."), expresie a fineţii de suflet şi a căutării dialogului în slujba omenirii ca şi cuvintele din testamentul său ("ultima binecuvîntare a Papei care moare"), confirma aprecierea pe care Carlo Arturo Jemolo a

făcut-o despre acest papă: "Un martir care a acceptat cu supunere la voinţa lui Dumnezeu unul dintre cele mai dureroase pontificate pe care le aminteşte istoria, fiind vorba de prăbuşirea unei societăţi care se formase pe fundamentul moralei crestine". Pe tărîm ecumenic, o importanţă deosebită au avut-o gesturile sale în favoarea unităţii. Amintim sărutarea piciorului reprezentantului din Constantinopol care este semnul concret al expresiei clasice de "slujitor al slujitorilor" proprie papei şi expresia cea mai înalta a slujirii pontificale în Biserica unităţii. Se poate afirma pe bună dreptate că Paul VI a reprodus din plin in viaţa sa semnul prevestitur, exprimat de el încă de cînd era tînar într-o scrisoare trimisă părinţilor, pe 5 februarie 1922, în timpul conclavului care trebuia să conducă, la alegerea lui Pius XI: "Biserica urmează să se personifice - scria el -într-un om, care trebuie să reproducă după 20 de secole nu numai figura puternică a lui Cristos, ci şi fizionomia sa evanghelică, pacifică, sfîntă şi săracă. Sa ne rugăm ca să putem merita un Cristos cât mai asemănător cu Isus; şi pentru aceasta el a trebuit să fie răstignit de către lumea care ura ceea ce nu este al ei".

Magisterul său pontifical este cuprins foarte bine în omilia ţinută cu ocazia celui de-al XV-lea aniversar al încoronării sale (30 iunie 1978), unde a enumerat documentele cele mai semnificative - de la *Ecclesiam suam* (1964) la *Sacerdotalis coelibatus* (1967), de la *Mysterium fidei* (1965) şi *Evangelica testificatio* (1971) pîna la *Evangelii nuntiandi* (1975) - şi unde reafirma fidelitatea sa faţă de conciliu în învăţătura despre Cristos şi despre Biserică. În el, care a parcurs cu o iubire adinca zbuciumata perioadă post-conciliară, părintele Martina recunoaşte semnul lui Moise, deoarece "călăuzind Biserica spre Ţara Promisă fără cea mai mică ispită de a se întoarce în Egiptul pe care l-a părăsit pentru totdeauna", Domnul nu i-a permis să intre în ea. Papa încredinteaza succesorului sau o lume creştină nouă, care a trăit anul sfînt 1975 ca pe o redescoperire a simţului religios într-o civilizaţie secularizată şi ca pe un preludiu al unei civilizaţii a iubirii.

Ioan Paul I, "păstor de suflete" s-a născut la Canale d'Agordo la 17 octombrie 1912; a fost sfinţit preot ln 1935 şi ales de papa Ioan XXIII ca episcop de Vittorio Veneto la 15 octombrie 1958, căruia îi va urma apoi ca patriarh de Veneţia (1969). A avut o activitate pastorală intensă, în ciuda sănătăţii sale şubrede: cu stilul şi cu pana sa strălucită a

înfruntat în presa periodică teme şi probleme de actualitate, adunate apoi în ediţia *Illustrissimi. Scrisorile patriarhului*. Alegerea sa, ce părea neaşteptată, era totuşi prevedibilă, deoarece se vedea în el păstorul, continuitatea cu o tradiţie a episcopilor şi omul care întrupa bunătatea lui Ioan XXIII şi deschiderea conciliară a lui Paul VI.

Ioan Paul I, cu simplitatea umană exrimată în mandatul său apostolic dens şi scurt, ne-a amintit valori fundamentale, a deschis bogăţia Bisericii şi a aşezat Biserica, conform invăţăturii pauline, în centrul istoriei, şi aceasta în momentul în care unele valori dispăreau iar raporturile socio-politice intrau in criză. S-a scris mult despre acest pontificat scurt: Ion Paul I a dezlănţuit un şuvoi de iubire; este comparat cu un meteorit; scrierile sale constituie o enciclică; a avut menirea să schimbe o pagină şi un stil în viaţa Biserii; se apreciază faptul că pontificatul său, în mod providenţial, a slujit Bisericii şi a permis trecerea de la apusul unui mare pontificat, acela al lui Paul VI, la răsăritul unei noi perioade în Biserică.

Discursul de acceptare a pontificatului este in înţregime ecleziologic, axat asupra Bisericii, "chemată să dea lumii acel adaus de suflet care se invoca în atîtea părţi şi care singur poate să asigure mîntuirea. Lumea a ajuns un pisc după care urmează ameţeala abisului..."

Apoi papa, amintind moştenirea "acelui om mare şi umil, căruia Biserica îi datorează iradierea ei extraordinară, deşi a trecut printre contradicţii şi ostilităţi în timpul acestor 15 ani", delimitează programul său bazat pe orientările conciliului, ale *marii discipline a* Bisericii, ale evanghelizarii, ale efortului ecumenic si ale păcii. Practic, este programul Bisericii care, în succesiunea conducătorilor ei, îşi continuă misiunea.

Cu Ioan Paul II începe o realitate nouă, aproape neaşteptată, papa cel "străin" care vine de departe. Într-un viitor apropiat, istoria celui de-al doilea conclav din 1978 se va putea opri asupra multor elemente: din exterior, istoricul poate să spună că între primul şi al doilea conclav exista mai multe variante: primul neaşteptat (cîteva confirmări ale indiscreţiilor - prima zi, scrutinul 4 - vin din discursul papai Ioan Paul II de pe înăltimile de la Marmolada (1978) într-o furtună de zăpadă: (un discurs foarte lung, dată fiind circumstanţa în care este rostit); al doilea, mai obositor; scene familiale la balconul

sfîntului Petru după primul; clima destul de diferită după al doilea. După conclavul din octombrie, după mai multe secole, se întorcea un papă străin. Cu siguranţă, primirea noului papă a fost total diferită de cea facută lui Adrian VI (Florenz): papa Wojtyla, deşi provine dintr-o naţiune romană în istoria sa (*Polonia fidelis*) s-a străduit să devină roman. O cetăţenie oferită lui din simpatie, pentru că a ştiut şi ştie să descătuşeze. Pe lîngă aceasta, a avut o uşoară influenţă procesul de internaţionalizare în act al curiei romane, în care 7 din 10 conducători ai dicasterelor sînt străini.

Karol Wojtyla, născut la Wodowice (Polonia) pe 18 mai 1920, din 1964 arhiepiscop de Cracovia, om al studiului şi profesor la Universitatea din Lublin şi din Cracovia, a participat la conciliu, dezvoltînd cîteva idei despre căsătorie, despre ecumenism şi referitor la doctrina despre om, idei pe care apoi le-a reluat în magisteriul său papl.

În discursul sau programatic a confirmat din plin liniile predecesorului său, reafirmînd obligaţia de a pune în practică documentele conciliului Vatican II, obţinînd sau făcînd să se obţină o mentalitate adecvată în sectoarele: misionar, ecumenic, disciplinar, de organizare şi cel al *ecleziologiei*, adică poporul lui Dumnezeu şi colegialitatea care *cum Petro et sub Petro,* uneşte între ei pe Păstorii sacri. El o vede în legătura colegială care, în mod intim îi asociază pe episcopi succesorului lui Petru şi între dînşii în marile ei funcţiuni de a lumina cu lumina Evangheliei, de a sfinţi cu instrumentele harului şi de a conduce cu arta pastorală întregul popor al lui Dumnezeu. Colegialitatea înseamna dezvoltarea adecvată a organismelor care sînt în parte noi, cum este Sinodul Episcopilor, în parte aduse la zi.

Papa exercită în mod nou rolul său de *Vicarius Christi*, cu un dinamism apostolic, cu un simţ eclezial de coparticipare şi cu o referinţă constantă la valoarea *om*, care îi provine din matricea culturala şi din experienţa religioasă precedentă de episcop într-o naţiune catolică, cu o religiozitate mariană singulară.

Vizitarea parohiilor din Roma şi călătoriile apostolice la Biserile particulare, cu un magister direct în orice sector, sînt momente ale unui pontificat care se deafăşoară: sub ochii noştri. "Aceste calatorii - a spus papa - sînt făcute pentru diferitele Biserici locale şi

vor să arate locul pe care îl au acestea în dimensiunea universală a Bisericii, vor să sublinieze rolul propriu pe care o au în constituirea universalităţii Bisericii".

Glasul său puternic cu privire la drepturile persoanei umane are un ecou profund în enciclica *Redemptor hominis* (1979), în care Cristos este propus ca o speranţă nouă şi durabilă pentru om. Şi enciclica *Dives in misericordia* recuperează sensul deplin al lui Cristos, manifestare a Tatălui, de care trebuie să ne prindem pentru a face faţă dezintegrării morale a lumii. Glasul papei a ajuns şi în organismele şi adunările cele mai înalte pentru a-i ajuta pe cei care nu au glas şi privesc la el ca la un pol religios, care este reprezentantul Bisericii, expertă în umanitate.

PONTIFICATUL LUI IOAN PAUL II[1]

Este foarte greu să delineăm Biserica din timpul lui Ioan Paul II, şi aceasta nu numai pentru că nu este posibil să stabilim o judecată istorică asupra unei aventuri în desfăşurare, dar şi pentru că perioada postconciliară este străbătută de semnale diverse şi uneori constrastante.

Care este orientarea ce se impune acum?

Sînt unii care-l definesc pe acest papă un "restaurator", atribuindu-i o orientare conservatoare.

Nu lipsesc însă aspecte revoluţionare şi gesturi foarte curajoase. Cardinalul Ratzinger, prefect al Sfintei Congregaţii pentru doctrina credinţei, a acceptat ideea restaurării, dîndu-ne o explicaţie sugestivă şi originală. El a scris: "Nu este o reîntoarcere în trecut; o astfel de restaurare nu numai că este imposibilă, dar nici nu este de dorit. În adevăratul său înţeles, cuvîntul "restaurare" însemnează recuperarea unor valori pierdute în interiorul unei noi totalităţi. În acest sens, este sinonim cu reforma. Putem clarifica aceasta cu un exemplu luat din istorie: sfîntul Carol Boromeu a reconstruit Biserica catolică, care şi în părţile oraşului Milano era aproape distrusă, fără ca prin aceasta să se întoarcă la Evul Mediu; dimpotrivă, a creat o formă modernă a Bisericii". şi după ce a prezentat unele exemple ale curajului înnoitor al lui Boromeu, Ratzinger a încheiat astfel: "Carol a putut să-i convingă pe alţii, deoarece el însuşi era un om convins. A putut să trăiască cu certitudinea lui în mijlocul contradicţiilor timpului său, deoarece era creştin în sensul cel mai profund al cuvîntului, adică era centrat în totalitate în Cristos. A restabili această relaţie integrală cu Cristos este cel mai important lucru". Astfel de afirmaţii ne par a fi adevărata cheie de lectură a Bisericii actuale.

Menţionarea lui Carol Boromeu ne sugerează o paralelă rapidă între Conciliul din Trento (1545-1563) şi Vatican II (1962-1965).

---

[1] Acest capitol reprezintă un Appendix îngrijit de Franco Molinari, profesor asociat de Istorie Modernă la Universitatea Catolică S. Cuore din Milano.

Primul a izvorît din exigenţa stopării hemoragiei luterane, ce mergea în direcţie centrifugă şi care a cauzat împărţirea creştinătăţii în catolici şi protestanţi. Pentru a depăşi pericolul unor noi diviziuni, decretele tridentine au definit astfel dogmele încît să ofere puncte clare de referinţă pentru catolici. Biserica post-tridentină reprezintă o structură solidă şi compactă, cu pericolul însă ca accentuarea unităţii să genereze conformismul şi stingerea elanului creativ.

Conciliul Vatican II, în schimb, nu a trebuit să condamne erezii şi nici să oprească diviziuni. Preferînd "să folosească medicamentul milei" (conform expresiei lui Ioan XXIII), în înţelesul milei evanghelice, conciliul nu a definit dogme, nici nu a condamnat eretici; a adus la zi patrimoniul tradiţional al catolicismului, adoptînd un limbaj pe înţelesul omului modern.

Două sînt schimbările fundamentale în ceea ce am putea numi într-un anume sens politica internă şi politica externă a recentei întruniri conciliare.

În "politica internă", Conciliul Vatican II prezintă Biserica ca semn de unitate al oamenilor în Dumnezeu, poporul lui Dumnezeu, condus de colegiul episcopilor conduşi de papa. Un spaţiu larg este acordat laicilor, vocaţiei la sfinţenie a tuturor creştinilor, sfinţenie înţeleasă ca o perfecţionare a iubirii şi urmării lui Cristos. În "politica externă", comunitatea catolică redescoperă cuvîntul magic "dialog". Nu dă anateme împotriva celorlalţi fraţi creştini, împotriva evreilor sau ateilor, ci stabileşte punţi de prietenie, subliniind ceea ce uneşte în slujirea comună a omului. Biserica de astăzi practică dialogul cu toţi aceia care nu-l refuză. Fără regrete, catolicii spun adio Contrareformei.

Să ne întoarcem la paralela de mai înainte. Dacă actualizarea Conciliului din Trento a urmat calea unităţii monolitice şi a unei discipline foarte solide, aplicarea conciliului Vatican II, în schimb, a deschis calea pluralismului, uneori sălbatic, şi a dat pesimiştilor (de exemplu ultimului Maritain) impresia că religia catolică, în dorinţa fierbinte de a dialoga cu celelalte confesiuni creştine, ar cădea într-un filo-protestantism, că ar sfîrşi prin a îngenunchia în faţa lumii (în loc s-o convertească), şi că ar accepta compromisul (în loc să predice Evanghelia pură şi crucea lui Cristos).

Simptomele unei atari descompuneri bisericeşti sînt indicate în libertatea excesivă, cu care unii teologi interpretează divinitatea lui Cristos, învierea şi prezenţa sa reală în Euharestie (asupra acestui ultim aspect este evidentă influenţa fraţilor creştini ai Reformei).

Deja papa Paul V, care, cu înţelepciune şi echilibru, a condus barca lui Petru printre valurile opuse ale tradiţionaliştilor întîrziaţi şi cele ale progresiştilor sosiţi prea devreme, salvînd astfel punctele ferme ale doctrinei şi moralei catolice. Documente precum *Credo nel popolo di Dio* (1975), *Mysterium fidei* (1965), despre Euharestie, *Humanae Vitae* (1967), *Persona humana* (1975), despre sexualitate, refuzarea preoţiei femeii (1976), indică fermitatea acestui papă care era un om al dialogului şi al dialecticii.

Una din problemele cele mai pasionante şi mai semnificative poate fi exprimată printr-o întrebare: întîlnim continuitate sau ruptură între Paul VI şi Ioan Paul II şi între respectivul mod de a pune în practică timpul Conciliului în practica cotidiană?

Fidelitate şi infidelitate faţă de Vatican II

Papa Wojtyla este atît de aproape şi totuşi atît de departe de Paul VI. Acesta l-a numit (13 ianuarie 1964) arhiepiscop de Cracovia, făcînd dintr-însul a doua persoană ecleziastică a Poloniei, după primatul Wyszcinsky. La dezbaterile conciliare a participat cu 13 intervenţii scrise şi altele orale. Pe lîngă aceasta, pontiful brescian l-a creat cardinal şi l-a chemat în Vatican pentru a predica exerciţii spirituale. Continuitatea de fond merge mai departe de sintonia spirituală dintre cei doi, ajungînd la acţiunea Duhului Sfînt care este inima invizibilă a Bisericii şi regizorul istoriei bisericeşti.

Diferit însă este stilul de conducere cu care cei doi papi au dirijat aplicarea Conciliului, evitînd extremismul tradiţionaliştilor, care regretă conciliul Vatican I, şi cel al progresiştilor, care ar voi să anticipe un Vatican III.

Însuşi Paul VI şi-a trasat un autoportret eficace al propriului stil bazat pe dialog şi pe metoda obositoare şi răbdătoare a meditaţiei. În discursul din 15 decembrie 1969, în mijlocul învolburărilor violente ale contestării, se aseamăna pe el însuşi cu pilotul, care,

odată taie cu prora în linie dreaptă coama valurilor, altă dată însă, constrîns, evită asaltul, aplecînd latura navei, însă totdeauna este neliniştit şi forţat.

Cu toată diversitatea tacticii, strategia conciliară a celor doi papi este identică. Motto-urile evanghelice, pe care Ioan Paul II le proclamă cu voce robustă şi carismatică, au sensul certitudinii absolute. El şi-a cîştigat calificativul de *leader* al omenirii, aceasta şi pentru că şi-a făcut proprie cotitura antropologică a conciliului Vatican II şi a declarat în enciclica programatică *Redemptor hominis* că "omul reprezintă astăzi calea Bisericii" (n. 14).

Vechea literatură laicistă îi acuza pe papii Pius XI şi Pius XII de a-i fi apărat numai pe catolici de violenţele dicatatorilor. Dezminţind astfel de prejudecăţi, Ioan Paul II nu se îngrijeşte numai de tutelarea catolicilor, ci a tuturor oamenilor, şi aminteşte oricărei persoane scopul şi datoriile sale în cadrul solidarităţii universale, demnitatea muncii, pericolele ameninţătoare (catastrofa nucleară, ecologică, biogenetică), iertarea lui Dumnezeu, valoarea fundamentală a vieţii, a familiei, a păcii.

Pe 8 decembrie 1978 făcea următorul avertisment: "Tuturor, credincioşi şi oameni de bună voinţă, eu vă spun: nu vă fie frică să mizaţi pe pace. Pacea este ultimul cuvînt al istoriei".

Papa şi Conciliul

Grija pentru aplicare şi fidelitatea faţă de Vatican II se observă în cuvintele, gesturile, în scrisorile pastorale ca şi în vizitele pe întreg pămîntul ale acestui papă, neobosit în elanul apostolic, aproape un nou sfînt Paul (pînă în 1987 a făcut 70 de călătorii în Italia şi 36 în alte ţări).

Enciclica *Redemptor hominis* începe cu o declaraţie de intenţii, adică cu exprimarea voinţei de a continua dialogul mîntuirii inaugurat de Paul VI cu *Ecclesiam suam*. Textual, scrie: "In timp ce astăzi mă refer la acest document programatic al pontificatului lui Paul VI, nu încetez să-i mulţumesc lui Dumnezeu, deoarece acest mare Predecesor şi adevărat părinte al meu a ştiut cu toate slăbiciunile interne din cauza cărora Biserica a suferit în

perioada postconciliară - să-şi manifeste "ad extra", "în afară" adevăratul ei chip. Astfel, în diferitele sectoare ale multiplei ei existenţe, chiar o mare parte a familiei umane a devenit... mai co□tientă de faptul că, într-adevăr, Biserica lui Cristos îi este necesară" (RH, 4).

Armonia profundă, totală cu Paul VI nu este afectată nici de diversitatea stilului oratoric şi nici de temperamentul diferit (Montini este mai introvertit şi mai problematic). Unele dificultăţi sînt explicabile ţinînd cont şi de contextul istoric diferit. şi dacă Montini s-a asemănat cu timonierul neliniştit, care în agitaţia mării apleacă prora cînd pe o parte, cînd pe alta, Wojtyla, în schimb, a luat în mînă cîrma cu hotărîre, analizand energic situaţia şi repetînd: "Nu vă fie frică".

Dar care sînt mărturiile documentare ale voinţei sale hotărîte de a face viu conciliul Vatican II?

În primăvara anului 1985, se decla□ase teama că Sinodul extraordinar al episcopilor ar fi fost convocat cu scopul precis nu de a face un bilanţ, ci de a pune piatra de mormînt pe reformele conciliare şi de a se întoarce înapoi. Celebrarea sinodului a dezminţit aceste temeri. Concluzia finală a fost limpede: Conciliul nu trebuie atins; el trebuie trăit în mod integral, fără a renega nimic din patrimoniul tradiţional. Însă nu era nevoie de o astfel de confirmare. O serie de gesturi cu aspect revoluţionar genial au convalidat alegerea reformatoare a acestui papă: rugăciunea în Biserica protestantă din Roma (11 decembrie 1983) cu ocazia celui de-al cincilea centenar de la naşterea lui Luther, căruia i-a recunoscut figura de om religios de valoare; vizita la Sinagogă, unde pe 13 aprilie 1986 i-a numit pe evrei "fraţii noştri mai mari", cerînd public iertare lui Dumnezeu pentru delictele atroce ale istoriei împotriva fiilor lui Israel; rugăciunea de la Assisi pentru pacea în lume (27 octombrie 1986) împreună cu capii marilor religii. Aceste gesturi ne arată tranpunerea concretă a marilor maşi semnificativi ai Conciliului.

Sintonia este totală. Decretul despre ecumenism *Unitatis redintegratio* declară cu sinceritate că fractura între catolici şi protestanţi s-a făcut "nu fără vina oamenilor de o parte şi de cealaltă" (n. 3), însă clarifică faptul că unitatea nu se poate construi, renunţînd la adevăr" (n. 19). O altă coincidenţă se verifică şi în raporturile cu Israel. Cînd Ioan Paul

II intră în comuniune fraternă cu evreii din Sinagogă, repetă textual textul conciliar care spune: "Pătrunzînd misterul Bisericii, Sfîntul Conciliu aminteşte legătura cu care poporul Noului Testament este legat în mod spiritual cu neamul lui Avram". În continuare anulează acuza de deicidiu, lansată pe nedrept împotriva poporului evreu, şi cu "dragoste evanghelică deploră urile, persecuţiile şi toate manifestările de antisemitism, îndreptate împotriva evreilor din orice timp şi de către oricine" (*Nostra Aetate,* 4).

Cînd, în august 1985, papa a îndreptat un apel, exprimîndu-se cu cuvinte de apreciere celor 20.000 de tineri musulmani adunaţi la Casablanca, el s-a făcut ecoul în literă şi spirit al acestui text conciliar: "Biserica priveşte cu stimă pe Musulmani, care îl adoră pe unicul Dumnezeu, viu şi subzistent, milostiv şi atotputernic, creator al cerului şi al pămîntului, care a vorbit oamenilor. Ei încearcă să se supună din toată inima poruncilor încă ascunse ale lui Dumnezeu, aşa cum s-a supus Avram, la care se referă cu plăcere credinţa islamică" (NA, 3).

Un mare salt înainte l-a făcut papa în domeniul păcii. Conciliului i-a lipsit gestul profetic al unei condamnări formale atît a posedării cît şi a folosirii armelor, ca şi a oricărui fel de conflict (chiar şi defensiv). Un astfel de curaj l-a avut Ioan Paul II, care nu numai că stigmatizează orice fel de război, dar indică şi calea concretă de urmat: reducerea armamentelor, refuzul radical al războiului, echilibrul schimburilor şi solidaritatea cu Lumea a Treia.

Într-o perioadă caracterizată de energia atomică, el este împotriva motivului că războiul ar mai putea fi considerat şi practicat ca un mijloc apt pentru a reintegra eventuale drepturi violate. Legată într-un oarecare mod de problema păcii este şi instituirea Consiliului Pontifical pentru cultură (1982), născut din convingerea că "dialogul Bisericii cu culturile reprezintă un spaţiu vital în care este în joc destinul lumii". Importantă este şi formarea unei "Comisii Pontificale pentru pastorala lucrătorilor sanitari", devenită astăzi "Consiliul Pontifical...". În magisterul şi în activitatea pastorală a lui Ioan Paul II, care pe 13 mai 1981 a suferit un atentat în piaţa Sf. Petru, este prezentă şi problema suferinţei. Amintim aici scrisoarea apostolică *Salvifici doloris* (1984).

Internaţionalizarea Colegiului cardinalilor şi Reforma Curiei (1988) voiesc să facă structura centrală a Bisericii mai capabilă încă pentru îndeplinirea datoriilor sale. Pentru anul 1989 este prevăzută completarea reformei liturgice.

Pe calea reformismului prudent şi iluminat se înscriu şi diferitele enciclice publicate între 1978 şi 1987.

Cele şapte enciclice

Cele şapte enciclice, pe care Ioan Paul II le-a emanat într-un deceniu de pontificat, oscilează între doi poli: Sfînta Treime şi omul. Un atare plan era clar deja în directivele pe care papa le împărţise pe 28 ianuarie 1979 episcopatului sud-american reunit la Puebla: "A fi maeştri ai adevărului, care vine de la Dumnezeu şi care poartă cu sine principiul autenticei eliberări a omului; ai adevărului despre Isus Cristos, despre misiunea Bisericii şi despre om". Iată titlul şi tema dată enciclicelor: *Redemptor hominis* (4 martie 1979), despre Cristos, salvator al omului; *Dives in misericordia* (30 noiembrie 1980) despre milostivirea Tatălui; *Laborem exercens* (14 septembrie 1981) despre muncă; *Slavorum Apostoli* (2 iunie 1986) despre sfinţii Ciril şi Metodiu; *Dominum et vivificantem* (18 mai 1986) despre Duhul Sfînt; *Redemptoris Mater* (25 martie 1987) despre Maica lui Dumnezeu; *Sollicitudo rei socialis* (30 decembrie 1987) despre problema socială.

Mai mult decît primatul numeric, trebuie subliniate unele caracteristici şi valoarea lor pastorală. Enciclicele au un aspect unitar nu numai în dezvoltarea gîndirii, dar şi în stil, care nu evită reamintirea unor lucruri spuse deja, dezvoltîndu-le în cercuri concentrice, mereu mai bogate. Învăţătura care se impune pleacă de la cele trei Persoane divine: Cristos, centrul istoriei şi al universului; Tatăl, care revelează dimensiunea milostivirii şi fidelitatea faţă de iubirea sa; Duhul Sfînt, care dă viaţă Bisericii şi lumii. Un alt aspect al acestui pontificat provine din faptul că în tinereţe, Karol Wojtyla a fost şi muncitor şi aparţine Poloniei, unde catolicismul de identifică cu poporul. De aici acea axare a magisterului său asupra problemelor istorice şi sociale: "Omul este viaţa Bisericii", aceasta şi pentru că "orice om, chiar în mod inco□tient, este unit cu Cristos" (RH, 14).

În special, trei enciclice conţin deschiderea socială wojtyliană. Prima este *Laborem exercens*, publicată cu ocazia celui de-al 90-lea aniversar al enciclicei *Rerum novarum*; spiritualitatea muncii este gîndită ca o cooperare cu opera creatoare a lui Dumnezeu, ca o imitare a lui Cristos muncitor şi ca serviciu de iubire adus societăţii.

Sub anumite aspecte, a doua enciclică socială este *Slavorum Apostoli*, scrisă pentru al 10-lea centenar de la moartea sfîntului Metodiu şi care scoate în evidenţă importanţa muncii intelectuale: într-adevăr, în anunţarea Evangheliei slavilor, fraţii Ciril şi Metodiu au creat alfabetul şi au deschis drumul acelei minunate culturi valide şi astăzi în comunităţile orientale.

A treia enciclică este *Sollicitudo rei socialis*, care la 20 de ani de la apariţia enciclicei *Populorum progressio* reia mesajul acesteia şi-l amplifică, condamnînd în egală măsură materialismul capitalist ca şi cel marxist, precizînd însă că Biserica nu oferă o a treia cale, ci doar evaluează situaţiile din punct de vedere etic şi evanghelic. Stigmatizează structurile păcatului şi trasează o panoramă care a fost considerată ca şi pesimistă pentru perioada actuală. Pe de altă parte, îşi exprimă încrederea în Dumnezeu şi în om, afirmînd în concluzie că dialogul păcii reprezintă sfidarea acestui sfîrşit de mileniu.

Întîlnirea cu al treilea mileniu reprezintă unul din aspectele profetice ale lui Ioan Paul II. Deja prezent în documentul programatic *Redemptor hominis*, în jubileul extraordinar din 1983 (pentru al 1950-lea aniversar al Răscumpărării), un atare apel se întîlneşte şi în enciclica despre Fecioara Maria, maica lui Cristos, unde scrie: "Tocmai legătura specială a acestei mame cu omenirea m-a determinat să proclam un an marian în perioada anterioară sfîrşitului celui de-al doilea mileniu de la naşterea lui Cristos" (*Redemptoris Mater*, 48). Proclamarea anului marian (1987-1988) şi enciclica despre Sfînta Fecioară au trezit critici în ţările protestante.

Ca un omagiu adus adevărului evanghelic, papa face un amplu comentariu textului sfîntului Paul, text atît de drag protestanţilor: "Unicul Mediator este Cristos"; în acelaşi timp, însă, scrie că sfîrşitul celui de-al doilea mileniu creştin deschide noi perspective pentru recunoaşterea rolului matern al Mariei în opera mîntuirii, şi aceasta şi în cadrul altor comunităţi creştine care nu sînt în deplină comuniune cu Roma.

Unii cercetători au observat faptul că enciclicele au trezit un viu interes în depăşirea separării din Orient (cu ortodocşii), ca şi a celei din Occident (cu protestanţii). Dacă o atare evaluare intenţionează să fie o acuză, aceasta cade de la sine, sau cel puţin este redimensionată de perspectiva planetară a unui papă care susţine lupta pentru om (fie că acesta este catolic sau nu). Dacă, în schimb, această observaţie intenţionează să sublinieze o tendinţă constantă, atunci este posibil să fie acceptată, explicînd-o prin trei factori: originea orientală a acestui papă polonez; apropierea mai mare a Bisericii ortodoxe faţă de Roma; evoluţia favorabilă a lumii sovietice în sectorul libertăţii religioase (în clima perestroicii lui Gorbaciov se pare că se voieşte a se trece de la ateismul impus la respectul alegerilor individuale; un semnal pozitiv l-a reprezentat şi invitaţia pe care Pimen, patriarhul Moscovei şi al întregii Rusii, a făcut-o Bisericii catolice de a participa la celebrările mileniului creştin în Rusia). O altă orientare a Bisericii actuale este aşa-numita *ost-politik*, adică dialogul deja iniţiat de Paul VI cu lumea sovietică, dialog care a progresat tocmai cu ocazia celebrărilor amintite anterior, la sfîrşitul cărora cardinalul secretar de stat Agostino Casaroli, care conducea o delegaţie de cardinali, a discutat cu secretarul PCUS-ului Mihail Gorbaciov, căruia i-a încredinţat o scrisoare personală a lui Ioan Paul II.

Nu trebuie însă să credem că gîndirea catolică vine de sus şi se identifică cu documentele pontificale. În realitate, în sectorul teologic şi în "liberalizarea" postconciliară s-au verificat unele excese, ce se pot întîlni în cărţile hazardante ale lui Küng, Schilleebeckx, Boff şi alţii. Referitor la aceasta, putem observa că un "şantier" poate crea impresia dezordinii şi confuziei, care în cazul nostru au fost cauzate de unele ipoteze de lucru îndrăzneţe şi temerare, chiar dacă erau generoase şi bine intenţionate.

Un efect pozitiv al perioadei postconciliare îl reprezintă lărgirea spaţiului de activitate: dacă în trecut, teologia era în fruntea cadrilaterului european, astăzi este în act procesul de deoccidentalizare; noua reflecţie telogică este mai vie în Africa şi America latină (teologia africană, teologia eliberării, etc...). Teologia eliberării, care s-a dezvoltat mai ales în America latină din contactul cu mizeria claselor celor mai sărace şi mai dezmoştenite, a fost probabil influenţată de unele idei marxiste. De aceea, a fost necesară

o muncă de discernămînt critic, exercitată de Sfînta Congregaţie pentru doctrina credinţei, care a publicat două documente cu scopul de a clarifica faptul că "aspiraţia spre eliberarea de orice formă de sclavie a omului şi a societăţii este ceva nobil şi valid" (*Sollicitudo rei socialis*, 46). În acelaşi timp, însă, au fost semnalate limitele şi riscurile unei interpretări materialiste.

Ioan Paul II s-a făcut purtătorul de cuvînt pentru adevărata eliberare a omenirii din păcat şi din exploatarea economică. Astfel, în Salvador a îngenunchiat pentru rugăciune pe mormîntul arhiepiscopului Romero, asasinat în propria-i catedrală din cauza apărării celor ultimi.

În această direcţie, Biserica din timpul lui Ioan Paul II este angajată la toate nivelele: activitatea umanitară a Maicii Tereza de Calcutta, numărul crescînd al laicilor din misiuni, comunităţile de reintegrare a ex-toxicodependenţilor, grupurile pentru promovarea păcii şi asociaţiile de solidaritate (Mani Tese, Africa Mission, etc...), dinamismul internaţional al Caritas-ului, ca şi mulţimea nenumărată a Mişcărilor din Biserică.

Criză a decăderii sau criză a creşterii?

Cînd a murit Paul V, catolicismul părea a fi în criză. Unii diagnosticau o criză mortală de neoprit, alţii o criză a creşterii. Existau dintre aceia care imputau scăderea numărului vocaţiilor şi înmulţirea disensiunilor slăbiciunii şi oscilaţiilor papei Montini. Însă acuza este lipsită de fundament. Este adevărat că Paul VI avea un temperament dialectic, practica dialogul total şi încerca totdeauna medierea principiilor sub inspiraţia carităţii. Însă şi în cea mai mare şi mai dureroasă înţelegere faţă de orice persoană, el a fost mereu apărătorul ferm al principiilor absolute. A se vedea, de exemplu, *Sacerdotalis coelibatus*, care reafirmă carisma celibatului pentru Impărăţia lui Dumnezeu (deşi a dat mii de dispense pentru cazurile motivate şi demne de a fi respectate). Simptomele decadenţei par a fi foarte grave, aproape mortale: scăderea numerică continuă a vocaţiilor sacerdotale nu compensează dispariţia clerului în vîrstă; cifrele crizei sînt foarte grave

pentru marile Ordine (tabelele statistice din 1978 ne indică pentru deceniul '66-77 o cădere complexivă a călugărilor de la 208.000 la 165.000). Însă se poate ca micşorarea numerică să corespundă unei creşteri a calităţii. şi aceasta este direcţia spre care se îndreaptă Ioan Paul II, în sintonie cu Paul VI.

În discursurile din Joia Sfîntă şi în diferitele norme disciplinare, papa insistă şi pune accentul nu atît asupra hainei clericale, cît mai mult asupra sfinţeniei vieţii, trăită ca o dăruire totală pentru suflete cu ajutorul rugăciunii intense şi fervoroase şi printr-o devoţiune activă faţă de Sfînta Fecioară.

În anii '80 pare a se delinea o inversare de tendinţă: în mare parte, exodul de preoţi este stopat; alegerea clerului îşi găseşte un răspun parţial în vocaţiile adulte; lumea tinerilor îşi exprimă un interes viu şi crescînd pentru ceea ce este religios. Iată semnele indicatoare ale acestui fenomen, în special pentru Italia: reîntoarcerea la practica clasică a exerciţiilor spirituale, adeziunea studenţilor faţă de ora de religie, elanul voluntariatului în diferitele sectoare ale asistenţei, căutarea interiorităţii în religiile mistice ale Extremului Orient, înflorirea primăvăratică a Mişcărilor (focolarini, ciellini, neo-catecumenali, carismatici şi *Opus Dei*).

Aici este posibilă trasarea unei paralele. În secolul XVI, în jurul Conciliului din Trento (înainte şi după dînsul) s-a format un dublu fenomen pozitiv: naşterea a noi forme de viaţă consacrată (de la iezuiţi la Fatebenefratelli) şi creşterea numărului sfinţilor. Conciliul Vatican II a înregistrat multiplicarea Institutelor seculare, a Mişcărilor laice şi extinderea sfinţeniei la toate categoriile sociale. Acest conciliu, în capitolul V din "Lumen Gentium" a învăţat în mod explicit vocaţia universală la sfinţenie. Un reflex al acestui fapt îl avem în numărul noilor sfinţi şi fericiţi: internaţionalismul accentuat şi prezenţa crescîndă a carismelor laice constituie cele două caracteristici dominante. Printre sfinţii şi fericiţii mai recenţi îi amintim pe polonezul Maximilian Kolbe, erou la Auschwitz, Andrei Kim şi cei 103 însoţitori, martiri coreeni, indianca din America Ecaterina Tekakawitha, ecuadorianul Mihai Febres Cordero din congregaţia Fraţii Scolilor Creştine, românul Ieremia Valahul, palestineza Maria Boudardy din Betleem, canadeza Maria Leonia Paradis, olandezul Titus Brandsma, asasinat în lagărul nazist de la

Dachau, germana de origine ebraică Edith Stein, libaneza Rebeca Ar Rayes, Maria Goretti africană, adică Maria Clementina Anuarite din Zair, celălalt african, părintele Kuriackos Elia Chavara, părintele Benedict Menni, restaurator al congregaţiei Fatebenefratelli în peninsula iberică, trapista din Sardinia Maria Gabriela Sagheddu, care s-a oferit în holocaust pentru unitatea creştinilor, ca şi unii preoţi italieni (Federico Alberto şi Clemente Marchisio, piemontezi, la care se adaugă doi veronezi, Ioan Calabria şi Iuliu Nascimbeni; printre laicii cărora le-a fost introdusă cauza de canonizare îi putem indica pe medicul venezuelean Grigore Hernandez Cisneros, primarul Giorgio la Pira, rebelul iubirii Teresio Olivelli şi mulţi alţii. Să ne întoarcem la grădina înfloritoare a Mişcărilor, a cărei surprinzătoare vitalitate a fost foarte apreciată de Ioan Paul II în diferitele sale intervenţii.

Aşa cum observă decretul despre apostolatul laicilor *Apostolicam Actuositatem* (n. 20), pilastrul ideal al oricărei mişcări rămîne Acţiunea Catolică, care după conciliu a suferit o vastă redimensionare numerică. Însă scăderea cantitativă este compensată de un alt factor; insistenţa asupra factorului religios a purificat organizaţia de ambiguităţile politice ale trecutului, constituind astfel un mare pas înainte. La aceasta adăugăm faptul că diferite grupuri reformatoare, care sînt astăzi ramurile cele mai viguroase ale arborelui eclezial, s-au născut din experienţa precedentă. Preotul Luigi Giussani, fondator al mişcării *Comuniune şi Eliberare*, care reprezintă un punct forte al catolicismului italian, uneori în contrast cu alte grupări, a afirmat deseori că această mişcare provine din matricea Acţiunii Catolice. La nivel internaţional, alături de Neo-catecumenalii lui Kiko Arguello şi de Reînnoirea carismatică venită din Statele Unite, cea mai largă răspîndire o are *Legio Mariae* şi Mişcarea focolarinilor.

Legio Mariae, născută în Irlanda în 1921 ca expresie mariană a militantismului bătăios al epocii, a avut o evoluţie remarcabilă în perioada recentă, menţinîndu-se fidelă unei formule practice foarte eficace.

Mişcarea focolarinilor, denumită astfel pentru micile comunităţi centrale în care trăiesc, numite focolare (= cămin sau familie) îşi datorează originea Clarei Lubich, care în toiul războiului (1943), cînd totul cădea sub bombardamente, şi-a propus împreună cu

unele colege să nu aibă alt Ideal decît Dumnezeu, unicul "care nu se dezice". Alegerea lui "Dumnezeu-Iubire", alegerea Lui şi a voinţei sale au condus-o pe Clara şi apoi pe toţi cei ce au urmat-o spre o înţelegere din ce în ce mai profundă şi autentică a realităţii creştine, deoarece aceasta este însoţită de un răspuns al vieţii bazat pe Evanghelie. Astfel, s-a născut în Biserică o nouă spiritualitate, comunitară, a cărei culme este unitatea despre care vorbeşte Isus în Testamentul său şi care face posibilă participarea la crucea şi la abandonul său (Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, pentru ce m-ai părăsit?, Mt 27, 46). Această Mişcare este prezentă în toată lumea, favorizînd ecumenismul şi actualizînd dialogul cu necreştinii şi necredincioşii.

În înflorirea noilor asociaţii, tipic timpului actual este locul oferit unei mari multiplicităţi a metodelor: sînt dintre aceia care preferă întruparea Evangheliei în structurile catolice (ziare, şcoli, grupuri), ca şi persoane care vor să străbată calea medierii şi a dialogului cu forţele laiciste. În alţii, în schimb, se verifică cu putere exigenţa afirmării prezenţei creştine în societate.

Concluzie

Catolicismul care se îndreaptă spre anul 2.000, poate fi asemănat cu dubla imagine, doar aparent contradictorie, a stîncii şi a bărcii.

Pentru siguranţa de granit a stîncii este garant Ioan Paul II, a cărui misiune evanghelică este aceea de a-i întări pe fraţi în credinţă. Numeroasele sale călătorii constituie semnalul dinamismului eclezial pus în slujirea lumii. Faţa acestei Biserici, care se propune ca învăţătoare a păcii universale şi a drepturilor omului, a fost trasată de două Sinoade: cel din 1985 şi cel din 1987.

Sinodul din 1985 este extraordinar nu numai în sens juridic, ci şi pentru valoarea lui istorică. Înainte de deschiderea lui circulau voci alarmiste, adică, aşa cum s-a afirmat deja, că ar fi existat planul de a înmormînta conciliul Vatican II, sau cel puţin de a tempera elanul său inovator. Se temea mai ales că se va ajunge la o scădere a

colegialităţii episcopale şi la o golire a Conferinţelor episcopale, adică tutelarea primatului puterii centrale papale în relaţiile sale cu periferia.

Dimpotrivă, Sinodul, sugerînd unele corecturi ale direcţiei, s-a încheiat printr-o invitaţie viguroasă de a promova Conciliul, adică de a-l primi în fiecare document în parte şi în totalitatea acestora. Relatarea finală conţine unele sugerări teologice şi stimulări practice, cum ar fi redactarea unui catehism universal care să fie un compendiu al doctrinei catolice şi să constituie un punct de referinţă pentru toate Bisericile.

Cuvîntul cheie este "comuniune": Biserica este comuniune. Într-o atare lumină sînt tratate temele unităţii şi ale pluralităţii formelor, tema Bisericilor orientale, a conferinţelor episcopale, a participării şi coresponsabilităţii laicilor, a ecumenismului. Un anumit ton retoric de optimism şi de excesivă încredere în progres, pe care unii îl reproşaseră documentului *Gaudium et spes*, îşi găseşte aici o integrare oportună în menţionarea teologiei crucii, în corecta definire a "adaptării" şi în preferinţa pentru cei săraci.

Reafirmarea validităţii conciliului Vatican II nu putea fi făcută cu o mai mare căldură de către episcopi, care afirmă "în mod unanim şi cu bucurie" că voiesc să relanseze valorile conciliare.

Cu acelaşi entuziasm şi cu o dorinţă şi mai mare, mărturisită prin participarea orală, s-a desfăşurat Sinodul din octombrie 1987, care s-a ocupat de rolul laicilor. Au fost confirmate poziţiile Conciliului: laicii nu sînt clienţii Bisericii, ei formează Biserica, şi aceasta în baza botezului şi a mirului, care-i face poporul lui Dumnezeu şi coresponsabili ai Impărăţiei sale. Un mare spaţiu îi este recunoscut femeii, chiar dacă nu este acceptată preoţia feminină; mişcările laice sînt purtătoare ale unor carisme speciale, cu condiţia ca activismul lor energic să fie în comuniune şi nu în contrast cu celelalte realităţi pastorale.

Celor care îi cereau prezentarea unei doctrine complete asupra rolului laicilor, Ioan Paul II le-a răspuns în discursul de închidere al Sinodului: "O doctrină a laicatului o avem deja şi este foarte bogată; o găsim în Magisterul Conciliului Vatican II; este, într-adevăr, foarte bogată, competă şi foarte profundă". Splendida teorie trebuie să devină însă şi

practică eclezială. Aceasta este calea Bisericii, care se apropie de anul 2.000 în tripla poziţie de apărătoare a vieţii, a libertăţii şi a demnităţii supranaturale a omului.

Bibliografia

Această bibliografie, esenţială şi sumară, prezentată aici pentru a se integra textului, intenţionează să ofere posibilitatea de a aprofunda aspecte şi probleme de un interes deosebit, care, în elaborarea textului ca şi în punerea problemelor, nu au fost scoase suficient în evidenţă.

Desigur, un atare aparat bibliografic nu corespunde pe deplin literaturii folosite pentru compilarea acestui volum, ci oferă doar o bibliografie adusă la zi, utilă finalităţii acestei noi ediţii, atît de apreciată în sfera universitară. Criteriul urmat îl constituie gruparea temelor ca şi împărţirea în capitole: aceasta pentru a evita repetările şi pentru a oferi o viziune de ansamblu. Această alegere metodologică nu abordează, desigur, toate problemele, pentru care motiv bibliografia ne trimite la teme şi ajutoare bibliografice mai profunde: pentru problemele prezentate nu ni se oferă studii şi articole exhaustive, ci doar studii mai generale, în care sînt abordate şi aspecte particulare cu o largă informare biliografică.

I. Viaţa Bisericii în secolele I-IV. - Se lasă deoparte orice referinţă la literatura biblică - atît de fecundă în zilele noastre -; vezi volumele lui P. Batiffol, *La Chiesa nascente e il cattolicesimo*, Florenţa 1971 (cu o bună bibliografie adusă la zi); O. Cullmann, *Saint Pierre,* Paris 1952; A. Harnack, *Missione e propagazione del Cristianesimo nei primi tre secoli*, Torino 1954; J. Daniélou, *La théologie du Judéo-christianisme*, Paris 1958; H. Grotz, *Die Hauptkirchen des Ostens von den Anfängen bis zum Konzil von Nikaia (325)*, Roma 1964; R. Hardt, *Die Gnosis, Wesen und Zeugnisse*, Salzburg 1967, şi *Problemi di storia della Chiesa. La Chiesa antica*, *secoli II-IV*, Torino 1967; *Il peccatore e la penitenza nella Chiesa antica,* Torino 1967; *Il peccatore e la penitenza nel Medioevo*, Torino 1970; Pentru îngrijirea sufletelor în antichitate, vezi V. Monachino, *La cura*

pastorale a Milano, Cartagine e Roma nel sec. IV, Roma 1947; Id., *S. Ambrogio e la cura pastorale a Milano nel sec. IV*, Milano 1973.

II. Creştinismul şi Roma. - Este clasic volumul lui M. Sordi, *Il Cristianesimo e Roma*, Bologna 1965 (Istituto di Studi Romani, Storia di Roma, 19); sînt bune şi contribuţiile lui P. Brezzi, *Cristianesimo ed impero romano fino alla morte di Costantino*, Roma 1964[2]; E. Griffe, *Les persécutions contre les chrétiens aux Ie-IIe siécle*, Paris 1967; J. Moreau, *La persecuzione del cristianesimo nell'impero romano*, Brescia 1977; Există monografii despre fiecare persecuţie în parte: de exemplu O. Giordano, *I cristiani nel III secolo. L'editto di Decio*, Messina 1965; S. Pezzella, *L'imperatore Gallieno e il cristianesimo*, Roma 1965; etc. Despre Constantin şi despre aşa-zisul "edict din Milano", în afară de Sordi, cfr. J. Vogt, *Konstantin der Grosse und sein Jahrhundert*, München 1960[2]; H. Dörries, *Konstantin der Grosse*, Stuttgart 1958; Id., *Constantine and Religious Liberty*, New Haven 1960; S. Calderone, *Costantino e il cattolicesimo*, Florenţa 1962; L. De Giovanni, *Costantino e il mondo pagano*, Napoli 1977.

III. Scriitorii bisericeşti, şcoli teologice şi concilii (sec. II-V). - Literatura este abundentă: printre alţii, vezi volumele lui A. Casamassa, *I Padri apostolici*, Roma 1938 («Lateranum», n.s. 4); *Gli apologisti greci*, Roma 1944 («Lateranum», n.s. 9-10); *Scritti patristici*, I-II, Roma 1955-1956 («Lateranum», n.s. 21-22); H. Von Campenhausen, *I Padri della Chiesa latina*, Florenţa 1969 (Biblioteca storica Sansoni, 46); Th. Camelot, *Foi et gnose. Introduction á l'étude de la connaissance mystique chez Clément d'Alexandrie*, Paris 1945; M. Simonetti, *Studi sull'arianesimo*, Roma 1965; Id., *La crisi ariana nel IV secolo*, Roma 1975. Validă este «collana di testi patristici» îngrijită de A. Quacquarelli, editată de Cittá Nuova. Pentru concilii, I. Ortiz de Urbina, *Nicée et Constantinople*, Paris 1963 (Histoire des conciles oecuméniques, 1); Th. Camelot, *Ephése et Chalcédoine*, Paris 1961 (Histoire des conciles oecuméniques, 2) (cu bibliografie şi o încadrare suficientă a temelor conciliare). Pentru bibliografia patristică adusă la zi: «Bibliografia patristica», Berlin (în 1976 a fost publicat vol. XI cu tot ceea ce s-a scris în

1966); pentru concilii, vezi «Archivium historiae pontificiae», Roma 1963 (în fiecare an publică multe schede despre această temă).

IV. Organizarea bisericească, Biserica Romei, Bisericile locale şi ministerele Bisericii. - Interesul actual pentru aceste probleme a stimulat cercetări cît se poate de valabile. In afară de volumul lui Batiffol, cfr. G. Bardy, *La théologie de l'Église de saint Clément de Rome á saint Irénée*, Paris 1945; Id., *La théologie de l'Église de saint Irénée au concile de Nicée*, Paris 1947 (cu multe referinţe la fiecare sfînt Părinte şi la scriitorii bisericeşti). Despre a doua problemă, Biserica Romei, primatul şi episcopatul, vezi L. Hertling, *Communio. Chiesa e papato nell'antichitá cristiana*, Roma 1961; G. D'Ercole, *Communio. Collegialitá, Primato e sollicitudo omnium ecclesiarum dai Vangeli a Costantino*, Roma 1964; J. Colson, *L'épiscopat catholique. Collégialité et primauté dans les trois premiers siécles de l'Église*, Paris 1963; studiile apărute în volumul miscelaneu *L'épiscopat et l'Église universelle*, Paris 1962 şi în *Comunione interecclesiale, Collegialitá, Primato, Ecumenismo*. Acta conventus internationalis de historia sollicitudinis omnium ecclesiarum, Roma 1967, îngrijit de G. D'Ercole - A.M. Stickler, Roma 1972; M. Maccarrone, *Apostolicitá, episcopato e primato di Pietro. Ricerche e testimonianze dal II al V secolo*, «Lateranum», n.s., XLII (1976), n. 2; C. Pietri, *Roma christiana. Recherches sur l'Église de Rome, son organisation, sa politique, son idéologie de Miltiade á Sixte III* (311-440). Pentru ministere, vezi studiile lui Colson şi indicaţiile bibliografice prezente în «Concilium» 10, 1972, ca şi volumul lui Y. Congar, *Ministeri e comunione ecclesiale*, Bologna 1973.

V. Viaţa liturgică, pietatea, activităţile asistenţiale. - E. Cattaneo, *Introduzione alla storia della liturgia occidentale*, Roma 1969[2]; O. Cullman, *La foi et le culte de l'Église primitive*, Neuchâtel 1963; A. Hamman, *Vie liturgique et vie sociale. Repas des pauvres, diaconie et diaconat, agape et repas de charité, offrande dans l'antiquité chrétienne*, Tournai 1968; A. Guillaume, *Je□ne et charité dans l'Église latine dés origines au XII*^{e} *siécle, en particulier ches Léon lel Grand*, Paris 1954; F. Lovsky, *L'Église et les malades*

depuis le IIe siécle jusqu'au debut de XXe siécle, Thononles-Bains 1958; J. Von den Driesch, *Geschichte der Wohltätigkeit. I. Die Wohltätigkeit im Altertum*, Paderborn 1959.

VI. Viaţa ascetică şi monahală în sec. III-VIII. - Diferitele categorii de persoane îşi au propria lor bibliografie. Despre fecioare, vezi Th. Camelot, *Virgines Christi*, Paris 1944; R. Metz, *La consécration des vierges dans l'Église romaine*, Paris 1964; F. de B. Vizmanos, *Las virgines cristianas en la Iglesia primitiva*, Madrid 1949; Despre viaţa monahală: H. Koch, *Quellen zur Geschichte der Askese und des Mönchtums in der Alten Kirchen*, Tübingen 1933; G.B. Palanque-G. Bardy-P. de Labriolle, *Dalla pace costantiniana alla morte di Teodosio*, Torino 1961 (traducerea italiană a volumului III din *Histoire de l'Église* de Fliche-Martin) (începuturile şi dezvoltarea monahismului la pp. 377-462); G. Penco, *Storia del monachesimo in Italia dalle origini alla fine del Medio Evo*, Roma 1961; Id., *Il monachesimo orientale*, Roma 1958; Foarte important este volumul *Il monachesimo dell'alto medioevo e la formazione della civiltá occidentale*, Spoleto 1957. Sînt răspîndite şi studiile lui G. Turbessi, *Ascetismo e monachesimo prebenedettino*, Roma 1961; *Ascetismo e monachesimo in S. Benedetto*, Roma 1965 (cu bibliografie). Valide sînt şi articolele operei «Dizionario degli Istituti di Perfezione», îngrijit de G. Rocca, Roma 1969 (pînă acum au apărut 6 volume).

VII. Creştinismul şi Europa, Bisericile naţionale. - Este importantă contribuţia volumului miscelaneu *La conversione al Cristianesimo nell'Europa dell'alto Medioevo*, Spoleto 1967; cfr. şi R. Morghen, *Medioevo cristiano*, Bari 1970 (Universale Laterza, 88); P.E. Schramm, *Kaiser, Könige und Päpste, Beiträge zur allgemeinem Geschichte*, 4 vol., Stuttgart 1968-1969. Despre carol cel Mare şi politica lui bisericească, cfr. *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben*, îngrijit de W. Braunfels, 3 vol., Düsseldorf 1965; R. Folz, *Le couronnement impérial de Charlemagne, 25 décembre 800*, Paris 1964; P. Classen, *Karl der Grosse, das Papsttum und Bysanz. Die Begründung des Karolingischen Kaisertums*, Düsseldorf 1968; Penru Bisericile naţionale vezi volumul celei de-a VII-a Săptămîni de la Spoleto *Le Chiese nei regni dell'Europa occidentale ed i loro rapporti*

con Roma sino all'800, Spoleto 1960. Foarte bun este studiul lui F. Kempf, *Abendländische Völkergemeinschaft und Kirche von 900. bis 1046*, în volumul *Die mittelalterliche Kirche*, I, Freiburg 1966, pp. 219-293 (Handbuch der Kirchengeschichte, III, 1).

VIII. Biserica şi reforma gregoriană. - Rămîn fundamentale volumele din «Studi Gregoriani», iniţiate în 1946 şi reluate acum cu titlul de «Studi Gregoriani per la storia della "libertas Ecclesiae"». Vezi şi A. Fliche, *La réforme grégorienne*, 3 vol., Louvain 1924-1937; G. Tellenbach, *Libertas, Kirche und Weltordnung im Zeitalter des Investiturstreites*, Stuttgart 1936; G. Miccoli, *Chiesa gregoriana. Ricerche sulla riforma del secolo XI*, Florenţa 1969; O. Capitani, *Immunitá vescovili ed ecclesiologia in etá «pregregoriana» e «gregoriana»*, Spoleto 1966; H. Zimmermann, *Der canossagang von 1077. Wirkungen und Wirklichkeit*, Mainz 1975; R. Morghen, *Gregorio VII e la riforma della Chiesa nel secolo XI*, Palermo 1974.

IX. Creştinătate în secolele XI-XII. - Sînt stimulante Săptămînile de studiu de la La Mendola cu actele lor: *I laici nella «societas christiana» dei secoli XI e XII*, Milano 1968; *La vita comune del clero nei secoli XI e XII*, Milano 1962; *L'eremitismo in Occidente nei secoli XI e XII*, Milano 1965; *Il monachesimo e la riforma ecclesiastica (1049-1122)*, Milano 1971; *Le istituzioni ecclesiastiche della «societas christiana» dei secoli XI-XII. Papato, cardinalato ed episcopato*, Milano 1974; P. Zerbi, *Papato, Impero e «respublica christiana» dal 1187 al 1189*, Milano 1980. Pentru fiecare categorie de credincioşi, cfr. în special studiile lui C. Violante, *Studi sulla cristianitá medievale: societá, istituzioni, spiritualitá*, adunate de P. Zerbi, Milano 1972 (Cultura e storia, 8); F. Poggiaspalla, *La vita comune del clero dalle origini alla riforma gregoriana*, Roma 1968 (Uomini e dottrine, 14); M. de Fontette, *Les religieuses á l'âge classique du droit canon. Recherches sur les structures juridiques des branches féminines des ordres*, Paris 1967; pentru cealaltă parte a bibliografiei vezi L. Genicot, *Profilo della civiltá medievale*, Milano 1968 (Cultura e storia, 2).

X. Biserica din Orient şi Roma. - Referitor la acest argument, doar în perioada recentă a avut loc o primă discuţie intereclezială (Bari, mai 1969), care a permis o confruntare istoriografică a problemelor reciproce, adunate în lucrarea *La Chiesa greca in Italia dall'VIII al XVI secolo*, 3 vol., Padova 1973. Vezi şi M. Jugie, *Le schisme byzantin. Aperçu historique et doctrinal*, Paris 1941; F. Dvornik, *Le schisme de Photius. Histoire et légende*, Paris 1950 (Unam sanctam, 19); *Byzance et la primauté romaine*, Paris 1964 (Unam sanctam, 49); F.X. Purphy - P. Sherwood, *Constantinople II et Constantinople III*, Paris 1974 (Histoire des conciles oecuméniques, 3); D. Stiernon, *Constantinople IV*, Paris 1967 (Histoire des conciles oecuméniques, 5); în sfîrşit, abundenta bibliografie a studiului lui H.-G. Beck, *Die byzantinische Kirche in Zeitalter des photianischen Schismas*, în volumul citat *Die mittelalterliche Kirche*, pp. 197-212, ca şi cea prezentă în «Archivium historiae pontificiae».

XI. Organizarea bisericească medievală. - Fundamentală rămîne opera lui G. Le Bras, *Les institutions de la chrétienté médiévale*, Paris 1959-1962; Y.-M.-J. Congar, *L'ecclésiologie du haut moyen âge. De saint Grégoire le Grand á la désunion entre Byzance et Rome*, Paris 1968; *L'Église de saint Augustin á l'époque moderne*, Paris 1970 (Histoire des dogmes, III/3); *I poteri temporali dei vescovi in Italia e Germania nel medioevo*, îngrijit de C.G. Mor - H. Schmidinger, Bologna 1979; ***, *Problemi di storia della Chiesa. L'alto medioevo*, Milano 1973; pentru cardinalat, vezi volumul lui G. Alberigo, *Cardinalato e collegialitá. Studi sull'ecclesiologia tra l'XI e il XIV secolo*, Florenţa 1969 (Testi e ricerche di scienze religiose, 5) (despre poziţia lui Alberigo, vezi rezervele exprimate în revistele de specialitate).

XII. Erezia medievală. - O bună colecţie bibliografică în H. Grundmann, *Bibliographie zur Ketzergeschichte des Mittelalters (1900-1966)*, Roma 1967. In special vezi E. Dupré-Theseider. *Introduzione alle eresie medievali*, Bologna 1954; R. Manselli, *Studi sulle eresie del secolo XII*, Roma 1952; *L'eresia del male*, Milano 1963; R. Morghen,

Medioevo cristiano, Bari 1968, pp. 189-249 (Universale Laterza, 88); O. Capitani, *L'eresia medievale*, Bologna 1971 (antologie de texte).

XIII. Papalitatea (sec. XIII-XVI). - Din cauza crizelor interne şi a confruntării cu suveranii, aceste secole sînt cele mai dificile pentru papalitate. Literatura este vastă: vezi volumele (şi abundenta informare bibliografică) operei *Histoire de l'Église*, condusă de Fliche-Martin, toate traduse în italiană. Pentru un orizont bilbiografic mai vast, cfr. «Archivium historiae pontificiae».

XIV. Religiozitatea populară (sec. XIII-XV) şi ordinele mendicante. - Clasic rămîne volumul lui H. Grundmann, *Religiöse Bewegungen in Mittelalter. Untersuchungen über die geschichtlichen Zusammenhänge zwischen der Ketzerei, den Bettelorden und der religiösen Frauenbewegung im 12. und 13. Jahrhundert*, Darmstadt 1961[2]; pentru o informare generală, vezi F. Vandenbroucke, *La spiritualitá del medioevo. Nuovi ambienti e nuovi problemi (sec. XII-XVI)*, Bologna 1969 (Storia della spiritualitá cristiana, 3/2). In acest aspect, cel puţin pentru origini, trebuie să menţionăm cruciadele. Din literatura recentă, vezi A. Waas, *Geschichte der Kreuzzüge*, 2 vol., Freiburg 1956, - anii jubiliari - cfr. bibliografia semnalată de «Archivium historiae pontificiae». Pentru religioziate şi mişcările laice, cfr. *L'attesa dell'etá nuova nella spiritualitá della fine del Medioevo*, Todi 1962. Pentru ordinele mendicante, fondatorii lor şi observanţi, vezi volumele din *Histoire de l'Église* de Fliche-Martin şi vasta bibliografie semnalată în revistele ordinelor călugăreşti.

XV. Conciliile medievale şi teoriile conciliare. - R. Foreville, *Latran I, II, III et Latran IV*, Paris 1965 (Histoire des conciles oecuméniques, 6); J. Lecler, *Vienne*, Paris 1964 (Histoire des conciles oecuméniques, 8); J. Gill, *Constance et Bâle-Florence*, Paris 1962 (Histoire des conciles oecuméniques, 9) (studiile precedente au un aparat bibliografic ce trebuie adus la zi cu literatura prezentată de «Archivium historiae pontificiae»). Pentru ideile conciliare, este validă contribuţia lui P. de Vooght, *Les pouvoirs du concile et*

l'autorité du pape au concile de Constance, Paris 1965; D. de La Brosse, *Le pape et le Concile*, Paris 1965 şi F. Delaruelle - P. Ourilac - E.-R. Labande, *La Chiesa al tempo del grande scisma e della crisi conciliare (1378-1449)*, ediţia italiană îngrijită de G. Alberigo, Torino 1967 (*Storia della Chiesa* de Fliche-Martin, XIV/1-2); ***, *Problemi di storia della Chiesa. Il medioevo dei secoli XII-XV*, Milano 1976 (Cultura e storia, 16) (pentru concilii este interesant studiul lui M. Fois, pp. 162-214). Indicarea bibliografiei recente în «Archivium historiae pontifici-ae». Textul decretelor conciliare îl găsim într-o ediţie scolastică: *Conciliorum oecumenicorum decreta*, îngrijită de G. Alberigo -J.A. Dossetti - P.P. Joannou - C. Leonardi - P. Prodi, Brescia 1973[3].

XVI. Umanismul şi renaşterea religioasă. - G. Toffanin, *La religione degli umanisti*, Bologna 1950; C. Angeleri, *Il problema religioso del rinascimento, storia della critica e bibliografia*, Florenţa 1952; F. Chabod, *Scritti sul rinascimento*, Torino 1967; în special, vezi studiul foarte documentat al lui K.A. Fink - E. Iserloh, *Vom Mittelalter zur Reformation*, în volumul *Die mittelalterliche Kirche: Vom kirchlichen Hochmittelalter bis zum Vorabend der Reformation*, Freiburg 1968, pp. 625-717 (*Handbuch der Kirchen-geschichte*, III/2) (cu bibliografia specifică); pentru istoria papalităţii începînd cu această perioadă, este indispensabil studiul lui L. Pastor, *Storia dei papi dalla fine del medioevo*, 17 vol. (unele în mai multe părţi), Roma 1954.

XVII. Pietatea populară şi reînnoirile religioase (sec. XVI-XVII). - Pentru o colecţie antologică şi texte: M. Marcocchi, *La riforma cattolica. Documenti e testimonianze. Figure ed istituzioni dal secolo XV alla metá del secolo XVII*, 2 vol., Brescia 1967-1970. O stimulare a cercetărilor cu deschideri istoriografice: *Problemi di vita religiosa in Italia nel Cinquecento*, Atti del Convegno di storia della Chiesa in Italia (Bologna, 2-6 septembrie 1958), Padova 1960; o punere corectă a problemei în F. Rapp, *L'Église et la vie religieuse en Occident á la fin du moyen âge*, Paris 1971 (Nouvelle Clio, 25); rămîn mereu valide volumele lui P. Tacchi Venturi, I: *Storia della Compagnia di Gesú; La vita religiosa in Italia durante la prima etá della Compagnia di Gesú*, Roma 1950;

Fundamentale sînt J. Huizinga, *L'autunno del medio evo*, Florenţa 1966; C. Russo, *Societá, chiesa e vita religiosa nell'ancien régime*, Napoli 1976 (cu unele rezerve asupra metodei; apreciabilă alegerea textelor) şi contribuţiile prezente în arhiva italiană pentru istoria pietăţii - magistrală este *Introduzione alla storia della pietá* de D. De Luca, Roma 1962.

XVIII. Reforma. Referitor la Reformă, există o vastă bibliografie, atît în cîmpul catolic cît şi în cel protestant: vezi cuvîntul *Reformation* de J. Lortz, în *Lexicon für Theologie und Kirche*, VIII, Freiburg 1963[2], coll. 1069-1082 şi *Bibliographie de la Réforme (1540-1648): ouvrages parus de 1540 á 1955*, îngrijită de Commission internationale de l'histoire ecclésiastique comparée. Unele încercări de sinteză: G. Alberigo, *La riforma protestante. Origini e cause*, Brescia 1977; V. Vinay, *La riforma protestante*, Brescia 1970; M. Bendiscioli, *La riforma protestante*, Roma 1967; E.G. Leonard, *Storia del Protestantesimo*, 4 vol., Milano 1971 (o amplă tratare); J. Lortz, *Storia della riforma in Germania*, 2 vol., Milano 1979-1980; J. Lortz - E. Iserloh, *Storia della riforma*, Bologna 1974; E. Iserloh, *Lutero e la riforma. Contributi a una comprensione ecumenica*, Brescia 1977; R. Garcia - Villoslada, *Martín Lutero*, I: *El fraile hambriento de Dios*; II: *En lucha contra Roma*, Madrid 1973 (operă fundamentală şi adusă la zi despre interpretarea istoriografică contemporană a lui Luther şi a Reformei).

XIX. Conciliul din Trento şi perioada după Trento. - Literatura este vastă şi îşi găseşte în Hubert Jedin cel mai important cunoscător al Conciliului. Dintre studiile sale, vezi *Storia del concilio di Trento*, 4 vol., Brescia 1949-1979; *Chiesa della fede, Chiesa della storia. Saggi scelti*, îngrijită de G. Alberigo, Brescia 1972. Pentru studierea Conciliului: *Il concilio di Trento e la riforma tridentina*. Atti del Convegno storico internazionale, Trento, 2-6 septembrie 1963, 2 vol., Roma 1965; L. Cristiani - A. Galuzzi, *La chiesa al tempo del concilio di Trento*, Torino 1977; *Il concilio di Trento come crocevia della politica europea*, îngrijit de H. Jedin - P. Prodi, Bologna 1979; pentru perioada de după Trento: G. Alberigo, *Studi e problemi relativi all'applicazione del concilio di Trento in*

Italia (1945-1958), «Rivista storica italiana», 70(1958), pp. 239-298. Diferite monografii, unele excelente, sînt semnalate în bibliografia din «Rivista di storia della Chiesa in Italia».

XX. Misiunile din epoca modernă. - Nedepăşită este contribuţia lui S. Delacroix, *Histoire universelle des Missions catholiques*, 4 vol., Paris 1956-1958; determinante pentru o nouă argumentare sînt studiile prezente în volumele miscelanee *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum. 350 anni a servizio delle missioni*, îngrijită de J. Metzler, vol. III, Roma 1971-1976. O sinteză scolastică bine documentată în R. Garcia - Villoslada - B. Llorca, *La Iglesia en la época del Renacimiento y de la Reforma católica*, Madrid 1967[2] (Historia de la Iglesias católica, 3).

XXI. Gallicanismul. In afară de volumele corespunzătoare din opera lui Pastor - izvor bine documentat -, cfr. A.G. Martimort, *Le gallicanisme de Bossuet*, Paris 1953; P. Blet, *Le clergé de France et la monarchie. Étude sur les assemblées du clergé de 1615 á 1666*, 2 vol., Roma 1959; *Les assemblées du clergé et Louis XIV de 1670 á 1693*, Roma 1972 (cu o biliografie adusă la zi). Pentru o viziune de ansamblu: E. Préclin - E. Jarry, *Le lotte politiche e dottrinali nei secoli XVII e XVIII (1648-1879)*, îngrijită de L. Mezzardi, 2 vol., Torino 1976-1977; J. De Lumeau, *Il cattolicesimo dal XVI al XVIII secolo*, Milano 1976.

XXII. Papalitatea şi absolutismul regal (sec. XVII-XIX). - Pentru o aducere la zi este determinantă bibliografia prezentă în «Archivium historiae pontificiae»; foarte util sînt Pastor şi sinteza prezentă în volumul *Die Kirche im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung*, Freiburg 1970 (Handbuch der Kirchengeschi chte, 5). Este bun manualul lui L.J. Rogier - G. de Bertier de Sauvigny - J. Hajjar, *Secolo dei lumi, rivoluzioni, restaurazioni*, Torino 1971 (Nuova storia della Chiesa, 4) (cu o aducere la zi italiană îngrijită de L. Mezzardi).

XXIII. Biserica şi Revoluţia franceză. Optim este studiul lui R. Aubert, *Die Katholische Kirche und die Revolution*, în volumul *Die Kirche in der Gegenwart*. I. *Die Kirche zwischen Revolution und Restauration*, Freiburg 1971, pp. 9-99 (Handbuch der kirchengeschi-chte, VI/1) (cu un aparat bibliografic amplu) şi al lui J. Leflon, *Crisi rivoluzionaria e liberale (1789-1846)*. I. *La crisi rivoluzionaria (1789-1815)*, Torino 1975 (*Storia della Chiesa* de Fliche-Martin, XX, 1); A. Latreille, *L'Église catholique et la révolution française*, 2 vol., Paris 1946-1950; B. Plongeron, *Conscience religieuse en révolution. Regards sur l'historiographie religieuse de la révolution française*, Paris 1969. Optimă este sinteza, cu bibliogragie, lui V.E. Giuntella, *L'esperienza rivoluzionaria*, în volumul *Nuove questioni di storia del Risorgimento e dell'Unitá d'Italia*, I., Milano 1961 1961, pp. 311-344 şi a lui Rogier - De Bertier de Sauvigny - Hajjar, *Secolo dei lumi*, pp. 175-210.

XXIV. Catolicismul în statele moderne şi prezenţa catolicilor. - Este bună informarea prezentă în cartea lui J. Lestocquoy, *La vie religieuse en France du XVIIe au XXe siécle*, Paris 1964 (pentru Franţa); pentru celelalte state, vezi părţile corespunzătoare în *Histoire del'Église* de Fliche-Martin. Pentru Italia, menţionăm în mod special 2 volume; R. Aubert, *Il Pontificato di Pio IX*, în ediţia italiană a lui G. Martina, Torino 1976, cu o bogată informare bibliografică; R. Colapietra, *La Chiesa tra Lamennais e Metternich*, Brescia 1963; A.C. Jemolo, *Chiesa e Stato in Italia negli ultimi cento anni*, Torino 1962. Pentru o bună sinteză scolastică, vezi: R. Aubert - J. Beckmann - P.J. Corish - R. Lill, *Die Kirche in der Gegenwart*. I: *Die Kirche zwischen Revolution und Restauration*, Freiburg 1971 (Handbuch der Kirchengeschichte, VI, 1), în special pp. 311-614.

XXV. Religiozitatea şi viaţa Bisericii (sec. XVIII-XIX). Nu există o bibliografie vastă: totuşi, rămîn clasice studiile lui C. Giorgini, *La Maremma toscana nel Settecento. Aspetti sociali e religiosi*, Teramo 1968; al lui G. Orlani, *Le campagne modenesi fra la rivoluzione e restaurazione (1790-1815)*, Modena 1967, şi al lui V.E. Giuntella, *Roma nel Settecento*, Bologna 1972 (indică linii metodologice noi). Aspecte interesante se

găsesc în volumele *Chiesa e religiositá in Italia dopo l'Unitá (1861-1878)*. Atti del IV convegno di storia della Chiesa. La Mendola, 31 august - 5 septembrie 1971, 4 vol., Milano 1973 (cu o amplă bibliografie pentru fiecare contribuţie). Pentru o discuţie scolastică modernă, vezi unele contribuţii în vol. *Die Kirche in der Gegenwart*. II. *Die Kirche zwischen Anpassung und Widerstand (1878 bis 1914)*, Freiburg 1973 (Handbuch der Kirchengeschichte, VI, 2). Despre conciliul Vatican I, cfr. R. Aubert, *Vatican I*, Paris 1964 (Histoires des conciles oecuméniques, 12); M. Maccarrone, *Il concilio Vaticano I e il «Giornale» di mons. Arrigoni*, 2 vol., Padova 1966 (Italia sacra, 7-8).

XXVI. Problema romană, mişcarea catolică. - Optim este studiul lui G. Mollat, *La question romaine de Pie VI á Pie XI*, Paris 1922, ce trebuie completat cu informaţiile bibliografice din «Archivium historiae pontificiae»; un studiu foarte precis este cel al lui R. Mori, *La questione romana*, Florenţa 1963; *Il tramonto del potere temporale*, Roma 1967; validă este lucrarea lui N. Miko, *Das Ende des Kirchenstaates*, 3 vol., Viena 1962-1969. Un alt punct de vedere este oferit de studiile lui F. Fonzi, *I cattolici italiani dopo l'Unitá*, Roma 1963[2], ale lui P. Scoppola, *Chiesa e stato nella storia d'Italia*, Bari 1967. Pentru mişcarea catolică avem o constantă înflorire a publicaţiilor, ce trebuiesc completate cu informaţiile bibliografice din «Revue d'histoire écclesiastique», din «Rivista di storia della Chiesa in Italia» şi din «Bolletino dell'archivio per la storia del movimento sociale cattolico in Italia», din Milano. Pentru o sinteză, cfr. G. De Rosa, *Storia del movimento cattolico in Italia*, I, Bari 1966; P. Scoppola, *Dal neoguelfismo alla Democrazia cristiana*, Roma 1958; A. Gambasin, *Il movimento sociale nell'opera dei Congressi*, Roma 1958; Vezi şi manualul alcătuit de diferiţi autori, *La Chiesa negli Stati moderni e i movimenti sociali 1878-1914*, Milano 1979 (Storia della Chiesa, îngrijit de H. Jedin, IX).

XXVII. Modernismul. - Argumentul este de actualitate şi este supus la o verificare, graţie descoperirii unei noi documentări. Rămîne validă, în schimb, culegerea lui F. Molinari, *Recenti pubblicazioni sul modernismo italiano*, «La scuola cattolica», C(1972), pp. 62-

72. Decisiv şi foarte bine informat este studiul lui R. Aubert, *Die modernistische Krise*, în "Handbuch der Kirchengeschichte", VI, 2, pp. 435-500.

Evenimentele vecine nouă pot fi citite în bibliografia din «Archivium historiae pontificiae», care şi-a lărgit sfera evenimentelor din Biserică şi care au legătură cu Biserica. O bibliografie sumară ţine cont de S. Tramontin, *Un secolo di storia della Chiesa. Da Leone XIII al concilio Vaticano II*, 2 vol., Roma 1980; Id., *Profilo di storia della Chiesa italiana dall'unitá ad oggi*, Torino 1980; G. Martina, *La Chiesa in Italia negli ultimi trent'anni*, Roma 1977. Un volumaş plin cu informaţii este cel al lui G. Romanato - F. Molinari, *Cultura cattolica in Italia ieri e oggi*, Torino 1980.

Cuprins

XVII. EPOCA CONTEMPORANA. CONCILIUL VATICAN II.
TARILE DE MISIUNE pag. 121

XVIII. PONTIFICATUL LUI IOAN PAUL II pag. 158